

Рк Я52
Л64

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

+

Шифр Рк Я52; 164 Інв. № 40080

Автор _____

Назва Літературно-науковий
вісник. 1901р. Т. 15, № 7-9.

Місце, рік видання Львів, 1901.

Кіль-ть стор. 4, 360, 161, 40с.

-\\- окр. листів _____

-\\- ілюстрацій _____

-\\- карт _____

-\\- схем _____

Том 15 частина _____ вип. № 7-9.

Конвюлот: № 7. - 4, 120, 47, 17с.

№ 8. - с. 121-232; 48-111; 18-30.

№ 9. - с. 233-360; 112-161; 31-40.

Примітка:

З. XII. 2001.

Модис -

elilib.nplu.org

05:8
Л-64

Літературно-науковий

В І С Т У Н И К.

ВИДАЄ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

За редакцією відповідає: Володимир Гнатюк.

Річник IV. Том XV.

У ЛЬВОВІ, 1901.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

elilib.nplu.org

З М І С Т.

	Стор.
<i>Наш альбом</i> : Над Чорним морем, Галина К. — Із співів та переспівів Павла Спішила. — Мій сумнів, Катерини Гриневич. — Думки Стефа- нії У. — Серенада, Арсена Б. — Із поезій Мелянії Були. — Ой засьвіти зоре, М. Л. — Із поезій Романа Кропиви. — Із поезій Надії Кибальчич. — Дума, Г. Сурмаченка. — Літні ночі, Ст. Чарнецького. — Туга, Олекси Кова- ленка. — Вечірня зоря, Сергія Волоха. — Пізно, С. Бердяєда. — Із поезій В. Залізняка. — Із поезій Осипа Маковея. — Ритми, Лесі Укра- їнки. — Буркутські стани, Івана Франка. — Із віршів Якіма Супиги 1—10, 121—130, 233—240	
<i>Вирід</i> , оповіданє Ос. Шпитка 11—44, 149—168, 261—286	
<i>Чабан</i> , нарис Петра Оленича Гнененка 45—49	
<i>Мінятюри</i> :	
XXII. З варшавських споминів, Ганни Барвінок 50—53	
XXIII. Візник, Я. Л. Г. 53—55	
XXIV. Миша, Дніпрової Чайки 55—58	
<i>Тартюф</i> , комедія в пяти діях Молієра 59—90, 187—206	
<i>Із оповідань Августа Стріндберга</i> :	
II. Питаня сумління 91—107	
<i>По Європі</i> . Гумористичні образки Джерома К. Дже- рома 108—116, 207—228	
<i>Із російських поетів</i> : I. Пісня про Буревісника, М. Горького. II. Голуби-переможці, байка К. Р. III. З Надсона. IV. Із Олексія Толстого 117—120	
<i>Дні і ночі</i> , нарис Михайла Яцкова:	
I. Бузьок 131—133	
II. З монастиря 133—140	
III. Юрчик 140—148	
<i>Арсен Яворенко</i> , драма Б. Грінченка 169—186, 287—305	

	Стор.
<i>Из переспівів Сергія Навленка :</i>	
I. В ночі, В. Висоцького	229—230
II. Агарь в пустині, К. Уейського	230—231
III. Спомин про вітчину, Т. Мура	232
<i>Из оповідань Ол. Гавриша :</i>	
I. Дядько Яким	241—249
II. Верба	249—255
<i>З давнього минулого : Про Олександра Яковлевича</i>	
Кониського, Дмитра Марковича	256—260
<i>Образки :</i>	
I. Хочу докучити тобі, Марти***	206—308
II. Смутна пісня, Надії Кибальчич	308—312
<i>Трацять від ста, оповіданє Матільди Серао</i>	<i>313—351</i>
<i>Из оповідань Анатоля Франса : III. Король не</i>	<i>352—357</i>
<i>Из переспівів Павла Грабовського : Ілля Муромець</i>	
(великоруська біліна)	358—360

<i>З остатніх десятиліть XIX-ого віку — Івана</i>	
Франка 1—19, 48—67,	112—132
<i>Поезія в освітленю наук природничих, Ів. Ра-</i>	
ковського	20—33
<i>Шевченкові роковини і російська преса, Сергія</i>	
Єфремова	34—47
<i>Новини нашої літератури :</i>	
I. „Нова хатина“, збірничок творів А. Я. Ша-	68—76
бленка, Г. Хоткевича	
II. „Наша доля — божа воля“, повість Яворниць-	76—86
кого, Вільхівського	
<i>Фрідріх Ніцше, Ю. Кміта</i>	<i>87—107</i>
<i>Друга вистава образів Ів. Труша, М. Грушевського</i>	<i>108—111</i>
<i>Будучність гімназій, уваги проф. дра Фрідріха</i>	
Паульзена	133—160
<i>Хроніка і бібліографія 1—16, 17—29, 30—40</i>	

НАШ АЛЬБОМ.

Над Чорним морем.

1.

Знов до тебе я прийшла, широке море,
Знов милуєть ся тобою погляд мій,
І в душі моїй, зворушеній красою,
Прокидаєть ся чудова зграя мрій.
Засинає тихо моє давнє горе,
Забувають ся пісні мої смутні,
І в осінньожу журливому повітрі
Весело і легко так стає мені.
Чую в грудях я міцную силу дужу,
В глуб життя свого без страху я дивлюсь...
І тобі, моє широке, вільне море,
І красі твоїй безсмертній я молюсь.
І хотіла-б зараз я для тебе скласти,
Проспівати пісню дивну, чарівну,
Пісню, як ти, вільну, і як ти, зрекрасну,
Як блискуча хвиля легку і міцну.
Але я безсила: слів таких не знаю,
Щоб на тебе схожу пісню скласти з них,
І мовчазно, в серці я тобі молю ся
І милуюсь грою хвиль твоїх ясних.
Ти могутне море, ти Нептуне давній,
Ти мій друже щирій, дякую тобі
За красу чудову і за пісні любі,
За твою розвагу в горі і в журбі.
Хутко в город тісний я піду од тебе,
Холод, сіре небо я зустріну там,
Але твої пісні і краса блакитна
Сяють в моїм серці, їх я не віддам.

2.

Темная скеля схилилась над морем,
 В воду прозору вона загляда...
 Море не беть ся, ласкаво, покірно
 Скелю цілує холодна вода.
 Ніжно цілує і тихо шепоче
 Повні кохання принадні слова...
 Слухає скеля і сумом пекучим
 Душу її од тих слів укрива.
 Знає, не довго ласкавеє море
 Буде каміння її цілувать,
 Враз залютує, забеть ся сердито,
 Кинеть ся дико її руйнувать.
 Сумно схиляеть ся скеля над морем,
 Слухає мовчки принадні слова,
 Жалем пекучим і сумом безкрайнім
 Душу її од тих слів укрива.

3. Тінь.

Тихо, тихо плеще море,
 Тихо щось співа прозоре,
 Сяє в промінні яснім.
 Хмарка легкая біліє,
 Небо ясне блакитвіє
 В тихім сьвітлі осяйвім.
 Біла хмарка легко плине,
 Загляда у море синє,
 Бачить тінь свою тонку.
 Море хоче тінь прогнати,
 Щоб відкрити ясні шати, —
 Кличе хвиленьку прудку.
 Хвиля вітра закликає,
 Темну тінь легку лякає...
 Але тінь німа мовчить.

Далі плине хмарка біла,
 А за нею тінь немила
 Плине в хвилях і дріжить.
 Чує море: не здолати
 Темну тінь і не прогнати,
 Хоч би хвилі всі зійшлись.
 І воно чоло схиляє,
 Хвилю гнівну пригортає,
 Сумно каже їй: „Скорись!“
 Тихо, тихо плеще море,
 Тихо знов лежить прозоре,
 Сяє сонце золоте.
 Знову небо блакитвіє...
 Але тінь сумна чорніє,
 Але море вже не те.

4.

Скотила ся зірка із неба,
 Чи впала у море вона?
 Питаю ся в моря: де зірка?
 Та хвиля мовчить таємна.
 Мовчить і гойдаєть ся стиха,
 Не хоче одмовить мені.
 Чи може там зірки немає
 В безодній морській глибині?

Деж ділась та зірка ясная?
 Даремне мій погляд шука...
 Питаю ся в білої чайки, —
 Та й чайка не слуха прудка.
 І я засмутилась відразу:
 Чомусь мені зірки шкода,
 Згадалось чомусь, що так хутко
 Проходить весна молода.

5. Мрія.

Од місяця срібная смуга
Відбилась на хвилях морських,
Прокинулась мрія десь легка
У шатах блискучих, тонких...
Прокинулась, впала химерна
На шлях той сріблястий, ясний,
Виспівує: „Шлях сей напевне
Веде в якийсь край чарівний.“
Співає: „Туди я полину,
Де край невідомий лежить,
Де бачу я сяйво злотисте,
Де срібная хвиля дріжить.

Ховаєть ся там таємниця...
Я хочу спізнати її,
Я хочу про неї співати...
Здіймайтесь же крила мої!“
Полинула мрія легенька
Над морем поснулим, нішим,
Обгорнула сяйвом блискучим,
Проміннем ласкавим, ясним.
А місяць те бачив і з жалем
Всьміхаєть ся ясний, бо зна:
Нічого там мрія не знайде
І вернеть ся хутко смутна.

6.

„Прощавай!“ — до моря каже сонце —
„Я сховаюсь зараз за обрій!“
Засмутилось і поблідло море,
І піднявсь над ним туманів рій.
Усьміхнулось сонце і ласкаво
Промінь ще один кида ясний.
Промінь той рожевий пада в море
Розганя туманів рій смутний,
Усьміхаєть ся й до моря мовить:
„Завтра знов побачиш сонце ти,
Почекай, мене ніч, знов до тебе
Мусить сонце яснее прийти!“

7. Ніч.

Темна ніч спустила ся на землю,
Запашні обійми простягла,
В ті обійми ніжні і ласкаві
Хвилі моря тихо приняла.
Вкрита вся блискучими зірками,
У вінку квітчастім, запашнім,
Шепче ніч до моря: „Одпочинь же,
Одпочинь в серпанку чарівнім.
Ти втомилось, цілий день кипіло,
Цілий день об беріг билось ти...
Одпочинь, я пісню заспіваю,
Поки день звелить мені іти.“
Слуха море ніч і затихає,
Засипа під пісні чарівні.
З усьміхом ніч тихо обіймає
Хвилі моря легкі та ясні.

ІЗ СПІВІВ ТА ПЕРЕСПІВІВ ПАВЛА СПІШИЛА.

Скрізь неволя, люде плачуть,
Люде грають, люде мруть...
Так минають роки, віки —
Здавна люде так живуть.

1.

Без осьвіти, без науки,
Без щасливого життя —
А на серці ні турботи,
Ані навіть каяття...

2.

Не слізми гарячими,
Не страшними муками,
Горя уселюдського
Не замолим ми.
Не тяжкими охами,
Мріями та жартами,
Красними словечками
Не стробим його.
Сльози пайтеплійшії,
Муки найстрашнійшії
Горю уселюдському
Іграшка одна.
Є одна великая
Горю усесьвітньому
Сестра в силі рівная —
Сьвітова борня.

Не з сльозами, з жартами,
Не з мольбами смирними
Проти горя людського
Виступа вона:
З силою могутньою,
З певною відвагою,
З вірою-надією
У погибель вла.
Буде то кривавая,
Сьвіту невідомая,
Людам незнайома
Двох борців війна...
Кров полеть ся річками,
Морем-океанами,
Все потопить, — жити-ме
Права сторона.

3.

Я хотів би не знати ні болю, ні сліз,
Ні мечів, ні ганебних стовпів;
Я хотів би забути, що вже переніс,
Що колись-то за правду болів.
Я хотів би хоч трошки забутись у сні,
В зачарованім, радіснім сні,
Щоб не бачить, не чути про болі страшні,
Про неправду на нашій землі.

4.

Чорна хмара пройшла, повійнуло теплом,
Знову серденько радісно беть ся,
Дума вмерти — була одним чорним лиш сном,
Знову сонце до мене сьмієть ся.
Гетьте чорні, уїдливі думи мої,
Я більш вам не товариш, а ворог:
З вами бити ся буду до смерти в бої
Хоч разів у день трицять чи сорок!...

5. Мій папір.

Я хотів заспокоїть себе у сю ніч,
 Звеселити себе захотів.
 Наабравши дровець, затопив собі піч
 І з собою папір захопив,
 Той папір, що на ній віршував я колись,
 Виливав на ній думи свої...
 Позбрав я усе, аж на силу доніс,
 Та все разом у пічку — гори!
 Блідосинім вогнем той папір запалав,
 То сильнійше горів, то стухав...
 Я-ж на шмаття все рвав та у піч і кидав,
 Та огонь роздував-роздував...
 Хай горить, що колись мені серце пекло,
 Що до болю, до сліз довело...
 Жару більше піддять, щоб ніщо не було,
 Щоб на віки вогнем все знесло!
 Як радів я — коли ввесь папір мій згорів,
 Чорна пляма восталась одна!
 Попіл виніс, щоб вітер його розносів —
 Сим закінчилась драма страшна.
 Потім я преспокійно до дому вернувсь,
 Ліг спокійно на ліжку заснуть —
 Добре в ковдру свою аж по шию вгорнувсь,
 Щоб минуле на віки забудь...

Мій сумнів.

Не знаю, де тебе глядати у безмірі,
 І тайне се мені, чи є у тебе стать;
 Думаю, що в огні золотим ся й порфірі
 Зір тихих міріад, що нічю там горять.
 З задуманя віків ти взяв колись зачатє,
 Зневіру й тугу всю зберіг в собі однім:
 Сум поколінь цілих, надії і прокляте —
 Непереможений, пропавший Херувим.
 Місця ні втишеня не дасть тобі ніколи
 Всетривку океан, ні завмирущий гльоб.
 Посеред грому туч снієш в авреолі —
 Велетень діл грядущих і жадоб.
 Віддих грудей твоїх носив ся по руїнах
 Руйнованих держав, ступав як божий гнів;
 Знаки свої кладеш ти на престолів стїнах,
 У розпачи людства твій голос занїмів.

І все нову тяжку ворухив ти тривогу,
 Немов пожежі дзвін, серед кровавих мар,
 Чи в похід хрестовий, чи все коли в дорогу
 По кров дітей ішли варвари на варвар.
 А може в сумерках, як вихор псалмів стих,
 І криє лик сьвятий блакитна мла кадила,
 І сутіни ідуть по картах книг старих,
 Крізь різнобарве скло твої торкає крила
 Блиск місяця й сріблить твоєї шати край —
 Твій тужний зір глядить десь у далекий край.

Катерина Триневич.

ДУМКИ СТЕФАНІЇ У.

I.

Коли мене в серце вражає глибоко
 Безтяжність чи злоба людини,
 То я не ридаю, лиш гірко сьмію ся,
 Та не покорю ся й хвилини.

В ту хвилю, щитом мов я гордістю вкриюсь,
 А поглядом сьміло говорю:
 „Я йду своїм шляхом, мене ти не спиниш,
 Хоч з болем — тебе я поборю.“

II.

Весна наставала — та сікли дощі,
 Холодні вихрі лютували,
 І сьвіт був понурій, а промінь життя
 Все темнії хмари вкривали.

Молодість минула, а сльози лились
 І бурі-негоди шаліли,
 І кождеє щастє глнтала журба.
 І пориви чесні марніли.

Серенада.

I.

Місяцю ясний,
 Зірочки сьвітлі,
 Згасніть на час!
 Милий мій прийде...
 Хай люд не вглядить
 У-купі нас!

Вітре буйненький,
 Пугач сумненький,
 Стихвіть на час!
 О, чуй!... бандура!
 То милий просить
 Зі мною вас.

Бандуро люба,
Струни дзвінкії,
Зведіть нас двох,
А ніч темненька,
Як рідна ненька
Схова обох.

Мій соловейку,
Мій милесенький,
Замовкни й ти!...
Я заспіваю,
Милий почує,
Кудюю йти.

II.

Небо блакитнеє, зірки блискучії,
Місяць мовчливий пливе,
Нічкою темною гори повитії,
Струмись водою гуде.
Гарно! А в мене так гірко на серденьку,
Душу всю давить печаль...
Кучері чорнії, очі блискучії,
Ви мені тільки на жаль!...
Любко кохана, моя сизокрилая,
Зірко летюча ясна,
На що краса твоя та чарівничая
Так наді мною сильна?
Чи-ж не люблю тебе, чи-ж не кохаю я,
На щож ховаєш ся ти від мене?
Глянь, придиви ся до серденька, раю мій:
Сповнене ціле тебе!...
Глянеш у гору, чи низом подивиш ся,
Скривь так чудово... А я?!
Боже мій любий! Так давить, пригнічує
Туга проклята моя!...

Арсен Б.

ІЗ ПОЕЗИЙ МЕЛЯНІЇ БУЛИ.

Сльози мої, жалі мої,
Мої побратими,
Якже тяжко з вами жити
Між людьми чужими!

Вийду вечір понад річку,
На дно подивлю ся:
Плине жите тяжко в мурах,
Хиба утоплю ся!...

Дасть Бог ранок, а сонечко
В крати заглядає;
Воно лише, воно одно
Мої муки знає.

Чим я була, та що і я
Колись батька мала;
Лиш мене гіркая доля
В монастирь загнала.

Кожний ранок у келії
Сльозою витаю;
Перейде день, нею вечір
Постіль я врошаю.

А як голову приклоню
На постелю свою,
Вона мені пригадує
Матусеньку мою,

Як вона мене любила,
Як гірко сплакнула,
Коли мене на прощанє
До грудей горнула.

Ой засьвіти зоре!

Ой засьвіти ясна,
Вечірняя зоре,
Та осьвіти ниву,
Широкее поле.
А ти, вітре буйний,
Повій із-за гори,
Рознеси недолю
І лютеє горе.
Нехай же недоля
Мене так не мучить,
Не гнітить, не давить,
Серденька не сушить.
Нехай злая доля
Блукає за морем,

У степах далеких,
У широкім полі.
Ой, вітроньку буйний,
Будь ти мені другом:
Не шуми ти вельми
Зелененьким лугом;
Зашуми ти, друже,
Морем та водою,
Занеси ти, вітре,
Недолю з собою.
Занеси, мій друже,
Все лихо з собою
І сховай глибоко
В морі під водою.

Селянин М. А.

ІЗ ПОЕЗИЙ РОМАНА КРОПИВИ.

1. Поет.

Засїв до роботи поета,
Буйну розгортає чуприну,
І дума: писати сонета,
Чи вірша про кохана дівчину?
Зачав. „Памятаєш гарячий
Цілунок, що в райську країну
Заніс нас і сьвіт сей ледачий
Вповив забудем на часину?

Чи тямш ту розкіш солодку,
Що пили із уст ми, о мила!
За тую хвилину коротку
Ні смерть не страшна, ні могила!“
Затяв ся... Гада'... Ні дай Боже
Скінчити сі вірші „ідейні“! —
Розлютивсь поет і що може
Помчавсь до вічної кофейні.

2. Вояцька доля.

Стоїть жовняр коло любки,
Мило з нею розмовляє,
В очі дивить ся голубки,
До серденька пригортає.
Обнімає і голубить
Дорогу собі дівчину

І клинесь, що її любить,
Не забуде до загину.
Пригорнула ся голубка —
Він уста цілує гарні...
Що за розкіш!... Нагло трубка:
Гайда спати до касарні!

3. Немилосерна.

Все дивна ворухить ся думка у мині,
Як гляну на старців, їх вчую благаня:
Ті просять насущного та милостині,
Я-ж дрібку дівочої ласки й коханя.

І часто здаєть ся, що менше їх горе,
Бо людськеє серце для них сторонниче —
Старців воно видить... А ти, моя зоре,
Й не глянеш на моє сумнеє обличчє...

ІЗ ПОЕЗИЙ НАДІЇ КИБАЛЬЧИЧ.

I.

Ой плинуть хмарини в далекий той край;
Ти, вітре буйненький, між ними все грай,
Ти, вільний, неси їх, на північ неси,
До нас поверни їх в недовгі часи...
І де ті хмарини та будуть літать,
Чи в сьвітї є мова, щоб їх розпитать:
Ой, де ви літали, ой, де ви були,
Чи бурі північні під вами гули,
Чи билась негода, до неба лилась?
Якою країна далека здалась?
Я знаю, що холодно в тій сторонї,
Що скелі над морем стоять кам'яні,
Що бліді рослини без сонця живуть,
Що темні хмари над ними плывуть.
Минали ви, хмари, те місто сумне?
Воно мов та зірка все вабить мене...
За вами летіла-б хоч глянути я..
Не має надії ся мрія моя!
Південні хмаринки, легенькі й пухкі,
Південні хмаринки хороші такі,
Рожеві як ранок, неначе в огні,
Маленькую звістку про край той мені!

II.

Зірка вечірня іскрява та гарна,
В синьому небі вона ще сама,
Чисте повітря, вся зглядність нехмарна,
Руху чи шуму не чути, нема...
Мов зашуміли пташинії крила,
Ніби то листом садок зашумів?
Ні! бо сю тишу, що землю покрила,
Хто-б то порушить посьмів!

III.

Пишна, гаряча на південь пора...
Сонечко землю аж палить, не гріє.
Маком червоним убралась гора,
Маком огневим вона вся жевріє.

Поспіль із нею в розкішній дні
 Стінка густа шепоче по волі.
 Сонце скрізь листя малюнки чудні
 Аж до заходу мигоче там долі.

Вітер легенький з гори завитав,
 Тишу розвіяв душну, занімілу.
 Мак до коріння хилити ся став,
 Наче-б та хвиля у низ вашуміла.

Маку густого стеблини хисткі
 Гнулись, гойдались, летіти хотіли.
 Маку легкого тонкі пелюстки
 Швидко із вітром в стінки полетіли.

Там мов та згряя метеликів гра...
 Дерево цвiтом вони закрасили...
 Маком червоним убралась гора...
 Стінка не шепче... не хоче... не сила...

IV.

Я знаю, я бачу, голубко, ти плачеш...
 З своїм же ти горем завсїди сама.
 Я знаю, ти дійсність не краспую бачиш
 І мрій і надії у тебе нема.

Я бачу... й зріднилась з твоєю журбою,
 Та словом єдиним її не займу.
 Ніхто більш не бачить... у-купі з тобою
 Ніхто не заплаче... немає кому...

Ти можеш як хочеш хоч виплакати очі...
 Хиба зауважать, що ти мов чудна.
 Чи візьмуть здоровля безсонній ночі,
 Чи стратять ся сили... все будеш одна...

ОСИП ШИТКО.

ВИРІД

ОПОВІДАННЯ.

»Равви, хто согрѣши:
Сей, или родители его?«

(Лука евангел.).

I.

До Сьвітлого Суду полюбовного в Н.
На руки Впов. Дра С. Л.
Сьвітлий Суде!

П. Козинський визвав мене на поєдинок за те, що я звів його жінку. Я відмовив сатисфакції — не зі страху перед евентуальною смертю, не з трусости — але з переконання. П. К. по моїй думці повинен би був властиво визвати свою жінку, адже вона його зрадила — не я! — і вона повинна би в першій мірі відповідати за свій поступок.

Я відмовив п. К. сатисфакції т. зв. „гонорової“ з кількох причин.

Найперше вважаю се річею абсолютно перестарілою, архаїчно перестарілою і бездонно глупою, негідною духа часу і сучасної цивілізації. А хоч я вже сам три рази в моєму життю поєдинкував ся, то одначе нині заявляю прилюдно, що сих моїх поступків — значить ся, поєдинків — каю ся і жалую, вважаючи таке полагоджене крайне пустим, крайне несправедливим і нелюдським, уже хоч би

для того самого, що у всіх моїх трьох поєдинках я провинився, а про те кожного разу я вийшов побідником.

Щож лекшого, як вивчити ся добре володіти оружжем і безкарно уводити людських жінок, або обиджати найневинніших людей?... Покривджені, значить ся ті, що посьміли упімнути ся о свою споневіряну честь, або лежать у гробах, або скалічені тягнуть дальше тачку життя, а я, винуватець, здоров як риба, уходжу загально за героя, готов в кожній хвилі звести комусь другому жінку, а його самого виправити на лоно Авраамове, або зробити калікою, унещасливити на ціле життя.

Деж тут хоч би тїнь справедливости? деж тут консеквенція? де моральний зміст таких правил? Подумайте, мої панове?!...

Врешті я сам себе уважаю негідним стати з оружжем у руках перед чоловіком будь-що-будь мною покривдженим — і тому я пану К. відмовив.

Пан К. скликав на мене чи на себе полюбовний суд і за се я йому нескінчено вдячний. Спішу отже чим скорше з пересилкою мого *curriculum vitae*, бо — кажу щиро і отверто — я хотїв би й сам довідатись врешті: хто я і що я? Не знаю себе самого, тим то і Ваш суд, Вп. Панове, буде для мене незвичайно інтересний. Я хотїв би, аби Ваш суд був опертий на непохитних основах, я хотїв би побачити свій власний портрет, до котрого достарчую сам матеріялу. А хоч матеріял сей далеко не повний, бо подаю лише важніші моменти з мого життя, значить ся те, що запам'ятав, то, думаю, се все вистарчить аж надто на правосильний акт обжалування.

Заявляю відразу, що Ваш суд, мої Панове, не вплине на дальше моє життя, бо я чоловік, котрий не легко піддаєть ся всяким примусам із гори; я лиш улекшую Вам роботу, а то як повномочникам мого супірника, так і моїм заступникам. Мені байдуже, хто з нас у праві і який випадє засуд; я лише вдячний судьбі, що дала мені раз нагоду побачити свій портрет. Лиш на се одно я цікавий.

Поки що, прийміть, Високоповажані Панове, вирази глибокого поважання

Роман Луневич.

II.

Вже в часі моїх хрестин ворожили мені сільські баби та повітухи жите доволі бурливе, і хоч я нині цілком не забобонний, то всеж таки мушу признати, що їх пророцтва вповні здійснили ся.

Ще малим у колисці прозвали мене виро́дом, мабуть через те, що я плакав і був загалом дуже непосидючий, так, що покійний мій тато давав крейцарі за те, щоб мене вколисати або забавити. А острый і злісний був тато, хоча й по своєму справедливий; найменша з мого боку провина не увійшла мені на сухо. Ну, і діставав же я буків — що й не злічити.

В третім році життя я вже дуже добре говорив, у четвертім читав, у пятім співав разом із татом (покійний був дяком) у церкві „ірмолой“, у шестім і семім ходив до школи, пас рівночасно корову і курив тютюн, у осььмім, девятім, десятім і далі повняв службу піддячого, що в Галичині рівнаєть ся занятю попового наймитка.

В тих часах бідував я страшенно. Мною послугували ся всі: і піп і попадя і панни і паничі і старші попівські фірмани... А прийдеш до дому, то треба було і тут щось допомогти: а назбирай-но Ромку кропиви для свині, а принеси-но води, а врубай-но дров, а напій корову, а забав-но дитину — словом, був я, мовляв, Mädchen für Alles. Дітей було дома гук-гучезний, доходи малі, а через те терпіло ся й недостатки, недостатки-ж були знов причиною вічних колотнеч, а найчастійше все скроплювало ся на мині. Рідко справляли мені одєжу, я доходжував звичайно рештки як не зі старшого брата, то з тата, а що уживано мене до тяжких робіт, то й дерло ся все швидко, а наслідком того були — буки. До тих буків я привик був уже так, як віл до ярма. Зненавиділи мене всі і прозвали виро́дом; зненавиділа не лиш рідня, але й чужі, бо з лайкою та буками дома ніхто не скривав ся, тим то й чужі люде мусіли певно прийти до сего переконання, що я справдішній вирід.

У всім тім грала ще иньша не менше важна річ велику ролю, іменно моя дивна, палка та заразом непосидюча натура. Іноді я був живий, мов те срібло, сваво-

лив, бив ся з жидками та з сусідськими хлопцями, хоч знав, що дома чекають за се буки; а иньшим разом я чогось задумував ся, лїнивїв, нераз навіть плакав, сам не знаючи чого. Коли сьгодні задумаюсь над тими часами, то менї здаеть ся, що тих батьківських буків було і за мало і що не вони були призначені для мене як педагогічний спосіб вихованя. З отими буками я так був зжив ся, що не будь я тиждень битий, то шкіра мовляв аж свербіла; менї швидко навкучило ся здрібніле: Ромцю, я сам немов почував, що властивїйша для мене назва — вирїд. Я мусїв щось конче змайструвати, рахуючи вже задалегїдь, що більше або меньше, стїлько а стїлько буків дістану за сю штучку. Чому воно так було — сего не розумію.

Мене — як сказано — зненавидїли, били, соромили, та все те — як бачу сьгодні — викликало майже цілком противні наслідки, хоч родичі певно хотїли мене бачити добрим, щасливим... В міру зросту буків, прїзвиск та проклятїв я замїсь поправитись, ставав ще гїршим, потайнїйшим, вправляв ся лїпше в ошукуваню, в брехнї, набправ якогось незрозумїлого менї гарту і байдужности на все. Менї здавалось тоді вже, що нема правди на сьвітї, що мене бють за дармо, що мене ніхто не любить, що я нікому непотрїбний, що врештї я справді якийсь не такий, як иньші діти, що я — вирїд. Я часто молив ся Богу, щоб як найшвидче вирости, вибити ся зпід родительської опїки, укладав навіть пляни пімсти на всїх, хоч — о скїлько пригадую — девїзом сеї пімсти не мала бути засада: „Око за око — зуб за зуб“. Було в тих мрїях щось дике, але заразом і благородне, щось, в чїм пробивав ся і жаль і злість, любов і ненависть, пошана і погорда, от, звичайно, хлопячі мрїї.

Одинокими хвилями повного і справдішнього щастя позїстали менї часи пережитї в полі з пастухами. Отут було моє житє, тут був мїй рай, тут я мїг цілими днями грати ся, мїг співати, скакати, кричати, бити ся, тут мїг і думати стїльки, скїльки лише дало ся. Товариші по званю вправді не любили мене, але зносили, бо я все був від них вєшний, хоч не сплю, то зручнїстю, хптрїстю, розумом і острим язиком. Чого вже як чого, а мойого язика

майже всі бояли ся, бо я кождому вмів пришити якусь латку. Не послухає мене бувало хто або обидить, то я як стій склав на него сатиричну пісоньку, пустив поміж товаришів, ті дальше, так, що вкінці сьміяло ся ціле село. А коли мені товариші навкучили ся, то я відділював ся від них, ховав ся в самітні місця і там віддавав ся моїм думкам. Про що я думав? Передовсім про цілковиту волю, про повну і нічим необмежену вільність розпоряджування своєю особою. От, хотів я собі зладити крила, літати по цілім сьвіті, імпонувати людям, а головно рідні, думав, що через те стану славним, а в серцях рідні, у тих застуденілих серцях, що ховали в собі для мене все иньше, тільки не щирю любов — збуджу бодай жаль за ті буки та наруги. Задумаюсь іноді і над лісами і над далекими синіми горами і над чорними хмарами і над синім небом і зьвіздочками... Я силкував ся все те зрозуміти, уявити собі того великого і нескінчено мудрого Бога, котрий володіє всею вселенною. Я подивляв божу мудрість, з великим страхом вишіптував його імя... а про те чув якийсь жаль до него, за те, що сотворив мене таким бідним, таким нещасливим... Мені здавалось, що я на його місці не був би здібний до сего, не мав би просто серця кривдити таку слабосилу животину.

Подумавши отак над собою я плакав, уважаючи себе дуже а дуже нещасливим та опущеним. Але навіть і се не виходило мені на добре, бо часто через мою неувагу заходила корова в шкоду і треба було за все покутувати. І тим більший жаль, тим більша знеохота вкрадали ся в моє серце, коли навіть за мрії, за ті невинні мрії, котрі самі і мимо моєї волі тиснули ся до голови — відбирав я страшні кари.

Не вело ся мені ні в чім, хоч до всего був я здібний. Ніяке ремесло не вабило мене, ніяка праця не відповідала моєму успособленю, всякий примус із гори був для мене чимось страшним, я його ненавидів цілим моїм „я“, лютів ся навіть тоді, коли мене заставляли співати, хоч музика була одиноким способом, одиноким, сказати-б, елементом, котрий приноровлював ся до бажань душі й серця і настроював мене поважно.

Отак я й не стямив ся, як мені скінчило ся чотирнадцять років. Тато бачучи, що зі мною трудна година, рішив ся відвезти мене ще до міста в школу. Але й тут швидко остогидла мені книжка, особливо книжка шкільна; я вчив ся лише о стілько, о скілько не хотів, щоб мені імцонували знанєм леда міські паничики; впрочім усякі граматики, всякі математичні зрівняня, або коване на пам'ять ріжних дитинячих віршиків — уважав я ділом глупим і до нічого непридатним. Нескінчено інтереснійшими були для мене описи землі, місяця, війни ріжних князів та королів, доля Робінзона на безлюднім острові, історія біблійна і т. и. Що до сеї останньої, то знав я її майже на пам'ять. Я любив Христа, а ненавидів Жидів, котрі за правду Його замучили. Отсю ненависть до Жидів уявляв я всюди, де лише міг: на образках біблійної історії я повилуплював усім Жидам очи, бив їх на вулиці, кидав за ними камінем, вибивав вікна в домах та синагогах, а одного разу придибавши Жидка над берегом ріки, як копав ногою в голову ученика-християнина — закинув я йому несподівано на голову бекешу, втрутив у ріку і тільки його й бачили живим.

На харч прислав мені тато по 7 гульденів, спізнюючи систематично послілку, так, що присилаючи приміром гроші за май, був певний, що се вже на червень. Через те мав я вічні авантури на станциях, раз-у-раз перепроваджував ся, терпів голод та ріжнородні иньші неприємности. Анї книжок, анї одежі, анї відповідного харчу, анї тютюну, до котрого я таки вже на добре привик, анї від нікого доброго слова, анї заохоти, анї теплого серця...

Зразу радив я собі як міг. Бувало насиляю зернят гороху на довгі нитки, вибіжу на місто, кину між жидівських курок, зловлю одну, дві і більше — тай дома варю. Подібно робив і з тютюном. Випорожнивши пачку, напихав її будь чим і заліпивши гаразд, ішов з нею до трафіки, а купуючи сьвіжу пачку, відмінював фальшиву, буцім то вона недобра. На тій маніпуляції я виходив так, що за ціну одної пачки тютюну діставав завше дві. Не треба додавати, що майже всі Жидки-трафіканти поплатили грубі грошеві кари за моє обманство, а декотрі з них відпоку-

МІНСЬКА ОБЛАСНА
40680

тували у вязниці. Скінчив я четверту нормалку з дуже добрим успіхом. По вакаціях записався на приготівляючий курс учительської семінарії, та тут-же ледво по 3-місячних муках і скінчилася моя шкільна освіта. Жиючи з дня на день я занедбував школу. Професори, з виїмком одного спольщеного Русина, загально мене не любили, бо я їм деколи шахнув остро по-під ніс, бачучи, як вступаються за ріжнородними „дітьми протекції“, дурнійшими і менше здібними, а тиснуть мене здібного бідолашу. В додаток мене обікрали і я рад-не-рад вернув домів.

Тато довідавшись, як стало діло, просто викинув мене з хати буком, грозячи, що нехай лише відважуся переступити його пороги, вбє мене як собаку. Не помогло ніщо, ані моє оправдуванє, ані плач матери, ані зойк иньших дітей, ані навіть просьби місцевого учителя — я пішов у сьвіт, просто голодний, голий, бо лиш у одній сорочці, без ніякого способу до житя і без ніякої ясної, провідної думки на будуче.

Кілька ночей блукався я по полях, аж вкінці зайшов до одного з моїх свояків, бідного вправді, але тихого і чесного ремісника. Був мельником у однокамінній драпавці. Держав мене пару днів, але вкінці випросив із дому, боячи ся мабуть наразити собі мойого тата. Так само проганяли мене иньші свояки, ганьбили ще та прозивали — виродом. Не ліпші були й чужі; всі ті ковалі, шевці, стельмахи, побережники, а навіть шинкарі і т. и., до котрих я удавав ся за службою, проганяли мене по кількох днях, бачучи, хто я і що не маю службової книжки. Так бідив я більше року, вкінці намовлений тїтками, котрі хоч теж мене ганьбили, але все таки почували жаль до мойого тата, що перестав журити ся долею власної дитини — рішив ся я піти домів. — Упаду — гадав я собі — батькови до ніг, перепрошу, тай хоч буки дальше буду відбирати, бодай позбуду ся голоду та холоду.

Прийшов домів, але батько був той сам, що й давнійше, мов той камінь. У своїй аж до комізму посуненій повазі відограв ролю біблійного Ісаака обманеного Яковом, з тою одначе ріжницею, що Яков лишив ся дома, а я ледво з душею втік від батьківського бука, відрікши ся

навіть капелюшини та вижебраного у тїтки кавалка хліба. Гірка годинонька, та не солодка! Зразу я мало не сказив ся від злости. В моїй недозрілій ще голові зроджували ся що раз то сьвіжі пляни пімсти; я готов був у першій хвилі навіть огонь підложити під батьківську хату. Та звільна я остигав, замісь злости, ненависти, моє серце і душу обгортав тихий але глибокий, немов притаюваний біль, горло стискав невимовний жаль... Я голосно розплакав ся і побіг просто до ріки.

— Утоплю ся — думалось мені — нехай же вони так за мною плачуть, як я тепер, бідний, зненавиджений, прогнаний сирота. Лиш чи заплачуть?...

„Лиш чи заплачуть?...“ Отся думка трохи зрефлектувала і остудила мене. Я звільна прийшов до того висновку, що нехай би я втопив ся чи повісив ся, то певно ані одна-одніська сльоза щирого, сердечного жалю не спаде ані на моє тіло, ані на могилу. Адже мене ніхто не любив, а всі ненавиділи, проклинали, побивали, часто зовсім незаслужено. Мені здавалось навіть, що я їм лиш прислужу ся своєю смертю. Ані вмерти було, ані жити...

От і помандрував я знов у сьвіт шукати хліба та добрих людей. Блукаючи отак, зайшов я до одного столяра, доброго піяка, ще ліпшого силача, а надто завзятого стрільця. Був се чоловік наскрізь безхарактерний і лютий при тім як пес. Він одинокий не питав мене про службову книжочку. В полудне мене прийняв, до вечера казав вирізувати т. зв. „дзвони“ до колїс, а по вечери забрав із собою в ліс на „равбшіцерку“, навчивши вперед у протягу кількох хвиль сьак-так держати стрільбу в руках.

Бендера він називав ся і був справдішнім пострахом усіх доохрестних лісничих та побережників. Дарма, що на него засідали, дарма, що й жандарми наступали йому на пати — Бендеру годі було приловити *in flagranti*. Його було і схоплять у лісі зо стрільбою, то він побив усіх, покалічив і ще й погрозивши, що коли будуть його й далі напастувати — то їх „вистріляє до ноги“ — вертав спокійний домів. Майстер був із него несогірший, заробляв доволі багато, пив пристрасно горілку і густо-часто немилосердно побивав свою жінку, котра знов була як би оли-

цетворене супокою, добрости та благородности. Перший раз у Бендери зачав я пити горілку. Силував мене до неї, а коли я відпрошував ся, то грозив бійкою.

— Пий, бо бю! — говорив він. — У мене жартів нема. Хто вміє пити горілку, з того добрий майстер і стрілець, а я бачу, що з тебе буде здоровий „равбшіц“. Пий і марш до роботи! Вечером на цапа!

Не було иньшої ради, як слухати, а при тім їсти заячину та козину. Горілка мене зразу опянювала, але згодом я привик до неї, от, аби не втратити „посади“, котра, по правді сказавши, мені трохи навіть зачинала подобати ся вже хоч би задля самого польованя. Застрілив бувало що, чи ні, менша о те, але най хоч по лісах находив ся, а се теж має свій чар.

Бендера цюлюбив мене навіть, очевидно на свій спосіб, а доказом сеї любови був факт, що брав мене що ночи на засідку в ліси та звірював ся передо мною з деякими тайнами, як приміром із тим, що він не любить своєї жінки, що ніколи не сповідаєть ся, що стріляне звіврів, крадіж материялів із панських лісів не є гріхом і т. и. Часом як був у дуже добрім гуморі — що йому однак рідко лучало ся — то оповідав мені навіть байочку, але сьміху на його устах ніхто ніколи не бачив, так, що годі було пізнати, коли він жартує, а коли говорить серіозно. Людей слабих чи то на дусі чи на тілі, калік, трусів і побожних він дуже не любив, натомісь захвалював найогиднійше злодійство. Мене уважав Бендера не як звичайного термінатора і не тяжко було відгадати, що в мині хотів мати помічника до всего, просто — приятеля.

— Твій тато — казав бувало — чистий дурак, не вмів пізнати ся на тобі. Слухай лиш мене, а будеш чоловіком. Навчиш ся у мене всего: і столярства і стельмаства і будівництва і слюсарства — і будеш у сьвіті жити. За визвілку не згадував нічого, тай мене ся справа мало що обходила. Я був йому дуже на руку і він долові ласкаво поводив ся зі мною. Раз навіть, коли я в його не-присутности заробив півтора гульдена за роботу і то зовсім не легку, а над ранком приніс із ліса заяця, почастував мене заразїсько горілкою, а навіть папіросом.

— Я не такий дурак як інші, він у мене варт більше, як деякий челядник, най курить! — відповів сердито на увагу мужиків.

Дивна річ. Я вихований дуже остро і релігійно і бувало не поспідаю, спати не положу ся, поки не відмовлю всіх знаних мені на пам'ять молитов. У Бендери я став іншим чоловіком, мене відбігла охота до молитви, засади шефа приймали ся швидко в моєму серці і я і не зчув ся, як став майже зовсім безбожним. Заразок отсега не-свідомого, безпідставного атеїзму вщиплював ся в мою душу цілком поневільно. Я рад був, що не молю ся, рад був, що не дякую Богови за те, за що-б чоловіки повинен клясти. Іноді мене обхоплював страх, я лякав ся кари божої, але відтак бачучи, що Бендера розумніший від мене, а прецінь теж не молить ся і його Бог не карає, я думав собі, що воно щось у тім є. Впрочім я дуже не-радо повертав думками до сеї теми, чув себе щасливим, що було що їсти та що буки минули ся.

Від Бендери добігав я часто до мого свояка мельника, у котрого перебував часом і по кілька тижнів, особливо в часі великої повені. Тоді вода підтоплювала млинок і треба було не раз по два або й більше тижнів попрацювати, поки він знов був здібний до млива. Були й такі случаї, що свояк мій вибрав ся теж на мандрівку, шукаючи ліпшої „кундиції“, тоді мене лишав у млинні на гадівстві, знаючи, що я нічого йому не поспую.

Оттак мені жило ся, більше добре, ніж зле. Значить ся, я був згідно щасливий. Та не довго тривало й се моє згідне щастє. Пришов час, що й Бендеру треба було покинути. Батько довідавшись, у кого я перебуваю, трохи налякав ся. Як було, так було, а всеж таки, видно, не хотів бачити мене злодієм; дав ся ніби ублагати родині, що він мене прийме вже до дому і бити не буде. Але я не дуже спішив ся і хто знає, чи був би взагалі коли-небудь вернув домів, коли-б не маленький епізод, котрий мені лучив ся, а котрий певно в великій мірі вплинув на мою судьбу.

Тешу я собі раз щось при варстаті тай думаю. Дома не було нікого, лиш я і моя пані майстрова; майстер був

десь у суді на терміні. Тешу, думаю над моєю долею, а вкінці почав і співати. На те надійшла майстрова і поздоровивши мене чемно, спитала, кілька мені років, чим мій батько, чого я такий сумний і т. и. Я оповів усе по правді. Вона розплакала ся, виявивши мені й свою доленьку. Вже вісім років, як вийшла заміж за Бендера і через цілий той час вона ще не була весела і не вчула від свого ката доброго словечка. Він вічно запиваєть ся і її бє за що небудь, винна, чи невинна. Бідачка вже втікала від него кілька разів, та він завше стягнув її силоміць до дому і далі робив своє. Їй не вільно до нікого слова промовити, на нікого навіть подивити ся, бо ворог зараз бє, посуджуючи її о неморальні зносини. Її доля зворушила мене до живого. Ми ще й не наговорились, аж тут надійшов п'яний Бендера. Збив жінку, мовляв, на винне яблуко за те, що говорила зі мною, мені-ж погрозив лише стрільбою, додаючи, що коли ще раз подибле мене з нею, то не буду мати часу вимовити навіть: „Єзус-Марія“.

Я спаленів і страшенно озлобив ся. Якже се? за що? хиба я що завинив? хиба я не служу тобі вірно, не роблю від досвітку до ночі, не слухаю тебе? — думалось мені. Через простий, невинний случай я можу зробитись калікою або й сиру землячку гризти?... Ні, сего не буде, завчасу винесу ся, піду до дому!

— До дому, до дому! — шептав мені якийсь дух правди чи злоби. — Рідний батько хоч вибє, то завше він батько, йому все вільно, навіть вибити свою дитину, на теж він і батько.

Я поміркував, згадав усе, що пережив доси, особливо в домі Бендери — і прикро мені зробило ся і соромно. Чого я тут дочекав ся? чого дороблю ся? чого навчу ся? чим буду? Піяком, волоцюгою, безбожним та безсовісним вітрогоном, просто злодієм! А дома?... Всеж дома зовсім не те; дім домом, родичі родичами; ліпше слухати родичів, чим чужого-чужениці, та ще й такого безбожного та забіяки, як Бендера. Адже й сам Бог наказує: шануй батька й матір, а будеш довго жити на землі. Отак роздумуючи я заспокоїв ся, мою душу обгорнуло якесь бла-

женне чуте вдоволення й тихої резигнації. На думці стала мені рідня: насуплений тато, заплакана мати, братчики та сестрички... Я любив їх в тій хвилі всіх, затужив раптом до них, до свого подвіря, до рідного села... Помолвившись щиро Богови і поцілувавши потай руку нещасливої Бендерової, рушив я з легким серцем домів.

III.

Діялось се в понеділок, найважнійший ярмарковий день у моїй рідній околиці. Тихий, погідний осінній поранок. На сьвітї так було якось гарно, так спокійно, приємно, як може ще ніколи. Сонечко наче всміхало ся до мене. Все, що жило, раділо житем, сияло вдоволенням, повним щастем: і веселі гуртки воробчиків і невгамовні рої мушок і робучі пчїлки, що навіть на пізних соняшниках не лишали меду для дармоїдів, і спокійна худібка на пасовиску, і понасаджувані здовж гостинця осики та берези, словом — усе, усе. До мого слуху долїтав від часу до часу відгомін любої дівочої пісеньки, а ніздря лоскотав приємно стерняний та бадиляний димок — то хлопці-пастушки пекли по полях картофлю. Мільярди полевих коників-цьвіркунів грали мені з усіх боків, а над головою рухомий стовп дрібоньких як мак комашок провадив мене наче яка горорова сторожа... Якже чудово, як любо було мені на душі!... Я йшов вільно, вдивляючись та вслухуючись у отсю чудову музику природи. Не радо здоровкав ся з ярмарковими, що що хвиля переходили та переїздили; краса природи заняла мене цілого, немов приковуєчи до себе. Мені здавало ся, що навіть у раю, в тім для сьвятих праведників та Христових вибранців призначенім раю певно не може бути красше. І я корив ся духом перед Всемогучим і молвив Його: „Боже, чому-ж я не завше такий щасливий, як сььогодні!...“

Певно, що ніколи доси і ніде не йшов я з таким легким серцем, не чув себе так вдоволеним, спокійним, певним і щасливим, повним найгарнійших і найблагороднійших думок — як тоді на ярмарок до Х—ва. Чим ближе

зближав ся я до місточка, тим живійше билось і раділо моє серце. На саму думку, що там у місті, близько по двох роках блуканя, побачу мою дорогу матір, тата, а відтак дома побачу й решту рідних мені та любих сестричок і братчиків — я дрожав мов від лихорадки і впадав у якийсь одур радости.

Коло десятої години перед полуднем ринок і всі торгові околиці в Х—ві були битком набиті. Вся робуча людність цілої околиці поспішила сюди, аби гіркі плоди кривавої праці замінити на гроші; злетілась туди й усяка хитра, дармоїдна, ошуканством та людською несвідомістю годована чернь, аби використати добру нагоду. Народу тьма-тьменна, аж кишіло, наче в яким великим муравлиску. Були й мої родичі. Їх упередили знайомі та свояки про мій прихід. Тато вибрав собі найчільнійше місце під піддашем найвизначнішого будинка і чекав уже на мене. Побачивши його, підбіг я ущасливлений, щоб уцілувати батьківські руки. Та в тім тато пхнув мене так, що я аж покотив ся.

— Геть від мене, вирode плюгавий! — закричав тубальним голосом. — Ти не маєш тата! Чуєш? я тобі не тато! ти лотре, збую, ти злодюго!... Ну, признай ся, кілька коней украв ти вже доси? А-а-а!... отут недалеко обікрали злодії чоловіка... ти певно там мусів бути?... Але-ж розумієть ся, що був! Кілько-ж тобі припало в поділі? ге?... Кажи!

Страшно мені було се слухати. Я стояв закривши лице долонями, мов вкопаний, мов скаменілий. Мені здавало ся, що ціле небо валить ся на мене, земля зпід ніг усувається ся, я хотів би був у сій хвилі зникнути, сконати, аби не чути сих смертельних знаруг від рідного батька та насмішок густої купи народа. Я цілий тряс ся мов осиковий листок від вітру, буквально горів від сорому. А тут мужики, баби, панки, жидки і жидинята — все дивить ся на мене, все слухає проклонів тата і певно міркує в душі: „Ну, сеж справді мусить бути добрий злодюга, коли його так безчестить та плюгавить рідний батько на публичнім місці, на ярмарку!“ А тато ще гірше! Вилит на мене все, що мав і що певно носив та збирав ще

від сімнацяти років. Знайшлись однак чужі люде і то прості жидки-купці, що, відчуваючи мій страшний і будь-як-будь незаслужений сором, старались мого батька успокоїти, привести до рівноваги; вкінці і вказали на невластивість такого поступування, але сей ще гірше обурив ся.

— Що? — кричав на ціле горло — ви бороните злодія?... А, то видно, що ви його спільники! Ну-ну, гарного маєте товариша, нема що казати!...

Люде тим часом збігали ся що раз більшими юрбами, одні одних прикликали, одні одним оповідали, ззирали ся на мене, мов на яке чудовище, мов на якого справдішнього ватажка-розбишаку, на котрого голову назначено сотки тисяч. А тато лаяв, називав, паплюжив, обкидував мене послідними словами; здавалось, що бачучи мене конаючим, навіть топтанє ногами ще-б йому не вистарчало.

— Гей, а що тут таке? — питали деякі, сьвіжо прибуваючи — що тут стало ся?

— Що? — кричав батько, пірвавши мене за руку — ото дивіть ся люде, отсей волоцюга, отсей злодій, отсей вирід плюгавий — се мій син! Бачите! А придивіть ся йому добре, аби знали, кого маєте стерегти ся! — І звертаючись до мене: — Ну, драбуго! відкрий же лице, най люде побачать твої злодійські очи, най приглянуть ся тобі добре!

Я нічого не тямив, з ніг валив ся, в голові шуміло, в вухах шуміло, щось аж ковтало, немов хотіло голову мою в дрібні кусні розсадити.

Довго-довго стояв я так із закритим руками лицем. Довкола змагав ся нечуваний гамір, чути було якісь невіразні, глухі проклони, чути було плач бабів, сьміхи жидків... А мама... о, та просто вмлівала з розпуки. Хтось із присутніх приступив до тата і почав його ганьбити, наклонюючи, аби зі мною погодив ся, але той вириваючись йому з рук і трясучись від страшеного зворушеня, міг уже лиш видусити майже цілком зломаним голосом: „Ні, ні! Я не маю і не хочу мати в нім сина!“ По сім я вже не чув і не бачив тата.

До села прийшов я вже смерком; як се стало ся, сего вже добре не тямлю. Пригадую собі лише, що мати, тітки

Й чужі жінки ще в місті плакали наді мною, пхали мені якісь обарінки, яблука, але я нічого не відповідав, нічого не доторкнув ся. В селі зайшов до першої крайної хати, а побачивши купку розкиненої під плотом соломи, впав на неї як кавалок безвольного та бездушного дерева. Вертають ярмаркові до села фірами, верхами, пішком і ні про що більше й не говорять, тільки про мене. А я лежу замкнувши очі, чую ті розмови, чую ще в вухах батькові слова... Сором, безмежний жаль, біль і Бог зна що шарпали мною, душили мене. Я навіть тут не сьмів отворити очей. „Злодій!“ „Волоцюга!“ Боже ти мій милий! — думалось мені — хиба тебе нема на сьвіті? Хиба ти можеш так спокійно, байдужно дивити ся з небесної висоти на мою кривду? Хиба тебе не зворушить моє нещастє, не дійме мій біль страшний, не засоромить отся несправедливість?... Боже! візьми мене проклятого вирода зі сьвіта, спряч, зітри на порошок, нехай не мучу ся, нехай не чую тих проклонів, не бачу тої страшної кривди і всіх тих, котрі мені її заподіяли, і себе самого... Я кляв і рідного тата і маму, що зродила мене на сьвіт, і себе самого, суютив ся, мучив ся, лютив ся, товк головою до землі, гриз зубами вистаючі з плота кінці вужівок, дер волосє на голові і власне тіло до крові, аж поки — як звичайно по таких муках — не залив ся гіркими сльозами, а відтак і не заснув.

IV.

Від тоді я значно змінив ся і то, скажім, на гірше. Зненавидів передовсім рідного тата, зненавидів усіх тих, що йому признавали слухність і притакували, буцім мене не можна було любити. Я був іноді навіть веселий, співав, гуляв, грав ся, стараючись підбити собі людські серця, але зарід ненависти, пімети і погорди вже не заснітив ся. Я тоді мав лиш одно бажанє: чим скорше вирости в силу і по змозі декому відплачуватись. Тато почав уже й говорити до мене, але в його голосі пробивав ся якийсь притаюваний жаль; говорячи старав ся надати йому відтїнь ніжности, хоч дуже з тим укривав ся. Я радїв, що батько

жалує свого поступка і через те терпить; було се для мене певного рода сатисфакцією, лиш що за маленькою; я ждав повної, цілковитої. Іноді жаль мені було старого тата; коли однак я пригадав собі, що він і маму клине, по-невіряючн нею лише із-за мене, а наді все, коли нагадав собі ярмарок у Х—ві, тоді я закликав ся в дусі, що сего йому не забуду до скону. Ярмарок в Х—ві був для мене дуже болючою раною, вона-ж і стала ся згодом хронічною.

У мами серце було м'якше. Вона часто плакала наді мною, сварила ся з татом, що мене відпихає від себе, що побиває без погамованя... Але й вона з часом набрала про мене як найгіршого понятя. Бачучи, що ніхто мене не по-частує добрим словечком, що всі гулюкають мов на того вовка, і вона почала вірити, що я — вирід. Жаль їй було мене, плакала — ну, від того-ж вона й мама! Щож до решти рідні, то вона під проводом найстаршого брата Павла теж держала ся осторінь від мене. Бувало приїде Павло на сьвята чи на вакації зі шкіл, чи вже врешті й пізнійше з посади, то рідня соромила мене ним. — „Дивись на него — мовляли — дитина як дитина, а ти... Господи! не знати в кого вдав ся, от, вирід тай тільки!“ Павло був любимцем усіх, тож користаючи із сего привілею, всідав теж часто на мене, мов на того коника і гарцював, кільки йому захотіло ся. Вірю й доси, що й він не бажав мені зла, але чому би йому бути гіршим від иньших?...

Мало-помалу я привикав до сего положеня. Поняте чести, сорому, правди і т. и. почав я більше легковажити, чим шанувати. Робив дома все, що треба було, робив службу у попа, в церкві і всюди. Тато, правда, перестав уже бити мене, але поводив ся зо мною по давньому.

Саме тоді східна Галичина, а властиво руська церква, переживала горячку т. зв. „нотного співу“. Багато дяків „старої дати“, до котрих належав і мій тато, дуже через се побідніли, а декотрі пішли таки з торбами. Втра-тив і мій тато посаду, уступаючи місце молодому, „вчену“ на нотах. Шукаючи иньшої, зайшов до місточка Білковець, де теж шукали молодого та музикального. Тата прийняли, але з тим, наколи я вивчу ся нотного співу

і заложу їм у церкві хор. Так і стало ся. Я в протягу одного місяця вивчив ся співу, заложив доволі гарний хор і з того часу мені стало знов трошки лекше, бодай о стілько, що чуючи під ногами певного рода основу, я вважав себе вже більше незалежним від тата. Вийшов із дому коли захотів, прийшов теж як лучило ся. Піп і міщане оказували мені трошки більше пошани, чим звичайному дякови; я гордив ся тим, що посаду дяка в Білківцях завдячував тато виключно мені; се теж було щось в роді малої пімсти; гордив ся навіть тим, що міг курити собі папіроси явно-славно, не вважаючи на косі погляди тата, котрий по части все те відчував, але гетемонії наді мною не хотів таки зректи ся.

Тут я віддихав вільнійше і було-б мені навіть добре, лише грошей не було. Всі доходи забирав тато, не даючи мені навіть феника, хоч би на тютюн, забирав і ховав для себе та для решти рідні, не дбаючи зовсім про мене. Піп і церковні братчики не додержали зглядом мене з'обов'язань і я, хоч властиво був важнішим від тата, не мав нічого з моєї праці. Я вважав се за простий визиск, але поки що терпів, очікуючи ліпшої нагоди до цілковитого зірвання батьківської опіки.

Нагода ся надійшла швидко.

Раз зайшов я за ділом до захвалюваного всіми кравця Іроса, старенького вихреста, а знайшовши тут приємне товариство, очевидно жіноче, заходив щораз частійше, найперше прошений, а відтак і непрошений, вкінці став щоденним гостем. По лекціях співу або в неділі-свята я біг до Іроса, а не так до Іроса, як до Іросової сестриниці, гарної Домці, молодой жінки мельницького челядника. Цілими вечерами грали ми тут „дурака“, забавляючи ся при тім весело та управляючи невинний флірт. Домів вертав я завше пізно. Тато робив мені тяжкі докори, що я, мовляв, „по дівчатах волочу ся“, а дома нема кому ані зварити (тут треба додати, що мама лишилась із рештою дітей на старій посаді, мала там кусник власної землі та хатинку), ані води принести, ані татови чобіт обчистити.

Се вже сьвіт кінчив ся. Я, 19-літній молодець, один із перших парубків у Білківцях, котрому вже вусок за-

сїяв ся, котрого всі дївчата любили, а навіть найповажнїйші міщане кликали „паном діріґенсом“, я мав воду носити і чоботи чистити!

Очевидно я сему опер ся, заявивши татови рішучо, що нехай собі те з голови вибе, аби я ще й тепер робив службу простого наймитка. Доста мені вже було татової опіки, тепер я власновільний і можу з собою робити, що мені захочеть ся. Ще раз пробував тато мене по давньому, тобто просто буком до послуху змусити, але се йому вже не вдало ся; я вирвав бук із рук татових і поломивши його на кусні, викинув через вікно на вулицю.

По добрій хвилі намислу батько злобно всьміхнувшись ся сказав:

— Так! ти вже міцнїйший від мене? Гарного я сина дочекав ся!

— Якого — кажу — сина? Адже ви публично на ярмарку в Х—ві виперли ся мене, як Петро Христа, збезчестивши вперед і зрівнавши рівно з болотом?... Ви самі відтручали мене від себе, самі зробили тим, чим я є сьогодні, самі навчили ненавидіти, погорджувати собою, самі стільки разів виклинали, топтали мене, обдерли навіть з того, що кождому чоловікови найдорожше — з чести, а тепер сьмієте ще докоряти мені та жалуватись, що ось-то такого а такого сина дочекали ся?... Яким чолом, яким правом? Тепер я вам скажу, що тата не маю!

Другого дня сидів я у Їроса довше як звичайно. Прийшовши домів я застав двері замкнені. Тато чув добре моє стуканє, але не відчинив. Тільки-ж мене й бачив у себе. Я перенїс ся на постійний побут до Їроса, тим радше, що вже давнїйше намовляли мене до сего і що тут можна було до-схочу фліртувати з Домцею.

Їроси були вже бездітні, кількоро дітей вправді було, та повмирили на сухоти, а й сама Їросова, хоч у-двоє молодша від мужа, виглядала вже лиш мов драбина, лиш маленькі під низьким чолом поховані очи сьвітились мов два ледво тлінні каганці. Хитра була баба, не брала ся до мене від разу, знюхавши, що мені гарна Домця впала в око. Аби мати мене як найдовше коло себе, приманювала до свого дому сестріницю на „дурачка“, улекшувала

нам забаву, флірт, прихвалювала мене заєдно перед нею, просто пхаючи одно одному в обійми. Старенький Їрос зовсім нічим не інтересував ся, був вдоволений, бачучи когось чужого в хаті, гадав, що я в Білківцях заакліматизую ся і його вже не покину. Згадував навіть, що на случай смерти запише мені свою хату, наколи я обійду його в старости та недузї. Мене се анї трошки не вабило, вже хоч би задля самої Їросової, на котру я просто не міг дивити ся; маючи приміром таку хату, я готов був би записати її Їросовій лиш за те, аби на неї не дивити ся.

Домця прибігала що дня, іноді брала з собою свою молодшу сестру Маланю, завше мала якесь ніби „діло“ до тітки, а тим часом приходила лише до мене, сама мені се сказала.

— Не знаю — говорила мені раз — що воно таке, але як вас один день не виджу, то так якось, як би мені чогось не ставало. Ей, буде зле зі мною!...

— Чого? — питав я. — Ви-ж мене не любите, бо маєте чоловіка?...

— Як би не любила, то тітка мене-б тут не побачила, хіба раз у рік! — Почервоніла і втікла до дому, навіть не сказавши мені „до побаченя“. Але другого дня прийшла знов; ми грали „дурака“ і говорили, як би нічого не було. При відході однак Домця стала якась несьміла, що хвиля червоніла, пробувала щось говорити, сьміятись як давнійше, але се їй не вдавало ся; брала кілька разів клямку в руки і знов вертала ся, видно було, що мала щось важкого на серці, лиш забракло їй відваги висказати. Їросова швидко доглупалась і дала мені очима знак, аби я вийшов на двір. Домця сего лиш і чекала. Відпровадивши мене за ворота і оглянувшись, чи хто не підслухує, промовила несьміло:

— Знаєте що? Прийдіть завтра до нас, пізнайте ся з моїми родичами... вони вас також дуже люблять. Як би що до чого, то ви кажіть усім, що ходите до моєї сестри Малані... Я вже з нею говорила... Знаєте, вона ще дівчина, а я... Добре?...

— Добре — кажу — але що то має значити?

— Нічого, тільки я не можу ходити сюди... Люде вже говорять по місті, що я вас люблю, бігаю до вас... а так, дома... завше що иньшого, є сестра...

— Розумію — сказав я і зробив усе так, як хотіла Домця.

V.

В Білківцях над самим ставом на горбочку стояла між вишнями стара, доволі простора, чистенько удержувана хата. Властительками її були три сестри Жидівки. Шинкували пиво, горілку і т. и. і з того удержували ся. Їх батько, мати і ще три сестри померли — як люде говорили — на „чорну хоробу“, мабуть на т. зв. „плямистий тиф“. Усі три були уцтиві, ввічливі, а через те й на „кепські часи“ жалувались менше від иньших. Шинок сей знаний був під назвою „Зузики“ — так звала ся покійна їх мати. Ані горілка, ані пиво не були там ліпші, як по иньших шинках, але ходило ся там раднійше... от, мовляв, задля сиріт, а ще й дівчат!... Рідко я ходив по шинках, але зайшовши до „Зузі“ раз, пішов і другий, третій... а відтак став постійним гостем.

Найліпшою з них, найрозумнійшою і найгарнійшою була наймолодша, ледво 15-літня Естера. Ані одного мужчини не було в Білківцях, аби її не знав та не сказав, що їй ніде поблизько не було пари. Щож до мене, то я уважав її просто найгарнійшою в цілім сьвіті, хоч тоді зовсім ще не знав його.

Естера дуже любила музику, а се одно вже вистарчало мені, аби когось любити або бодай поважати. Говорила чисто по руськи, ліпше може як не одна попадянка, нічим не зраджуючи свого семітського походження. Завше серіозна, розумна, завше ввічлива і поважна, нікого не обидила, ніким не помітувала, навпаки шанувала навіть знаного в цілім місточку пянюгу-водоноса; не одну склянку пива і не одну булку дістав він від Естери так, що сестри не бачили. До Естери заходила майже вся місцева інтелігенція, але вона ні з ким не любила так говорити, як зі мною. Не знаю, чому воно так було, може тому, що

я не докучав їй ніякими глупими жартами та масними дотепами, може й тому, що я дуже а дуже любив музику... Певно тому, бо до вродливих я не належав і таким себе не вважав; люде говорили лише, що я „пристойний“ і маю в собі „щось“ такого, що жінщини люблять. Я сего тоді не знав ще і не розумів.

Бувало як не покажусь до неї два-три дні, то з таким жалем робила мені докори, здавалось, що от-от... і розплачеться. Я мимовільно якось уважав конечним просити її, щоб не гнівалася; жаль мені було, коли вона хоч би лиш дрібочку терпіла. Заспіваю їй якусь українську думку, другу, третю — вона принесе гітару і... нераз бувало співаємо, аж і пошльохаємося. Сестри теж до її справ не дуже мішалися, пильнуючи „гешефту“, впрочім не я перший тай не від тепер сюди заходив; уважали мене звичайним своїм „штамґастом“, як і всіх иньших. Згодилися, і то дуже радо, щоб я учив Естерку перших початків музики, хотіли мені навіть за те платити, але при кінці місяця, коли я вже добре обувся, всіх гаразд пізнав — я не мав лиця брати гроші. Кожним разом приймали мене дуже щиро, угощували гербаткою, то кавою, то вином, то ріжнородними иньшими ласощами. А мені здавалось, що все те далеко більше варте, чим мої лекції.

Естера була дуже понятлива, я ніколи не сердився, ані не мучився коло неї, а викладаючи їй теорію музики, користав і сам де-що при сій нагоді. Слух чудовий, в найтоншім значіню сего слова. Я навчив її декілька пісеньок, а навіть церковних молитов, приміром один псалом укладу Бортнянського, жалібне: „Сьвятий Боже“ і т. н., вона дуже се любила. Бувало в неділі або сьвята, не сьміючи йти до середини, проходжуєть ся неоподаль церкви, аби лиш слухати співу. Прибігну до неї, то зараз сказала, котрі в чім помилили, котрі фальшували і т. н.

Раз уложив я сам коротеньку молитву на сольо-спів з товаришенем хору, а відтак і відспівав її в церкві. Естера не могла дібрати слів похвали, була одушевлена, трохи мене не обцілувала.

— Знаєте — говорила вона опісля — що я слухала з вулиці, як ви співали сю молитву і сплакалася, ще

Й доси жалібні її ноти звучать мені в вухах; чи роблю що, чи ходжу — завше чую їх. — При сім дивидась на мене своїми великими, синіми очима, а вони так і горіли любовю.

Я й не зчув ся, як раптом опинив ся між молотом а ковалом; любив Домцю, а тут почув, що й Естера не чужа мені. Домця була гарна, сьміла, пристрасна, при тім дуже нещаслива із своїм мужем. Ненавиділа його, бо був не гарний, простак, злий, часто любив запивати ся, а навіть приловлено його раз на звичайній крадежи, за що мусів відпокутувати в тюрмі. Тоді Домця цілком від него відвернула ся. Просив її, грозив, а відтак став напивати ся і побивити її. Плакала бідачка і терпіла, бо Каїфко — муж її — був при тім страшенно на неї заздрісний, з кожним її ревнував, а зі мною ще тоді, коли я й не знав, чи існує взагалі в Білківцях яка Домця. Не дивниця отже, що вона немов сама шукала мене. Я любив її гарне, румяне личко, любив її пристрасть, заплакані очі, власними устами висисаючи з них теплі слізки, спочував її недоленьці... Тим вона мене найперше мабуть і підбила. Всеж таки була се любов, сказати-б більше, змислова, без ніякої думки на будуче, бо і якже-ж инакше мені тоді було любити замужно женщину!...

А Естера? Ах, Естеру полюбив я инакше, вона була чудова не лиш тілом, але і душею, чарувала мене і мовою і очима і рухами і думками і всім, усім... Дарма, що я зразу боров ся, уявляючи собі, що гріх християнинови любити Жидівочку. Я зарікав ся не ходити більше до неї, та ба, один її погляд справляв те, що з глибини мого серця улітали всякі скрупули та расова вроджена ненависть до Жидів. Вона лиш нехрещена — тільки й жидівства було в неї, впрочім — чиста, сьвята мов ангел. А й вона любила мене иньшою любовю, чим Домця, якось гарнійше, торжественнійше... Иньшим чоловіком я чув себе в її товаристві, а иньшим у товаристві Домці.

Естера мала рішучий замір вихрестити ся, просила тільки, аби її не зрадити, бояла ся Жидів, як вогню. Вихрестившись, кляла ся бути моєю, до смерти моєю, любити тільки мене, більш нікого.

— Любий ти мій, — щебетала не раз солодко, — як би мені тебе, Боже борони, забракло — тільки я й жию. В тобі однім моє щастє, мій рай, моє небо... — і тулилась до мене, до самого серця.

Часом слухаючи мого співу або якого оповідання вдивляла ся годинами в мене, цілувала, а відтак плакала. Довго я мучив її, поки мені виявила причину сего плачу.

— Боюсь — казала — що твоїм голосочком буде колись любуватись иньша.

— Котра иньша?

— ...Домця.

Обидві знали про себе і обидві бачили в собі супірниць. Естера знала про мої зносини з Домцею, бо про се говорило ціле містечко, а й Домця швидко довідала ся про Естеру, вишцігувала, коли я почав її занедбувати в користь Естери.

— Ви вже — вона завше говорила мені „ви“ — гарній Жидівочці тепер співаєте? — жалувала ся раз Домця. — Гадаєте, що Жидівка ліпше вас любить від мене? При тім уста її дрожали і голос дрожав, а мені жаль ставало й сеї. Адже вона, Домця, була першою людиною, що полюбила мене!...

Я бив ся иноді з думками: що робити? Люблю дві жінчини, а обидві любови зі становища релігійного були грішні: одна замужня, а друга — Жидівка. Я порівнював в думці одну і другу, вишукував різниці, прикмети — і все таки перехилював ся в сторону Естери. Я не міг запанувати над собою, не міг не любити її. Її щирість, добросердність, ніжність, чар її тіла і душі, все роз'оружувало мене, побіджувало, робило ліпшим, благороднішим. При боці Естери мені було так добре... Я забував усі клопоти, заводи, всю біду, свою гірку, прокляту долю, я готов був простити вину всім моїм ворогам, готов був любити їх навіть, бо вона любила всіх. Її чудові, сині мов те небо очи, проміння її чистої, непорочної душі світили ясно мов алмази, а в їх світлі все виглядало ясно, найогидніші бруди тратили свою брудоту. Естера представляла в моїх очах медаль, котрого оба боки були однако чисті, однако гарні, бо в хвилі вихрещеня вона ставалась

сьвятою. Не дивниця, що і я бачив у Естері моє щастє, мій рай, моє небо...

Вона мала наді мною незвичайну силу. В хвилі найбільшого роздрознення і злости вона зуміла мене угласкати, укоськати, утихомирити, мов та поскромителька звірюку. І не вживала до сего ніяких підступів, ні! лише заговорить і я цілком побіджений; лише заспіває, і я забувши все корив ся в дусі перед чаром та силою її мов срібло чистого і мов срібло чуткого голосу. Я любив Естеру цілою силою серця і душі.

Згодом почали люде так на добре про се говорити та косо на мене дивити ся. Дійшло се й до попа; він усміхав ся, та не сьмів нічого говорити, бо й про него самого ходили по місті ріжнородні імовірні і неімовірні сплетні. Довідав ся і мій тато; був страшенно озлоблений, соромив ся моїх поступків, а небавом, коли йому скінчив ся рік, подякував за службу, лишаючи мене самого.

Матеріяльно трошки мені полекшало, але морального спокою не зазнав я вже ніколи.

Передовсім Домця робила мені страшенні докори, що я її покинув, перестав любити використавши вперед, зрадив нечесно і то задля простої „нехрестки“; плакала заєдно, сумувала, гризла ся, відбираючи при тім штовханці від мужа. Її рідня також жалувала ся на мене, а найбільше старий Ринковський, майстер млинарський, Домцин батько, котрий держав при собі Каїфку як челядника. Ринковський бачив кілька разів Домцю в моїх обіймах, та він — і се дуже дивувало мене — не те, що не обурював ся на мене, але иноді таки просто захочував до сего. Бувало надбіжить зо млина, тай так якось, ніби жартуючи, трутить легенько дочку в мої обійми, а потім засукуючи руки ще й договорює:

— А цілуйте-ж, а цілуйте-ж, але так, аби аж кров показала ся!... Ей, я то як був у ваших роках... мой, мой!... ніякої не випустив із рук „на сухо“...

Спершу я гадав, що се простий з його боку підступ, аби мати опісля за що нанятими волоцюгами вибити мене, осьмішити і т. н., але в Ринковського було щось иньше на думці. Здибавшись зі мною на вулиці, затягав зараз

на медок або на пиво до першого-ліпшого шинку і тут угощував мене аж до не́схочу. Не міг ніколи наговорити ся про огидні вчинки свого зятя, не міг нажалувати ся на него, часто плакав як мала дитина, кляв себе й дорікав:

— Гей! пане, пане! — говорив. — Варт я, аби мені що дня давати по двацять і пять буків! Я-ж то сам утопив Домцю, я-ж то її так тяжко скривдив, осиротив на віки! А опришок побиває її, тай до мене вже береть ся.. І плакав-плакав. А мені серце краялось, коли я дивив ся на ті сльози 60-літнього старця та на погідбівані очі бідної Домці. Я рад був би скрутити Каїфкови голову як воробцеві, тим радше, що він уже від давна вихвалював ся, що мене убє, де лиш подибле. І чому-ж би врешті не міг був сего зробити він, той простий, грубий п'янюга, той за звичайну крадіж караний очайдух — коли і я сам, що мав претенсію вважати себе нескінчено висшим і ліпшим від него, готов був те саме вчинити йому?...

Кілька разів перестерігала мене сама таки Домця: — Стережіть ся, стережіть ся, бійте ся Бога, бо він на ваше жите чигас! Кляв ся, що не випустить вас живого з рук... А він сильний... ой, сильний як віл!...

Але се мене не відстрашувало зовсім, я-ж мав теж у місточку опінію „густого хлопця“, був при тім доволі зручний і хитрий: не поконаю кого силою, то хитрим способом. Каїфко шукав мене, а я, правду сказавши, дуже рад був тому, хоч удавав, що й не догадуюсь нічого. Все промовляло за тим, що ми обидва мусимо здібатись десь „у тіснім куточку“ і остаточно обрахуватись. Я бажав лиш, о скільки собі пригадую, аби ся „здибанка“ відбулась без усяких свідків. Я мав певні докази на се, що він уряджував на мене в ріжних місцях засідки, посилаючи туди своїх товаришів, що — по його думці — мало бути лише передсмаком „лазні“, яку сам обіцював справити мені. Але під тим зглядом, сміло можу сказати, мав я шалене щастє, завше викрутив ся чистий, одному розбивши голову, другому зломивши руку або вибивши зуб... так, що я зачав уходити за „непобідного“.

Раз вертаючи пізною порою від Естери домів довгенькою і вузькою вулицею, наткнув ся я несподівано

майже самим носом на Каїфку. Я був цілком безоружний. Бачучи, що мій супірник лагодить ся вже до „справлення мені лазні“ страшним буком і що про втеку не могло вже бути й бесіди — я упередив його; в одній хвильці кинув ся на него мов той кіт і поки він стямив ся, що з ним стало ся, я вже дер його на землі пазурами, душив за шию та місив зверху колінами. Коли-б не почув був за собою людських кроків, хто знає, чи був би я тоді його випустив живим із моїх рук!

Іншим разом хтось із намовлених ним волоцюг зловив мене також нічю на сильце за ногу. Не удалось і се, бо я тим самим ножем, що мав мені служити до евенчуальної оборони, перетяв швидко шнурок і тим способом виратував ся, лиш упавши в болото, та страшенно понищивши на собі убрание.

Кілька днів потім Каїфко шпурнув на Домцю сокирою, та не поцілив; сокира застрягла в одвірку в сїнях, а він кинув ся ще й на Ринковського, і був би таки добре побив, коли-б не люде, що оборонили його. Бив старого за те, що обстав за своєю рідною дитиною.

— Скажіть своєму паничкови — кричав Каїфко — аби писав тестамент! Скажіть йому, що його тут, тут, таки в Білківцях, поховають! Він не уйде моїх рук, хиба би я сконав скорше! Мені все одно, а його ублю, як пса ублю! Анї сапне, анї дихне!... Як раз його вхоплю — тай амінь! Сокирою, ножем... що буду мати в руках! Усе одно, а тому любасови порубаю голову, посічу на капусту!...

Очевидне, що й Естера просила мене, аби я стеріг ся Каїфки; знала вона його вже давнійше. Я прирікав їй, але знайшовшись сам горів із злоби.

V.

Саме на Святий Вечір здибались ми з Ринковським у місті. По кількох словах привитаня зайшли до „Зузики“ на медок. Ринковський був змінений, якийсь рознервований, мов у горячці. Заєдно глибоко зітхав та покликував Цівю, аби „іще налила“ в склянки. Ми пили багато, без

міри і аж тоді роти нам порозв'язували ся, бо і я був якось не „свій“. Розмова йшла на стару тему. Ринковський говорив про Домцю майже з плачем.

— Ей, змилюйте ся, пане, ратуйте її! Мені се не тайна, що вона вас любить, не тайна й те, що від вас дістала навіть „подарунок“; через те Каїфко лютий на неї і на вас, хоче вас обоє повбивати. Носить за холявою великий різницький ніж, я сам бачив. А ви знаєте, що йому вже все одно, такому лотрови нема що вірити. Домця сьогодні рано визнала мені щиро, що ніколи вже не перестане вас любити. „Що я — каже — тому винна, що я без него не годна жити? Як не дадуть розводу, то я буду з ним мешкати так, на віру... Чи то мало таких є?... А поки що, втічу десь сьвітами, на службу, або... або... смерть собі зроблю...“

В мині кітлувало немов у пеклі. Бідна Домця! Щож вона кому винна? за що її кат переслідував? Адже ще перед шлюбом Домця плакала, не хотіла йти за него, в очи йому говорила, що його не любить. А тепер хоче її замордувати!... Страшна злість обгорнула мене. Замордувати хоче її й мене... За щож мене? що я йому зробив злого? За те, що я любив його жінку?... А хиба я ходив за нею? хиба я намовляв її до сього, уживав яких підступів, нечесних способів, аби її „звести“? Вона сама, сама до мене прибігала, сама мене полюбила і за все те, що сталося, я не міг брати на себе ніякої відвічальности. Я чув себе цілком невинним і чистим у сій справі. Адже я молодий, кров у жилах грала, Домця теж молода, а говорячи зі мною так і горіла ціла. Я не міг оперти ся, просто мусів задоволити нещасливу жінку, що мала право любити і бути любленою, що йдучи за голосом серця бажала також покоштувати земського раю і пізнати його. Все сталося мимовільно, без якої-будь укритої ціли, просто сказати-б „з висшого наказу“. І за тих кілька хвилин забуття, скажім навіть, щастя, ми мали-б головами наложити?... Ні, сього не буде, ніколи не буде! Скорше згине кат, обскурний звірюка!...

Ринковський як би відгадуючи хід моїх думок говорив дальше в тім самім дусі. Ми довго радили ся, обговорю-

вали сю погану справу, підбадьорували один одного, запиваючи раз-у-раз солодким медком із ромом. Вкінці ми рішили, що радше Каїфко повинен піти туди, куди нас з Домцею хотів виправити.

— Я вишлю його на шлюзу, щоб прорубав трохи лід, — шептав мені до вуха Ринковський. — Ви-ж будете там чекати на него під самим корчем нахиленої до води вербини — в тім місці я скажу прорубувати. Ніч темна, ніхто не буде бачити, всі сьогодні дома: Жиди сабашують, а у християн — Святий Вечір. Коли лиш трохи прорубає полонку — зайдіть з заду і... Добре?...

— Згода! — скрикнув я ошоломлений. — Гей! меду, рому! лиш міцного!...

Подали. Ми пили, але Ринковський радив не дуже запивати ся, аби не зіпсувати справи.

— Пане, сину мій любий! — говорив він крізь сльози обнимаючи мене та цілуючи. — Домця буде тоді щаслива і ви... і ми всі троє!... За такого розбійника нема ніякого гріху! Навпаки, Господь Бог візьме се за заслугу. Не ми йому — то він нам!... Вимівка дуже добра: був п'яний тай упав у полонку, поховзнув ся... ніхто й не спитає... А там глибінь...

Появилась Естера. Її личко було бліде, лиш очі горіли-горіли... Щось до мене заговорила, та так тихо, що я й не розібрав. Побачивши сього ангела, я завагав ся, але лише на хвилику; помішаний в ромом медок таки мене заміг, придушив, пригасив сей святий промінь її ясної, чистої мов кришталь душі. Вона вийшла, а ми випивши ще по склянці і умовившись як слід теж розійшли ся, бажаючи собі голосно: „веселих свят“.

— Як добре стемнієть ся, на „ваху“! — докинув ще Ринковський пів ротом. — Добраніч!

— Добраніч! — відповів я швидко втікаючи домів, аби не здибатись із Естерою.

Не тямлю вже, як я пережив тих кілька годин, поки добре стемніло ся; знаю лиш, що я був дуже рознервований, підохочений і ні про що більше й не думав, тільки про Каїфку.

VI.

Коли добре смеркло ся, я чатував уже під вербою на свою жертву. На дворі було тихо, хоч мак сій, вітрець ані щебернув. Місяць мов той зігнений серпок сховав ся таки зараз за сонцем, лиш звізди блимали на небі. Снігу ще не було, десь кудись клаптики, за те мороз аж тріщав. Тиша стояла в місті, все, що жило, сиділо при вечери, гудів лиш та тарахкотів ритмічно один вальцовий млин і шуміла спадаючи вода під колесами.

В хаті Ринковського скрипнули двері; хтось вийшов і голосно закашлав: се був знак, щоб мати ся на бачности, бо Каїфко зараз прийде. Він справді за хвильку надійшов. Хід його був тяжкий, непевний; в правій руці держав сокиру, котрою вимахував на всі боки, аби держати в рівновазі отяжіле тіло. Видно і він сьогодні в на-вечере Христового Різдва закроплював душу в шиночку; чи мав і він уложений плян страшного злочину — Бог його знає. Виглядав дуже обдерто, занедбано; я бачив його дике, напухле від алькоголю лице, бо йшов таки по-при мене, буркочучи щось під носом.

Я аж страє ся, немов щось підкинуло мною. „Цікава річ — подумав я злобно — чи ти зробив уже „тестамент?“ Я хотів уже кинутись на нього, не чекаючи ні на що і дерти і кусати його, зубами шарпати — але здержав ся. Ліпше нехай він сам собі гріб викує власною сокирою, що хто знає чи не була саме призначена для мене.

Цюкнув Каїфко сокирою раз... другий... і лід луснув, заскрипів, дрібні його кусні прискають на всі боки, аж до мене; в саме око поцілило мене маленьке зеренце, а я стою тай думаю собі: „Годинка, пів, хвилька ще... тай одного чоловіка на світі не стане, не стане одного ворога, що мене ненавидів цілою сплою своєї душі, що важив на моє жите, на жите своєї жінки, бідної, невинної Домці... Що мені там його жите! Моє важнійше... Врешті я йому навмисно в дорогу не влазив, не хотів і не бажав бачити в нім ворога... Коли-б він був зі мною инакше поводив ся, я може був би й Домцю врозумляв, стараючись нахилити її на його бік... Я-ж не такий злий, на-

впаки, я навіть дуже милосерний, лиш треба вміти мене просити, пізнати... Хтож мені в дорогу влазить — того я вмію швидко позбутися...

Каїфко цюкнув знов сокирою... Лід луснув, а відгомін його відозвав ся аж ген у недалеких лісах... А він рубає, відгортає, викидає щораз свіжі брили леду і клене, аж сум слухати. Я засьміяв ся в душі якимсь диким, нелюдським сьміхом, спазматично... „Кому-ж ти кленеш, нището погана? Хто слухає твоїх проклятих?... Я один — та я з них сьмію ся! Рубай лиш полонку скорше, бо мені годі ждати так довго... Цюкай швидко, а відтак мірити-меш, чи глибока... От, випив собі ще в останнє трохи, забавив ся певно гаразд, накляв що не міра — буде з тебе того всього... Лишиш мене в спокою, а й сам будеш щасливий, спокійний.. лиш швидче, швидче, бо я аж трясуся!“

І справді я тряс ся — не від зима, ані від страху, ні! а так собі чогось, нервово... Ну, і годі-ж тоді стояти спокійно, випивши стільки, годі бути спокійним у таких місцях і в такій хвилі!... А може... може я й справді трачу відвагу?... — думалось мені. — Е, чорт із ним! Що мені по нїм, що мені по його життю! Моє важнїйше, я маю для кого жити: адже я люблю — от хоч би твою жінку, можу її зробити щасливою, так, можу... міг би... але... люблю ще красшу від неї, ще ліпшу... люблю Естеру.

І мимовільно я глигнув туди. В кімнаті, де жила Естера, появилось ненадїйно ясне світло. Я нагадав собі її — сю любу дівчину — і румянець сорому вкрив моє лице. Вона любить мене дуже, дуже... любить, бо я, поки що, ще чесний чоловік, бодай у її очах чесний; вона сама чесна, невинна, і не може любити гіршого від себе... Щож я скажу їй сьогодні, завтра, позавтра?... З яким лицем піду до неї і з яким чолом? Якими очима буду дивитись на неї? Що буду їй говорити і про що? Я убійця, злочинець!...

— Ніщо! — відповідав я сам собі дивлячись уже на задуманого Каїфку. — Не потребує зовсім признаватись перед нею. Адже я властиво не допускаюсь ніякого страшного злочину! Щож? Я його ані бити не буду, ані стріляти, ані різати... от, лиш пихицьну трошки — і кінець.

Він властиво сам упаде, сам собі навіть буде винен, що зле на ногах держав ся... А втім, хто знає, може він і виратуєть ся, виплине — се теж буде залежати від него! А ні — то і щож? Я можу його убити й застрілити, як собаку, я повинен се зробити, бо в противнім разі він мені се зробить!

На тямку мені прийшла голосна свого часу подія, яка лучилась одному народньому вчителю, що нападений кількома опришками, в обороні власного життя убив одного на місці, а двох тяжко покалічив і за те дістав ще похвалу. — Адже я теж ділаю тут в обороні власного життя. Каїфко грозить мені смертю, а я супроти сього маю право боронити ся. А що він знаний із свого забіяцтва, напевно додержить слова, — то виходить, що я можу його вбити не лише з права, але просто з обовязку. Загрожене жите трьох осіб: моє, Домці, а навіть і старого Ринковського; отже задля уратованя трьох осіб не лиш варто, але просто повинно ся згладити одну особу, і то власне особу, що нас троє хоче погубити. Таким способом я ще прислужу ся, зроблю добре діло, і навіть суд, коли-б дійшло до його відомости, не лиш оправдав би мене, але ще й похвалив би, певно, що похвалив би. Зрештою, чорт його бери! Ніхто не потребує про се знати, ніхто, навіть вона, моя кохана Естера.

Так думало ся в моїй запамороченій медком голові. А тим часом сніпок ясного сьвітла з віконця Естери безнастанно заставляв мене звертати туди голову, в надії побачити бодай тїнь дорогої мені дівчини.

— Зараз, зараз, я прибіжу до тебе, моя ти квіточко дороженька, зараз, лиш...

Каїфко стояв задуманий, обернений до мене як раз плечима. Скочу два-три кроки — і по нім... кінець моєму ворогові... Я дивив ся на него в останнє, а серце так било ся, таки в голос ковтало, так, що я бояв ся, аби Каїфко не почув. Дух мені заперло, я що хвилька силкував ся наповнити лехкі воздухом, зітхаючи тихо, але глибоко. Страшна була се хвиля, якась суєта придавлювала мене, гризла, мучила, не даючи спокою. А тут він, мій ворог лютий, супірник ненависний, стоїть мов вкопаний і чекає,

немов навмисне на те, аби я довше мучив ся. Хвилями я був би рад, коли-б він утік швидко, забрав ся просто і зник зперед моїх очей — та ні! Стояв і стояв, таки ждав, сам ждав нехибної смерти.

Нараз я почув голос Естери; вона стояла у вікні і співала знану мені любу пісеньку. Я аж кинув ся в першій хвилі, злий на всіх: на себе, що не заткав вух ватою, на Каїфку, що не втікав і... і на неї, навіть на неї, на сю найдорожшу на сьвітї істоту, на Естеру, що співала, що дала себе чути саме тоді, коли я мав виконати таке важне діло. Я вже забирав ся от так, просто на-осліп кинутись на ворога, трутити в полонку і втікати, чим скорше втікати із сего страшного та проклятого місця, та щось мене здержувало, якась невидима сила так і тиснула до землі, так і тягла в зад. Я випростував ся, нахилив голову до ніг, маючи вражінє, що впаду горілиць. Я був дивно лютий і дивно хорий: піт не вважаючи на мороз лив ся з мене таки цюрком, голова горяча, здавалось, що ось-ось і її обгорне червоний стовп вогню. В роті висхло, горло сціплене немов кліщами, а нерви дрожали, трясли цілим тілом, як би хотіли всі кости з него витрясти. Я притулив горячу скрань до зимного пня дуплавої деревини — і слухав... Слухав чарівної пісеньки, що пробившись крізь шпарки дрантвого віконця, летіла до мене стрілою, вдиралась силоміць у саме нутро моєї розбурханої та намученої душі, обгортала і підбивала з колії всі порозстроювані нерви, вливалась теплю, благодатною струєю в те заокотеніле хвилево серце, в те бідне, заблукане моє серце... Я не міг не слухати її, не мав сили оперти ся сьому чарови... Жмурю очи, пю сей солодкий нектар, втягаю його в себе і ротом і вухами, немов тільки і в нїм моє одлюке спасенє, одинокий лік на хору душу, одинокий захист перед навалом гризні та терпіння; немов тільки і в нїм моє будуще жите і рай і щастє і небо...

Естера співає, а пісенька, ся пісенька, якої я сам навчив її — така ревна, така щира, така сумна, особливо сьогодні... так тужно промовляє до серця, що шпмоволї тиснуть ся до очей сльови покаяня і жалю і радости. З иньшого боку дійшов до мене відгомін веселої коляди.

Співала „Бог предвічний“ ціла родина і діти і старі — колядували unisono. А Каїфко також глибоко зітхаючи, вертав вільним ходом, задуманий до млина. Хто знає, чи не йшла і в його нутрі тяжка боротьба! Хто знає, що діяло ся і в його серцю! Може й він укладав страшні пляни пімсти, уважаючи ним самим і для себе самого вирубану полонку як раз догідним місцем для мене, може й його мучила совість, а вчувши чаруючу пісеньку Естери та радісні голоси колядників отямив ся, обтряс із чорних, брудних гадок і вернув домів чистійший, спокійнійший, ліпший, бодай хвилево ліпший, бодай на пізнійше відкладаючи акт страшної пімсти... Хтож знає! Адже і він чоловік, і він має душу, і його мусить боліти серце за утраченим щастем, за тою, яку по своїому любив, за жінкою! Адже і він має право до життя і до щастя! А що не зумів дати його Домці, а з нею і собі самому — хіба-ж він сьому винен? Таким його Бог сотворив. Бідний Каїфко!

Я влетів до Естериної кімнатки як шалений, як божевільний. Упавши перед нею на колінах я оповів їй усе як було і просив прощення.

— Ромчику, сьвіте мій любий! Люблю тебе сьогодні ще більше, ще дужче, чим учора! Не я, не я тебе виратувала, а ти сам, твоя власна пісонька була тим ангелом-сторожем, що охоронив тебе від нещастя, твоя власна душа — я співала тобою уложену думку — і обнімала мене і тулила і голубила.

В кімнатку увійшла її старша сестра Цівя.

— Що се ти робиш, Естеро? — скрикнула зла і змішана.

— Нічого злого! — відповіла Естера спокійно. — Цілую свого нареченого, котрого люблю, люблю над жите, над усе!

— Що таке?

— Хіба-ж ти не чуєш? Пан Роман Луневич є моїм нареченим... А хіба нареченого, якого в додатку так щиро любить ся — не можна цілувати?

— Та-а-ак?...

— Так! — відповіла Естера рішучо складаючи на моїм чолі горячий, довгий поцілуй.

— Почкай, скажу я стрийкови, скажу всім, будеш ти бачити! — скрикнула злобно усьміхаючись Цівя і вийшла до своєї шинковні.

Другого дня в Білківцях був незвичайний рух: рознесла ся чутка, що Естера десь зникла. Одні говорили, що нагло вмерла, а другі, що десь пропала, безслідно пропала. Жидова почувши, що вона мала рішучий замір вихрестити ся, викрала її і вивезла Бог знає куди, розпустивши вістку, що вмерла. Якись похорони після жидівського ритуалу справді відбули ся, та люде уперто твердили, що в тій трумні не було нікого.

Ціле містечко знало, що я любив Естеру. В сьвята в церкві звертали всі очі на мене. Дехто, буцім не знаючи про ніщо, запитував мене: — Що з вами діється, що так змінили ся? — Питала і попада, а навіть її вихованка, чорноока Муся.

— Чи то правда, що люде говорять? — питала мати здибавши мене коло своєї брами. Не тямлю вже, що я їй відповів, пригадую собі лише, що старала ся мені виперсвадувати все, обриджуючи „нехрещену“ Жидівку.

— Справді я не сподівала ся, що з вас такий оригінал! Якже можна так десперувати за Жидівкою? Та-ж то нечувана річ! Такий з вас гарний молодець! Я вас не розумію!

— Вже-ж воліла би-м Домцю, бувши на вашім місці! — додала попада.

— Поет, мамцю, поет! Я се не раз говорила! Ах, яка гарна його пісонька про козака, що згинув в українському степу! Але не так слова, як мельодия! Шкода вас, пане Романе!

Естерою соромили мене всі, лише Жидки якомсь дивно позирали на мене. Домця — казали люде — і тішила ся і плакала, та я не міг знати тодішнього стану її душі, бо цілком перестав ходити до неї. Очевидно, що про мій замір утоплення Каїфки ніхто не знав і се було моє щасте, бо люде були-б мене просто розпняли.

Одна лиш була особа, що справді тішила ся з мого нещастя; се була стара Гросова, що вічно переслідувала мене своєю любовю. Я ненавидів її, а від часу, коли зникла Естера, помітував нею мов помелом, не даючи їй ніколи доброго слова.

(Далі буде).

ЧАБАН.

НАРИС

Петра Оленича Гнененка.

—*—

Тпру... Старий чабан вернув ся до дому з города, куди відігнав останню отару панських овець. Скрізь довкола цілину поорали... Не стало степу — нема трави і ніде випасати ті тонкорунні отари, що колись укривали поля від Полтави до Чорного моря... Перевелись пани — перевелись і вівці... Щож тепер робити чабанови, та ще й якому!... Чиї діди й прадіди були пастухами, виростали на широкому привіллі, де тільки вітер грав сивою тирсою та їхніми чубами. Підпершись на довгі терлиги доглядали вони своїх валахів та баранів. У степу їм нікого не було страшно: пани до них не торкались, а від звіра та злих людей у них були ножі та собаки, їх вірні „Бровки“ й „Рябки“, що не тільки людину, а й вовка з ніг збивали. Живучи весь вік по степових курінях вони не тільки пана, а й людей рідко бачили. Траплялись між старинними чабанами такі, що й у храмі божому бували тільки тоді, як вінчались. Попи самі раз у два, а то й три роки об'їздили далекі хутори, хрестили дітей та печатали гроби. Так бувало у богатих, вельможних панів. У старовину казали: „Пан великий, у його чабан дикий...“ Тай правда: босий, одягнутий у драну сорочку та білі замазані кровю та дьогтем широкі штани, він був більше схожий на дикого „гайдамаку“, ніж на мирного слободянина. Та за теж скільки глузування та знущання приходилось йому терпіти,

як зайде бувало до панського двора! Лакеї, псарі, куховарчики збіжать ся до його, сьміють ся, кричать, розказують різні притчи... Було що й розказати, бо в народі не мало зложено про них чудних казок. Один, кажуть, зайшов у церков, та углядівши дяка з кадилом, витягає з кишені люльку тай гукає: „Батюшка! Батюшка! Дай-ко закурити!“ Другий сидів на могилі, коли бачить, що їде під парою добрих коней. Він вихопив ніж із-за халяви та перестриває попа на дорозі: „Батюшка! Дай мойому ножеви яке-небудь імя!“ Той перелякав ся, побачивши чабана з ножем, думав, що то зарізяка прийшов по його душу; а далі розібравши, що се людина не зла, а тільки дурна, взяв ніж, переломив його об полудрабок і крикнув: „Зови його Куций!“ — тай поїхав далі...

З отаких були й діди старого Степана. Як вони, так і він не робив важкої роботи, окрім своїх отар не знав нічого, щож йому тепер робити? „Коней пасти? Биків або свиней? Коні дурні: сядеш на його — скине; кличеш — не йде; а иньше як почне трусити, так і печінки на першій верстві відібеш!“ Він ще за молоду сїдав на одного такого чорта, та як гепнув ся з його на дорозі на самі грудки, так і досі спинна болить на погоду. Бики теж добрі: в осени або по весні не підженеш, а у дроковицю не вдержиш: задере іродова тварь хвіст у гору, реве мов хто її ріже, тай преть ся, куди бачить. Хай їм біс, ще окалічиш ся з ними... А свині — ті вже зовсім кат зна що... Дід плюнув. „От вівця, то тварь божа: не беть ся, не кусаєть ся, не тіка... В спеку стоїть собі похиливши голову, душить ся, а пійде пастись, так іде за тобою мов рідна дитина, куди ти, туди й вона... Ходи собі, покурюй люльку, або майструй що-небудь... І на іконах її малюють, тай зветь ся вона у писанії „агнець“...“

Роздумуючи так, дід Степан пустив свої бики пасти ся, а сам оглядів округ себе: сонечко було вже на заході, укриваючи як червоним золотом довгий ставок, де крикали дикі качки, а у вершині шелестіли очерети. Чабарні стародавнього будувания видїлялись темною громадою на вечірнім небі. Коло них іще була „цілина“, та родима, батьківська земля, що не знала, не відала иньшого заліза

окрім кінської підкови. До самого ставка ще залишався шматок того дикого поля, де він родився й виріс, а на тім боці вже ходили плуги і степові трави складали головки під лемішем.

— Пропав степ! — подумав дід. — А який був гарний, веселий! Де воно діло ся, що колись було? Де ті трави, ті цвіти, де той воронець, що колись як кумачем укривав усю землю! Бач, як товчуться рала, як мучать бідну землю! Іроди! Хоч би шматок цілини залишили мені на домовину!

Вже смеркло... Бугай-птиця загудів у осітнязі... Сова мелькнула раз й другий... Дід зажурився дивлячись на порожні кошари, та зітхнувши важко, достав з воза оселедець та пляшку горілки і пішов у свою хатку... Там не було нікого... Подождавши трохи він вернувся до ставка, сів на березі, випив добру чарку горілки та й задумався... Вже зовсім стемніло, а він усе сидів над водою, похиливши свою сиву голову... Нераз доводилося йому відганяти овець у різницю, та й байдуже, а сьогодні так йому стало жалко своєї останньої отари, мов рідної дитини... Собаки, і ті невесело йшли за гарбою, мабуть зрозуміли, що вже їм не доведеться вернутися на свій рідний хутір. Гірко було йому дивлячись на них, а як він увійшов у різницю та заглянув у сарай, де бють вівцю, так неначе попав у пекло: в однім кутку стоїть казанище, сажень у гору та два в поперек; від його через увесь сарай ідуть риштаки, по котрим збігає кров; округ товчуться різники: рукави позасукали, морди в крові, неначе у злодіїв... А в другім кутку збилися до купи його бідні вівці: похилили голови, чують свою смерть; тулять ся одна до одної, та всі аж трусять ся тоді, як яка небога застогне під ножем. Глянув він на них і серце його защемило, а коли побачив, що й його любий баран „Павич“ стоїть між ними, так аж сльози покотилися із очей. Коли ось підходить здоровий парняга в закріпавленій сорочці, вскочив між овець, та й узяв Павича за роги. Оглянулася бідна скотина на свого хазяїна, та ще й застогнала, мов хотіла вимовити: „Діду, ратуй мене!“ Та де вже там ратувати!... Він увесь затрусився та й вискочив

із сараю, закриваючи очі руками, тільки чув як застукотіли по помосту копитця, та як різник крикнув: „Підсобіть мені, братці, тяти сього чорта!“ То бідний Павич сам боронив свою гірку долю; опинав ся всіми чотирма ногами. Побіг старий чабан до своєї гарби, застріг бики тай погнав їх бігцем. Позад його завиди чабанські собаки, що їх прасол повязав у сараї. Гірко й їм оставати ся на чужині, та вони хоч і у иньшого хазяїна, а всеж таки будуть біля овець, а він остав ся сиротою...

Дід випив іще чарку й другу. З води підняв ся туман, місяць зійшов на пів неба, віз почав перевертати ся до гори колесами, і волосожар засияв біля його... Дідови стало холодно, він ізнов пішов до землянки, заглянув туди, тай вернув ся до чабарні. Сумно було в порожніх кошарах. Очеретяні криші просьвічували наскрізь, вітер гуляючи на просторі свистів крізь щілини... В однім кутку дід наглядів купку соломи, тай сів на неї підославши кожух. Посидівши чимало він викресав огню тай закурив, на серці стало неначе лекше...

От сидить він та покурює, згадує свою отару і все старинне житє, та щоб відігнати журбу, все чоломкаєть ся з пляшкою... Чи багато треба випити старому чоловікови, та ще намореному? За третьою він задрімав, а на дворі тим часом рушилась буря... Двері закрило вітром. Щось зашелестіло в кутку. Дідови стало страшно. Він згадав усе, що старі чабани розповідали про відьом та про мертвяків, а в такій кошарі як їм не бути? Та ще й у ставку, кажуть, утопив ся чумак; він не раз приходив у ночі до чабанів, прохав помолитись за його... У діда волосє піднялось на голові, шапка полїзла у гору: „Да воскреснет Бог! Да рощотать ся вразї його!“ — зашепотїв він по синїлими губами.

От молить ся він, хрестить ся, а все згадує про страшне. Балакали старі люде ще про одну диковину: прибігає в ночі до чабанів біле телятко, — се перед смертю... Як згадав дід про сю страховину, затрусив ся увесь, зуби цокотять, а серце тільки: стук, стук, стук... Не втерпів він, перекинув пляшку тай випив її до останньої краплі. Втерши губи він оглянув ся: „Господи! Що

воно?“ Щось сиве преть ся в кошару. „Біле ягнятко!“ — зашепотів дід. Та яке там ягнятко: цілий баран... Павич! Та який страшний! Очи горять як сьвічки, білі зуби вискалені!... Ось він став тай дивить ся на діда... Той забив ся в солому... Ось він іде прямісенько в куток, де трусив ся чабан... Той не видержав і крикнув: „Чого-бо ти прийшов? Не я тебе різав, не моя воля!“ А Павич усе ближче, ближче... „А, ти кличеш і мене з собою?“ Дід розперезав ся і закинув пояс на бантину. Павич торкнув його носом. Щось застогнало в кошарі... На другий день воловик прийшов за биками, та заглянувши в кошару вискочив як опечений: на червонім поясі там висів мертвий чабан, а коло його ніг лежало на соломі прибудне біле телятко...

МІНЯТЮРИ.

XXII. З варшавських споминів.

Прийшла куховарка наймати ся: дуже убога дівчина, показує свою службну книжечку, означено там: Служила у таких то панів квартал, у других два, а як де, то й два тільки тижні і ніде року не вибула, а тим часом одмітки поганої нема.

— Щож се ти так усе покидала своїх хазяїнів, ніде року не вибувала? Не вже поспіль тобі трапляли ся недобрі?

— Та я, пане, крити ся не буду, усю правду до разу скажу. У мене єсть песик, моєї, нехай царствує, матери (і сльоза на віях повисла, голос забренів); я його ніколи не занедбаю, а з песиком мене довго не держать ніде і найбільше прислуга мене виїдає з ним. Бо вона-б дворничисі підлестилась, однесла-б ті зливки з тарілок, що застають ся в панів, а то вже песикови треба віддати.

— Добре: ми тебе і з песиком приймемо. Нас тільки двоє, я та пані. Будемо жалувати в-купі песика твого. Деж він? Де ти його покинула?

— Ось у сїнях. Він од мене нікуди не встряне. Силоміць його задержала у сїнях.

— Добре: ти зараз і зостанеш ся?

— Ні, ще три дні добувати.

— А нашій куховарці строк через два дні. Ну, ми один день і самі перебудемо. Пообідаємо і в ресторації.

Після сїєї розмови Тереса щось із кишені достала. Дає нам задаток, щоб певне було за нею місце. Ми думали

гроші, аж то портрет ксьондза, а із-за дверей і горщечок іерані червоної достає і тож нам дає у заставу.

— Ну, добре, будь певна.

Через три дні і приходять Тереса, із нею песик чорненький, блискученький, так собі: за красу держати-б його ніхто не схотів, шкода кошту, а за його вірність, покірливість, а к тому-ж і сьвята пам'ять матусі усе дає песикови вагу і він має притулок, харч і честь; коли-б те тямив. Дівчинка через свої переходи од хазяїна ік хазяїну з'убожіла. Не всякий же раз так пощастить службу зараз знайти, а инколи треба пересидіти тиждень або й більш на квартирі, і утрачатись на себе й на песика. А в її тільки й добра, що отсе у заставі. Вона з собою й носить отсю іерань та портрет. Іде дівчинка на базар і песик за нею; у пекарню пані пошле, і він за нею; і нас уже не цураєть ся, обізнав ся, служить нам і хустку подає. Прийде Тереса з базару, він притьмом із докладом до панських дверей біжить, лапою дряпає, вищить, оповіщає. Треба пану і свої папери кидати та відчиняти лютому песикови. Як отсе хто прийде, то він і біжить до пана з докладом: як не скаже, що у прихожій хтось стоїть чужий, тебе чекає. Побіжить, загляне у прихожу, гавкне на його тай знов до пана, аж стогне, стрибає тай знов до порога: назирить, щоб не втікло; або сяде на порозі і вартує, не дає тому і поворухнутись, а той як чхне, так і задзаволить наш песик: боронь Боже з місця рушити, стій тай тільки. Престрогий був песик, Фіделем звали.

Одного дня пішла Тереса на базар, песик неодступно з нею, а то глянь — нема; вона одбігла кілька кроків, уже бачить, гицель телющить Фіделя; зачепив верьовку за шию, притис до залізної клітки і саджає уже туди його, де там уже не один сидить арештант. З досади собаки накинулись на Фіделя і мало не розірвали. У Тересі і серце зов'яло! Вона гицля просить, уклоняєть ся йому, гроші йому маленькі дає. Ні, не слухає.

— Заборонено — каже — оддавати, як у собак ошийника нема. Тих псів велено убивати.

Тереса прибігає швидко до пана і панії і за слізма вимовити слова не може.

— Та кажи-ж, що стало ся, видко гроші згубила чи що? Чи обидив хто?

— Ні, ні! — ледви одхлинувши вимовила Тереса. — Песика гицель захопив і повіз хто його знає й куди.

— Не такий чорт страшний, як його малюють! — каже пан. — Заплатити і одкупити можна.

— Ні, скільки не прохала і гроші поступала: ні, каже, велено таких стрелять.

— Єсть же закон! — каже пан. — Раньше тижня не має він права їх убивати: може хазяїн з'явиться з викупом. Сьогодні в мене доклад, а завтра я там буду і виволью тобі Фіделя.

І виректи того не можна, з якою радістю почула Тереса сі речі. На другий день бере пан дорожку і їде за рогатки. Як став наближатись на те побоїще, готов був вернути ся: кістяки, смород і аж темно в очах: вороння, вороння крикає, ну, та ще к тому і туманно; упхали у двір, і там смердота душить. Аж бачить залізні крати під повіткою і все морди песячі визирають, ждуть своїх добродіїв. Дивить ся, аж далі в одному закомірку песик вищить, рветь ся, лапку просаджує, зубами залізний прут хоче перегризти.

— Пізнав, пізнав! — каже гицель чи сторож.

За три дні взяли з пана викупу три злоті і одпустили. Пан узяв на руки. Боже, і вдержати не можна! Викрутив ся із рук, округи пана раз десять оббіг. Сів пан на дорожку, піймав його, взяв знов на руки, держить. Так не можна удержати, знов вислобонив ся, побіг, і кругом коней і дорожки бігає, і знов на східці стрибає, і знов побіг округи дорожки і так верстав до самого місця; а як до дому приїхали, по східцях помчав ся поперед пана, став у двері стукати, дряпати; ще пан на половині східців був, як Тереса відчинила двері, він ускочив до її; бігав-бігав округи Тереси, потім побіг по всіх покоях, до панії, радощі усім такі, що вірний, хоч і німий слуга вернув ся. Потім увійшов і пан, за їм ніяк не вженеть ся: до його Фідель кинув ся знов і до панії, завищав, потім упав перед паном на передні лапки, положив їх на ноги

панови і головку положив і довго так лежав, щось вищав, промовляв, дякував. Тереса теплими сльозами умивала ся.

Ганна Барвінок.

XXIII. Візник.

Був собі звичайним візником. Мав старого „на ресорах“ фіякра і суху, сліпу на одно око шкапу. Цілий день сидів на кізлі або стояв біля ратуша та глядів на проходжних, або відвозив своїх гостей в назначені місця. Вечером вертав до низького, обідраного домика біля рогачки, заводив коня до стайні, ховав півозку під шоцу, а сам входив до хати, кидав ся на лаву, простягав змучені цілоденним сидженем члени і засипляв твердим сном. Мешкав сам...

От і тепер сидів, як звичайно, на своїй повозці, що стояла на ринку. Біля него крутились по хідниках проходжі: пани, пані, жовніри, урядники, селяне, зарібники — все збите в одну безладну масу... Та його се не займало. Бачив се преці що день — то була буденщина... Водив очима то сюди, то туди, схиливши голову. Думав... Поглянув на коня, що стояв сумний, похнюпивши голову. Жаль йому стало звірини. Встав, виймив зпід сидження трохи сїна і положив перед конем, що не лїниво взяв ся до діла. Сам сїв знов на своє місце та потонув у думках...

Тепер він простий візник. Ніхто на нього не звертає уваги, ніхто не промовить ласкаво. Хиба часом прийде який панок або пані, каже завезти себе там і там, тай ще вилає, що за дорого каже собі платити, що віз трясе, що кінь тягне за поволи...

А колись було не так. Колись, тому років в 30, він, син багатого фабриканта, знав лучшу долю. Тоді всі любили гарного, ясноволосого Юзя, всі його обнімали, цілували, називали „любою дитиною“. І пригадались йому як у сні ті гарно вбрані пани й пані з блискучими перстеньками на руках, що тулили його, частували цукорками, чоколядками, саджали на колїна, гралась із ним... Певно, таж його отець мав аж пять каменяць. Хто би не любив

одинака такого багатого вітця?! Опісля віддали його до школи. І тут йому добре велось. Бо крім того, що він любив науку, учителі були для него ласкаві, вирізняли його перед усіми товаришами. І між товаришами мав він багато приятелів... Ах! які то були гарні часи, коли Юзьо з книжками під пахою спішив до школи!...

Візник усміхнувся, згадуючи ті щасливі хвили.

Та не довго се тревало. Ледви дійшов до другої гімназійної класи, лучилась страшна подія. Батько, втрапивши на якійсь спекуляції весь маєток, відібрав собі жите. І от станула візникови перед очима хвиля, коли принесли батька неживого до дому. Одіж його була покровавлена, голова розтріскана револьверовою кулею. Мати впала зомліла на трупа. Ледви її відтерли... Катафальок, погріб, могила, а в ній тлінні останки дорогого вітця — все те помішалось у голові Юзя. Його принесли до дому без пам'яті...

Мимоволі здригнувся візник на згадку тих мук, а дві великі сльози скотились по його змарнілим лиці.

Тепер мусів він із матір'ю покинути гарні, восковані салони, а замешкати на білій, деревляній підлозі у бідної вдови. Мати почала заробляти шптем. Не хотіла зразу голка обертати ся в ніжних, непривичних до праці руках — та поволи біда навчила її того. Однак усе таки не могла вона заробити стільки, щоб Юзьо міг ходити до школи. Він мусів покинути гімназію...

Незабаром мати, зломана нещастем, умерла. І от здається ся нашому нещасливому, що він бачить свою дорогу неньку в чорнім одязі, в труні на катафальку. Кругом горять свічки, а в їх жовтавім світлі відбивається ще більше воскове лице мучениці... Юзьо не знав, як відбувся погріб. Він не плакав, але вдивлявся непорушно в лице помершої матери... Нещасте відобрало дитині всяке чуття...

Візник закрити лице руками, а сльози полились річкою. І він мусів піти на службу. Доробився трохи гроша, купив собі повозку, возить тепер людей і...

Думки його перервав голос якогось пана, що питався, чи не завіз би його на дворець. Юзьо скочив з кізла, наховстав коня і в коротці віз пана на дворець. З його

голови вилетіли в одній хвилі всі мрії. Прибув на місце, зупинив коня. Пан вискочив із воза і приблизив ся, щоб заплатити. Аж тепер придивив ся Юзьо своєму гостеві. Вже простягнув руку по гроші — та нараз став, мов остовпілий. Перед ним стояв його шкільний товариш, один із колишніх найбільших його приятелів... Панок глянув спершу на візника зачудований, та в тій хвилі отворились йому очи — пізнав Юзя... Хотів його устиснути, кинутись йому на шию і вже розняв руки, щоб устиснути колишнього друга, та в тій хвилі опустив їх, кинув візникові заплату, що впала на землю і зник скоро в юрбі людей у двірцевій брамі... Він, пан-совітник, мав би обняти простого зарібника-візника?! Що з того, що там колись були вони приятелями. Перше був Юзьо богатим паничем, він сином бідного зарібника, а нині все вже обернулось... Тамте вже було, а се є...

Юзьо зрозумів, чому пан утік. Усьміхнув ся лиш, покивав головою, позбирав росипані гроші тай поїхав даліше...

Я. А. Г.

XXIУ. Миша.

Цілісеньку ніч не давала мені спокою настирна мишва: кругом під підлогою, в стінах, у стелі почав ся гуркіт та шелест, коли ще й лампа горіла. Спати хотіло ся дуже, здавалось: упаду-засну. Але тільки згасила сьвітло, — зараз гуркіт, біганина, пискотнява та шкряботіння зразу подужчало. Тільки що сплющив очи і поплинуть перед тобою якісь картини, якісь шматочки картин закрутять ся мов у калейдоскопі, — зразу: шкряб-шкряб, пуць! — і примовкло... Насторочиш ся — тихо... а там і покотить ся по підлозі дрібне колотіння мишачих ноженят. Повернеш ся, стукнеш, і те колотіння разом неначе оджене і потече малими струмками по норах у дальші кутки. Заспокоїш ся, знов стулиш очи, силкуєш ся не дослухатись, як знов щось потроху-помалу починає ворухнитись, крастись; вдивляєш ся у ті самоцьвітні мрії дрімоти, коли одразу — лує! Знов щось упало, знов колотить по підлозі і одбиваєть ся глухим колотінням у норі.

З початку я кидала все, що могла: спершу черевики, панчохи, далі ясика, далі коробочку з сірниками, навіть підсвічником покотила по підлозі і тим навела такий жах на своїх ворогів, що лишили мене аж на чверть години у спокою. Але голод мишачий зростав, зростала і відвага. Уже не під підлогою, а прямо по кімнаті бігали вони, гризли за шафою, шкреблись під комодою, стрибали по стільцях, не знайшовши жадної поживи подали ся з пискотом до дому. Раз навіть учула я щось на собі: з ляком тріпонула я ковдрою, воно пискнуло і стрілою пробігло по мені, посипаючи дріжаками по тілу. Вже далі була невидержна. Устала я, розшукала пастку, поклала принаду і постановила коло мисника. Проминуло тихо кілька хвилин. Пастка — трах! Пискотнява, біганина ізмовкла. Запалюю сірника — дивлюсь: пастка порожня, принада зірвана. Ставлю знов.

Голод мишачий усе зростає, в їхньому гаморі чується вже сварка, борня: круг пастки зі смачною принадою, не гляючи на недавній переполох, кілька мишей товчуть ся, сперечаються, кому то вона достанеть ся. Знову — трах! Знову запалюю і бачу, як з шестеро тоненьких хвостиків мельнуло під мисник.

Принада ціла, але пастка спущена. Ще ставлю. І знов так само. Стомила ся, та вже сну ані в одному оці, в голові гудить, очі горять, у вухах неначе по сніпку якихсь гарячих дротів дріжить і дзвенить, злість і нудьга розбирає, а до світу далеко. А мишей ще гірш розбирає: от уже й на столі, де найпчка забула прибрати після вечері, цокають вилки і ножі, брязкотять ложки об тарілки, на етажерці шелестять папірці, у миснику цілий бенкет. Але мені вже все одно: втома, злість і ліньки уставати, ліньки бороти ся. Коли зразу — трах! і страшений голос у пастці. Нічого робити, запалюю, надіваю черевики, накидаю теплу хустку, забираю пастку і несучу аж до сїней. Холод проймає мене, але я не звертаю уваги, бо ось — покараю-ж я хоч одного зі своїх ворогів на острах і науку пньшим. У сїнях відро, яким виносять попіл та сьміття. Вертаюсь у хату (а мій вязень тим часом бігає по пастці у сїнях), набираю глечик води, наливаю відро

до половини. Тоді нахиляю пастку, розкриваю і бідний вязень із жахом тулить ся до дротів, тих самих тюремних дротів, які за хвилину несамовито гриз. Струшую — усе держить ся. Тоді я хапаю вязня за хвіст і кидаю у відро.

Бідне створіння, чуже водяному життю, мусить про те добрати відваги і моторности, щоб боронити ся од видимої смерти. Я навіть милую ся її ловкими, іраціозними рухами, дивую ся енергії її підскоків, мені сьмішна та чепурність, з якою вона держить хвостика зверх води, зберігає вушка і вуса, щоб не замочити і не закаляти плаваючою золою і всяким сьмітем. Як вона огидливо одкидає те сьміте! З яким жахом кидаєть ся геть од якоїсь цибулини або недоїдка вареного мяса, забуваючи, що ни-ми-ж можна було-б заспокоїти свій голод. Крутить ся, вигрібаєть ся, стрибає, силкуєть ся, а чорні, опуклі оченята як намистинки блищать нерухомо на бідній мордочці, перенятій таким жахом, таким одчаєм, що мені завдають сорому і я швидче тікаю з сіней у кімнату. Там бенкет на всі заставки!

Але мене вже не він бентежить і не до тріюмфуючої пискотняви дослухаю ся я: мені через дві кімнати чуєть ся плюскіт у брудному відрі і цокання об його залізні боки стрибаючої мишки. І сон не бере мене. Що далі — гірше. В мене мов пазурами впираєть ся і переляк і пекуча жага життя і одчай мишки, неначе се не вона вязень, а я. І думаєть ся: а як колись і мене люта доля в самий розпад життя вхопить і кине, ще повну сили і охоти до життя, у безодню бруду, нещастя і безпорадности?!

Не сила терпіти. Знов надіваю черевики і теплу хустку, знов запалюю сьвічку і іду — на сей раз не карати, а рятувати.

Вона вже не так енергічно бореть ся, вона вже не так чепурно держить ся: вже і вусики і вуха обмокли, і хвіст не плаває поверх, мордочка уся в бруді, навіть одно око заповишене; вона ще ворухпть ся, але потомляні лапки мляво працюють. Іноді тільки вибух одчаю підкине її до гори і знов вона ще важче плюхне назад із головою, вирине і зачне гребти потомленими лапками. Я схопила її за хвіст. Вона слабо здрігнула ся. Я вгорнула її в край

хустки, обтерла, хукнула разів кілька і поклала її долі. Мишка була неначе мертва, хоча і серце ще в ній коло-тило ся і хвіст здригував. Очевидячки вона вже не вірила в своє спасення. Але минула хвилина... друга... Чи блиск свічки, чи страх, чи надія воскресили її і вона зразу кинула ся, побігла, скільки стало ще нерозтраченої сили і зникла у норі.

Минули ся роки — чимало їх сплигло. Як миші би-лись люде, працювали та боролись, одні бенкетували, як миші в шафі, другі тільки-що несміливо пищали, та в жаху кидали ся на всі боки. Не одного вже доля вкинула у пастку та у відро. І ось вона мене вхопила і кинула в таке-ж відро: вузьке, глибоке, гидке — в йому не то що жити, а й умерти сором. Стрибаю я — стіна висока; я плаваю між сьмітям, у помиях, попіл і сьмітя засліплюють мене, одчай потроху одбирає енергію з надією в-купі, я плаваю все млявіще, тихше... О, доле! Ти-ж жінка! Не вже у тебе в жіночому твоєму серці не знайдець ся й крихти милосердя, щоб витягти без міри дрібного проти тебе грішника, витягти з його гріхів та покути на чистий, вільний світ?!

Дніпрова Чайка.

ТАРТЮФ.

КОМЕДИЯ В ПЯТИ ДІЯХ — МОЛІЄРА.

ДІЄВІ ОСОБИ:

Пані Пернель, Оргонова мати.

Орґон.

Ельмира, його жінка.

Даміс } Оргонові діти.
Марьяна }

Валер, закоханий у Марьяну.

Клеант, Ельмирин брат.

Тартюф, фальшивий левот.

Дорина, служниця Марьяни.

Пан Лояль, судовий пристав.

Поліцай.

Фліпота, челядка пані Пернель.

Діється в Парижі, в Оргоновім домі.

ДІЯ ПЕРША.

Сцена перша.

Пані Пернель, Ельмира, Марьяна, Клеант, Даміс,
Дорина, Фліпота.

П. Перн. Ходім, Фліпото; йди-ж! Не хочу тут баритись.

Ельм. Так прудко ви йдете, що нам не поспішитись.

П. Перн. Ви далі вже не йдїть, невісточко моя,

Бо церемонїй сих зовсїм не хочу я.

Ельм. Звичайність так велить, а ще-ж ви наша мати.

Але скажіть: чого вам хутко так тікати?

- П. Перн.** Бо надивили ся па сєй розгардіяш.
Щоб догодить менї — є клопіт, та не ваш;
Тому від вас я йду свого спокою ради —
Бо тут сьмієть ся всяк із кожної поради
Менї ваги нема, та й не мовчить ніхто.
Та се-ж не иньше що, як двір царя Цето!
Коли...
- Дор.**
П. Перн. Голубочко! ти дуже язиката.
Свавлї й сьмілости в тобі як раз до ката.
Ти думаєш, що всім язик потрібний твій.
Але...
- Дам.**
П. Перн. А ти зовсім. мій синочку, дурний.
Я се кажу тобі, як баба до онука.
Що з тебе виросте ледащо й лодарюка,
Твойому батькові казала я давно
І виріс ти йому на горенько одно.
Менї...
- Мар.**
П. Перн. А ви, його сестричка, — ви плохенькі,
Мов тихая вода, такі собі тихенькі.
Але в такій водї як раз сидять чорти,
І ваших поровів не можу я знести.
Та ви бо...
- Ельм.**
П. Перн. Вибачай, невісточко кохана,
А ти поводиш ся таки зовсім погано.
Тепер для їх обох ти матірю єси.
Який же приклад їм собою ти даси?
Марнуєш гроші так, що се мене вражає,
Вбираєш ся, немов княгиня та. Хто дбає,
Аби одно своє подружє чарувать,
Прикрас таких по вік не стане начіплять.
Ось слухайте...
- Клеант.**
П. Перн. А ви, невістчипи любий брате, —
Я рада вас любить, кохати, шанувати,
Але як би се я Оргоном тут була,
То стежечка до нас для вас би заросла.
Ви всіх навчаєте, як треба жити. . Пане!
Адже-ж хто має честь, той слухать вас не стане.
Се може прикро вам? се вас не потїша?
Що ж, правду я люблю; така моя душа.
- Дам.**
П. Перн. От любий ваш Тартюф без хибї і без вади...
Його послухатись усякий був би радий.
Мене то гніває, що кожний дурень звик
Про його розпускать нікчемний свій язик.
- Дам.** Чи стану я терпїть, щоб шельма ся побожна
Забрала всіх до рук, що й циснути не можна!
Що як сєй любий пан ухвали нам не дасть,
То вже й побавитись не вільно? От напасть!

- Дор.** Як слухати його. та ще й поняти віри,
Що-б ми не діяли, ми чисті бузувіри,
Бо гострий критик сей огудить нас усіх.
- П. Перн.** І все що гудить він — то є правдивий гріх.
За ним ви зможете до раю достушити.
Чи син мій вас не вчив, як слід його любити?
- Дам.** Ні. сила батькова не здужає того,
Щоб я хоч трошечки любити міг його.
Я зрадив би себе, як би дививсь инакше,
Як би його діла мене вражали мякше.
Пройдисьвіт сей давно обурює мене,
І я таки зроблю з сим паном щось страшне.
- Дор.** А вже-ж, хиба не глум, не сором на всі люде,
Що ми в руках усі в нікчемної прибудн?
Той ланець, що до нас без підошів прибрів,
А вся одежина на йому пять шагів,
Тепер. як паном став, усе те забуває,
Орудує всіма, всім рота забиває.
- П. Перн.** Ось не бреш! тоді найкращий був би лад,
Як би всі слухались його сьвятих порад.
- Дор.** Се ваша вигадка його в сьняті запише,
А він — облуда ввесь і нею тільки дише.
- П. Перн.** Ото язик!
- Дор.** Такі — його слуга й він сам, —
Що їм без рózписки вічого я не дам.
- П. Перн.** Не знаю, що в душі в слуги його Лорана,
Але заприсягтись готова я за пана.
А ви на його всі тому повстаєтє.
Що правди з уст його ніяк не знесете;
Бо гнівають його гріхи й думки лукаві
А Божий інтерес у його в кожній справі.
- Дор.** Так. А чому-ж його злба неси́та їсть,
Як завіта до нас хоч який небудь гість?
Чи небо гнівають почесні ті візити,
Що він про їх кричить, немов несамовитий?
А знаєте, чого він на гостей повстав? —
Бо нашу пані він до їх приревнував.
- П. Перн.** Мовчи, та з язика не вергай мов з лопати.
Бо всяк, не тільки він, вам став би дорікати.
Бо ввесь гаршідер сей, що в домі тут що дня,
Карет перед двором невпинна гуркотня,
І гук від тиску слуг, що панство понаводить, —
В сусідстві поговір та всякі спльотки плодить.
Нехай у зборах тих іще гріха нема,
Але вже слава йде, а се хиба дарма?
- Кле.** Невже ви плетунам заткнуть хотіли-б рота?
Але на сьвітї жить яка була-б охота,

- Як би не сьміли ми приймати любих нам,
Аби не дати щó сплітати брехунам?
Нехай би й так: ніхто до нас і ми нікуди,
Але невже тоді мовчали-б злії люди?
Немає способу від брехень утекти,
То не вважаймо ж ми на ті дурні роти,
Живім по людському, нехай собі сороки
Скрегочуть як хочуть і лають на всі боки.
Дор. Чи се-ж не Дафночка й не Дафнин чоловік,
Що тріпають об нас злосливий свій язик?
Ті що в життю самі зблудили ся з дороги,
Найперше від усіх підіймуть вас на роги.
Так і вишукують задля брехні чогось,
І вже біда, як їм почути довелось
Про приятельську вашу в ким, бо зараз перекрутять,
І славу рознесуть, і иньших збаламутять,
І фарби наведуть вони на вас такі,
Що й власні вчинки їх здадуть ся менш гидкі;
Бо як, мовляв, між нас нігде сьвятих немає,
То й власний їхній бруд ніхто не покарає.
Вони-б накинули неславу на весь край,
Щоб яко мога менш припало на їх пай.
П. Перн. Твоє балакання пропало некорисно.
Тут про Оранту всім, здаєть ся, добре звісно, —
Побожна то душа, — а от вона, гляди,
Не хвалить ватовпу, що йде що дня сюди.
Дор. Се правда, приклад сей згадати вам годить ся,
Бо пані та живе, нешаче та черниця.
Але-ж того вона тепер така сьвята,
Що вже минули ся давно її літа.
Колись молодшою була вона вродлива,
То й до закоханих не так була спесива;
Тепер зістарілась, її вже сьвіт не зна,
То й сьвіта через те не хоче знать вона,
Ховаючи себе під мудрістю сьвятою,
Бо не здолає вже прина́джувать красою.
Такий уже звичай у всіх зівялих краль,
Їх мóлодіж уся покинула на жаль,
І щоб розважитись і трохи вдовольнитись,
Нема їм спóсобу, як тільки присьвятитись.
І от, живуть вони немов черниці ті,
Та судять кожного, бо бач самі сьвяті,
І ганять не тому, що правди путь їм мила,
Але що задрість їм усі думки обсіла.
Не вибачуть вони нікому тих потіх,
Що, як минув їх час, тепера не про їх.

П. Перн. (до Ельм.) Тобі, невісточко, така балаканина
 Видимо до смаку, а я мовчать повинна,
 Бо наймичка твоя з плесканням не вгава;
 Але тепер і я скажу хоч слова з два.
 У найщасливішу свого життя годину
 Мій син прийняв собі таку сьвяту людину,
 Що сам Господь послав, вас бачивши в гріхах,
 Щоб розум ваш слабкий направити на шлях.
 Так слухайте-ж його, як вам спасінне любе:
 Він гудить тільки те, що вас веде до згуби.
 Всі ваші бесіди, гостини і танки —
 То все лукавого мерзені вигадкі.
 Про Бога там ніхто не згадує в розмові,
 Балачки-ж, пустощі й пісні на поготові.
 Там судять ближнього, беруть його на сьміх
 І брехні всякії вигадують про всіх.
 Як би розумному між вами опинить ся,
 То в його голова від крику розболить ся.
 Сто брехень заразом, хто на яку напав...
 Там лікарь був один, ще й гарно так сказав:
 Се Вавилонський стовп і язиків змішання,
 Бо стовпились усі за для пащиккування.
 За вигадку таку йому таки прийшлося...
 (показуючи на Клеанта)
 А сей панок уже регочеть ся чогось!
 Найдіть собі дурних, та й будете сьміятись.
 (до Ельмири:)
 А ти... Але прощай! Не хочу вже змагатись.
 Обрид мені сей двір і кодло ваше все.
 Тепер мене сюди не швидко занесе.
 (ударивши по щоці Фліпоту:)
 А ти загавилась і спиш уже, псяюхо!
 А, трясця!... Як візьму осе тебе за ухо!
 Іди за мною! Ну!...

Сцена друга.

Клеант, Дорина.

Кле. А я вже не піду.
 Бою ся, щоб ізнов не вскочити в біду.
 Ну, добра жіночка!

Дор. А шкода, що не чує
 Вона, як ваша мосць отут її шанує;
 Була-б подяка вам і мабуть не мала,
 Вона-б вам добрости ще краще довела.

Кле. Без жадної вини чогось на всіх напалась.
 Чи то вона в свого Тартюфа закохалась?

Дор. Вона то ще не так; а от погляньте ви,
 Чим сив її зробивсь: той збув ся голови.
 Колись розумний був, як слухав нашу раду,
 І навіть на війні не вістававсь позаду;
 Але тепер увесь свій розум загубив,
 Від коли дуже так Тартюфа полюбив.
 Рідненьким братом став Тартюфа називати,
 Йому дорогший він, ніж діти, жінка, мати,
 Бо то довірений усіх його думок
 І в ділі кождому єдиний ватажок.
 А як почне його до сёрденька тупити!
 Здасть ся, дівчину не можна більш любити.
 В обід його що дня на покуть саловить
 І тішить ся, як той за чотирьох трощійгь.
 Йому найкращі шматочки відкладає;
 Тартюф ригне, а він його поздоровляє.
 Тартюф для його все: порадник, голова;
 Він згадує весь день усі його слова;
 Щоб не зробив Тартюф, то буде все чудово,
 Оракулом стає його найменше слово.
 А той найшов дурних і вже не ловить гав
 І штучним виглядом Оргона підобгав.
 У його грошкики видурює лукаво
 І глузувати з нас добув нехибне право.
 Та що! його слуга, облесливе хлопчя,
 І той мішаєть ся до нас і нас навча.
 Там як почне до нас казання говорити
 Та розкидати нам стьожки, румяна, квіти!
 Осе якось порвав нам хустку на шматки,
 Що замішала ся в його „Сьвяті Квітки“,
 Говорючи, що ми без сорому змішали
 З сьвятою книжкою чортячі причандали.

Сцена третя.

Ельмира, Марьяна, Даміс, Клеант, Дорина.

Ельм. (до Клеанта) На ваше щастя ви не йшли аж до дверей;
 Були-б наслухались іще її річей.
 Але, я бачила, вернувсь Орґон до хати,
 То я до себе йду, щоб там його прийняти.

Кле. А я зістанусь тут на кілька ще хвилин,
 У мене тільки й справ — добридень дати один.

Сцена четверта.

Клеант, Даміс, Дорина.

Дам. Ви вкиньте з ним слівце про шлюб сестри моєї;
Боюсь я, що Тартюф замислив щось на неї,
То батька в другий бік коли-б іще не збив.
Ви знаєте, що я сю справу полюбив:
З Валером любить ся сестра моя Марьяна.
Валерова-ж сестра така мені кохана,
Що як не...

Дор. Він іде.

Сцена пята.

Орґон, Клеант, Дорина.

Орґ. А, брате мій, здоров!
Кле. Гаразд, що ви прийшли, а я вже був ішов.

Орґ. А що, на хуторі вже красно, та не дуже?
Дорино... Подождіть хвилинку, милий друже,
Призов'яте трошечки, щоб я хоч розпитавсь
Про те, що сталось тут, та вже й не турбувавсь.
(до Дорини:)

Дор. Чи все за сі два дні велось вам до вподоби?
Що поробляєте? чи хто не мав хвороби?
Завчора в пані страх боліла голова,
Та ще й проп'ясиця була якась нова.

Орґ. А як Тартюф?
Дор. Тартюф? до його щó пристане?
Такий гладкий як був, товстий, лице румяне.

Орґ. Бідаха!
Дор. Ввечері то й їсти не могли

І за вечерею ві крихти не взяли,
Бо в голові й тоді ще дуже в їх боліло.
Орґ. Ну, а Тартюф?

Дор. Один за двох він справив діло.
Двох куріпят обгриз побожно до кісток,
Та ще й на закуску здоровий з'їв биток.
Орґ. Бідаха!

Дор. Як лягли-ж, то як одну хвилину
Качались цілу ніч без сну, без одпочиву;
Було не можна спать, так дуже їх пекло,
А коло їх і нам спочинку не було.

Орґ. Ну, а Тартюф?
Дор. Наївсь вечерею смачною,
Устав, та й спатоньки поплентавсь до покою

- І на перини там бебехнув ся як пень,
Та вже прокинув ся на другий тільки день.
Бідаха!
- Орг.
Дор. Та таки ми пані вговоїли
І згодились вони, щоб кров їм отворили
І зараз же тоді зробилось легше їм.
Ну, а Тартюф?
- Орг.
Дор. О, він не налякавсь нічим,
І проти бід усіх набравши в душу сили,
Хильнув чарок із п'ять, як свідати посїли,
Щоб знову в пані влить ту виточену кров.
Бідаха!
- Орг.
Дор. Та тепер усі здорові внов.
Піду-ж до пані я, скажу що ви чимало
Зраділи, що її хвороби вже не стало.
- Сцена шеста.**
- Оргон, Клеант.
- Кле. Вона-ж у-вічі вам на глум вас узяла.
Не гнівайтесь, бо річ моя зовсім не зла,
Але вам так і слід, самі собі ви шкоду
Зробили примхами, яких не чув я зроду.
Чи можна, щоб Тартюф вас так опанував,
Що вже байдуже вам до всіх на сьвіті справ.
Ви прийняли його, ще й полатали лати...
А вже тепер дійшли...
- Орг. Ось годі вам казати,
Бо ви не знаєте зовсім, який він є.
- Кле. Не знаю? що-ж; тоді питання повстає:
Як розпізнати його, яким він може бути?
- Орг. Як би вам довелось як слід його збагнути,
Ви-б краю не знайшли всім радошам своїм,
Се чоловік такий... Ах! він такий... зовсім...
Хто слухає його, живе в такому спокою
І дивить ся на сьвіт, як на копицю гною.
Я від його розмов цілком не той що був,
І вже до всіх речей прихильности позбув;
Тепер і приязні в душі моїї немає:
Нехай тут мати вмире, брат, жінка, син сконає —
Повірите, мені байдуже вже про те.
- Кле. От людські почуття і серце золоте!
- Орг. Як би ви знали, як ми вперше з ним спізнались,
Ви певно-б так, як я, душею з ним з'єднались.
Осе було що дня до церкви тихо йде

І там, де я стою, навколїшки впаде,
 І в церкві хто-б не був, на його всяк дивив ся,
 З яким він за́палом до Господа молив ся.
 Зітхав так голосно, то знов крижем лягав
 І землю що разу́ покїрно цілував;
 А як виходив я, мерщїй передо мною
 Ставав при виходї з сьвяченою водою.
 Його слуга, що теж на праву путь ступив,
 Про вбожество його зі мною говорив;
 І от я став йому грошима помагати,
 Але він ве хотїв усіх від мене брати:
 „Частину я візьму — казав, — а сю верну,
 Бо я не заробив такого талану́“.
 Коли-ж я не приймав, він брав і туж хвилину
 На вбогих роздавав тих грошей половину.
 Нарешті Бог привів його до мене жить,
 І саме від тоді мені в усім щастить.
 Він догляда всього, за жінкою-ж моєю,
 Шавуючи мене, зорить як за своєю,
 Її ревнує більш, ніж я і вже мене
 Сповідить кожний раз, як хто їй підморгне.
 А щирий він який — повірити не можна,
 Бо перед ним стає гріхом дрібниця кожна,
 Його боїть ся він у всіх ділах своїх:
 Осе ялось собі поставив він у гріх,
 Що, як піймав блоху, — а саме він молив ся —
 Вбиваючи її, занадто прогнівив ся.

Кле. Ой, ой! ви розум свій мабу́ть згубили ввесь,
 Чи то ви тільки так із мене сьмієтесь?
 Балачка поглядів моїх не перетворить.

Орг. Безбожно дума той, хто так як ви говорить,
 І духу вільного в вас повна голова.
 Я вас остерігав не раз уже й не два,
 Що Бог за сї думки вас тяжко покарає.

Кле. Таким як ви як раз ся мова припадає.
 Сліпі — хотять на всіх полуду навести,
 Бо в їх безбожний, хто не має слїпоти,
 І той, кому кривить свій вид не до вподоби,
 Ні віри в сьвятощі не має, ні шаноби.
 Ні, мова ся мене зовсім не настрашить,
 Я знаю, що́ кажу, і Бог се серце зрить;
 На вихиляси всі не хочу я вважати;
 Сьвятим перед людьми себе не трудно вдати.
 Так саме як не той одважний, хто вложив
 Байки про те, яких побив він ворогів,
 І до побожного життя дають закони
 Не ті, що скрізь гудуть про піст і про поклони.

Гай, гай! невже-ж то вам, мій братіку, дарма,
 Що зовсім правди в тій побожності нема;
 Чи з правдою брехню поставили-б ви в парі?
 Дали-б ту саму честь обличчу, що й машкарі?
 Те саме хітрощам, що й справжнім почуттям!
 Подоба істини за правду стала вам!
 Мара й особа вам однаково хороші,
 Фальшиве золото для вас правдиві гроші.
 Але-ж поміж людьми найбільш істот чудних,
 Натури чистої ніде не видно в них;
 У межах розуму їм тісно аж до смерти,
 І от силкують ся вони щоб їх розперти;
 Не раз вони псують найвищі почуття,
 Бо в їх вони жувуть без міри й без пуття.
 Про се я вам хотів між иньшим нагадати.
 О, бачу я, що ви філософ, ще й завзятий.
 У вас у одного ще розум не погас;
 Знання й науки всі зістались тільки в вас;
 Оракул ви, Католик для нашого століття,
 І побіч вас усі вікчемне тільки сьміття.
 Ви помиляєтесь, я не філософ, ні;
 Науки всі й знання не залягли в мені,
 Проте-ж хоч дещицю я може добре знаю
 І правду від брехні запевно відріжняю.
 Чи є де чоловік шановнійший, як той,
 Хто Богові себе віддав? він є герой.
 На сьвіті вищого нічого я не бачу
 Над душу праведну, в побожності гарячу.
 Але за те найбільш ненаввидна мені
 Побожність для людей, збудована з брехні,
 І сі пройдисьвіти, сі ніби преподобні,
 Сі богокради, сі актори неподобні,
 Що найсьвятійше все, що має людський рід,
 На іграшку взяли, забувши кару й стид,
 Бо пориви в душі до зиску тільки чують,
 А з правди роблять крам і сьвятостю торгують,
 І щоб поваги більш собі в людей здобуть,
 Очима лупають і в землю лобом бють.
 Поглянути на їх — живими йдуть до Бога,
 А пхають у гаман де можна й скільки мога;
 В гарячих молитвах випрошують у всіх,
 Монахів удають між натовпу й утіх,
 Ховають бруд душі за ревністю до віри,
 Дражливі, тяжко злі, безвірні, лицеміри,
 І як що їм кого згубити закортить,
 То згублять і речуть: се небо так велить.
 Вони тому страшні неситою злобою,

Орг.

Кле.

Що проти нас беруть таку поважну зброю.
 Бо люде віри ймуть у щирість їх, вони-ж
 Охочо в серце нам сьвячений стромлюють ніж.
 На сих дурісьвітів наш вік тепер багатий;
 Побожне-ж серце теж не трудно розпізнати.
 Чимало є таких правдивих за наш час,
 Що можуть прикладом зробити ся для нас.
 От Арістон, Оронт, згадайте й Періандра,
 Та й Алсідама теж, Полідора, Клітандра,
 Усякий їм віддасть таку як треба честь,
 Бо не лукаві, бо в їх чеснота єсть;
 Бо не сидить у їх чванливість неможлива,
 Побожна їх душа прихильна й милостива,
 І не осуджують вони подій людських
 Та й не навчають нас, бо мають то за гріх.
 Хай иньші тішать ся препишними словами,
 Вони-ж своїм життям орудують над нами.
 Вони в душі людській не бачуть тільки бруд
 І добре думають про весь наш грішний люд;
 Нема в їх хитрощів, інтриг вони не знають,
 А тільки, щоб як слід прожити в сьвіті, дбають;
 Нема в їх з грішником завзятої війни;
 Єдиний тільки гріх ненавидять вони;
 Не обстають вони за інтереси неба
 Ще з більшим запалом, ніж за для його треба.
 От справжні люде, от зразок вам чесноті,
 От приклад, що за ним усім нам треба йти.
 А ваш уко́ханий зовсім не тої вдачі.
 Ви щиро хвалите його чуття гарячі,
 Але фальшивий блиск вам очі засліпив.
 Коханий братіку, скінчили ви?

Орг.
 Кле.
 Орг.
 Кле.

Скінчив.

Ну, зіставайте ся-ж.

Іще два слова, брате,

Про иньше: хочу я Валера нагадати.

Ви слово подали, що буде він ваш зять.

Так.

І обрали день, коли його звінчать?

То правда.

Чом же ви з весіллям забарились?

Не знаю.

Чи невже думки в вас одмінились?

А може.

Чи слова ви марно даєте?

Сього я не скажу.

Бо перешкод на те

Немає вам, щоб ви вчинили як казали.

Орг.
 Кле.
 Орг.
 Кле.
 Орг.
 Кле.
 Орг.
 Кле.

Орг. По тому...
Кле. Хочу я, щоб ви не хитрували.
 Про се довідатись просив мене Валер.
Орг. Чудово.
Кле. Щож від вас йому сказати тепер?
Орг. Що хочете.
Кле. Але конечно є потреба
 Заміри ваші знать. Які вони?
Орг. Від неба
Кле. Залежить мій замір.
Орг. Кажімо без крутні.
Кле. Ви слово подали; чи справдите, чи ні?
Орг. Прощайте.
Кле. (сам). Тут Валер дізнає певно зради.
 Скажу йому про все, а чей не знайде ради.

Д І Я Д Р У Г А.

Сцена перша.

Оргон, Марьяна.

Орг. Марьяно!
Мар. Татку?
Орг. Я сказати хочу вам
 Щось нишком. *(зазирає до кабінету)*
Мар. Ви чогось шукаєте?
Орг. Чи там
 Хто не сховавсь, дивлюсь, чи хто не підслухає,
 Бо хатка ся як раз підслухача сховає.
 Ну добре, ми самі. Марьяно, по всяк час
 Я розум лагідний спостерігав у вас
 І по всяк час до вас я не зменшав кохання.
Мар. Я дуже дякую за ваші почування.
Орг. Се добре, донечко, а щоб їх заробить,
 Повинні ви мене у всьому вдовольнить.
Мар. Я тільки й думаю про се що дня й що ночі.
Орг. А вже-ж. Ну, а який Тартюф на ваші очі?
Мар. Кому? мені?
Орг. А так. Подумайте про те.
Мар. Про його, тату, я скажу, що звелитé.

Сцена друга.

Оргон, Марьяна, Дорина ввіходить тихенько й стає по-зад
 Оргона; її не видно.

Орг. Се чемна відповідь. Скажіть же ви про його,
 Що гідности в йому є стільки, як ні в кого;

Що він до мисли вам, що любо вам самій,
Як раджу я, піти до шлюбу з ним мерщій.
Га?

Мар.
Орг.
Мар.
Орг.
Мар.
Орг.
Мар.

Га?

Що?

Що таке?

Як?

Я не розібрала.

Що? як?

Про кого се щоб я таке сказала?

Хто полюбивсь мені і з ким мені самій
Так дуже хочеться до шлюбу йти мерщій?
З Тартюфом.

Орг.
Мар.

Та того не станеться до віку.

Хиба сказала-б я таку брехню велику?

Орг.

Се буде правдою, бо мій такий наказ.

Як я сказав, то так і станеться як раз.

Мар.
Орг.

Невже ви хочете?...

Вас хочу одружити,

Щоб у свою сім'ю Тартюфа прилучити.

Я так постановив і він судився вам.

Бажання ваші я...

(побачивши Дорину:)

Що робите ви там?

Дор.

Цікавість вас мабуть підбуджує чимало,

Що аж на підслухи прибігти вам припало.

Не знаю відкіля взяла ся чутка та,

Чи хто доміркувався, чи так брехню спліта,

Але вже чула я про шлюб той через люде,

І я так кажу: брехня, того не буде.

Орг.

Се неймовірним вам здається?

Дор.

Навіть так,

Що віри не пойму я й вам самим п'як.

Орг.

Я знаю способа, щоб віри понялі ви.

Дор.

Еге, балакайте; ви дуже жартовливі.

Орг.

Чи правду я кажу, покаже річ сама.

Дор.

Вигадуйте!

Орг.

Але-ж тут вигадок нема.

Дор.

Не вірте, панночко; жартують ваші тато;

Не бійтесь..

Орг.

Я кажу...

Дор.

Впевняєте завзято,

Та хто-ж повірить вам?

Орг.

Мій гнів вам доведе...

Дор.

Ну, вірю я, так се-ж для вас на гірше йде:

Чи тож з поважною людиною такою

Як ви, ще й з довгою на тварі бородою
Такий зчинив ся глум? Та де-ж ваш розум?

Орг.

Цить!

Щось вільно розмовлять тобі притьмом кортить...
Я не люблю сього, прошу вас уважати.

Дор.

Хиба-б не сердючись не можна розмовляти?
Се вам на глум прийшла пікчемниця така,
Бо ваша панночка здалась не для сьвятка.
Він має думати над иньшими речами;
Та й щó вам за користь, що станете сватами!
На віщо вам, як ви з таким отсе добром,
Брать голого?

Орг.

Мовчить; хоч бідний він цілком,
Але за се він варт ще більшої пошани,
Бо певно вбогість та є вбогість без догани.
По над величними вона його знесе,
За те що занедбав добро земнеє все,
За те що не злюбив усе дрібне, дочасне
І покохав одно, що в віки не загасне.

Дор.

Я-ж поможу йому, коли його прийму,
Вернути все добро, що припада йому:
Се добрий шмат землі, краса, оздоба краю,
Але я й так його шляхетним уважаю.
Так, се він каже сам і ся його пиха
Не дуже до лица людині без гріха.
Бо хто себе віддав на те, щоб сьвято жити,
Той не дзвонити ме про рід свій знаменитий.
Правдиве зніженне побожного життя
З гордóтою ніяк не звяжеш до пуття.
Але розмова ся вам робить недогоду,
То розберім його, а не його породу.
Невже такому ви дочку свою 'ддасте
Й не пожалкуєте ані разú про те?
Невже не бачите того, що не годить ся,
На чому шлюб такий запевно окошить ся?
Бо ті, що силоміць дівчїну віддають,
Справляють честь її на небезпечну путь.
А вірність у жінок залежить більш від того,
Чи їх за доброго дадуть, чи за лихого.
Коли в чоловіків на лобі є ріжки,
То винні в тім вони, а зовсім не жінки.
А бути вірною — то річ трудна й велика,
Як маєш бо-зна-щó на місце чоловіка.
І хто завязує дочці з нелюбом сьвіт,
За помилки її той Богу дасть одвіт.

Орг.

То небезпечна річ, про се ви погадайте.
Я сам не вмю жить, так ви мене навчайте.

Дор. Не зле було-б. як бї ви слухались мене.
 Орг. Не слухаймо її; то, дочко, все дурне.
 Що треба вам, про те мені найкраще знати.
 Хоч обіцяв я вас Валерові оддати,
 Але почув тепер, що він до карт меткий
 І в справах віри щось занадто вже легкий,
 Бо в церкві я його якось іще не бачив.

Дор. Чи хочете, щоб він там раз-у-раз маячив,
 Як ті, що йдуть туди на дивування всім?

Орг. Я не питаю вас, що бачите ви в тім.

(до дочки:)

Нарешті другий той у добрій з небом згоді,
 І скарбу кращого над сей шукати годі.
 Сей шлюб вам станеть ся вінцем бажань усіх,
 Він буде створений із любовців і втіх;
 Любов незраднубо побачить ваша хата;
 Ви жити будете мов тії голубята,
 Без сварок, без гризні, в спокої кожний час;
 Ви зробите його, чим хочете для вас.

Дор. Вона його вічим, як тільки дурнем, зробить.
 Орг. Що за язик!

Дор. Кажу, що він того заробить,
 Бо вплив його такий, що вибе всяку честь,
 Якая в папючки тепер у серці єсть.

Орг. Ось не мішайте ся. замкніть лиш краще рота;
 Стромляти всюдї ніс велика в вас охота.

Дор. Усе що я кажу, верну я на ваш бік.

Орг. Дарма працюєте, то й прикусіть язик.

Дор. Як хто вас полюбив...

Орг. Не хочу я кохавня.

Дор. Я вас люблю, дарма що в вас нема бажання.

Орг. Ох!

Дор. Ваша честь мені на серці, та й ніяк

Не хочу я, щоб вас висьміював усяк.

Орг. Ви не замовкнете?

Дор. Велить мені сумління

Не дасть вам скііти такого одружіння.

Орг. Замовкни, гадино! твій безсоромний вид!...

Дор. Ах, ви побожний пан; кричати вам не слід.

Орг. Бо кров мою мутить балакання шалене.

Мовчи, кажу тобі, не говори до мене.

Дор. Мовчу, хоч думаю те саме... Ну, нехай.

Орг. Ти можеш думати, що хочеш, тільки дбай,

Щоб нишком думати.

(до дочки:) Ну, годі вже, в татуса

Все обмірковане, як треба.

- Дор. Я скажю ся,
Що мушу я мовчати.
- Орг. Не хвертник він, се так,
Але такий...
- Дор. (на бік) Еге, і пика мов личак.
- Орг. Що прихилить тебе як би не мали сили
Чесноти иньші всі...
- Дор. От цяцю наділили!
(Орган повертається до неї склавши руки на грудях, і слухає).
Як би се я була... Ну, так ніхто мене
Безкарно силоміць на шлюб не пожене,
Бо показала-б я хоч зараз після шлюбу,
Що жінка має чим віддячити нелюбу.
- Орг. Так тут зовсім нема ваги моїм словам?
Дор. Чого ви? я-ж хйба кажу що небудь вам?
Орг. А щож ти робивш тут?
Дор. З собою розмовляю.
- Орг. Гаразд; провчу її, бо в'їдлива без краю.
Як дам ляца, то враз заціпить рота їй.
(Стає в таку позу, ніби хоче вдарити Дорину, повертається до неї з кожним словом, що говорить до дочки. Дорина стоїть мовчки).
- Ви, дочко, мусите вхвалити замір мій...
І вірте, чоловік... що вмів я вам обрати...
(до Дор.) А що, мовчавш?
- Дор. Бо вже не маю що казати.
- Орг. Хоч слово ще скажи.
- Дор. Охоти вже нема.
- Орг. Бо я-б тебе піймав.
- Дор. Чи я-ж дурна сама?
- Орг. Вам, дочко, слід мені слухняністю платити.
Мого обранця ви повинні полюбити.
Дор. А я сьміялась би, та ще й під ніс йому. (утіхає)
Орг. Ви, дочко, маєте не дівку, а чуму,
Із нею від гріха втекти немає змоги.
Тепер мої думки геть збили ся з дороги,
Бо голова в огні від тих дурних розмов.
Піду хоч прохожусь, та втихомирю кров.

Сцена третя.

Марьяна, Дорина.

- Дор. Скажіть мені, чи ви язик свій загубили?
Чи треба, щоб і в сім вас иньші боронили?
Безглуздо хочуть вас до шлюбу потягти,
А ви не кажете ні слова навпроти.
- Мар. Щож з батьком діяти, як він такий упертий?

- Дор. Хоч дещо довести, щоб ту напасть одперти.
 Мар. Що?
 Дор. Що в душі любов з наказу не зросте,
 Що вам, а не йому, ви цару беретé,
 Бо тільки ради вас сю справу розпочато,
 То й мусите любити самі ви, а не тато,
 І що коли Тартюф його причарував,
 То треба щоб він сам вінець із ним узяв.
- Мар. Ох, сила батькова для нас така велика,
 Що я перед своїм роблю ся без'язика.
- Дор. Розважмо се: Валер любов одкрив вам сам.
 Скажіть, чи любий він, а чи не любий вам?
- Мар. Ой як же ти моє тим скривдила кохання!
 Дорино, чи тобі-ж робити се питання?
 Я серце все тобі відкрила сто разів
 І знаєш ти, який огонь його зігрів.
- Дор. Хто-ж знає, чи душа устами говорила,
 Чи справді ся любов вам серце зачепила?
- Мар. Не добре робив ти, що ти непевна в тім.
 Я й то любов мою вже показала всім.
 Так любите його?
- Дор. Кохання те безкрає.
 Мар. І він, здаєть ся, теж так саме вас кохає?
 Дор. Я думаю.
 Мар. І з вас обох бажає всяк,
 Дор. Щоб одружити ся скоріш.
- Мар. А вже-ж що так.
 Дор. А шлюб із другим тим яку вам дасть надію?
 Мар. Скорійш ніж вийти, смерть собі я заподію.
 Дор. От і рятунок є, а я то й не туди...
 Умерти, та й зараз позбутися біди.
 Чого-ж вам треба ще? Се думка пречудова...
 Мене аж гніває така нікчемна мова.
- Мар. Дорино, щож се ти розгнівана така?
 Невже тобі дарма недоленька людська?
- Дор. Мені дарма про тих, що плещуть не до речі
 І так покірливо беруть біду на плечі.
- Мар. Так серце, бач, моє таке вже боязке.
 Дор. Любов йому велить, щоб стало ся тривкє.
 Мар. Хиба ж мою любов що небуть одмінило?
 А батька вмовити — то се-ж Валера діло.
- Дор. Але як батько ваш такий цупкий удавсь,
 Ще й у Тартюфа так завзято закохавсь,
 А слово першеє схотів тепер зламати, —
 Скажіть, чи тож Валер у тому винуватий?
- Мар. Але зневагою й відмовою тому,
 Як покажу я всім, хто в серцю моєму?

- Як ради його я, хоч любий він без краю,
Повинність доччину й дівочий стид зламаю?
Чи хочеш, щоб любов мою перед людьми...
- Дор.** Ні, ні, не хочу; щож, я бачу — ви сами
Тартюфа вибрали. Се помилка велика
Не радить брати вам такого чоловіка.
Навіщо воювать із вашим почуттям?
Се буде партія вельми користна вам.
Тартюф — ого! чи бач? а се хиба дурниця?
Бо пан Тартюф, нехай йому все добре сниться,
Ще хоч куди, таки хвороба не взяла,
І з ним побрати ся — то честь хиба мала?
Про його слава йде геть по всьому народові,
Він роду панського, він гарний і на вроду:
Там ушка аж горять, а вид немов цвите.
Ви в щасті цілий вік із ним проживете.
О Боже!
- Мар.** Для душі то втіха не маленька
Дор. Тулити любого Тартюфа до серденька.
- Мар.** Ой годі вже, не рви душі моєї в-край,
А краще помочи для мене пошукай.
Я згоджуюсь на все, що скажеш ти робити.
- Дор.** Ви батенька свого повинні вдовольнити,
Колп-б і мавпу він подружжем вам нарік.
Не плачте-ж; доля вам дає щасливий вік.
Ви в ночі в'їдете в його глухе містечко,
Дядьків і братиків там чималé гніадечко, —
Ви-ж дбати будете на тії всі роти.
А як у вищий сьвіт ви схочете ввійти,
То в гості підете, собі шукати втіхи,
До пані мерихи, або до судіїхи,
Вони-ж на складаний стілець посадять вас.
А прийде карнавал — ото веселий час!
Великий баль, музик аж дві кози заграє,
А то й кумедія з паяцом завітає.
Коли-ж ваш чоловік...
- Мар.** Мене вбиваєш ти,
А не подумаєш чим небудь допомогти.
- Дор.** Ні, вибачайте.
- Мар.** Ох, Дорино, Бога ради!
- Дор.** Ні, хай на кару вам се прийде без завади.
- Мар.** Дорино!
- Дор.** Ні.
- Мар.** Але наважусь я відкрити.
Дор. Тартюф ваш чоловік; беріть його, беріть.
Мар. Будь ласка; я-ж тобі одній усе звіряю.
Дор. Ви потартюфитесь, я в тому присягаю.

Мар. Як так, коли в тобі не бачу я жалю,
Нехай же мука та страшна, що я терплю,
Навчить мене, відкіль ратунку дождати.
Я знаю, чим своє все лихо враз порвати.
Дор. Верніть ся, годі вже; минув ся ввесь мій гнів.
Дарма про все, а вас хоч хто то-б пожалів.
Мар. Дорино, як мені такі терпіти муки,
То краще я сама звіму на себе руки.
Дор. Ось не журіть ся бо; скрутнувши де-не-де,
Ми не дамось. Але коханий ваш іде.

Сцена четверта.

Валер, Марьяна, Дорина.

Вал. Отсе недавно тут почув я вісти, пані,
Цілком мені нові і... певно не погані.
Мар. Що саме?
Вал. Про ваш шлюб з Тартюфом.
Мар. Батько мій
Такий замір поклав у голові своїй.
Вал. Ваш батько?
Мар. Він тепер із думкою новою.
Про се він розмовляв як раз оттут зо мною.
Вал. Невже се насправжкі?
Мар. А вже-ж що насправжки.
Він круто висловив про се свої думки.
Вал. А серця вашого яка постанова?
Скажіть.
Мар. Не відаю.
Вал. Се дуже чесна мова.
Не знаєте?
Мар. Ні.
Вал. Ні?
Мар. Щож діяти, скажіть.
Вал. Се добрий сужений і ви за його йдіть.
Мар. Ви радите?
Вал. А вже-ж.
Мар. По правді?
Вал. Безперечно.
Обранню вашому звіряйте ся безпечно.
Мар. Ну добре; так от так ви радите мене!
Вал. Мене послухатись вам діло не трудне.
Мар. Так саме, як і вам пораду сю давати.
Вал. Я радив, щоб свою прихильність показати.
Мар. Щоб вам сподобать ся, я раду сю прийму.
Дор. *(відходить у глуб сцени).*
Побачимо який кінець сьому всьому.

- Вал.** Так от яка любов! То ви мене дурили,
Як ви мені...
- Мар.** Про се ви досить говорили.
Ви щиро кажете, щоб я за того йшла,
Кого недоленька до мене привела.
І я кажу вам знов: я се зробити рада,
Коли від вас така спасенна йде порада.
- Вал.** Не виправляйте ся, бо винні тільки ви;
Ся думка з вашої повстала голови,
І ви знайшли тепер до чого причепитись,
Щоб слово схибити й во мною роздружитись.
Се добре сказано.
- Мар.** Кохаючи мене
- Вал.** Не дуже рвали ви серденько запальне.
Ви вільні думати, аби було бажаннє.
Мар. Так, вільний, і моє ображене коханнє
Вал. В такому заміру ще вас попередить.
Я знаю, перед ким любов мою зложить.
- Мар.** О, так, я певна в тім; привабить кожную другу
Заслуга ваша.
- Вал.** Ох, покиньмо сю заслугу!
Самі ви бачите, яка вона мала;
Я тільки думаю, що вниша-б прийняла
Самотну душу сю, вона могла-б кохати
І розважити мене від отсієї втрати.
- Мар.** Не буде тяжко вам, що стратите мене;
Новее почуття ваш смуток прожене.
- Вал.** Зроблю що здужаю; вам легко зрозуміти.
Що й честь примушує за зраду так платити,
І що псвинен я шукати забуття,
А як над силу те — сховати почуття.
Бо вже перед людьми тому нема покути,
Хто любить серце те, що вас могло забути.
- Мар.** Се почуття, мабуть, шляхетнее вельмі.
- Вал.** І мусить здати ся таким перед людьми.
А щож ви думали? невже що до сконання
В душі я збережу палке до вас кохання?
Що, шлюб ваш бачивши, я другій не віддам
Те серце, що його тепер не треба вам?
- Мар.** Ні, навпаки, бо я того й сама бажаю;
Я рада щоб ся річ скоріш дійшла вже краю.
Вал. Ви раді?
- Мар.** Так.
- Вал.** Але доволі вже образ.
Я зараз же зроблю, як ваш велить наказ.
- Мар.** Гаразд.

- Вал. Так знайте ж ви, що ви самі звеліли
Зробити вчинок сей, що був мені над сили.
- Мар. Так.
- Вал. І що сей замір прийшов мені тому,
Що й ви вчинили так.
- Мар. Амінь тому всьому.
- Вал. *(відходячи)* Ну годі; саме в час я вас тепер покину.
- Мар. Найкраще.
- Вал. Був я тут остатнюю хвилину.
- Мар. То й з Богом.
- Вал. *(вертаючись)* Га?
- Мар. Чого?
- Вал. Чи ви мене звете?
- Мар. Приснилось вам.
- Вал. Як так, то я й піду. Про те
Прощайте, павночко.
- Мар. Прощайте.
- Дор. Як я бачу,
Ви розум стратили через химерну вдачу.
А я навмисне вам сварити ся дала,
Щоб тільки бачити, до чого-б річ дійшла.
Валере, павночку! *(хапає його за руку)*.
Вал. *(ніби нехотя)* Чого тобі від мене?
Дор. Ходіть сюди.
- Вал. Душа моя кипить шалене.
Пусти; зроблю я те, що радила вона.
Дор. Тривайте бо.
- Вал. Ні, ні, се річ непохитна.
- Дор. Ох!
- Мар. Я йому гідка, тому й біжить так швидко.
Піду-ж я, бо йому на мене глянуть брідко.
Дор. І та! Куди-ж се ви?
- Мар. Пусти.
- Дор. Ось не біжить.
- Мар. Ні, ні, Дорино, вже мене не зупинить.
- Вал. Я бачу що мій вид її гірший від хвороби,
Так визвольмо-ж її від нашої особи.
Дор. *(кидає Маряну й біжить до Валера)*.
Ви знов... Нехай вам біс! Якій вас кат жене?
Ідіть лишень сюди, та слухайте мене.
Вал. Які твої думки? *(до Дор.)*
- Мар. *(теж)* Що хочеш ти робити?
- Дор. Урятувати вас, а спершу помирити. *(до Валера:)*
Чого надулись ви? Скажіть — чи ви дурні?
- Вал. Ти-ж чула, що вона казала тут мені?
- Дор. *(до Мар.)* Чи ошаліли ви, що ви в такому гніві?
- Мар. Ти-ж чула тут сама слова його вразливі.

Дор. (до *Вал.*) Дурниця все: вона — я можу присягти —
Одно бажа, щоб вас для себе зберегти. (до *Мар.*)
Він любить тільки вас; я ручусь головою,
Що прагне він скоріш з'єднать вас із собою.

Мар. (до *Вал.*) Навіщо раду ви дали таку гідку?

Вал. А нащо радитись, та ще про річ таку?

Дор. Обое ви дурні. От краще обніміть ся.
Давайте руку (до *Валера*)

Вал. (даючи руку *Дорині*) Ну, та й що?

Дор. (до *Мар.*) І ви миріть ся.

Мар. Навіщо? (даючи руку)

Дор. Ну ходіть, не гайте дурно час,
Бо ви й не знаєте, яке кохання в вас.

Вал. (до *Мар.*) Не будьте-ж ви такі до згоди неохочі
І на людей хоч раз зведіть ласкаво очі.

Дор. Закоханий народ — дурний, скажу я вам.

Вал. (до *Мар.*) Чи я-ж не мав од вас образи почуттям?
Я без брехні скажу, що ви були злосливі,
Як легко мовили такі слова вразливі.

Мар. А в вас я вдячності не бачу а-ні-жé.

Дор. Про се на другий раз, доволі вам уже
Змагатись, час тепер від лиха рятуватись.

Мар. Яких же способів найперш нам треба братись?

Дор. Ми візьмемось до всіх і почнемо всіма.

Сьмієть ся батько ваш; але то все дарма.

А ви на батькові хамери завважайте

І перед ним себе покірною вдавайте,

Щоб, як наставе час що вже до шлюбу йти,

Було зручніш той шлюб на безрік затягти.

Аби задляти час, а врятуватись можна:

То ніби хворість вас якась непереможна

Напала, — а хиба-ж тоді звінчають вас? —

А там негарний знак, або недобрый час —

То мертве тіло вам на вулиці зустрілось,

Розбилося дзеркало, в ночі багно приснилось.

Найліпше-ж за те все — се те, що вас ні з ким

Не звяжуть силоміць, і звяжуть тільки з ним.

Найпаче-ж дбайте ви, — се добре задля діла, —

Щоб жадна тут душа у парі вас не зріла.

(говорить *Валерові* :)

Знайдіть прихильників і дбайте про одно,

Щоб сталось так, як вам обіцяно давно.

Ми в братові її підбудим духа може,

Та й мачуха її нам певно допоможе.

Прощайте.

Вал. (до *Марьяни* :) Щоб ми всі не вдіяли гуртом,

Мої надії всі, по правді, в вас цілком.

Мар. (до *Вал.*) Чи зникне, а чи ні та батькова химера,
Але як вийду я, то тільки за Валера.

Вал. Який же радий я! так я вже можу ждати?...

Дор. Ох, сі закохані ніколи не скінчать.
Ідїть, кажу.

Вал. (вертаєть ся) Тепер...

Дор. Чи він же перестане?

От ваші двері, йдїть. А от і ваші, пане.
(бере їх за плечі і розводить у різні боки).

ДІЯ ТРЕТЯ.

Сцена перша.

Даміс, Дорина.

Дам. Нехай мене побе на сьому місці грім,
Хай лають і кленуть мене на сьвітї всїм,
Як що з поваги я чи з óстраху до влádi
На сього злодія не дам собі поради!

Дор. Будь ласка, втиште ся й не гнівайтесь притьмом.
Ваш батько, поки що, говорить язиком;
Не все те робить ся, що раді ми сказати.
До діла від думок далеко ще чвалати.

Дам. Я хочу довести усїм його брехні...
Коли-б на самоті зустрів ся він мені!

Дор. Помалу з ним, та ще не будьте й з батьком жваві!
Хай ваша мачуха орудує в сїй справі,
Бо на Тартюфів ум вона вже має вплив.
Щоб не порадила вона, він все-б зробив.
Здаєть ся, що вона його приворожила.

Дай Боже щоб се так! була-б то річ до діла.

Для ваших справ вона розмови з ним шука,
Щоб знати про той шлюб, що вас тепер ляка,
Про почутя його дізнатись і сказати,
Яке розладдя в нас із того може встати,
Як не відкинеть ся від сватання свого.

Тепер він молить ся — казав слуга його, —

Але сюди прийти він має за хвилину,

Так ви вже йдїть собі, а я його зустріну.

Дам. Я тут зістану ся, як будуть розмовлять.

Дор. Їм треба бути самим.

Дам. То можу-ж я й мовчать.

Дор. Жартуєте? ні, ви палкі занадто в гніві.

Всю справу зіпсують такі як ви дражливі.

Ідїть.

Дам. Я ніщечком послухаю розмов.
 Дор. Який бо ви! та йдіть, бо він уже прийшов.
 (Даміс ховаєть ся в кабінет, що в глибині сцени).

Сцена друга.

Тартюф, Дорина.

Тарт. (побачивши Дорину, головно говорить до свого лакея, що зістав ся в домі в середині).

Лоране! бережіть мою волосяницю
 І покаяний бич... Моліть ся, хай десницю
 Господь зведе на нас, а я вже мушу йти
 До в'язнів — ленту їм убогу принести.

Дор. (на бік). У лицемірстві він не знайде певно краю.

Тарт. Чого вам?

Дор. Хочу я...

Тарт. О Боже мій! благаю,
 Візьміть сю хусточку, та вже тоді й кажіть.

Дор. Що? як?

Тарт. Візьміть її та груди обінніть.

Ви так одягнені, що се вражає душу,
 Думки-ж нечисті я від себе гнати мушу.

Дор. Еге, як бачу я, слабенька в вас душа,
 Жіноче тіло вас так легко спокуша.
 Який се в вас горить огонь несамопитий?

А от мене зовсім не легко спокусити.
 Хоч голі-б ви були від пят до голови,
 Мене-б ні трошечки не спокусили ви.

Тарт. В розмовах трохи більш собі шукайте впливу,
 А як не хочете, то я вас тут покину.

Дор. Ні, я сама піду і вам тут спокій дам;
 Я тільки пару слів сказати вам маю,
 Що пані ма' прийти сюди з своєї хати
 У вас короткої розмови попрохати.

Тарт. Ох, згожуюсь.

Дор. Чи бач — увесь аж заяснів.

Так от що: здогад мій, як бачу, не змілив.

Тарт. Чи хутко прийде?

Дор. От неначе вже й надходить.

Так, се вона; піду-ж, щоб вам не перешкодить. (Іде з хати).

Сцена третя.

Ельмира, Тартюф.

Тарт. Нехай вас щедрий Бог по вік благословля
 І душу й тіло вам нехай оздоровля,

- І оцастить вас так, як тут бажати може
Найнизший зпоміж тих, що хвалять імя Боже.
- Ельм.** За сю зичливість я вам дякую вельми.
Чого-ж ми стоїмо? чи не посіли-б ми?
- Тарт.** *(сїдає)*. Якже ся маєте по вашій лихоманці?
- Ельм.** Гаразд; покинула мене тоді-ж у ранці.
- Тарт.** Не ради те моїх нікчемних молитов,
Від Милосерного рятунок вам прийшов.
Хоч, правда, в молитвах, що я до Бога мовив,
Просив я про ідно, щоб він вас уздорóвив.
- Ельм.** Я вашій щирости турботи завдала.
- Тарт.** За вас найбільшая турбота все-ж мала.
Ох, замісь вас я сам хотів би слабувати.
- Ельм.** Любов до ближнього не слід надуживати.
За вашу-ж добрість я чолом вам оддаю.
- Тарт.** Ви заслужили більш, ніж те, що я роблю.
- Ельм.** Я хочу з вами в-двох про щось поговорити.
Гаразд, що тут ніхто не може перебити.
- Тарт.** Для мене, пані, то щасливий справді час,
Що тут на самоті прийшлось побачить вас;
Про се до Господа я заслав благання
І він отсе тепер зволив мої бажання.
- Ельм.** Я кілька щирих слів хотїла б обмінїть.
Відкрийте ся-ж мені й нічого не таїть.
- (Даміс не видний иньшим, відчиняє трохи двері і прислухаєть ся до розмови).*
- Тарт.** Ви звабили мене ласкавими словами,
Я-ж душу всю мою розкрию перед вами.
Найперш клену ся: я на тих гостей повстав,
Що чарів ваших блиск до себе прикликав,
Не яко ворог ваш, не з думкою лихою,
Але від щирости, що всюди править мною.
Душа збентежилась..
- Ельм.** Чи віри-ж я не йму?
Ви дбали на користь спасїнню мойому.
- Тарт.** *(тисне за руну)*. О так, зацевне так... найкращїї жадання...
- Ельм.** Ох, як ви тиснете!
- Тарт.** То щирі почування.
Вам лихо вдїяти? ні, думка не така
У мене; я скорїйш...
- Ельм.** Деж ваша се рука?
- Тарт.** Я вбрання мацаю, матерію дивлю ся.
- Ельм.** Та перестаньте бо, я лоскоту бою ся.
- Тарт.** Яка мережечка на диво, Боже мій!
Чого то за наш час не зможе хист людський!
Чи бачив хто коли таку тонку роботу?

- Ельм.** Але вернімо ся до нашого клопоту.
Я чула, що Орґон думки вже відміня
І вам дочку 'ддає. То правда, чи брехня?
- Тарт.** Казав він щось таке, але я вам признаюсь,
Що не за щастям сим я серцем побиваюсь;
Десь инде, в ив'шій бо, чудовнійшій красі
Увесь мій любий рай, мої бажання всі.
- Ельм.** А вже-ж; ви на землі не любите нічого.
Тарт. Не дав мені Господь, ох, серця камяного.
Ельм. А я так думаю: спасенна ваша путь
І ваші всі гадки до неба просто йдуть.
- Тарт.** То правда, нудим ся ми за довічним раєм,
Але й дочасної краси не забуваєм:
Препишний неба твір, урода чарівна
Побожні почуття зворушує до дна.
В таких, як ви, краса небесная відбилась,
У вас же найяснійш, найкраще засьвітилась.
На личку вашому небесні всі дива,
Ваш погляд очи всім і серце порива;
І я, дививши ся на вашу пишну вроду,
Склонив ся перед Тим, хто появив природу,
І в вашім образі я щиро полюбив
Найкращий з образів, де Він себе з'явив.
З початку я таки боявсь того кохання,
Бо думав, що воно диявольське паслання,
І був наважив ся не бачить вас ніде,
Гадав, що через вас душа до згуби йде.
Але в кінці слізнав, красо моя препишна,
Що то сьвята любов, а не жадоба грішна,
Що з соромливістю погодить ся вона,
І я сказав собі: люби, як серце зна'.
Я надто сьміливий, — се сам я почуваю, —
Що вашій добрости се серце поручаю,
Але надії всі мої у вас самій,
На заходи-ж свої не маю я надій.
Від вас я тільки жду собі добра, спокою,
Від вас терпіти-му, або всі муки згою;
Скажіть — і буду я щасливий чоловік.
Звеліть мені — і я страждати-му по вік.
- Ельм.** Осьвітчили ся ви по правді досконало,
Хоч се мене, скажу, чимало здивувало.
Чи ви не мислили, ступивши на сей шлях?
Чи серця не могли озброїти в грудях?
Побожний чоловік, якого ймення всюди...
- Тарт.** Побожний... а хіба-ж побожні — то й не люди?
Кого хоч раз ваш вид небесний осьвітив,
То вже не мислить він, бо розум загубив.

Сю мову може вам від мене дивно чути,
 Але я ангелом ніяк не можу бути.
 Як що вас гніває признання се моє,
 То в вашій ліпоті вина найбільша є.
 Заледве вбачив я надлюдське се сияння,
 Віддав я душу всю під ваше панування.
 Про ніжний погляд ваш не скажеш у словах,
 Він хутко геть прогнав з душі моєї страх,
 Подужав молитви, пости, покутні плачі
 І повернув до вас бажання всі гарячі.
 Зітханья й погляди про се казали вам,
 Тепер же віри йміть ще більш моїм словам.
 Коли-б же ви могли прихильною душею
 Хоч трохи зглянутись над мукою моєю,
 Коли-б у смуток мій спокою налили
 І до нікчемного раба свого зійшли, —
 Я так би поважав небесну вашу вроду,
 Як ще не шанував ніхто нікого з роду.
 Тоді за вашу честь не мали-б ви страху,
 Я-б не навів на вас недоленьку лиху.
 А всі папки отті, що їх жінки голублять,
 Все роблють голосно, порожню славу люблять,
 Прилюдно хвалять ся, що пощастило їм,
 Любови кожний знак показують усім,
 Довіру зраджують дурними язиками
 Й на вітварь власний свій наводять темні плями.
 Але такі як ми кохають і мовчать,
 І тайности чужі ховають під печать.
 Ми хочемо самі зістати ся в шанобі,
 Тому й страху нема укохавій особі.
 Хто любить нас, того неслава не торкне:
 Ми скрити вміємо заласе потайне.

Ельм. Я мовчки слухала всі ваші мудрування;
 Ви навпростець мені осьвідчили кохання.
 А що, як я до вас не мати-му жалю,
 Та й чоловіка ще про все повідомлю?
 А як дізнаєть ся він про такі зальоти,
 Мабуть любити вас не мати-ме охоти.

Тарт. Я знаю, серце в вас зlobі недоступне
 І ви за сьміливість пробачите мене,
 Бо люде немощні; о, в вас не буде гніву,
 За те, що я не скрив любов мою правдиву.
 Погляньте хоч самі на вид свій чарівний, —
 А в мене-ж тіло є, а ще-ж я не сліпий.

Ельм. Хоч иньша се могла-б не так як я прийняти,
 Але-ж я ласки вам бажаю доказати;
 Про се Орґонові я звістки не подам,

За те-ж ось річ яку зробити треба вам :
Працюйте зараз же, та щиро, без омани
На те, щоб став ся шлюб Валерів та Марьяни.
Самі-ж повинні ви чужих зректи ся прав,
Що другий через вас заледве не втеряв,
Та ще...

Сцена четверта.

Ельмира, Даміс, Тартюф.

- Дам.** Ні, пані, ні; се слід переказати.
Я недалеко був і чув з тієї хати;
Здаєть ся, сам Господь туди мене привів,
Щоб алодія сього гордоту я зломив,
Щоб міг нарешті він прийняти од мене кару
За нахрап, за свою облесливу машкару.
Нехай же батько мій тепер побачить сам,
Який злочинець тут осьвідчував ся вам.
- Ельм.** Дамісе, ні, не так; аби він шаував ся,
Та ласки нашої достойним показав ся,
Я обіцяла вже і слова не змилю;
Здіймати бучу я душею не терплю.
З дурниць таких жінки сьміятись тільки можуть
І чоловікови спокою не трівожать.
- Дам.** Робіть як знаєте, я вам не бороню,
Але-ж і я нехай по своєму вчиню.
Він підступом своїм, зухвальною пихою
І так доволі вже сьміяв ся наді мною.
Давно вже я держу в собі правдивий гнів;
Доволі він у нас безладдя поробив.
Доволі над моїм він батьком верховодив,
Валерови й мені в коханні нашім шкодив.
Нехай же батько зна все чисто, на голó!
Се Небо способа тепер мені дало,
Я дякую за сей випадок знаменитий:
Занадто добрий він, щоб з рук його впустити.
Я буду винний сам за нашу всю біду,
Як що й тепер йому відплати не знайду.
- Ельм.** Дамісе!...
- Дам.** Ні, простіть; я добре розумію...
З сії okazji страшенно я радію.
Даремно будете відраджувати мене,
І помста праведна злочинця не мине.
Чого ще ждати нам? Не буду я баритись,
І саме от тепер я можу вдовольнитись.

Сцена пята.

Орґон, Ельмира, Даміс, Тартюф.

- Дам.** Ви саме в час прийшли, щоб тут від нас почути
Цікаву річ, яка здивує вас мабуть.
Ви за свою любов діждали ся заплати;
Сей пан уміє вас за ласку шанувати,
І в щирости своїй, за все добро, що мав,
Сплямити вашу честь добродій забажав.
Я сам піймав його; на сьому місці, тату,
Він пані визнавав любов свою прокляту.
Її душа м'ягка і вдача мовчазна,
І скрити се від вас наважилась вона;
Але по мойому, се просто необачність,
І не сказати вам — була-б до вас невдячність.
- Ельм.** Про річ таку дрібну звичайно всі мовчать
І чоловікові спокою не мутять.
Від того наша честь іще не може впасти,
Як боронити ся ми вмієм від напасти.
А ви, Дамісе, теж промовчати-б могли,
Як би мені ваги хоч трохи надали.

Сцена шеста.

Орґон, Даміс, Тартюф.

- Орґ.** Невже се правда все, що чув я? О мій Боже!
Тарт. Так, милий брате, я створівня але, негоже.
Такого грішника ще в сьвітї не було,
Мізерне серце се гидотою пройшло;
Я все моє життя проводив у болоті,
Кохав ся над усе в злочинстві та мерзоті,
І бачу я, що Бог усіх моїх гріхів
Не стерпівши, мене скарати захотів.
Хай надають мені ще більш гріхів і бруду, —
Я боронити ся не зважусь і не буду;
А ви тому всьому, що кажуть, віри йміть
І в гніві вашому злочинця проженіть;
І скільки-б сорому від вас мені не впало,
Скажу я, що його мені ще буде мало.
- Орґ.** (до сина). Ах, ти розбійнику! чи в тебе сором єсть
Такій сьвятій душі обріхувати честь!
- Дам.** Невже ви здаєтесь на хитру сю личину
І віри не ймете?...
- Орґ.** Замовкни, песький сину!
Тарт. Нехай говорить він, не бороніть йому,
І щоб він не сказав, ви віри йміть тому.

На віщо ви мене так судите прихильно?
 Про чесноту мою непевним бути вільно.
 Чи ви звіряєтесь на те, чим я здаюсь?
 Від того кращим я ні трохи не зроблюсь.
 Моє обличчє вас негоже ошукало.
 А справжнього добра в мені занадто мало.
 Мов добрий чоловік я сподобавсь усім,
 Але по ширости нікчемний я зовсім.

(до Даміса :) Так, синочку, скажіть, що зовсім я пропащий,
 Що зрадник, злодій я, розбійник непутящий;
 Знайдіть мені ще більш образливе імя, —
 Не сперечати-мусь, бо винен тільки я.
 І я навколішках ганьбу приймати буду
 Як кару за гріхи від праведного суду.

Орг. (до Тарт.) Доволі, братіку.

(до Даміса) Чи в тебе є душа?

Ледащо!

Дам. Як! невже вам серце поруша?...

Орг. Цвть, бидло!... встаньте бо, мій брате милостивий.

(до сина) Мерзенний!...

Дам. Віш...

Орг. Мовчи!

Дам. То се за мій правдивий...

Орг. Мовчи, бо я тобі всі руки потрощу.

Тарт. Я ради Господа того не поущу.

Вгамуйтеся, брате; перш прийму я всі напасти,
 Ніж в голови його дам волосині впасти.

Орг. (до сина). Невдячний!

Тарт. Згляньте ся на його; от я сам

Навколішки стаю... (Падає на коліна).

Орг. (теж на колінах, до Тарт.) О Боже!... Годі вам...

(до сина) Ледащо! подивись!

Дам. То...

Орг. Цвть!

Дам. Як?...

Орг. Цвть! ні слова!

Неславити його твоя душа готова.

Я знаю, за що ви на його встаєте,

І жінка й діти всі його ви цькуєте.

Вам сорому нема всіх заходів ужити,

Щоб сей побожний пан не став у мене жити.

Але всім заходам не вигнати його;

Його я пригорну до сёрденька мого.

І щоб приборкати лиху мою родину,

За його я віддам дочку мою єдину.

Дам. Чи ви примусите, що згодить ся вона?

Орг. Сьогодні в вечері, собако навісна.

- Я дам себе в-знаки, я не вкорюсь нікому;
 Вже час навчити вас, що я господарь дому.
 Ну, зараз же мені навколішки ставай
 І в пана доброго пробачення благай.
- Дам.** У сього злодія? в облесника такого?!
- Орґ.** Ага, ти знов своє! ти брешеш знов на його!
 Ціпок! де мій ціпок!...
- (до Тартюфа)* Не здержуйте мене!
- (до сина)* Геть з двору зараз же! іди собі, свине!
 Та щоб не сьмів сюди ніколи наvertатись.
- Дам.** Так, я піду, але...
- Орґ.** Вивось ся, годі длатись.
 Знай: спадщини тобі я в вік не відпишу,
 А то що я сказав, проклоном завершу.

Сцена сема.

Орґон, Тартюф.

- Орґ.** Сьвятій людині так за все добро віддячив!
Тарт. Хай Бог його простить, як я йому пробачив...
 Коли-б ви знали, як душа моя болить,
 Що з братіком мене бажають роздружить.
- Орґ.** Ох, ох!
- Тарт.** Як думаю про ненависть людськую,
 То в серденьку таку велику муку чую...
 Ох, груди стіснуло... і духу вже нема...
 Не можу мовити... сеж певно смерть сама.
- Орґ.** *(плачучи біжить до дверей, куди він вигнав сина).*
 Розбійнику! чому тебе пустив я з хати!
 Було-б тобі спершу всю спину полатати!
- (до Тарт.)* Вгамуйтеся, братіку, і серденька не рвіть.
- Тарт.** Доволі прикрости; вже час її скінчить.
 Клопоти я приніс у вашу всю родину,
 То краще я зроблю, як вовсім вас покину.
- Орґ.** Се жарти?
- Тарт.** Тут усі на мене дишуть злом
 І честь мою хочуть обкидати багном.
- Орґ.** Ви-ж бачите, що я не слухаю нікого.
- Тарт.** Не кинуть вороги заміру навісного:
 Що-дня шептати-муть, аж поки й буде те,
 Що на останку ви їм віри поймете.
- Орґ.** Ні, братіку, ні в вік.
- Тарт.** Ох, брате, превелика
 У жінки сила є — вмовляти чоловіка.
- Орґ.** Ні, ні.
- Тарт.** Рушати час. Пустіть же ви мене.
 Нехай ніхто вже більш Тартюфа не клене.

Орг. Зістаньтесь; не пущу, от, щоб мені пропасти!
Тарт. То доведеть ся знов терпіти всі напасти.
 Але, як хочете...

Орг. А!
Тарт. Добре, буде так.

Але я стану вже поводитись инак;
 Бо честь — то ніжна річ; як побратим правдивий,
 Не дам я, щоб її доткнув язик злосливий.
Орг. Дружину вашу скрізь я буду обминать.
 До неї, всім на злість, повинні ви вчашать.
 Дразнити сьвіт увесь готовий я душею;
 Нехай же бачуть вас що-раз у-парі з нею.
 А щоб відчули більш зневагу всю мою,
 Я вам за живота добро своє 'здаю;
 І зараз же, щоб нам з сим ділом не барить ся,
 Спвшу папери всі по формі, як годить ся.
 Вірненький друг, ще й зять, дорогший є мені
 Від жінки, від дітей і всякої рідні.
 Не будьте-ж до мого дарунку неласкаві.
Тарт. Господня воля хай справдять ся в кожній справі.
Орг. Сердешний! Ну, ходім, та й спвшемо як слід;
 Нехай від заздности не тямить ся мій рід.

(Конець буде).

Переклав

В. Самійленко.

ІЗ ОПОВІДАнь АВГУСТА СТРИНДБЕРГА.

II. Питаня сумління.

Вони були пібрані вже шість літ, але почуваня їх були такі палкі, що подобали на новоженців. Він командував флотною каноніркою і що року проводив кілька місяців на морі, а два рази плавав навіть дуже далеко. Та ся часова розлука розгрівала тільки їх подружнє щастє: вони не вспіли ще через зиму надісти одно одному, а вже треба було розставати ся і любов розпалювала ся яркїйше нїж перше. На морі він тільки й думав про жінку. Він мав усе готові листи до неї і коли тільки з'явило ся яке судно, він давав сигнал: почта! В осени, коли зближав ся до дому, а на виднокрузї показувала ся рідна земля, він ставав сам не свій від зворушеня і не знав, що придумати, аби скоротити час стрічі з жінкою. Та про те старала ся й вона сама. Вже в Ляндсортї він діставав телеграму, що вона виїде напроти нього до Даляре, а опісля, коли пароплав задержував ся перед Ютгольмом і якор із брязкотом спадав у море, на балконї одної гостинниці в Даляре з'являла ся дама і вимахувала безнастанно хусткою. Він пізнавав, що то махає його Гурлі, вижидуючи його нетерпливо... На жаль, на пароплавї було ще звичайно багато роботи і минали нераз цілі години, доки він міг увільнити ся. Тим горячїйша бувала опісля їх стріча у пристани, до якої він підпливав на шестивесельнім човні. Він вискакував із човна таким сусом, що в ромаху вдаряв ся до поруча пристанї, а жінка кидала ся в його обійми така молода, віжна, щаслива, як за перших днів їх подружя. І знов починав ся медовий місяць.

Показувало ся, що в гостинниці вона мала дві кімнати - дуже маленькі. На столі чекав уже на них добрий підвечірок. Вони довго одначе не могли їсти, тільки мали балакати: про його подорожі, про дітей, про будучність... Опісля вони перекусували дещо, але головно пили вино, а найбільше цілували ся!

На мори розлягли ся звуки вечірнього сигналу, але се його не дотикало: він не думав вертати на пароплав скорше, як о першій годині в ночі.

— Як? Ти не лишаєш ся?...

— Мушу-ж, душко моя... в кождім випадку я мушу бути на пароплаві на ранній сигнал.

— Дуже рано?

— О п'ятій годині!

— Фі, як рано!

— Що й казати — шалено. А де твоя спальня?

— Я тобі того не скажу!

І не треба було. Він і без того догадував ся, що в сусідній кімнаті, і тому завертав туди. Вона ставала перед дверми і не хотіла його впускати. Але він підіймав її на руки, покривав її лице поцілуями і вносив у кімнату.

О четвертій годині рано вони не спали ще і сиділи при отворенім вікні. На сході рожевіла зоря; з моря подував легенький вітрець і освіжував приємно їх розгорячені лица: над скалами літали і покнигували пробуджені чайки.

Чи-ж не подавало все те на любовні сходни? Перед відходом він запарював каву в своїй подорожній машинці. Вони снідали при заграві соняшного сходу і сильнім цьвіріньканю птахів у близькім ліску. Вона взяла в нього слово, що о десятій годині він буде знов у неї і провезе її по мори. Потім обняв він її ще раз і вийшов із гостинниці.

Вона споглядала за ним із вікна і коли він закричав голосно на пристані: „Гей, чуєш на човні! Давай човен до пристані!“ вона так застидала ся, що сховала ся за занавіси вікна. Але він не стидав ся ні трохи і посилав їй навіть поцілуї з човна при всіх матрозах. На середині проливу він узяв із рук керманіча бінокль і поглянув у-останнє на отворене вікно. При яркім сьвітлі ранішого сонця він побачив висунену з занавіси головку з темним розпущеним волосєм і біле відкрите плече...

— Спи спокійно, моя русалочко! — пробормотів він і сховав бінокль у футерал.

Він уже на своїм кораблі. По воді несуться протяжно до зелених островів вмінні звуки труби. То трублять ранішній сигнал. Опісля: „Весь екіпаж на верха!“ і роздаються слова молитви. А капітан усе поглядає в сторону Даляре, де з приводу неділі лунають уже звуки церковних дзвонів, що кличуть побожних на ранню молитву.

Сонце підноситься вище на безхмарнім небі, заливаючи ясним світлом оживаюче море і гарні острови. Рибак тягнуть уже з великої піскової мілини тяжкий невід. Закругляли пароплавки, забілили паруси човнів, залопотіли в повітря піднесеві фляги.

О десятій годині вибирається капітан знов на беріг, тим разом у параднім дванадцяти-весельнім човні. І знов він зі своєю русалкою. Вони йдуть на другий сніданок до реставрації, а він так надскакує коло неї, що інші гості перешіптуються:

— Не може бути, аби то була його жінка!

Він підслухав таку увагу і се розсмішило його до сліз. Він не перестає надскакувати їй, як наречений, заглядати їй в очі і свавольить так, що вона змушена покрадки бити його по пальцях.

Опісля сідають вони на простий рибацький човен і виїздять на море. Він сидить при кермі. Але він задивився на свою русалку, задумався, любуючись нею і так став невважливий на своє діло, що човен лишився при повороті за вітром. На його велике вдоволене маленька Гурлі попадає у гнів, змиває йому добре голову, як правдивий керманіч, відбирає в нього керму і бере в свої руки кермоване човном. Вона провадить далі човен, як правдивий моряк. Перед нею він немов практикант!

— Чому ти не привезла дітей? — питає він, аби подразнити її.

— А де би я їх помістила?

— Як де? Або мало місця на твоїй „чайці“?

Вона сьміється і йому стає ще веселіше.

— А що казала рано господиня? — жартував він далі.

— А щож вона має говорити?

— Не жалувалася, що їй не давали вночі спати?

— Хтож не давав?

— Чи один!... Може миши, а могла отворити ся і скрипіти якась фірточка... Багато річий може перервати спокійний сон такої старої дівки, як вона.

— Коли не перестанеш, Віль, говорити дурниці, то я прив'яжу керву і най вітер перевертає човна.

Вони висіли на березі на якимсь пустім островці, покріпили ся привезеною в коши закускою і стали стріляти з револьвера до ціли. Опісля пробували вони вудити рибу, але се видавало ся їм скучним і вони поплили знов на море. Цілий день вони були обоє і цілували ся при кожній можливій нагоді. Воно не надоїдало їм.

Так стрічували ся вони в Даляре шість літ і кожного разу були такі-ж дитинні і щасливі, як першого року. Зимою жили вони в своїй затишній домівці у Штокгольмі. Вечерами оповідав капітан дітям свої пригоди при берегах Китаю в часі подорожі, а жінка сиділа з дротовою роботою в руках і також сьміяла ся, слухаючи його забавних оповідань. Коли полишили ся самі, то говорили про дітей, про його службу, про те, що прочитали в газетах або книжках. Їм ніколи не було скучно.

Їх гостинний покій був правдивим маленьким музеєм. На стінах висіли ся японські вахлярі, китайські малюнки і оруже різних народів. На етажерках стояли індійські пагоди, вирізані зі слонової кости, різні вироби дикунів, опудала з поміж усяких риб і звірят і багато иньшого дивовижного. В куті стояв фортеп'ян, на якому капітанова вигривала улюблені п'єси чоловіка.

Всі казали, що капітан, який починав уже сивіти, і його молода жінка жили на зависть усього сьвіта і з тим годили ся всі щасливці.

Одного разу назначили капітана командантом корвету і він мусів виїхати на шість місяців у дальшу подорож. Се не дуже подобало ся йому, але відмавляти ся від служби не міг і в означений час виплув із своєю новою корветою на море. Вже з Кронборга прийшов від нього лист, а опісля приходили такі листи з кожного порту, до яких повертала його корвета. От зміст одного з таких листів на взорець:

„Моя маленька дорога Гурлі!“

„Вітер слабій, П. П. З. + 10° Ц., 3-а година (на пісочнім годиннику). Не нахожу слів, аби виразити, як мені скучно далеко від тебе. Від піднесеня якора в Кастельгольмі (о 6 год. 30 мін.

по полудни, при сьвіжім П. С. вітрі) я відчуваю в душі таку тугу, як би наклали мені у грудну клітку з п'ятнадцять тон тягару і серце замурували, як браму-сеґеля. Відомо, що моряки все відчувають свої нещастя, тому й я не сумніваюся, що мене чекає якийсь горе. Не заспокоюсь, доки не дістану від тебе добрих звісток. У мене на пароплаві все гаразд і випадки не трапляються. А як у вас? Я не майстер писати листи — до чого ти мабуть привикла і закінчую лист поцілуєм. Притули уста до нижше означеного хрестиком місця на папері.

Твій старий Віль.
(Мій поцілуй).

P. S. Ти можеш знайти собі товаришку, аби не вкучилося. Вітер змагається і вночі буде в нас певно добрий північно-східняк“.

У Портсмуті дістав капітан від жінки таке письмо:

„Мій любий старий Вілю!

„Не весело тут без тебе, ти розумієш се сам. При тім були також лячні дні, бо Алією боліло горло; доктор похитував навіть головою. Зрештою тепер усе минуло. В останнім листі радиш мені знайти приятельку. Я так і зробила. Вона зветься Отилія Сандґрен і отримала висшу освіту на жіночих педагогічних курсах. Вона дуже серйозна і побожна дівчина, так що мій старий Віль не потребує побоюватися про мою моральність. Ми займаємося разом багато релігією. Що не кажи, але не пошкодить нікому відносити ся острійше до питань сумління.

Кінчу сей лист, бо зараз прийде Отилія. От уже й є! Вона просить передати тобі її поклін, хоча знає тебе тільки з моїх оповідань.

Твоя Георгіна“.

Сей лист не сподобався капітанови. По перше, він був за короткий; по друге, в ньому не було звичайної живости. Потім що то за слова: „педагогічні курси“, „релігія“, „питання сумління?“ Чи такі слова пишеться до закоханого і розтуженого чоловіка? А головне, два рази згадане ім'я якоїсь Отилії і лист підписаний „Георгіна“. Чому не Гурлі, як бувало перше? Гм... однак та серйозніша Отилія... чорт би її взяв! Вісім днів опісля він дістав у Бордо другий лист і якусь книжку в перепасці.

„Дорогий Вільгельме!“ — Гм... Вільгельм? Тепер уже не Віль? „Житє наше се безнастанна боротьба“... А се що за диявольщина? Яке нам діло до життя і до якоїсь там боротьби? „Безнастанна боротьба від початку до кінця. А ми усували ся від боротьби і дни наші плили безжурно, як води потока Кедрона“... Кедрона? Таж се щось із Біблії! „Кедрона. Але то була неправильність. Ми ходили над пропастию, як люнатики, і не бачили її. Пора отямити ся нам і подумати про етику“... Етику? Чи то вплив педагогічних курсів, чи що? Ablativus absolutus! Чорта в скринці! Гм... гм... „Пора подумати про етику, про предвічні прикази. (Но, но!). Тепер пробудившись після нашого проступного сну, я питаю себе: чи був наш звязок звязком по духови? І я зі стидом мушу признати ся: ні, не був! Любов — божого походження (Мат. XI, 22 і д.)“.

Капітан мусів перервати читанє і випити склянку води з ромом, аби переконатися, що він не вві сні. Опісля читав дальше:

„Кілько земного, кілько низького було все в наших відносинах! Чи ж наші душі зливали ся в великій гармонії, про яку говорить Плятон (Федон, кв. VI, розд. II, §. 9)? Признай ся, що ні! Чим я була для тебе? Твоєю економкою і — стид і ганьба — твоєю любаскою!“

— Дванадцять мільонів чортів і Отилій у гранаті! — закричав на цілій корабель виведений з терпливости моряк. — Вона була моєю економкою... моєю любаскою?... Моєю жінкою і матірю моїх дітей, от чим вона все була, або най чорт мене побере!

„Прочитай книжку, що тобі посилаю, Вільгельме. Та книжка пояснить тобі багато тяжких питань сумління. З тої книжки пізнаєш ти, які дійсні обовязки лежать на жєнщині і що таке правдивий подружній звязок. Коли прочитаєш сю книжку, ти сам зрозумієш, чим ми були з тобою.“

Благаю за тебе Господа на колінах.

Твоя Георгіна“.

Справді! От і є нещастє, яке він прочував.

Капітан був цілком пригноблений і не міг зрозуміти, що за переміна зробила ся з його маленькою, любовою жінкою. Таж се була якась дурійка... гірша від звичайного божевільства... огидливійша!

Нараз пригадав він собі про прислану книжку.

Швидко здер він перепаску і прочитав на окладинці: „Нора. Драма Генриха Ібсена“.

— Що би то могло бути? Треба конечно прочитати...

Він забрався пильно до діла і перечитав книжку за одним замахом. Одначе він не зрозумів нічого. Що було спільного між тою драмою і його родинним щастем? Чи вони фальшували підписи? Чи вони не любили одно одного? Чорт знає, що за біда...

Він замкнув ся в каюті і почав знов читати. Тим разом читав він із напруженою увагою і підкреслював червоним чорнилом усі слабкі місця твору. До рана була книжка в друге прочитана і капітан сів писати жімці відповідь.

„Невеличка зичлива оцінка пєси „Нора“. Написана старим Вілєм на корветі „Banagic“ на Атлантицькім океані (lat. 45°, long. 16°).

§. 1. Вона вийшла за нього за муж тому, що він її любив. І добре зробила тому, що як би була чекала нагоди вийти за муж по власному розумованю, то могла попасти на такого артиста, що був би їй показав опісля чорта в пілій його приваді. Дуже рідко трапляєть ся, аби обоє були закохані без памяти в себе.

§. 2. Вона зробила фальш. То було брудко і нерозумно. Але їй не випадає казати, що вона зробила се задля мужа, бо сама заявляє, що не любила його ніколи. Правдоподібно поповнила вона злочин так для власної вигоди, як для мужа і для дитини. Чи то не ясне?

§. 3. Що вона подобаєть ся йому після балю, се природне і в тому нема нічого злого. Зле тільки представляти те на сцені. „Il y a des choses qui se font, mais qui ne se disent point“, на скілько пригадую собі, говорить один Француз. Таж можна навести і супротивні приклади, коли бажаня панї не відповідають бажаням пана. Чи то справа на нашій „чайці“?

§. 4. Коли вона переконавшись, що муж простив їй, все таки задумує покинути його сім'ю, признаючи себе негідною виховувати свою дитину, то се нічо иньше, як доволі небистроумне кокетство. Вона представила себе дурною, а він скотом; чому не мали вони продовжувати житєвої дороги разом, у парі? Тим меньше випадало їй полишати дитину на опіку чоловіка, яким вона погорджувала.

§. 5. Чи-ж не ліпше кінчила би ся пєса, коли-б чоловік був сказав: „Дограли ся ми, душко, з тобою до негарної розвязки,

тому зачинаймо гру на ново. Ти показала ся дурною, а я скотом, то й чим же ми не пара? Тебе, моя маленька Норо, виховали кепсько; мене, старого осла, також не добре. Киньмо по гнилому яйцеві в голову нашим учителям, але не цїляймо одно одному в лоб. Хоч я й муж, але на мені не більше вини, як на тобі; прости, але навіть менше — тому, що я оженив ся з тобою з любови, а ти вийшла за мене за муж з вирахованя. Помирім ся-ж, моя роскоше, і попробуймо покористувати ся житєвим досьвідом, аби виховати лїпше наші дїти.

„Так то! Ясно, здаєть ся. То написав своїми незграбними пальцями небпстроумний, але чесний капітан Віль. Розумієш?

„Ти, моя дороженька жіночко, просила мене прочитати книжку. Я зробив те і висловив свою гадку. Але яке нам діло до таких книжок? Чи ми не любили одно одного і не пристосовували ся одно до одного? Чогож нам бунтувати ся? До чорта всякі Отилії і всі педагогічні семінарі! Справді ти примусила мене прочитати дрантиву книжку. Такі книжки подібні до лихо означеної бистрини, в якій на кождім кроці можна осїсти на мілизні. Але я взяв бовт і змірив глибину, от і все. А тепер бажаю тобі душевного спокою і давнього щастя, а головно, давнього розсудку. Що дієть ся з дїтьми? Ти забула написати про них. Чи бавиш ся ти з ними, як перше? Най благословить усіх вас Господь і най покинуть тебе чорні думки! Я сильно огірчений і був дуже лихий. Подумай тільки, аби я, добрий моряк, мусїв писати рецензії на якісь там пусті книжки... Перецілуй усіх маленьких від вашого вірного Віля“.

Виславши той лист, капітан зійшов до каюти для всіх і казав подати собі склянку грогу. Коло нього присїв ся корабельний лікарь.

— Ти чого невеселий, Вілю? — сказав він.

— Ех! — зітхнув капітан. — Трафляло ся тобі коли терпіти від неприємного запаху власних переносених ногавиць? От і се таке! Я бажав би, аби чорт повісив мене на машті і аби мене гарпенько провіяв добрий північно-східняк.

Доктор глядів на капітана і не розумів нічого.

— Отилія! — говорив капітан. — Чортови в зуби ту Отилію! Не бій ся, він знав би, що робити з такою старою дівкою!

— Що тобі стало ся, старий Вілю? — запитав журливо лікарь.

— Що стало ся? Наслали на мене Плятона, от що! Так. На чорта мені Плятона, питаю тебе? Коли приходять ся лишати

ся на морі, то най буде Плятов... Будьте ласкаві! А то взагалі — баналюки. Етика? Та я готов проміняти сатану за дідька, що най доведеться і тій самій Отилії... гм... потріскала би вона зі своїм Плятовом.

— Та що таке, поясни, будь ласкав.

— Не варта! Ліпше поясни ти мені, як лікар, що то таке в жінок? Ге? Чи не шкодить їм сидіти довго дівками? Може бути, вони наслідком того трошки теє?... Ге?

Доктор пустився в довгі пояснюваня, які закінчилися наріканєм, що не всі дівчата находять для себе мужів. По його думці, се сумне перекручуванє природи, тому належить тільки жалувати старих дівчат, яких доля дуже бідолашна.

— Їх жалувати належить? — обурився капітан. — Не бійся, вони нас не жалують...

Він не витримав і розповів докторови все, не затаївши навіть, що тільки що написав рецензію на одну дурну песу.

— Так, так, вони пишуть багато всяких дурниць — пробормотів доктор і приготував собі нову склянку тодді. — Науці, а не таким театральним авторам належало-б розбирати подібні питання. Зрештою тим кінчить ся все...

Після шестимісячної подорожи і доволі неприємної переписки з жінкою, що приймила його рецензію не дуже прихильно, прибув в кінці капітан до Даляре і вийшов на беріг. В гостинниці стрітили його: жінка, всі діти і панна Отилія. Жінка була лагідна, але не сердечна і чоловікови наставила для поцілуя чоло, а не уста. Отилія показала ся довговязою, худощавою дівкою з обстриженим волосєм: вона подавала на болотного птаха і була вже в літах...

Сніданок проминув невесело. Після сніданка діти подишили ся на місці, а капітана відведено в окрему невеличку кімнатку в мезаніні. Все було по новому і бідний розчарований Віль поник головою. Не дуже то приємно бути жонатим і не мати жінки.

Другого дня рано запропонував капітан переїхати ся баркою. Його пропозицію відкинено одначе тому, що Отилія не терпіла плавби. Вона й так натерпіла ся досить у часі переїзду зі Штокгольма до Даляре; крім того була ще неділя...

— Неділя? От воно що!...

Подумавши, капітан запропонував жінці перейти ся з ним піхотою. Вониж мали про що говорити на самоті.

— Так, так, очевидно...

— Тільки без Отилії!

— Так, нам треба поговорити самим.

Вони вийшли поцід руку. Але розмова не клеїла ся і слова служили їм більше для укриття, ніж для висловлення нуртуючих у них гадок. Вони перейшли так побіч невеличкого холерного кладовища і звернули до Швайцарської долини. Легенький вітрець похитував галузками смerek. Поміж деревами проблискувало ся розлите з заду них темно-синє море. Вона сіла на прикритий мохом камінь, а він причукнув на землі біля її ніг.

„Не бій ся, тепер серед такої природи розтопить ся її серце!“ подумав він.

Але почало ся щось иньше.

— Чи ти обдумав наші дальші подружні відносини? — спитала вона.

— Ні! — відповів він, не нагадуючись. — По мойому тут нема що обдумувати тому, що подружні відносини основують ся на взаємних почуваннях, а не на видуманих фантазіях. Коли беріг перед очима, то нема що плисти по компасі, або визначувати курс із карти.

— Одначе, признай ся, що до сих часів наше подруже не було нічим иньшим, як грішним співжитєм.

— Неправда! Ми звінчані і любили одно одного. Наш звязок був правильний перед людьми і Богом.

— Так, але я була твоєю ключницею..

— Неправда! Ти не діставала платні, не мусіла вираховувати ся з видатків, не діставала приказів і не слухала вимівок. Через щож моя праця була почеснійша від твоєї? Чи ж я не веду господарки на кораблі так, як ти ведеш у своїм домі? Чи то більша почесть мати до діла з матрозами, ніж із служницями і дітьми?

— Так, але ти сам за все платив. Ти мужчина, тому ти міг платити, тоді як я...

— Ах, любко-ж ти моя, чого ти добиваєш ся? Таж се чистий припадок, що я мужчина; запевняють навіть, що остаточно рішаєть ся справа аж на шестому місяцеві вагітності. Щож порадиш? Розумієть ся, то прикро, що я мужчина, але моєї вини тут, їй Богу, нема. Чорт би побрав усіх крикунів, що узброїли

одну половину людськості проти другої! Як ми гарно жили в тобою! І нараз ти віддала мене за якусь, прости Господи, Отилію...

— Отилія! Тепер усьому винна бідна Отилія! А чи не ти сам порадив мені знайти собі подругу?

— Но, але не таку... Прожени ти її до чорта!

— Ти хочеш відоймати в мене все, що мелі дороге?

— Все? Отилія для тебе все?

— В кінці я не можу розставати ся з нею тепер, коли я її взяла, аби давала нашим дівчатам лекції латинської мови.

— Латини? Дівчатам? Господи Ісусе! Невже-ж і їх належить погубити?

— Не погубити, але дати їм стільки-ж відомостей, що й хлопцям — от чого ми бажаємо. Вони повинні отримати повну освіту, аби опісля, по виході замож, не стояли нижче мужчин.

— Душечко моя! Чи-ж усі мужчини знають латину? Я наприклад знаю тільки одно латинське слівце: *ablativus absolutus*... А чи ми не були щасливі? Кажуть, що тепер заходять ся коло внесення латини навіть у мужеських школах, у яких вона ще існує... По щож дівчатам переходити митарства, що показали ся безпожиточними для хлопців?

— Я не хочу спорити, вернім ся ліпше до головної річи. Запевнюю тебе, Вільгельме, що доси була наша любов тілесна, а се великий гріх...

— Моя дорога, яким же способом були би у нас інакше діти? В кождім випадку нас з'єднала не сама похитливість.

— Не сама? На те скажу тобі тільки: предмет не може бути в однім і тім самім часі заравом чорний й білий.

— Навпаки, може. Твій парасоль, наприклад, зверху чорний, а в долини білий, як поглянути на нього.

— Ти софіст!

— Ні, я тільки раджу дивити ся невиключно з одної точки погляду. Перестань розумувати, переймивши всякі нісенітницї від Отилії, і будеш знов моєю розумною, любовою жінкою.

— То бо й є: твоєю! Твоєю власністю, купованою твоєю працею, твоїм заробітком... Чи-ж не так?

— А я-ж не твій чоловік, не твоя власність, якої ти не відступила би иньшій жінці? В тім, як і у всім, у нас однакові права.

— Ти все перечиш ся... Згоди ся принайменше, що ми жили дійсно шуткуючи і не руководили ся висшими стремліннями.

— Навпаки, Гурлі. В нас було не мало серйозних хвиль у житю. Чи-ж то не підвесло старане про підростаюче покоління, якому ми дали жите? За них приходило ся і прийдеть ся нам іще не мало бороти ся і терпіти. Чотири рази, даючи дітям жите, ти сама була на краю могили. А кілька безсонних ночей провела ти при їх колісках, кілька приємностей відмовила ти собі, не хотячи лишати їх самих? Яких же ще треба „стремлінь“? Латини? Курсів? Покидати свої діти на волю судьби, аби старати ся про чужих? Е-ех! Одначе, мені пора на службу... Прощавай, Гурлі! Ти не йдеш до дому?

Вона не відповіла нічого і лишила ся на своїм місці, а він позирнув на неї зпід лоба і важкою ходою пішов до приставі. Йому здавало ся, що довкола нього потемніло і що море втратило свою прекрасну синю барву.

— Так то, братіку Віль! — буркотів він собі півголосом, перескакуючи через перелаз біля кладовища. — Здасть ся, ліпше було би тобі лежати під одним із отих хрестів, як усе те переживати, старий Вілю! Але й у могилі не найшов би ти спокою, знаючи все, що нині робить ся... Ах, Гурлі, Гурлі!

— Мабуть усе пішло в нас до чорта! — сказав капітан своїй тещі, навідавши її осіню, по переселеню в гóрод.

— Що стало ся, любий Вілю?

— Стало ся, що діти мої тепер без матери, а я — однаково що й без жінки.

І капітан розповів про всі свої родинні незгоди, про які зрештою старушка й так уже чула. Вона навіть перестала бувати в них, так їй не подобала ся приязнь доньки з дівчиною Отилією.

— Тепер вона бігає з тою Отилією на всякі збори, а діти лишають ся самі, — говорив капітан. — Учора ходив я навіть до нашого авдитора і питав його: чи маю я право по шведським законам викинути через вікно подругу жінки, коли та подруга губляє цілу мою сім'ю? Показуєть ся, що ні, такого права я не маю. Вже ліпше мати б мені діло з любовником жінки; того хоч не забороняєть ся поштуркати... А з тою... Що мені тепер робити, мамо?

— Так, справа твоя кепська, бідний мій Вілю! — сказала старушка. — Одначе треба щонебудь придумати... Не гарно тобі бути у парубоцькому стані при живій жінці.

— То бо й є!

— Я їй уже говорила, що все те не доведе до добра. Я навіть просто сказала їй, що як вона упреться при своїм, ти зачнеш ставати їй невірним і тобі не можна буде навіть докоряти...

— А вона що на те?

— Вона заявила, що се не тикається її; „своїм тілом, мовляв, можна кожному розпоряджувати довільно“.

— Значить, і їй? Нічого собі, прегарна теорія! Я посивію, мамко, від усього того.

— Пусте, Вілю! То вона тільки так фантазує. От що, моя дитино: існує старий, досвідний спосіб, яким ти можеш покори́стувати ся. Розбуди серіозно в ній заздрість... Коли полишилась у ній хоч іскра любови...

— Лишило ся, лишило ся ще багато, мамко. Я переконаний про те...

— Ну, то й слава Богу! Ту іскру заздрість роздує і замінить на могутню полемію. Найліпше зачни надскакувати Отилії, Вілю

— Надскакувати тій мацалурі? О!

— Так, так, попробуй! Подумай, чи нема в тебе чого небудь такого, чим би ти міг її зацікавити?

— Гм... що-ж би?... Вони носять ся тепер зі статистикою, студіюють питанє про повійниці і заразні хвороби... Тьфу! чорт побери! Може-б се можна було звязати як небудь із математикою. В математиці принайменше я сильний.

— От і бачиш, як гарно! Зачни від математики, потому перейди до ношеня на руді її шалю і запинаня черевичків. Розумієш? Вечерами проходи ся з нею при місяці... Коли зможеш поцілувати її так, аби Гурлі підглянула, то твоя справа виграна.. Головно, не церемонь ся; вона не образить ся, за те я ручу тобі. З початку як найбільше математики так, аби Гурлі мусіла мовчати. Вона сарака не переходила ніколи з класи до класи без поправки з математики. Ну, з Богом! По тижневи прийди порадити ся.

Капітан підбадьорив ся.

По повороті до дому він попрочитував усі найновіші брошури про повійниці, відсвіжив у своїй пам'яті деякі математичні формули і почав приступати до діла.

По тижневи він сидів знов у тещі, тим разом дуже веселий і вдоволений. Старушка наляляла йому лямпку хересу і здохнула окуляри, аби вигіднійше могла його вислухати.

— Тенер оповідай! — сказала вона підсьміхаючись.

— Ну, слухай же, мамко. Зразу Отилія не довіряла мені і тому було з нею притрудно. Тоді я заговорив про чудеса, яких можна добити ся, прикладаючи теорію правдоподібности до статистичних цифр. В Америці систематичне пристосованє того метода, мовляв, дало можливість предвидіти і завчасу запобігти великим нещастям... От як? Вона того не знала і се розбудило її увагу. Я навів кілька прикладів і показав на цифрах, що можна з великим приближенєм до правди предвидіти число сподіваних у сім році упадків жіночої чесноти у Штокгольмі. Вона здивувала ся і стала розпитувати мене. Я зрозумів відразу, що їй захотіло ся поробити в мене записи, аби пописати ся ними на найблизших зборах. Ну, ми затонули в статистиці, а Гурлі поглядала на нас і тішила ся нашою доброю згодою; вона навіть помагала всякими способами нашому зближеню, намовляла нас іти до кабінета і запирала за нами двері, аби діти не перешкоджували нам. Ми пересиділи так до вечера і цілий час вправляли ся пильно у статистичних рахунках. Ковець кінцем почала мацапура завертати очима і підсьміхувати ся до мене найчарівнійшим способом. До сніданя ми були вже приятелями, а Гурлі, що вважала Отилію веначе сестрою, запропонувала мені запити з нею побратимство... Якже-ж? Нічого робити, я виймив бутельку найстаршого свого хереса і обряд був сповнений. Я навіть обійшов те опудало і зміцнив побратимство поцілуєм просто в уста... Гурлі була невдоволена, але перемогла себе і показувала ся щасливою. При тім мій херес міцний, а дами не сильні... Я вдягнув Отилію в її загортку і відвів до дому. На вид безхмарного вічного неба я пустив ся в астрономію. На мості я стиснув їй сильно руку, але не переставав говорити про звізди. Пояснив ціле звіздяне небо північної півкулі. Вона сама була в семім небі. Запевнювала, що вона давно любить звізди, але доси не знала їх назв; бідні жінки, мовляв, у всім лишають ся по заду... Ми розстали ся найліпшими приятелями і вона запевнювала, що доси „цілком, цілком не розуміла мене“. Другого дня було ще більше математики. Ми пересиділи знов при мойому бюрку до сніданя. Гурлі приходила два рази і оба рази всьміхала ся до нас. При сніданю — виключно математика і астрономія, розу-

мієть ся, крім поживи. Гурлі сиділа і слухала мовчки. Я відвозив Отилію, як перше. Повертаючи, я здибав ся в капітаном Берном; ми поступили з ним до реставрації, аби випити бутельку холодного пончу. Домів повернув я о другій годині в ночі.

— Зух! — похвалила його теща. — Щож сказала Гурлі?

— Вона не спала і спитала, де я був. Тут -- най простить мені Господь! — я покористував ся нагодою і пробрехав ся. „Ми ходили по прибережній дорозі і так запалили ся розмовою, що не завважали, як проминув час“ — відповів я. Се діткнуло Гурлі до живого. „Слухай — сказала вона поважно — по моїй думці се не дуже подібно прохажувати ся з дамами по ночі“. Я удав змішаного і промишрив щось про знадливу розмову, серед якої легко забути про подібність. „Про що-ж ви говорили?“ — спитала Гурлі. Я цілком обаранів і не потрафив відповісти.

— Славво! — крикнула теща. — Та тебе, видно, й учити не треба. Ну, говори далі, говори!

— Третього дня прийшла Гурлі до кабінета з якоюсь роботою в руках і сиділа до кінця наших обчислювань. При сніданю вона була задумана. За те я розпинав ся по просту, сипав астрономією, як із мішка. По сніданю затагав мацапурі її теплі черевики. Се зробило на Гурлі сильне вражіє і прощаючись із подругою, вона не поцілувала її, лише підставила їй щоку. На мості я знов стискав опудалови руку і говорив про споріднене душ. Потім сидів у Гранд-готелю і вернув до дому доперва о третій годині. Гурлі ще не спала і чекала на мене, але я пішов просто до своєї кімнати, а їй не стало відваги прийти до мене розпитувати. Другого дня знов математика і астрономія. Гурлі заявила, що бажає також вивчити теорію правдоподібности і сузірря, але Отилія відповіла їй, що ми перейшли без неї за багато, аби починати від початку і що вона познайомить її опісля з основними теоремами сама. Гурлі обидила ся і вийшла з кабінета. При сніданю я витяг опять старий херес. Коли Отилія стала прощати ся, я обіймив її і шуткуючи поцілував... Гурлі була дуже бліда. В передпокою, запинаючи дамі черевики, я позволив собі... гм...

— Не сороми ся, моя дитино, я вже стара.

— Гм... Мушу признати, нога в неї показала ся нічого собі... Дійсно, нічого! Гм... Одначе відпроваджувати її мені не прийшло ся. Коли я підніс ся на ноги, в покою стояла вже покоївка Ліна, цілком готова відвозити паню. Гурлі пояснила подрузі, що я вчора

простудив ся трошки та що мені шкодить пічне повітре. Отилія була очевидно гнівна і навіть не поцілувала Гурлі. Найблизшого дня я мав іти з Отилією до маринарської школи, аби показати їй астрономічні інструменти і чекав на неї при вході до школи. Вона прийшла в означенім часі, але була роздразнена. Вона пояснила, що забігала до Гурлі, але та обійшла ся з нею незвичайно неприхильно. Коли я вернув на обід до дому, я побачив, що й Гурлі була не в гуморі. При обіді вона мовчала і старала ся показувати для мене ледяний холод; але я бачив, що вона терпіла. Мені було незвичайно її жаль, але-ж треба було перевести операцію до кінця. „Що ти наговорила Отилії?“ — спитав я її серіозно, коли ми полишили ся самі. — „Що я наговорила? Я сказала їй лише, що вона кокетка і се правда“. — „Якже ти могла щось подібне казати, Гурлі? Чи не заздрісна ти?“ — „Заздрість для такої як вона?“ — вирвало ся їй. — „Тож бо й то!“ — сказав я поважно. — „Се була би з твого боку дурниця. Невже-ж така славна, інтелігентна і щира дівчина хотіла би звертати увагу на чужого чоловіка?“ — „Ні, але чужий чоловік дозволяє собі кат-зна-що!“ — Вона розплакала ся. Я став горячо боронити Отилію, але тим тільки прискіпав розвязку, бо Гурлі назвала свою недавню подругу „облудною оченашницею“. В тій самій хвилі принесли від Отилії лист. Мацапура писала, що почула себе злишньою в нашім домі і що більше не прийде.. Я удав страшно огірченого і хотів бігти успокоювати Отилію. Але тут Гурлі не стало в кінці вже терпцю. Вона розплакала ся ревно, казала, що я закохав ся в ту „інтригантку“, що, розумієть ся, для мене те сотворіне дорожше від жінки... нещасливої жінки... що не бувала на курсах... охо-хо-хо! Ніколи не була міцна в математиці... у-у-у... і якою я з тої причини помітую... Ну, без труду я її потішив, а потім післав по повозку і ми поїхали разом до Ліліге. Там ми пили варене вино і знаменито поснідали, а оцісля, відсвяткувавши в-друге весіле, поїхали домів.

— А потім? — спитала старушка і знов заложила окуляри.

— Потім? Гм... Най простить Господь мої тяжкі гріхи! Я навернув Гурлі.. Щож ти на се скажеш, мамко?

— Добре зробив ти, мій синку! Ну, а тепер як у вас?

— Тепер? Тепер ми говоримо про все, як давнійше і сьміємо ся разом із оченашництва, із чорта і з його аблятівуса. Все стало просте і ясне тому, що знов розуміємо одно одного.

— Ну, очевидно, я тепер почну знов навідувати ся до вас! — промовила старушка, зітхнувши в полекшою. — Завтра вже приїду.

— Так, так, приїди! Ти побачиш щасливих людей, що вже не лякають ся більше видуманих ними дивоглядів і що не стали „ляльками“ через те, що вони щасливі. Приїди, мамцю, потішити ся разом із нами.

— Тепер приїду.

Переклав Ф.

eLib.org

По Європі.

Гумористичні образки Джерома К. Джерома.

(Уривки з книги: *The Men on the Bummel*).

V.

В Німеччині нема нічого легшого, як потрапити в якунебудь неприємну історію; тому мимохіть приходить на гадку, що ті сторони могли би бути земним раєм для молодого Англічанина. Студентови-медикови, молодому юристови, що обідає в Темплі, офіцерови низшої ранги на відставці скучно жити в Лондоні. Пересічний Англічанин добачує вдоволене лише в тім, що нарушає закон. Те, чого закон не заборонює, не може вчинити йому приємности. Попасти в якубудь історію — се для нього правдива розкіш, а Англія надаєть ся дуже мало для таких розривок; молодий Англічанин мусить мати спорий засіб упертости, коли хоче потрапити в неприємну ситуацію.

Я як раз говорив про те з нашим старшим церковним старостою. То було ранком десятого жовтня; ми переглядали обидва не без тривоги донесеня поліції і переконали ся, що значне число молодих людей прикликувано до суду в справі скандалу, викликаного ними нічю в реставрації Кройтіріон. У мойого приятеля, церковного старости, були два сини, а в мене племінник, що по думці його матери, живе в Лондоні виключно на те, аби навчитися інженерської штуки. На щастє в реєстрі арештованих ми не надібали знайомих імен і успокоївшись, почали говорити про нерозум і зіпсутє молодіжи.

— Дивно — сказав церковний староста — що Кройтіріон полишив ся при тих самих відносинах, що й давнійше. Коли

я був молодий, то той вечер закінчував ся також скандалом у Кройтїрїонї.

— Як то глупо! — завважав я.

— І одностайно. — Ви не можете представити собі — говорив він дальше, а лице його прибрало якийсь задуманий вираз — як надоїсть ходити одною і тою самою дорогою з цирку Піккаділі до поліційного уряду на Винній улиці. А прошу-ж вас, що нам іще можна було робити? Зовсім нічого. Ми, бувало, загасимо на вулиці ліхтарню і щож? Нараз з'явиться ся звідкись ліхтарник і засьвітить її знов. Коли хтонебудь із нас образить поліцая, то він не аверне навіть на те ніякої уваги і вдає, що не розуміє, а як і розуміє, то показує байдужість. Можна було видумати й иньшу розривку — почубити ся зі швайцаром, що стоїть при вході до Ковент-Гарденського театру, але швайцар відносив майже все побіду і вам приходило ся платити пять шілінгів, а коли ви побіджували, то пів соверена. Такої розривки я не вважав ніколи приємною. Я пробував раз відіграти ролю візника на наймленім екіпажі. Се уходило в нас завсїди за найбільшу зухвалість. Одного разу побачив я пізним вечером, що при трактиєрні на Дін-Стрїті стояв повіз. Візника не було на кізлі — він сидів у трактиєрні. Я покористував ся сим, сїв на кізла і поїхав. Ледви вспів я доїхати до Гольден-Сквера, як мене стала вже наймати якась стара дама з трьома дітьми, з яких двоє ревіло, а третє дрімало. Заки я потрафив підїхати, вона повпихала зручно діти, одно по однім, у повіз, запам'ятала моє число, дала мені шілінга більше понад таксу (вона так казала) і дала мені адресу, куди везти діти; а її слів виходило, що то не багато дальше від Північного Кенсінгтона, а тим часом показало ся, що та місцевість була за Віллесденом. Мені попав ся змучений кінь, тому їхали ми більше, ніж дві години. Така розривка не викликала в мині просто ніякого вдоволення. Я пробував два рази намовити дітей, аби вернули ся назад до дами, але скоро тільки я відсунув віконце, аби говорити з ними, то молодше зачинало ревіти на ціле горло. Коли я передавав своїх пасажирів иньшим візникам, то більша частина їх відповідала мені словами незвичайно популярної тоді пісні: „Чи не за далеко ти вже, друже Джорджу, заїхав?“ Один із них обіцяв передати моїй жінці останнє поздоровленє і останню волю, другий запевнював, що на випадок, коли-б я вмер де далеко, він вбере весною своїх приятелїв, викопав мою трумну з землі і це-

ревесе її, де скажу. Сідаючи на кізла, я представляв собі, що мені прийдець ся везти якогось сварливого старого полковника і що я завезу його в якусь пусту місцевість, де не буде ні одного повозу, та покину його на тротуарі, аби сварив ся, кілько його душі любо. Тут певно було-б можна насьміяти ся, хоч зрештою все залежало від обставин і від того, на якого я натрафив би був полковника. А се не приходило мені навіть у голову, аби хто давав мені порученє відвозити цілу купу немічних дїтїй на далеке передмістє. Ні, в Лондоні дуже рідкі такі випадки, де розривка вязала би ся в нарушенєм закона — закінчив мій приятель, церковний староста, зітхаючи. В Німеччині навпаки, можна мати таких розривок кілько душа забажає. В Німеччині заборонюєть ся робити дуже багато такого, що дуже легко виконати. Через те радив би я молодому Англічанинови, що бажає попасти в історію, а не може осягнути своєї ціли на рідній землі, вибрати ся до Німеччини, тільки не брати поворотного білета тому, що термін продовжуєть ся лише на один місяць і білет міг би легко пропасти.

В німецьких „Поліційних приписах“ він найде цілий реєстр таких річий, що можуть дати йому приемну і шумну розривку. В Німеччині заборонено вивішувати в вікні сїняк — і від того він може зачати. Най лише вивісить його в вікні, а цілком певно попаде в історію ще перед сніданєм. Дома він може й сам перевісити ся через вікно і ніхто не зверне на те уваги, скоро лише не загородить нікому сьвітла, не впаде на прохожого і не зробить йому шкоди.

В Німеччині забороняєть ся ходити по вулицях в якімнебудь фантастичнім костюмі. Один мій знайомий Шотляндець, що приїхав був на зиму до Дрезна, мусїв зараз на вступі посварити ся з саксонським правительством через свій костюм. Його питали, що він робить у таких одязі. Він був упертий і відповів, що носить його. Його запитали дальше, на що він його носить — а він відповів: „На те, аби мені було тепло“. Вони заявили, що не вірять йому і всадивши його до карити, відвезли до помешканя. Справа дійшла до англійського конзуля і він мусїв особисто переконувати місцеві власти, що то національний шотландський костюм, який посять звичайно численні і дуже поважні великобританські піддані, і не думають нарушувати закона. Власти вдали, що повірили офіційальному запевненю, але все таки в душі не змінили своєї гадки.

До костюма англійського туриста вони привикли вже давно, але коли один Англічанин із Ляйстершіра приїхав до Німеччини пополювати з німецькими офіцерами і вийшовши з гостиниці на вулицю, сів на коня, то його забрали заразісінько wraz із конем на поліцію, де мусів вяснювати причину своєї появи на вулиці в такім незвичайнім костюмі.

В німецьких гóродах забороняють навіть годувати на вулицях коней, мулів або ослів, чи своїх власних, чи чужих. Коли вам прийде фантазія погодувати чию небудь коняну, то ви можете робити се тільки в окремім, призначенім на те місці. Забороняєть ся бити скляну або порцелянову посудину на вулицях і взагалі на якім небудь публичнім місці, а коли притрафить ся вам щось таке, то ви повинні позазбирувати всі черепки. Я не знаю тільки, що ви будете робити з ними, коли позбираєте; знаю лише одно, що вам не дозволять їх ані викинути, ані лишити де небудь, словом, розстати ся з ними. Правдоподібно ви будете носити їх із собою до самої смерти так, що вас поховають із ними; а може вам дозволять проковтнути їх.

На німецьких вулицях заборонено стріляти зі самострілів. Німецьке праводавство не вдоволяєть ся звичайними нарушавями закона, такими проступками, що їх може зробити нормальний чоловік — ні, воно придумує такі річи, які може робити тільки божевільний, що вирвав ся на вулицю. В Німеччині нема лише такого закона, що заборонював би чоловікови стояти на голові посеред вулиці: законодавці не додумали ся ще очевидно до того. Та можна надіятися, що якийсь дипломат, що пішов до цирку і надивив ся на акробатів, впаде на подібну гадку і доповнить закон тою важпою точкою. Він візьметь ся заразісінько до роботи і в рамках під склом появить ся на всіх публичних місцях нова постанова, якою забороняєть ся стояти на голові посеред вулиці, бо в противному разі переступник закона заплатить установлену кару. Тут не те, що в Англії, де чоловік може цілу ніч не замкнути очий, роздумуючи над тим, як би оплатити ся за сей або той проступок закона — заплатити кару в сумі сорок шилінгів, або пересидіти сім днів у арешті на випадок, коли-б судия в часі розправи був не в гуморі. В Німеччині ви можете обчислити наперед, кільки буде вас коштувати сей або той вибрик. Ви можете, обчисливши свої гроші, отворити книгу „Поліційних приписів“ і уложити собі цілу програму розривок, яких ціну обрахуєте

з найбільшою докладністю. Тому, хто не може розсипати грішми, радив би я прохажувати ся забороненим боком тротуара після замітки поліціянта. Я думаю, що коли ви виберете відому місцевість, які небудь глухі, віддалені вулиці, то навіть коли-б ви ходили цілий вечір по забороненім боці бульвара — та розривка не буде більше коштувати вас як три марки.

В німецьких гóродах забороняєть ся ходити в ночі по вулицях „гурмами“. Я властиво не знаю, з якого числа людей має складати ся „гурма“; ані один урядник, з якими я говорив про те, не міг також означити докладно числа осіб, що становлять „гурму“. Якось спитав я одного мого приятеля, Німця, що йшов до театру з жінкою, тещею, п'ятьма дітьми, сестрою, її судженням і двома кузінками, чи він у сїм випадку не нарушує висше згаданого параграфу закона. Він не брав того зовсім за жарт із мого боку і оглянувши поважно ціле товариство сказав:

— Ну, ві, не думаю: ми-ж становимо одну родину.

— В тїм параграфі нема бесіди про те, яка властиво „гурма“, чи родинна, чи яка иньша — говорив я дальше — там сказано по просту: забороняєть ся ходити „гурмою“. Не прогнівіть ся, прошу вас, але мені здаєть ся, що ваше товариство можна назвати „гурмою“. Я не знаю очевидно, який тут погляд буде мати поліція, але я вважав своїм обовязком остерегти вас, аби не прийшло до яких неприємностей.

Мій приятель заявив, що нема чого боятися, але його жінка сказала: „Має нас розділювати поліція, лїпше поділім ся самі і ходім окремо по кілька осіб, а опісля зійдїм ся разом при вході до театру“.

Коли ви маєте пристрасть викидати за вікно ріжні річч, то в Німеччині мусите позбути ся тої привички. Вашого оправданя не приймуть, коли ви скажете, що кинули чим небудь у ката. На початку мого побуту у Дрезні мене будили безнастанно котячі концерти, а одної ночі по просту вивели мене коти з терпцю. Я встав і назбирав цілу купу оружя: два чи три кавалки камінного вугля, кілька твердих грушок, кілька сьвічкових огарків, яйце, яке я найшов на кухоннім столі (воно було мабуть нещотрібне), порожну фляшку з содової води і ще кілька річий того роду — і отворивши вікно почав бомбардувати те місце, де відбував ся концерт. Сумніваю ся, чи я поцілив котрого концертанта: ката взагалі трудно поцілити не тільки в ночі, але й у день;

у нього поцілиш випадково, коли ціляєш у що иньше. Я знав найліпших стрільців, що діставали королівські нагороди — такі то були люди! — але коли вони стріляли в котів із віддалення п'ятьдесять ярдів, завсіди хибляли. Мені часто приходило до голови, що найліпшим стрільцем слідувало би вважати властиво не того, що поцілить у самий центр мети, в оленя підчас бігу і так далше — то все дурниця — але того, хто застрілить kota.

Та що би там не було, коти розбігли ся; може бути, що їм не подобало ся яйце — коли я брав його з кухні, то мені здавало ся, що воно не свіже. Опісля положив ся я знов і думав, що на тім і скінчить ся все. Та не минуло й десять хвилини, як я почув розпучливий звенкіт електричного звіночка. Я не хотів звертати на те уваги, але звіночок звонив без перестанку. Я натяг на себе халат і пішов до фірточки. При фірточці стояв поліціянт. Перед ним лежали на землі в маленькій купці всі предмети, викинені мною через вікно, з виїмком лише одного яйця. Він очевидно позбирав їх умісно.

— То ваші річч? — спитав він.

— Були мої — відповів я — але тепер не мої. Кождий, хто хоче, може їх узяти собі, а як ви маєте охоту, то будьте ласкаві, беріть!

Він буцім не чув моєї пропозиції і говорив далі:

— Ви викинули ті річч через вікно.

— Справді так — притакнув я — я викинув їх.

— А на що ви викинули їх через вікно? — спитав він знов. Німецький поліціянт знає докладно, як належить випитувати; він предкладає питанє все в однім і тім самім порядку і ніколи не пропустить ні одного в них.

— Я кидав ними в котів — відповів я.

— В яких котів? — спитав він.

Лише німецький поліціянт міг поставити такого рода питанє. Я відповів йому як найсаркастичнішим тоном, що на жаль не анаю, що то були за коти, що вони особисто не знайомі зі мною і додав, що коли поліція забере всіх тутешніх котів на сторожницю, я радо піду теж там і буду старати ся пізнати їх по голосі.

Німецький поліціянт не розуміє кпин і се може й ліпше тому, що за кпини над чоловіком у мундурі накладають у Німеччині дуже велику кару; тут називають се „обидою урядової особи при сповнюваню її обовязку“. Він відповів мені ко-

ротко і ясно, що поліція не обов'язана помагати мені відшукувати котів, натомість мусить укарати мене за те, що я повикладав через вікно річи.

Коли-ж я спитав його, що має робити в їх краю чоловік, що не спить по цілих ночах через коти, він відповів мені, що я можу внести жалобу на властителя кота, після чого поліція пішла йому упімненє, а в разі конечности скаже вбити кота. Але хто мав убити і як має спіймати його — того він не пояснив мені.

Коли я опісля спитав його, яким способом можу віднайти властителя кота, то він подумавши трохи, відповів, що треба слідити за ним і довідати ся, де він живе. Після того я не хотів навіть із ним говорити: я міг сказати щось таке, що не подобало би ся йому, а се могло тільки погіршити мою справу. Се нічна забава коштувала мене тільки дванацять марок і жаден із чотирьох поліційних урядників, що відвідали мене з нагоди сеї справи, не найшов нічого сьмішного в цілій тій історії.

Та в Німеччині кожде переступленє закона представляєть ся дрібницею в порівнаню з одним страшним проступком — толоченєм трави. В Німеччині не можна ніде під ніякими умовами ходити по траві. Трава уходить у Німеччині за рід якогось фетиша. Ступити в Німеччині на траву, се значить стільки, що погуляти при дудці на коврі, розстеленім магометанином для молитви. В Німеччині навіть собаки мають респект перед травою; німецька собака не посьміє ніколи поставити на неї свою лапу. Коли ви побачите, що по траві чимчикує яка небудь псица, то можете бути певні, що вона належить до якогось поганого чужинця. Коли в Англії бажають обезпечити яке місце перед собаками, то обгороджують його дротяною сіткою на паликах, високих на шість стіп, зі шпичками на версі. В Німеччині-ж кладуть на лузі дошку з написом: „Hunden verboten“; кожда собака, що в її жилах плине німецька кров, поглянувши на ту дошку, відходить звідти геть. Я бачив раз, як в одному німецькому парку садівник ступив обережно на газон у повстанних виступцях, підвіс жука, а опісля поклав його з серіозним видом на дорозі; зробивши се, він стояв і глядів остро на жука, побоюючись, аби знов не вернув на траву. Але жукови зробило ся очевидно стидно; він зсунув ся поспішно в ровець і драпаючись по ньому доліз до тої доріжки, де стояла дошка з написом „Ausgang“ та потюцав нею. В німецьких парках усі дороги мають своє спеціальне призначенє і особам одної

категорії забороняється ходити або їздити по дорозі, призначеній для осіб иньшої категорії, під загрозою позбавлення особистої свободи або навіть уряду. Є спеціальні доріжки „для вельосипедистів“, доріжки „для піших“, алеї „для верхової їзди“, дороги „для легких екіпажів“, дороги „для тяжких екіпажів“, доріжки „для дітей“ і для „самітних дам“. Мене все дивувало, чому нема там іще доріжок „для лисих“ і для „новозамужних жінок“ — сеж великий пропуск.

В німецьких парках є також спеціальні лавочки з написом „лише для дорослих“ (Nur für Erwachsene) і умучена німецька дитина, прочитавши сей напис, відходить звідти та шукає такої лавочки, на якій можна сидіти дітям; вона сідає все обережно на неї, стараючись не повалити її своїми заболоченими черевичками. Представте собі, що в нас у Англії стоїть така лавка з написом „лише для дорослих“ де небудь у Реджент-Парку або в Сент-Джемськім парку. Щож вийшло би з того? Те, що кожда дитина на п'ять миль довкруги старалась би як небудь дістатися на ту лавку і поспихати в неї ті діти, що посідали на ній скорше. Щож тикається „дорослих“, то вони не добились би ся ніколи до тої лавки, бо діти обступили би її густою громадою на пів милі довкола. А німецька дитина, що не завважавши напису, сіла нехотючи на ту лавочку, зіскакує перелякана з неї, коли їй хто зверне увагу на похибку і відходить із похнюпленою головою, червоніючи як маковий цвіт від стиду і жалю.

І не можна сказати, аби прозірливе німецьке правительство не дбало про дітей. В німецьких парках і публичних садах призначають ся для дітей окремі місця (Spielplätze), де все бувають купи піску. Тут дитина може бавити ся, кільки любо її душі, може робити з піску плячки і висипати з нього замки. Німецька дитина вважали би неморальним робити плячки з піску, що лежить на иньшій місці. Се не дало-б їй ніякого вдоволення і її душа була-б неспокоїна.

— Сей пляцок — говорила-б вона сама до себе — зроблено не з того, з чого належить, не з піску, призначеного правительством спеціально на сю ціль; пляцок не зроблений на тім місці, яке призначило умисно правительством на те, аби ми робили на ньому плячки. З того плячка не буде нічо доброго, він зроблений незаконно“. І її сумління не вдоволює би ся доти, доки її батько не заплатив би означеної карі і не задав би їй доброго бобу.

В Німеччині садиноким чоловіком, що дозволяє собі переступати закон, є німецький студент, але й то тільки до певного степеня. Він має деякі полекші і се ввійшло вже у звичай, але й ті полекші не переходять певних іраниць, що знають дуже добре й самі студенти. На приклад німецький студент може впити ся і заснути в рові; за те не накладають на нього ніякої кари: він повинен лише другого дня дати на горілку тому поліцайови, що найшов його і приставив до дому. Але для того він мусить вибирати рови не на головних вулицях, тільки в переулках. Через те німецький студент, прочуваючи близькість неприятного стану, напружує останні сили, аби дістати ся за угол: тут може він уже розтягнути ся, як хоче. В деяких частинах гóрода дозволюють ся студентам звонити до каменяць. На тих місцях винаймають ся партерові помешканя далеко дешевше, як в інших дільницях і там, для уникнення фальшивого пополоху, є в кождім помешканю окремий звінок: по тім, як він звонить, пізнають, чи валежить отворяти, чи ні. Тóму, хто приходить пізнім вечером до знайомих у гості, ковечно треба знати умовний спосіб звоеня, бо інакше його можуть обляти водою, особливо коли він буде довго звопити.

Німецькому студентови можна також гасити ліхтарні по вулицях, але з тим, аби не гасив їх занадто багато. Пустякуватий студент веде сам їх рахунок і ніколи не гасить більше на ніч, як шість штук. Він може рівно-ж вертаючи домів кричати на ціле горло, або співати, і все те дозволюють ся йому до пів до третьої. В деяких реставраціях можна йому обіймати за став жіночу прислугу. Тому-ж, аби все виходило як найприличнійше, складають ся прислуга в реставраціях, відвідуваних студентами, з таких жінок, що вже дійшли до певного віку і мають поважний вигляд: за ними може надскакувати студент, кільки воля його душі, без усякої небезпеки і докорів із одної і другої сторони.

Так, дійсно, Німці — великі законники.

(Конець буде).

ІЗ РОСИЙСЬКИХ ПОЕТІВ.

І. Пісня про Буревісника.

(М. Горького).

Над розлогом сивим моря вітер хмари в гурт еднає. Поміж хмарами і морем згорда рине Буревісник, мов би блискавиця чорна.

То крилом черкне він хвилю, то шугне до хмар стрілою і кричить, — і хмари чують радість в покрикони сьмілім.

В крику сім — жадає бурі! Гніва міць, вогонь пристрасти, та і певність перемоги хмари в ньому відчувають.

Чайки стогнуть, вчувши бурю, — стогнуть, скиглять понад морем і на дно його сховати ладні-б жах свій що до бурі.

І гартари сумно стогнуть, — не гартарам зрозуміти розкіш битви житевої: гуркіт бою їх жахає.

І пінгвін дурнів та ситий з ляком тулить ся під скелі. Тільки гордий Буревісник рине сьміливо і вільно понад сивим з півн морем!

Все хмурнійш і нижче хмари опускають ся над морем, хвилі-ж виють і сягають в височінь, назустріч грому.

Грім гуркоче. В півні гніва стогнуть хвилі в герці з вітром.

Ось обіймами міцними огортає вітер хвилі і метає їх із розгову на шпилі в злобі непевній, розбиваючи на мраку смарагдовії огроми.

Буревісник із криком рине, мов би блискавиця чорна, мов стріла пікує хмари, півну хвиль крилом зриває.

Ось він носять ся, мов демон, — гордий, чорний демон бурі, — і сьмієть ся і ридає... Він над хмарами сьмієть ся, се він з радощів ридає!

В гніві грому, — чуйний демон, — він давно утому чує ;
о, він певний, що не вкриють хмари сонця, — ні, не вкриють!

Вітер виє... Грім гуркоче...

Синім полум'ям палають зграї хмар над виром моря. Море
блискавиці ловить і в своїй безодні гасить. Ніби змії вогневі
крутять в морі і зникають блискавок сих відбиваня.

— Буря! Зараз вдарить буря!

Се сміливий Буревісник згорда рине між гримниці, над гнів-
ним, ревучим морем; то кричить пророк звитяги:

— Хай же дужче вдарить буря!

Переклав *З—ко.*

II. Голуби-переможці.

(*Байка К. Р.*).

З чого взялось — нехай би й грим мене побив,
Не тямлю... Тільки сім смиренних голубів
Довідавшись, що Лев по їх звичаям жити
Не хоче, а рішив — чи ба! —
Жить так, як Львови подоба,
Вхвалили геть його відптаства відлучити.
І ні від кого вже тепер се не секрет,
Що Львови видано декрет:
Хай з голубами не важить ся літати,
Поки не навчить ся як голуб воркувати
І дзюбать хлібні крихітки".
Радіють голуби: „Дали ся ми в знаки!
По справедливости над Львом вчинили суд
І зберегли в собі, скаравши ляходія,
Суширність голуба і мудрість змія".
„Але деж перемога тут?"
Захоче може хто смітати.
Та бач, гутірка йде, коли що не брехня:
Сьвятому Духови ті голуби — рідня.
І кожен, щоб з тим халепи не мати,
Від запитів таких поздержить свій язик
І голубів хвалити-ме по вік.

Переклав *М. В—ий.*

III. З Надсона.

У сві мені марилося небо
 Все в зорях яскравих кругом,
 І журно похилені верби
 Над ясно-блакитним ставком.

Будинок твій білий в гайочку
 У китягах рясних бузка...
 В вікні твоя постать біліла
 Хороша, сумна та струнка.

Ти плакала, ясні перлини
 Бреніли на ясних очах,
 І плакали пишні троянди,
 Ридав соловейко в кущах.

І в кожною тою сльозою
 Край ніг твоїх в темнім гаю
 Сьвітляк самоцвітом займав ся
 І небо ронило зорю.

Л. Старицька.

IV. Із Олексія Толстого.

По селах широких України
 На шкaпi розбитій верхом
 Один гайдамака блукає
 І взад і вперед і кругом.

На ньому в дiрках вся рогожа,
 А лика з віхтiв круг чобiт,
 На брови насуплена шапка
 І в пазусі пляшку держить.

„Сюди, бiдолашні всі люде!
 До мене скорiй, молодці!
 До мене, жiнки і дiвчата!
 Коштуйте лиш краплі отсi!“

Частує він всіх без розбору,
 Гроша не бере ні з кого, —

Стрічають його хлібом-сілю
І скривь поважають його.

Чи він молодий, чи старий вже, —
Ніхто не примітив того;
Та свари, бач, болість і голод
Ідуть за слідами його.

Хто випив хоч кварту горілки,
Не може не п'яти її...
Лапцюга-ж його ще прохає
Любязно в шинок на шпилі...

Пють люди за чаркою чарку
І леть ся трехпробе вино,
Останню сорочку й свитину
Несе наш мужик у шинок.

І пють всі за чаркою чарку,
І швидче шинки скрізь ростуть,
Жиди богатіють, жиріють, —
Бідніє, худіє весь люд.

Пють люди за чаркою чарку,
І річкою леть ся вино,
Розносить хатини і села,
Україну топить воно...

Переклав Білогорець.

З остатніх десятиліть ХІХ в.

I.*)

Хочу говорити про розвій українсько.-руської літератури в остатніх 20 літах ХІХ. віку. Хочу показати, як разом із літературною творчістю розвивалась у нас і мова і поетична форма і обсяг інтересів — і ще щось далеко більше: розвивався рівень нашої цивілізації, сила нашого національного почуття. Вибираю епоху найблизшу нам, пережиту нами — не для того, що її знаємо найліпше — се не завжди буває; для доброго зрозуміння потрібна відповідна перспектива, а тої звичайно не мають найблизші річи — але для того, що інтензивність, ширина і глибокiсть того розвоєвого рúху в тім часі були більші, ніж коли будь уперед на протягу нашої історії. Іще одно тягне мене заглибити ся в дослід тої епохи: її, так сказати, драматично оживлений характер. Ніколи доси на ниві нашого слова не було такого оживлення, такої маси конфліктів суперечних течій, полеміки ріжнородних думок і змагань, тихих, але глибоких переворотів.

Щоб зрозуміти те, що стало ся у нас за остатніх 20 літ ХІХ віку, гляньмо на вихідну точку. Що діялось у нас у другій половині 70-их років? Чи маю пригадувати ті сумні факти —

*) Отсі нариси були темою трьох відчитів, вголошених у марті б. р. в Перемишлі. Друкую їх із невеличкими змінами та поправками, які завдячую перемпським Русинам, особливо дир. Цеглинському, д. Негребецькому, д. Приймійни, та зрештою полишаю їм форму відчитів. Знаю наперед, що пишучи про такі недавні часи, без жерел, більше по спомінам, я міг наробити багато помилок і буду влячний усякому, хте зверне мені на них увагу. Бажаюсь би — *si sors dabit otia vitae* — переробити ті нариси і з відповідним науковим апаратом впасти їх окремою книжечкою. — *Л. Ф.*

такі сумні, що й доси серце стискає ся при їх згадці, і ще тим сумнійші, що тоді, коли вони діяли ся, майже ніхто у нас не розумів їх значіння? Д. 16 мая 1876 р. заборонено було в Росії друкувати всякі наукові, популярні і перекладані твори по українськи, заборонені українські театральні вистави, концерти, навіть тексти під нотами. Рівночасно розв'язано Південно-західний відділ географічного товариства в Києві, що за короткий час свого існування зробив ся був справжнім центром української наукової праці. Се були важкі удари, яких Україна й доси ще не може переболіти. Але се була ще тільки мала часть горя. Далекі гірше було те, що в значній частині української суспільности запанував був настрій байдужний, а навіть ворожий для розвою української національності. Під впливом непереважених соціалістичних теорій одна часть найгорячішої і найздібнішої молодіжі доходила до повної негати всієї народности, до погляду, що в Елзіюмі будущого, недалекого (як тоді вірили) соціалістичного раю потонуть усякі національні партикулярности і що загалом розв'язане економічних питань безмірно важнійше від усіх иньших. „І що ви пишете та друкуєте! — згідно говорив мені один із приїзжих Українців. — Усе, що треба було написати, написали вже Маркс і Чернишевський. Тепер треба тільки виконати те!“ В кругах тої української молодіжі — таї не лише молодіжі — панувало переконанє, що розвій іде до зливання народностей до купи і що плеканє якоїсь національної окремішности, то регрес. Розуміє ся, що заборона українського слова для таких людей не мала ніякого значіння, а дехто навіть готов був бачити в ній прислугу для російського поступу. Супроти сего не здивуємось і тому фактові, що про сю нечувану заборону з України до Галичини крім двох голосів — Драгоманова (в „Друзі“) і, здаєть ся, Кониського в „Правді“ ніхто не обізвав ся ані словом. Не здивуємось і таким фактам, як передержуванє цілими десятками літ у рукописах творів Рудавського, Свидницького, як не видрукуванє прегарної повісти Мирного і Білика „Хиба ревуть воли, як ясла повні“, повісти, що була вже дозволена цензурою і тільки для того не появилася в Росії, бо нікому не хотіло ся видати її в законно призначенім речивці. Та й по що було видавати? Українська інтелігенція разом із московською готовила ся йти „в народ“ і проповідати по фабриках „хитру механіку“ та ідеали соціальної справедливости — розумієть ся, московською мовою.

А що бачимо в ту пору в Галичині? В тодішнім москвофільстві доживали свого віку ідеї абсолютизму і бюрократичного „чинопочитаня“. Що робить правительство, те одиноко розумне, мудре, пожиточне; всяка критика — се безумство або навіть безбожність. Я памятаю, як цвинічно радувались тоді сьвященники Русини російській забороні українського слова, як величали мудрість російського уряду, що одним циркуляром розбив польські й англійські (sic!) інтриги над Дніпром. Тоді був горячий час російсько-турецької війни; англійську інтригу занюхували наші патріоти всюди. Москвофільські сьвіточі такі як Наумович не мали иньшого бажаня, як видати для хлопів требник у кешінковім форматі. Зрештою всіх очі були звернені на високу політику; всі слідили за тим, що діяло ся на Балканах, у Льондоні, в Берліні; що діялось у нас дома — се не обходило нікого. А дома йшли страшні річи. Лихва руйнувала нарід, ліцитації сипались тисячами, банки розкидали свої павукові сіти, недороди йшли одні за одними, нужда збільшувалась страшенно.

Народовецький табір, малочисленний, розкинений по краю, мало осьвічений, не міг вийти ще з Кулішівського козаколюбства, обертав ся в сферах минувшини або язикових питань. Сьвятковано Шевченка, видавано що року по кілька книжечок „Просьвіти“, переважно передруків, та по кілька шкільних учебників, та й годі. Були се часи, коли Огоновського книжка про „Слово о полку Игоревѣ“ або йогож Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache були одинокими поважнішими книжками виданими протягом цілого ряду літ. Віддалене інтелігенції від народу, його життя і інтересів було повне. Зарівно українство народовців, як і московство москвофілів було чисто теоретичне; була навіть якась тиха згода в обох партіях не говорити про ті партійні ріжницї простому народови нічого, держати його навіть у сьому питаню в повнім незнаню. Коли трафіло ся кому з Русинів виступити перед народом — се бувало дуже рідко, хіба перед виборами, тай то десь коло церкви, на пробостві або в шинку — то дві кардинальні точки були: ми всі Русини і повинні держати ся купи, і ми, поперед усього ми, повинні дякувати цісарю за його безмірні добродійства і просити у него ще того й того. Ані основ конституційного життя, ані азбуки економічної та соціальної науки ніхто не пробував вяснити народови. До самого 1880-го року вся маса нашого народа жила в поглядах, що найвишу і одиноку власть

у державі має цїсарь, що він може все зробити і від його волї все залежить.

Але й се ще не koniecь лиха, яке в другій половинї 70-их років налягло було важкою хмарою на наш національний розвій. Навіть ті дві невеличкі купи інтелїгентів, що признавали ся до українства в Росії і в Галичинї, бачилось, ось-ось розійдуть ся на завше в ріжних напрямх, зроблять ся ворогами замісь союзників. Ми знаємо, що в 60-их роках народній рух серед нашої тодішньої молодїжи був породжений віщим словом Шевченка, сильним особистим впливом Куліша і иньших Українців, — значить, його вихідною точкою були ідеї і погляди вироблені на Вкраїні. На підмогу сьому рухови прийшов одинокий у австрійській Русі сильний і ориґінальний талант — Федькович. Але в другій половинї 70-их років усі три ті жерела майже висохли. Куліш від часу „Мальованої Гайдамащини“ та „Исторії возсоединенія“ з батька і пророка зробив ся ренеґатом; Шевченко через надуживанє його поезий до деклямацій та наслідком мертво-схолястичних коментарїв Ом. Огоновського зробив ся збіркою гарних, а инодї неестетичних фраз, а церковний авторитет, здавалось, готов був ось-ось кинути на него анатему. А Федькович, самоук, мало осьвічений, збаламучений і знеохочений, замовк або мовив мертві та пусті драми та містичні пісенїтницї. А тимчасом на Україні рух пішов у такім напрямї, що галицьким благовірним народовцям аж волосе ставало на головах. Відти приїжджали сюди люде, здібні до високо-абстрактних, теоретичних спорів, у теорії страшні вільнодумцї, революціонери та безбожники, в манерах якісь варвари, що не признавали обовязкових у Галичинї товариських форм, возили з собою сокири, кричали голосно в публичних льокалях; приїжджали дами зо стриженим волосем, свобідними манерами, дами, що самі заходили до помешкань кавалерів, їхали без ніякої опіки до далекого Цїріху на медицину, не дбали про строї, про рукавички, а нераз навіть про просту опрятність, хвалили ся, що я, мовляв, „ужасно люблю ходить по кабакам“ — одним словом, являлись людьми з якогось иньшого сьвіта. І від тих людей посипались на голови галицьких народовців найріжнійші запити і жаданя. „Чи читали ви се і те й десяте? (Самих письменників модних тоді в Росії, а незвісних у Галичинї). І як ви думаете про се й про те й про третє? (Знов таки про справи далекі від привичної для Галичан високої політики). Коли ви маєте претенсію бути осьвіченими

людьми, то повинні робити те й се й онте". Бідні Галичане не мали ніякої претенсії, але від Українців годі було відпекатись. Ішли листи, приїжджали делегати. Привчені вибріхуватись, крутити та не додержувати слова галицькі проводирі запутувались у зносинах із Українцями, запутувались у грошевих обрахунках; між одною і другою стороною нагромаджував ся чим раз більший запас взаємного роздражнення, недовіря; одна група за другою розпльовувалась і розходилась ворогами: насамперед Куліш із Вахнянином і Партицьким, потім Куліш із Подолинським, вкінці Куліш із Барвінським. В половині 70-их років на першій плян у галицько-українських зносинах виступає Драгоманов. Чоловік незвичайно живого і рухливого ума, великої науки та при тім із неподатливістю доктринера, він відразу заострив відносини. В своїх перших працях писаних для Галичини і про Галичину він сипнув таку масу нових, в розумінню тодішніх Галичан диких теорій, висловив стільки різнородних ідей, подав стільки вірних і натяганих, але з великим талантом подобраних доказів, що скудоумним Галичанам доводилось або вибріхувати ся — а невмолимий противник зараз підхоплював і немилосердно визискував усяку брехню — або мовчати і злоститись. І ми бачимо в тім часі з двох боків формальні заяви, що Галичане не хочуть мати нічого спільного з Українцями: в „Друзі“ в відповіді на другий лист Драгоманова і в „Правді“ в відповіді на його статтю „Опізнаймо ся“. В Галичині се була пора, коли бачилось, що запаує тип „Рутенця“, себ-то Русина, що знеохочений сварами про народність, про Шевченка, про язик і про Драгоманівські ідеї, вшиває руки від усього, не хоче знати нічого по за чорножовтими стовпами, що відмежують Галичину від Росії.

Цевна річ, побіда тої течії була-б початком смерти українсько-руської нації. Бо не забуваймо, що на Буковині тоді ще неподільно панувало москвофільство і піддержувало горду відрубність інтелігенції від народа; що в угорській Русі москвофільський „Карпат“ рівночасно підпирав урядові мадяризаційні заходи; а в самій Галичині давнійша рутенська політика взяла в лоб, правительство відвернуло ся від Русинів, їх репрезентация в соймі зійшла до числа трьох послів при виборах 1879 р., а сам Наумович у скалатській повіті дістав усього на всего один голос. Сею політичною поразкою старого рутенства характерно закінчило ся те нещасне десятилітє — може найтяжше, найбільш

хаотичне десятилітє в цілій історії нашого національного розвитку. Може ніколи не було так грізно поставлено питання: чи жити, чи згинуть нашій нації? — як тоді.

II.

Історія не знає скоків, не дає нікому дарунків. Кождий крок у ній, то результат важкої праці, жертв і змагань. Навіть те, що посторонні можуть уважати застоєм або регресом, також результат боротьби і певного зрівноваження сил. Коли наша нація перебула сю важку добу і підняла ся з тодішнього пригноблення; коли ті великі прірви, які тоді розтворили ся серед нашої нації — між простим народом і інтелігенцією з одного, між Україною і Галичиною з другого боку, таки не пожерли нашої сили і зачали хоч по троха промощувати ся і вирівнювати ся, то ї се не дісталось нам задармо. В остатнім двацятиліттю ХІХ-го віку на підмогу, а почасти на зміну давнійшим діячам вийшла нова генерація робітників і вкинула в ту прірву велику працю, велику силу горячого запалу і твердої віри в будучину нашої нації. Ся генерація звіяла бурю в нашім національнім життю, та рівночасно прочистила повітре, проложила не в однім напрямі нові стежки. Вона розбудила пристрасти там, де вперед була байдужість і рутинна, оживила пульс народного життя. Се був той запас свіжих сил, який віднайшла в собі наша нація в хвилі тяжкого пригноблення. Я називаю ту генерацію, тих людей, що своєю працею збудували той замітний ступінь, який визначуєть ся у нас між роком 1880 і 1900, „молодою Україною“. Я бажав би перебрати бодай важнійших репрезентантів тої генерації і вияснити їх фізіономії так, як вони представляють ся мені тепер. Та поки що я хочу прослідити ідейні течії, які проходила та генерація.

Я схарактеризував другу половину 70-их років як добу важкого упадку нашої національної ідеї. Нове десятилітє почалось під дуже сумними знаками. На Україні українське слово прибите урядовим обухом, бачилось, завмерло зовсім. Коли про людський сором і пропускала цензура дещо по українськи, так то хиба крайні вісенітницї в роді якогось Шибитька. В Галичині одинокий українофільський орган „Правда“ влав серед повної байдужности читачів. Львівська народовецька громада відчула сей упадок і по-

чала думати над способами піднесення народнього стягу. Вол. Барвінський доказував конечність — виступити в чисто теоретичного і літературного становища на політичне поле, хоч би задля сего прийшлося поробити концесії в дотеперішніх формах. Найрозумніший чоловік у народовській партії, Володимир Навроцький, не радив пускати ся на бистру воду політики, бачучи небезпеку в малій освіті галицько-руської інтелігенції. Але гадка Барвінського переважила. На громадську складку засновано політичний орган „Дѣло“, якого редактором, з разу безплатним, був Вол. Барвінський. Метою нового видання, а головно самого Барвінського було витворити політичну партію з давніх українофілів із додатком усіх тих елементів, які доси не симпатизували з українофільством, але не мали охоти признавати ся явно до москвофільства. Щоб привертати до себе ті елементи він пішов на всякі можливі концесії. Він не тільки покинув фонетику задля етимології, не тільки не важив ся задля своєї „фонетичної“ минувшини дати свою фірму новому видавництву, якого редактором із разу підписував ся львівський міщанин і василянський підсуєдок Михайло Коссак, потім Коссак із Барвінським до спілки, а нарешті, щось аж по році, сам Барвінський. Він витягав і дальші консеквенції зі своєї відставки даної Українцям. Заснований ним орган „Дѣло“ зробив ся органом *par excellence* галицьким: місцеві галицькі справи освічувані в місцевім галицькім дусі. Ніщо тут не повинно було вибігати по за обрій звичайного галицько-рутенського думаня: оборона інтересів духовенства на першім пляні; *treuga Dei* — божий супокій супроти москвофільства, з яким аж до процесу Ольги Грабарь Барвінський не допускав ніякої полеміки. Українці дуже рідко забирали тут голос, тай загалом часопись була не цікава для них. Із усього давнішого українофільства Барвінський заховав одну тільки ідею національної відрубности Русинів — усі иньші імпортовані з Росії чи з заходу ідеї мали в нім явного або тайного ворога.

Ще один із давніх горячих українофілів пішов на дорогу концесій. Майже рівночасно з „Ділом“ Барвінського почала виходити „Зоря“ Партицького. І тут бачимо з початку повний розцвіт рутенства. Етимологія, в перших нумерах ідуть праці Шараневича, Івана Ем. Левіцького, Ільницького. Від усіх творів друкованих у тій газеті в початку віє або мертвеччиною (Марта Борецька, Князь Данило), або ненавистю до всяких „ідей“ і бажанем —

мати спокій у хаті. Наслідком сего реакційного духа було між иньшим також бажане витворити висшу, делікатну, не-хлопську літературу у галицьких Русинів. І тут перед вела сімя Барвінських. Одні перекладали на нашу мову такі найзнаменитші повісти, як Раймунда „В обороні чести“, Фейлета „Любов убогого молодця“ і т. и.; иньші, як власне Володимир Барвінський, силкували ся сотворити повість із життя наших висших клас. Так повстав „Скошений цвіт“, де прецікава зрештою тема сфушерована низько-сентиментальним і силувано цвітистим способом представлення і невмінєм чи небажанєм сьміло малювати дійсні відносини; так повстало „Нещасне коханє“ — перша проба змалювати жите сільського вчителя, але проба чисто карикатурна, врешті „Сонні мари молодого питомця“, де патріотичне многослове закриває брак дійсної психології і житевої правди.

Той сам реакційний, тісний і стухлий дух віє всюди по Галичині. Чи візьмемо до рук виданя коломиїські, чи ставіславську „Денницю“, чи черновецькі публікації — всюди мертвеччина змісту, мова засьмічена церковщиною та московщиною, теми далекі від нашого життя і дійсности. Той реакційний дух від старших уділював ся й молодіжі: ним надихана поезія Грабовича й Масляка, що виступили тоді на сцену; бачимо його і в оповіданях Василовича й Костя Бобикевича. Всюди брак горячого чуття, екзотичність тем, млявість і привітивність літературної техніки. Се й не могло бути инакше, бо-ж ся молодіж учила ся на словах любити Русь, але по за тою голословною любовю від таких проводирів як Барвінський і Партицький не одержувала нічого сівько крім хіба ненависти до соціялізму і всяких иньших -ізмів. Не диво, що брак висших духових змагань попихав молодіж до розпусти та гри в карти; тодішнє академічне товариство „Дружний Лихварь“ якийсь час перемінило ся було в формальний картяний клуб, де молодіж цілі ночі проводила за картами.

Рівночасно з тим упадком духа серед тзв. народовської партії в лоні тзв. староруської партії відбувала ся еволюція зовсім у иньшій напрямі. Політика, що доси була моноподем проводирів тої партії, збанкрутувала. Проводирів побито при виборах і їх амбіція бажала реваншу. Їх очі здавна були звернені на північ, але тепер вони зважують ся на рішучий крок. Староруси починають перемінювати ся на рішучих москвофілів. Очищене обряду доходить до проби зірваня увії; експеримент із Гниличками

був першою пробою, за якою в разі успіха були-б певно пішли інші. У Львові являється старий гофрат Добрянський і працює над заведенням ладу і суцільної організації партії. На скільки в тій роботі була рука заграничних чинників, се певно довго ще лишиться нев'ясненим; певне те, що при повній байдужности народів, при упадку духа серед них, при повнім майже зірванню зв'язків із Україною се робота грозила великою небезпекою для нашої національної справи.

І ще один характерний факт тодішньої ростічі думок і змагань. В початку 80-их років приїжджає до Львова Куліш, колишнє божище галицьких українофілів. Приїжджає з хутора і голосить sui generis хуторну філософію. „Тепер по містах на Україні все драгоманівщина пішла. Треба махнути на них рукою. Тільки з хуторів може прийти обнова, відси повіє справжнім українським духом“. І Куліш зараз поквалив ся подати нам зразки тої хуторної філософії і поезії, та такі, що вся Україна тільки руками розвела. Але Куліш прибув до Львова не лише як апостол хуторної філософії. Він мав — чи від себе самого, чи від якого круга своїх однодумців, сего поки що не знаємо -- місію заініціювання згоди Русинів із Поляками. Певна річ, по своїй вдачі і по своїй минувшині Куліш усього менше здібний був до ролі такого місіонера. Він мав у собі всі дані для того, щоб зробити ся пророком, головою секти або генералом, але зовсім не мав здібности педагога, яким до певної міри мусить бути кожний політик і організатор мас. А до тогож він приїжджав до Галичини мов місіонер до краю Ботокудів, не знаючи ні мови ні звичаїв ні настроїв місцевих. То-б то, мову в буквальному значіню він знав, але язик його ідей, поглядів і вірувань, спосіб його думання і мірковання був так відмінний від того, до чого привикли Галичане, що справді можна було твердити: ті люде розмовляють із Кулішем, але ані вони не розуміють його, ані він їх. І далі: Куліш думав погодити Русинів з Поляками, і вибрав для сего найменше відповідну хвилю, найменше відповідну аргументацію, найменше відповідних посередників. Хвиля була така, що Поляки власне готували ся при помочи Змартвихвстанців під кермою Калінки довершити діла, яке при кінці XVI в. не вдалось Потієви й Рагозі, а при кінці XVII в. Шумлянському, тоб-то за посередництвом скріплення релігійної уаї і надихання її католицьким духом скріпити зв'язок Русинів із Польщею. Не помогли огнисті промови Качали в соймі; на

інтернат Змартвихвстанців ухвалив Соїм давати річно по 10.000 з. і на пропозицію Качали: вибирайте війну або мир із Русинами без вагання вибрав війну. В хвилі, коли Куліш друкував у Львові свої злопамятну „Крашанку“, в Римі виготовлював ся декрет, яким одинокий руський духовний закон Василянський віддавав ся під заряд Єзуїтів для переведеня його реформи. Чоловік хоч дрібку тямучий у галицько-руських і загально-українських справах мусів би був радити Русинам способи оборони, способи піддвигненя з важкого пригнобленя по сей і по той бік Збруча. Але Куліш давно жив у царстві своїх власних мрій, відділений китайським муром від життя і інтересів рідного народа, на який він умів дивити ся тільки крізь окуляри односторонно дібраних і кепсько перетравлених історичних документів. „Народе без путя, без чести і поваги“ — так обертав ся він до того народа, рекомендуючи йому європейську культуру яко антидот до гидкого гайдамацтва, що буцім то було змістом усеї його дотеперішньої історії. А практично взявши та європейська культура в Галичині мала насадити ся в такій формі, щоб Русини признали знов своїми натуральними панами внуків колишніх „культурників“ Сапіг, Жолковських та Чарторийських, а ті пани за се мали стати на чолі нового національного руського руху. Хоч і як фантастичною може видавати ся нам така думка, а про те не підлягає ніякому сумнівови, що вона була у Куліша і у тих, що пертрактували з ним у Львові. Та не досить того: ся думка, як побачимо далі, виринала ще кілька разів у різних формах серед певних польських сфер і остаточно сплодила факт — один із найсумнійших фактів у історії нашого національного розвою — тзв. нову еру.

Куліш розмовляв у Львові де з ким із народовців, але очевидно не силкував ся дійти з ними до порозуміння, хоча думки подібні до його думок були і де в кого з них. Бодай про Володимира Барвінського мусимо се сказати. Його лист до дра Червінського, опублікований сим остатнім із пропусками в „Gazecie Narodowej“, не без причини назвав Драгоманов „забіганєм у табір історичної Польщі“. Спеціально шляхті польській оселеній на Руси готов був Барвінський робити значні соціяльні концесії, щоб привернути її до руської національності; се я знаю з уст пок. кн. Романа Чарторийського, з яким Барвінський у тій справі провадив переписку. Та про те Куліш не зійшов ся з Барвінським — очевидно з чисто особистих причин. Натомість його до-

віре здобув собі чоловік належний душею більше до москвофільської, ніж до українофільської партії, згаданий уже Ів. Ем. Левіцкий. Він мав бути редактором задуманої Кулішем уговоної газети „Хутір“, він був найближшим свідком переговорів ведених між Кулішем і деякими польськими панами, і розумієть ся, швидко потім, коли всі ті пляни розбили ся, поспішив ся продати свої відомости і Кулішеві рукописи — редакції „Варшавскаго Дневника“. Ся остатня проба політичної акції, ведена крайне безтямно, не переконала Куліша, що він помиляв ся, а тільки відбрала йому охоту до дальших експериментів у тім роді.

Додаймо до того крайне агресивне, нетолерантне та підзорливе становище Поляків у Галичині против Русинів! У Львові завязують ся польські товариства і консорції з виразною метою польонізувати Русинів, уживаючи для сего на разі навіть руської мови. В Коломиї виходить з такою метою „Światło“, руська часопись латинськими літерами. Латинське духовенство, а спеціяльно Сауїти устроюють у східній Галичині місії серед Русинів і ніби для охорони народу від шизми силкують ся перетягати його до латинства і до польської народности. Польська праса устами одного з найвиднійших своїх публіцистів проголошує супротив Русинів девізу „Pał go w łeb maczuga, niech się nie męczy długo“. Той сам публіцист, Геврик Ясеньский із Раштовець, признає ся прилюдно: „gdybym był prokuratorem, to bym wszystkie pisma ruskie konfiskował raz za razem, a potem da capo al fine“. І се був ліберал! Консерватист Созанський підчас процесу руських соціялістів у 1878, а ліберал Лям підчас процесу Ольги Грабар — оба радили судови вішати винуватих, не дожидаючи, чи покажуть ся вони справді винуватими.

І органи правительства не могли охоронити ся від впливу польської публичної опінії, особливо коли їм довелось мати діло з явищами новими, доси нечуваними на галицькій Русі. Пригадаймо ті сотки ревізій відбутих по цілій Галичині з нагоди перших соціялістичних процесів, а потім із нагоди москвофільського процесу. Пригадаймо ті переслідування, які терпіли руські селяне, що засновували перші читальні, ті тягання до урядів політичних і ненастанні ревізії жандармів у читальнях, забирая і конфіскованя найневиннійших брошур, розвязуваня читалень і арештованя та транспорти в кайданах їх основателів! Навіть руські консисторії не оперли ся впливови того польського духа; покійний

Малиновський писав і собіж курренди против народніх читалень, поручаючи сьвященникам допускати до їх істнованя тільки там, де можуть мати цілковиту певність, що читальня буде абсолютно підлягати їх волі; коли ні, то ліпше, щоб читальні в селі не було, ніж має вона зробити ся розсадником яких небудь ворожих релігії й державі ідей.

Отсе було те поле, на яким приходило ся ставити перші кроки тій „молодій Україні“, про яку я згадав висше. Не диво, що ті перші кроки були несмілі і непевні. Діячі нового покоління не вискочили в повнім оружю на сцену, мов Алена з Зевесової голови. Вони були дітьми своєї епохи, дітьми української або галицько-руської суспільности і мусіли також у більшій або меншій мірі — відповідно до своїх індивідуальних сил і обставин — підлягати основним течіям тої суспільности. Згадані тут некористні обставини і події різно впливали на сих діячів; не треба думати, що обставини виключно сивняли їх; навпаки дуже часто вони викликали надмірно різкі тони, острі або й несправедливі напади, надто загальні осуди, надто абстрактні погляди. Се так усе буває: надто великий тиск викликає у сильного сильний відрух, а у слабого голосний, різкий крик.

III.

Як для лікаря нема нічого приємнішого понад сліджене, як хорий звільна приходить до здоровля, як у него вертає органічне тепло, обіг крови наближує ся до правильної норми, появляє ся апетит, вертає блиск очей і здорова краска на лиці, а там починають прибувати сили, росте бажане руху, — так і для історика нема нічого приємнішого, як слідити регенераційний процес нації, що з важкого духового і політичного пригнобленя звільна, але постійно двигает ся до нормального життя. В остатніх 20 літах XIX віку ми пережили такий процес. Може він діжде ся свого історика більш об'єктивного і з ширшим поглядом, ніж може бути один із діячів тої доби. От тим то я можу дати тільки деякі матеріали для такого будучого історика, можу нашкіцувати поодинокі фази того процесу радше способом мемуариста, і так, як вони представляють ся мені тепер, по 20 літах, коли многе тоді неясне прояснило ся, многе, що тоді збуджувало пристрасти, тепер пере-

жилося і давно похоронене, не одно, що тоді вважалось метою, тепер являєть ся тільки милевим стовпом на безконечнім шляху людського розвою.

Як усяка доба застою і пригнобленя має в собі зароди нового руху, нових сил, що чекають тільки нагоди, щоб розвернути ся і проявити себе, — так було і в представленою висше добою нашого національного застою та розбитя. Ініціаторами нового руху були, почасти проти власної волі, по трохи навіть діячі реакції у нас і в Росії. Удар, який заборонив українське слово в Росії, викинув за границю кількох високо талановитих і широко освічених людей і зробив те, що вони не потонули в морі російської науки і публіцистики, але винесли українське слово на широку європейську арену і присвятивши свої сили науковій і публіцистичній праці на українській мові дали українській літературі ряд книжок високої стійности, а рівночасно привчили європейську і спеціально російську публіку прислухувати ся аргументам та бажанням Українців. Ся перша українська еміграція в Європу відограла не мало важну роль в розвою вільнолюбних ідей у всій Росії; особливо писання М. Драгоманова мали в своїм часі і не стратили ще й доси великої вартости. Та для нас Українців більше значіння від його програмових та політичних праць мали його критичні статі, його звістки подавані про наше письменство в заграничні літератури, його чисто наукові історичні, історико-літературні та фолькльорні праці. Майже кожда з тих праць кидала нове світло на нашу минувшину, відкривала нові горизонти, вчила нас розуміти нашу історію і нашу теперішність, вникати в інтереси живих людей, розуміти і любити їх. Уся його діяльність була одною великою проповідю невтомної праці для добра і піддвигнення рідного народу. Та що було характерне у него і що лютило його противників, се його тверезий, ясний, троха скептичний ум, ворог усякої фрази, всякої фальшивости і ненатуральности, се той його погляд звернений усе на суще, на основне і практичне. Зарівно Галичанам, у котрих доживала свого віку польська романтика підмішана німецькою сентиментальністю і Кулішівським бомбастом, як і Українцям, привиклим годувати ся широкими, „общелюдськими“ фразами та загальниками нахапанями з російських журналів той скептицизм Драгоманова, його гризкий гумор і його всестороннє, солідне знанє аж надто часто бували неvigідні. Аж надто часто противники не вміли чи не хотіли в тім різкім та невмолимим по-

лемісті добачити горячого серця, що боліло над сумним станом рідного краю. Він був немов той огонь: хто наближався до него необережно, мусів попектись і тоді забував про те животворне тепло і світло, що йшло від него.

Драгоманов не був самотнім українським емігрантом у серці Європи. Обік него працювали довше або коротше ще деякі; я назву з них лише Сергія Подолинського, автора двох цінних книжок „Життя й здоровля людей на Україні“ та „Ремесла і хвабрики на Україні“ і кількох наукових праць друкованих по німецьки і по французьки, а також Хведора Вовка, що був співробітником женецької „Громади“, пізніше написав ряд цінних статей про українських козаків у Добруджі, про Болгарію, а нині, живучи в Парижі, належить до видних співробітників різних археологічних і фольклорних видань, написав найліпшу доси студию про славянські весільні обряди й пісні з особливою увагою на українські і редагує „Етнологічні матеріали“ видавані Науковим Товариством ім. Шевченка.

Правда, ця еміграція, хоч невеличка, але зложена з людей виємково здібних, не мала такого значіння для розвою України, якого можна було надіятися і яке свого часу мала прим. еміграція Герцена або навіть Бакуніна та Огарьова. Українська нація не була ще дозріла до того, щоб мати і вдержувати в Європі свою амбасаду. Емігранти не знаходили в ріднім краю ані такої масової симпатії, ані такої підмоги, на які могли числити і які були потрібні для успіха їх діла. Навпаки, обставини зложилися так, що майже від перших кроків емігрантів за границею їх дороги розходилися з тою дорогою, куди йшла світліша частина їх товаришів у краю. Розпочавши свою еміграційну публіцистику в Відні Драгоманов швидко і не зовсім раціонально переніс її до Женеви. Це значило не тільки географічне, але й ідейне віддалення: із конституціоналіста, яким він виступав у Росії і в Відні, Драгоманов у Швейцарії робить себе соціалістом-анархістом і сплукється на тім соціалістичнім анархізмі покласти підвалини нового українського руху. Для таких поглядів тоді ані на Україні ані в Галичині не було розуміння: в Галичині вони були по просту якимись страхопудами, про які навіть думати було страшно. Таким способом українська еміграція сама собі підривала корінь; ідеї висловлювані в „Громаді“ були занадто далекі, занадто ідеальні, абстрактні, щоб яка небудь більша група чи громада могла запалити ся до

них. „Громада“ виходила неправильно і залягала на складі в Женеві. Правительства не тільки в Росії, але і в Австрії, користаючи з радикально-анархістичних термінів, заборонювали видане, конфіскували книжки з пошти; пересилка задля об'єму книжок була непрактична і майже неможлива, і по кількох томах видане упало і кружок емігрантів розбився.

Тимчасом у Галичині відбувалася цікава еволюція — правда, на разі в невеличкому кружку молодіжці. По частині в Київ, а по частині в Відня, а то й безпосередньо в Цюрих, Лондону і інших центрів прогресивного руху доходили сюди імпульси нового життя. Горюча проповідь Драгоманова, ведена крім друкованого слова також при помочі оживленої кореспонденції, головним своїм змістом мала те, щоб привчити Галичан читати, студіювати, відучити їх від пустої фразеології і трати часу, а засадити за реальну працю. Він звертав увагу на насущні потреби народу, на застій у політичному житті, на нещасття і поверховість сьвіточів і проводирів Галицької Русі; як із найтяжшим ворогом воював із привичним у нас крутиством породженим бюрократичною школою, і не переставав допікати людям доти, доки не докопався в їх душі до живого і болючого. Його статі і листи, то були для великої більшості Галичан мов удари батога; вони пекли і боліли, часто трапляли невинуватих, бували несправедливі, але завжди змушували до думання, до входження в глибокі справи, до об'єктивного з власним сумлінням. Непедагогічний в деталях сей метод був чудово відповідний власне до розбуркання грубошкірої, лінивої та байдужої рутенської природи.

Був час, коли у нас уважали, а певно ще й досі дехто вважає Драгоманова пропагатором соціалізму серед галицько-руської молодіжці. Такий погляд зовсім несправедливий; се видно з тої частки його переписки з деякими Галичанами, яку досі опубліковано; се ще ліпше буде видно, коли буде опублікована дальша його кореспонденція. Можна сказати, що в своїх листах, як і в своїх статях до соціалізму і соціалістичних теорій Драгоманов доторкався дуже рідко, завжди заявляючи, що він не відчуває себе компетентним входити в деталі. Навпаки, він не раз остерігав молодших, горячих соціалістів не надто доймає віри соціаль-демократичним конструкціям будучини, бачучи в них значну пайку жидівської зарозумілості. Отже не соціалістичні теорії чинили Драгоманова таким страшним, а то й ненависним для

реакційної частини нашої суспільности, а власне його пропаганда, що так скажу, одноцільности людської одиниці, пропаганда щирости, простоти і постійности в сповнюваню принятих на себе обов'язків, явного і рішучого висловлювання своїх переконань і поступування згідного з тими переконаннями. Отсі майже чисто етичні принципи, то був той великий фермент, який вкинув Драгоманов у галицьку суспільність. І тим він поклав одну з головних основ нашої регенерації. Присоромлені показом своєї ігноранції в справах загально-людської освіти, болюче захоплені Драгоманівським викладом про обов'язки інтелігентного чоловіка супроти маси робучого народу, деякі молоді Галичане кинулись до праці. Вони хапали відки могли матеріал, щоб виробити собі як мога суцільний світогляд, читали, сперечалися, сварилися і знов сходилися. Нараз на голови тих людей один за одним спадають політичні процеси, де їх охрещують офіційно назвою соціялістів і яко таких засуджують при помочи юридичних кручків і непорозумінь, яким нині годі підібрати відповідної назви. Тільки в часі процесу і по процесі дехто з тих людей знайомить ся докладнійше з соціялістичними теоріями. Наслідком процесів виклинені, фактично виліміновані з руської суспільности, переляканої нечуваною появою „соціялістів“ на галицько-руським ґрунті вони з легкомишністю молодиків і з запалом людей, що не мають нічого більше до страчення, кидають горячий вивоз у очи суспільности. Таким вивозом було розпочате 1878 р. видане „Громадського Друга“. Майже кожний вірш, майже кожда повість, кожда стаття аж до бібліографічних нотаток на окладках, усе було провокацією старої галицько-руської рутини і інерції. Всюди в різкій формі висловлювано думки доси у нас нечувані, єретичі, беззаконні. Поліція старалась охоронити руську суспільність перед сим замахом на її душевний спокій, конфіскувала кожду книжку журналу за більшу часть поміщених у ній артикулів, суд затверджував конфіскації, а в кінці виточив суб'єктивний процес видавцеві і за одну повістку, яку би нині можна видрукувати спокійно без вичеркування хоч би одного слова, засудив його на 6 місяців тюрми. Чуючись не в силі після недавнього процесу видержати ще й те тюремне заключення редактор виїхав до Женеві і видане, вже й без того зруйноване конфіскаціями, упало.

Але рух викликаний процесами і тим певдалим видавництвом, не втихав. Дехто із співробітників „Громадського Друга“ в спільці

з гуртком молодіжи взялись продовжати розпочате діло в инь шій формі. Публіковано невеличкими брошурками переклади європейських учених і поетів, де порушувались питання доси непривичні а то й страшні Галцчанам: дарвінізм, свободна критика, авторітет у вихованю і т. п. Рівночасно один із старшої генерації, д. Романчук, розпочав видавництво популярної газети „Батьківщина“. Хоча видавець належав до найвиднійших старших українофілів, але в його газеті українофільського в старім густі не було майже нічого. Правопись етимольогічна, про Україну, козаків, гайдамаків, загалом про „славну мвнувшину“ і „пародні сьвятощі“ майже ані слова; натомісь тверезе, просте, розумне слово до селян про їх насущні справи, інформації про те, що дієть ся довкола них, у краю, в державі; деколи редакція не бояла ся сказати й острійшого (на скілько се тоді можна було) слова осуду на тих, хто робив кривди народови, без огляду на те, чи се були свої, чи чужі, — все те робило „Батьківщину“ перших років появою незвичайно цікавою й симпатичною. Не диво, що Драгоманов у Женеві хвалив її; цікавійше те, що в Галичині дехто з прихильників реакції бачив у ній ненависний дух Драгоманова і відгомін богохульних дописей „Громадського друга“, хоча редактор не був ані соціялістом, ані радикалом, а тільки поспробував чесно і щиро робити своє діло — говорити народови те, що знав і думав. Треба пригадати собі ті часи і той ентузіязм, який будили нумери „Батьківщини“ по наших селах. Від часів перших річників Наумовичевої „Науки“ наші селяне не чули такого простого, ясного і симпатичного до них навіяного слова; а про політичні та громадські справи Наумович ніколи не говорив так ясно й сьміло. Тож не диво, що „Батьківщина“ робила всюди велике вражіє; її дожидали люде цілими громадами геть за селом, визираючи цісланця, що мав принести номер із почти; її відчитували письменні на цвинтарях під церквою по неділях перед цілою зібраною громадою, що слухаючи непривичних для себе слів, звісток і порад забувала про їду і недільний відпочинок. Її слово було сьвяте; кожда громада, де було хоч кілька людей жзвійшої вдачі, вважала собі пунктом амбіції описати в Батьківщині свої громадські порядки чи злидні; з якого повіту, з якого кута не було звісток у „Батьківщині“, і то звісток майже виключно писаних селянами, там люде ходили мов осоромлені на ціле сусідство, на весь край. Зерна духового житя, політичної і національної сьвідомости, ки-

неві „Батьківщиною“ під наші вбогі сільські стріхи треба вважати одним із найцінніших здобутків нашого відродження. Вони принесли вже і не перестають й доси приносити свої плоди.

Ще один важний факт став ся в ту пору, щоб доповнити немов демаркаційну лінію на вступі в нову фазу нашого народного життя. Се було перше всенародне віче, скликане В. Барвінським до Львова в осени 1880 р. в соті роковини смерти цїсаря Йосифа II. Правда, сама нагода для скликаня сего віча була чисто рутенська і далека від насущних інтересів нашого народа. Так само рутенське було переведенє самого віча: ряд безконечно довгих рефератів, виголошених матадорами обох партій. Ті реферати, всі випрацювані В. Барвінським, мали на собі визначну ціху його способу писаня: водяний і бомбастичний стиль, убожество змісту і неясність політичних думок. Над рефератами дискусії не було, предложені резолюції ухвалено, і тільки тоді, пізно вечером, дійшли до голосу деякі учасники, та й ті, очевидно більше втомлені, ніж порушені рефератами, обертали ся в сфері фразеології. Взагалі віче замітне було хйба значним числом учасників селян, як доказ, що селянство цікавить ся громадськими і політичними справами і бажає вчити ся і розуміти їх. Що віче зрештою не зробило вражїня в ширших кругах, доказує тиша, яка знов потім запанувала на провінції аж до 1883 р., коли, вже по смерти В. Барвінського, було устроєне друге віче — вже зовсім із иньшими думками і з иньшим духом.

Тимчасом від молодїжи — тої, що працювала при „Громадським Друзі“ і „Дрібній бібліотеці“, вийшов новий почин: навязати зносини з Україною, майже в повні зірвані В. Барвінським, не піддержувані ні „Ділом“ ні „Батьківщиною“ ні „Зорею“. Се пробував учинити „Сьвіт“. Дуже цікаво порівняти його фізіономію з „Громадським Другом“. Зміст „Сьвіта“ був більше соціялістичний, ніж зміст „Громадського Друга“, але тон був уміркований і спокійний — і часопись уникала конфіскати, що тоді грозила на кождім кроці. Але найголовнїйшою прикметою „Сьвіта“ було те, що в ньому перший раз на ґрунті прогресивних ідей зустріли ся Галичане, російські Українці і українські емігранти: Драгоманов, Вовк із одного, Кониський, Нечуй Левіцький, Лиманський, Чайченко і иньші з другого боку. Се була перша проба компромісу поступових і радикальних елементів усеї України-Руси. Вона не вдала ся — не з прїнципіяльних, а більше з особистих причин.

Емігранти бачучи в „Сьвіті“ участь російських Українців нелюбо, їм фракції відсунулись і Драгоманов називав „Сьвіт“ галицькою помийницею. Була вина й з боку редакції — формалістичної, інертної і мало чуткої до дійсного життя і його проявів. „Сьвіт“ мав фізіономію якусь академічну, абстрактну, говорив про річі далекі: історію погляду на звірів, історію Ірландії, історію літератури і т. д. Не обійшлося без супротивлення з боку реакційної частини суспільности. Москвофіли обкидали його болотом у „Московскихъ Вѣдомостяхъ“ і денунціювали його українських співробітників у приватних листах; фракція народовців згрупованих при „Дѣлѣ“ іронізувала над „землетрясцями“; публіка звеохочувалась неправильним виходом чисел і мало пренумерувала газету; не витривавши двох літ видавця упало. Сей упадок був тяжший, ніж упадок „Громадського Друга“. Бо коли той упав під ударами урядових переслідувань, то „Сьвіт“ загас серед байдужности публіки, задля розтічи тих, що повинні були бути його співробітниками.

Але жива сила ідей, розбуджених дотеперішньою еволюцією, була така, що не дозволила заснути людям. Думки про нові порядки в життю, про обовязки людей супроти людей, про конечність науки і просьвіти ширилися елементарною силою і попикали своїх прихильників до вишукування що-раз нових доріг для їх осушення. Відносини самі собою вхали їх на дорогу компромісів — і ось починаєся ряд компромісових проб у найрізнійших напрямках — проб, що заповняють собою весь час від 1882 до 1890 року і кінчаться зовсім новим угрупованем наших партійних і літературних сил.

Іван Франко.

ПОЕЗИЯ В ОСВІТЛЕНЮ НАУК ПРИРОДНИЧИХ.

Кругом глибока темна ніч; з ревучими хвилями розбурханого моря, що разом із громовими хмарами злились в один непроглядний хаос, бореться за життя і смерть заблуканий моряк на хисткому, непевному човні. Ще певно стало-б йому сил добитись щасливо до берега — алеж куди йому плисги посеред своєї хаотичної темряви!

Аж ось крізь сю темряву пробиває собі дорогу якесь таємне промінє... Се ратунковий маяк-рефлектор освічує заблуканим дорогу до пристані... І нервово хапає моряк покинені вже весла і добивається щасливо до берега...

Таким ратунковим маяком, що роз'яснює всі майже важніші питання і прояви життя нашого і цілої природи, є науки природничі.

Бажаю тут тепер подати пробу освітлення і розв'язки науками природничими питання, що на перший погляд видається незвичайно загадковим і таємним, а власне питання про основу поезії. На сій примірі незвичайно ясно і виразно виступають методи дослідів наук природничих та їх спосіб — розв'язувати такі питання.

Насамперед мусимо запитати, яким то правом можуть науки природничі займатися розслідуванням такого предмету, що прецінь не є ані каменем, ані цвіткою, ані ніяким звірем?

Науки природничі займаються не лише, як се загально думають, описуванням зверхнього вигляду й об'ясненням внутрішньої будови каменя, рослин і звірів, але й розслідуванням їх повстання, розвою і цілого життя.

Частина наук природничих, що займається таким розслідуванням життя животин, зовуться біологією, себ-то наукою про життя в природі, тому, що вона розслідує ціле життя животин, із усіми його проявами, їх причинами і наслідками, з усім його щастям і горем. Учені, що займаються такими розслідуваннями, дійшли до ось яких правил:

1. Усі сотворіння не однакові що до будови і устрою свого тіла; одні більше зложеної будови і ті називаємо більше розвиненими, доскональшими; інші менше зложеної будови, і ті вважаємо менше розвиненими, менше доскональними;

2. Рівнорядно з тим ступнем розвою цілого тіла йде і ступінь розвою життєвих чинностей: чинности (функції) життєві сотворінь доскональших більше зложені від чинностей життєвих сотворінь менше доскональних; коли проте візьмем під розвагу приміром сотворіння обдаровані мозком (а звісно, не всі сотворіння мають мозок), то чим більше розвинені ті сотворіння, тим рівнож більше зложеної будови й їх мозок, а його чинности тим більше досконалі; навпаки, чим сотворіння менше розвинені, тим менше зложеної будови їх мозок, а його чинности тим простійші;

3. Поміж усіми проявами життя всіх сотворінь у природі існує під кожним зглядом тісна, нерозривна зв'язь;

4. Чоловік, се найдоскональше сотворіння природи; він підлягає всім основним її законам, а проте прояви його життя стоять під кожним зглядом у тісній, нерозривній зв'язи з рівнорядними проявами всіх інших сотворінь природи;

5. Всі люди, що живуть на цьому світі, не стоять рівнож на одному ступні досконалости; різниця полягає головню на ступні розвою їх мозку, а проте на більшій або меншій досконалости його чинностей, і проявляєть ся в різниці ступня культури; на найнижшій ступні культури стоять т. зв. народи „дикі“ (Natur-völker), у яких прояви життя родинного, громадського, суспільного, а передовсім загально-умового найменше зложені, найпростійші, первісні;

6. Всі, навіть найкультурнійші теперішні народи були колись первісно народами „дикими“, та лише звільна, поступенно розвиваючи ся дійшли до свого вивішеного високого рівня цивілізації і культури.

Опираючи ся на згаданих основах проявили вчені багато проявів життя всіх сотворінь природи — при чім розслідуючи прояви життя людського поступають очевидно так, що розслідують

даний прояв насамперед у народів найбільше культурних, а опісля у менше культурних і у народів „диких“, а вкінці шукають за відповідними проявами у звірів та розсліджують їх ідучи від звірів найдоскональших до менше досконалих. У тих остатніх прояви життя найменше зложені, а проте там їх найлекше прояснити і віднайти правило, якому підлягають усі сотворіння природи. Останніми часами занялись такі розслідники життя в природі (натуралісти-біологи) розслідом головню тих проявів життя сотворінь, що їх обнимаємо звичайно назвою: інстинкту, розуму, духа або душі.

Поезія, се також витвір духа і то людського, се один із незлічних проявів духового життя в природі і тому натуралісти-біологи можуть нею також займатися. Очевидно, що біологам не ходить тут ні про писане поезій, ані про їх критичний розбір і поділ, а лише про роз'яснене питання: звідки взялась поезія і як глядіти на неї зі становища природничих наук.

Поезіями зовемо думки зложені в ритмічній правильній формі і „поетичного“ змісту. Загально звісно, що не всі люди мають той дар складати думки в поетичній формі. Такої поетичної вдачі не можна набути ні вихованем, ні наукою, а тайни поетичної творчости не купити за ніякі скарби сього сьвіта. Гордяться нею лиш деякі одиниці людської суспільности, „возлюбленники муз і грацій“, „пророки і генії своїх народів“ поети „з божої ласки“

Правдивий поет чує в собі якусь таємну, непоборну силу що змушує його до складання поезій. — Талан се вроджений і поет звичайно сам собі не здає з сього справи.

„За думами дума роєм вилітає,
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя тихо тихесенько плаче
У самому серцю, може й Бог не бачить“,

каже поет і не задоволений сим кличе з жалем:

„Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами,
На що стали на папері
Сумними рядами.
Чом вас вітер не розвіяв
В степу як пилину,
Чом вас лихо не приспало
Як свою дитину?“

Але сей жаль не триває довго. „А нумо знову віршувать“, кличе поет і то

„Не для людей і не для слави
Мережані та кучеряві
Оці вірші віршую я —
Для себе братія моя!“

Тай справді лише для себе, щоби заспокоїти вроджений внутрішній потяг до віршованя.

„Співаю так як соловей,
Що ве гвіздочко в гаю,
В піснях, що рвуться із грудей,
Плату найбільшу маю“.

каже співак Гетого, — і перед нами стає цілий ряд великих мучеників поетів від Данта аж до Шевченка, що не то що не одержали ніякої нагороди, але ще й мусіли перетерпіти всіляке горе або й смерть за свої чарівні поезії. — А все те збільшає ще дужше таємність нашого питання і заставляє нас подумати про те, що то за люди сі поети. та як прояснити собі той непоборний їх потяг до складання своїх думок у поетичній формі і „поетичного“ змісту.

Коли говоримо про поезію, то очевидно передовсім маємо на думці писані вірші. Але віддаючи поетам вповні приналежну їм честь і шанобу, зважимося сказати, що не лиш їх вірші вважаємо поетичними творами. Народні пісні, оповідання, казки і легенди та в кінці багато творів не віршованих — прозаїчних, як ось пр. оповідання Марка Вовчка, Федьковича, Франка або Стефаника мають у собі таку ж глибоку поезію, як Наймичка або Каменярі. Та й на цьому ще не кінець. Коли в якій сьвятині ми бачимо купу народа, що в покорі гне коліна і єдиними устами і єдиним серцем молять ся „сьвятий Боже, сьвятий кріпкий, сьвятий безсмертний, змилуй ся над нами“ — се велика поезія; коли до могили припадає людина і зрошуючи сиру землю гіркими сльозами голосить скарги, що з жалю аж серце стискається, то й се поезія; коли на рожевім пахучім листочку читаємо слова: „мій соколе єдиний, моя зіронько ясна“ — або коли ідучи майданом побачимо як понад чорною, обідраною, засмоленою черню завзятий трибун із піднесеною в гору рукою грімким голосом запевняє сьвято, „що в останній раз збирають ся чорні хмари на нашому небосклоні, щоби закрити проміне сонця нашої долі і волі“, а з тисячі грудий гримить кровава марселеза, то се також поезія.

Але ось і ми готові набратись поетичного вітхнення та розпочати писати правильним ритмічним способом, — а проте для прохолоди пригляньмо ся сухим та науково ствердженим фактам. Насамперед розслідім правильну, ритмічну форму поезії.

Вже Дарвін звернув на се увагу, що кожний бесідник, коли розгорячить ся, підносить голос і вживає зовсім несвідомо музичних каденцій, та інстинктивно старає ся заховати ритм¹⁾. Що се спостережене правдиве, можемо перекопати ся дуже легко слухаючи уважно бесідників або проповідників, що говорять із жаром, чутем і переймають ся предметом своєї промови. Але не треба нам навіть шукати бесідників і проповідників; прислухаймо ся лиш уважно бесіді звичайних людей, а переконаємо ся, що всякий чоловік зворушений підносить голос і попадає несвідомо в співучий ритм. Так витає владуваний господарь несподіваних гостей майже виспівуючи піднесенним голосом, „а гості! гості! що за радість — прошу! прошу!“ Так викрикує розгніваний батько на невдячного сина: „То ганьба, то стид то сором для мене!“

Так лепечуть діти „ля, ля, ля“ утішені новими забавками; так голосить жінка по утраті чоловіка: „На щож ти мене покидаєш, на кого ти мене лишаєш!“ Так вкінці пестять ся з собою закохані, або матері зі своїми діточками, видаючи в нестямі нікому незрозумілі, а всеж таки ритмічні звуки.

Та не лиш ми культурні Європейці настроюємо ся так ритмічно, коли наші чутя зворушені. Те саме явище подибуємо і у всіх иньших народів без огляду на ступінь їх культури і цивілізації. Коли Мурин африканський зворушений, то перестає нараз говорити, а починає співати; „тоді другий відповідає йому співом, а всі згуроджені немов би діткнені музичною струєю мурчать в повній гармонійнім хором“²⁾. „Маориси — пише Рацель³⁾ — співають при кожній роботі, при кожнім гуляню, веслованю, забаві, та при поході на війну. Вони люблять передовсім співи поперемінні, де хори обмінюють ся із співами поодиноких людей“.

Той сам учений говорить на иньшій місці про Австралійців, що вони співають при кожнім гуляню. Та всі їх співи меланхолійні; у всіх чути спаданє від початкового високого до низших

¹⁾ Ch. Darwin, Abstammung des Menschen. II. глава 19.

²⁾ Winwood Reade, African Sketch Book.

³⁾ Dr. F. Ratzel, Völkerkunde I. II. 2.

тонів. Їх бесіди не можна строго відділити від співу; в зворушенню переходить вона незаметно в спів, а його темпо зависить від степеня зворушення. Втіха, гнів і (після Grey-a) навіть голод побуджують їх до співу. Не можна відмовити тим пісням свого рода поетичности; але й тут виступає простота і біднота їх фантазії. Tarlin подав нам досить багато пісень співаних до танцю Naggi-puегі — й иньшими: се описи пережитого в подорожах, на польованю та на війні і нічого більше.

Рівнож примітивні в будові, наївні в думці, з нахилом до кінцевого римованя й австралійські пісні, що їх подає Grey і иньші. У диких народів (Naturvölker) знаємо майже виключно лиш поезії ліричні, що висловляють чутя любови смутку, здивованя, та релігійні. — Вся та поезія тісно лучить ся з музикою. Щоби хоч в приближеню представити собі, як виглядають ті поезії диких народів, подамо за Рацелем кілька прибок тих пісень. Візьмім приміром гимн співаний в краю Уґанда (над жерелом Нілю) в честь короля Мтеза:

Твої ноги мов молоти,
 Ти спну ліса (льве)!
 Великий страх перед тобою,
 Великий буває твій гнів,
 Великий твій спокій,
 Велика твоя сила.

Або ось голосіння по померших богатирях (також із Уґанди):

Ти, що розлучуєш людей (боже смерти),
 О Сематімба!
 Ви жертвували кози
 Ви жертвували кози на дармо для нього.
 Син короля — він не гордий,
 Він наливає багато вина.
 Любінґа, Любінґа!
 Той, що про нього я співаю, він не гордий,
 Бо наливає багато вина.
 Мквенда! Мквенда!
 Той що пробуває в Хіконґі
 Він, що про нього я співаю, він не гордий,
 Він наливає багато вина“.

А ось вкінці гимн до бурі одного американського племені:

Гарна Пані!	Все довкола;
Бачиш, брат Твій	Тіж удари
Розбиває	Родять стріли

Й дикі громи.
Тв-ж царице
Твориш воду,
Дощ зливаєш
Сніг і град. —
Віракоча,

Творець світа,
Житєдавець
Сотворив вас
Й таким чином
Обдарив.

Очевидно, що ті поезії в оригіналі виходять іще простішими, ще менше культурними. Можемо сміло сказати, що се це що, як найзвичайніша бесіда зложена більше або менше ритмічно. Вони підложені під невибагливі прості мелодії і співані в супроводі дуже примітивних музичних інструментів, як панґа або санса, одушевляють сі народи не менше, як нас „безсмертні“ твори Байрона, Гетого або Шевченка. Не можемо вкінці забувати, що у всіх народів майже без винятку, головно у менше культурних (пр. Жидів) горячі молитви і благання говорять ся співучим речитативом або прямо виспівують ся (наші жебраки); що жінки неінтелігентних верств усіх народів, а у народів некультурних навіть мушени, в розпучі заводять більше або менше мелодійним співом; що остаточно у старинних Греків і Римлян поезії деклямовано завсігди співним способом при співучасті музичних інструментів, та що взагалі вони не знали иньшої поезії як лише пісні, так як се дієть ся й до нині у всіх диких народів, ба навіть і у найкультурніших посеред людей неписьменних (т. зв. анальфabetів).

Із тих наведених фактів бачимо передовсім наглядно, що у всіх людей, без огляду на степеь їх культури і цивілізації, в хвилях сильнішого зворушення чуття, під впливом щастя, горя або гніву, укладають ся думки ритмічним, правильним ладом, а далі, що під впливом згаданих почувань сі думки виголошують ся співучим, менше або більше мелодійним способом; а вкінці у старинних і у нинішних некультурних та „диких“ народів поезії не можна відділити від співу. Проте маємо повне право шукати основ повстаня поезії в причинах повстаня і розвою ритмічних мелодійних звуків, то є співу.

Розслідивши так поезію у людей, розгляньмо ся, чи у менше розвитих творів т. є. у звірів нема таких або тим подібних проявів?

На превеликий жаль звукові вислови думок у звірів (т. є. бесіда звірів) для нас незрозумілі. Розслідом бесіди звірів почали вчені займатися тільки в остатніх часах¹⁾, та ті нечисленні, хоч

¹⁾ Marshall, Leben und Treiben der Ameisen. Garner-Marshall, Die Sprache der Affen.

і талановиті проби не довели ще до певних, безперечних результатів. Про те полишаючи сю так цікаву і так важну справу, пригляньмо ся лише знаним уже і докладно науково ствердженим фактам¹⁾.

Фалькенштайн, лікар-зоолог німецької африканської виправи в Льюанго (1875) пише про молодого горіллю „Мпунгу“ (*Pythecus gorilla*), що „він видавав різні звуки, щоби дати вираз своїм думкам; з тих осібні означали горячу просьбу, иньші боязнь або перестрах“. „Утішений дуже і розохочений бив він себе обидвома руками в груди стаючи при тім на задні руки“. Крім того „виражав він свій веселий настрій чисто людським способом плещучи в долоні, чого його піхто не вчив, та виконував кидаючи ся сюди й туди і обертаючи ся довкола себе такі забавні таці, що ми не раз думали, буцім то він як небудь учив ся“. Чімпанзи (*Troglodytes niger*) видають у радості ритмічні звуки подібні зовсім до нашого сміху, а Форбе оповідає про свою малпу „Siamang“ (*Hylobates syndactylus*) ось що: „Я дуже любив, як вона примилюючи ся обнімала чемно своїми довгими руками мою шию, а свою голову клала на мої груди, причім „буркотіла з задоволення“. Гаскарль оповідає, як малпа „Wauwan“ (*Hylobates variegatus*) зворушена розпочинала кричати уривано: у-а, у-а, що переходило скоро в „ва“ і тоді ціла зібрана громада малп повторяла unisono її заголос, а се пригадує нам живо сцену оповідану нами вище про африканських Негрів. Брем обсервував довший час у Лондоні малпу „Ungho“ (*Hylobates Rafflesii*). Про неї оповідає він, що кілька разів чим небудь зворушилась, зачинала заріз кричати. Кричала зарівно зворушена утіхою, як і гнівом. Крик той можна було дуже добре віддати нотами; він зачинав ся основним тоном Е і поступав півтонами о цілу октаву вище, перебігаючи хроматичку скалю. Тон основний було завсїгди чути, він служив початком кожної найближшої ноти. Правильність, скорість і певність, з якою звірина голосила сю скалю, викликували загально здивованє, а голос її був навіть дуже милий. Здавало ся, що й сама малпа була тим співом дуже зворушена, бо кожний мускул випро-

¹⁾ Факти сї наводимо із праць: K. Darwin, *Abstammung d. Menschen*. Brehm, *Thierleben*. K. Gross, *Spiele d. Thiere* (Jena 1896). Naumann, *Naturgeschichte der Vögel Mitteleuropas* (Gera-Urtermhaus). Dr. Häcker, *Gesang d. Vögel* (Jena 1900).

стовував ся, і ціле тіло трясло ся. „Muido“ (*Cercopithecus cephus*), як оповідає Нечіль-Леше, бачучи схід сонця присідає на задніх лапах, підносячи передні звільна благально до гори і співучим голосом виспіває більшу половину хроматичної скали 5—6 разів раз по раз, закінчуючи її глибоким довгим О⁴. — Про ревака бородатого (*Mycetes niger*) оповідає Гендель ось як: „Голова сім'ї вишукує собі догідний пеня і проходить ся по ній поважно з піднесеним хвостом сюди й туди, а иньші члени родини сідають поблизько спокійно. Незабаром починає він ревити з початку тихо і уривано. Ті голоси видає він чим раз скорійше, а притім росте замітно зворушене співака. Вкінці воно доходить до найвисшого ступня; павзи стають зникаючо малі, а поодинокі звуки зливають ся в один протяглий виючий рев. В тій хвилі безмежне одушевлене обіймає й иньших доси німих членів родини; всі прилучують ся своїм голосом до провідника і майже через 10 минут реве страшливий хор серед тихого ліса“. Уотергаус, Оуен, Льоквуд і багато иньших підкладають навіть під ноти звуки згаданих малц і иньших звірів-ссаків, а се найліпший доказ, скільки в тих звірячих піснях ритму і мелодійности. Та найбільше часу і праці посв'ячують учені на розслід тих звуків, що їх видають співучі птахи, ті наші любі маленькі співаки, поети між звірями. Славні орнітольоги Монтегю, Бехштайн, Науман і иньші розсліджують головню двома способами спів птахів; передовсім старають ся вони віддати його людським звуком, а потім віддати його нотними знаками. Із численних розслідів показуєть ся, що одні птахи (пр. хижакі) видають односкладові, немелодійні звуки, иньші через повторюванє таких звуків видають ритмічний крик (дятлі), що через скорє повторюванє по собі наступаючих звуків переходить у дрогоаннє, „трелі“ (перкун, журавка і т. д.). Із злуки неритмічних односкладових звуків із ритмічними трелями повстає цвїріньканє (*Geschwätz*) (воробці, шпакі і т. д.), що переходить навіть у дуже гарне щебетанє, скоро лиш поодинокі складові тони наберуть мелодійности, повноти та ріжнородности (кропивянка огородова). Все те — форми веритмічного співу птахів, та з ними лучить ся тісно правдивий ритмічний спів (*der Schlag*). Такий спів повстає з одної або більше правильно повторюваних строф, із яких кожда складаєть ся з докладно відділених, сильно наголошених та рівномірно виголошених складів; ті склади мають докладно означену висоту тону і барву звука і уложені побіч себе

менш або більше ритмічно. Спів зяблиці складається з всего-на-всього з одної строфки, що складає з приспіву (Anlauf), трелів і закінчення (Schlusschleife) — всего разом звичайно 10 складів; у одних вони дадуться по Науману віддати найліпше ось такими людськими звуками: Tititi tütütut askhitzzebier; у інших Klingklingkling rrrrrg aschitzkebier. Але у інших птахів сей спів складається звичайно з більшого числа строф. І так дрозд співак співає:

Tratü tratü tratü
Kudühb kudühb kudühb
Ügügög ügügög.

Боянок західний виспівує:

Querpektiaz zerrrrrrrrrrrrrtez
Jacob jacob jacob
Quoarek quoarek quoarek
Tott tott tott tott tott
Philizp philipp philipp. —

а східний боянок: Tzerrrrrrrrrrrrrtzeck
David david david david
Zorrer zorrer zorrer
Zicka zicka zicka
Dobriluck dobriluck dobriluck і т. д.

Та найліпшим співаком поміж птахами є, як звісно, наш соловій; його спів складається звичайно з 24 строфок, що відзначаються дивним багатством тонів і мелодій. Сему співови присвятили вже орнітологи не мало цікавих студій. Науман і Бехштайн пробували також і його спів віддати знаками уживаннями до вислову людської мови; початок сеї проби подаємо для знавців і любителів цього чарівного співу:

Ih ih ih ih ih watiwati!
Diwati quoi quoi quoi quoi quoi quoi
Ita lülülülülülülülülülül wotiwati!
Ih ih titagirarrrrrrrrrr itz,
Lü lü lü lü lü lü lü lü watilititit,
Twei woi woi woi woi woi woi ih,
Lülü lülü lü lü lü dahidowitz,
Twor twor twor twor twor twor twor tih! і т. д..

Очевидно, що ці вираження звуків згаданих пташків мусимо приймати з певним застереженням: Німцєви здається, що воробчик каже schilp, schilp, schilp, у Поляків співає він: sierp sierp, sierp sierp miły Panie, róki ten mróz nie ustanie¹⁾, а нам той

¹⁾ Коляда: W dzień Bożego Narodzenia.

самий воробчик підспівує весело цїр, цїр, цїр, або жив, жив, жив ; сьому ми цілком не будемо дивуватись, коли завважимо, що кождей чоловік прислухуючись співови птахів дошукуєть ся в ньому звуків подібних до його рідної мови, а проте Німцєви анї Французови не приспівує стерник ніколи: „Покинь сани, бери віз“, але певно скаже йому зовсім щось иньшого — а натомість Науманівські проби віддаваня співу птахів знаками уживаними для вираженя його рідної мови будуть певно значно ріжнитись від прібок зладжєних Українцем, Французом або Англіїцем.

Натомись висота поодиноких звуків і ритмічність в їх виголошуванню не підлягають зовсім тим „національним“ впливам, а проте вираженя нотні голосїня і співу звірів мають для науки незвичайно велику вартість.

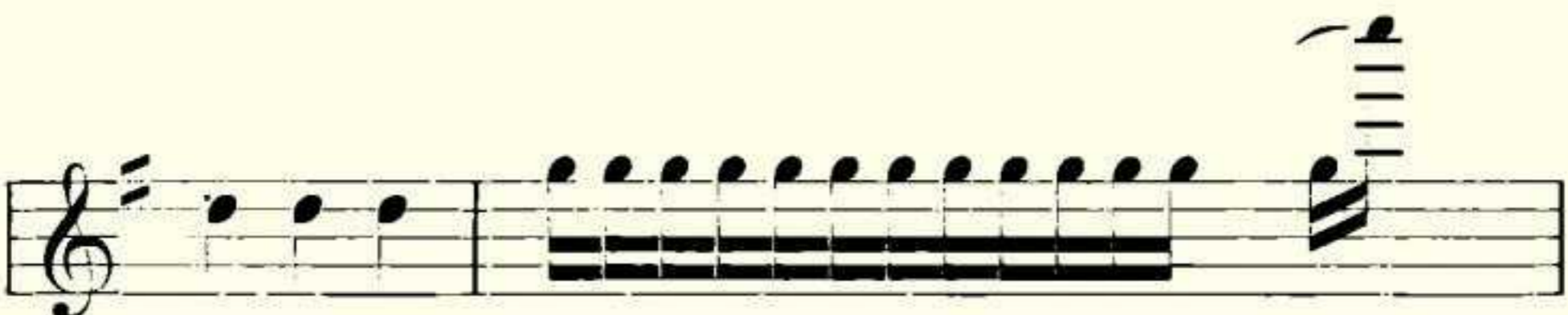
Подамо кілька цікавих примірів. Воробчик вспівує з утіхи ось таку пісоньку :

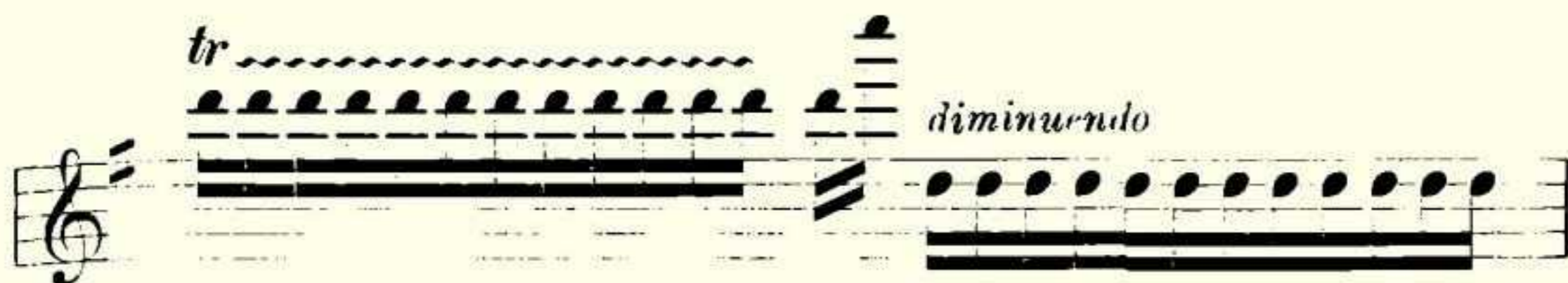

засумований :

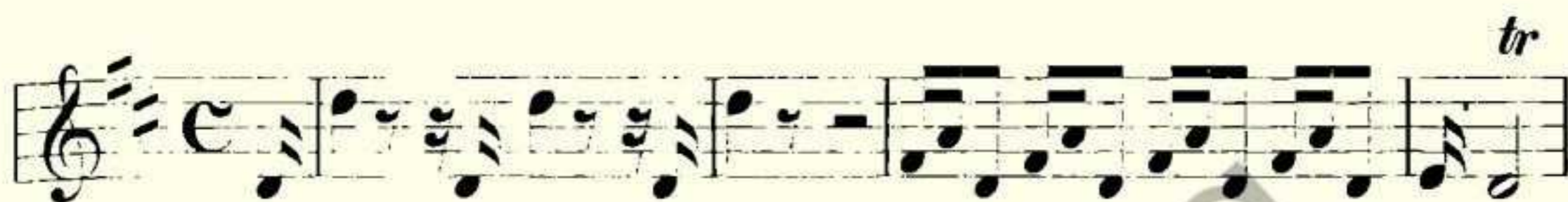

а дуже розгніваний викрикує :

Соловій починає свою пісню немов вичитуючи ось такі ноти :

Але ніякими нотними знаками ні словами не дасть ся описати сей чар і поезія, що криється в звуках наших маленьких співаків. А прецінь се безперечний факт, що щиглик, канарок жайворонк, а передовсім соловейко вводять нас вераз у подив своїм м'яким щебетанем; доказом сього хочби й ся обставина, що сотки тисяч тих бідних пташків марніють і гинуть у маленьких кліточках, зловлені і держані на те, щоб у тій спертій вязниці звеселяти немилосерних людей. Цікава при тім річ, що сей спів робить також сильне вражінє і на птахів як тих, що співають, так також і на тих, що слухають сього співу. Дарвін оповідає, що один його знайомий вивчив гіля якогось німецького вальса. Колиж раз клітку з тим гілем внесено до пташника, де було багато інших птахів, як канарки, щиглики і т. п., а гіль підохочений їх гамором почав виспівувати свого вальчика, зараз утихли всі птахи і позлітались кругом його клітки прислухуючись із увагою незнаному співови нового товариша.

Загально звісно, що у співучих птахів співають майже виключно самчики; далі, що вони не співають цілий рік і що їх поетичний настрій триває дуже обмежений час. Ся справа так цікава, що над нею мусимо хоч побіжно застановитись.

Славний знавець птахів Бехштайн оповідає, що зяблиця вибирає собі завсїгди того самчика, котрий з поміж усіх найліпше співає. Те саме пише Дженнер Вайр про соловіїв, Брем про готурів і інших птахів, а Монтею, один із найвиднійших знавців птахів, каже на основі численних спостережень, що взагалі самці птахів співучих не шукають за самчиками, але сїдають на видному місці і розпочинають виспівувати свої любовні пісні, а коли се вчує

самичка, летить до нього. Пильні розсліди орнітологів виказали зовсім ясно, що всі птахи майже без винятка співають більше або менше мелодійно в часі парованя; тоді навіть ті, що зрештою ніколи не видають голосу, видають більш або менш замітні звуки, а у співучих птахів спів у тім часі єсть найсильніший, найбільше ритмічний і мелодійний та служить не до чого иньшого, як лиш до зваблюваня самичок, а поза тим голос їх являєть ся переважно звичайним цвирінканєм. Але подібне оповідають учені і про иньших звірів. Мусимо тут зазначити, що говорячи про спів маємо на думці ритмічні звуки видавані осібним до того призначеним приладом, так званими голосовими струнами, уміщеними в гортанці. А проте співом не можна називати такі звуки, що їх видає приміром пчола або муха, що бренть порушаючи швидко крильцями підчас лету, або полевий коник, що цвиркає потираючи твердими крильцями.

Найменше досконалі звірі, що можуть видавати взагалі звуки, очевидно не гортанкою, а осібними призначеними до сього, нераз дуже майстерними приладами, се деякі комахи і деякі пауковці. Дарвін впевняє, що головною, а часом виключною метою, видаваня тих звуків єсть обопільне приваджуванє в ціли парованя. Звісно приміром, що у полевих коників лише самчик має прилад до цвирканя. Самички деяких риб видають в часі терла також примітний хоч тихий голос; із земноводяних (*Amphibiae*) наділені голосом жаби, що гомонять безупину підчас верещеня, причім самці мають співний прилад звичайно збудований сильнійше як самці, проте й співають далеко голоснійше: у черепах видає голос (примітний свистячий шипіт) лише самчик і то в порі розплоду, а у ссавців у ту пору одні, що ніколи не відзивали ся, видають менше або більше замітні звуки, у иньших сильно розвиває ся прилад голосовий, а ще иньші видають звуки зовсім відмінні від звичайних, що відзначають ся сплюю і свого рода мелодійністю.

Коли-ж доламо нарештє що й у людий, хлопцям, що вступають у вік половой дозрілости, нагло розростає ся прилад голосовий, що в тій порі значна часть людий набирає непомірної охоти до співу, віршованя і поетичного настрою, та що вкінці первісні пісні і величезна часть загалом усієї людської поезії, то поезії любовні або ліричні на еротичнім підкладі, то зібравши все те разом прийдемо до таких заключень: У всіх звірів взагалі в хвилі зворушеня сильним чутєм болю, жалю, утіхи або заздности

проявляє ся нахил до видавання звуків на ритмічний співний лад; в порі повної полові дозрілости, коли найсильнйше із всіх почувань, чутє любовної непевности, взаїжности або заздности потрясає організмом звірячим, також ритмічність і мельодийність мусіла виступити найяркйше, а що в боротьбі за самичку побіджає звичайно той самець, що під кожним зглядом перевинив супіриків, то сей половий добір мусів вплинути корисно на розвій і видосконаленє співу у звірів. На основі звязку і тяглости однородних явищ природи первісний спів у людий мусів розвинути ся так само, а що з повстанєм співу лучить ся тісно повстане поезії, проте початки первісної поезії у людий повстали наслідком полового добору.

Серед тихої маєвої ночі починає соловейко свій спів. Зразу зачинає тихо, несміло, мов тихий шепіт закоханих, що боять ся, щоб їх хто не підслухав; далі голоснйше і голоснйше, мов спів козака Запорожця, що очікує в гаю своєї милої... І лє ся пісня за піснею. Ось гомонить одна тужна не-весела, повна ожидания, несупокою, а чарівні її тони джожать мов те весняне молоде листячко від вічного зимна; далі мягенькі тони змагають ся, сильнйшають і зливають ся в одну велику скаргу, в пісню жалю і болю; сильні сталеві, гострі тони дражняють наше ухо і дратують наші нерви, вливають ся в нашу душу та розходять ся по тихому лісі гень далеко-далеко, аж поки не осядуть сльозою-росою на дрімучих, пахучих цвїточках. А темно пісні все прискорюєть ся, жалібні, острі тони мякнуть і веселйшають, чути в них відраду і надїю, що благодатним теплом вливає ся до нашого серця, — а в слід за тим жене пісня повна життя і сили, могутні її акорди розливають ся животворними каскадами по дрімучому лісі і розбуджують сонну природу, — і вишком шепотить здивованє листє дерев, джожить у просоню травиця, весняні цвїточки очаровані розхляють свою корону, наповняючи холодне повітре чарівними пахощами... а гєн там на сході горить таємпа заграва, що віщує прихід всемогучого сонця... Се загомівіла пісня побідна, всемогуча пісня любови і життя.

Іван Баківський.

Шевченкові роковини і російська преса.

I.

26 лютого, день смерти Шевченка, в давнього часу був великим днем для нас, символом нашого національного відродження. В сей день прихильні до народа Українці згадували першого великого борця за права народні „не злим, тихим словом“, внаходячи в сьому національному святі і віру в живу силу ідей поетових, і надію на кращу будущину серед тяжких обставин сучасного життя. Ще недавно, на нашій пам'яті, роковини Шевченкові святкували ся в невеличкому гурті свідомих Українців, таємно, в приватній господі, і по-за межі того невеличкого гурта не виходили. То були дикі, темні часи, — бодай не вертали ся! — коли „на всіх язиках все мовчало“, а надто на українському; коли іскра українства тихо дотлівала під грубою верствою попелу в усяких заборон та „мѣрѣ пресѣченія“ і Україна „здавалось, доживала останні дні свої“; коли навіть огняне слово Кобзаря українського містилось поміж „забутих слів“. Тепер обставини неначе трохи відмінили ся: роковини перестали бути святом таємним, святом невеличкого гурта Українців, а вийшли на широку арену суспільну і притягають до себе увагу та цікавість усіх станів громадських — не на Україні тільки, а й по иньших місцях Росії, де єсть Українці духом, або взагалі люде, яким дорогі ті високі ідеї, ті вічні істини, що виявили ся в „Кобзарі“. З Петербурга, Москви, Орла, Курського, з далекого Томська, чи Іркутська, з невідомого Александровська, чи Єлисавета — доносять ся відгуки того свята, що сполучає кращих наших людей в один гурт,

в одну велику сім'ю та подає наболілим серцям надію кращих днів. Шевченко чим далі — все більше стає поетом народнім, беручи епітет сей для означення широкого розповсюдження його творів та ідей серед мас народніх; імя його все більше стає тим покликом, що гуртує кругом себе усіх людей, не розбираючи національності, для яких проповідь правди, добра, гуманности, справедливости, поступу, волі та иньших таких вічних і незмінних ідеалів людськості становить не „звук пустой“, не вабавку на одну лише хвилину, а пекучу потребу духову, найпершу мету в житті. Разом із тим і преса, як відгук життя та його потреб, почала все більшу увагу звертати на сей памятний день і по зможі вияснити вагу Шевченка для України і цілої людськості.

Роковини сьогорічні особливо підпирають нашу думку. Сорокові роковини смерти Шевченка дали надто виразний доказ того що рано було „висипати високу могилу“ та ставити хреста над Україною, що й ідеї найбільшого національного діяча українського рано ще залічувати до „забутих слів“. 40-ві роковини показали, що ідеї ті ширять ся між людьми, будять заспані душі і ваблять їх чарівним блиском волі, що вже заяснила десь далеко на обрії захмареного неба мов на сході зірниця ясна, і з кожним роком усе ближше підходить... Хоч сувора дійсність ще тягарем важким лежить на нас, але де-які симптоми грядущої волі, або краще — самопізнання громадського, що згодом дасть і волю, — ми вже можемо добачати навіть під нашим хмарним небом; навіть у нас, здає ся, на сьвіт поблагословило ся!...

Сорок літ (26 лютого) минуло від смерти великого борця за волю, а на тиждень ранійш (19 лютого) і сама воля сьвяткувала 40-ві роковини свого народження. Доля немов навмисне звязала сі два великої ваги історичні факти, щоб грядущим поколінням не легко було забути той невідільний звязок, що існує між діяльністю таких людей, як Шевченко, та новими кращими обставинами життя. „Боріте ся — поборете“, — немов каже доля: Шевченко цілий вік свій боров ся проти кріпацтва, проти рабства в його найпростійшій, примітивній формі, і поетове потужне слово не пішло марно: огидлива інституція, що давала одному чоловікови право над тілом другого, на віки впала. Стійте й ви за свої ідеали — і ви досягнете їх: упадуть і більш розвинені форми рабства — рабство духа, — все те, що пригнічує дух людський.

І на оновленій землі
 Врага не буде, супостата,
 А буде син і буде мати,
 І будуть люде на землі...

Сорок літ минуло... Люде, що раз-у-раз піклують ся й турбують ся про звичайні, буденні справи, мають потребу хоч инколи оглянути ся кругом себе, забути хоч на годиночку про те буденне житє, спочити душею від його на чомусь тривкійшому. Се мабуть психольогічна причина сьвяткування ювілеїв. В такі часи загального піднесення над повсякчасними турботами, оглядаючись кругом себе, ми бачимо здивованно, що наші буденні клопоти, яким таку вагу надаємо, — то одна лиш „суєта суєт“, що зараз же піде в непамять, а тільки великі події людського духа серед загальної скаженої боротьби за істнованне вибороли собі право на „вічну пам'ять“. Спостереження й думки такі примушують нас критично поглянути на себе, на свої вчинки, на лад громадський; перевірити свій багаж, перелічити свої капітали, з якими йдем у дальшу путь. Не в одного може прокинеть ся думка, що шлях, яким я досі йшов — неправий шлях; що капітал мій — зломаного шага не вартий; що треба вибрати иньшу стежку, треба добувати иньших капіталів... Час громадського пробудження має ще й иньшу вагу: він служить нагородою за перенесені в житті терни і подає надію, що в боротьбі з темними силами перевага буде на стороні вічних, сьвятих та непорушних істин. В сьому лежить вага сьвяткування ювілеїв.

Сьогорічні роковини — вельми відмінні від цілої низки попередніх; давно вже ми не бачили на українському сьвяті такого піднесення, такого ентузіазма, який виявив ся на сей раз. Люде ріжних поглядів, не ворожих тільки єдиним сьвятим ідеалам, поєднали ся духово в сей славний день; органи ріжних напрямів уділяють місце, щоб возвеличити геніяльного страдника за добро усіх людей, і хиба одні лиш „Московскія Вѣдомости“, „Новое Время“, „Кіевлянин“ та ще кілька иньших таких нічних птахів, що боять ся й глянути на сонце, поминули сей день мовчки. Від чого-ж таке піднесенє та ентузіазм? Де причина тому, що звичайний день обернув ся сього року в загальне сьвято громадське? Які обставини тому спричинились?

З важким духом провели до могили в Росії старе ХІХ столітє, але не лекше було зустрічати й народженє нового. Почало

ся воно з нечуваного в історії нових часів факта — анатеми на „великого писателя земли русской“, одного з найвищих геніїв сучасних — Толстого. Нічні птахи, що прибрали ся в невідповідне убрання Христового братолюбія та всепрощення, злякали ся того могучого аналіза, що поблискує в творах сього великого чоловіка і розїдає та розганяє темряву, таку любу та милу всім нічним птахам; вони жахнули ся. — А що, як праця таких трудовників духа, як Толстой, розжепе темряву - матір? а щó, як натомість запанує ясний сьвіт — смерть нічним птахам?... В результаті — анатема, проклони на чоловіка, яким кожна культурна країна пишала ся-б, як найпершою славою своєю; якого квітчали-б скрізь лаврами... Найбільш рухлива та почутлива частина суспільства — молодіж, не видержує загального гніту й темноти і висловлює голосно протест; в результаті — нагаї, рушниці і прилюдне, серед білого дня побивання беззахистних людей, з яких половина — слабі жівки... Інституція, що згуртувала в собі кращих людей у Росії, „соль земли русской“ — письменників, заявляє протест проти такої азіятччини, і в результаті — інституція та зникла, як віск на огні... Се тільки більш показні факти, в яких виразнійше проступає загальна тенденція; і то вони виявили ся тому лиш, що не сила була їх захвати: вони, як те шило в мішку, самі вибили ся на сьвіт божий. А там, у середині, під густою завісою „канцелярсько-бюрократичної тайни“, по-тиху, ховаючись від денного сьвітла, йде та-ж сама убійча, руйнуюча робота нічних птахів. Там обрізують решту „великих реформ“, яка ще лишила ся якимсь чудом від попередніх часів і до міцної одежини приточують гнилі латки; там готуєть ся замах на один із найвеличнійших здобутків того часу — суд „правий, скорий и милостивий“; там кують ся нові кайдани на волю і дух людський. Сумна, невимовно важка картина! Вона пригнітає дух, убиває енергію, віднімає надію, віднімає охоту до боротьби, до самого життя навіть...

Зима гнітить... Давно вже час
Весні веселій розцвітати,
А все мороз ще давить нас
І не пуска з сумної хати...

І серед сього важкого, нестерпного „морозу“, що дух захоплює та сковує на камінь усе живе, немов перший подих живущого тепла, весни, — проніс ся подвійно радісний день 26 лютого. Кажемо —

радісний, хоч нагадує він сумну подію: смерть генія, — бо він багато де-чого відрадного нагадав, багато дум міцних вплив у охлялий, „морозом“ прибитий організм, нових надій знеможеним, знесиленим людям навів. „Не вмірає душа наша, не вмірає воля, і неситий не виоре на дні моря поля“, — читаємо у сей день, і слова сі, яких надзвичайна, дивна простота дорівнює їх безмірній великості та красі, сцілющим бальзамом падають у змучену душу і плинуть у неї знов надія, бадьорість, енергія, запал до праці... Так, справді так! І брутальній, фізичній силі єсть „предѣль, егоже не преїдеши“, єсть непереможна перепона: як не виорати їй „на дні моря поля“, так не скувати „душі живої, і слова живого“, не скувати волі, посту, що ведуть до єдиної мети — щастя загального, заснованого на щирих та справедливих відносинах, особистих і громадських, на братерстві й рівності всіх людей. Не даром же великий борець за сі вічні ідеали загадав творити поминки йому „в сім'ї великій, сім'ї вільній, новій“, — він твердо надіяв ся, що вона мусить бути — та сім'я велика, що єднає усіх людей; сім'я вільна, де немає місця надсильству дужого над безсилим, де згинуть лютість, озвіренне чоловіка проти чоловіка; сім'я нова, оновлена, очищена від усяких злиднів, заснована на справедливих братерських відносинах. Не диво, що серед тих важких днів, які переживаємо тепер, той день, що нагадав нам про „істиннїйшого апостола правди и свободи“ („Мірѣ Божій“ 1901, кн. II, стор. 11), викликав такий ентузіазм, виявив стільки радощів, стільки надій у кращих людей, — може навіть несвідомо для їх самих. Шануючи пам'ять великого борця за правду та волю, усі люде, в яких не завмерли ще почуття власного достоїнства, в яких іще міцно заложений потяг до правди, шанують разом і свої сподівання на краще житє. Ось де причина й тієї популярности Шевченка й того щирого запалу подяки та пошани, що виявили ся в час останніх роковин. „Сонце йде і за собою день веде“ — Шевченко був одним із тих сонць людськості, що наближають справжній день, — день вільного, оновленого житя, коли

Прорветь ся слово, як вода,
І дебрь - пустиня неполита,
Сцілющою водою вмита,
Прокинетъ ся...

І „пустиня“ справді починає прокидатися: факти дикої самоволі, про які вище згадувано, знаходять загальний осуд і остру критику, а се — перший ступінь до нового житя...

Сим і вияснюється велика вага Шевченка в історії людськості, його безмірна заслуга перед усім світом: він став одним із проводирів до кращих днів багатомільйонного народу, що оживе і, певне, ще скаже своє слово, покладе свою „лепту“ в скарбницю загально-людської культури. Не диво, що ймення цього великого страдника і борця за нові форми життя у всіх на устах, що воно гуртує кругом себе людей і стає бойовим покликком у боротьбі за кращу майбутність.

І для нас, Українців, ті 40 літ тяжкого досвіду, що минули від Шевченкової смерті, пройшли не даром. За сей час виявилися й деякі помилки наші, упала не одна хибна, хоч і щира може думка; але тепер яснійше для нас, ніж коли, що єдине можливе для нас шлях — се той саме, який показував Шевченко:

Учіте ся, брати мої,
 Душайте, читайте;
 І чужому научайтесь,
 Й свого не цурайтесь...

 Обніміте, брати мої,
 Найменшого брата...

 Свою Україну любіть, —
 Любіть її во время люте;
 В останню тяжкую мінуту
 За неї душу положіть...

 ...А щоб збудить
 Хиренну болю, треба миром,
 Громадою обух сталить...

II.

Маючи думку переглянути коротенько те, що писано було з приводу 40-х роковин Шевченкової смерті в російській пресі, ми мусимо пригадати попередю одну вельми цікаву подробицю у відносинах критики російської до українського поета. Перший виступ нашого Кобзаря на літературну пиву критика, за незначними винятками, зустріла досить неприхильно, навіть ворожо, глузуючи. Відомо, що навіть така чутлива до поезії людина, якою

був Белінський, — і та не здолала побороти в собі упередження проти „мужицької“ літератури; навіть великий реаліст Гоголь не спроможен був найти в творах Шевченка нічого иньшого, окрім того, що від їх занадто „дьюгтем тхне!“...¹⁾ Очевидно, кажучи фігурально, груба свитка і неваксовані чоботи геніяльного „мужика“ були занадто великою дісгармонією до тієї салюнової атмосфери, якою пропахла тоді російська література; аристократичні носи тодішніх „Парнасців“ російських не гарно вражав здоровий реалізм Шевченкових творів, що без жадних прикрас виставляли на показ усьому мирови хрещеному болячки сучасного ладу громадського. Не до смаку прийшлась критикам і мова, якою були написані ті твори. „Хороша литература, которая только и дышетъ, что простоватостью (!) крестьянскаго языка и дубоватостью (!) крестьянскаго ума!“²⁾ — се резюме поглядів на українську літературу тодішньої російської критики, і, певне, не від неї могла сподівати ся справедливої собі оцінки Шевченкова муза; не в естетиків, що задля „суботи“ нехтували людиною, треба було шукати підпори і прихильности на-скрізь громадським духом перенятим творам, де людина, її потреби стояли на першому пляні. Пушкіна та критика що змогла зрозуміти й оцінити, а Шевченко був їй не під силу: поезія його і духом і формою була, як на ті часи, занадто радикальна, революційна; оцінити її так, як того варту була вона, могла тільки критика пізнійших часів, — тих часів, коли, кажучи словами де-кого з епігонів старої аристократичної критики, цілу літературу російську „заполнилъ и провонялъ мужикъ“. Тим то ми й бачимо, що тільки по смерті Белінського його ученики, як Добролюбов, Грігорєв, Пипін та ин. поправили помилку вчителя і признали велику вартість Шевченкових творів, хоч і тепер ще де-хто з критиків (Петров) ставив його не вище від Кольцова, Жуковського, чи навіть Козлова, а вже до більших поетів і не рівняв. Наші часи мусять полагодити і сю помилку, що дістала ся у спадщину від старих часів, і в сього погляду вельми характерна література іменно останніх роковин: загальне вражіннє від неї таке, що не далеко вже той час, коли можна буде сподівати ся цілком об'єктивної критики і на Шев-

¹⁾ Дивись споминки Данилевського — «Знакомство съ Гоголемъ» в VI томі творів сього письменника.

²⁾ Сочиненія В. Г. Бѣлинскаго, т. II, стор. 906 (СПб., 1896).

ченка, і на літературу українську взагалі. І тепер уже всі, хто писав про Шевченка в приводу останніх роковин, в один голос кажуть, що Шевченко — єдиний на цілий світ справжній поет народній, що він стоїть на чолі народної літератури цілого світа і ні одна література не має рівного йому співця недолі народної¹⁾. Разом із тим чутно було — правда, слабкі ще й поодинокі — голоси проти утисків над українським словом та поклики до суспільства — допомагати українським національним інституціям, що носять імя та ширять в тій чи иньшій формі ідеї великого поета українського („Наукове товариство ім. Шевченка“ у Львові, „Благотворительное Общество им. Шевченка“ в Петербурзі, „Благотворительное Общество для издания общепользных и дешевых книг для народа“ в Петербурзі). Ми певні, що далі ці голоси дужчатимуть, набіратимуть сили, зміцнитимуться та зливатимуться в спільному хорі, і в час 50-х роковин Шевченкової смерти не знайдесться й жадної на Україні і в Росії людини, котра-б не знала Кобзаря, не шанувала його, і разом із тим не шанувала-б і тієї літератури, якої найбільшим діячем був, єсть і буде Шевченко.

А тепер обернемося до перегляду „Шевченкової“ літератури в російській пресі; зазначимо тільки, що на превеликий жаль деяких із тих часописів ми не могли добути.

1. „Астраханскій Листокъ“ (часопись щоденна в Астрахані) помістила в ч. 3523 замітку.

2. „Волгарь“ (часопись щоденна в Нижньому Новгороді) — фелетон д. Ониска.

3. „Волынь“ (часопись щоденна у Житомирі), — передова стаття в ч. 45 „Памяти Т. Г. Шевченка“. закликає до гуртової допомоги Петербурському Товариству ім. Шевченка та Товариству для видання дешевих книжок для українського народа; в ч. 46 передова стаття під таким самим заголовком, підкреслюючи той факт, що роковини Шевченкові і знесення кріпацтва припадають мало не на один день, зазначає боротьбу Шевченка проти крі-

¹⁾ Напр. »Шевченко представляет единственную въ европейской литературѣ особу геніальнаго мужика, вдохновеннаго поэта своего народа« («Одесскія Новости», ч. 5224). »которымъ (поэтомъ) по справедливости могутъ гордиться славяне и подобнаго которому не знаетъ славянская литература« («Вѣстникъ казачьихъ войскъ», ч. 9) і т. п.: низше ще будуть зразки таких думок.

пацтва і вагу діяльності його для розповсюдження ідей братерства, любови, гуманности, свободи та правди.

4. „Вѣстникъ казачьихъ войскъ“ (часопись тижнева в Петербурзі) в ч. 6 містить невеличку замітку д. Кранихфельда „Т. Г. Шевченко“, цікаву тим, що автор пропонує скасувати заборону, що й досі лежить на деяких творах Шевченка („Кавказ“, „Марія“ та ин.). В додатку приложено книжку того самого автора „Півець України и Запорожья — Т. Г. Шевченко“, — про неї буде мова окремо — в бібліографії.

5. „Восточное Обозрѣніе“ (часопись щоденна в Іркутському — в Сибірі) помістила фелетон д. Невського „Къ сорокалѣтїю кончини Т. Г. Шевченка“.

6. „Донская Рѣчь“ (часопись щоденна в Ростові на Дову) — в ч. 53 чимала статя д. Ф. Зінченка з портретом Шевченка.

7. „Дѣтскій Отдыхъ“ (місячник про дітей в Петербурзі) в кн. II — житєпис поета з портретом.

8. „Дѣтское Чтеніе“ (місячник для дітей в Петербурзі) в кн. III — статя д. Білоусова „Т. Г. Шевченко“.

9. „Журналъ для всѣхъ“ (місячник у Петербурзі) в кн. II містить Білоусова переклад поезії Кошиського „На смерть Т. Г. Шевченка“ і вельми цікаву статю п. Єфименкової „Памяти Т. Г. Шевченка“ (з портретом). Поставивши питання, що дав Шевченко Україні, шановна авторка відповідає, що діяльність його мала велику вагу громадську: „Поэзія Шевченка есть проявленіе національного самосознанія, а разъ нація, народность сознала себя, какъ культурную особь, она тѣмъ самымъ въ значительной степени обезопасила себя отъ исчезновенія, отъ поглощенія другой національностью“...

10. „Искусство и художественная промышленность“ (місячник в Петербурзі) в кн. III (стор. 61—75) містить статю д. Кузьмина „Т. Г. Шевченко, какъ художникъ и граверъ“ (з малюнками).

11. „Каспій“ (часопись щоденна в Баку — на Кавказі) в ч. 44 надруковав статю д. Г. Д. — „Памяти украинскаго поэта Т. Г. Шевченка“.

12. „Крымъ“ (часопись щоденна в Симферополі) в ч. 45 містить споминки д. Балабучи про зустріч і проводи труни Шев-

ченкової в Києві; в ч. ч. 47 та 48 — статю д. Пржиборовського „Памяти Т. Г. Шевченка“.

13. „Кубанскія Областныя Вѣдомости“ (офіційна часопись щоденна в Катеринодарі) в ч. ч. 44, 46 та 47 надрукували гарну статю д. Мельникова „Гражданскіе мотивы поэзіи Шевченка“, що дає вельми цікаву й докладну характеристику ідеалів поета на підставі його поезій. Патріотизм в самому благородному розумі сього слова, любов до рідного краю і до всіх людей — се основні ідеї Шевченка. Кінчить автор надією, що народне слово стане підвалиною національного відродження України.

14. „Курьеръ“ (часопись щоденна в Москві) — надрукував статю д. Медвѣдева і поезію д. Гиляровського „На могилѣ Шевченка“.

15. „Міръ Божій“ (місячник у Петербурзі), — в III кв. (стор. 8—11) автор „Критическихъ замѣтокъ“ д. А. Б. дає коротеньку, але виразну характеристику „величайшаго народнаго пѣвца, какого знаетъ славянская литература“, „истиннѣйшаго апостола правды и свободы, какимъ въ правѣ гордиться человекство“.

16. „Народное Благо“ (часопись тижднева в Петербурзі), — в ч. 7 надруковано статю д. Алексѣєва. взагалі гарну, тільки з деякими біографічними помилками.

17. „Нива“ (часопись тижднева у Петербурзі), — в ч. 9 поміщено малюнок художника Шарварка до поезії Шевченка „Чумак“ („Ой не пьютъ ся пива-меди, не петь ся вода“), фотографію могили Шевченка і невеличку замітку про похорони поета.

18. „Нижегородскій Листокъ“ (часопись щоденна в Нижньому Новгороді) — в ч. 55 надруковано статю д. Ветринського „Памяти Т. Г. Шевченка“.

19. „Новая Иллюстрація“ (тижневий додаток до щоденної часописі „Биржевія Вѣдомости“ в Петербурзі) в ч. 9 — статя д. Бикова (життєпис і оцінка), портрети Шевченка, Лікери Полусмакової та 5 малюнків до „Кобзаря“ роботи Микешина.

20. „Новости“ (часопись щоденна в Петербурзі).

21. „Орловскій Вѣстникъ“ (часопись щоденна в Орлі) — помістив поезію д. Чеботарева і замітку д. Лемке.

22. „Одесскій Листокъ“ (часопись щоденна в Одесі) в ч. ч. 52 та 53 надрукував велику статю д. А. Т.—ого „Перебендя — Т. Г. Шевченка“, написану на підставі відомої праці

Ів. Франка. В ч. 53 передова стаття, нагадуючи про заповіт Шевченків — працювати на користь „найменьшого брата“, висловляє бажання, щоб зникли обставини, що ту працю гальмують: щоб з українського слова знято кайдани, накладені законом 1876 року, щоб інституції, які носять Шевченкове йменнє, розвивали ся та робили велике „діло жизни“ та щоб громада поставила за зразок собі „благородный образъ поэта-страдальца, поэта-пророка, вождя“.

23. „Одесскія Новости“ (часопись щоденна в Одессі), — в ч. 5223 стаття „Памяти Т. Г. Шевченка“ ремствує, що й досі твори Шевченка не стали предметом наукових дослідів ні окремих учених, ні наукових товариств; „пора, давно пора намъ, — каже часопись, — чествовать память великаго поэта не „сокровенно отъ зрѣнія людскаго“ и не одяѣми лишь поминальными рѣчами“. Часопись пропонує зібрати хоч би невеличкий капітал на премії за досліди про поезию Шевченка, чи взагалі про народ українськый. В ч. 5224 в статі „Памяти Т. Г. Шевченка“ д. Лазаревич на підставі творів Шевченкових підкреслює любов його до рідного краю та загально-людський дух його творів. Нарешті в тому-ж таки числі надруковано велику статю під заголовком „Шевченко и Мицкевичъ“, що є власне перекладом першого та пятого розділів з монографії проф. Колесен, друкованої в „Записках наук. товариства ім. Шевченка“ (т. III). Зазначимо між иньшим помилку автора, котрий думає, що „Записки“ дозволені в Росії.

24. „Пермскія губернскія Вѣдомости“ (офіціальна часопись щоденна в Пермі).

25. „Придиѣпровскій Край“ (часопись щоденна в Катеринославі), — в ч. 1117 передова стаття пропонує засновати стипендію в Петербурському товаристві ім. Шевченка для запомоги студентам-Катеринославцям, що вчать ся в Петербурзі. Часопись сподіває ся, що ті, хто тією запомогою користувати ся будуть, пам'ятатимуть великий заповіт Шевченка: „Учіте ся, брати мої“, і повернувшись в рідний край, працюю на користь громадську заплатять свою позикку. Підкреслено на остапці змагання Шевченка до правди, волі та любови до „найменьшого брата“.

25. „Русскій Листокъ“ (часопись щоденна в Москві) присвятив Шевченкови „Литературную бесѣду“ в ч. 55.

27. „Русскія Вѣдомости“ (часопись щоденна в Москві) в ч. ч. 56 та 68 надрукували статю д. Веденєєва „Т. Г. Шевченко“ — докладну житєпись поета, написану на підставі відомих

уже джерел. З нових фактів, що подає д. Веденєєв, цікаве оповідання про поезію Некрасова, присвячену пам'яті Шевченка. На похороні Шевченка Некрасов зложив поезію про безталанне життя великого страдника і вернувшись до дому, списав її на папері; але часи були небезпечні -- і Некрасов лишив тільки половину поезії з римами, а другу знищив, і тільки перед смертю написав на-ново цілий текст її.

28. „Русское Богатство“ (місячник у Петербурзі) в кн. III надруковано працю д. А. И. „Новые матеріали къ біографіи Т. Г. Шевченка“ (стор. 63 - 73). Матеріали ті взято з архіву Новопетровської фортеці, де бідував Шевченко; більшість їх відома вже з праці Ол. Кониського і тільки де-кілька подробиць (напр. справа з „производствомъ въ унтеръ - офицеры рядового Шевченка“) мають вагу новини.

29. „Саратовскій Дневникъ“ (щоденна часопись у Саратові) в ч. 44 помістив д. Герасимова „Многострадальний поэтъ“.

30. „Саратовскій Листокъ“ (часопись щоденна в Саратові), в ч. 45 надруковано замітку „Памяти пѣвца Украины“.

31. „Сибирская Жизнь“ (часопись щоденна в Томську — в Сибірі) в ч. 44 під спільним заголовком „Т. Г. Шевченко“ надруковано життєпись Шевченка, підписану літерою Z, і замітку д. Иванова, де звертає увагу тенденційне порівняння Шевченка з Пушкином. В ч. ч. 50 та 51 поміщено відчит д. Малиновського на вечері в пам'ять Шевченка під заголовком „Кобзарь Т. Г. Шевченко“; автор найбільш зупиняє ся на Шевченкових поезіях історичного й суспільного змісту та на протестах його проти кріпацтва.

32. „Сѣверный Кавказъ“ (часопись щоденна в Ставрополі).

33. „Сѣверный Край“ (часопись щоденна в Ярославлі) в ч. 52 помістила поезію „Гдѣ небо сходится съ землей“ та статтю д. Смирнова.

34. „Сѣверъ“ (часопись тиждєна в Петербурзі) в ч. 9 надрукував статтю д. Лишина „Т. Г. Шевченко какъ художникъ“ з малюнком д. Дмитрієва „Шевченко въ гробу“.

35. „Торгово-Промышленная Газета“ (часопись щоденна в Петербурзі, офіційний орган російського міністерства фінансів) надрукувала в ч. 53 докладну статтю д. Шестакова

„Къ 40-лѣтїю кончини Т. Г. Шевченка“. Автор найбільш підкреслює гуманність поглядів Шевченка, його толерантність до иньших націй та боротьбу за волю. Зазначено між иньшим, що переклади поезій Шевченкових на мову російську за незначними винятками, не дорівнюють первотворови і взагалі — слабї.

36. „Харьковскія губернскія Вѣдомости“ (офіційна часопись щоденна в Харьковї) в ч. 54 помістили статю „Памяти Т. Г. Шевченка“.

37. „Хуторянинъ“ (часопись тижнева в Полтаві) в ч. 8 надрукував статю д. С. Р. „Сорокъ лѣтъ назадъ“. Зміст її: замїсь кріпацтва, що проти його цілий вік свій боров ся Шевченко, економічні злидні та недоля пригнічують народ і єдина надїя його — то осьвіта на національному ґрунті, що разом з волею „могутъ объединить людей и привести ихъ къ счастью, сдѣлать ихъ нравственными“.

38. „Черноморскій Вѣстникъ“ (часопись щоденна в Батумї, на Кавказї) в ч. 46 надрукував замїтку про Шевченка.

39. „Югъ“ (часопись щоденна в Херсонї), — фелетон В. К—ой в ч. 355 „Пѣвецъ Украины Т. Г. Шевченко“ дає житенїсь і оцінку творів Шевченка; найбільш підкреслено патріотизм та загально-людські ідеї Шевченка.

40. „Южное Обозрѣніе“ (часопись щоденна в Одессї) надрукувало в ч. ч. 1409 та 1410 велику статю д. А—ра „Кобзарь Т. Г. Шевченко;“ на підставі праці проф. Огоновського, що приложена до I тома Львівського видання „Кобзаря“ автор переглядає основні мотиви поезїї Шевченка. Цікаву статю свою д. А—р кінчає надїєю, що „Кобзарь“, який зробив ся вже „если не настольною книгою, то необходимо принадлежностью домашней библиотеки каждого сколько нибудь просвѣщеннаго малороссїянина“, знайде незабаром дорогу і в школу, де твори Шевченка, по слову російського педагога Острогорського, будуть „особенно благотворными для воспитанія и юношества и народа“. Друга статя в ч. 1410, пригадуючи слова проф. Котляревського: — „да получитъ общее признаніе и уваженіе поэтическая дѣятельность родного намъ края на языкѣ ему родномъ, да утвердится за нею полное право безбояннаго, ничѣмъ не стѣсняемаго существованія и развитія“, — пропонує ушанувати память великого псета українського хоч би школою його імени в рідному селї Шевченка, чи при могилї його.

41. „Ю ж н ы й К р а й“ (часопись щоденна в Харькові), — замітка Н. Н. Б. в ч. 6945 зазначає, що „великі реформи“ по смерті Шевченка запровадили по часті в житє його ідеї: волю (знесенне кріпацтва), правду (судова реформа), науку (змагання коло народної осьвіти); поезія Шевченка універсальна.

42. „Ю н ы й Ч и т а т е л ь“ (місячник про дітей в Петербурі).

Як бачимо з попереднього, з приводу українського свята обізвало ся 42 часописі (ми певні, що се ще не всі); з їх 17 припадає на Петербург та Москву, решта на провінцію; на територію України — тільки 10 часописів. З провінціальних міст перед веде Одеса: всі три часописі Одеські помістили по кілька досить широких та докладних заміток. Варто теж зауважити, що ніже словом єдиним не обізвали ся київські часописі (коли не лічити передруку з „Южнаго Обозрѣнія“ в „Кіевской Газетѣ“ з досить чудною припискою від редакції), — правда, тут нікому й обзивати ся: „Кієвлянинъ“, „Кіевское Слово“, — що їм Шевченко?...

В усякому разі сьогорічні роковини поки що дали перший раз привід до того, щоб російська преса одностайне виявила увагу й прихильність до українства. Сей факт тим більш замітний та втішний, що став ся він без жадної участі урядових сфер, як се буває иноді, — напр. в часи Пушкинового свята, — а з власного почину самої громади. Видко, справді по троха прокидає ся „пустиня“ і крига байдужности починає розтавати...

Сергій Єфремов.

Хроніка і бібліографія.

I. Літературні вісти і уваги.

Шевченко в крузі народніх поетів. Недавно вийшла в Петербурзі книжка Івана Іванова п. з. «Новая культурная сла. Русские писатели XIX-го века». В тій книжці знаходимо невеличку статейку про нашого кобзаря: «Шевченко въ кругу народных поэтовъ». Се власне промова, виголошена д. Івановим на музично-літературнім зібраню «Общества любителей российской словесности» в цвітні 1897 р. Нас цікавить ся невеличка стаття власне тим, як автор її, справдішній Великорос, дивить ся на рідного нам поета. «Шевченко, каже д. Іванов, се сам народ, се серце велике великого народу». Такий осуд чужого чоловіка відповідає, здасть ся нам, на хитроумне питання одного з наших «землячків»: «Чому вишні, чому не черешні?» Перекажу в коротких словах зміст сеї статі. «Інтелігенція і народ не розуміють один одного. Народ — се для інтелігенції щось темне і невизначне. Часто трапляєть ся, що від імени народа промовляють люди зовсім противних поглядів та практичних завдань. А про те є шлях до пізнання народу: се коли народ зливаєть ся з інтелігенцією, коли йому також доступна цивілізація, як і для пьшших членів суспільства. Але се ідеал, ідейне самовідкритє народу — найвисша мета національного розвою, а перша ступінь до його — се самовідкритє художницьке. Довго народня поезія була лиш одинока продухвина в темний сьвіт народньої душі і не багато було глядачів, що уважно та серіозно вдивлялись би в сю дивоглядь. То були здебільшого вчені спеціялісти-ентузіясти, вроджені

аматори непідмальованої натури та неочатої цілини: для більшости — поет-народ серед поетів-худогів — се все одно, що дурник у трагедії або дубочний малюнок в античнім музею. І так дивились не лиш одні естетики-гастрономи, а й такі критики, як Белінский. Та ось підходить до народнього скарбу чоловік, що сам виріє серед народу, що не порвав ще звязків із народнім минулим і сучасним, а разом із тим — чоловік талановитий, натхнений, що може відцїпити золото від руди, розкидані жузмом квіти сплести в художні вінки та гірлянди. Такий чоловік і буде народній поет, а разом — і трібун, речник і слава свого народу. Він — одинока і природна кладка між суспільством і народом, через нього «таємний незнайомець» оповідає свої тайни, перестає бути загадкою для другів і невизначно темною, страшною силою для ворогів. Блиск генія осьвітлює весь той мир, звідки вийшов поет, і непорушно затверджує права сього мпру на людську гідність, на всі найвишні дари людської природи, і, значить, на спільні всім людські права... З сього можнаб вивести, що чим більш талановитих поетів породив народ, тим більш почесне місце займас він у сьвітовій культурі. Та мало ще одной талановитости. Хиба не бачимо ми талановитих, а ганебних людей? Талан — се скарб знайдений випадком, а хиба не відомо, як швидко проциндрюють ся такі скарби? Отож талант вимагає від людини — бути не нижче власного незаробленого щастя, значить, талановитість не лиш одна покраса та привілей, а й завага, зайвий обовязок перед житєм та

людьми. І тягар сей тим важчий, чим більше матеріальний та прозаїчний осередок, а талановитість духовнійша та благороднійша. Колиж пригадаємо, яке то може бути становище літератури у народу, де натхненнє не є «найвисшій дар небес», а що найменше неробство, мусимо признати, що народній поет — пивдче жертва свого генія, аніж триумфатор, властитель загально признаних скарбів. І справді — історія не знає жадного широ-народнього поета без лихої долі. Їх жителєси — майже схожі. Через усі проходить один мотив — Прометєса боротьба, та тільки тут шуліки далеко реальнійші, ніж у грецькїм оповіданню. А всеж таки і між ними є ріжниця і не можна цілком рівняти, напр., долю Борнєса або Беранже з долею Шевченка. На кого міг уповати наш Кобзарь, віддаючи своє серце українській музі? Її мова — для Великоросів, навіть осьвічених народолюбців, — кумедний жаргон анекдотів чи куплетів; для українських інтелігентів — се мова мужиків, рабів, недостойна панських уст. І чим осьвіченіший та ліберальнійший український пан, тим більше зневажав він хлопську темноту та дикість. Навіть коли зацікавлені паничі зважуть ся передплатити поему Шевченкову, вони вимагатимуть, щоб їх шляхетне імя не оповіщалося загалови на «мужицькій книжці»... В минулому України боротьби, героїв та мучеників за рідний край не менш ніж у минулому Шотландії, але се — протест не нації, а зневоленої, скривдженої нижчої кляси, се бунт, зрада, вина, одним словом, на погляд не лиш самої Польщі, а й питомого упривілейованого стану, Залізняка, Гонта, підіймаючи стяг свободи народньої, обертались (та й могли обертатись) лиш виключно до хлопів; Шевченко, пишучи Ілїяду Гайдамаків, Одисею Наймички — міг уповати теж лиш на хлопів, таких самих Ярем та Оксан, яких повиводив він у своїх натхнених поезіях. Кожен поет народній — демократ, Шевченко-ж — щось більше — втілений дух народу, се мікрокосм народніх стихій. Сей вираз може трохи штучний, вшуканий, та про те всеж він передає суть усеї природи поетової, а не лиш його погляди та співчуттє. Шевченко послїдовний плебей — починаючи від найнатхненнійших дум своїх до дрібних дегайлів особистого життя; не дурно-ж тендітна панна укмітила в мові поета щось хлопське, не вважаючи на те, що він

гарно балакав по польському; не дурно його тягне на Україну, не дурно нудьгує він за Дніпром, простою хатою та хазяйкою, простою селянкою... Поети, каже д. Іванов наприкінці своєї статі, коли тільки вони почнуть віршувати про власне житє — звичайно розмальовують його як найкраснішим фарбам, і завжди в поезіях таких кажуть багато зайвого, або кажучи просто — брешуть. Не такий Шевченко: він не тільки «зерна неправди» не скаже, а й правди часто не договорує... Се одинокий примір серед поетів і просто письменників, та й якої ще правди? — Часто єдиної роси її вистачилоб для якого иншого велетня слова і лицедія життя. За те нема нічого вразливїшого за Шевченкові пісні. Ніде, справді, така чула безпосередність, така людська щиросердечність не сполучені з такою гідністю душі і таким благородством думки. Відси походить і те особливе почуттє, коли студіювати Шевченка яко поета. В усякім иньшій разі ви спокійнісінько можете бути собі й критиком і істориком, психологом, але тут ви ніби руку поклали на недужні груди вашого брата чи друга, а під ними тріпочеть ся серце не звичайного страдника, а велике серце великого народу.

І нема живої душею людини, що не відчула-б сього тріпотїння, і важка, не завжди навіть і можлива для розвязання, задача — переказати, з'ясувати все те, що підказує вам це серце. *Вилід. Д-ко.*

«Комарь» та «докторські бірети». Читаючи чч. 5, 6 та 7 «Комаря» за сей рік, натрапив я на глузування з львівського «Кружка українських дівчат». Не знаю я сього «Кружка» і не знаю, скільки має підстави тес «Комарева» глузування, але тон, яким говорить про «Кружок» «Комарь», не може сподобати ся нікому, хто скільки небудь поважно хоче розглядати справу нашого жіноцтва. Та про се, знов кажу, не говоритиму більше, не маючи в руках фактичного матеріалу. Але в чч. 6 і 7 (другого накладу) на ст. 8 надруковано отсю «Сентенцію»: «Дівчата, котрі не можуть піти під вінець, бажають бірету докторського».

«Комарь» видасть ся в Європі, а про Росію давно сказано, що се — Пів-Азія. Отже нехай «Комарь» знає, що в сій Пів-Азії хіба такий ретроградний мотлох, як «Московскія Вѣдомости» або «Свѣтъ» зважив ся-б надрукувати таку дурницю, як ота «Сентенція», та й ті побереглися-б може зробити се, маючи на увазі ту глум-

зали один одному: тай годі захтілось їм нового. От вони побажали почути дещо з книжки. Один із них обертаєть ся до мене і просить: »Прочітайте нам що небудь«. Щож би їм прочитати, думаю собі. Було в мене багато книжок по московськи та я знав, що вони того, що там написано, не второпакють. Коли прибіг мені в думку Ваш Вістник, з котрим я тільки що знайомлюсь і кілька днів тому назад я там читав оповідання »По закону«. Ну, думаю, що Бог дасть, прочитаю по українськи. Пішов у кімнату, взяв книжку, ввійшов тай кажу: »От се я вам прочитаю книжку, написану нашим язиком«. — »Добре, добре«, відповіли вони. Сів я, та став читати. Слухачі були Українці і один Великорос, що живе на Україні, як кажуть люде, більш років з двацять. Сидять усі Українці понурилиши голови, слухають важно, а що вже Великорос сидить, ухмеляєть ся, пряде очима, як той королік... От дочитав я до того, де Степан сказав, що Гегель, Курс естетики (я се обяснив слухачам) значить гугіль — курс істетики«. Е! як вибухне мос товариство, а Великорос: »Вот, вот скажите как обьяснил!« Дивуєть ся, бачте, що Степан таке видумав. Потім сьміялись іще де з яких виразів — як се »наче келепом у лоб ушкварив« і т. и. Коли дослухали аж до Судебних уставів, де Степан, набравшиесь розуму, позпичаючи гроші Явтуху взяв від нього вексель, то один сивий дід замітив: »Ну вже Степан набрав ся розуму, аж через верх біжить«. Знов виїшла потіха, до сеї шутки стали прикладать інші і насьміялись добре. Після сього оповідане переходить у важлившій тон і всі з живим інтересом стали слухать, як мудрував Степан, щоб закрутити Явтуха. Несказанну огидливість почувли мої слухачі, як дослухались, що стали протестувать вексель Явтухів, до Степана. »От тобі довчивсь, замітив селянин, що просив мене читати, — сам винен гроші Явтуху і бідного в суд тягне«. Пішло діло в суді. І на всі Степанові слова моя громада робила іронічні замітки. Дружний сьміх привітав Явтуха, як він сказав: Слухай Степане, коли вже в нас з тобою пішло на закон, а не на совість, то і я хочу по закону. Ти пристаєш на се?

— А, конечно, я до сього пристаю. Нема лучче, як по закону.

— Так от може ти памятаєш у Гражданськیم Уставі статю про присягу?

— А вже ж знаю...

— Я хочу присягнути в тім, що я тобі гроший не винен, а ти присягни, що ти в мене гроший не брав.

Зблід зразу Степан...

— Ага, гукнула громада. Всі почувли що Явтух не промах... Незвичайно здивувались также, як ідучи до церкви почувли передзвін. І вся обстава, в якій опинив ся Степан при присязі, викликала спільне вражінне, сама присяга захопила дух у слухачів, а як дождались того момента, що Степан упав мертвий, усі аж зітхнули.

— От так, — сказав сивий дід, що ранше тужив над Степаном, що в нього розуму вже аж через верх, — се воно таки правда, що не треба письменних. Бач, як меньше знав, то й жив смірно, не мудрував, а як добивсь до книжок, так і пішов по закону.

— Ні, діду, — сказав я, — ви забуваєте про Явтуха. Бачте, він теж письменний, але того не робить, що зробив Степан, бо він більш осьвічений! Степана підбила гордієть, що й у його розум не менший, ніж у Явтуха.

Послі моїх слів ніхто вже не говорив про Степана та Явтуха, умовкли. Було б мабуть се мовчанне не дуже приємне, та як на те виїшов предсідатель і почалось засідане.

На читані був і мій шкільний сторож, якому я ранше переповів прочитане оповіданне, та він знаючи його все таки прослухав другий раз і як уже розійшлись члени, а ми лишплить одні, сказав мені, що се не байка, а чиста правда. »Я не можу забути сього і все прочитане аж по живтї мене коле«. Як видно, сям він хотів показать, як то глибоко запало живе слово в просту душу. — »Є і в нас багато таких як той Степан«, додав нарешті.

На другий день зацікавив ся я дознати ся, як то розібрали і усвоїли люди оповіданне. Для сього я спитав сторожа, як там на селі, чи говорять про те, що читано, чи ні?

— Е, де вам ні, — сказав дід — сторож. — Той сивий чоловік, що відзвивавсь про розум Степана, зібрав цілий куток до себе і став розповідати, що то робить ся на сьвіті і як Бог покарав Степана. Захвату, по словам сторожа, не було кінця. Стала судити-пересуджувать, що дієть ся на сьвіті, яка то тепер правда. В комнаті, де також був і мій сторож, був син того старого, що розказував, як то читав учитель. А син його теж гріш-

ний у такім майже ділі як Степан і от, як видно, старий батько оповідач дуже налягав на закон, що молоді навчають ся тай закупають милость, совість і віру. Бо із всего того, що там балакали, вивели: доти не було кривди, доки не було законів і доти люди жили без неправди заки не знали законів. Бо, каже, як не було законів і не знали їх, то тоді — позичив, ну знаєш, що треба віддати, і так брав той у того, а той у другого; а тепер так і дає, щоб тебе обдурити і тільки позви та мошенство...

Мені дуже було приємно, що мій труд даремне не пропав. Люди пожили душею і я ожив, бо як не кажуть, все таки приємно заставить інших подумати. Та сеґоб не було, як би не ваш Вістник, а в ньому така стаття. Оттим то дякую Вам од широго серця. Доси я з погордою дивив ся на українську мову, хоч сам з роду Українець; я думав, що сонце може бути тільки в російській літературі. Навіть зумисне хвалив ся колись, що не читаю Шевченка, бо язик ломаєть ся і болить. Тепер ломки не боюсь і залюбки читаю. А через що я перше так думав? Через те, що ніхто ніде не показав мені і не натякнув, що не тільки світа що в вікні — за вікном більш. Л. К.

Добрі заходи. На зборах Харківського Комітета Грамотности 29 квітня проф. Багалій виголосив реферат про становище українського письменства в Росії. За 10 років свого істновання Комітет Грамотности видав тільки дві українські брошури; причина сьому та, що українські книжки звичайно забороняє цензура не за зміст, а за мову, і заборона найважчим тягарем лежить на найважнішому виділі народніх книжок — на популярно-науковій літературі. Заходи самого Комітета коло видання українських книжок не мали результатів: цензура заборонила всі рукописи, що були подані. Така аномалія стає на перешкоді просьвіті народа і спричинила ся до того, що народ український відстає на шляху культурного поступу від пньших народів. На підставі сього проф. Багалій пропонував удати ся до уряду з проханням, щоб українські книжки цензура оцінювала так, як і російські, себто, брала на увагу не мову, а зміст книжки. Збори ухвалили пропозицію проф. Багалія і поріпили просити: 1) щоб дозволено було друкувати популярно-наукові книжки українською мовою, 2) щоб єї книжки позволено для вжитку в народніх бібліотеках та читаль-

нях і 3) щоб книжки, ухвалені міністерством Хліборобства, дозволено для вжитку у всіх шкільних бібліотеках. («Южный край», чч. 7003 і 7004).

Полтавське повітове земство закупило багато медичних брошюр українською мовою, щоб роздавати їх дурно по селах. («Полтавскія Губ. Відомости» ч. 70). С. Є.

Безнадійна справа. З Херсона агрономи Яблоновський та Гавриленко подали прохання, щоб дозволено видавати журнал українською мовою «Степ» («Русскія Відомости», ч. 146. Ледви, чи можна сподівати ся, щоб з сього були які-небудь наслідки... С. Є. (В польських газетах ми прочитали сими днями телеграму, що петербурський уряд ухвалив відкинути всі прохання Українців про пільги для українського слова. *Ред.*)

Нова українська опера. Молодий композитор д. Підгорецький викінчив оперу «Купальна іскра» лібретто п. Яновської; опера ся була вже виставлена в Лубнях, а в літку її виставлятиме в Києві українська трупа Рагмірової. Зміст опери взято з народних переказів. С. Є.

Симпатичний проект подає д. Коновалов у «Вістникъ Казачьихъ Войскъ» — щоб викупити у Німців острів Хортицю, де була Січ Запорожська. Ініціативу в сій справі повинні взяти на себе Кубанці — нащадки Запорожців. Вкупивши Хортицю, можна-б там завести господарську школу для козачих дітей, та заразом подбати й про те, щоб зберегти всякі пам'ятки про Запорожців. С. Є.

Школа ім. Шевченка. Мійська дума в Катеринодарі 18 квітня одногласно ухвалила назвати сдну з мійських шкіл — школою імени Шевченка; опріч того іменем поета українського порішено назвати один із бульварів у Катеринодарі («Русскія Відомости», ч. 112). С. Є.

Етнографічна експедиція в Харківщину. Петербурське етнографічне товариство посилає на літо в Харківщину тямущих співаків та музик, щоб записували українські народні пісні. («Придніпровскій край», ч. 1160). С. Є.

«**Перелицьований Кобзарь**» — під таким заголовком надрукував д. Чеботарев в ч. 1136 «Придніпровскаго края» статю про російські переклади поезій Шевченка. Переклади цілком не задовольнили д. Чеботарева; на його думку — се просто глум над тим, що Шевченко «виплакав сльозами та кровю свого ве-

ликого серця». Зразки перекладів, що в своїй статі д. Чеботарев наводить, справді підтримують його думку. С. Є.

Переклади українських творів. В ч. 7 часопису «Народное благо» д. Білоусов надрукував переклад поезії д. Грабовського «Сон» («Зелений гай, пахуче поле»); в ч. 906 «Юга» помішено переклад оповідання Ів. Брика «Окончить» (з «Л.-Н. Вістника»); в ч. 16 «Днѣпровской Молвы», що знову почала виходити в Катеринославі, надруковано в перекладі Єгорова десять поезій Ол. Кониського під заголовком «Изъ скорбныхъ пѣсень Перебенди»; в V кн. «Журнала для всѣхъ» знаходимо переклад оповідання Франка «Самъ виновать» (переклав д. Яблонівський). С. Є.

Цінна стаття д. І. Копача «Латинські інфінітиви на -ier», надрукована в 39 т. «Записок», появилася тепер у німецькому перекладі в «Indogermanische Forschungen», herausgegeben von K Brugmann und W. Streitberg, 1901, 1 u 2 Heft p. z. «Die lateinischen Infinitive auf -ier».

Дозволено цензурою: Свидницького — Люборадські, семейна хроніка. С. Є.

Драматичною цензурою дозволено:

1) Яновська — «Дзвін до церкви склика, та сам у ній не буває», або «Лісова квітка», комедія на 4 д. 2) Яновська — «Бупальна іскра», опера на 2 д. 3) Кропивницький — «Супротивні течії», комедія на 5 д. 4) О. Ц... батько — «Злигодні». Драматичні справи давні України з 3-ої четвертини XVII віку (року Божого 1686) в 5 одмінах. Налагоджено за початком П. Буліша «Чорна рада». 5) О. Ц... батько, — «Козак Байда», драматичні справи давні України 3-ої четвертини XVI в. (р. 1562—1566), в 4 одмінах. 6) О. Ц... батько, — «Тарас Бульба», драматичні справи в 5 одмінах. Налагоджено по Гоголю і другим. 7) О. Ц... батько, — «Чорний шлях», драматичні справи давні України кінця XV віку, в 5 одмінах. 8) Русинов, — «Прихожа», сцена на 1 дію. Переведено і перероблено

з сочиненія Н. В. Гоголя «Лакейская». 9) Бошно-Бочний — «Непевні вісти», драма на 3 д. 10) Зіневич — «Сватові як не перша чарка, то перша палка», сельські сцени на 3 д. з танцями та співами. С. Є.

До цензури подано з Київів: 1) Вік, т. I — збірник українських поезій від Котляревського до наших днів; видання друге виправлене й доповнене. 2) Панас Мирний, — Збірник творів, т. I: до сього тому увійшли оповідання: В дорогу, Лихий попугав, Пяниця, Товариші, Лови, Образки з життя, Казка про правду та кривду, Морозенко, Лихо давне й сьогочасне, Серед степів та Дума про Ігореве військо; дальші томи готують ся. 3) Марко Вовчок — Українські народні оповідання (увійшли всі надруковані по українськи твори Марка Вовчка). 4) Маркович Дмитро, — По степах та хуторах, видання друге доповнене. 5) Рік 1901, — беллетристично-науковий збірник, присвячений пам'яті Ол. Кониського: складасть ся з творів: Грабовського, Грінченка, Григоренка, Доманицького, Єфремова, Коваленка, Коцюбинського, Лотоцького, Мировця, Мирного Панаса, Мордовця, Потапенка, Старницького, Ткаченка, Тобиловича (Карпенка-Карого), Шульгіна, Чернявського, Яновської та ин. 6) Загірня, — Оповідання про гори. 4) Левицький — Оповідання про перших київських князів, 8. Левицький — Оповідання про Татар та Литву на Україні. 9) Левицький, — Оповідання про унію та Петра Могилу. 10) Драгоманов — Оповідання про Козаків, Татар та Турків. 11) Авраменко, — Поради жінкам, як їм дужими бути. С. Є.

Конкурс на історію Угорських Русинів оголошує малярська Академія наук з премією 2000 кор. у золоті. Праця має бути чисто наукова. Право накладу протягом року мав би автор, після того видала-б академія без окремої ремунації. Речинець написання назначений на 30 вересня 1902 р (századok, 1901, VI, 568). С. Т.

II. Нові книжки.

Т. Г. Шевченко, пѣвець України и Запорожья. Очеркъ Вл. П. Кранихфельда. Стор. 64. Петербург 1901. Сього року почала виходити в Петербурзі нова

газета: «Вѣстникъ казачьихъ войскъ» З її заголовку, а ще більше з тем щомісячних додатків, про які дізнаємось з оголошення на обгортці цитованої нами

Бесіди». З друкарні тов. «Рускої Ради». Ст. 32, мал. 8°. Ціна 40 сот.

Святий рѣкъ. Книжочка ювильна, містить въ собі пояснене ювилью и потрібні молитви. Зладивъ єромонахъ Арсеній Ч. С. В. В. Жовква, 1901. Печатня ОО. Василянъ. Ст. 96, 32. Ціна 15 сот. Ота книжочка вишла також окремим накладом, зладженим фонетичною правописею. З того приводу накинув ся був уже «Галичанинъ» на «фонетиковъ», «сепаратистовъ» і т. и. не ткнув тільки митрополита Шептицького, що дав іпрімагур фонетичною правописею. Цікаво, як довго буде він у такій резерві?

Ріші о Złobі anarchisty Luchenioho dokonaniј na Austrijskijj Cisarewi „Jęysaweti“ w Genewi dnia O. Weresnia 1898 r. Ułożyw Mychail Gudz. Lwiv. 1900. Z drukarni Ch. Rohatyna. Ст. 12, 8°. В нашій журналі була вже подана народня пісня про вбийство цїсарєвої Єлисавети. Тенєр попала нам під руки отєя «поема» якогось доморєслоєго «поета», що не лише «поет», як видно, але й великий анальфабет. Стільки нісєітніши пописати, як він, у такій маленькій брошурці — се справді штука. На даром же він і «гудз».

Педагогика для семинариј учительских і учителїв шкїл народних. Виданє четвєртє, значно розширене і доповненє «Нарисом психольгїи виховавчої», написав Мєчислав Барановскїй, перєлєжив проф. Ю. К(обїлянскїй). (Виданя тов. «Руска Школа» в Чернівцях. Ч. 7. Чернівцї, 1901. З друкарні тов. «Руска Рада». Ст. 102, вел. 8°. Ціна 1 кор.

Interpellation des Abgeordneten Basilii Ritter von Jaworski und Genossen an Seine Excellenz den Herrn Ministerpräsidenten Dr. v. Körber und an Seine Excellenz den Herrn Finanzminister Dr. Böhm v. Bawerk in Angelegenheit der ungesetzlichen Behandlung der Finanzbeamten durch Seine Excellenz den Herrn Vizepräsidenten der Finanzlandesdirection in Lemberg Dr. Witold Ritter v. Korytowski. Mechitharisten Buchdruckerei. Wien. 1901. Ст. 16, 16°.

Корифєи украинской сцены. (Съ 8 портрєтами). Кїєвѣ, 1901. Типографїя Петра Барєкаго. Ст. 192, мал. 8°. Ціна 65 коп. В отєїй книжечці крім вєтупу, де поданий загальний погляд на розвіє украинскїей сцени, надруковано вісім біографїй враз із короткими характеристиками найвизначнішїх украинскїих дра-

матургїв, акторів і композиторів. Біографїї їдуть у такїм порядку: М. Кропивницкїй, М. Старицькїй, І. Тобїлевич (Карпенко-Карїй), М. Лисєнко, М. Ганьковецька, А. Затиркевич-Карпїнська, М. Тобїлевич (Садовскїй) і О. Тобїлевич (Саксаганскїй). Книжка має бїльше іформациийний, нїж науковий характер, та з огляду на те, що вона призначена для ширшої публїки і то росїйскїей, вона дуже користна і сповнїть певно добре своє заду, надану їй автором чи авторами.

Листь пастирскїй Высокопреосвященного Андрея Шептицького, Митрополита Галицького, Архієпископа Львівського, Єпископа Каменця Подольського, до рускої інтелїгенциї. Жовква, 1901. Печатня ОО. Василянъ. Ст. 48, 8°. Ціна 15 сот.

Шематизмъ всего клира греко-католической епархіи Станиславской на рѣкъ божїй, 1901. XVI рѣчникъ. Станиславѣ, 1901. Накладомъ клира епархіального. Печатня ОО. Василянъ въ Жовквѣ. Ст. XXXII + 220, 8°.

Руско-народна музикална опера, зложивъ Порфирїй Бажанскїй. У Львовѣ, 1900. Зъ друкарїѣ Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 106 тексту + 84 нот, вел. 8°.

Угро-руски народни спѣванки. Издає Михань Врабєль. Томъ I. Спѣванки Мараморошки. Будапєштѣ, 1901. Печатня общєства Франклїанъ. Ст. 320, 8°. Ціна 3.45 кор. — Новий вік на Угорскїей Русї починає вказувати на зворот до лїпшого. Крім праці на економїчїм полї починають Русини звєртати ся поволї й до бїльшой лїтературної продукциї і хоч як примїтивна та їх лїтература, то все пробивають ся в нїй паростки, що вказують задатки красной будучини. Коли за минулий вік могли-б ми лїтературні праці Угорскїих Русинів, що не стратили своєї вартости, почислити на пальцях одной руки, то сєй вік зазначаєть ся від разу такою цїнною працею, як збірка Д. Враблєя, звїєного вже з виданя одной збірки «Русского Соловєя», де побїч безвартних «творів» самоучків-поєтїв поміщено також гарну збірку народних пісєнь Бачванскїих Русинів. І отєя збірка не без хиб, про які ми й згадаємо, головно через те, що Угорскїи Русини ставлять собі пунктом амбїциї — не залицувати собі в нїчїм нїяких взорів нї звїдки, тільки все зачинаєти на своє руку а в о в о. А що культурно полишили ся вони позаду всїх народів Угорщини, то

й не диво, що де вони не кинуть ся, зроблять усе не так, як треба і як могло-б зробити навіть при тих обставинах, серед яких приходить ся їм жити. Чому приміром не подивив ся д. Вrabель, як видають ся тепер збірники пісень деінде? Чому не завів у своїм збірнику ніякої систематики, не зладив ніякого показчика, через що незвичайно утруднене користуванє його книжкою, бо за кожним разом треба-б прочитувати її всю, хотівши найти яку пісню. Чому не завів у цїлій збірці одностайної правописи і то фонетичної, бо з пньшої не великий хосен, особливо в угро-руських етнографічних збірниках, де стільки говорів і стільки нюансів у виговорюваню ріжних звуків? А зробити се не було трудно, бо й так на багатьох місцях мусїв д. Вrabель послугувати ся фонетикою. Ми признаємо, що дещо трудно було йому зробити: по системізуваню добре пісні він не міг хоч би з тої причини, що матеріяли збирав нерівномірно і друкував їх у часописи («Недїлі») відповідно до того, як вони приходили, а опісля робив із них відбитку; та все таки здебільшого міг і се зробити. Про показчик нема що й говорити, він конче потрібний і ми звертаємо увагу д. Вrabля, аби конечно його зробив при другім томі, втягнувши до того й перший том збірки. Про пньші акцесорії збірника не згадуємо навіть, бо знаємо, що їх д. Вrabель не зробить, не маючи на місці під руками відповідної літератури.

Та попри ті хиби збірка має величезну вартість для самих Угорських Русинів. Се перша книжка на угорській Русин, в якій зібрано частину багатого фольклора тої країни; се перша книжка, в якій приходить усюди чиста народня мова, що вказує не тільки на багатство лексики, але й флексії угороруських діалектів: се перша книжка, яка завдас удар усїм москвофільським теоріям із минулого віку про єдність угороруських діалектів із російською мовою, про один літературний «руський» язик — до якого, мимоходом сказавши, вони ніколи не дійшли і вже не дійдуть: се книжка, з якої слід усїм помалярценим Русинам учити ся народньої мови і старати ся писати нею, а не тим варварським жаргоном, який у них загноздив ся і якого не можна було доси знищити. Угорські Русини повпині зрозуміти раз, що їх спасенє тільки в тім простім народі, на який вони так згірливо поглядають. Той народ слід їм піднести культурно, а опісля оперти ся на нїм. Але до вирваня народа з дотеперішньої тьми кромішньої веде тільки одна дорога: освіта його на зрозумілїй для нього мові, а не на мові всяких «Сьвітлов», «Карпатов», «Листков» і т. п. Маємо надію, що ся книжка дасть почин до подібного звороту і тому її цїнимо, а д. Вrabлева дякуємо, що її видав, та бажаємо, аби й другий її том випустив як найскорше.

В.

III. З газет і журналів.

«Zeitschrift für österreichische Gymnasien» за 1900 р. помістила на ст. 879—880 рецензію на докторську дисертацію І. Копача, друковану в польській часописі фільологічній «Eos». Рецензент Р. Канер каже між пньшим таке про сю працю: «Die Vorgänger hat der Verfasser mit Geschick und richtiger Auswahl benutzt. — Der Aufsatz liest sich angenehm und kann allen, die für diese Frage Interesse haben, empfohlen werden».

„Московскія Вѣдомости“ дуже бідкають ся, що „хохлам“ у Катеринослав-

щині нема життя „від Нїмців“. „Тим, що тубольцям, Українцям, жити без землі не можна, бо вони занадто звиклись власне з хліборобством, то через брак ґрунту, котрий вони раніш могли хоч брати в посесію у ділчача, Україні почали гуртом переселятись з губернії“. Богато переселяєть ся люду у Сибір. Се правда, але „Москов. Вѣд.“ мабуть не знають, що Українцям не тільки „від Нїмців“ життя нема. Ото тепер добре Українцям, що придбали собі доброго й „широго“ оборонця, як „Москов. Вѣд.“.

Реняк.

IV. Персоналія.

Характеристика української драматичної артистки. В 50 ч. московського «Курьера» за сей рік помістив д. В.

Єрмілов отсю характеристику звісної артистки Заньковецької, яку даємо перекладом у цїлости: «Де навчила ся своєї

штуки велика українська артистка, що приїхала до нас? Ніде, в ніякій театральній школі не вчила ся її. Вона вчила ся її просто з життя, з природи, підглядаючи безпосередно всі її прояви, боротьбу людей за життя, їх терпіня, їх муки, їх радощі. Вступаючи з першу на аматорській сцені, зараз по опущеню шкільної лавки, Марія К. Адамовська не знала ніяких правил і умов театральної штуки. Тим не менше, а може власне завдяки тій незнайомості — не беру ся судити — вона відразу підбила собі всіх глядачів широю правдою своєї творчости. Опісля, коли жила як ділчка на селі і помагала лікареві в опіці над хорими, їй прийшло ся познайомити ся з незабарвленим дійсним сільським життям. Пересиджуючи цілими годинами в кімнаті при конаючій бабі, не жалкуючи ні своїх сил, ні часу, ні здоров'я, М. Адамовська бувала часто свідком гірких людських розчаровань, прикростий і житєвих драм. У неї була все незвичайна вразливість і чутливість на всі турботи і горювання життя, особливо життя великотерпних російських жінок, оспіваного так чудово Некрасовом у притосованю до великоруської селянки. З такою самою силою, з такою самою експресією передавала все і д. Заньковецька жіночу душу з внутрішніми побутовими рисами Українки. Зрештою національний елемент відграв в її виконаню скорше другорядну ролу: на першій площі стоїть, у неї освітлене загально-людської сторони життя її героїв. Коли проаналізуємо психологічно характер її творчости, то вийде по моїй думці, що все, цілий її успіх, цілий блиск виконання, цілий потрясаючий трагізм гри належить виводити з одного єдиного жерела: в неї виключно делікатна здібність пам'яті, дар переховування в голові найдрібніших, майже невлонних, неокінчуваних подробиць, завдяки яким було би мало сказати, що вона передає в цілковитій досконалості сильні, яркі моменти, ефектовні сцени. Так, у неї моменти вмираня, вмираня, гістерики — все, все те, на чім вирають усі добрі, а деколи й не зовсім добрі артистки — все те виражаєть ся в неї так, що вам робить ся страшно не тільки «за чоловіка» в загалі, не тільки за героїню, яку вона представляє, але й за саму її: вам видаєть ся рішучо, ви не можете ніяк пезбути ся тої гадки, тої очевидної ілюзії, що вона сама терпить, мучить ся, обурюєть ся. Говорю «очевидної» тому,

що на жаль, вона справді переживає дійсні стражданя і то переживає їх так, що по скінченю представлення її змучена душа довго не може успокоїти ся. Одначе д. Заньковецька зовсім не з тих артисток, що, як говорять в акторському світі, «виїздять на сильних моментах». У неї все — від початку до кінця — все обдумане, все відтінюєть ся по своєму, все — ефект. Кажуть, немов би то в українським репертуарі було навіть ємійшно припускати можливість від твореня типів, характерів: їх нема в тих наївних псах первобутної творчости. Се — пересала є й тут такі драми, в яких можна найти вповні викінчені характери: такий тип хоч би «Наймички» і героїні пєси «Не так склало ся, як ждало ся». Д. Заньковецька не тільки не попадає на звичайні «акторські» штучки «перших аманток» — на крикливі, грімкі інтонації, але часто викликає незвичайне вражінє дуже тихим голосом, майже шепотом; та се не той умовно театральний шепіт, що скорше нагадує собою шепіт змії і дразнить лише нерви: се шепіт, що потрясає душею. Чуючи його, ви попадаєте з замерлим серцем у невимовно тяжке прочутє якоїсь страшної карї, якогось пєсачного кінця, трагічної розв'язки. А як майстерно, як правдиво, як широко передає вона ті моменти — вони часто трапляють ся в житю — коли чоловік поражений почутєм страху або гніву або розпукки і т. п. не в силі не тільки говорити, але навіть отворити уст, аби хоч шепотом промовити слово. Такі моменти передає д. Заньковецька з потрясаючою силою самою мімікою, рухом очий і лица. І тих моментів ви не забудете так, як не забув їх я, не вважаючи на те, що від того часу, коли я бачив велику артистку в Москві, проминула добра десятка літ. Така то артистка виступає по довгій мовчанці нині в Москві. Я не забуду ніколи тих грандіозних овацій, якими нагородила її Москва — і нагородила по заслузі. Очевидно, що й тепер приймуть достойно заслужену артистку».

В.

Згадка про Трохима Зіньківського.

«В числі 102 «Волині» д. В. Кравченко, з нагоди 10 літ від дня смерті нашого письменника Трохима Зіньківського подає широкую посмертну згадку про нього, в якій наводить коротку біографію письменника та згадує його творя. Д. Кравченко ось як закінчує свою згадку: «Націоналізм, се чуттє цілком природне; воно

прокидаєть ся иноді у внуків, яких діди та батьки далеко вже належали до «Івановъ непомнящих родства». Приклад такого прокидання націоналізма трапляєть ся иноді там, де, здаєть ся, нема для нього жадного ґрунту: посеред космополітичного натовпу Італійців, Вірменів, Греків та иньших з'являють ся такі люди як Зінківський (Бердянске, Таврич. губ.), артист Сластін (бердянський повіт), письменник Ліпа (Керч.) і професор львівського університету Грушевський (Владикавказ». — До сього тільки маленька поправка: проф. Грушевський не походить з Владикавказа, а й батько його зовсім не був «Іваном непомнящим».

Г. Ков.-Кол.

Святкування пам'яті М. В. Гоголя. Історичне Товариство Нестора Літописця (в Києві) обібрало комісію для виробу проєкту святкування п'ятидесятиліття від смерті М. В. Гоголя. На перших зборах комісія ухвалила помянути сей день так: 1) урядкувати урочисті публичні збори Т—ва. 2) видати відповідний збірник. Київське Педагогічне Т—во теж порішило

помянути великого поета виданем збірника статей про нього і урядженем публичних приступних відчитів. *П—ко.*

Ювілей О. О. Русова, про який була в нас уже згадка (кн. V, хрон. ст. 30) відбудеть ся сього року 30 серпня. Хто хотів би взяти участь у тому святі, повинен звертати ся на адресу: Н. К. Галимський, Полтава, Статистичне Бюро губернського земства.

Некрольоґ. Дня 22 мая помер один із старших націоналів-святенників о. Сильвестер Лепкий, батько молодого нашого письменника, Богдана. Покійний відзначав ся завжди горячою любов'ю до селян і працював для них у своїм обсягу діланя дуже багато. На полі нашого письменства пробував також своїх сил, а твори свої підписував псевдонімом Марко Мурава. Літературну діяльність розпочав іще 1876 р. виступивши тоді вперше у «Правді». Опісля замовк на якийсь час і аж останніми часами появляли ся його праці в періодичних виданнях. Зачуваємо, що в паперах його полишало ся багато ще недрукованих праць, які його син задумує видати. *В.*

У. З науки і штуки.

Засідання секцій і комісій Наук. Тов. ім. ім. Шевченка.

Спільні засідання секцій.

II зас. д. 5. червня. 1) Принято до відомости уконституоване Етнографічної комісії в дотеперішнім складі, й ухвалу сеї комісії, щоби решту грошей з експедиції віддано на закупню фонографу і підмогу д. О. Роздольському на збиранє пісень та щоби просити сойм і міністерство о підвищенє субвенції. Що до останнього ухвалено просити і сойм і міністерство о субвенцію по 5.000 корон на видання і на етнографічну експедицію і в сих справах удати ся до виділу.

Засідання історично-філософської секції.

IV зас. дня 1 мая. 1) Др. І. Франко відчитав реферат п. н. «Нові досліді над найдавнішою історією Жидів». (Надруковано в XII т. Записок). Зазначивши важність дослідів над найдавнішою історією Жидів автор подає коротко історію екзегези тзв. Пятикнижя а потім звертає увагу на заходи археологів знайти потверженє біблійних оповідань у ста-

ринностях Єгипта, Вавилона та Ассирії. Єгипет дав доси дуже мало такого матеріалу, за те в руїнах прастарих південно-вавилонських міст повіднаходжено написи, що з разу могли дати привід до дуже сангвінічних надій. Такі надії на повне потверженє автентичности бодай деяких оповідань, а спеціяльно XIV глави Биття (похід Кедор-Лягомера на Палестину і його пораженє Авраамом) всловив був недавно монахівський семітист проф. Фріц Гоммель. Автор виясняє безпідставність тих надій і зупиняє ся на пробі Штукена і Вінклера — витолковувати ті старі оповідання як рефлєкси вавилоно-ассирійських астральних мітів, хоч і тут зазначає немало неготового і надто поспішного. 2) Др. С. Дністряньський предложив для друку езекуційний коментар д. Дольницького, що й ухвалено.

V зас. дня 22 мая. 1) Принято до відомости, що Правнична Комісія уконституувала ся, вибравши головою дра С. Дністряньського, заст. голови д. Ан. Дольницького, секретарем дра І. Макуха. 2) Затверджено вибір отсих нових членів

Правничої Комісії: Володимира Старосольського, канд. адвокатури; Володимира Грабовенського, секретаря суду; дра Ярослава Олесницького, канд. адвокатури; Петра Рондяка, авскулт. суду; Андрія Гошовського, правника; Кароля Підляпецького, радн. суду; Атан. Заячківського, скарбового радника. 3) О. Антін Петрушевич виголосив ряд уваг про Антів з фільольогічного і історичного становища.

VI. зас. дня 5. червня. 1) Д. Вол. Шухевич предложив першу частину другого тому «Гуцульщина», де описані обряди і звичаї, звязані з індивідуальним жптем Гуцулів. Працю постановлено друкувати в 5 т. «Матеріялах з укр.-р. Етнології». 2) Др. Дністрянський предложив плян «Правничої Бібліотеки», який затверджено.

Засідання фільольогічної секції.

IV зас. дня 1 мая. 1) Д. Ілля Кокорудз зreferував працю дра І. Копача п. н. «Критична аналіза т. зв. Тукидидової археології». Працю ухвалено надрукувати, а надто дозволено авторови надрукувати її в німецькому перекладі. 2) Др. О. Колесса предложив матеріали приготовані для видання першого тому творів О. Федьковича. Відложено до найближшого засідання.

Зміст праці дра І. Копача: Автор перевів льогічну аналізу т. зв. Тукидидової археології т. с. уступу з першої книги Тукидидової Історії від глави 2—19, де Тукидид подас короткий перегляд давнійших часів грецького життя перед пельопонеською війною. Автор старає ся вняснити дивні труднощі і льогічні недокладности, яких повно в тім уступі, а на які вказали вже иньші вчені, як Штайц, Гербет, Шварц, Цвікльїнський, Вілямовіц-Мелленгоф, Бауер, Едвард Маєр, В. Шмід і н. При розв'язці тих дивних психольогічних і льогічних суперечностей такого стиліста, як Тукидид, пішов автор за проф. Цвікльїнським, який у своїх *Quaestiones de tempore, quo Thucydides primam historiae suae partem composuerit* твердить, що в первіснім концепті Тукидида не було в першій книзі уступу від гл. 1.1 до 23.1 і що Тукидид пізнійше той уступ в ріжних часах доробляв частинами. Отже автор ставить собі задачу, відповісти на ті два питання: 1) чому Тукидид уважав потрібним всунути гл. 2—22? 2) чому він того додатку не сполучив належнито з тим, що вже перше було? На

перше питанє не міг автор нічого певного сказати, але подав тільки правдоподібні здогади. А щоби відповісти на друге питанє, покористував ся автор тим ключем, до якого дійшов проф. Цвікльїнський на підставі своєї аналізи звісного Тукидидового опису атенської зарази. При помочи того ключа проаналізувавши т. зв. археольогію, дійшов автор до висновків, які є в ключі проф. Цвікльїнського: 1) т. зв. Тукидидова археольогія не є одноцільним, добре обдуманим і остаточно викінченим оглядом грецької мпнувшини; 2) Тукидид тих уступів і думок, з яких вона нині складає ся, не написав одним тягом, лише громадив їх поволп і поодинокю в ріжних відступах часу; 3) Тукидид постановив перед історією пельопонеської війни дати повний перегляд грецької мпнувшини — по всякій правдоподібности ще тоді, коли почав уважати цілу 27-літню війну цілостію.

V. зас. дня 5 червня. 1) Д. Антін Павенцький предложив реферат п. н. «Початок і розвій шкільництва на Русі». Автору подавано замітки потрібні для перероблення сеї праці, друкованої первісно в «Учителю». 2) Ухвалено видавати «Українсько-руську Бібліотеку», в яку мають входити писаня українсько-руських письменників. На першій томі призначено твори О. Федьковича. 3) Постановлено видати твори О. Федьковича в чотпрьох томах: в першім вірші, в другім повісті, в третім драми, в четвертім біографічні матеріали і розвідку про поета. Редакцію видання поручено дру І. Франкови і дру О. Колессі.

Засідання математично-природописно-лікарської секції.

II. зас. дня 3 мая. 1) Дискутовано над справою бібліографічного відділу в «Збірнику» секції. 2) Ухвалено віднести ся до виділу з бажанем, чи не дав би накладу на шкільний підручник науки зоольогії, який підняв ся написати д. І. Верхратський. 2) Вибрано дра Ев. Озаркевича делегатом на зїзд лікарів і природознавців у Празі.

Археологічна Комісія.

II. зас. дня 22 мая. 1) Проф. М. Грушевський повідомив про стан друку V і VI тт. «Жерел» і III т. «Памяток». 2) Ухвалено на сьогорічну публікацію комісії призначити V т. «Жерел», уложений С. Томашівським. 3) Ухвалено віднести ся до Виділу Товариства з бажанем підвищення бюджету комісії, щоби могла

видавати по два томи річно. 4) Ухвалено внести петицію до сейму з проською о підвищенні субвенції. 5) Вислухано пропозиції дра К. Студинського що до видання деяких старших памяток нашої літератури і поручено йому предложити на найближнім засіданні систематичний проект видання.

Етнографічна Комісія.

І зас. дня 9 мая. 1) Комісія у-конституувала ся вибравши головою д. Олекс. Барвінського, заступ. голови д. Хведора Вовка, секретарем Вол. Гнатюка. 2) Ухвалено решту грошей призначених на експедицію передати д. О. Роздольському на закупню фонографу і на дальше збирання пісень. 3) Ухвалено внести петицію до міністерства на рік 1902 і до сейму на рік 1901 та просити по 5.000 корон підмоги на видання комісії і на експедицію.

Линкова Комісія.

І зас. дня 18. мая. 1) Вибрано нову президію, до якої увійшли: др. Вол. Коцовський голова, д. М. Павлик заст. голови, В. Гнатюк, секретарь. 2) Принято до відомости, що по пок. М. Дикареві полишили ся матеріали до словаря, які підняв ся переглянути д. М. Павлик. 3) Порішено спитати д. Е. Тимченка, як стоить справа зі словарем до Котляревського, а надто запитати дра С. Стоцького і дра М. Пачовського про стан їх словарів (німецько-руського і русько-німецького). 4) Постановлено зладити словари до Шевченка і до Шашкевича. Перші кроки в тій справі підняли ся поробити др. Коцовський і др. Студинський. 5) Ухвалено віднести ся до дра В. Левицького з запитанем, чи не підняв би ся уложити термінольоґію з фізики, математики, дескриптивної геометрії і евентуально рисунків, а до д. Ів. Верхратського, чи не уложив би термінольоґію з зоолоґії, мінеральоґії і ботаніки в обсягу гімназійального навчання.

Комісія правнича.

І зас. дня 27. лютого. 1) Др. Дністрянський предложив справозданє з праць і розвідок видрукуваних у «Часописі Правничій і економічній» вип. I. 2) Др. Дністрянський представив бажанє історично-філософської секції, щоби програму «Часопису правничої і економічної» виложено на ширших основах, як дотепер, особливо з огляду на історичні основи звичасового права і з огляду на давнє і сучаснє законодавство на Україні. Комісія рішила, що такої програми

не можна прийняти для «Часопису правничої і економічної» з огляду на її призначенє. 3) Передискутовано основно плян правничої бібліотеки і поручено остаточнє виготовленє сего пляну др. Дністрянському. 4) Рішено друкувати в правничій бібліотеці коментар до ординації екекуційної д. Дольницького під умовою, що не буде друкований по польськи. Колиж би автор схотів його друкувати й по польськи, рішено упросити його написати систем поступованя екекуційного і видрукувати його в місце коментаря. 5) Установлено преклюзивний речинець до предложеня перекладу австр. закона цивільного до кінця липня с. р.

І зас. дня 29 цвѣтня. 1) Др. Дністрянський здав справозданє з діяльности комісії правничої за рік 1900. 2) До президії комісії вибрано: дра Станіслава Дністрянського, головою, д. Антона Дольницького заступником голови і дра Івана Макуха, секретарем. 3) Рішено предложити історично-філософ. секції до затвердження нових членів комісії а то: Володимира Грабовенського, секретаря судового у Львові, дра Ярослава Олесницького, канд. адв. у Львові, Володимира Старосольського, канд. адв., Петра Рондяка, авск. суд., Андрія Гошовського, студ. прав, Кароля Підляшечського, сов. суд., Атаназія Заячківського, надсов. скарб. 4) Др. Мик. Шухевич зreferував прашо дра Дністрянського п. н. «Виклади австрійського права облїгаційного». Рішено предложити істор.-філософ. секції з пропозицією надрукованя її в «Часописі прав. і екон.» вип. II. 5) Др. Дністрянський предложив плян правничої бібліотеки і представив дотеперішні кроки, які в сій справі зробив. На його просьбу зобов'язали ся дати свої праці для правничої бібліотеки: Др. Евген Олесницький: Систем австрійського поступованя цивільного; др. Микола Шухевич: Підручник права векселевого; Стефан Шухевич: Підручник права торговельного; др. Петро Стебельський: Систем права карного; др. Евген Левицький: Систем права державного; Антін Дольницький: Коментар до ординації екекуційної». Що до підручників економіки і права народів рішено перекласти відповідні праці з чужих мов. 6) Рішено видати в сім році два випуски правничої бібліотеки в об'ємі 20 аркушів друку і 2 випуски «Часопису правничої і економічної» в об'ємі 24 аркушів друку.

III зас. дня 15 мая. Др. Дністрянський зreferував розвідку дра Евгена Гвоздешкого п. н. »Деякі причинки до науки про кару умовну«. Рішено предложити секції для друку в »Часописи правн. і економ.«.

IV зас. дня 20. мая. Вол. Старосольський зreferував свою розвідку: »Реформа похатної торгівлі в Австрії«. Рішено предложити секції для друку.

V. Зас. дня 25. червня. Др. Мик. Шухевич зreferував розвідку дра Ярослава Олесницького: »Свобода волі в нашій права карного«. Рішено предложити секції істор.-фільсоф. для друку в »Часописи правн. і екон.«.

Українські театр. вистави в Москві. За весь час перебування у Москві українського товариства Кропивницького, московська газета »Курьерь« містила дуже прихильні оцінки гри артистів і добору штук. Як зразок подаю рецензію одного з відомих співробітників »Курьера« д. Собєстніка, поміщену в 101-му числі газети: »Ось уже декілько тижнів минуло, як оселила ся у нас на недолгий час відома — і кажу не вагаючись, кажу з переконання — велика артистка Заньковецька. З нею разом виступають на сцені такі визначні та потужні таланти, котрими пишала ся б кожна зразкова трупа: Кропивницький, Садовський, Саксаганський, Карпенко-Карий. Се краші артисти, зібрані як оздоба з двох труп. Ансамбль — на вдивовижу. Реалізм виконання й постанови надзвичайний. Аджеж є Українці справжні, безумовно гідні попередники перших наших майнінгенців »художественниковь« — і щож? Чи радіє наша люба публіка приїзду нечастих гостей до нас? Зовсім ні. В залі завжди знайдеть ся чимало порожніх місць. Кажуть: репертуар кепський. Яка дурниця! Чому найнедотепніші новинки, котрі ставлялись по пятницях у Корша, а також різні глупацьки фарси відвідувались завжди по жадливо при переповненій залі? Та через те, що задля публіки не таланти потрібні, а новинки або ж крикливі безсоромности. А у Українців репертуар вільний від якої-будь безсоромности. Артисти сієї трупи — все люде інтелігентні, ідейні, освічені. Ілюзія, що передаєть ся глядачам грою сих талановитих людей, така, що хто навіть проти волі, випадково загляне сюди в театр, той швидко підлягає світлому настроєви і стає захватним, безугавним, натхненим, так мовити,

»клякером« Заньковецької і інших артистів — особливо Заньковецької, котра по ширости свого талану займає першорядне місце серед пишних артистів Росії. Теж саме й що до репертуару. Він зовсім не беззмістовий. Між пишним публіка не звернула уваги на деякі високо-ідейні пєси; иньші ж зачіпають пекучі питання нашої сучасности. Один із найталановитіших представників трупи І. Карпенко-Карий не щодавно виставив тут занадто цікаву, як з побутового а також і з громадського боку пєсу »Понад Дніпром«. У їй фігурують на сцені хліборобські спілки«.

L—lo.

Українські вистави в Миколаєві. В Миколаєві (Херсонської губернії) існує Товариство народної тверезости, і в чайній сього товариства є сцена, на якій в р. 1900 виставляли дві аматорські трупи — російська і українська. Цікаві дати справоздання з їх діяльности за минувший рік: російські вистави дали 35 крб. недобору кожна, а українські по 100 р. і більш лишку. Простий люд і ремесники краще розуміють останні і на сих бувало раз-у-раз повнісінько, навіть не вистачало білетів. В сім році антрепризу узяв П. Третьяков (капітан місцевої конвойної команди, який, між иньшим, також пише українські драми), але не виставивши жадної пєси, передав свою антрепризу якомусь П. Никитасові, який виставляє на сій сцені лише російські пєси, як напр. »Параша Сибірячка«, де-що з пєс Островского і т. и. і все. при кінці сезону (у лютому) заробив більш 200 крб. недобору. Українська-ж трупа аматорів, що й торік була складена з майстрових Миколаївських »Судостроительних« заводів, почала виставляти суміш російські і українські пєси на сцені ідальні сих заводів; у них є хор чималий, зібраний теж з майстрових тих самих заводів, під проводом майстрового ж такп, Бойченка. Про діяльність сеї трупи сподіваємо ся дати відомість у найближчій часі. P. D.

Вистави в Решетилівці. Д. 3 цвітня в містечку Решетилівці, Полтавського повіту, в залі »народного дому« були дані дві вистави: одна українська »Розумний і дурень« Карпенка-Карого, а друга (обовязкова при українських виставах) російська »Фотографь-любитель«. Виконавцями виступили де-хто з мійської інтелігенції і селяне. Невеличка зала була повна народа, не вважаючи на досить високу вхідну платну. Зіграна пєса

була досить жваво. Д. Чорний-Швєць уміло й з відповідним ентузіазмом провів ролю ідеаліста (дурня Данила. Виконавці із селян виявили повне розуміння характерів, які мали зображати. Значний успіх народних вистав, що завжди збирають повну залю слухачів, і участь у виставах самих селян свідчать про те, о скільки сі вистави на часі й користні. Та на жаль уряд замість того, щоб підтримувати добрі змагання, часто стає на перешкоді й гальмує справу вистав. Але, не вважаючи на сі перешкоди, енергією д. С-н було за рік споружено майже 10 вистав кращих пєс українського репертуару.

И-ко.

Аматорська вистава в селі. З допису до газети «Волинь» довідусь, що в селі Підлужнім Ровенського повіту, в шкільнім поміщеню відбулась 5 квітня аматорська вистава, виконавцями якої були тамошні селяне та підлітки, що скінчили курси в тій школі. Відіграно «Наталку Полтавку». «Невважаючи на те, — каже кореспондент, — що аматори-селяне перший раз у життю виходили на сцену і майже не мали поняття про театральні вистави, вони досить добре спра-

вились зі своїм завданнем. Подібна нечувана подія серед сільської глушини, як народня вистава, придала таку силу людей, що багатьом не вистарчило білетів. На передодні, коли відбувалась генеральна репетиція, були допущені безплати школярі, яких зібралось більш 200, і треба було бачити той захват та задоволення, якого зазнали діти!... Як діти, так і дорослі селяне розійшли ся під свільним вражінням того, що бачили й чули, і пам'ять про сю виставу, що на довго збережеть ся в тихому сільському закуті, наведе може кого на тверезі гадки, що не одна тільки горілка та піяцтво можуть доставляти втіху та розвагу народови». Сі останні гадки слід перш за все взяти під розвагу підлужанській інтелігенції, що приходила дивитись на виставу, і коли між нею єсть люде, що жадають добра народові — а такі люде певно єсть там, про се свідчить наведена вистава. — слід їм не спочити на лаврах, що дала одна вистава, а користатись з сього одного легального фактора, що може хоч трохи будити нарід від лєтаргії та причинитись до справи національної просвіти.

Г. Ков.-Кол.

VI. Із суспільного життя.

Засідання Виділу Наукового Товариства імени Шевченка.

X засіданє дня 15. мая. 1) Постановлено розписати передплату на твори Федьковича, які видасть Товариство в 4 томах. 2) Принято до відомости справозданє друкарні і каменщиці за перший чвертьрік сього року. 3) Дозволено д. Трушови збудувати на стріху каменщиці ателіє за окремим контрактом. 4) Принято двох нових членів. 5) Принято до відомости, що родива пок. Сергія Грушевського передала до бібліотеки Товариства 75 томів ріжних книжок, а о. Ол. Стефанович папери по пок. В. Львівським.

XI засіданє дня 29 мая. 1) Принято до відомости справозданє з видавництва Л. Н. Вістника і з обороту в книгарні за перший чвертьрік сього року. 2) Поручено начальниці книгарні предкладати кварталні справозданя з розпродажі книжок, видаваних Товариством. 3) Ухвалено дати одноразові підмоги: А. Веретельнякови, урядникови тов. «Просвіти» у Львові — 30 корон; М. Бой-

чукови, ученикови краківської Академії малярської — 100 кор.; Руському Товариству Педагогічному у Львові на бурсу — 100 кор. і на жєньську виділову школу — 100 кор. і виплатити «Просвіті» на пам'ятник Уляна Целевича ухвалених давнійше — 140 кор. 4) Принято до відомости, що Правнича і Етнографічна комісія внесли поданя до міністерства, а Археографічна і Етнографічна до сойму о підвишенє субвенції. 5) Ухвалено підвишити бюджет Археографічної комісії на 1000 кор. і вставити на дефіцит Л. Н. Вістника ще 1000 кор. 6) Признано дру Е. Озаркевичови 85.48 кор. на кошти подорожі до Праги на зїзд лікарів і природознавців. 7) Ухвалено виплатити д. О. Роздольському репиту субвенції на етнографічну експедицію для закупна фонографу і валків, потрібних до збираня народніх мелодий.

XII засіданє дня 12 червня.

1) Ухвалено давати заступникам виділових безплатно всі ті виданя, що належуть ся їм виділовим. 2) Змінено ухвалу

секцій з дня 12 марта в справі праць, друкованих у виданнях Товариства так, що слова «стають власністю Товариства» викинено. Змінена ухвала звучить проте: Праці призначені для видань Товариства не можуть бути друковані на іншій мові протягом трьох років без дозволу секції; тимчасові комунікати про праці можуть друкуватися на інших мовах із покликансьм, де відповідна праця була друкована».

XIII засіданє дня 19. червня.
1) Принято пропозицію видання малого календарика, в яким уміщено би катальог більше попитних видань із коротенькими рецензійками. 2) Ухвалено внести поданє до намісництва в справі накладу шкільних книжок. 3) Принято до відомости, що вислано до міністерства дві, а до сойму пять петицій від Товариства і комісій, в справі субвенції. 4) Принято двох нових членів.

„Указ против голоду“. Інспектор народніх шкіл 3-ї округи Єлисаветградського повіту «циркулярно» наказав учителям не подавати у часописі ніяких звісток про голод у Херсонщині і про те, що школярі через голод дуже хоріють і не можуть ходити до школи. Бажанє учителів повідомити суспільство про недолу народню інспектор називає «образомъ дѣйствиі ненормальнымъ и непрактичнымъ». («Недѣля» ч. 9). *А. Я.*

Проект М. Левитського. Звісний у Росії організатор спілок і прихильник народу М. Левитський подає в листі до «Русскихъ Вѣдомостей» (ч. 33 з д. 2 лютого) цікавий проєкт в справі аграрного питання. Автор листа підносить гадку, що було-б корисно і для російського уряду і для народу, коли-б уряд завів у себе порядок стягання спадкового податку з усіх тих земель, що переходять до інших володарів по ріжним актам і через спадщину, коли ті землі над-виш сто десятин — не грошима, як тепер ведеть ся, а в натурі, себто землею, на ту суму, яку приходиться платити спадкоємцям чи покупцям грошима. Автор каже, що такий спосіб стягання спадкового податку давав би що року урядови сотки тисяч десятин ґрунту і уряд зі свого боку міг би користуватись ним віддаючи в аренду на довший час безземельним селянам і тим самим паралізував би по часті переселеннє, що

являється тепер справжнім смертельним присудом для людей, а особливо для дітей. Д. Левитський, подаючи сей проєкт на осуд суспільства, каже: «Лишаючи поки-що на боці деталі сього питання, я найпокірнійше прошу всіх, хто цікавиться сією справою, висловитись принципіально: 1) о скільки сей мій внесок має значіннє як із огляду на інтереси державної економії, так і народнього господарства взагалі, 2) о скільки він зможе допомогти ступневому і спокійному розвязанню великого аграрного питання, того хорого місця в житю як нашого народу, так і більшости європейських народів, і 3) о скільки сей проєкт можна здійснити в більш-менш далекій будучині». Закінчує д. Левитський свій лист повідомленєм, що він подав уже в сій справі «докладну записку», себто меморіал міністерови скарбу і дістав відповідь від міністерства, що його «записка» принята до відомости. Проєкт вельми цікавий і було-б пожадано, щоб не лише російське суспільство, а й галицьке, де аграрне питання не менш болюче, як і в Росії, познайомивши ся з його деталями висловило про нього свої гадки. *Гр. Ков.-Кол.*

Нові спілки в Полтавщині. Спми днями основано в Полтавщині дві спілки, одну в селі Демянівці, хорольського повіту, другу — в сусіднім селі Погребняках. Перша лічить 268, друга 62 членів, обі мають працювати спільно. Сі спілки, на скільки відомо, виникли без почину М. В. Левитського, і се тим більше має ваги, щоб про них сказати подрібнійше. Дідич Позен радив селянам купити у него шматок землі 1400 дес. вірного поля і 600 дес. лук. Селяне згодили ся і склали зпоміж себе спілку. Вироблений договір де в чім відмінний від відомого договору М. В. Левитського, а саме: 1) спілка мусить мати зносини з мійським товариством господарським, питати його поради, пояснень, прикликати до себе агронома з високою освітою; 2) на протязі трьох років існування спілки кожен член її мусить бути письменим. З сією метою спілка має заснувати недільну школу, яку мусять відвідувати неписьменні і письменні. Сі два пункти свідчать про нагальну потребу освіти народньої. Сам народ іде пазустріч світлу, науці, залишивши марну сподіванку на нас — інтелігентів. *II—10.*

НАШ АЛЬБОМ.

Дума.

ПАМ'ЯТИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА.

Простором срібно-синім, вільним
Розлігсь Дніпро : там хвилі йдуть...
Одна на другу набігають,
Одна другу обіймають,
Одна до другої линуть...
І коливаючись і йдучи,
Дрімотну мову хлюпотять :
А пивні — котють ся, біжать,
На берег тихий набігають,
Музику-слово промовляють.
Стоять, мовчать зелені кручі :
На той бік дивлять ся воши,
Де степ, могили та лани...
І в очереті тихі сні
Турбує вітерець пахучий.
Під очеретом сплять русалки
Поки мине денна пора :
Поки в ночі той срібнорогий
Обіллє чарами діброви
І позолотить нів Дніпра...
По вільній волі чайка скрізь
Літає, крильцями махає...
Синіє неба тиха вись...
За хмару хмара йде кудись
І Україну розглядає...
Журба негіркая в душі
Її задума тиха з поля віють...
Зузулі в лісі деєь кують...
Недвижні кручі зеленіють,
А хвилі блискають, ідуть...

Над тими кручами високо
Могила мріє на горі:
Стоїть німа у час півночі
І не говорить на зорі...

Там у могилі серце спить,
Заквітчане у слави сянні,
В музику мови, в чари-сни
І у великеє страждання...

Проміж блинок з квіточками,
На сонці гріючись, стиха
Вітрець отут понад горою,
Кобзарю дивний, над тобою
Пахучий нищечком зітха...

* * *

Як умер ти — поховали
Тебе у могилі
На горі крутій, зеленій,
На Україні милій.
І лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Тобі видно, тобі чути,
Як реве ревучий.
А у нас в нехитрім серці
Скрізь в твоєму краю
Твоя слава соловейком
Голосно лунає;
Вона ходить по Україні
В красі, нерушима.
Як дівчина завітчана
З карими очима.
Ой, нам любя тій слави
Голосная мова!
Не надивимось на неї...
Хай ходить здорова!...
Батьку, жива твоя слава!
В ранці з сонцем сходить,
У день граєть ся між хмарок,
В ріднім лузі ходить.

Великий, дай посидіть тут
Коло твоєї домовини;
Хай трохи серце відпочине
Від днів занівечених скрут!...

Тут гарно й тихо. Хмари білі
Нечутно у горі пливуть...
В низу Україна зеленіє...
В Дніпрі далекім хвилі йдуть...

Привіта її скрізь любо
Дівоче серденько,
»Не одна сльоза з очей карих«
Й зітхання легеньке.
Тій дівчині сиві вуси
Відають поклону;
Козаки шапки здіймають,
Сьмієть ся дитина.
Усьміхаючись ехидно
Кривди від лукавий
Пече рака й задню пасе,
Де йде твоя слава...
Вона сонце у вечері
Проведе за море
Й між зорями в ночі стане...
Зоре!... ясна зоре!...
Не погаснеш ти, не зайдеш,
Поки є Україна,
А у неї поки буде
Хоч одна дитина!
Ти-ж се знаєш... Все ти бачиш
Віделя з могилі,
Й усе тобі розкаже
Дніпро широхвильний...

Розказує иньшим часом
Бурний та сердитий...
А бува — говорить стиха,
Золотом политий...
І ти знаєш... усе знаєш...

.

Ой зійдьте-ж, зорі-вогоньочки
 У дрімотну вечірню пору,
 Доглядайте ясними очима
 Сю зелену, заповітну гору!
 В день — тихенькі вітреці пахучі,
 Склавши крильця, тут ви похажайте
 Й тихесенько — радісно-привітно
 Серце хоре й дивне приспайте...
 Спочивай, співаче! твоя слава
 В світі жива, в красі нерушима!
 Мов дівчина-чарівниця ходить
 У барвінку з зорями-очима...

Б. Є. Сурмаченко.

Літні ночі.

I.

Я жду тебе, літняя, ясна ночі,
 З роєм твоїх крилатих, сонних мар:
 Як ти над світом широко розточивши
 Опони чарівних котар...
 Люблю твої тихесенькі, таємні
 Шептання між отінених вершків;
 І розговори ті немов надземний
 Заклятий духів спів...

Вколиханий тим чародійним шумом
 Я рад заснуть... та звідкись відгомон
 Летить до мене та шепоче з глумом:
 »Ні! не для тебе сон!«

II.

Тихо. Ніч крила свої розстеляє,
 В лісі дружина крилата мовчить,
 Ниви, левади вже мла залягає,
 Втоmlений парід у сні спочиває, —
 Лиш моє серце не спить.

Місяць тихенько скотив ся за хмари
 І лиш де-де виглядає з гори,
 А в долі вітер бурливий подує,
 Серцю мойому лихе щось віщує...
 Ох, засни-ж, серце, засни!

Стефан Чарнецький.

Туга.

І сумно, і важко, і нудно, Як нікому й слова промовить: І жити самотному трудно, Як серце застогне, зақволить...	Бајало ся-б палко кохати Без краю, без ліку, без міри! За ласку дівочу віддати Всю снагу, без клятьби й без віри...
Бајало ся-б серце спинити І сум геть далеко прогнати, Всю душу другому відкрити І що в ній таїть ся сказати.	Бајало ся-б зовсім сконати, На грудях тремтячих забутись, І душу з душею скувати, До серця на вік пригорнутись...

Але само серце віщує:
Не можна на вік віддаватись,
Бо певних сердець не існує, —
На хвилю-ж — шкода й турбуватись...

Євгена Новаленко.

Вечірняя зоря.

Deux amants qui regardent la même étoile, ne se sentent-ils plus près l'un de l'autre? *Duran.*

Люблю вечірньою добою Душею й серцем відпочити. За гір ясною чередою Байдужим поглядом стежити.	Я знаю, десь на півдні дальнім В сю-ж мить дівчина чарівна, Ставна, думна, в убранні гарнім Глядить на зорі самотна.
Чарівним сяєвом зір тішу, На промінь іскрявий дивлюсь І чарам ночі серед тіпні Цілком тоді я віддаюсь.	Стоїть бліда вона в задумі. Йй вабить очі зоря ся. — В очах у неї сьвітять думи, Затоплена у мріях вся.
Як пішно вісить над землею Блискучий в зорях небосхил!... Слідкую оком за їдною Зорею, повний любих снів.	Тоді здасть ся, наче бачу Натомісь зорі, чарівну Дівчину, що за нею плачу. Байдужу, гарну та сумну.
Вечірньою вона зоветь ся, Вона найкраща над усі, — До неї думка лине-веть ся, І серце рветь ся у тузі.	І леть ся пісня лєгко, жваво З коханням повної душі, — А зорі сьвітять ясно, мляво, — Поснуло все в нічній тиші.

Сергій Волох.

Пізно! (За Фрайліґратом).

(Присвячую другови В. А. Радичу).

O, lieb', so lang Du lieben kannst,
O, lieb', so lang Du lieben magst:
Die Stunde kommt, die Stunde kommt,
Wo Du an Graebem stehst und klagst!

Ferdinand Freiligrath.

Люби, аж доки любить ся,
Аж доки стане сил:
Пробе година, — прийдець ся
Журитись край могил!
Навколїшках, крізь слїзоньки
Лиш бачити-меш ти
Травицю пишну цминтарню
Й над мертвими хрести!
Не вгледити тїні милої
Нї на єдину мить,
З труни до себе кличучи —
Гріхи твої простить!
Та скільки-б ти не кавав ся, —
На сумний голос твій

Не відозветь ся, лежучи
На вік в землі сирій.
Знов поцілунка щирого
Тобі не принесе,
Хоч вільне та не вільнее
Давно простила все!
Хай через тебе плакала
Й томилась тут вона,
А там — у домовиноньці
Обиди більш не зна...
Люби-ж ти, поки любить ся,
І поки стане сил:
Пробе година, — прийдець ся
Журитись край могил!

Сергій Фьєрґаєв.

ІЗ ПОЕЗИЙ В. ЗАЛІЗНЯКА.

Моя вітчизна.

Де степ широкий, наче море,
Де дише пахощами гай,
Де небо зоряне, прозоре —
То мій сьвятий, чудовий край.

Де доля криєть ся в руїнах,
Де звичай, мова йдуть на гній,
Де воля стогне в мурах-стінах —
То край се безталанний мій.

Де житом ниви зеленіють,
Де пісня жалібно луна,
Де хати в вишниках біліють —
То мила, рідна сторона.

Де люд, забувши власність, скаче
Під лад чужий; де вся земля
Синів на зраду не настачить —
Вітчизна то гірка моя...

Ліхтарь.

На вулиці тихо ліхтарь миготить,
На мимоїдучих похмуро глядить:
Дощ з темного неба хлюпоче по склу,
Косими струмками прорізує млу.

Що творить ся вколо — огишло, не в міч
Дивити ся: все те бува кожду ніч!

Он дощник, спіткнувшись, сердито сказав:

»Ну, й сьвітло! Хоч би його дідько забрав!«

Сіряк же промовив: »Та й гарно-б було.

Коли-б хоч таке сьвітло в наше село...«

Он бучно грюкоче кімната-берлин:

Он стогне торбина, ідучи під тин.

Он точить ся пляшка і гепає в грязь,

А пес, полизавши її, геть подавсь...

Хустину червону он бриль наганя

І дивлючись в вічі їй любо, спиня...

В кишені жупана чужа он рука,

Он сторожа біло гуде хропака...

Те бачить що ночі ліхтарь — і пітьма

Його все міцнійш і міцнійш обніма...

Дивний край.

»Куди ти й на віщо, прояво, несеш
Мене? Я жахаюсь!... зо мною впадеш
І потім із мене й кісток не збереш!...

»Ух!... прірва он чорна... не видко і дна...
Могила неначе велика, страшна!
Он річка, он море — вода скрізь одна...«

»Не бій ся. В обіймах міцних моїх, знай,
Безпечна ти. Хочу тобі дивний край
Один показати... Дивись, примічай:

»Як сарана люде он поле оруть,
Йде пара од тіла, працюють, сонуть,
А виросте зерно — другі одберуть.

»А он од пожежі лиш печі одні —
А люде лаштують ізнов куріні...
А онде оселя втопає в багні.

»А он крізь покрівлі хатні, придивись,
До неба в молитві персти простяглись —
Прохання, прохання до Господа в вись...

»А он, душе, бачиш...«

»Та геть!... не кажи...

Назад неси, в рідний край і положи...«

»Та се-ж він і є твій!...

»Та ну?... Не бреш!...«

На чужині.

На стерні голій
 Сокіл у полі
 Крилля розправля —
 З вітром розмовля :
 »Вітре-бурлаче,
 Вільний козаче!
 З півночі звертай
 На південній край.
 Поможи, брате,
 З краю тікати,
 З рідного свого,
 Знівченого...
 Понесу горе,
 Сльози за море,
 Де просьвіт сня,
 З волею гуля!

Кину руїну,
 Рідну країну,
 Кину ворогів,
 Зрадників-братів.
 Кину я поле,
 Висхлеє, голе :
 Кину бідолах,
 Змучених в сльозах...
 Кину могили,
 Що серцю млі,
 Кину батоги,
 Кайдани туги...
 Кину щоденну
 Скруту пекельну,
 Як міцну тюрму,
 Чорну пільму!...«

ІЗ ПОЕЗИЙ ОСИПА МАКОВЕЯ.**Елегія.**

Коли помрем і заростем квітками,
 у споминах ще оживем нераз,
 аж поки поруч з нашими кістками
 заснуть усі, що пам'ятали нас.

І буде се вже наша смерть остання,
 наш порох вітер сьвітом розжене ;
 прийде весна. прийде пора кохання,
 а нас ніхто й ніколи не спімне.

Аж вийде раз колись дівча самотне
 в полудне ясне в тихий сонний ліс :
 неждано серце зацемить скорботне
 і ясний сьвіт померкне їй від сліз.

Се нас вона побачить і почує,
 мов сон і казку із старих часів ;
 закриє очі й тяжко засумує,
 заслухавшись у тихий сон лісів...

Веснянки.

I.

Садочку мій рожево-білий,
зацвів же ти мені на втіху!
Давно не чув я свого сьміху,
до ловії радості несьмілий.

Бажало ся колись немало,
аж поки сон бажань минув ся,
із мрій солодких дух проснув ся,
зневіре крила поломало.

Цвітуть сади... вертають мрії.
у серці втіха неспокійна:
чи давня буйність се надійна,
чи намогильні се лелії?...

10 мая 1900.

II.

Сиплють ся квітки із вишні,
мов сніжок у день весни, —
прилітають сні колишні,
вже давно забуті сні.

Боз на сонці стрепенув ся,
засніли дерева.
чар весни ще не минув ся,
пахне ще краса жива.

Тож було квіток немало —
і в ночі звалив мороз,
білі квіти позривало,
лиш остав ся синій боз.

Гей, чого-ж ти, брате, тужиш?
Ще твоя весна цвите;
що утратив, надолужиш;
що пропало, то пусте...

16 мая 1900.

О. Г.

Відвідав я твою оплакану могилу,
моя весела, люба щебетушко:
мов знову там почув твою розмову мліу:
«Ходіть, я шепну вам щось, вуйцю, в ушко!»

Нема уже тебе! Шумить листом торічним
весняний вітер, що жите приносить:
на сім кладовищі, де сном лягла ти вічним,
пониєла травка сьвітла сонця просить.

І оживе усе крім тебе, люба доню!
Як запах фіялок ти пролетіла...
А я сиджу тепер, схилившись на долоню,
немов душа пішла сьвітами з тіла...

1900.

Думка.

Мені здаєть ся: я не жив,
а тільки все збірив ся жити,
чогось шукав, за чимсь тужив,

бажав комусь весь вік служити:
аж ось і молодість минула,
не живши, втомлена заснула.

Ось тобі, дівчино, меду солодкого!
 Пий, моя любко, до дна!
 Радощі нашого тривку короткого
 ти розумієш одна.

Я-ж мушу вшити ся, поки забуду ся,
 стану дитина, як ти:
 смутку неясного разом позбуду ся,
 чорних думок самоти.

Якже я тішу ся, ставши дитиною
 хоч на хвилинку, на час!
 Пропасть заповною сею хвилиною
 може останній вже раз...

1900.

Камяна епоха.

Прочитавши вчену книжку
 про епоху камяну,
 бачу: суне мій прабатько
 крізь гущавину лісу.

Оленя несе до дому,
 піт із нього аж тече, —
 сонце вже у праліс тоне
 та скажено ще пече.

Скинув добич при печері,
 кличе жінку із норі:
 »Даї же їсти що печене,
 а звірюку забери!«

А прамати тихо каже:
 »Я сьогодні не пекла.
 Є сиреньке мясо добре,
 подивись, я принесла...«

А прабатько як не крикне:
 »Чом же стерва не спечеш?
 Геть мені з печери, бабо,
 бо убу, як не втечеш!

»Я волочу ся лісами,
 змарнував жите своє,
 а вона спрого мяса
 на вечеру подає!«

Налякала ся прамати,
 каже: »Та огонь погас!
 Що я натиків натерлась,
 не затлілись ані раз!«

Вхопив муж ножа з кременя:
 »Геть з очий мені, стара!«
 Витяв з оленя пів шипки,
 їсть сердега, хоч спра.

Затулила жінка очі,
 сльози кануть зпід долонь:
 »Все що-дня печи печеню,
 а так тяжко про огонь!...«

Ох, не плач так, праматусю!
 Се ще не біда тобі!
 Научись огонь робити
 і кінець усії журбі!

Гірше буде твоїм дітям
 тим у електричний вік:
 буде в них огню доволі,
 а печеня раз на рік...

1900.

МИХАЙЛО ЯЦКІВ.

ДНІ І НОЧІ.

НАРИСИ.

І. Бузьою.

На ялиці чистила піре. Витягала дзюбом зубреці в крилі, уклала і пригладжувала пух на груди. Оглянула себе і сиділа тихо. Чиста і біленька, як се лиш птиця може бути.

Перехилила голову і дивила ся на небо. Хмари баваніють, зближаєть ся осінь. Ген полинув гамірливо ключ журавлів у вирій. Там буде теплійше. Вона чекає на самця, вони прилучать ся до гурту і також полетять.

Загримів вистріл — птиця злетіла коміть головою. Розщибаєть ся на гияках і паде на землю. Розбиваєть ся. Страшна поява ловить її, скручує шию, вона боронить ся дзюбом — і минаєть ся.

Діти увиділи, що тато несе великого птаха і вбїгли на зустріч. Розбїйник дав їм птицю, вони бавлять ся нею і дивують ся. Жінка шолопає пальцями під піре.

— Але яка вона худа, лиш жили та кістки, нема й крихти мяса. Не знати, що з того за хосен; лиш грїх — село може згоріти.

— Се лиш дурні хлопцї так кажуть — замїтив розбїйник. — Ходжу вже цілий місяць по лісі і нїде нїчого не видко. Не мав що иньшого робити тай стрїлив.

Птиця лежала на землі. Ноги витягнені, покровавлене піре злипало ся, грудки глини прилипали до него. Так скоро...

Діти бавили ся нею аж їм навкучило ся. Взяли і закопали її...

Над зрубом летів бузюк і розглядав ся щільно довкола. Облетів зруб, облетів цілий ліс, знов вернув ся, облетів колесом зо дві милі і сів утомлений на ялицю. Підняв голову в гору і клекотав. Кругом западає тишина, смуток і сутінь. Відпочив трохи і знов підняв ся шукати своєї подруги. Прилетів у село на свою стріху і застав пусте, холодне гніздо. Сів і заклекотав зо всеї сили. Пусто...

Коло приспи щось зашумотіло — то вітер шелеснув кукурудзинєм.

Забіліло щось перед хатою — то сьвітло мигнуло крізь вікно.

Коло яблінки щось замаячіло — ні, то полотно на жердці.

Вложив дзюб під крило. Холодний вітер куйовдить піре. Нога стерпла. Витягнув другу, а ту зігнув під себе. Виняв дзюб і знов роззирав ся. Темно і пусто, лиш вітер шелестить. Сховав голову в піре, посуятив верхами крил і знов умовк. Лиш піре на грудях піднімаєть ся і опадає скорше, ніж звичайно.

— Пі-гі! Пі-гі!

Прокинув ся і став розмахувати крильми і розглядати ся. Темно, темно, темно, лиш крила шумлять.

Чайка пігікала вже далеко.

Ще більше скулив ся. Так холодно йому, як ще ніколи. Не міг знайти загіртку в собі... Став порошити дощ...

Суятить він і літає і шукає своєї подруги вже девять днів. Ночує на тій ялиці в лісі, де її смерть постигла, ночує на стирті і на оборозі серед гаю. Ночі студені з бурями й дощами.

— Вже наших бузюків не видко — говорив мужик вечером у хаті.

— А-я, бідні птахи вже полетіли. Так здаєть ся, осінь. От, усе веселійше було, поки вони були.

А бузюк прилетів і сів на стріху. Зіслаб. Їсти не міг і не мав часу. Клонить головою і присідає, бо ноги ослабли.

Рано почув шум над собою, отворив очи — громадка бузьків колує. Хотів розняти крила і покотився долі стріхою на обійсте.

— Ади, що воно є! Певно хтось самицю вбив! Бідна птаха, аж серце дрецься. Мало ще всякого смутку...

— О, вже той чоловік не варт жити, що на таку невинну птаху важить! Бог би його скарав!

II. З монастиря.

I.

До пізнього вечера молився я як звичайно горячо в церкві, а на другий день вигнали мене несподівано з гімназії за атеїзм. Закинули мені, що я знався з тайним „безбожним“ кружком старших гімназистів і казали мені зібрати книжки і виносити їх як найскорше. Було мені тоді чотирнацять літ. Вийшов я заголомшений на пустий коридор і не знав, що почати з собою. З класи долітав легенький шум як із затканих улив, а в ряди-годи переривав його голос професора або ученика. Ніхто не знав, що зі мною діється, ніхто не спочував. Я підійшов до вікна і хотів кинути себе з поверха.

— Але щож — думаю — поломлю собі ноги і буду мати два нещастя. Ліпше одно. А потовчуся, відратують. Люде злобні, ратують жите, а забирають усі способи до него... Я згадав свого катехета, що головно причинився до мого нещастя, згадав байдужність професорів-Русинів, і тоді у-перве ломився мій хлопячий патріотизм. Зійшов я на долину. На станції не згадував нічого про новину, лише кинув книжки і висунувся з хати...

В неділю рано стояв я на городі і задивився в тиху вуличку. Сонце сипле світлом, аж мерехтить; мені видно, що йде до мене мати. Мене вляить жаль, вона усміхається, витає, питає, чого стою коло штахет як сирота, далі бере мене за руку, веде в хату і тут я прокинувся.

— Відай не дасте йому їсти, чи щоб, що він такий бідний?

Господиня оправдувала ся.

Я стояв такпй, що мало не впав із ніг. Поклали мене на ліжку, а на другий день забрала мене мати до дому.

Банував я довго, а потім утихомирив ся. Дома було мені гірко, місця для себе не міг знайти, я попав у нехїть і німу розпуку. Перед тим перейшов я багато, а останнє нещастє зломило мене до решти. Я забажав спочити.

Таким робом забрив я аж у монастирь і станув перед ігуменом. Зачинаю оповідати своє лихолїте, а він перебиває мені.

— Сьвідоцтво! — каже.

Подав я йому сьвідоцтво.

Перебіг його очима вдовж, а потім завернув око в попереk і відчитував „маловажну“ клявзулю: „Видалений із сеї гімназії за антирелїгійні тайні сходи́ни соціялістичні“. Ігумен опу́стив сьвідоцтво на землю, глипнув на мене як темний ворог, обтер пальці о клуби і прошипів до двох братчиків, що стояли коло него.

— Виведіть його геть аж за браму!

Вхопили мене як чорти душу і витягли.

Я оглянув ся, перехрестив ся, плюнув і пішов.

— Отто — подумав я — нема мені де спочити!

Хотя-не-хотя зайшов я в чужий монастирь. Тепер узяв ся я на штуку. Приладив сьвідоцтво з першого курсу, пішов сповідати ся до старого патра і розповів йому свої наміри. Він вислухав мене і завів до віцепріора. Віцепріор привитав мене солоденькою усьмішкою, перечитав уважно сьвідоцтво і на моє зачудуване став говорити по нашому.

— Господинцю, чоловіче, пане директор, нам таких не треба!

Тим „не треба“ він так любував ся, що повторив його кілька разів.

— Нам таких не треба, а-я, нам таких не треба! Раз, що ти Русин — небезпечна штука, ану-ж замотиличш мені мої овечки схизмою... А по друге, чи сьмію спитати вашеці, де то ваше високоблагороднє низького росту на курячих лапках попасали від першого курсу

четвертої класи до тепер? Ану-ж, як ви, батьку, в тій темній епосі, про яку історія ні слівцем не згадує — беззаконіє як воду пили? Ге-ге?

Я оправдував ся, чим міг.

По довгих короводах приймили мене; але остерегли всіх новиків передо мною і наказали давати на мене позір.

В такій неволі лякало мене кождісіньке моє слово. Я силував ся говорити так, щоб і тіни чогось двозначного не дати хитрим товаришам. Помалу я закопував себе живцем, товариші забули за мене, я умовк цілком, як би й не було мене на світі. Рухаю ся машинально; клячуть другі, то і я клячу, бовваніють над книгами — і я бовванію. Лише часом в годинах контемпляцій перелетить який спомин або світова думка, як пташка серед понурої ночі, лишить кроваву нитку в моїм мізку, чотки зсувають ся на коліна, я забуду ся та імпровізую молитву. А в тій молитві нема ніяких слів, лише сінтези і образи. З шаленим розмахом будую для Бога святиню святинь, увесь світ займає вона, зі всіх костей людськості підвалини, з усеї крові стіни, зі всіх сліз склепінє таке ясне та прозоре, як ціле небо. Всі людські стогнання і зітхання ревуть як океан у тій святині, а я лежу хрестом у поросі.

Та як від мого жалю мала тріснути груди і цілий монастирь, тоді я будив ся.

— Що ж — думаю — гіпохондрія. За чим жалувати? Ні світ мене не потребує, ні я його! Що мені світ дав? Отруту, біль, ненависть — нічого більше. От, коби дочекати тої торжественної хвилі, коли ляжу хрестом на плитах. Накриють мене чорним простиралом, черці ходитимуть поважно довкола, заспівають похоронних псалмів, я відречу ся всіх і вся і буде мені лекше. А потім? потім? Ну, потім забуду говорити і думати, з'їдіотію до крихти і дасть Бог, що збожеволію. Лихоманка Мопасана перед божевілем сьмішна. Божевіле має свої добрі сторони, чоловік жне, а не відчуває життя. З демонською жадобою бажав я сього для себе і тішив ся, що вмю так знущати ся над собою. За що і за яке? Ні за що, але так собі. Бо пньшого виходу своєї свідомости, свого нужденного істнованя я ніяк не міг уявити собі.

Я потяг рукою по своїм марнім лиці і глянув по собі.
— Ой, не затию, скорше одурію. А від того клячана такі нагніти на колінах, як у верхоблюда...

Одної неділі висунув ся я на город і сів на лавку. Сижу, дивлю ся на розлогі поля за частоколом, дивлю ся без думки, без ніяких почувань. Шибнула мені гадка про божевіле, я зареготав ся і в тій хвилі почув чужу руку на своїм плечи і зірвав ся на рівні ноги. Передо мною стояв віцепріор.

— Ге-ге-ге-е-е! Кого то я виджу, кого? Хто то мені так гарненько-тихенько з богослуженя висунув ся, хто-о? Хто то мені так солоденько до дівчини усьміхаєть ся, хто?

Я оглянув ся. Дійсно — недалеко на полі пасла якась дівчина корову.

— Але-ж, прошу, я її цілк...

— Цест, ані мур-мур! Хто „вам“ позволив говорити!? Ну-ну, не гнівайте ся, що перервав „вам“ таке ідеальне *vis-à-vis*. Простіть, дуже мені прикро, але прошу зі мною, прошу на перед. Так. Гм, гм, гм, щó то не дієть ся! Лицезрінїє, плоть диявольська... О *tempora*, о *mores*!

Завів мене до кухні.

В рефектарі були вже всі новики і ладили ся до обіду. Віцепріор стояв напротив мене, похитав головою, усьміхав ся і жвав зассаною губою.

— Як то ми мало коли видимо ся, але як уже видимо ся, то маємо що балакати з собою. Так... А прошу ласкаво зняти з себе сорочку... Та-ак, гарно.

Подавав мені „дисципліну“.

— Отсе дівчинка, сьвятила би ся! Гладить як аксаміт! А прошу взяти її, поцілувати, обняти за гнучкий стан і спробувати. Прощу... А „вашим“ обідом не журіть ся, я вже призначу його для когось. А прошу гладити себе нею так, щоб її в рефектарі було більше чути, ніж ложок і тарілок. Та-ак. Нам буде приємнійше обідати.

Вийшов. Автоматично, рівномірно бив я себе по плечех. Мало ще мене доля побила.

Я глянув на розп'яте, що висіло на стіні і жаль мене стис. Як почув, що з плечей тече кров, притулив ся до

коминка і тріпав його, а як учув чужі кроки, то відступав ся. Стільки ошуки і полекші моєї. Духово упав я вже низько.

Причапав віцепріор, станув на порозі і глядів на мене взявшись за підбоки.

— Ну, satis, іди в мирі і не согрішай...

II.

Вже з півроку було все готове на похорон. Патер Валентий умів нагробну мову як отчонаш, патер Валеріян переробив і переписав четвертий раз свій патетичний некрольоґ, в яким виносив під небеса заслуги пріора та взивав magna voce вірних і цілу вітчину до плачу по страті одинокого батька-пріора, а пріор лежить собі, охає, заливає ся на силу ліками і ані суди Боже вмерти.

Що ночі міняють сторожу і один із старших братчиків та один новик пильнують старика.

По гоміліях, по чищеню ліхтарів та кухонної посуду прийшла черга на мене і братчика Вінкентія. Ми ввійшли до просторої келії, де ковирів патер пріор. Сухий, чорний як головня старух, зі страшними ямами очей, відвернув голову і глянув на нас. Несьвідомо перебігла по мині дрож, я глянув на братчика і запримітив його скритий погляд, що перелетів з мене на хорого. Я стояв безрадно. Старик дивив ся пильно на мене і кивнув пальцем. Я підійшов.

— Ти но-о-вик?

— Так, прошу.

— Ти-и но-но-вик? Ог, ог...

— Так, патре пріор. Я вже тут від довшого часу. Чим маю служити?

Я схилив ся до кісток його руки.

Він здрігнув, немов пробудив ся.

— Гм, гм, ог, мене ніхто не допильнує, завзяли ся на ме-не... Не-не-хай їм Бог...

Взяв мене за руку, глядів пильно на неї та на мене.

— Ге, яка ручка... Кілько тобі літ?

— Шіснацять.

Дрожав чим раз більше і стискав мою руку як ледом. Мені підступив мороз під серце, я дрожав до такту з пріором, очи заступила тьма, я мав уже впасти, але старик пустив мене і відвернув ся.

— Во-ди — промирив дряхло.

Я стямив ся і метнув ся за водою, але ні збанка, ні склянки. Приступаю до братчика, а той ззуваєть ся найспокійнійше в сьвіті.

— Frater Vincentius, де вода?

Він блиснув на мене зпід лоба.

— Від кого маєш рекреацию!? Хто тобі дозволив говорити!?

Сіпав далі ногу з чобота.

Пріор заснув.

Тихцем сів я на стільчик і склав голову в долоні. В вухах шуміло як у повінь, я не міг знайти ладу думкам і здрігав нервово. Братчик отворив дверці старосьвітської кухні і кинув кілька полін. Дрова стали тріскотіти, по келії розходило ся тепло. По часі спостеріг я, що пріор встав з ліжка в білю і пустив ся страшним, хитким кроком на келію. Мало що не гепнув ся. Я спустив очи на землю, він обійшов тихцем довкола мене — я почув на собі страшний огонь його очей — потім справив ся він на своє місце, але коло ліжка похитнув ся легко в зад, так що руками опер ся до помоста. Тер крижами до краю ліжка і сунув ся помаду на матраци. Його вискалені зуби прошибли мене до кости...

Збудило мене торканє братчика.

— Ти — шептав він гробовим голосом і показав на старика — він нині — тут братчик махнув рукою — у тебе нові черевики; позич мені їх завтра на похорон. За те вимащу тобі їх, а ти візьмеш мої чоботи.

Мовчки ззував я свої черевики.

— Ага, ти, у тебе біла сорочка; позич ще й її мені.

Я розгорнув із себе чернечу рясу, скинув сорочку і подав братчикови. Потім натяг я рясу на голі плечі і сів знов на стільчик.

Братчик Вінкентий продавав тайком біле, одежу і все, що лише міг зарвати, а ті гроші обертав на такі ціли,

що легше їх догадати ся, ніж вимовити. Посоловілий, зморений дивив ся я на огонь у печи. Мені привиділо ся сумовите лице мами і причули ся її останні слова.

— Оттак, дитино, покидаєш сьвіт. Гонили тебе з тих панських шкіл за безбожність, колотили тобою, а то видко, вони самі безбожні були. Але у тебе є віра, то може хоч там, у монастирі, знайдеш спокій, може хоч там Бог вислухає тебе та дасть тобі ліпшу долю.

Я припав до її ніг і шептав:

— Та гадав я, мамо, що поможу вам на старі літа, а то так як би й не було мене ніколи на сьвіті.

— Ба, сину, божа воля.

— Тай то свої так мені прислужили ся...

А мати усьміхнула ся гірко.

— Ге, свої? Пусте-е, бігме, пусте! Свій пес укусить гірше, ніж чужий. А котрий же християнин вірив би їм? То вже, синку, таке: хто натягне на себе панське лахміте, той своїх уже не знає, а держить з панами.

Потім прощала мене.

— А тут маєш черевики та сорочку, стільки й усього маєтку від мене принесеш там...

Я глянув перед себе на страшні чоботеска братчика.

Він вимастив черевики, виняв кілька кругів з кухонної бляхи і наставив черевики над полум'я, аби масть ліпше увійшла. Та в ту саму хвилю зсунули ся вони з пальця в горло огню. Ми кинули ся, але вже було по всім.

Я почав жалувати ся, але братчик слухав байдужно. Утрата черевиків витягала пасма чорних думок, кувала їх у нескінчений ланцюх і він окручував мою грудь і дусив за горло.

Босий, без сорочки, зморений, без просьвітку, в пониженю, старший патер строгий, другий тягнув мене до своєї келії, хотів запити вином, а потім пік мене за те, що я втік від него.

— І сей — думав я — також не аби який грішник, коли так довго ковиріє.

Нараз проняло мене острє хропіне пріора. Я прибіг до него і відскочив.

— Frater Vincentius! Пріор умирає!

Той знов блиснув на мене і мастив далі свої чоботи. Я попав у шаленість.

— Скоти, без іскри! — крикнув я. — І гріх треба пошанувати в такій годині, як тепер! І ви самі не ліпші, ви всі тут, ви!...

Братчик скочив до мене і замахнув ся чоботом на мою голову, але мені перелляло ся вже через верх, я кинув ся на него всею силою, захопив за горло і жбурнув до землі...

При дверях я оглянув ся. На ліжку лежав мертвий пріор, на землі простертій братчик. Я висунув ся на коридор, отворив вікно, зсунув ся по ринві в долину, потім переліз через мур і опинив ся на волі серед осінньої, темної ночі. Босий тікав я болотяним полем і впав. Став плакати такими гіркими сльозами, якими ще ніколи не плакав. Я тряс ся від студені як трепета, шукав довго сьвітла і знайшов. Мужики переночували мене, дали деяку одежу та обув, а рясу лишив я у них і просив, аби передали в манастирь.

По кількох днях пішої і голодної дороги приволік ся я домів і впав на дорозі. В горячці я дуже мучив ся, та мати пильнувала мене і потішала. Бідна мати, одиноке серце для мене на сім великім, широкім сьвітлі...

III. Юрчикъ.

I.

Сьвято. Мати колише малого Юрчика і шепотить з дівчатами, що навідали ся до неї.

— Яка се гарна і люба дитина! Ясне личко, темні оченята, волосе як лен і кучеряве.

А мати усьміхаєть ся.

— Буджу ся сеї ночі, дивлю ся, а його нема коло мене. Я зледеніла. Шукаю, шукаю і вже шибнула мені гадка, чи не вкрав хто його, аж сягнула і налапала. Скотив ся на землю і так спав.

Плетена колиска хитаєть ся поволи і лебедить тихенько, жалібно до шепоту; на дворі бліде, смутне полудне,

вітер хлипає в пожовклім листю. Юрчик вдивив ся в темну, смерекову стелю, чорні суки і задирки маячіють і перетворюють ся.

Зітхнув і зложив оченята і уста до сну.

II.

Збудив ся скоро, тай не до втіхи, не до пустоти будив ся він.

Мав чотири роки, коли видів, як умирала молодша сестричка Марійка.

Мати стояла коло неї в безрадній розпуці, бідне дитя мучило ся, а Юрчик був здивований тою сценою і не розумів її. Відтак шпигнуло його, що Марійка лежить непорушно мов у сні, зі зложеними ручками. Баба Матїїха мняла хрестики з воску. Найбільшій вложила покійній в ручки, меншій поклала їй на чоло, а другий на колїна. Потім завивала її ніжки в ясні платки і казала: „Треба рівно обв'язувати, аби біднятко не шпотало ся, як буде йти до Бога“. Мати хлипала і ломила руки, а Матїїха зітхнула і успокоювала її.

— Не плачте, адїть, яке воно, як ангелятко! Воно щасливіше від нас. Ми повинні завидувати їй. Вона буде там молити ся за нас, а тут що була би почала між нами грішними?

А мати мовила крізь плач:

— Не жаль мені далі, що вмерла — певно, що буде там щасливіша від нас, але жаль мені, що так довго мучила ся.

— Га, ми всі тут ще гірше мучимо ся, та що маємо робити...

На дворі був вечірній, осїнній спокій.

На другий день прийшли люде з хрестом і хоругвами. Юрчика заняв дуже розпятий Христос. З острахом і здивованєм вдивляв ся він в ту незвичайну появу з болїсним, мертвим обличєм. До хати зійшли ся люде. Сьвященник читав молитви, хмарки кадила стелили ся по сьві-

тлиці, свічки меркотіли, меркотіли сльози серед хлипаня і шептів і задрожала сумовита пісня. Сльози матери збудили плач у хлопця. Прощанє з покійною. Якийсь мужик звернув тихцем увагу матери, щоби сльоза не впала на покійну, бо не добре буде їй ставати перед Богом з жалем матери. Цідували її по черзі. Юрчика підняла мати до помершої, його уста вразило личко студене як лід.

Забили її в домовинку і понесли, куди? він не знав.

Хмарне, вогке пополудне, а в світлиці знов пусто і сумно. Він лишив ся зі служницею, але вони не промовили до себе ні слова. Вечером крім батька була вся челядь у хаті. На комині блимав каганець, мати порала ся коло вечері. Від часу до часу зітхала і отирала сльози. Юрчик сидів на своїй улюбленій лавочці коло припічка. Підобгав ніжки і поглядав то на грань, то на маму, то на служницю, що мила миски. Двері до світлиці були відхилені, світло вкрадало ся до неї і грало ся на бічній стіні з тінями. Мати пішла туди за посудом. Нараз дав ся чути її голос:

— Параню, то ти!?

— Ні, що? де? — озвала ся служниця і підняла ся від мисок.

Мати вийшла бліда. Дивна мовчанка тривала до вечері. Аж при вечері розповіла мати, що за дверми в світлиці щось біде заступало їй уперто дорогу. Далі оповідала шепотом, що в ніч перед смертю Марійки снила ся їй керниця повна крови. Мати зачерала з неї коновкою, пересаджувала білу квітку в якімсь негарнім рові та підливала її тою кровю. В церкві підчас молитов підняло ся з легким скрипом вічко домовинки, а дим згашеної свічки стояв довго в виді якогось знаку, якого мати не хотіла, чи не могла означити, лише вістила з него щось страшне. Хлопчина слухав уважно, по нїм перейшов мороз, але він не говорив нічого. Мати повела його до світлиці спати і вийшла. Постіль, на якій спав він з батьком, була напротив півосвітленої стіни. Накрив ся по шию, дрожав, ловив слова з першої кімнати і дивував ся, що вітця нема так довго. Йому було скучно і лячно без него. При нїм міг він сміливіше вдвляти ся в глуху

пільму ночі. Бувало вечерами нудить його всякими питаннями, а відтак вслухується в гробову тишину і роззирається. Тоді причувалися йому дивні гомони, сьміхи, зойки і стогони, ціла хата роїлася марами в широченних, пестрих уборах. А нерозумно здавалося йому, що ніч буде вічно тривати і тоді плакав тихцем.

Прокинувся, як батько лягав коло нього. Тепер чувся безпечнішим.

— Тату!

— Га?

— Ви де були?

— В лісі.

— І ви не боїтеся в ночі у лісі?

— Чого боятися? То лише дурний гадає, що в пільмі плодить всяка страшна біда, але мені у лісі безпечніше навіть, ніж у хаті.

Довга мовчанка. Хлопчина порухався і обізвався тихо й несміливо:

— Тату!

— Що?

— Марійка де?

— Нема, пішла до Бога.

— Де до Бога?

— Там високо в небі.

— Чому пішла?

— Ба, ти був би її може бив, а вона боялася, а Пан-Біг сказав: „Не бійся, ходи до мене, буде тобі ліпше!“

— Я би її був ніколи не бив.

— Ба-а...

Хлопчина сховав лице в подушці. Як батько захропів, а його обняло горячо, почув він таємний стук до вікна, що морочив його що ночі. Почав дрожати, накрився з головою, аж піт виступив на нього, а міряний, упертий стук як би чиколонком, не давав йому супокую. І повторилася та сама історія що кожної ночі: оддебілий хлопчина піднімався поводи з острахом, глипнув на вікно і в тій самій хвилі вдарила його таємна рука по лицю. Він упав без тямки на подушку і так заснув.

III.

— Мамо!

— Що?

— Мені снила ся сеї ночі Марійка, але так якось —

— Як?

— Була убрана так як тоді, коли лежала. Вона не лежала, лише ходила і дивила ся, але не сьміяла ся і не говорила і тримала чічку... Ма —, чи вона прийде коли до нас?

— Ой, не прийде вже ніколи!

— Чому?

— Бо умерла!

— Ага, умерла... умерла...

— А Параня умре також?

— А, певно, що колись умре!

— А Матїїха?

— Тай Матїїха!

— Ну, а тато? Надїяв ся, що тато такий дужий ніколи не умре!

— І тато!

— О-о-о, і тато, і тато...

— А піп?

— Тай піп і ми всі колись мусимо вмерти...

Хлопчина задумав ся.

— Ну, а я?

— Тай ти!

Продрог як невинний, коли почує засуд смерти.

— То ціле село умре?

— Певно, що так! Одні люде родять ся, а другі вмирають.

Силоміць здержував ся від плачу. Запитав би ще, чи і мама умре, але боїть ся почути правду і силуєть ся не вірити в те все. Побіг до сьвітлиці і запер двері. Тут стало йому все живо перед очима.

— Всі умруть, всі умруть і тато і мама і я і ціле село.

Пересували ся знайомі лица. Йому вьяснювало ся, щó то значить умерти. Чоловік не рухаєть ся, не видить, не чує, з ним можна робити, що хто схоче: і різати і на сьмітю поставити, він не буде боронити ся, він як дерево

і ніколи не встане. Кудлатий Бурко дивився йому в очі і махав хвостом. Хлопчині дуже жаль стало пса. Він присів, обняв його за шийку і глядів на вікно.

— І ти умреш, Бурку!

Вдивився заплаканими очима в небо і хотів, аби Марійка показала ся.

IV.

На комині блимає каганець. Хлопчина сидить скулений на лаві. Мати вийшла до коров. Тишина. Він повів очима на вікно. На дворі глуха пільма. В кутах трясуться тіни. Він не радо лишається сам у хаті, але онимається сказати. Його мучить страх і цікавість. З прівола роззирається він по тінях. Напротив него отворені двері до сьвітлиці. Там темно. З темряви виринає чудернацька мара і перетворюється за хвилі під впливом його віддиху і зору. Росте, то маліє, ширіє, видовжається як дим перед вітром. Ось нависла серед сьвітлиці з видовженою ппкою і сьміється хрипливо. В руці тримає галузку з сьвіжим, зеленим листєм. Чути м'якко, весняне леліне листя. Та мара справила галузку перед своєю пику, а листє корчить ся з шелестом за кожним дихом і звивається в трубочки. Мара зірвала одну трубочку, хухнула в неї — хлопчину обілляв студений піт. Кинула трубочку до него, але не долетіла, лише впала на підлогу і відбила ся з шелестом. Хлопчина отворив рот і очі та дрожав. Мара зривала далі сухі листки, а за кожним ставало йому слабше і він чув чим раз більше, що якась страшна сила тягне його наперед. Трубочок на віти вже тільки чотири... три... дві... він ухопив ся дрожачими руками за лаву і полетів...

— Юрчику, а ти чого лежиш на землі?

Мати підняла його і занесла на постіль.

V.

Цілу зиму дуже суятив. Поволи настала весна. Сніг згиб, земля ще не висохла, сонце сьвітило трохи. Одної неділі по полудни Юрчик був сам дома. Його мучила нуда. Вийшов з хати, але вогкий, студений вітер поразив його

так, що вернув ся. Знеохочений ляг на постіль. Йому здавало ся, що болото і вогкість плинуть з надвору до хати, аж на постіль. Родичі поїхали до свояків, служниця пішла до церкви. Крізь вікно впадає холодний усміх, вітер лопотить сухим повоєм. Хлопчина встав. Не знав, що має робити? Йому забагало ся чогось, але чого, віт сам не знав. На підлозі сьміте... Він любив нераз позамітати чистенько, а потому сісти в кутику і думати, але епер не міг забрати ся до тої роботи. Глянув на крісло і пригадало ся йому, що служниця на ніч кладе крісло коло постелі. — Юрчик зриваєть ся зі сну і може впасти — казала вона. Підняв крісло, але зараз опустив його і присів, бо заковлоло під грудьми.

— О, я слабій, — замітив він з повагою старшого чоловіка.

Йому стало дивно, як то може щось так колоти. Встав і знов узяв крісло. Піднимав поводи і слїдив свій біль. Потім пригадав собі смерть і ходив по хаті та заводив за Марійкою і за собою. Як виплакав ся, то прийшла йому на гадку його звичайна забава. Почав бігати в колесо по сьвітлиці і філював рукавцями. Нараз глипнув поза себе на стїну і уздрів, як за ним гнала страшна, целехата тїнь. Мигом стрибнув він на постіль і накрив ся з головою. Як прочуняв і отворив очи, по кутах трясли ся вже дїди і западав вечір. Заснув хлипаючи.

Збудив ся, коли родичі приїхали веселі з гостини і закликали його до вечері. Батько затирав змерзлі руки, дубонїв, прибагав Юрчикови і дав йому кілька гарних яблук та книжку з образками. Хлопчина дуже любив такі книжки і випитував ся батька. Образки впливали на його нічні фантазії.

VI.

Їх хата на лагіднім пригорі, подаль села, під самим лісом. Ліс смерековий, усе зелений. Як настала весна, як зелень і цвїти розвили ся, то хата виглядала як у вінку. Тоді для хлопчини рай. Бігав по лісі, рвав чічки, закосячував капелюшок, то прислухував ся щебетам пташок, то бавив ся в саді між корчами порічок і ставляв хатку

з іонт. Що ночі обдумував новий плян і що день розбирав і клав инакше. Лише дашка не міг звести. Уставить стінки, вбе в землю іонту по-при іонту, затисне кожду в ровець, положить стелю, але завершити ніяк не міг. Одного вечера впав був уже на здогад, вишукав кілька цвяхів і збивав прямокутно іонту до іонти, але цвяхи були за грубі, іонти колоди ся або не приставали рівно. Намучив ся аж мозолі понабігали, а дашок був нерівний, одна пара іонт стояла висше другої, а боки не задранені. Пізнім смерком покинув роботу і пішов знеохочений спати. З жури забув навіть про вечерю. На другий день устав пізно і вийшов до города. Його хатку розметав хтось до тла. Посоловілий вдивляв ся довго в руїну. Потім сховав ся в порічках і глядів в небо.

— Там до неба пішла Марійка і я не маю з ким бавити ся. Вона би помогла мені поставити хатку...

— Як то можна таку велику хату зробити?

Крізь отвори даху влітали то вилітали ластівки і сідали на вершку. Хлопчина спостеріг, як старі вивели на сьвіт молоденькі. Вслухав ся в їх дзьоботанє і дивив ся, як старі надлітали з поживою. Ластівята отвирали дзюбки, а старі ні разу не ошибали ся і годували кожде. Одно поговоранє ластівля висунуло ся з середини рядку на край, а стара таки не помилила ся і вткнула поживу середньому.

— Чому ластівка так любить свої маленькі? — питав він себе.

Від того часу вставав усе найранше, виходив на обійсте і вдивляв ся в ластівки. Ранки були холодні, він у сорочині підгортав ніжки під себе і забував холод. Сумні оченята навівала сонна задумчивість, з-поза сліз розпестрювали ся наповидні круги, а ластівка злітала до його розчінканої груди, простирала крильця і гріла своїм пухом.

VIII.

Сьвято. Зібрала ся громадка свояків і знайомих. Пили горілку, балакали голосно і курили люльки. Юрчик дивив ся з кутка, прислухував ся розмовам і дивував ся, що нічого не розуміє. В кінці скучило ся йому сидіти самому

і забутому. Він приступив до одного з гостей і спитав щось. Гість глянув на него, погладив і відвернув ся до своїх. Хлопчина до другого, сей так само, він до третього, третій тож так. Роззирав ся довкола, почув загальну байдужність усіх до себе і його зняв страх. Почав плакати, але й на се не звертав ніхто уваги. Тоді видало ся йому, що він має пропасти тут між людьми і ніхто сего не замітить, не виратує його — і підняв нервовий, шалений крик. Надбіг парубок, взяв його на руки і поніс на двір. Носив по обійстю, забавляв, показував ліс, потім станув з ним коло стаєнної стіни і показував крізь щілину корову.

— О, диви, нані, видиш?

Хлопчина відхлипував і заглядав, але тої „нані“ не міг достеречи. Видів лише латку на стіні, де глина відпала.

— О, нані, видиш, як румеє!

Дітвак зітхнув і склонив голову на плече парубка. В його уяві мелькає латка, немов румеє. Він припадає чим раз більше до парубка, здригає і квилить ся тихенько.

Зеленим облогом іде до него Марійка і усміхаєть ся, а він не плаче, ні! І хилить ся до неї, цілує і дивуєть ся, що її личко вже не студене. Сам собі не вірить, дотикає її і тішить ся. Вона показує йому хатки, але всі з дашками і такі писані, яких він ще не видів. І беруть ся обоє за ручки, лепечуть, танцюють і летять понад зелені ниви геть-геть далеко від людей...

ОСИП ШПИТКО.

В И Р І Д.

ОПОВІДАНЬ.

VIII.*)

Зникла Естера — зникло й моє щастє і веселість, а те щастє трівало так коротко, мов той сон. Не було кому мене потішити, не було кому розрадити, заохотити — не було кому заспівати та приголубити бідного, опущеного сироту. Не стало моєї любої Естери, мого ангела хранителя... Жаль мені було її дуже. Я сторонив від людей, ховав ся по самітних кутках, тужив і плакав навіть часто. Не сходила вона мені з думки, всюди я бачив її перед очима і чим довше думав про неї, тим гірша розпука брала ся мойого серця; я гадав, що не пережию сего удару. Остогидло мені все і втратило давнійшу вартість, блиск і красу. Сьвіт виглядав тепер зовсім иньший, як був перед тим, зробило ся якоеь темно, сумно, якоеь так прикро, що я иноді лякав ся самого себе. Особливо Білківці посумніли; тоді я повірив, що в такім смутку-горю справді і сонечко не так сьвітить і зірки не так сяють. А мені на серцю і душі стало не лиш страшно сумно, але якоеь і глупо заразом. Робив би щось, та не знав що; йшов би кудись, та сам не знав куди. Замкну ся бувало в хатині, положу ся, хотів би заснути — та не можу, нудьга хапала ся серця.

*) Див. кн. VII, стор. 11—44.

Раз бачучи мене таким сумним, позичила мені Муся „Мушкетерів“ Дюма.

— Се чудовий роман — говорила вона — лише читайте, а будете бачити, що не пожалуєте.

Спершу я читав, от, аби читати, аби чимось зайняти ся, але згодом роман справді інтересував мене щораз більше, я читав доти, поки не перечитав усіх трицяти і кількох томів.

Я немов віродив ся. Пригоди героїв дуже мені подобали ся і імпонували. Я пізнав щось, чого досі не знав, про що й не чув ніколи. Значить ся, можна йти у світ, можна чогось навчити ся, щось побачити, можна шукати різних пригод, бавити ся при тім і теж імпонувати людям. Що мені лишило ся? Ніхто і ніщо. Ніщо мене тепер не вяже, ніхто не розказує, не потурає, не бе... Нема й тої, для котрої варто було лишитись не лиш у Білківцях, але і в тюрмі цілі роки просидіти — я самотний на світі... а тут в серцю так тяжко, мучить тоска, жаль...

У тім часі заїхав до нашого місточка якийсь провінціональний польський театр. Ішли пани, йшли підпанки — пішов і я, просто, аби розірвати ся, побачити, що там за комедії будуть показувати. Досі я ще не мав понятя про театр та його високо культурні задачі, не знав і не розумів штуки та її значіння, чув лиш, що їздять якісь театри, одні з людьми, другі з восковими фігурами, иньші з львами, тиграми, малпами і т. и., та все те називалось у мене: „комедиями“.

Театр дав 12 представлень і я не опустив ані одного. Всі відіграні штуки припали мені до смаку, промовляли до мойого серця, так, що я залюбив ся в театрі і в штуці.

Від'їхали актори, а я раптом почув ся ще нещасливішим, ще більша розпука обгорнула мене. В душі втворили ся якісь дивовижні і незрозумілі мені бажання, я почував, що з тим театром, із штукаю маю щось спільного, вони мені не чужі, бо в противнім разі я й не тужив би за ними. Не було ані одної поміж відіграними драмами, в котрій би я не бачив бодай частини себе самого і котра-б не гармоніювала з настроєм моєї душі. Все мені подобалось, усе мене поривало, все приманювало до себе,

навіть те родинне, кочове, артистичне життя акторів мало в собі якийсь чар. Театр просто немов кликав мене: „Ходи сюди! ось тут для тебе місце! тут забудеш своє важке горенько, тут вилічиш ся, виздоровієш — тут будеш жити так, як сего бажає твоє серце!“

Від'їхали актори, та побут їх не лишив ся без наслідків для мене. Так само і „Мушкетери“ зробили своє. Я став читати романи, пристрасно взяв ся до них, а кожда любовна сцена нагадувала мені Естеру. І чим більше читав я, тим горячійше бажав покинути Білківці, а йти геть, сьвіт за очи, на мандрівку, тим більше, що побут тут став ся чим раз гірше нестерпний. Я рвав ся в сьвіт, не можна було довше дивитись на сю монотонію. Одні і ті самі люде, одні і ті самі доми — все нудило мене, обридло, навкучилось; навіть церковні книги і образи, перед котрими треба було заєдно хреститись та бити поклони. Так і мусіло бути. Я-ж довідав ся про иньший сьвіт, про иньше життя, почув иньшу музику, пізнав иньших людей, а вони видались мені далеко приємнішими, далеко ліпшими і далеко розумнішими від усіх звичайних; перед ними я разом із моїми „ірмолоями“, „тропарами“, „кондаками“ і тим подібними „музичними утворами“ ховав ся в кут, спадав до „зера“. Оті наші церковні церемонії видались мені сьмішними, я став їх соромити ся, як чогось дуже старосьвітського і дуже — сказати-б — несмачного, так само, як церемоній ворожок. Тут мимоволі нагадував ся мені Бендера і його науки.

Кілька тижнів по зникненню Естери напала на мене в однім шинку шайка зложена із 14 осіб підохочених, а від давна вже замовлених на мене противників і тут хотіла викопати мені гріб. Зі мною бавилось ще п'ять моїх товаришів. Один із них справляв іменини. Ми вийшли переможцями; побили всіх, декотрих покалічили так, що мусіли по кілька тижнів лежати в ліжку. В додатку мене обікрали, що теж не причинило ся до успокоєня розбурханих нервів. В кінці бачучи, що нема иньшого виходу, я рішив ся плюнути на все і йти, куди очи понесуть.

— Що ви робите? — напучувала мене попада. — Адже тепер як раз зближаєть ся час ваших жнив, надхо-

дить великодня сповідь, „роківщина“, — се одинока дяківська пенсія, ліпше сказати-б „ординарія“, котра звичайно не перевищає цифри 20—50 зр. річно — а вже-ж шкода лишати!

— Поет, мамцю, поет! — додала покиваючи головою Муся. — Пан Роман такий непосидючий дух, як Шевченко. Напишіть мені на спомин яку думку, прошу вас!... Але *ἀργος*! Забули вже Естеру?...

— Ей, пане дірітенсе! — немов плачучи говорив Ринковський, подибавши мене на вулиці. — Нічого від вас не хочу, нічого не бажаю, лиш даруйте мені страшну вину, даруйте, що я був би вас в таку страшну біду ввалив... та не лиш вас, але і себе і мою дитину і цілу родину... Даруйте мені, прошу вас, бо буду гризти ся і плакати до смерти. Вас Бог відвів від злочину. Ой, коби ви знали, як я терпів того памятного вечера!... Їв кутю, а вона пахла кровю; їв рибу, а її чути було трупом Каїфки; пив вино, пиво, а вони схожі були на кров... Боже! я гадав, що сконаю, повішу ся!... Прощу вас, позвольте на скляночку меду...

І глупі вони всі і сьмішні і жаль їх стало. Розуміється, я не вволив нічийому бажаню, нічого навіть не відповідав; чому — абсолютно не знаю; в тій хвилі я не розумів себе самого, не знав стану своєї душі, а мав лиш одно одиноке бажанє: іти в сьвіт за очі.

І я пішов. Вибрав ся з Білківців нічю, з ніким не бачившись і з ніким не поздоровкавшись. Відрік ся всего, навіть „роківщини“. В однім убраню, з двома гудьденами в кишені, з малесеньким клуночком, в котрім забрав із собою по парі всякого біля, в одній руці, а з лїскою в другій, при сьвітлі ледво видного із-за хмар місяця — прощав ся я з Білківцями. Останній мій погляд звернений був у сторону старої вишнями умаєної корчми. Я шукав очима знаного віконця, ждав хвильку, чи не осьвітить мене ясний сніп сьвітла — та дарма, не було тої, що його кидала... не вийшла, не показала ся...

— Естеро! Естеро! жите ти мое солодке!... — кликав я в розпуці, а з очей пустились раптом сльози цілими струями і лились так довго, похи їх стало.

Вставши на ноги, я почув себе легеньким, мов те піречко; здавалось, що з тими сльозами видилось усе моє горе, весь смуток, усі терпіня, муки й удари, які я досі перейшов; що я немов на ново на світ народив ся. Лиш голова тяжіла, а то був би з вітром полетів.

IX.

Метою моєї подорожі була столиця краю. Там я сподівався знайти собі якесь занятє; яке воно мало бути — про се я й не думав і зовсім тим не гриз ся. Я вірив у свої сили, вірив і в те, що там, у столиці краю, котра — як я думав — достарчає таких акторів до театру, знайду иньших людей, ліпших, котрі теж як і Бендера не будуть мене питати про службову книжочку, а приймуть радо здорового, молодого хлопця, навчуть чогось, допоможуть і якось я буду в світі жити. Актори говорили мені ще в Білківцях, що там є такі школи, в котрих учать ся здібні хлопці на акторів. Ей, Боже милий! — гадав я собі. — Коби мені до сеї школи дістати ся... тож то я колись відгравав би, тож то тішив би ся!... Люде будуть подивляти мене, так як отих акторів, що були в Білківцях, а може ще більше!... А я навмисно приїхав би колись до Білківців — нехай би мене послухали, нехай би на мене подивились...

Побачивши у-перве столицю я онімів із подиву. Які-ж тут богацтва, скарби! Які тут пани великі і яка їх тут страшна маса! А людей — Боже, що трави зіля, що піску в морі!... А все те вигладжене, вистроєне на останній гузик!... Мене дивувало, звідки вони всі беруть стільки грошей і як властиво живють?... Видко, тут лекше о гріш, тут уміють оцінювати людську працю і відповідно нагороджують. А в Білківцях що? Я був лиш один у моїм фаху і що мав із того? Тут послідній шевчина убираєть ся як у нас судовий ад'юнкт, а я в своїм убраню соромив ся самого себе.

Всі оті чудові палати, безчисленна многота велпчезних виставових купецьких шиб, за якими я бачив стільки

золота, срібла; багаті строї панства і все-все казало мені вірити, що тут я не загину. Адже се теж люде — не Татари! не дозволять мені чей-же згинути з голоду, не дадуть терпіти...

В мене вступив дух віри, я був твердо переконаний, що все станеть ся так, як я собі буду бажати. Сеж неможливо, аби я, один чоловік, не помістив ся між такою масою великих та багатих панів.

— Романе, лиш до діла! Сьміло вперед, а незабавки будеш і ти паном!

І з тим окликом у душі я кинув ся в вир виперфумуваних та виґалянтованих тисячок щасливих вибранців фортуни, став і собі дечого шукати.

Ой, шукав же я, шукав!... Від рана до ночі, кого здибав на вулиці, просив, обіцяючи бути добрим, послушним — дарма.

— *Jakie masz szkoły?* — питали мене.

— Ніякі! — кажу.

— *Czem się trudnisz?*

— Я був дїрїґенсом церковного співу.

— *No to idź do stu dyabłów dalej spiewać, nie zawracaј głowy!* — Так відповідали мені. Просто на плач збирало ся. Шож тут почати мені бідному в такім великім, чужім місті? де обертати ся, що їсти, де проспати ся? Страшно...

Цїлий день і цїлу ніч переходив я так о голоді і холодї. Чіпав уже менших панків, радив ся їм, що почати з собою — та всі лише плечима здвигали, ніякої ради не давали. На другий день знов те саме. Ходжу і ходжу, цїлий день... ба, вже й вечір. А я змерз, аж трясу ся. Де вїйду, чи до якого шинку, чи до склепику — всюди мене проганяють, виштуркують, грозячи поліцією, не дозволяють чоловікови навіть заґріти ся..

— Що се таке? — міркував я собі. — Люде жиють поміж собою як люде, помагають собі, частують ся взаїмно, запрошують один одного — а я... немов не чоловік, сьміють ся ще з мене, покепковують собі, дурять... Що воно таке? Чому я такий нещасливий, що не маю ні від сонця, ні від місяця? Чому я такий опущений, такий бідний?...

Адже я чоловік як інші, маю так само руки, ноги, очі, ніс... говорю з людьми людською мовою, розуміємося взаємно... Чому-ж я ходжу поміж них гей той відлюдок? чому-ж вони мене цураються? чого? що я їм зробив злого? в чім провинився?

Отак роздумуючи йшов я без ціли, сам не знав, що з собою почати. Аж слухаю, хтось грає на фортеп'яні, мужеський голос співає якісь веселі польські пісеньки, а люде бють співакови брава. Я зирнув у той бік. „Restauracja i traktuernia...“ Не надумуючись довго, вступив я туди. Якийсь лисий, оголений панок стояв на естраді і співав при фортеп'яні, вимахуючи руками і роблячи різноманітні міни, як раз такі самі, які роблять актори. Я дуже втішився. Казав собі дати склянку пива і ждав, поки сей панок не буде вільний.

Згодом почали гості розходитися, а мій панок сидів при великій склянці пива і дивився на мене своїми розумними очима. Кажу „розумними“, бо таким я його справді вважав. Сам факт, що ходячи з мисочкою поміж гостей за грішми, оминув мене, немов знаючи через Духа св'ятого, що я голий як турецький св'ятий, — був для мене достаточною причиною, аби вірити в його розум. Присівшись ближше, почав мене випитувати: хто я, що я, звідки й за чим сюди примандрував? Я оповів йому все по правді.

— Не журіть ся, якось воно буде! — сказав лисий панок, глибоко задумавшись.

Був се теж актор; мав за якийсь час виїздити на провінцію з вечерками і мене взяти із собою, а тим часом забрав мене до себе, там перебрав у своє стареньке убрання, прилагодив ліжку і держав при собі. Платні я ніякої, поки-що, не брав від него, бо й не було за що брати; він і так зробив для мене багато доброго.

Тут перебув я цілих два місяці. Через той час мій добродій приготував мене до „дебюту“, очевидно на провінції. Він лиш одним тішився: іменно, що я музикальний і мав при тім не злий барітоновий голос. Повишукував багато різноманітних оперових та опереткових кусників на тенор і бас або барітон і ми за-дня вчилися, а вечором ішли звичайно до висше згаданої реставрації „на

представлене". Біда мені лиш була, що я не вмів нічого по польськи. Хоч із книжки читав добре, все повторяв гаразд, лиш „kierska wumowa", що мого вчителя дуже гризло.

Ну, і виїхали-ж ми на провінцію „з концертами". Я був страшенно рад. Запах театральної смінки та мастиксу робив на мене великанське вражінє. Зміна місця, щораз сьвіжі околиці, сьвіжі люде — все те впливало корисно на стан моєї душі. Та на жаль, не можна було сего сказати що до фізичного боку. Адже весь сьвіт знає хиба долю провінціональних акторів. Що-ж до мене, то я справді жив майже виключно „духом божим", а властиво „духом музи".

Поводило ся нам страшенно зле, а мій директор і опікун таки завше дбав більше про себе, даючи мені те, що йому самому захотіло ся. І не дивниця-ж, кождий собі рад, в біді, нещастю; кождий стараєть ся себе ратувати, а другого — нехай чорти беруть. Певна річ, що коли-б був мав більше, то й давав би більше. Впрочім і я на його місці поступав би так само. Бідив я дуже, але ніколи не нарікав на него, маючи завше на тямці столицю. Навпаки, вдячний був йому, що показав мені дорогу в сьвітї.

По кількох місяцях такої волоцюги мій директор одного прегарного поранка щез без слїду, лишаючи мене самого, без способу до житя, без кусника хліба і без крайцара при душі. Я не знав, що з ним стало ся, ждав кілька днів, думаючи, що він поїхав десь в околиці з запросянами на заповіджене афішами представленє, як звичайно практикуєть ся на провінції. Тим часом в самий день заповідженого представлення дістав я від него кореспонденційну карту ось якого змісту:

„Шановний Пане!

„По довшім намислі я рішив ся вступити до більшої трупи, бо як бачите самі, у двійку не вдіємо нічого, тим більше, що ви початкуючий і навіть по польськи говорити не вмієте. Жаль мені вас дуже, але не пораджу нічого, бо я сам не можу вижити, а не ще вас удержувати. Не хочу вас зводити і скажу по правді, що хоч талант безперечно маєте, то за те брак найважнійшої умови, т. є.

образованя і інтелігенції. Так як є — далеко не зайдете. По моїй думці — вертайте на село і вчіть дальше співу, а певно анї голоду ніколи не зазнаєте, анї воші не будуть вас їсти, а ще й гроші можете зложити. Словом, будете ліпшим паном від мене. Отаку добру і сердечну раду дає вам — зичливий Осецький.“

Лист сей, по правді сказавши, більше мене потішив, чим засмутив. Осецький признав мені те, що й по моїй думці було найважнішою умовою на артиста, а то — талант. Добре, що сей у мене найшов ся, а все иньше — байка. „Образованє і інтелігенция“ — не велика штука. До чого мені врешті якесь високе образованє? Рецепт писати не буду, не буду теж анї палат будувати, анї людей судити, анї зьвізд рахувати... що мені там! „Інтелігенция“ — ну, теж не такий великий страх! От, аби лиш уміти чемно і по модному вклонити ся, тонко зі всіми обходити ся, в свій час ніс висікати — тай вже й інтелігентний! Коли є талант — то буду й актором. Лиш добре вивчити ся ролі!...

Та з другого боку годі заперечити, що я волів би був того листа таки не дістати. Розгадавши собі добре, я дуже загриз ся. І було чого. Анї де проспати ся, анї що з'їсти, анї чим одягнути ся, анї просто з місця рушити ся. На всякий спосіб біда. Коли-ж голод таки на добре зачав дошкулювати, я пішов знов між людей просити якого небудь занятя, та ніде мені його не дали, бояли ся навіть переночувати. Одні бояли ся, що „напущу їм нужди“, другі, що „можу їх обікрасти“, треті, що „переночувавши одну ніч, буду їм докучати дальше...“ і т. и.

В місточку С., де мене лишив Осецький, годі було чужому чоловікови два дні ходити по вуличках, аби його третього дня не знали не то вже старі, але й діти. Щастє, що здовж річки за містом ріс формальний лісок вільшини, а то прийшло-б ся було ночувати під голим небом. Вона одинока приняла мене з отвертими раменами: тут я заквартирував ся і звідти ночами викрадав ся на сьвіт, за жиром виходив, мов той лісовий зьвір. В день я не міг сего робити, бо був брудний і обдертий, та бояв ся, аби мене жандармерія не арештувала та „шупасом“ не від-

провадила в родинні сторони. Сего я дуже бояв ся, бо доперва тоді був би себе дома осьмішив на віки. А я так хотів загостити там колись паном, гарно убраним, багатим, поважним, розумним... так горячо бажав переконати всіх моїх ворогів, що вони грубо помиляли ся що до моєї особи!...

Розіславши кілька неоплачених листів до різних театриків, чекав я божого спасеня. Адреси їх знав я від Осецького. Та ніхто не відписував, нікому певно й не в голові було. А я тим часом мучив ся, ой, страшно мучив ся.

Кілька тижнів опісля переїздила туди трупа пані Ліщинської. Кристаючи з нагоди, пішов я до директорової і впросив ся. Було се товариство уділове, кождий був заангажований на т. зв. „марки“. Найліпший актор мав найбільше марок. Директорова Л. мала 16 марок, відтак пп. Нафцінські мали 30, далі йшло по 13, 10, 9 і 8. Я, як наймолодший і початкуючий дістав 2 марки. Грало ся звичайно що другий день і мені припадало на марку по 10, 12, 15 і 20 кр. Лиш одинокий раз дістав я 1 здр. 60 кр. і се був для мене справдішній празник.

Ріль не давали мені майже ніяких, хиба часом заанонсував кого на сцені. Звичайно я статистував, зносив і випозичав на представлення всякі потрібні реквізити, иноді суфлював, часто услугував старшим акторам, властиво-ж служив до заповнення числа акторів, як на афішах, так і в поліції, не говорячи вже про відбіране білетів. Нераз мене ганьбили, нераз кололи руським „хамським“ походженем, нераз витикали, що я дармоїд, туман, що мені не актором бути, а просто свині пасти, що мені роблять ласку держачи при собі — а я ніколи не відгризав ся, лиш терпів. Засиплеть ся було котрий актор або таки не вивчить ролі — то я був винен, бо суфлюючи навмисно старав ся його засипати. Очевидно, ніяк було й боронити ся, бо зараз усі повставали проти мене.

Але згодом я вивчив ся досить польського язика, приготував собі кілька відповідних та вдячних рільок і ждав лиш нагоди, аби перейти десь до иньшої трупи і виступити там під иньшим псевдонімом, уже не як те-

атральне поштурковисько, але як актор. І справді, по році такої волоцюги я заангажував ся до трупи иньшої директорки, пані Іліновської. Я йшов до неї пішком 16 миль.

Пані Іліновська — як говорили між собою актори — мала походити з якоїсь виднійшої шляхотської родини з Царства польського. Вона любила веселе, гуляще жите і втікла до театру. Зразу була акторкою, а коли краса почала їй не дописувати, відібрала правно належний їй спадок і зложила собі власну трупу, з котрою їздила найперше по Коніресівці, а відтак прибукала ся й до Галичини. Тут переходила вона всі фази галицьких провінціональних театрів; що хвиля банкрутувала і що хвиля підносила, очевидно завдяки лише давнішим висшим „знайомостям“. Мала опінію цілком упавшої жінчини. Приймала „коханків“ явно-славно, не уважаючи навіть відповідним держати ся якоїсь системи в назначуваню годин любовних прийнят. В її дирекції все мешкало разом, бо так наказувала „економія“. В одній кімнаті мешкала не раз ціла трупа, чисто по циганськи, а по її думці — „prawdziwie artystycznie“. В кімнаті пів фіри соломи, значить ся, одно велике спільне ліжко для всіх. Де хто впав, там і спав. Директорова мала завше „коханка“ спеціяльного і сего окружала більшою ласкою і опікою. Однак се їй не перешкаджало иноді „dla odmiany“ потішитись хвильку иньшим.

— No — каже бувало — który z panów chce na dziś być moim kochankiem? — Вибирала звичайно по вподобі. Ніколи не соромила ся і своїм поведенем немов не позволяла й иньшим за себе і за неї соромити ся. Коли поводило ся нам добре, тоді пані Іліновська віддавала ся штуці цілком, забувала коханків — просто ставала ся зовсім иньшою жінчиною. Тоді варта було, аби її справді любити. Всіх тих, що хотіли їй прислужитись, підхлібитись, усіх, хто нагадував їй недавно „щасливо“ пережиті любовні хвилі — відпихала від себе, а часто проганяла з товариства, хоч був він перед тим і її „спеціяльним коханком“. — *Bydle jesteś! wypoś się baciazu!* — говорила такому. Взагалі підхлібників не терпіла, але нікому найменшої кривди не робила. Як же прийшли

„чорні місяці“ — тоді пані Іліновська громадила довкола себе цілу дружину і так звичайно в одній кімнаті ділилась із ними останнім шматком хліба. Лучалось і так, що по дві або й три добі не мало ся нічого в роті — тоді директорова продавала із себе останню спідницю і не втрапивши по дорозі ані шелюга — все приносила „dla ukochanej družyny“. І тоді жила... жила в повнім значіню слова. Чим більше дошкулювала біда, тим байдужнійшою ставала вона на всякі товариські форми і тим пристраснійшою. Бувало по тижневи качаємо ся по барлозі голодні, помучені, на-пів нагі... Дехто, прочуваючи біду, задалегідь вишикав ся, поки була матеріальна змога, а були й такі, що лишали ся з нею і тих вона любила і високо цінила. Хто-ж її хоч би лиш раз коли в прискрім положеню опустив, того вже ніколи не принимала до своєї трупи. Були такі, що її просто визискували, ждучи, поки не продавши чого із себе, не накормить їх, ховаючи свою гардеробу десь по сусідах. Раз власне приловила такого пташка *in flagranti*. Бачила в місті, як заїдав ковбасу, а прийшовши домів, приняв свою частину, пів горнятка квасного молока, кленучись, що він нічого ще не мав у роті сьогодні. Тоді пані Іліновська прогнала його, виганьбивши добре.

Я був у її товаристві двома поворотами і пережив в купі кілька страшних „чорних місяців“. Останній із них був найгірший. Біда дійшла до того, що по сімох тижнях лишилось нас лиш двоє. Трупа розбилась наслідком неповідження. Одні, що мали трохи грошей, пороз'їздили ся, иньші пішли просто пішки, порозлазились мов ті миши по полі, а кількоро визискавши директорову до останнього, теж опустили її лишаячи в одній сорочці та старенькій спідниці. Дещо було попродаєне, а дещо лиш позаставлюване. А коли зник її інвентарь — тоді й я стягав із себе останню сурдутину, міняв її між Жидками за гіршу, добираючи дещо в готівці. Ба, не стало в кінці й сего. Запанаував страшний голод, а тут як на біду ні звідки ані помочи якої, ані хоч би втішної вісточки. Два дні лежали ми на голій соломі, але третього прийшла мені не зла думка до голови. Я став збирати ся до виходу. Товаришка

моя нічого не говорила, лиш дивила ся на мене жалісним оком. Коло полудня вернув я домів і приніс троха картофлі.

— Ти яким чудом — вона кождому „тикала“, кого лиш хоч би крихітку навиділа — розкрутив стілько картофлі? — спитала зриваючись на рівні ноги.

— Вкрав! — кажу.

— Та як?

— Цілком просто. Пішов у поля, нашпортав патичком і несу на обід. — Іліновській очи заслезили ся. Обцілувала мене як рідного сина.

— Wiedziałam, że masz szlachetne serce... wiedziałam, że ty mnie nie opuścisz. Bóg zapłać ci!..

— Та бо я маю ще й тютюн.

— „Nieba!“ — скрикнула радісно. — Що той чоловік не виробляє! Звідки-ж знову роздобув тютюну? Теж украв?...

— І вкрав і ні! Я накопав стільки картофлі, що продав Жидівці коло рогачки. За чотири крайцари купив тютюну, за крайцар бібулок, а за крайцар соли.

— O, ty szlachetny Rusinie! — і тут справді розревіла ся. — Бачиш — говорила — мої земляки визискували мене завше, держали ся доти, доки було їх чим кормити, а коли не стало — порозлазили ся, лишаючи свою хлібодавчину божому провидіню. А ти, Русин... о, я тобі сего ніколи не забуду!

Певно, що оті крадені картофлі ліпше нам смакували тоді, як иньшим разом найсмачнійші печені. Се був справдішній пир і я його теж не в силі ніколи забути.

Ми так мешкали близько два місяці в двійку. Поки була в полі картофля, я носив, очевидно лише ночами; та з часом не стало й сеї одинокої благодаті. Люде повикопували і попрятали. Кілька разів ходив я на двірський лан до ям, що так зимували на полю. Вдало ся инколи й тут украсти. Опісля-ж, коли сторожа спостерегла, уряджувано засідки і я одної поганой ночі ледво з душею втік до дому. Врешті позимніло, треба було і дров постарати ся. Річ ясна, що й сего не купувало ся; від чого-ж люде покладали плоти?... Не можна було тут, то носив зі

складів залізничної стації — звідки попало! Принесу бувало якого хабузя, запалю в печі, тай граю собі на бзиновій дудочці. А ні, то лягаємо на соломі і цілючись дивимо ся на огонь, слухаємо як тріскає...

— Знаєш, Ромчику, — сказала вона раз — що мені прийшло на думку? Мені здаєть ся, що ми тут скінчимо нашу артистичну кар'єру?...

— Все одно — кажу — тут, чи де инде.

— Тобі не було-б жаль умирати?

— Ні! — відповів я супокійно, а вона глибоко задумала ся.

— Над чим так директорова думає? — питаю.

Хвильку завагалась, а відтак звільна, майже крізь зуби цідила:

— Чудно мені, чому мені Бог не дав щастя? Чому мій перший коханок не був такий як ти, або хоч до тебе подібний?... Я була-б може не зійшла так „на пси“... була-б не впала так низько... тай иньших не тягнула за собою... А так бач... я вже старію ся, любити мене ніхто вже не може... і хіба одурів би любити таке старе порохно!... От, хвилево... звичайна людська слабість... або ні, скажім... потреба. Я знаю, що мною всі погорджують, але я собі з сего зовсім нічого не роблю. Поки була молодша, любила хлопців з по-за театру, а тепер... Ну, щож робити? актори бідні... бідні діти музи... Ромчику! — нагло спитала — правда, що ти мене не любиш?...

— Ні! — кажу.

— А чому-ж не поїхав із Казюнею? Адже вона мала і гроші на дорогу і просто гинула за тобою?...

— Бо я нікого не люблю.

— Значить, ти лишив ся лиш тому, аби із своєю старою товаришкою долі і недолі на отім барлозі згинуть?... Ну, коли так, то ти справді високо благородний чоловік, але... але при тім і високо глухий.

Я засьміяв ся, а вона перепрошувала мене за „обиду“. Я розумів її дуже добре, і тому не гнівав ся; знав, що вона се сказала з доброго серця.

Ми щораз гірше опадали на силах, і я ще й досі дивую ся собі, звідки в мині набрало ся тоді стільки сто-

їцизму, звідки взяла ся така байдужність до життя? Я знав, що ніяка поміч не прийде, а бодай не швидко; знав, що зі мною дієть ся, зі всего здавав собі докладно справу і цілком супокійно ждав смерти. Іліновська теж не інтересувала ся нічим, а бодай дуже мало. Вона воліла думати над тим, яким би способом випрати одну-одиноку сорочку без соди та без мила. Справді, я не бачив доси жінчини, котра-б з таким героїзмом зносила крайну, і то в повнім значіню слова крайну нужду, як Іліновська.

— Ромчику, — кепкує собі бувало підспівуючи. — „Jak my pomrzemo, jak ty pomrzemo, kažemo sobie...“ а я докінчив: „aktorskie bole i nasze koszule złożyć na grobie“. То знов вона імпровізувала: „Aby świat wiedział, by się dowiedział, że życie głupie...“ а я знов докінчував: „Ześmy je czcili i zawsze nosili w sercu i...“

— З тобою, Ромчику, варто і жити і вмерти. Справді український гумор у тебе.

Але будь-що-будь, із сорочками треба було щось конче зробити, особливо мені було гірко, бо я не міг так як вона прикрити її кабатиком. Щастє, що якимсь чудом задержав ся у мене кавчуковий ковнірець, а то не можна було-б із хати вийти.

Раз сидимо собі коло печи та слухаємо, як мокрі дрова тліючи шипіли та грали, творячи иноді неможливі акорди.

— Ромчику! — промовила Іліновська не відриваючи очей від огню. — Ти вже так давно не грав на твоїй бзиновій дудочці... Чого ти так занедбав ся?...

— На моїй дудочці грає вже фірман дра Б...

— Продав?

— На мило до сорочок! — кажу.

— Ой, бідаку! Мусів виректи ся навіть сеї одинокої приємности... — Цокпвала сумно головою, а по хвильці стала вже веселійша. — А ти знаєш, що я мимо голоду грубію...

— Та бо і я — кажу — не тонкну...

— Ти мене зле зрозумів... Я пухну... Ромчику, я пухну!...

— Овва! таке саме дієть ся і зо мною. Зрештою, чим тут журити ся? Доля така для нас ласкава, що навіть по

нашій смерті не дозволить нікому про нас поважно думати. Оглядач посмертних тіл подумає, висякавши здорово ніс: „Ігі на них! такі здорові як коні, хоч до плуга запрягай — тай повмирали!...“ Дневники подаючи сей факт до прилюдної відомости, скажуть, що причиною нашої смерті була „nieszczęśliwa miłość“. Люде-ж перечитавши сю новинку, скажуть: „Дурному вічная пам'ять! От, бута, нічого більше! Бука лиш доброго!“ — і перейдуть над нами до дневного порядку.

— А що скаже судово-лікарська комісія, котра напевно буде нас „пороти“?

— Śmierć była prawidłowa, naturalna, chociaż wskazanem by było raczej wierzyć, iż nastąpiła wskutek... Zważywszy jednak, iż... trzeba wnioskować, że... jakkolwiek nie wykluczoną jest ewentualna możliwość i... to mimo to najprawdopodobniejszem było by przypuszczenie, że... Atoli. wobec... tezy profesora N.N., który... trzeba przyjąć, że... tembardziej można się tego spodziewać, iż nawet... podczas gdy profesor dr. X. polegając na wiarygodności... radzi znowuż przyjąć jako prawdopodobieństwo... Reasumując tedy... pozwalamy sobie wierzyć, iż...

— Але-ж Ромчику, бій ся Бога! я трісну зо сьміху! Ти так говориш, як чоловік, що добре пообідавши попиває смачне вино і в веселім товаристві як найліпше бавить ся, як би ніколи нічого!

І справді, ми цілком серіозно ждали і приготовляли ся до смерті, але гумор нас не опускав. Сили фізичні меншали, просто таки в очах никли, а ми замісь жалю, смутку, замісь молитви, каяття — кепкували собі із цілого сьвіта, із себе самих. Рахуба дня, місяця в нас цілком не істнувала, затратила ся. Засипляли і будили ся після вподоби, рано, в полудне, вечером, у ночі... Засипляючи кождим разом ми сподівали ся більше вже не встати, а навіть не обудити ся, тому й не говорили собі звичайно: „добра-ніч“, лиш: „прощай на віки“, або „do widzenia w piekle“.

Одного разу по звичайнім: „do widzenia w piekle“ і „do widzenia w Zakładzie patologiczno-anatomicz-

путь“ — ми поукладали ся... на вічний спочинок. В тім слухаємо — хтось стукає до дверей.

— Який там чорт! не дає чоловікови навіть умерти супокійно!

— Не кричи, Ромчику, се певно смерть стукає, аби їй двері відчинити.

— Вміла трафити до нашої хати, то нехай уміє і двері відчинити.

Тим часом стуканє не уставало. Врешті дав ся чути і голос: — Proszę otworzyć!

— Хто-ж там до лиха? — питає Гліновська.

— Я! — відзиваєть ся голос.

— Pocałuj psa w nos, ośle jeden!

— Ja, listonosz! Przynoszę pieniądze dla pani Gli-powskiej!

— Złam pysk, a nie kpij z porządnych ludzi!

Але листонос таки не переставав гримати.

— Змилуй ся, Ромчику! Наколи маєш ще з наперсток сил, аби встати і долізти до дверей, то шарни там йому поліном по зубах.

— Може се який божевільний? — кажу я. — Може теж який нещасливий шукає супокійної смерти, або бажає бодай хвильку огріти ся?..

— Ну, коло мене вже не загієть ся! Впрочім... роби, як думаєш, але я-б йому рада вибити зуби...

Встаю, відчиняю двері — справді листонос і то грошевий. Дає переказ поштовий на 300 злр.

— Ні! — каже Гліновська. — Се рішучо мусить бути збожеволілий чоловік! Дивно мені тільки, що десь його аж сюди чорти принесли.

— Директорово! — кликнув я читаючи адресу. — Є гроші! 300 банок!

— Е, се певно якась помилка... Гм... а я називаюсь... як?... Глін... Гм... Цікава річ, хто посилає?

— Якийсь А. Osikowski — кажу.

— А bodaj że go szlag trafił! A to głupia małpa! Що він уже грошей не натратив ся для мене!... Одурів, чисто одурів старий ідіот!

Ми майже цілий день жартували, кидаючи поштовим переказом по соломі і десь аж над вечером випхала мене Іліновська по гроші.

Вона задумала була вже рішучо зірвати з театром і виїхати назад до Коніресівки до своєї родини, хотіла просити у неї грошей на купно власної хатинки. Жалувала ся на свою суспільність, що так байдужно відносить ся до штуки, що не розуміє її, бо не дозріла ще культурно...

Викупивши найважніші театральні реквізити і дещо з гардероби, задумала все те продати і втікати до шизма-тицької Росії. По її думці там під кожним зглядом лекше було жити, чим тут. Та її мрії не сповнились. Іліновська забажала ще перед від'їздом справити собі справдішній пир і се згубило її. З'їла лише дві пари ковбасок, троха товстої шинки з муштардою і на те випила дві склянки пива — от і цілий пир. Та зараз же дістала страшенні корчі в жолудку, так, що взяли її до шпиталю, де й закінчила жите богате хиба лиш терпіннями.

Я довідував ся до неї; ще днем перед смертю бачив її. Дивилась на мене, пізнала, хотіла щось говорити, та не було вже сил. Другого дня застав я її вже неживою. Лежала справді груба мов гора, так її зігнало, лиш лице було мов живе, те саме всіми погорджуване лице... лагідне, супокійне, благородне... без тіни знеохоти, без тіни жалю, ненависти до кого-небудь; навіть цинізм, що за життя поганив його троха, зник перед маєстатом смерти... За домовиною поступало всего 8 людей: на переді дід із хрестом, а з заду функціонер шпиталю, якийсь польський патріот у рогативці, далі властитель хати, в котрій ми мешкали, з жінкою, і я; два несли домовину — от і цілий жалібний похід.

Так закінчила жите жінщина, що будь-що-будь посвятила його ціле для вітчизни, для штуки, для культури та цивілізації загально людської; жінщина, що несучи між народ культ краси, правди і добра, впала жертвою свого високого звання та заскоружлості родимців-патріотів; впала в борбі не за ідеалами, а в борбі за

звичайний хліб. І не було кому послужити їй хоч раз останній раз, відпровадити свою апостолку на місце вічного супочинку, не було кому приспати її на вічний сон, попросити на вічну дорогу... не було кому й заплакати за нею... Поки була молода, здорова — відпроваджували, асистували їй в надії пережити кілька солодких хвилинок, а на кладовище — соромили ся, бож се — як опісля говорили — була звичайна „повія“... а „кодекс гоноровий“, а „форми товариські“ дуже а дуже кривлять ся на таких, що волочать ся з повіями...

Похорони Іліновської вразили мене до живого, кинули в мою душу зерно песимізму, що кільчачись звільна приголомшувало віру в поведжене, в наслідки штуки, а навіть просто в чесноту акторів, яких я ще до недавна уважав „вибранцями“. Між акторами були лиш одиниці, виїмки, а ті всюди мусять бути. Бачучи людей такими, я почав був пноді сумнівати ся навіть в моїй карієрі, думав нераз учепити ся чогось иньшого і коли не вернув ся назад, то лиш тому, що за далеко був уже зайшов, а сего „чогось иньшого“ ніде не було видно.

Викупивши своє одиноке приличнійше убрание та приодівши тіло в сьвіже біле, перед виїздом із Д. пішов я на могилу бувшої директорової, от, іще раз, може в останне попрощатись із її духом. Згадавши її жите, терпіня, все те, що ми в двійці перебули за останній час, я мимовільно порівнював її до себе. І слези тиснулись до очей. Я-ж знав її, разом із нею працював, у одної пані — Музи, жив разом і бідив і терпів разом... Знав її характер, знав її добре, милосерне, горяче і глибоким співчутем до людської недолі проняте серце!... А преці її не любили, погорджували нею, помітували, немов вона справді була огидною, брудною злодійкою, кривдительною, немов справді була упавшою... в значіню сучасної теорії, уложеної сучасними філістрами. За що? вона-ж рішучо на те не заслуговувала. Мала хибу... Та чи є-ж на сьвіті люде без хиб?... В чім була її хиба? В тім, що не держала ся „форм приличности“, що жила так, як їй було вигіднійше і ліпше. По-за тим — нічого більше. Цілою її виною було те,

що мала чуте симпатії і що в її жилах кружила горяча, пристрасно кипуча кров. Вона не укривала ся з тим, що дала нам природа наймилійше і найкрасше, як би нарочно лише для осолоди гірких мук та розчаровань на землі. Жила, бо мала право до життя, а преці — вона теж була свого рода вироком. І дивна річ, я не знаходив у ній ніякої вини; була в моїх очах мученицею, а радше сказати-б — загадкою, такою, як і я сам...

(Далі буде).

Борис Грінченко.

Арсен Яворенко.

Драма на пять дій.

Л Ю Д Е:

Арсен Яворенко, молодий пан.
Ольга, його жінка.
Харита, його сестра, дівчина.
Меланія Семенівна, його тітка, не молода вдова.
Модест Кирилович Крашевич, молодий пан.
Назар Підкова, хлопець.
Хведір Степанович Лапченко, крамарь.
Карпо Павленко }
Гончук } селяне.
Дід Тиміш }
Чмалій }
Старшина }
Староста }
Селяне й селянки старші й молодші.

Дієть ся на селі за наших часів.

ПЕРША ДІЯ.

Господа в Яворенків. Сьвітлиця по панському прибрана. З правого від глядача боку п'яніно біля зачиненого вікна. Двері просто (їши увіходять гості), праворуч (до Арсенової сьвітлиці) і ліворуч.

I.

Арсен і Харита.

Харита, Арсенова сестра, дівчина в простенькій сукні, сидить перед столом. Арсен стоїть перед нею розмовляючи і показуючи иноді на папери, що лежать на столі. Се кремезний чоловік, років до 30, чорнявий. Постать огрядна, рівна, шврока в плечех. Видно, що чоловік тілом дужий. Хода тверда. Спокійний, упевнений погляд темних очей. Великий лоб, коротко обстрижене і наперед розчесане волосся; чорна борода, не дуже велика. На йому легенький піджак ясного коліру, довгі чоботи.

Арсен. Розумієш, сестричко, коли наша громада згодить ся, то за нею згодять ся й иньші громади. А за їми мусять пристати до справи й пани такі, що на їх землях болота.

Харита. Але сеж величезне діло буде: висушити чотири тисячі десятин болота! По иньших місцях се уряд або земство робить.

Арсен. А щож я винен, що земство відкинуло мою пропозицію, не схотіло за се брати ся? Ти-ж знаєш сама, скільки я воював на земських зборах. А діло се мати-ме величезну вагу: зробивши його, я відразу піднесу в гору добробут багатьох громад — се задля всього повіту буде добре.

Харита. Певне. І як ти се зробиш, то селяне тобі вірити-муть; а вже як народ кому повірив, то тому чоловікови є змога багато-багато доброго зробити.

Арсен. Мені того й треба, бо моя мета — вирвати хоч отсю частину нашого краю з її материяльного й духового занепаду і показати всім сонним, що треба і можна працювати.

II.

Ольга, Арсенова жінка, вбігає середніми дверима. Се молодичка років 20, середнього зросту, білява, з гарним пишним волоссям, — воно трохи веть ся і оточає чепурне личко мов яким ореолом. Очи веселі, сяють. Погляди, рухи жваві, навіть нервові трохи, — все показує моторність, молоде, повне сили життя. На їй літня ясно-блакитня сукня, — видно, що молодичка вміє вбирати ся до ладу, зі смаком. Вся її постать робить вражіння чогось ясненького, веселенького, блакитненького. Вона вижча за свого чоловіка.

Ольга. Арсеночку! В сад! у сад швидче! (Ханає його за руки. Угледівши папери). Ах, ти знову за ділами!

Арсен. Треба зробити, бо зараз поприходять люде.

Ольга. Гості? От чудово! Так нудно, так скучно без гостей! Хтож то?

Арсен. Селяне.

Ольга. Бач, хто! А я й забула за їх. От уже невеселі гості!

Арсен. Вони за ділом прийдуть.

Ольга. Діло! діло! Все діло! Така нудота! Треба-ж колись і відпочити і повеселити ся.

Арсен. Вже-ж треба: в антрактах між ділом.

Ольга. Тільки антракти! Вони такі коротенькі! Се мені нагадує кляси з їх лекціями, дзвониками... Ах, нудота на селі жити! Ну, скажи, Харитино, ну, невже тобі весело тут?

Харита. А весело. Чого-ж його все по городах сидіти? Арсен правду каже, що погано, як уся інтелігенція купчить ся по великих центрах і цікавить ся тільки своїми власними справами.

Ольга. А щож іще їй треба робити?

Харита. Виходити на арену широкого, цілонароднього життя. Треба, щоб культурні люде йшли на село, працювали там і несли сьвіт і культурність туди, де сього нема.

Ольга. От я вже се чула, а ніяк не зрозумію, через віщо се так треба.

Арсен. Через те, що кожен з нас повинен служити своєму народови й краєви як уміє, повинен дбати про добро громадське, щоб людам краще — і тілом і духом — жило ся. То кожен мусить дбати, щоб люде

наші були не дикі, а освічені, не хворі, а здорові, не голодні й холодні, а найдені й напitenі. Повинен дбати, щоб наша земля окрила ся не болотами та пісками, а полями з важкоколосим хлібом, садками запашними та лісами зеленими. І тільки той, хто дбає про се, тільки той і відбуває як треба громадську повинність.

Ольга. Та воно може й так, Арсене, та...

Харита (схоплюєть ся). А я-ж і забула, що мені в дитячу хату треба.

Арсен. Хиба вже є діти?

Харита. Сьогодні вперше поприводили. Да ніколи, ніколи мені тепер, — потім розкажу. (Швидко виходить).

III.

Ольга (тулючись до Арсена). Арсеночку, голубчику, любий, дорогий! (Зазирає йому в вічі). Зроби мені те, чого я в тебе попрошу!

Арсен. Моя пташечко, залюбки зроблю, коли могли-му.

Ольга. Вже-ж могли-меш. Знаєш що? Киньмо се все, поїдемо знов у город жити.

Арсен. Олю, ти мене вражаєш.

Ольга. А ти мене — думаєш — ні? (Одхиляєть ся від його). Ти мене ще більше. Відколи ми тут живемо, — я занудила ся так, що хоч пропадай.

Арсен. Скоро-ж ти занудила ся життям зо мною.

Ольга. Неправда! Спершу, поки ти на службі був, — гарно було. Всякі люде до нас ходили, про все з їми можна було розмовляти — про новини, про театр, про музику... Ах, музика! Тільки вона мене й розважає тут! От нещастя, що батько твій умер! Як би він живий був та хазяйнував сам отут, то був би ти й доси на службі. А то хазяйнувати схотіло ся! Ні, Арсене, справді — поїдемо в город!

Арсен. Сього я не можу зробити.

Ольга. Бач, який добрий! А казав, що зробить! (Пів жартом, пів поважно). Тільки рік як подружили ся, а вже нічого для своєї пташки не хочеш зробити!

Арсен (пригортає її). Моя дорога! Хиба-ж сьому правда? Я-ж раднійший усе зробити, щоб тобі любо було. Але-ж ти дуже добре розумієш, що в мене тут є важне діло.

Ольга. І що там за діло в тебе, що ти не можеш його кинути? Якесь хазяйство, якесь болото... Крашевич каже, що ти своїми ділами тільки людей проти себе обурюєш.

Арсен. А ти й віриш Крашевичу, Олю?

Ольга. Як неначе Крашевич нічого вже розумного не може сказати. (Відходить від його). А то-ж хиба неправда? Тобі болото краще, ніж я! Все сидиш або ходиш за ділом, а я сама... Така нудьга! О, Господи! так хочеть ся в оперу!...

Арсен. І се зовсім правда, що ти все сама сидиш. А що до опери, то, моє ти любе, — деж її тут візьмеш? Але ми поїдемо в неї в-перше, як буде сьвято.

Ольга. Що там — поїдемо на раз чи на два! Як би там жити та що разу! Ах, яка чудова річ опера! Памятаєш останню пєсу, Арсене?

Ахъ! Недда, бѣжимъ! О, сжался!

Умру я безъ тебя!...

Страдать такъ невозможно...

Бѣжимъ, Недда, бѣжимъ, —

Моєю будь навѣкъ!*)

От коханне!

Арсен (усьміхаючись). Оперне.

Ольга. Ах, чому-ж не в житті? Може-ж справді так буває? Не всі ж такі, як ти!

Арсен (сьміючись). Он як! То я вже не такий, як треба?

Ольга (кидаєть ся до його на шию і цілує його). Ох, ні, Арсеночку ти любий! Але-ж бачиш, кожен по своєму.

Арсен (пригортаючи її). Еге, кожен по своєму... От і я, моє серденько, хочу жити по своєму, а не так, як той чи иньший каже. Кинув я город і службу, бо се мені не подобало ся. Пішов на село, бо думаю, що так треба. І впевняю тебе, і ти далі побачиш, що тут жити далеко лекше, ніж у городі.

*) Паяцы. опера Леонкавалло, сц. III.

IV.

Увіходить Меланія Семенівна, Арсенова тітка, вдова, де-бела, сита панія, років 45, але вбираєть мов би вона молоденька.

Меланія Семенівна (падає на канапу). Ох! Ах! Утомила ся!... Боже! Се-ж просто неможливо! Ах, Арсене, як ти не хочеш бачити, що в мене вже ні сили, ні здоровля не стає що дня робити так, як я роблю?!

Арсен (переглядаючи на столі папери). Та хиба-ж я вас примушую робити? Та й щож ви робите, тьотю? До хазяйства-ж ви не мішаєтесь, а в кухні — там усе Оришка робить.

Мел. Сем. От вам! Можете послухати! Виходить, що я вже нічого не роблю, так тільки дурно хожу! З самісїнького ранку, не відступаючи, лаю Оришку та розказую їй, як треба робити — і я нічого не роблю!

Арсен (сьміючись). Даремне ви лаєте Оришку: вона й без вас дуже добре знає, що їй треба робити.

Мел. Сем. От вам! Можете знову послухати! От вам дяка! О, як би мій брат, твій покійний батько, почув твої слова! Його кістки перевернули ся-б у труні!

Арсен. Облиште ви тата, — дайте йому спокій, тьотю!

Мел. Сем. А, ти, здаєть ся, хочеш сказати, що я йому й за життя спокою не давала? Так, правда, я жєнщина оцитная, з умом, я йому завсїди казала: кинь ти хазяйство, віддай в аренду землю та переїдемо в город жити! Але він такий саме був упертий та неслухняний, як і ти! Еге, завсїди скажу: такий самий упертий та неслухняний, як і ти!

Арсен. Тьотю, не треба сього казати.

Мел. Сем. Як то — не треба? Думала, умре брат, молодий племінник забере мене з собою в город, — аж він сам сюди! От вам! Можете послухати! Службу кинув... Та яку службу! Інжінєр путей соообщєнія! Чотири тисячі в год! А тепер? Подивись на Крашевича: хиба він робить так, як ти? Літо тут живе, відпочиває, а на зиму в город. У-двох росли з їм, у-купі вчили ся, а робите неоднаково.

V.

Харита увіходить.

Харита. Ну, от і я! Хоч не багато сьогодні привели дітей, але-ж привели.

Ольга. І на що се?

Харита. Як же, Олю, на що? Матери йдуть на роботу, на поле ходити-муть, кидують дома самих дітей, а діти всякого лиха можуть накоїти. Хиба мало через се пожеж буває? А ми в нашу дитячу хату будемо що-дня забирати дітей, то й дітям краще буде і пожеж поменшає.

Ольга. Тільки сад нам витовчуть.

Харита. Ні, я в сю половину саду їх не пускати-му. Се-ж під моїм доглядом буде. Та й баба Стеха така, що не дозволить дітям шкоду робити.

Мел. Сем. Буде вже й того, що фершалку брат із сестри зробив. Дуже гарно, що весь день у своїй лікарні сидить, а тепер ще й тут із мужичатами сидіти-ме.

Харита. Чудово, тьотю! Є з мене тепер якась користь людям, ще й сама собі гроші заробляю. От як зберу скільки треба, — може поїду за кордон учити ся на лікарку.

Мел. Сем. Ще чого не було! От вам! Можете послухати! Одна фершалує, другий хазяїнує! Та ще якісь там філантропії заводять!... І задля кого-ж! Можете послухати: задля мужлаїв! Чи чуєш же ти, Арсене? Мов я не йому й кажу! Ах, я женщина опитная, з умом, і ніхто-ніхто мене не слухає!

Ольга. Вже-ж, Арсене, тьотя правду каже: на що тобі все се робити? Що тобі з того? Тільки ворогів наживеш. Щасливий же з того не будеш.

Харита. Ні, Олю, можна бути з сього щасливим. Мабуть отсе й є справжнє щастя. Бо, бачиш, все иньше, що є в світі: кохання, дружбу, рідних, багатство — все можна втратити, і все воно непевне; а раз ізроблене гарне діло зостанеть ся на віки, вплив його ніколи не кінчаєть ся. Се найпевнійше добро сьогосвітнє, а через те й може воно найбільше щастя давати.

Арсен. Так! так! От ти дуже добре се сказала, Харито.

Як би то всі так розуміли сю річ, як ти!

Ольга. Подумаєш! Я теж розумію, але не згоджуюсь.

Арсен. Шкода мені, Олю, що ти не хочеш із сим згодити ся.

Ольга. І не хочу! І не хочу! І не буду згоджувати ся, не буду! (Спиняєть ся враз і прислухаєть ся). Стривай! співає щось... дівчата в саду... (Підбігає до вікна й одчиняє його. Чути пісню гуртову:)

Ой не ходи по леду,	Як я тебе не люблю, —
Бо завалиш ся!	Скарай мене, Боже!
Чи ти мене вірно любиш,	Буду тебе цілувати,
Чи ти чваниш ся?	Поки сон ізможе.

І націлував ся,
І намиливав ся,
Як у саду соловейко
Та й нащобетав ся.

Ольга (спершу слухала пісню, потім біжить до п'яніно, відчиняє його і стиха приграє до співу. Як доспівано, говорить:)

Ах, як гарно! І чому ти, Арсене, не вмієш так співати, як Крашевич? (Арсен мовчки стискає плечима).

Гарно! (Знову приграє і стиха співає:)

І націлував ся,
І намиливав ся,
Як у саду соловейко
Та й нащобетав ся!

Ах, ні! Я хочу в сад! (Зриваєть ся і хапає Меланію Семенівну). Ходіть, тьотю!

Мел. Сем. Ах, ходім! Піду в сад і хоч одпочину змученою душею серед природи! Мені так треба, так треба відпочити! (Виходять).

VI.

Арсен і Харита.

Арсен. Оттак, як бачиш, сестричко!

Харита. Та се може так... роздратувалась чого або що... Зовсім вона молода ще, мало жила й думала... виховання негарне було... Воно все се ще минеть ся.

Арсен. Отже не минаєть ся! Та, що повинна бути найблизчою до мене своїми надіями, думками, ділами, —

та стоїть найдалі і не хоче инакше стати. Рік зо мною живе і не може мене зрозуміти.

Харита. Від тебе, Арсене, залежить зробити, щоб було инакше: прихилити її до діла, зацікавити їм... Знаєш, як ти зо мною колись робив...

Арсен. Хиба я сього не роблю? Але-ж вона не хоче нічим моїм цікавити ся.

VII.

Підкова увіходить. Се хлопець років 18, білявий, худий дуже — аж очі позатягало. Ледви пробивають ся вуси, але на голові копиця розпатланого білого волося. Вдягнений так: сіренькі штанці заправляні в руді чоботи, піджак літній полатаний і помнятий, у руках простий картуз.

Підкова. Чи тут живе Арсен Петрович Яворенко? У мене до його є діло.

Арсен. Се я.

Підкова. А, се ви! (Підходить і подає руку). Назарь Митрофанович Підкова.

Арсен. Прошу сідати! (Харита виходить).

VIII.

Підкова. Се ваша супруга?

Арсен. Ні, се моя сестра.

Підкова (сідаючи біля стола). Добре.

Арсен (сідає проти його з другого боку стола). Яке-ж у вас діло?

Підкова. Та я, знаєте, роботи собі шукаю... А у вас окономія, так я думав — чи нема у вас чого в конторі...

Арсен. Якої-ж вам треба роботи? Що ви до сього часу робили, яку роботу?

Підкова (спираєть ся ліктями на стіл і стромляє обидві руки в кучму на голові). Та я, знаєте... стихами займаюсь...

Арсен. Стихами?

Підкова. Еге-ж... Такий у мене талант до сього з роду... От я тут (достає з кишені товстий зшиток) усю свою жисть ізписав — от я вам прочитаю, дак ви самі побачите, як у мене талант виявив ся...

Арсен. Ні, се ви може иньшим разом прочитаєте, а тепер просто коротенько розкажіть, що треба.

Підкова. Прочитати-б краще... Моя фамілія — Підкова. Там у Шевченка у його стихах тож єсть Підкова...

Отаман Іван Підкова
Закрутивши чорні вуси,
За вухо чуприну,
Похожає вздовж байдака...

Через те я й стихи почав писати.

Арсен. Як то?

Підкова. Та так. Ще як я вчив ся в двохклясному училищі, так прочитав я в Шевченка, що був Підкова, і про його стихами пописано, так я його почитав за свого предка і тож став стихами писати. Ну, а з училища як я поступив у сільське правління і там год у писаря займав ся, то він мене не розумів, що, значить, у мене талант... Батько, простий мужик, — тож не розуміє... Так я пішов шукати освітаніших людей і такого заняття, щоб я міг свій талант виявити. От я вам зараз прочитаю свої стихи... (Витягає другий товстий зшиток). Тут їх багато, — так як? уряд усі читати, чи на вибір?

Арсен. Ні, ви вже краще на вибір.

Підкова. Краще-б уряд... Ну, от я вам зараз про свою долю прочитаю:

Ой на дубі жолуді, —
Пливе гусак по воді.
Ой на річці очерет, —
Мені в серці уверед.
На вгороді лобода, —
А їй горе та біда:
Дурно талант пропада!
Так шмагаю я стихами,
Як той кучер батогами,

А мені говорять люде,
Що добра уже не буде
Із мужицького сина,
Роливсь у казюнного хрестянина,
Дитина не єдина,
Як сиротина,
А вони кажуть: такий як дубина!
А то вони дурні — як скотина!

О! А що? Ловко одчистив? Се сатира.

Арсен. Та сатира, сатира, да тільки на кого?

Підкова. Конечно, на тих необразованих, що з мене сьміяли ся... Найбільше прокляті парубки й дівчата... Вони того й не розуміють, що одна панночка так аж залюбилась в мене... Мені про се ніхто й не казав, ну, та я й сам бачив, бо як стріне мене, то так

поглядає!... Вона догадалась, що я стихи пишу! Я їй до неї написав. Знаєте, я там у христоматії читав стихи про богинь... Ви читали христоматію? Дак їй я на такий манір написав:

Ти — Хвеміда,
Артеміда,
Гарная Венера!
Глянь на мене тепера!

Дальше я ще хотів писати, та не кінчив. І так їй і не передав, бо не встиг з нею познакомити ся — отсе до вас прийшов.

Арсен. Та се усе добре, а от скажіть мені — на що ви кинули свою сім'ю, свою хату? Робили-б ви дома на своїй землі — то було-б найкраще.

Підкова. А хіба Шевченко хліб робив? Там під його стихами попідписувано, де він їх писав: усе то в Петербурві, то в Київі, то в Петербурзі, то в Київі. Так і я скитаю ся за свій талант, як він скитав ся, — у нас однакова доля.

Арсен. Так може неоднаковий талант?

Підкова. Чому неоднаковий? Адже їй він був мужик... І даже моя доля нещасливійша... Ви думаєте, що я трохи написав? У мене ще є... (Витягає ще товстий зшиток). Отсе тетрадь, а то ще є маленька (витягає маленьку). Я як сяду писати, дак тільки черк-черк — так ураз листок їй списав!... І через те я страждаю — от і тепер через свій талант я вже два дні скитаючись не обідав.

Арсен. Два дні не обідали? Бідолашний! Отсе вже зо всім кепський талант, коли через його не обідати! Ходіть же, там у нас обід є! (Підходить до вікна). Олю!

Ольга (з заду). Що?

Арсен. А йди на хвилиночку сюди.

Підкова. Се ваша супруга?

Арсен. Еге!

ІХ.

Ольга увіходить.

Підкова (підходить швидко до Ольги і подає їй руку). Назар Митрофанович Підкова! Знаєте, у Шевченка там є гетьман Підкова, дак то мій предок був.

Арсен. Олю, будь ласка, нехай там сьому добродієви дадуть пообідати. (До Підкови). Ідїть, пообідайте поки, — мені тепер ніколи, бо до мене он люде йдуть.

Підкова. Добре, займайтесь своїми ділами, а я своїми буду займатися. (Виходить ліворуч за Ольгою).

X.

Увіходять: попереду Лапченко, а тоді старшина, Гончук, Карпо Павленко. Лапченко — чоловік середній на зріст, чисто й гарно вбраний у чумарку з тонкого сукна. Старшина — високий ставний чоловік, чорнявий, з бородою, поважний, років 40 йому. Гончук — невеличкий, сухорлявий, рухливий. Павленко — сьміливий погляд і мова, чорні вуси, без бороди, років 30. Усі в чумарках.

Лапченко. Доброго здоровля! (Здоровкаєть ся за руку).

Старшина й иньші. Здорові були! З вівторком! (Так само здоровкають ся).

Арсен. Здоровенькі були! Спасибі, що прийшли! Сідайте, прошу вас! (Гості сідають). А деж се ще добрі люде? Я ще декого кликав.

Павленко. Ідуть.

Гончук. Та ось і вони.

XI.

Увіходять староста і Чмалій.

Староста і Чмалій (здоровкаючись, як і попереду). Здорові були! З вівторком!

Арсен. Здорові! Сідайте, прошу вас! А дід Тиміш?

Староста. Задивив ся на ваші воли в дворі — зараз увійде.

XII.

Увіходить Дід Тиміш: високий, увесь білий, довга біла борода, срібне волосся оточує виразне обличчя з ясними очима, кремезний ще, хоч і старий.

Дід Тиміш (говорить голосно й виразно:) Здорові були, хто в дому сьому! Зі сьвятим днем вівторком!

Арсен (підходячи до діда і здоровкаючись). Здорові, вдорові діду! От дідови так уже найбільше спасибі, що прийшли, потрудили ся, хоч і старі.

Дід Тиміш. Ще здужаю ходити, не важко.

Гончук. Та дід ще й роблять так, що хоч і молодому то добре.

Дід Тиміш. Гріх без роботи.

Арсен. Дак може будемо й про діло починати, люде добрі! Бо вже, здаєть ся, всі тут.

Гості. А щож, — починаймо! Кажіть, що доброго надумали!

Арсен. Гарзд! Спершу стсе вам розкажу, а як ви пристанете, то тоді вже й усій громаді. Частина нашої землі — болото. Ось гляньте на сей плян! (Розгортає плян, усі купчуть ся коло стола, зазираючи в плян). Ось болото простягло ся по нашому повіту, зачіпає і нашу з вами землю. Мої — 31 десятин болота, вашої — 307. Тепер вам не стає сїна, бо нема у вас ні лук, ні степу на його, то мусите купувати.

Павленко. А так.

Арсен. Коли-ж схочете, я з вашого болота зроблю 307 десятин сїножаті.

Гончук. Отсе добре!

Лапченко. Щось дуже вже дивне...

Староста. Такого мабуть ще з роду ніхто не робив.

Арсен. Ні, на сьвітї такого багато робить ся. Он і в Чернігівщині сушать болота, і з болота стають сїножаті.

Лапченко. А я полагаю, що се трохи наче-б то казка.

XIII.

Увіходить Крашевич. Се панч білявий, чисто виголений, з закрученими в гору вусиками, в чепурненькому піджачку і в модних черевичках. Не високий. Таких літ, як і Арсен.

Крашевич. Здрастуй! (Подає руку Арсенови).

Арсен. Здоров, Модесте Кириловичу!

Крашевич (до Лапченка). Здрастуйте, Федоре Степановичу! (Подає руку).

Лапченко. Доброго здоровля! (Всі повставали, окрім Павленка й діда Тимоша. Крашевич злегка киває їм головою, — всі сідають).

Арсен. Ну, коли тобі не буде нудно, — бо ти вже се знаєш, — то посидь тут та послухай. А коли нудно, то прохось далі, — там десь жінка.

Крашевич. Я посижу тут, послухаю, — у вас цікава справа. (Сідає і бере з столика альбом; перекидаючи його та курючі слухає розмови).

Старшина. А хйба-ж ви, Арсене Петровичу, вмієте болота сушити?

Арсен. Умію, бо я того вчив ся. За літо ваше болото висушу.

Лапченко. На се в нас грошей не стане.

Староста. А вже-ж!

Павленко. А чи багато на се грошей треба?

Арсен. Не дорожче, як десять рублів на десятину, а може й дешевше.

Лапченко. 3070 рублів на нашу частку! Деж нам узяти такі гроші!

Староста. Се не з нашою силою.

Чмалій. А не з нашою.

Павленко. Громада — великий чоловік: схоче, то зробить.

Лапченко. Дак і три тисячі не малі гроші! А воно ще й дорожче стане, бо господа інжинери завсіди так: щитають одно, а виходить більше: кажуть — тисяча, а як ізроблять, то півтори або дві.

Староста. Дак се й у нас буде пять або шість тисячів?

Чмалій. А буде мабуть.

Лапченко. Давати таку велику суму, а ще чи буде що з того! Може господин інжінер загатять наші грошки в болото, та й годі.

Арсен. Я сушити-му своїми грішми, а ви мені заплатите, аж як висушу. Не висушу, — нічого не платити-мете.

Павленко. Та чого-ж ми ще думаємо? З болота ми ніякого добра не маємо. А то придбаємо 307 десятин сіножаті по десять рублів за десятину!

Старшина. Дак сеж дуже добре!

Гончук. Ще й як!

Чмалій. От тепер уже й я бачу, що добре.

Дід Тиміш (встає). Прощайте, люде добрі! (Хоче йти з хати).

Арсен. Куди се ви, діду? Постривайте!

Дід Тиміш. Не можна! Вибачайте, пане! Піду. Прощайте!

Павленко. Та діло-ж, діду!

Дід Тиміш. Нечестиве діло! Нечестиве! Я про його й слухати не хочу! Гріх! Гріх! (Виходить).

XIV.

Лапченко. Так, так дід каже! Правду!

Павленко. А немає тут ніякої правди! Таке вигдавав дід, що й купи не держить ся! Се гарне діло, поміч людам, а він каже — нечестиве! Скільки тих болот висушено, та й не гріх, а тут на́ тобі!

Лапченко. А ти по чому знаєш, що їх висушено?

Павленко. Од людей чув, і книжку таку давав мені Арсен Петрович, дак я в їй читав.

Лапченко. Мало чого по книжках пишуть!

Гончук. А коли-ж правда? Треба не на казки оглядати ся, а на те, що справді се добре діло.

Чмалій. Ой ні! Тепер і мені страшно!

Староста. Деж таки не страшно!

Арсен. Дід сказав, що се нечестиве діло, а й сам не знає — через що нечестиве. Се часто так буває, що як людам не подобаєть ся щось нове, хоч і гарне, то вони його за нечестиве вважають.

Старшина. А я так думаю, коли щось гарне і нове люде вигдали, і нам із того добро буде, то треба його завести й собі. Хоч я сього діла й несвідомий, да як ви, Арсене Петровичу, радите що, то завсіди на добре виходить. Так я й тут вам вірю. Да тільки щоб уже не вскочити, ходіть на болото та розкажіть нам, як ви там будете робити.

Арсен. Дак що? Ходіть хоч і зараз!

Усі. Ходіть! ходіть! (Встають).

Арсен. Все вам покажу і все розкажу, і ви самі побачите, що се вам на добро, а не на лихо буде. (Виходять люде, а він за їми).

XV.

Лапченко (зостаєть ся позад усіх). Де се мій картуз? (Мов шукає, а як усі повиходили, то до Крашевича, — сей зостав ся сидіти). Модесте Кириловичу! чи не треба нам проти їх штуки та свою штуку встругнути? Тепер вони і в вас і в мене сіно купують, на випас скотину до нас оддають, а тоді вже годі. Сеж убиток!

Крашевич. Та й я се бачу, та нічого не вигадаяу.

Лапченко. Треба щось вигадати. А поки я буду куйовдити в себе на селі: я на гроші наполягати-му, а дід Тиміш боячись гріха, про нечестиве діло їм казки слезезувати-ме, а нам се й на руку. А ви, Модесте Кириловичу, як би там у земського начальника, чи ще в якого начальства так підкрутили, щоб заперщеніє на се діло вийшло.

Крашевич. Трудно, бо діло законне... А в тім — спробувати можна.

Лапченко. Небезпремінно спробуйте! На щот там того, що він мужиків од начальства одвертає, або що... А там іще що вигадаяемо... А поки бувайте здорові, піду з їми, послухаю, що вони будуть казати! (Подає руку).

Крашевич. Ідіть, ідіть, — се треба знати. (Лапченко виходить).

XVI.

Крашевич (сам). Хм, — от бестія Арсенча! Що коїть! Да се страшенну шкоду він мені зробить! Щоб же тут вигадати? (Починає ходити по хаті).

Ольга (увиходить). А я слухаю — наче ваш голос. Здорові були, Модесте Кириловичу! (Подає руку).

Крашевич. Здорові були!

Ольга. Що ви на мене так дивите ся?

Крашевич. Боже, якже на вас не дивити ся, коли ви щодня розцвітаєте все краще й краще.

Ольга. Ви давно в нас?

Крашевич. Без вас здало ся, що дуже давно. Сидів отут та слухав ділові розмови.

Ольга. Ах, не кажіть! Я від сих ділових розмов та від дьохтем помазаних чобіт з дому втікла б! Сідайте-ж бо! (Сідає на канапі, Крашевич біля неї). Яка я рада, що ви тут! Тільки ви трохи й розважаєте мене, а то така нудьга, така!...

Крашевич. А Арсен? Хіба-ж він не прожене нудьги?

Ольга. Ах, уже мовчіть! Він так уліз у своє болото та в пнші діла, що вже й забув, чи я є на сьвітї, чи мене немає. І на що ви се кажете? Ви-ж самі дуже добре се знаєте! (Сяйнула на його очима). Самі-ж знаєте, що тільки ви й розважаєте мене!

Крашевич. Розважати вас — о, се така солодка втіха, що я... (Спиняєть ся).

Ольга. Що ви?... Щож — ви?

Крашевич. Ні, краще не казати-му. Коли ви не догадуєтесь, то краще мовчати-му. Колись... знаєте, як ми в темній алеї ходили з вами у вечір... я тоді пробував казати, а ви й не догадались.

Ольга (з протягом). А я й не догада-алась...

Крашевич. А може й догадались, та... Ви собі мовчите, а другому...

Ольга. Щож другому?

Крашевич. Може серце краєть ся.

Ольга. Бідне серце! Чим же його розважити? Нате, поцілуйте руку, — се вам буде розвага. (Дає руку).

Крашевич. Гарна розвага, але мала. (Бере одну Ольжину руку, тоді другу і цілує по кільки разів).

Ольга (наче однімає руки). Се вже дуже багато.

Крашевич. Дуже мало, ви хочете сказати? (Знов цілує її в руки).

Ольга. Ні, багато. Ви ще ніколи так багато не дозволяли собі.

Крашевич. А коли я дозволю собі ще більше?

Ольга (зриваєть ся з місця). Ой, якже мені хочеть ся співу! Заспівайте мені! (Біжить до п'яніно, сідає за його і озв-

раєть ся на Крашевича граючи очима). Ну, ходіть! Я гра-
ти-му, а ви співати-мете.

Крашевич (підходить). Чарівниця! Чого-ж ви хочете?

Ольга. Романсу гарного.

Крашевич. „Какъ сладко съ тобою мнѣ быть“ — аком-
панюйте! (Ольга грає, він співає:)

Какъ сладко съ тобою мнѣ быть
И молча душой погружаться
Въ лазурныя очи твои!
Всю пылкость, всѣ страсти души
Так сильно они выражаютъ,
Какъ слово не выразитъ ихъ, —
И сердце трепещетъ невольно
При видѣ тебя!

(В-друге тихше, мов до Ольги:)

И сердце трепещетъ невольно
При видѣ тебя!

Люба! (Схиляєть ся до Ольги).

Ольга. Співайте далі! Ви так гарно співаєте! А музика —
то моє життє.

Крашевич. Бо ви самі — музика, чудова мелодія...

І ся мелодія займає мою душу, забирає все моє серце.

Ольга. Може хоч трошки зостаєть ся?

Крашевич. Ні, ні! воно все ваше.

Ольга. Співайте!

Крашевич (співає:)

Нежданно яркой звѣздой
Явилася ты предо мною,
И жизнь озарила мою!
Сіяй же! Указывай путь,
Веди къ непривычному счастью
Того, кто надежды не зналъ,
И сердце потонетъ въ восторгѣ
При видѣ тебя!

(Доспівуючи схиляєть ся і враз обнімає і цілує Ольгу).

Воно уже потонуло!

Ольга (закидаючи йому руки за шию). Що ви зо мною ро-
бите?! (Цілує його).

ЗАВІСА.

(Далі буде).

ТАРТЮФ.

КОМЕДІЯ В ПЯТИ ДІЯХ — МОЛІЄРА.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.*)

Сцена перша.

Клеант, Тартюф.

- Кле.** Про се вже всі кричать, і вірять, що ті вісти
Для чести вашої не принесуть користи.
Я вас, добродію, до речі тут зустрів,
І щиро вам скажу про сеє пару слів.
Я не силкую ся збагнути сю річ до краю;
В найгіршім разі так я все се уявляю:
Невинні ви цілком, а винний сам Даміс,
І скаргу ту па вас несправедливо заніс.
По християнському було-б забути образу
І помсту всяку геть з душі прогнати зразу.
Невже ви схочете за сварку вашу з ним,
Щоб вигнано його, щоб кинув він свій дім?
Я ще таки скажу, і в тім брехні не буде:
Вже ремствують на вас тепер за се всі люде.
Послухайте-ж мене, всім спокій поверніть
І справи вашої на гірше не ведіть.
На божу волю весь великий гнів оддайте
І батька з сном знов до згоди приєднайте.
- Тарт.** Ох, і моя душа до згоди теж вола';
Я не додержую на його й крихти зла,
Я вибачив йому, я вже не нарікаю,
Йому-б я сам служив так щиро, як здолаю;
Та божий інтерес на те не призволя:
Як що він буде тут, я вийду відсіля;

*) Див. кн. VII, стор. 59—90.

А як що я тепер, по тій страшній зневазі,
 До згоди з ним прийду, то страчу на цовазі.
 Тоді вже Бог-зва-що про мене здасть ся всім:
 Що я з політики вдаю себе плохим,
 Та й скажуть, що себе я винним почуваю,
 Незлобністю-ж душі свій острах покриваю,
 І що на те його карати не схотів,
 Щоб міг забути він на мене иривий гнів.

Кле. Виправдустесь ви барвистими словами
 Й відбутись хочете непевними думками,
 Але втручатись вам чи слід до божих справ?
 Хиба злочинця Бог і сам би не скарав?
 Зіставте-ж Богови за гріх людей карати,
 А нам наказує він тільки їх прощати.
 Не думайте й про те, що скаже цілий сьвіт,
 Як що ви дбаєте про божий заповіт.
 Як! через те, що хтось якось подумать може,
 Ви будете з людьми поводитись негоже!
 Ні, ні, робімо так, як небо нам велить,
 А вниший клопіт нас нехай не туманить.

Тарт. Я вам уже сказав, що гніву я не маю
 І божу заповідь я тим задовольняю;
 Але-ж закону Бог того не положив,
 Щоб я з зневажником моім у-купі жив.

Кле. А чи велить вам Бог схилити ся до того,
 Що батькови його прийшло не знати з чого?
 Жадати, щоб усе добро він вам оддав,
 Якого брати ви не мали жадних прав?

Тарт. Хто знати-ме мене, вгада мій замір чистий:
 Не скаже, що я дбав для власної користі.
 Що всі мені скарби? який мені в їх зиск?
 Ні, не приваблює мене фальшивий блиск.
 Коли-ж я й згórdив ся те все добро прийняти,
 Що пан Орґон мені ласкавий був віддати,
 То се я через те зробив, що мав я страх,
 Щоб не погинуло воно в лихих руках;
 Щоб не дістало ся воно комусь такому,
 Хто прогайнує все не на користь нікому;
 А я-ж узяв його для однії мети:
 Щоб небо вславити та ближнім помогти.

Кле. Ваш делікатний страх обличте ви ласкаво,
 Щоб той не плакав ся, хто ма' на спадок право.
 Ні, хай бере своє, та й сам відповіда,
 А клопотати ся про те вам не впада.
 Та краще-б він усе добро те марно стратив,
 Ніж за шахрайство-б вас хто небудь винуватив.
 Аж дивно бачити, як хто без сорома

Великі дари охоче так прийма.
Правдива щирість теж закони мусить мати.
Хто вчить наслідників законних обдирати?
Коли-ж ви маєте такі думки, що там,
Де жити-ме Даміс, не можна жити вам,
То краще-б вам було тихесенько самому
Почесно геть піти з Оргонового дому,
Ніж дожидати ся таких печутих справ,
Що сина рідного з оселі він прогнав.
Було-б повинністю порядної людини,
Добродію...

Тарт. Уже пів четвертої години,
Добродію; я звик молити ся в сей час,
То ви вже вибачте, що я покину вас.

Кле. Ах!

Сцена друга.

Ельмира, Марьяна, Клеант, Дорина.

Дор. (до Клеанта). Пане, згляньте ся, обстаньте й ви за нею:
Як би ви знали, як терпить вона душею!
Той шлюб, що батько їй сьогодні назначив,
Її душу рве ввесь день і серце їй розбив.
Пан зараз буде тут. Зберімо-ж наші сили,
То може-б силоміць, чи хитрощами збили
Нещасний той замір, що всіх турбує нас.

Сцена третя.

Орґон, Ельмира, Марьяна, Клеант, Дорина.

Орґ. Я радий, що знайшов усіх у-купі вас.
(до Мар.) Ну, дочко, сей контракт вас має звеселити,
Та ви вже знаєте, що може він містити.

Мар. Для Бога, таточку, що зна мої жалі,
Як що зворушигь вас що небудь на землі, —
Природній права забудьте в сю годину.
Вкоряйтесь вам свою не силуйте дитину.
Не змушуйте, щоб я на вирок ваш такий
До суду божого несла свій плач тяжкий.
І се життє моє, що через вас я маю,
Нещасним не робіть, не нівечте до краю.
Коли вже я свої надії загублю —
Із тим з'єднати ся, кого я так люблю,
То хоч одну мені ви ласку ще вробіте
І світлі з нелюбом, благаю, не вьжіте.
О не гнітїть мене вагою прав своїх,
Щоб я не вдіяла якийсь великий гріх.

Орг. *(почуває жаль)*. Не треба м'якшати, як легкодухі люде.

Мар. Любіть же ви його, мені байлу же буде;
Кохайте, дайте все йому добро своє;
Як мало ще того, — додайте все моє;
Я згожу ся на те, я все віддам без болю,
Та с'єрденька мого не дайте ви в неволю.
І краще в манастыр дозвольте йти мені,
Нехай дотліють там мої останні дні.

Орг. Отсе-ж ті донечки: вже зараз і в черниці,
Як батько з голови їм выбива дурниці.
Але чим більше він нелюбий вам, то тим
Ще більш достойною з'явіть ся перед ним.
Убийте шлюбом сям до любощів охоту
І голову мою позбавте від клопогу.

Дор.

Орг.

Примовчуйте; ще не прийшов ваш день.

Щоб я вас більш не чув; мовчіть! аві телень!

Кле.

Орг.

Як що пораду ви не приймете вразливо...

Поради ваші всі — прегарні на диво.

Вони розсудливі, я дуже їх люблю,

Але приймати їх, пробачте, не волю.

Ельм.

(до Орг.) Дививши ся на вас, не тямлю, що до чого;

Не розумію я засл'їплення такого.

Гаразд же ви йому себе запродали,

Коли й сьогодні ще шам вірч не няли.

Орг.

Простіть, я вірю в те, що бачуть власні очі.

Я знаю, боронить Даміса ви охочі,

І ви бояли ся, щоб він не показав,

Як гідко скривдити сердешного бажав.

Нарешті ви були збентежені так мало,

Що вам повірити в'їяк не випадало.

Ельм.

Хиба-ж, як хто сказав, що нас посьмів кохать,

Повинна наша честь прит'їмом на івалт кричать?

Чи бути ин'їшої відповіді не може,

Як гнівом блискати, як лаятись негоже?

А я такі слова приймаю просто в жарт,

Чинити-ж вибухи, по м'їйому, не варт.

Чесноту я люблю, та лагідну, без крику;

Я не волю собі недоторканість днку,

Що в зуби й пазурі невинність прибира

І за найменчу річ вам очі видира

Хай не карає Бог чеснотою такою!

Я буду вірною, не бувши сатаною.

І слово простее, але непривітне,

Зальотника не згірш від мене прожене.

Орг.

Ельм.

Я тямлю все, мене не збити з пантелку.

Дивуюсь на таку невіру превелчку.

- Орг. Але як що сами побачите ви те,
Про що ми кажемо, чи віри поймете?
Побачу?
- Ельм. Так.
- Орг. Овва!
- Ельм. А що, як я здолаю
Розкрити очі вам тм способом, що маю?
Плетіть!
- Орг. Ну й чоловік! Одно мені скажіть...
Ельм. Коли не хочете, то віри нам не йміть,
А уявіть собі, що се могло-б тут бути,
Що ви могли-б те все побачити й почути, —
То що сказали-б ви про любого свого?
Орг. Сказав би... не сказав нічого-б, і того
Не може бути.
- Ельм. Вже вас досить ошукали;
Доволі й ви мені брехнею дорікали.
Так отже залюбки в сій хаті. в сей же час
Поставлю свідка я — нікого-ж, тільки вас.
- Орг. Гарзд. Побачу-ж я. піймавши вас на слові,
Чи ви обіцянку свою справдіть готові.
- Ельм. (до Дор.) Скажіть, щоб він прийшов.
- Дор. Розумний він, глядіть, -
То може й у сильце так слоха не влетить.
- Ельм. Найлегше дурить вас людвн., що нам мила.
До того-ж і пиха його затуманила.
(до Дор.) Пришліть його.
(до Клеанта і Марьяни) А ви — вам вийти слід обом.

Сцена четверта.

Ельмира, Оргон.

- Ельм. Поставмо так сей стіл, і скрийтесь під столом.
- Орг. На віщо?
- Ельм. Вам тепер сховати ся конечно.
- Орг. Чого-ж під стіл?
- Ельм. То що? примощуйтесь безпечно.
У мене в голові є думка, в тую-ж мить
Ви зрозумієте Ну, дізьте-ж, та сидіть
Тихенько так, щоб вас не чули і не зріли.
- Орг. Вам потурати більш уже немає й сили,
Та ну, побачимо, який із вас митець.
- Ельм. Переконаєтесь у всьому під кінець.
(Оргонови, що вже під столом)
Ви свідком будете двачної розмови,
Та не турбуйте ся і не бентежте крови;

Не гвівайтесь на те, що я йому скажу,
Через розмову ту я правду покажу.
Коли на те пішло, я взяти мушу маску
І до облесника показувати ласку.
Стидку його любов я ніби-то прийму,
Одвагу виявить, спромогу дам йому.
Але я ради вас, та щоб його скарати,
Прихильність прибрану бажаю показати;
Тому скінчу я враз, як здасть ся вам, що вас
Я добре впевнила і що скінчити час.
На вас лежати-ме жагу його спиняти,
Як знайдете, що більш не можна попустити,
Що досить бачили, щоб правдоньки дійти
І що дружину вам пора оберегти.
Та власний інтерес ховати в вашій мочі...
Вже йде... Так ви-ж йому не кидайтесь на очі.

Сцена пята.

Тартюф, Ельмира, Орґон під столом.

Тарт.

Мені сказали там, що звали ви мене.

Ельм.

Я маю дещо вам одкрити потайче

Замкніть же двері перш, ніж стану я казати,

Та гляньте, чи ніхто не може нас піймати.

(Тартюф замикає двері і вертаєть ся).

Такого лишенька не треба нам зовсім,

Яке нам трапилось недовго перед сим;

Тоді ми вскочили були по саму шию.

Боялась я за вас, так що й сказати не вмію.

Ви бачили, що я старала ся в той час

Даміса втишити, щоб він мовчав про нас,

Хоча пригнічена турботою моєю,

Не догадалась я те все назвати брехнею.

Та Бог не дав, щоб те скінчилось чимсь лихим,

І забезпечені ми більш ніж перед тим.

Прогнала хмари всі міцна до вас шаноба;

Мій чоловік на вас не гляне вже зпід лоба.

Він з пльоток сьміючись такий нам дав наказ,

Щоб ми зіходились до пари раз-у-раз.

Тому я й не боюсь, що мати-му нагану

За те, що з вами в двох тут розмовляти стану.

Хоч може серце се занадто поспіша,

Та знайте, що й моя горить до вас душа.

Тарт.

Сієї мови я не здужаю збагнути :

Ранійш доводилось од вас на те чути.

Ельм.

Як що відмова та вас досі обража,

Жіноче серденько — вам річ зовсім чужа,

І ви не знаєте, що має розумітись,
 Коли ми почнемо так легко боронитись.
 Хоч ми й закохані, то почуття в той час
 Із соромливістю змагаєть ся ще в нас.
 Яке-б це мали ми правдивее кохання,
 Ми все стидаєм ся отвертого визнання
 І ми бороним ся, хоч видно по очах,
 Що наше серденько у вас уже в руках,
 Що тільки гонор нам шорскі слова диктує
 І що відмова та вам любощі віщує.
 Се дуже сьміливе, що тут я визнаю
 І соромливість тим я скривдила свою,
 Але вже стало ся, що я вам се сказала...
 Скажіть, хиба-б же я Даміса зупиняла?
 Хиба-б я залюбки — згадайте се ще знов —
 Так довго слухала розмову про любов?
 Невже в річах таких була-б така прихильва,
 Як би від спочуття сама була я вільна?
 А чуючи про вас, що шлюб ви берете,
 Я відмовляла вас, не згодилась на те.
 Щож мало значити таке моє вмовляння?
 Що мала я до вас прихильні почування,
 Що володіть сама бажала серцем сим,
 Що не хотіла ним ділити ся ні з ким.
Тарт. Добродійко, слова такі без краю мило
 Почути з любих уст, що серце полюбило.
 Повірьте, що мені солодкий мед сих слів
 Блаженства почуття по всій душі розлив.
 Подобати ся вам — то всі мої бажання,
 Задовольняти вас — найвище рювання.
 Але, прошу, нехай не в гнів то буде вам,
 Що трохи не дойму я віри сим словам.
 Я можу думати, що се слова лукаві,
 Аби пошкодити мені в весільній справі.
 Я, пані, навпростець, по щирости скажу,
 Що до сих слів тоді довіру покажу,
 Як ласки вашої, якої так жадаю.
 Не тільки на словах, а в дійсности дізнаю
 І віру зацеплю в душі своїй на вік,
 Що з ласки вашої я щасний чоловік.

Ельм. (навмисне кашлянувши).

Еге, які бо ви швидкі та нетерплячі;
 Так хутко стратите всі почуття гарячі.
 Я тут найкраще вам осьвідчення чиню,
 Я так стараю ся, а вас не вдовольню...
 Чи тільки вас тоді я впевнити здолаю,
 Як із прихильністю дійду вже аж до краю?

- Тарт.** Чим менше гідний хто, тим менше щастя жде
І на самі слова надій не покладе.
Щасливій доленьці ми віри не діймаєм,
Аж поки в дійсности щедрот її вазнаєм.
А я прихильности не заробив нічим,
Та якже вірити мені ознакам сям?
Ні, не виевню ся я на мову ні на яку.
Аж поки справжню ви дасте мені ознаку.
- Ельм.** Яквй гарячий пал, що й перешкод не зна!
Як душу він мені збентежує до дна,
Як пута він кладе на серденько жіноче
І як потужно він бере собі, що хоче!
Чи й способу нема боротись проти вас
І ви вже не дасте спочинку хоч на час?
Але чи можна-ж так суворо намагатись
І разом усього так палко допевнитись?
Надуживаючи прихильні почуття
Тієї, що вже сил збулась до бороття.
- Тарт.** Коли-ж приймаєте любов мою гарячу,
То чом певнійшого я доказу не бачу?
- Ельм.** Та якже зважусь я на те? а божий страх?
А небо, що у вас щоденно на устах?
- Тарт.** Коли се страх, що нам не буде з н-ба згоди,
Я легко збавлю вас такої перешкоди;
Хай серця нашого не здержує вона.
- Ельм.** Але небесний суд — то, кажуть, річ страшна.
- Тарт.** Я сьмішні сі страхи відразу вам розвію.
Вагання зняти всі я дуже добре вмію.
Так, небо деяких не дозволяє втіх,
Порозуміти ся-ж з ним можна в справах сих.
Така наука є, щоб, як потреба каже,
Вільнійше попускать сумління, що нас вяже,
І вчинкам нашим злим оправданне знайти,
Як що ми робим їх для чистої мети.
Ви потім навчитесь як слід сїї науки,
А поки-що себе мені віддайте в руки;
Без ляку вдовольніть огонь бажань моїх,
А винний буду я й візьму на себе гріх.
(Ельмира кашляє дужче).
Ви кашель маєте.
- Ельм.** Я стралиця, та й годі.
- Тарт.** А чи не стане вам пастилька ся в пригоді?
- Ельм.** Се кашель навісний, тепер уже мабуть
Ніякі пастильки його не проженуть.
- Тарт.** Се неприємна річ.
- Ельм.** Така, що й не сказати.
- Тарт.** Нарешті легко вам вагання геть прогнати.

Тут ваша таїна сховаєть ся на вік,
 Лихе-ж не зло само, а рѳзголос і крик.
 Скандал перед людьми вражає справді віру,
 Але не є гріхом грішити потай-миру.

Ельм. *(кашляє дужче і стукає об стіл).*

Я бачу, що мені вкоритись час прийшов
 І все віддати вам, що віддає любов;
 Що меншим коштом я не сьмію сподіватись
 Задовольнити вас і з вами сквітуватись.
 Се сумно вдїяти, по правді вам скажу,
 Я зовсім не-хотя переступлю межу;
 Але коли вже так ведуть мене до того,
 Як віри все не ймуть, не слухають нічого,
 Коли запевнитись бажають виразнійш,
 То вже послухаєш людей і вдовольниш.
 Коли в сїм по́слуху образа буде Богу,
 Зле буде з тим, хто звів мене на сю дорогу.
 І певно, що не я вину собі візьму.

Тарт. Так, пані, я прийму; а про вину саму..

Ельм. Прошу вас, відчинїть та визирнїть із хати,
 Чи чоловіка там де небудь не видати.

Тарт. І що вам за печаль журити ся за ним:
 Ми можем сим пацком крутити як дурним.
 З таємних сих розмов ралїє він без міри.
 Коли-ж побачить що, то всеж не пійме віри.

Ельм. Дарма; ви всеж таки, прошу я вас, підїть,
 Та за дверима скрізь гарненько позирнїть.

Сцена шеста.

Орґон, Ельмира.

Орґ. *(вилазючи зпід стола).*

Ельм. Отсе скажу! Чи хто видав таку личину!
 Я аж не тямлю ся, я з гніву тут загину.
 А ви вже й вилїзли? Так що се? жарт для вас?
 Іще ховайте ся, бо зовсім ще не час.

Чекайте до кінця, щоб знати в-очевидки,
 А не звіряйте ся на всякі прості сплітки.

Орґ. Чи пекло бачило тварину більш гидку!

Ельм. О Боже! на щож так судити на швилку!
 Ні, дайте впевнить вас, та вже тоді й гнівїть ся;
 Не поспішайте так, бо можна помилить ся.

(Ельмира становить Орґона за собою).

Сцена сема.

Тартюф, Ельмира, Орґон.

Тарт. *(не бачучи Орґона).*

Сприяє все мені задля моїх утіх.
Я добре обдививсь по закутках усіх:
Нікого там нема, і в думкою ясною...

(В той час як Тартюф наближається простягнувши руки, щоб обняти Ельмиру, вона відхиляється і Тартюф бачить Орґона).

Орґ. Заждіть, не кваптесь так з любовною жагою,
І серденька свого так дуже не паліть.
Ага! сьвята душе! вже годі нас дурить!
Як легко спокуша вас біс до злого вчину!
Ви сватали дочку, а зводили дружину.
Я все не розумів, до чого ви йдете
І ждав, що скажете ви щось зовсім не те,
Але вже в дослідом дійшлося тепер до краю
І більше доказів я мати не бажаю.

Ельм. *(до Тарт.)* В тім, що зробила я, для мене честь мала,
Але до сього я примушена була.

Тарт. *(до Орґ.)* Як! ви вже певні!

Орґ. Ну, без крику; не вгинайтесь,
І зараз же мені з будинку вибирайтесь.

Тарт. Але замір...

Орґ. Не час розмовам про замір;

Вам треба зараз же покинути сей двір.

Тарт. Се вам іти відсіль, хоча ви й горді, пане;
Будинок мій, нехай про се відомо стане,
І я вам покажу, що ся крутя гидка
І сварка ся мене ні трошки не зляка.
Що ганючи мене не легко дійдуть справи,
Що в мене спосіб є робити пляч лукавий,
За небо скривджене помститись і скарать
Тих, що тепер мене так вигнати хотять.

Сцена осьма.

Ельмира, Орґон.

Ельм. Про що він тут казав? і що се визначає?

Орґ. Боюсь я, далєбі; так, жарту в сім немає.

Ельм. Як?

Орґ. Помилку свою побачив я з сих слів.

Той запис на мій дім клопоту наробив.

Ельм. Який там запис?
 Орг. Так, се діло вже пропало,
 Та й пнвша річ мене турбує ще чимало.
 Ельм. Що знов?
 Орг. Дізнаєтесь. Але загляну в мить,
 Чи певна скринька там у хаті ще стоїть.

Д І Я П Я Т А.

Сцена перша.

О р г о н , К л е а н т .

Кле. Куди ви біжите?
 Орг. Чи знаю-ж я!
 Кле. До ладу
 Було-б, гадаю, перш усім зійтись на раду
 І в сій пригоді щось намислити гуртом.
 Орг. З сією скринькою збентеживсь я цілком.
 Про пнвше тяжко так не міг би я журить ся.
 Кле. То певно в скриньці тій поважна таємниця?
 Орг. Сю саму скриньку мій нещасний друг Аргас
 На схованку до рук віддав мені в той час,
 Як утікав; ми з ним найбільшу приязнь мали.
 Він говорив мені, що там лежать шпарґали,
 Його-ж добро й життя залежало від їх.
 Кле. На віщо-ж віддали ви їх до рук чужих?
 Орг. Се сталося так: моє сумління винне в тому.
 Якось признав ся я про се тому гидкому;
 Як став же радить він, то я вже й сам згайшов,
 Що краще скриньку ту віддати йому на схов,
 На те, щоб відректись найменший мав я клопіт,
 Як би за скриньку ту взяли мене на допит,
 І щоб сумління вже свого не боячись,
 Незгідно з правдою я міг заприсягтись.
 Кле. То кепсько; так мене, принаймні, се вражає.
 Той дар і тайна та, яку від вас він має, —
 Коли вже щиро вам сказати погляд свій, —
 Ви в необачности замислили своїй.
 Ви віддались йому довірою такою:
 Сей чоловік держить на вас готову зброю
 І гнівати його — то небезпечна річ.
 Вам треба-б лагідно його позбутя з пліч.
 Орг. І він здавався мені таким сьвятим та божим,
 А в серці був таким нещирим і негожим!...

Як старця я тоді приняв його й пригрів!...
 Ні, вже зрікаюсь я тепер сьвятих людців.
 Я їх стрівати-му гидливістю страшною
 І буду задля їх найгіршим сатаною.

Кле. Еге, отсе вже в вас палкий знадто гнів;
 Ваш розсуд лагідний за вітром полетів.
 Правдивий розум вам не робить більш прислугу;
 З одної крайности ви кинулись у другу.
 Ви помилку свою побачили в сей час,
 Що щирість брехана приваблювала вас;
 Але не бачу я потреби, щоб ви впали
 Ще в більшу помилку і першу тим справляли,
 Змішавши в один гурт нікчому-брехуна
 З людиною, яка неправди в вік не зна.
 Вас одурив шахрай, з одвагою такою,
 Бундючним виглядом і міною пісною, —
 То вже здаєть ся вам, що всі такі як сей,
 Що вже побожности нема проміж людей.
 Такі дурві думки безбожні можуть мати,
 А вам годилось би чесноту відрізняти.
 Не кваптесь полюблять людину в одну мить;
 У сьому ділі ви серединою йдіть:
 Личині прибраній шавоби не давайте.
 Але й побожної душі не ображайте.
 Коли-ж не можна вам без помилок таких,
 Тоді вже краще ви впадайте в перший гріх.

Сцена друга.

Орґон, Клеант, Даміс.

Дам. Чи справді, батьку, той шахрай на вас чигає,
 Від вас усе добро в непамять повергає?
 І в гидості своїй, що будить правий гнів,
 З чесноти вашої на вас же сітку силів?

Орґ. Так, сину, і душа моя болить без краю.

Дам. Ага! ну, то йому я вуха повтпнаю.
 З напасником таким вагати ся не час;
 Мій клопіт, щоб його прийняти геть од вас,
 Я задавлю його, то швидче буде справа.

Кле. От так, як бачите, говорить молоде жвава.
 Вгамуйтеь трошечки і втиште гнів палкий;
 Ми під таким царем і вік тепер такий,
 Що не насильство нам у справі допоможе.

Сцена третя.

Пані Пернель, Орґон, Ельмира, Клеант,
Марьяна, Даміс, Дорина.

- П. Перн.** Що се? я чую, тут таке страшне, негоже!
Орґ. Се новина, що їй оттут я сьвідком був.
Як бачите, собі подяки я здобув
За клопоти; приняв злиденного як брата,
Притулком, захвстом йому стає ся хата,
Що дня він гоїности моєї зазнає,
Я дав йому дочку і все добро своє, —
А зрадник сей гидквій наважив ся неситий
На гріх стилкий мою дружину спокусити.
Та не спивила ся на тому тварь гидка:
За все мое добро мене-ж тепер ляка,
І хоче зруйнувать мене, — бо має зброю,
Що сам я дав йому довірою дуриною, —
Із дому вигнати, де я його приняв,
І в злидні кинути, з яких його я взяв.
Дор. Нещасний!
П. Перн. Спну, я не можу няти віри,
Щоб мати він схотів такі гидкі заміри.
Орґ. Як!
П. Перн. Людям праведним завидують усі.
Орґ. Але скажіть, куди ведуть розмови сі,
Матусю?
П. Перн. Живете ви Бог-зна по якому
І бачу я, що він не милий тут нікому.
Орґ. Чи сеж стосуєть ся до речі? як і чим?
П. Перн. Вже-ж я казала вам нераз іще малим:
Чеснота на землі що дня терпить напасти;
Хоч заздросні помруть, то заздросцам не впасти.
Орґ. Чи з тим, про що в нас річ, тут звязок може быть?
П. Перн. Вам сто дурних казок про його наплетуть.
Орґ. Кажу-ж — я бачив сам усе на власні очі.
П. Перн. Створіння заздросні злоречити охочі.
Орґ. Я буду лаятись. Адже-ж кажу я вам,
Що той гидквій його злочин я бачив сам.
П. Перн. Злосливі язикк насіють скрізь отрути
І захисту від їх віде не може бути.
Орґ. Ви неподобну річ якуюсь верзете.
Я бачив, бачив сам, очима бачив те;
Що зветь ся: бачив сам. Як треба ще казати?
Товкти по сто разів? за чотирьох кричати?
П. Перн. О Боже! найчастійш нас дурить зверхній вид;
На те, що бачим ми, звіряти ся не слід.

- Орг.** Я лютий!
- П. Перн.** Підозрінь дурних ми стільки маєм,
І добрі вчинки злом так часто вьясняем!...
- Орг.** То милосердем я повинен вьяснять,
Що він хотів мою дружину цілувать?
- П. Перн.** Не можна-ж так людей судити без причини;
Добути треба-б вам невїйший факт провини.
- Орг.** До ката! Якже ще впевнитись більш я міг?
Чи ждати мав, щоб він на очах тут моїх
Почав... От ще скажу таке, що не подоба.
- П. Перн.** В його думі одна пречистая жадоба;
І я не уявлю ніяк того в думках,
Щоб він одважив ся на той непевний шлях.
- Орг.** Я аж не тямлю ся. Як би мені не мати
Були ви, Бог зна, що я міг би вам сказати.
- Дор.** По правді стало ся, добродію; ви нам
Не вірили тоді, — тепер не вірять вам.
- Кле.** Ми тратимо свій час на зовсім марну зваду,
А треба-б нам тепер знайти собі пораду.
Не спімо, бо на нас чигає той шахрай.
- Дам.** Чи в безсоромности сягне він аж за край?
- Ельм.** Я думаю, що з ним боротись нам не сила,
І вже тепер його невдячність зрозуміла.
- Кле.** (до *Орг.*) Не вірте ви йому; у його спосіб є
Справдити проти вас напасництво своє.
І з меншим засобом хитрун меткий заллута
Лукавством, підступом людину кожду в пута;
З тією-ж зброєю, що має він на вас,
Його дражити вам зовсім було не час.
- Орг.** Се так, та щож робить? Допік мені сей клятий,
І я не міг ніяк свій правий гнів стримати.
- Кле.** Від серця хочу я, щоб згода хоч якась
Між вами обома на ново почалась.
- Ельм.** Не знала я, що він таку має зброю,
А то це завдала-б такого неспокою.
- Орг.** (побачивши *Лояля*).
А сей чого прийшов? довідайтесь, підіть.
Я саме в настрою з ким небудь говорить!

Сцена четверта.

Ті самі, Лояль.

- Лояль** (до *Дорини*, в глибині сцени).
Добрідень, сестронько; зробіть, прошу, колана,
Щоб з паном бачитись я міг...
- Дор.** Он гості в пана;
Навряд, щоб бачити його вдало ся вам.

- Ло.** Я тут найменшої турботи не завдам.
Не з неприємною прийшов я новиною,
І він радіти-ме спізнавши ся зі мною.
- Дор.** Як звати вас?
- Ло.** Скажіть ви тільки, що для справ
Прегарних пан Тюртюф сюди мене прислав.
- Дор.** (до Орґ.) Добродія сього, що так говорить мило,
Прислав сюди Тартюф. До вас він має діло,
Що, каже, буде вам приємне.
- Кле.** (до Орґ.) Щож, прийміть;
Побачиш, що воно, й що буде говорить.
- Орґ.** Він може схоже нас до згоди навертати.
Які-ж почуття я мушу виявляти?
- Кле.** Вам треба здержати насамперед свій гнів
І прислухатися до мпротворних слів.
- Ло.** (до Орґ.) Привіт вам. Небо хай злодумців ваших згубить
І, як бажаю я, цехай вас Бог полюбить.
- Орґ.** (до Кл.) Сей любий вступ моїм відповіда думкам
І згоду хоч якусь уже віщує нам.
- Ло.** Родину вашу всю я змалку звик любити,
Отцevi-ж вашому нагоду мав служити.
- Орґ.** Добродію, простіть той сором мій, що я
Не знаю, хто ви єсть і як вас на імя.
- Ло.** Доялем я зовусь. З Нормандії похожу.
Я пристав судовий і сим хвалитись можу.
Отсе вже сорок літ пролинуло часу,
Як сей приємний труд почесно я несу.
З дозволу ж вашого прийшов я ознаймити,
Що певний присуд ви повинні вдовольнити.
- Орґ.** Як! ви прийшли!...
- Ло.** Заждіть; нема чого кричать:
Се тільки акт, щоб ваш будинок одібрати,
Вас викинути всіх і кожную річ рухому
І дати вільний пляц властителяви дому,
Зо всею пильністю, в неодволочний час.
- Орґ.** Як! вигнати мене!...
- Ло.** Так, милий пане, вас.
Бо домови сьому, як знаєте самі ви,
Ласкавий пан Тартюф хазяїн є правдивий.
По силі запису, що вже в руках моїх,
Тепер один він пан маєтків сих усіх.
Все списано як слід; не можна сперечатись.
На безсоромність сю нам треба дивуватись.
- Дам.** Ся справа не до вас, і я кажу не вам.
Ло. Я до добродія; він єсть розсудний сам;
Він звик поводитись, як добрі, чесні люде,
І проти присуду змагати ся не буде.

- Орг.** Але...
- Ло.** Так, певний я: за цілий міліон
Ви не захочете повстати на закон,
І згодитесь самі, як чесная особа,
Щоб я прикази міг справдити як подоба.
- Дам.** Ой, пане приставе, вже скоро мій ціпок
Спізнає, чи тонкий ваш чорний жупанок.
- Ло.** (до *Орг.*) Нехай ваш свин мовчить, а ні — то вийде з хати.
Бо шкода на папір усе те викладати
І протокол на вас писати, як би слід.
- Дор.** (на бік). Він прізвищем Лояль, — та не лояльний вид.
- Ло.** Із добримми людьми ласкавий я без міри,
І всі мої тепер, добродію, заміри —
Щоб прислужитись вам і втіху принести;
А внього могли б такого ви знайти,
Який не двигнений моїми почуттями,
Далеко гірш, ніж я, поведив ся-б із вами.
- Орг.** Щож можна гіршого зробити ще для нас,
Як з хати вигнати?
- Ло.** На те я дам вам час,
І аж до завтрього не буду поспішати
Той приказ проти вас, добродію, сповняти;
А тільки ночувать прийду в будинок сей
Тихенько, лагідно, із десятима людей.
Для форми-ж zvolите, як будете лягати,
Мені прислати ключ від вашої кімнати.
Я відпочинок ваш сю ніч обороню
І зайвих прикростей ніяких не вчиню,
А завтра вранці ви, добродію, не гайтесь
І зараз же з усім начинням вибравитесь;
Людей, щоб помогти виноситись, я дам.
Я їх чимало взяв, щоб прислужитись вам.
Прихильности ще більш ні в кого-б не знайшли ви;
Як бачите, до вас я дуже милостивий,
То й ви шануйте ся, по правді все робіть
І перешкод мені не важте ся чинить.
- Орг.** (на бік). Від щирої душі готовий я віддати
Червінців добрих сто, які ще можу мати,
Та тільки щоб могли хоч раз, та до смаку,
По пиці луснути тварину сю гидку.
- Кле.** (до *Орг.*) Мовчіть, не псуйте гірш.
- Мар.** Зухвальство незбагнене!
Не видержу, бо вже рука свербить у мене.
- Дор.** (до *Лояля*). Мосьпане, бачу я, що спина в вас така,
Що не завадило б дознати їй ціпка.
- Ло.** Скарать вас міг би я, не стерпівши образи.
Голубко, на жінок теж пишуть ся укази.

- Кле.** Уже, добродію, те все скінчити час.
Давайте сей папір, та й не турбуйте нас.
- Ло.** До зобачення. Бог нехай вас звеселяє.
- Орг.** Тебе-ж, з тим, хто тебе прислав, нехай скарає.

Сцена пята.

Оргон, пані Пернель, Ельмира, Клеант,
Марьяна, Даміс, Дорина.

- Орг.** Що, мамо, — бачите? чи правду я казав?
З почину знать, яких нам треба ждати справ.
Чи врадництво його спізнали ви, як треба?
- П. Перн.** Я аж не тямлю ся і наче впала з неба.
- Дор.** (до Орг.) Ви дурно скаржитесь і злим його звете:
То не лихий замір, а почуття сьвяте.
До ближніх маючи в душі любов єдину,
Він знає, що добро не раз псує людину,
І мавши жаль забрав усе, щоб одвернуть
Те все, що робить вам тяжкою праву путь.
- Орг.** Мовчіть, я раз-у-раз вам мушу се казати.
- Кле.** Погляньмо-ж ми, яку вам раду можна дати.
- Ельм.** Підіть, оповістіть, який певдячний він.
Всю силу запису зламав його злочин.
І як дозволяють ся, який він єсть неправий,
То не справдять ся вже замір його лукавий.

Сцена шеста.

Оргон, пані Пернель, Ельмира, Клеант,
Марьяна, Даміс, Дорина, Валер.

- Вал.** Добродію, смутну я звістку вам несу,
Та лихо не стоїть і мало в нас часу...
Є в мене приятель, ми стали з ним братами.
Він зна гаразд про те, що я турбуюсь вами,
І добре мисливши він те відкрив мені,
Що як урядник мав держати в таїні.
І саме от тепер листа такого пише,
Що вам конечно річ тікати найскорійше.
Шахрай, що панував над вами довгий час,
Дійшов до короля і набрехав на вас,
І дав йому до рук якісь такі шпарґали,
Що від державного злочинця ви дістали:
Проти повинностей підданницьких своїх
Ви ніби-то взялись переховати їх.
Подробиць тих провин не вмів би я сказати,
Але вже приказ є, щоб вас арештувати.

- Та ще для певности доручено йому
Доглянути, щоб вас посаджено в тюрму.
Кле. Таки облудних прав своїх допевнивсь клятий
І ваше все добро зумів опанувати!
- Орг. Одно я вам скажу: людина — звір лихий.
Вал. Коли забаритесь, вас жде кінець сумний.
Мій повіз тут стоїть; тікати маєм змогу;
А от вам десять сот червінців на дорогу.
Не гаймось. Бачите, як метко він стріля.
Рятунок вам один — тікати відсіля.
В безпечнім місці я вас добре заховаю
І сам поїду в-двох із вами аж до краю.
- Орг. Ви так турбуєтесь! я стільки мав од вас!
Та дякувати вам, знайду я иньший час.
І щиро стану я тепер молитись Богу,
Щоб відслужитись вам послав мені спромогу.
Прощайте-ж ви, глядіть...
- Кле. Тікайте вже, а ми,
Що треба діяти, все зробимо сами.

Сцена сема.

Тартюф, Поліцай, пані Первель, Оргон, Ельмира,
Клеант, Марьяна, Валер, Даміс, Дорина.

Тарт. (*хапає Оргона*).

Заждіть, добродію, не кваптесь так тікати;
Тепер близенько вам іти відсіль до хати:
Арештувати вас король наш наказав.

Орг. Так от що, зраднику, мені ти готував!
Останній твій удар мене зганяє з сьвіту
І ним ти завершив злобу свою неситу.

Тарт. Спокійно ганьбу сю душа моя знесе;
Я ради Господа навчивсь терпіти все.

Кле. Чи бач — терпливости його межі немає.

Дам. А як він Господа мерзенний зневажає!

Тарт. Не зможе запал ваш зворушити мене,
І від повинности мене не відхитне.

Мар. Ви смі бажаєте хвали собі здобути
І служби кращої для вас не може бути.

Тарт. Почесна служба та, що дана від влади,
Яка вповажила мене прийти сюди.

Орг. Але чи ти забув, що тільки через мене
Ти поліпшити міг життя своє злиденне?

Тарт. Я знаю, чим мені могли ви помагати,
Але про короля найперш я мушу дбати;
Сії повинности сьвятої права сила
В душі моїй цілком подяку заглушила;

- І я на жертву тим високим почуттям
І друга, й рід увесь, і сам себе віддам.
Брехун!
- Ельм.**
Дор. Як хитро він собі препишні шати
Пристроїв з тих речей, що треба шанувати!
Кле. Коли вже в вас така велика щирість є,
Як кажете, й вона вам приводом стає, —
То чом же з нею ви ранійш не показались,
А вже — як зводили сю пані та й піймались?
Чому ви з звісткою пішли до короля
Тоді вже як Орґон прогнав вас відсіля?
Про иньші речі я не став би вам казати —
Що все своє добро схотів він вам оддати;
Але-ж ви кажете: злочинець він, — про те
Любісінько дари від його берете.
- Тарт.** (до поліц.) Прошу вас, перервіть ви сю крикливу мову
І докінчіть свою повинність урядову.
- Пол.** А справді, довго я її не докінчав;
Язик ваш саме в час про тее нагадав.
То щоб скінчити в раз, ходім лише зо мною
В тюрму, що буде вам оселею новою.
Хто? я?
- Тарт.** Так, пане, ви.
- Пол.** За віщо-ж се в тюрму?
- Тарт.** Не вам я поясню, за віщо се й чому.
- Пол.** (до Орґ.) Добродію, верпіть ви спокій знову в груди.
Живем ми під царем, що не терпить облуди,
Під тим царем, який читати в серці звик;
Його не ошука облесливий язик.
Великим серцем він докладно все тлумачить
І кожну річ дрібну в правдивім сьвітлі бачить;
Не спокушаєть ся душа його нічим
І в крайність не впада він розумом твердим;
Чеснота перед ним довічну славу має,
Та сяєвом своїм його не засліпляє;
Всіх правих любить він, але-ж у серці й гвів
Страшний розпалює, як бачить брехунів.
Його ніхто-б не зміг так легко одурити
І тонші хитрощі зумів би він розбити.
Відразу короля ясний і бистрий суд
Збагнув, що в сій душі єдлий тільки бруд.
Він був прийшов, щоб вас злочинцем показати,
Та й зрадив сам себе (в сїм кару божу знати!)
І виявив, що він шахрай відомий нам,
Якого вже король під иньшим знав імям.
Гидких його подій така велика сила,
Що груба книжка їх напевно-б не вмістила.

Наш найясвїйший пан обурив ся в той час,
 Як зрозумїв його невдячність проти вас,
 А вчинок сей новий до иньших долучїв він,
 Прийти-ж за ним сюди для того доручив він,
 Щоб бачити, куди його ще занесе
 Нахабність, та щоб він вернув вам знову все.
 Так хоче він, щоб ви від мене знов дістали
 Напері ті, що ви нікчемному давали;
 Контракт, що вашими маєтками всіма
 Обдарував його, король тепер лама,
 І пробачає вам лихе поступовання
 В той час, коли ваш друг здобув собі вигнання.
 Сим платить вам король за теє, що колись
 Ви за права його так щиро піднялись,
 І тим показує, що над надїю всяку
 Уміє за добро складати щирю дяку,
 Що про заслуги він до віку пам'ята
 І що скорїйш лихе в непам'ять поверта.
 Спасибі-ж Богови!

Дор.
 П. Перн.

Мов сьвіт мєї підняв ся.

Ельм.

Як добре стало ся!

Мар.

Нїхто й не сподївав ся.

Орг. *(до Тартюфа, котрого поліцаї веде з хати).*

Ну, що, розбїйнику!...

Сцена осьма.

Пані Пернель, Оргон, Ельмира, Марьяна,
 Клеант, Валер, Даміс, Дориса.

Кле.

Ой, братїку, мовчіть

І гідности своїй образи не чинїть.

Покиньте ви того нікчемного злїй долї;

Тепер уже й без вас він каєть ся доволї.

Бажайте краще ви, щоб серце навернуть

Він знову міг тепер на праву, чесну путь,

Щоб справив він життя, неправди відцурав ся,

Та правий суд царський змякшити постарав ся.

А ви з подякою підїть до короля,

За те, що він таку нам радість надїля.

Орг.

Се так. Ходїм скорїйш; до нїг його внадїмо

Й за все його добро хвалу йому складїмо.

А потїм, справивши сей обовязок свій.

Годить ся взятись нам до другого мерщїй,

Щоб доленьку ясну придбали в чеснїм шлюбї

Марьяна та Валер — коханцї наші любї.

Переклав В. Самійленко

По Європі.

Гумористичні образки Джерома К. Джерома.

(Уривки з книги: *The Men on the Bummel*).

V.*)

— Сею країною міг би управляти кождий, кому завгодно, приміром я міг би вповні управляти нею — завважав Джордж.

Ми сиділи в саду гостинниці „Kaiserhof“ у Бонні і гляділи на Рен. То був останній вечір нашого „Bummel-я“; найблизший день представляв уже „початок кінця“ тому, що ранішнім поїздом мали ми вибрати ся в дорогу з поворотом.

— Все, що повинен робити народ, я написав би на картці паперу — говорив Джордж — казав би все те видрукувати в добрій друкарні в величезнім числі примірників, поналіпляв би ті правила на стовпах у гóродах і селах і більш нічого не було-б треба.

В сучаснім потульнім, послушнім Німці, який гордиться тим, що платить точно і сповнює все, що йому кажуть робити поставлені над ним волею призначеня влади, досить трудно віднайти ті риси, якими визначували ся його дикі предки; для останніх індивідуальна свобода була така конечна, як воздух для віддиху; вони вибирали своїх начальників лише на те, аби нараджувати ся з ними, а за племенем полишало ся право сповняти або не сповняти прикази; вони слухали свого начальника, але не підчиняли ся йому безумовно. В Німеччині говорять тепер дуже багато про соціялізм, але се такий соціялізм, що був би так само деспотизмом, лише під иньшим іменем. Індивідуалізм не має значіння

*) Див. кн. VII, стор. 108—116.

в очах німецьких виборців. Вони й самі бажають того, аби їм приручали і приводили рішучо у всім до порядку і навіть стараються про те. Вони заперечують не саму владу, але тільки певну її форму. Поліцай — се щось сьвяте для них і так буде завсїди.

В Англії вважаємо ми чоловіка в синім мундурі потрібним чоловіком, але таким, що не приносить нікому шкоди. Житель горада вважає тих людей чимось у роді стовпів для оголошень, хоча по людних частинах горада вони бувають инколи корисні тому, що переведуть яку бабусю через вулицю. Ми, правда, буваємо вдячні для них за такі прислуги, але в иньших випадках мабуть не звертаємо на них ніякої уваги. В Німеччині-ж поклоняють ся поліцайови як якому божищу і вважають його чимось в роді ангела-сторожа. Німецькій дитині представляє ся поліцай як який маґ або чародій, але рівночасно з тим як страховище. Від нього походять усякі можливі добродійства: він уряджує площі для забави, з гойданками, величезними ступнями, купами піску, з якого можна робити твердині, купальні і гулянки з балаганами. Він карає також за всяку дрібницю. Всі послушні німецькі хлопчики і дівчатка старають ся догодити поліції. Коли поліцай усміхаєть ся до якого-небудь хлопчини, то той зараз дре кирпу в гору; а з таким, що його поліцай погладить по голові — не можна разом жити: він представляє собі, що став дуже важною особою.

Кождий німецький горожанин вважає себе вояком, а поліцай — своїм офіцером. Поліцай указує йому, по яким боці вулиці йти і як швидко. При кождім мості стоїть поліцай і говорить Німцєви, як він має йти по мості. Коли-б не було поліцай, то Німець сїв би мабуть на землю і чекав би, доки не перетече ріка. На залізничій стації поліцай запирає його в почекальні тому, аби він не впав і не потовк ся. В відповідний час він виводить його з почекальні і передає його з рук до рук кондукторови, а сей — також поліцай, лише носить иньший мундур. Кондуктор показує Німцєви, на яким місці він має сидіти в вагоні, коли виходити і висажує його, де належить. В Німеччині можна навіть не журити ся про себе; все, чого вам треба, буде зроблене і добре зроблене. Ви не потребуєте вважати на себе; вас не будуть карати за те, що ви того не вмієте: за вами буде глядіти поліцай — се його обовязок. Коли ви безномічний ідіот і вам що-небудь притрафить ся, то всі винуватять його, а не вас. Де не були би ви

і що не робили би ви, ви віддані йому, він дбає про вас і, треба признати йому, зовсім добре. Коли ви заблудите, він вас відшукає; коли що-небудь загубите, то він знайде. Коли ви не знаєте, чого вам треба — він вам скаже. Коли ви захочете чого-небудь такого, що буде для вас корисне — він зараз його добуде.

Адвокатам нема що робити в Німеччині: коли ви маєте купити або продати дім, або поле, то все те pomoже вам зробити держава. Коли вас оциганили порядно, то за розсліджене справи береться також держава. Вона й женить вас і забезпечує ваше життя і грає навіть із вами в карти...

— Ви тільки вродіть ся — говорять німецьке правительство німецькому горожанинові — а решту ми зробимо за вас. Ми скажемо вам, що маєте робити дома і поза домом, в хоробі і в здоровім стані, при забаві і при праці і будемо навирати за вами, аби ви все те виконали. Будьте ласкаві, не журіть ся нічим.

І Німець справді не журить ся. Там, де нема поліція, він починає шукати оголошеня від поліції і в кінці находить таке оголошене прибите на стіні. Прочитавши його від початку до кінця, він відходить і поступає так як у цьому написано.

Раз блукаючи по вулицях одного німецького місточка — я забув його назву, але то все одно: такий випадок міг притрафити ся також у кождім иньшій німецькій місточку — я підійшов під один сад, де того дня давали концерт; ворота були відчинені. Кождий, хто тільки захотів би був піти безплатно в сад, аби послухати музики, міг дуже легко се зробити, бо при воротах не було ні сторожів, ні поліцаїв. Були ще другі ворота в віддаленю одної чверти милі від перших, і хоч останніми було далеко вигідійше входити в сад, то не вважаючи на те, народ, що товпами валив у той сад, помпнав перші, а прямував до других; всі йшли при незвичайній соняшній спеці до того входу, де стояв чоловік і збирав гроші за вступ. Я бачив також, що кілька хлопців стояло на березі замералої ріки і гляділи на неї такими очима, в яких було написано, що їм хочеть ся страшно посовгати ся. Тому, що місце було там пусте, вони могли совгати ся, кілько хотіли і ніхто не завважав би їх. Народ і поліцаї були на другім кінці ріки в віддаленю пів милі і ще до того за скрутом. Але вони таки не пускали ся совгати ся, знаючи, що се заборонене. Подібні факти примушують кождого сумнівати ся, чи дійсно належать Тевтони до грішного чоловічого роду? Хто знає, може ті

потульні, смврні люди — добрі дуки, що пустили ся на землю для того, аби випити скляночку пива, бож їм не може бути невідомим, що добре пиво можна найти тільки в Німеччині?

В Німеччині дороги, що ведуть із одного села до другого, обсажені овочевими деревами. Як дорослі, так і діти могли-б зовсім свобідно зривати овочі з дерев, коли-б їм не зборонювало робити те — сумліне. Коли-б сей звичай заведено в нас у Англії, то проти нього піднеслась би загальна опінія тому, що тоді діти вмпрали би сотками на холеру. Лікарі повиходжували би цоги в боротьбі з наслідками непоміркованого уживаня сирх яблук і недозрілих оріхів. Публична опінія домагала би ся, аби ті овочеві дерева обгороджено плотом, що зробило би їх вешкідливими. Властивелі садів, що не хотіли-б витрачувати ся на камінні огорожі і частоколц, були-б позбавлені можливости розширяти хороби і смерть по цілій околиці. Тим часом у Німеччині піде хлопчина понад милю дорогою, обсаженою овочевими деревами, до найблизшого села на те, аби там кушту собі грушок за пару сотиків. Перейти рівнодушно біля тих овочевих дерев, що вгинають ся під тягарем дозрілих плодів, значить по англо-саксонському розумію, не вміти користати з доброї нагоди і віднекувати ся від земних благ.

Я так докладно пізнав німецький характер, що зовсім не подивував би ся, коли-б мені сказали, що в Німеччині чоловікови засудженому на смерть дають конець шнурка і наказують самому повісити ся. Се увільнило би правительство від багатьох клопотів і видатків тому, що німецький злочинець, взявши з собою той конець шнурка, пішов би преспокійно до дому, прочитав уважно поліційні правила і повісив би ся в себе на кухні.

Німці — добрий народ, може навіть найліпший на світі; вони ввічливі, зовсім не егоїстичні і незвичайно добродушні. Я переконаний вповні, що більшість їх попадає по смерти просто в рай. Порівнявши Німців із иньшими націями, прийдеши до переконаня, що в раю найбільше представителів Німеччини. Я лише не розумію одного: в яким порядку вони відправляють ся туди. Аби душі Німців підносили ся до неба кожда поодинокю і стукали там у небесні ворота — я того не думаю. Вони відправляють ся туди, мусіть, невеличкими партиями, під проводом якогось померлого поліція!

VI.

Душу Англичанина, переповнену величними ідеями, дразнить те, що Німець маючи на оці тільки матеріальні цілі, отворює реставрації у всіх тих місцях, де приїзять любовати ся красними видами. На верху гори, в якій-небудь чудовій долині, при самітній стежечці або при водопаді — всюди побачиш дімок із вивіскою „Wirtshaus“, в якій аж кипить метушня. Скажіть же, будьте ласкаві, чи можна любовати ся природою і оспівувати її, коли бачить ся довкола себе пообливані пивом столики? Чи можна потонути в споминах про минуле, коли вас окружає запах печеної телятини та шпінака? Одного разу драпали ся ми на гору, продовраючись гущавиною ліса; ми задумували вийти на верх і там повріяти на свободі.

— А на верху — завважав гнівно Гарріс, коли ми здержали ся на хвилину, аби відітхнути і підтягнути свої пояси — ми ввидимо ченурну реставрацію, де публіка об'їдаєть ся біфштіком або легоминою та не біле вино.

— Гадаєш так? — спитав Джордж.

— Певно так буде! — відповів Гарріс. — Хиба ти не знаєш Німців? Вони-ж не полинуть ні одного ліска, де міг би прохажувати ся любитель самоти і віддавати ся своїм думкам. Тут же нема ні одного верха гори, що не був би сплямлений найгрубшими матеріальними спонуками, та де можна-б було спокійно любовати ся природою.

— По мойому обчисленю — завважав я — повинні ми дійти до верха гори коло першої години по полудні, розумієть ся, коли будемо йти так, як належить.

— Ми дійдемо як раз на полуденок — відворкнув Гарріс — а за столом подадуть нам мабуть тих дрібненьких пстружків, що їх ловлять у тутешніх річках. Знаєть ся, що в Німеччині не втечеш ніде від їди і питя. Мене се страшно люжить!

Ми пішли дальше, а природа була така красна довкруги, що ми зовсім забули про те, що денервувало нашу душу.

Моє обчислене показало ся правливим: було три чверти на першу, коли Гарріс, що йшов на переді, сказав:

— От ми й дійшли. Я бачу звідси вершок.

— А що, не видно реставрації? — спитав Джордж.

— Ні, поки-що не видно! — відповів Гарріс. — Але можете бути певні, що вона є тут, чорт би її захопив!

За п'ять хвиль вийшли ми на самий вершок. Ми глянули перше на всі чотири сторони світа — на північ, на полудне, на схід і на захід, а опісля подивились один на одного.

— Який величній вид! Правда? — спитав Гарріс.

— Величній — притакнув я.

— Дивний — завважав Джордж.

— Врешті догадалися вони — сказав Гарріс — усунути ту свою реставрацію з очей.

— Вони сховали її мабуть — завважав Джордж.

— Та вже най би тут була, але аби не сгриміла перед носом — сказав Гарріс.

— Очевидно, коли реставрація стоїть на своєму місці, то вона не заважає нікому — додав я.

— Але я хотів би знати, де вони її поділи — сказав Джордж.

На Гарріса найшло нараз вітхнене.

— А що, як би ми пошукали її? — спитав він. То була дуже гарна гадка. Я зі свого боку зацікавився також нею. Ми умовилися, що кождий з нас піде окремо відшукувати ту реставрацію, а опісля зійдемося знов на верху гори і повідомимо себе про результат пошукування. За пів години ми зійшлися знов на умовленім місці. Ми порозуміли себе навіть без слів: наші лица вказували паглядно, що ми відкрили в кінці таке самітне місце, яке не було сплямлене згадкою про грубі, матеріяльні предмети — про їду і п'ятє.

— Но, а я ніколи не гадав, аби вони могли обійтися без реставрації — сказав Гарріс — а ти? — звернувся він до мене.

— Се мабуть одніока чвертина квадратовой милі в Німеччині, на якій нема реставрації — відповів я.

— І ми — подорожні, чужинці, відкрили таке місце без ніякого труду — додав Джордж.

— Дійсно — сказав я. — Ми дісталися тут дуже влатно і тепер можемо дати повний простір нашим величнім стремлінням, не домішуючи до них нічого грубого і матеріяльного. Гляньте, як осьвічені ті далекі верхи — сама радість таї тільки!

— Тому, що ти говориш про природу, скажи мені тепер, якою дорогою найблизше зійти звідси в долину? — спитав мене Джордж.

— Дорога на ліво — відповів я, заглянувши до провідника — заведе нас до Зоненштайт. — Там — се говорю я так до річи — дуже захвалюють „Золотого Вірла“. Туди буде зо дві години ходу. Дорога на право, хоча й довша, за те можна з неї оглядати охрестність на більше віддаленє.

— Гарна місцевість буде красна зі всіх точок виду, неправда-ж? — завважав Гарріс.

— Що тикаєть ся мене — сказав Джордж — то я піту дорогою на ліво.

Ми з Гаррісом пішли за Джорджем. Але нам не судилось зійти так скоро, як ми думали. В тій місцевости збираєть ся буря нагло, зовсім несподівано і в протягу чверти години нам прийшло ся вибирати одно з двох: або глядати собі сховку, або промокнути до кісток, а опісля ходити цілий день у мокрім одіню. Ми вибрали перше і стали під деревом, яке при иньших обставинах могло укрити нас цілковито перед дощем. Але буря на Шварцвальді неподібна до бурі в иньших місцевостях.

Ми потішали зразу один одного тим, що така сильна буря промине мабуть скоро, а опісля тим, що коли вона не скінчуть ся, то ми всі промокнемо і тоді не буде вже чого бояти ся промокнути ще більше.

— Тепер — сказав Гарріс — я був би майже радий, аби тут поблизько появила ся яка-небудь реставрація.

— Байка те, що ми промокли, але ми й зголодніли — заявив Джордж. — Я підіжду ще пять хвиль, а опісля піду дальше.

— Ті самітні гірські околиці привабливі тільки при красній погоді — завважав я — за те в часі дощу, а особливо коли чоловік дійшов до відомих літ...

В тій хвили крикнув хтось до нас. На пядесять кроків від нас стояв якийсь товстий джентельмен під величезним парасолем.

— То ви не хочете зайти до реставрації? — спитав він нас.

— Куди зайти? — запитав я його. — Я гадав зразу, що то правдоподобно один із тих дурнів, які рішучо тішуть ся над усім і сьміють ся тоді, коли нема зовсім нічого сьмішного.

— До реставрації — відповів він.

Ми вийшли зпід дерева і наблизились до нього. Нам бажалось довідати ся докладнійше, де та реставрація.

— Я кликав вас через вікно — говорив грубцун далі, коли ми підійшли до нього, — але ви очевидно не чули. Буря не зараз мабуть притихне; ви сильно перемокнете.

Се був добродушний, підстаркуватий чоловік; він був про нас дуже неспокійний.

— З вашого боку було незвичайно чемно, що ви вийшли напроти нас — сказав я. — Ми не божевільні і не стояли-б цілу півгодину під деревом, знаючи, що так поблизько стоїть реставрація. Ми не бачили її через дерева і не догадувались про її існування.

— Я догадував ся так — завважав той чесний чоловічесько — і тому вийшов напроти вас.

Показало ся, що всі, хто тільки був під той час у реставрації, спозирали на нас через вікна і дивували ся, чого ми стоїмо під деревом із таким побаранілим видом і коли-б до нас не був вибіг чемненький грубцун, то ті ідіоти були-б гляділи на нас аж до вечера. Властитель реставрації оправдав ся, говорячи, що взяв нас за Англичан. То було сказане зовсім серіозно. На континенті думають, що кождий Англичанин — божевільний. І всі перековані виовні про правдивість такої нісенітницї так само, як англійський селянин перекопаний про те, що Французи годують ся жабами. І того переконання не годен їм ніхто відобрати.

VII.

Вертаючи постановили ми задержати ся в однім із німецьких університетських гóродів; ми бажали конечно дізнати ся, як живуть німецькі студенти і завдяки ввічливости кількох Німців, наших знайомих, ми могли заспокоїти нашу цікавість.

В Англії бавить ся хлопець до п'ятнадцяти літ, а опісля працює до двадцяти. В Німеччині навпаки, дитина працює, а парубіка забавляєть ся. Тут іде дитина до школи літом о семій, а зимою о осьмій годині і вчить ся пильно в тій школі. От чому шіснацятилітній молодець знає основно класиків і математику; його знаню історії може позавидувати навіть чоловік, що належить до якої-небудь політичної партії, а крім того він володіє дуже добре чужими мовами. Програма середного наукового заведеня (яка обовязково мусить бути покінчена в вісьмох семестрах, або чотирьох роках) за широка навіть для чоловіка, що не думає займати професорської катедри.

Студент не займається спортом тому, що з нього вийшов би добрий спортсмен. Він не любить грати в мяча і дуже рідко їздить на велосипеді, за те волить грати на французькій білярді в душній реставрації. В більшості випадків увесь його час занятій безцільним сновиганєм, п'єм пива і поєдинками. Коли студент є сином багатих родичів, то він записується до якої-небудь корпорації; приналежність до якої-небудь шиковної корпорації коштує досить дорого — до чотирьох сот фунтів штерлінгів на англійські гроші. Коли він із середно заможної родини, то записується до якого-небудь „буршеншафту“ або „ляндсманшафту“, де не треба таких великих видатків. Ті товариства розпадаються своєю дорогою на поменьші кружки, в яких стараються придержуватись земляцтва. Є швабський кружок із уроженців Швабії, франковський із потомків Франків, тірінгенський і так далше. Але й тут, як у всіх иньших подібних випадках, не відзначаються ті кружки остро місцевим характером — на мою думку більша половина нашого Гордонівського шотландського полку набрана з уроженців Лондона — але будь-як-будь, все таки осягається головна ціль — розділити кождий університет пересічно на два-найцять корпорацій в тим, аби студенти кождої з них мали свої окремі шапочки і окрему барву, що дуже ефектовне, а опісля — і се також дуже важне — свою пиварню, куди не допускають ся студенти, що носять иньшу барву і належать до иньших корпорацій.

Головне занятє тих студентських товариств лежить у тим, аби бити ся з членами иньших супірних корпорацій або „шафтів“; але буває й так, що члени одної й тої самої корпорації б'ють ся між собою. Я говорю про відому всім і кождому німецьку „мензуру“.

Є дуже багато докладних описів тої „мензури“, тому я не буду повторяти того, що вже відоме моїм читачам. Я виступаю тут у виді імпресіоніста і опишу те вражіє, яке зробила на мнї перша мензура, яку я бачив, бо думаю, що перші вражієня бувають далеко вірвїйші ніж думки, що виробили ся опісля, або зложили ся під яким-небудь посторонним впливом.

Іспанці або приміром Провансальці будуть доказувати вам, що борба биків — се така розривка, що уряджується задля самих биків і коли вам здавало ся, що кінь стогнав від болю, то ви помилились: він сьміяв ся сам із себе, бо представляв незвичайно комічний вид, коли з нього вивалювали ся на верха тель-

бухи. Ваші знайомі, Француз чи Іспанець, безперечно будуть порівнювати його славу і ефектовну смерть на арені з соромною смертю в різниці, де його прицюкнуть і ніхто про нього й не згадає. Ви musíte заховати цілу свою холоднокровність, аби не дати шірвати ся їх палким речам, бо инакше, вернувшись домів, ви станете говорити, що належить завести борбу биків також у Англії, бо подібні забави розвивають лицарський дух у молодіж посполію. Випадає думати, що й Торквемада вірив у гуманні цілі інквізиції. На його думку було навіть дуже корисно для якого-небудь грубцуна, що тернів на судороги або ревматизм, піддати ся хвилиним мукам. Він почув би полекшу у всіх сугавах, що стали би гнучкіші, і помолодів би на кілька літ. Англійські стрільці завидують навіть лисови: він бере зовсім безплатно цілий день участь у незвичайно інтереснім спорті і крім того на нього звернена загальна увага.

Можна звикнути глядіти й на те, що нам неприємне. В Німеччині подибуєш безнастанно на вулицях людей, що носять і будуть до смерті носити на своїм лиці сліди тих безчисленних поєдинків, в яких вони били ся підчас своїх студентських літ. Німецькі діти починають бавити ся в мензуру ще в дитинстві і не перестають бавити ся нею навіть у гімназії. Німці переконали самі себе, що в ній нема нічого жорстокого, нічого образливого, нічого такого, що понижало би людську гідність. Вони доказують, що поєдинок розвиває в молодих людях холоднокровність і мужність. Може бути, що воно й справді так, але тим не треба-б журити ся в Німеччині, де й без того кожний мужчина — вояк. А чи від чоловіка, що беть ся перед публікою з наміром отримати нагороду, жадаєть ся того самого, що й від вояка? Не думаю. На полі битви хоробрість і бистроумність приносять безперечно більше користи, ніж апатична рівнодушність. Але німецький студент показав би більше мужности в тім випадку, коли-б відмовив поєдинку. Він беть ся не для особистого вдоволення, але зі страху перед публічною опінією, що пережила свій час і на цілі двіста літ полишила ся позаду сучасного життя.

Мензура робить студента дикарем — се одипокій результат, до якого вона доводить. Може бути, що вона навчає зручности — мені казали, що деякі студенти бють ся дуже зручно — але я того не завважав. Вона дуже подібна до того поєдинку на шаблі, який можна бачити по шопам на ярмарку, і представляє вдатну

пробу з'єднання сьмішного в неприємним. В аристократичнім Бонні де перестерігаєть ся приличність, і в Гайдельбергу, де між глядачами буває багато чужинців, поєдинки не вражають так своєю грубістю. Мені оповідали, що вони відбувають ся там у прегарно прибраних кімнатах; поважні старці доктори з сивим волосем приносять поміч равеним, поприбрані локаї розносять почастунки так, що все те подабає на гарну церемонію. Але в університетах чисто німецьких, де чужинців нема майже зовсім і де не дуже радо їх приймають, мають студенти на меті саму суть і тому в поєдинках нема нічого принадливого.

І справді вони так непринадливі, що я раджу вразливому читачеві по просту опустити те місце, де я говорю про них. Се дуже негарна тема, а я не маю найменшої охоти прикрашувати її.

Вони відбувають ся в невидній кімнаті з голими стінами, оприсканими пивом, кровю і сьвічковим лойом; стеля закурена димом, а підлога засипана трачинєм.

Студенти розміщують ся довкруги; вони сьміють ся, курять і балакають; одні сидять по просту на підлозі, другі на стільцях і лавочках.

Посеред кімнати стоять один проти одного два супірники, що нагадують своїм видом японських вояків, яких малюють на чайних тацах. Ті дві дивовижні фігури стоять непорушно з вибаженими очима; на шиях у них вовняці шарфи, намісь одіня убрані вони в якісь брудні, виватовані халати, руки в незграбних виватованих рукавах піднесені високо понад голову — їх можна взяти за дві обридливі фігури, якими прикрашують иноді годинники. Секундант окутані також ватою; їх голови і лица закриті величезними шапками зі скіряними верхами; вони уставляють противників і кажуть їм приймати відповідну позу. Коли вони шевелять ся, то чути подібвий шум, як роблять бобри. Судия сїдає на своїм місці, роздаєть ся сигнал, а за ним слїдує п'ять бистрих ударів довгими шпадами. Призирати ся тій боротьбі зовсім не цікаво: ні руху, ні хитрости, ні грації (я говорю про своє власне вражінє). Виграє той, у кого більше сили — той, що довше може тримати величезну, хамуловату шпаду рукою в виватованім рукаві, при чім остання, не вважаючи на те, що безнастанно стоїть у неприроднім положеню, довго не слабе і може наносити удари і відбивати їх.

Уся цікавість скупляється на ранах.

Удари дістають ся все або по голові, або по лівім боці лица. Іноді підлітає в повітрі частина шкіри з волосем або кусник щоки; і одно і друге переходує пильно гордий властитель тих предметів або радше їх бувший гордий властитель і потім показує на вечерах гостям; само собою розуміється, що з кожної рани потоками рине кров. Вона прискає на докторів, секундантив і глядачів, обприскує стелю і стіни, змочує одіне обох супірників і творить цілі калюжі в трачню. По скінченю кожного приступу підбігають доктори і руками обагреними кровю затулюють отворені рани кавалками мокрої вати, які підносять на тарілках їх помічники. Розуміється, що ледви противники стануть знов на місцях і возьмуть ся за роботу, кров починає знов лити ся; вона майже осліплює борців, а підлогу під їх ногами робить ховзкою. Деколи показують ся в одного з противників усі зуби з лівого боку тому, бо щока розтята по саме ухо; до кінця поединку має такий супірник вид, буцім-то він скалить зуби до глядачів, що стоять по лівім боці, а рівночасно удає серйозного для тих, що сидять із правого боку; деколи відпадає кінчик носа і се додає фізіономії якогось чванькуватого виразу.

Тому що студенти покладають свою славу в тім, аби вийти з університета з можливо найбільшим числом шрамів на лиці, для того й не старають ся вони хоронити ся від ударів, на скільки дозволяє на те відповідний метод фехтунку. Справдішним побідником буває той, що має більше ран; він із гордістю увихається всюди першого місяця по поединку зі шпитими ранами і перевязками на лиці; на ньому нема ні образа ні подоби людської і, не вважаючи на те, він буває предметом зависти для молодих Німців, а його боготворять німецькі дівчата. Той, що дістає незначні рани, відходить до дому глибоко огірчений, в найсумнійшій настрою.

Та самий поєдинок представляє тільки початок видовища. Другий акт відграється в перевязувальні. Тут бувають лікарями переважно медики, що тільки покінчили курси, молоді люди, що отримавши дипломи, шукають практики. Мушу сказати сумлінно, що ті, яких я видів, були люди незвичайно грубі і, як здавало ся, находили велике вдоволенє в такій роботі. Зрештою, може бути, що їх не можна й винувати за те тому, що по приписам мензури вимагається, аби перевязки ран робили доктори як можна найгрубше і найбільше болючо і порядний доктор ледви буде зани-

мати ся такою справою. Те, як студент витримує перевязку, уважається в мензурі незвичайно важним і зятатість у тих випадках повинна рівнати ся холонокровности, з якою він їх отримує. Хоч як не томило би перевязуване, товариші вимагають від раненого, аби він цілий час був спокійний і веселий. Всі студенти люблять дуже глибокі і широкі рани; їх умисно зашивають невважно на те, аби шрам лишив ся на ціле житє. Щасливий властитель такої рани, якої умисно не гоять протягом цілого тижня по поєдинку, може сміло числити на те, що найде собі жінку з приданим, яке буде рівнати ся по крайній мірі десяткам тисяч марок.

Я говорю про ті мензури, що бувають два рази в тиждень, на яких кожний студент беть ся пересічно дванайцять разів на рік. Але є ще й такі, на які не пускають посторонніх глядачів. Коли який-небудь студент зганьбить себе тим, що підчас поєдинку зробить мимовільний рух головою або корпусом, то він може відновити свою честь тільки стаувши лицем до лица з найліпшим борцем із усеї корпорациї, до якої належить. Він домагається не поєдинка, але того, аби його покарали і його бажаню вдоволяють. Його противник задає йому величезне число кривавих ран. У тім випадку підданий карі бажає доказати своїм товаришам, що він навіть тоді, коли йому відірвуть половину голови, буде стояти і не ворухнеть ся.

Ледви можна би що-небудь сказати в обороні німецької мензури. Коли допустимо, що вона має добрий вплив, то хиба тільки на обох противників, а на глядачів — про що я сильно переконаний — вона впливає дуже зле. Я знаю добре свій характер і думаю, що в мене нема зовсім кровожадних наклонів. Вражінє, зроблене мензурою на мині, було мабуть таке саме, яке викликає вона на більшости глядачів. Перед тим, заки розпочав ся поєдинок, в миві до цікавости прилучила ся ще боязка гадка про те, чи я можу знести те видовище, але я старав ся підбадьорити себе тим більше, що вже давнійше доводило ся мені бути в анатомічних залах та бути присутним при операціях. Коли поплила кров із ран і почали показувати ся мушкули і нерви, то я почув омерзінє, змішане з жалем. Коли-ж скінчив ся перший поєдинок і виступила друга пара, мої прекрасні, шляхотні почуваня розлетіли ся кудись; як же у третьої пари діло йшло вже до розвязки і ціла кімната заповнила ся неприємним запахом горячої крові, то я починав „видіти все в червоних красках“, як кажуть Американці.

Я все бажав видіти кров. Оглянувши всіх присутних, я вважав по їх лицях, що й вони бажать того, чого бажав я. Коли вважаєть ся потрібним розвивати в сучаснім чоловіці кровожадні інстинкти, то з тої точки погляду можна вважати мензуру корисною установою. Але чи гарно се? Ми говоримо дуже багато про гуманність і цивілізацію, та коли будемо лукавити і обманювати себе, то будемо примушені признати ся, що під нашими вкорохмаленими сорочками в кождім із нас укриваєть ся дикун із первісними грубими інстинктами. Він деколи буває потрібний, та нам нема чого боятися, що він щезне, тому з нашого боку було-б зовсім нерозумно давати йому достатну поживу.

Дійсний поєдинок можна оправдати ріжними обставинами, але для мензури не можна найти такого оправданя. Се тільки дитинство і при всій своїй грубости та жорстокости вона все буде — лєше дитинством. Рани самі для себе не мають ніякої ваги; хоч би вони були не знати які великі, вони не значуть нічого, коли нема такої причини, що надала-б їм цїни. Вільгельма Теля вважають зовсім справедливо одним із героїв сьвіта, але що сказали-б ми про членів „Клюбу батьків“, заложеного із тою метою, аби збирати ся два рази в тиждень і збивати стрілою, пущеною з лука, яблука з голов синів? Ті молоді Німці могли-б добити ся того, до чого вони стремлять, і без мензури: вони повинні лише дразнити диких котів, але закладати товариство виключно на те, аби вам спаскуджено ранами цїлу фізіономію — се все однако що стати вертуном-дервішем. Подорожники оповідають нам про дикарів центральної Африки, що вони в урочистих хвилях обявляють свою радість тим, що скачуть і задають один одному рани. Невже-ж і ми, Европейці, маємо їх наслідувати? Мензура — се *reductio ad absurdum* поєдинка і коли самі Німці не бачуть, що вона сьмішна, то нам остаєть ся тільки пожаліти, що їм не достає чогось у голові.

Розумієть ся, що університетська управа глядить крізь пальці на мензуру тому, що за нею стоїть публична опінія, але дивно, що університетський устав, коли не підпирє п'янства, то зовсім не стає йому в дорозі. Не можна сказати, аби німецькі студенти пили всі один в одного; хоч більшість їх не робить нічого, то не мірно або й зовсім не не; за те меншість студентів не половину дня і цїлу ніч і так привикли до того, що ніколи не доходять до цїлковитого оп'яніня і володіють до звісного степеня всіми

п'ятьма зміслами; такі субекти уходять за гідних представителів німецького студентства. П'янство викликає не на всіх однакові наслідки, але в кождім університетськiм гóроді Нiмеччини не рiдко можна подибати студента, що має й дваццять лiт, а нагадує своєю фiгурою Фальстафа та барвою лица — Рубенсового Бакха. Що нiмецьку дiвчину можна очарувати такою фiзiономiєю, що цiла покраяна i порiзана i цiла позшивана з рiжних, не подiбних один до одного кусникiв скiри — се факт. Але зовсiм незрозумiло, що може бути привабливого в роздутiм, опухлим лицi або вiкнi, котре подалось так, що грозить заваленням цiлого будинку? Але чого зрештою й надiяти ся, коли молодий чоловiк починає пити пиво о десятiй годинi рано — то називається в них „Frühschorpen“ — i кiнчить гулянкою або кнайпою о четвертiй годинi рано другого дня? „Кнайпа“ — се те, що ми називаємо бурлацькою гулянкою: вона може бути i дуже спокiйна i дуже шумна; все залежить вiд складу компанii. Перший-лiпший студент запрошує своїх товаришiв (числом десять до сто) до реставрацiї i угощує їх пивом та дешевими сигарами, а вони можуть пити i курити, кiлько їм подобається. Деколи уряджує таку забаву також корпорацiя. Тут, як i всюди, видно у всiм нiмецьку дисциплiну i порядок. За кождим разом, коли входить новий гiсть, всi, що сидять за столом, устають i шаркають ногами на знак повитання. Коли зберуть ся всi запрошенi, то вибирають предсiдателя, що має обов'язок руководити сiвом i викликати числа, пiд якими назначена вiдома пiсня. На столi лежать ноти тих пiсень, по одному примiрникови на двох людей. Предсiдатель вибирає число 29.

— Перший куплет — кричить вiн.

I пiсня звенить дружиним хором; кождий зошит iз нотами тримають два студенти, один з правз, другий з лiва, цiлком так, як у нас тримають у церквах книжку гимнiв. По кождим вiдспiванiм куплетi слiдує перерва, по якiй президент говорить, що належить спiвати другий куплет, третiй i так дальше. Тому, що всi Нiмцi вчать ся i вмiють спiвати i що серед них подибують ся дуже гарнi голоси, то вони спiвають хором дуже красно.

Хоч такий спiв нагадує церковний, то подiбна iллюзiя щезає дуже скоро, коли добре вслухаеш ся в пiснi. Що не спiвали би студенти, чи патрiотичну пiсню, чи сентиментальну баладу, чи пiсню такого змісту, вiд якого покорчило би молодого Англичанина, то все спiвається ся цiлком поважно, нiхто не засьмiється

і не почувш ні одної фальшивої ноти. По скінченню кожної пісні председатель кричить „Prosit“. Всі відповідають йому тим самим словом „Prosit“ і душком вихиляють склянки. П'яніст, що акомпаніює співови, встає і кланяється, а йому також усі кланяються. Опісля входить дівчина і наливає знов склянки.

Поміж піснями підносять ся тоасти і говорять ся бесіди; оплесків буває мало, а сьміху майже не чути. Німецькі студенти уважають більше приличним тільки усьміхати ся і кивати поважно головою на знак одобренья.

З особливою урочистістю пють тоаст, прозваний „Салямандрою“; його пють звичайно в честь почесного гостя.

— Тепер розітремо Салямандру (einen Salamander reiben) — говорить председатель.

Всі присутні встають і витягають ся в ряд, немов полк воєнків на маневрах.

— Чи готове все потрібне (Sind die Stoffe bereit)?

— Sunt — відповідають усі в один голос.

— Ad exercitium Salamandri — проголошує председатель і всі стоять у напруженню.

— Eins! — Кождий тре дном склянки по столі так, аби виходив круг.

— Zwei! — Знов чути шум від тертя склянками по столі.

— Drei! Bibite! (Пийте!).

Всі разом вихиляють склянки і високо підносять їх понад голову.

— Eins! — кричить председатель. — Дно кожної порожньої склянки третє ся до стола, викликаючи такий шум, який викликає філя, що налетіла на пустий, камінний беріг і забирає камінці із собою в море.

— Zwei! — Філя припливає і відпливає знов.

— Drei! — Склянки ставляють ся зі звенкотом на стіл і всі сїдають знов на місце.

На кнайпах забавляють ся студенти тим, що обиджують один одного (на жарт), а опісля визивають себе на поєдинок — хто кого перепає.

Вибирають судю і наповняють пивом дві величезні склянки; противники сїдають проти себе і кождий бере за ручку свою склянку; тепер звернені на них очі всіх присутних. Судия подає знак, супірники починають пити і старають ся, як можна най-

скорше випити пиво; чуто, як воно булькає в них у горлі. Побідником виходить той, хто висушить борше свою склянку і стукне швидше нею об стіл.

Тим чужинцям, що бажають видіти кнайпу і взяти в ній участь на німецький спосіб, я радив би на початку забави записати на картці паперу своє ім'я і адресу та пришпилити її до сурдута. Німецькі студенти — се уособлена ввічливість і в якій ставі вони не були-б самі, то певно постараться про те, аби доставити своїх гостей до дому в цілості. Але само собою розуміється, від них не можна ніяк вимагати, аби запам'ятали собі всі адреси.

Мені оповідали історію про трьох чужинців, присутних на кнайпі в Берліні, що могла мати дуже сумні наслідки. Вони постановили пити стільки, скільки будуть пити Німці і предложили свій намір господарям, що його вповні одобрили і кождий з чужинців, написавши свою адресу на візитці, пришпилити її до обруса проти свого місця. Але вони зробили велику помилку: їм належало, як я говорив вище, пришпилити карточки до сурдучів. Кождий може, не завважуючи того, перемінити своє місце, а навіть сісти на противнім боці стола, але сурдучи полишать ся на ньому, куди би він і не йшов.

Забава протягнула ся далеко поза північ і предсідатель запропонував тим, що могли ще тримати ся на ногах, аби розвезли по домах таких гостей, яких голови лежали вже на столі. До числа таких суб'єктів, що перестали вже цілковито інтересувати ся кнайпою, належали і згадані всі три Англичане. Постановлено наймати фіякра і відвезти їх до дому з одним студентом, що видавав ся тверезійшим від иньших. Коли-б вони були цілий вечір оставали ся на своїх місцях, то справа була би обійшла ся без усяких клопотів і неприємностей. Та на нещасте вони ходили цілий вечір по салі і ніхто не знав, до кого з них належала яка карточка, а тепер вони були в такому ставі, що й самі того не знали. Але що всі були „безконечно веселі“, то на таку дрібницю не звертав навіть ніхто ніякої уваги. Три джентельмени і три карточки — чого ж тут більше ще треба? А коли господарям приходила навіть на голову гадка про помилку, то їм здавало ся мабуть у тій хвилі, що таку помилку можна буде другого дня дуже легко направити і що опісля самі гості потрафлять розміняти ся місцями.

Як би там не було, чужинців висадили на повіз, найтверезійший зі студентів забрав усі три карточки — і повіз рушив ся, супроводжений оплесками і добрими бажаннями всіх осталих гостей.

Німецьке пиво має за собою добру прикмету: від нього не буває чоловік п'яний в такім розуміню, як то ми представляємо собі сей стан в Англії. Він до нікого не причепить ся і нікого не перестрашить, він тільки чує велике умученє. Йому не хочеть ся навіть говорити; він бажає одного, аби його лишили в спокою і не перешкоджували спати; а спати він може на яким будь місці; се йому рішучо однаково.

Студент, що відвозив гостей, казав візникови затримати ся найперше при найблизшій із трьох, записаних на карточках, місці. Він вийшов із екіпажа найбільше п'яного з усіх трьох (йому очевидно хотіло ся як найскорше відкараскати ся від нього), витаскав його при помочи візника по сходах і зазвонив до дверей записаного на карточці пансіона. Двері отворив заспаний локай. Він і візник внесли свій тягар до кімнати і шукали очима місця, де би його положити. Двері до чвєїсь спальні були отворені і кімната була пуста. Чого-ж більше хотіти? Вони внесли його до тої спальні, здохмили з нього ті части костюма, що можна було здохмити, і положили його на постіль. Зробивши те, вони, незвичайно вдоволені собою, вернули ся до екіпажа. Доїхавши до другого, записаного на карточці місця, студент затримав знов візника. Коли вони зазвонили, то двері відчинила їм дама в капоті в книжкою в руках. Студент, глянувши на одну з двох осталих карточок, спитав, чи не з д-ою У. має він честь говорити. Показало ся, що се була справді д-а У., хоч вона зі свого боку не показувала, щоби говорити зі студентом було для неї приємністю. Він пояснив д-ї У., що той пан, котрий лежить тепереньки під стіною і спить сильним сном — її чоловік. Почувши таку річ, вона не показала найменшої радости і не говорючи ні слова, отворила тільки двері до спальні, а сама вийшла. Візник із студентом внесли п'яного гостя і положили його на постіль. Роздягати його навіть не зачинали тому, що дуже змучили ся. Господині дому вони не бачили більше і не попрощавшись із нею, вийшли на вулицю.

Третя карточка належала до кавалера, що жив у гостиниці. Тому студент відвіз останнього гостя до вказаної гостиниці і передав його з рук до рук дижурного дверника.

Вернім ся на те місце, куди відвезено першого з гостей і погляньмо, що там діяло ся на вісім годин перед кнайпою; в кімнаті д. Х. відбував ся такий розговор між господарем і господинею: — Здаєть ся, я казав тобі, моя дорога, що мене запросили сьогодні на кнайпу?

— Так, ти говорив щось — відповіла д-а Х. — А що то таке кнайпа?

— То щось у роді бурлацької гулянки, де студенти пють, балакають... курять і все в такім роді, моя дорога.

— Ну і щож? Чому не піти тобі? Сподію ся, що тобі буде там весело! — сказала д-а Х. Вона була дуже мила і розумна жінка.

— То дуже цікаве — відповів д. Х. — Мені давно бажало ся побувати на такім вечерку. — Може бути — говорив д. Х... то є, я думаю, що може трафити ся... що я трошки опізню ся.

— А що значить по твому „опізнити ся“? — спитала д. Х.

— То досить трудно сказати — відповів д. Х. — Ті студенти, бачиш, нарід буйний і коли зйдуть ся разом... вони пють мабуть дуже багато тоастів. Я не знаю, як то вплине на мене. Коли можна буде висунути ся незамітно, то я верну вчаснійше домів, то значить, коли можна буде зробити так, аби нікого не образити, а як ні, то...

Я згадував уже висше, що д-а Х. була дуже розумна жінка. Вона сказала:

— Ти візьми ліпше з собою другий ключ від дверей. Я піду спати в Доллі і тоді ти мені не перешкодиш, хоч би й як пізно прийшло тобі вертати.

— Ти знаменито се придумала — згодив ся з нею чоловік. — Мені все буває незвичайно неприємно турбувати тебе. Я по тихоньки ввійду в кімнату і піду спати.

Пізно нічу, а може й досвіта, Доллі, сестра д-и Х. пробудила ся, піднесла голову з подушки і стала прислухувати ся.

— Дженні — спитала Доллі — ти не спиш?

— Ні, моя люба — відповіла д-а Х. — Чого ти пробудила ся? Таж нема нічого. Спи спокійно.

— Але що то за такий шум? Чи то не пожежа?

— Ні — відповіла д-а Х. — То певно вернув до дому Персі. Він зашпотав ся мабуть до чогось потемки. Не турбуй ся, моя люба, спи.

Та скоро тільки Доллі знов заснула, д-а Х., як добра жінка, подумала, що їй випадає встати, ввійти по тихенько в спальню і поглянути, чи не стало ся що Персі. Накинувши на себе платі і натягнувши пантофлі, вона перейшла тихою ходою коридор і ввійшла в свою спальню. Її муж спав звичайно так сильно, що його хйба трясене землі могло розбудити. Тому вона запалила сьвічку і підійшла до постелі.

На постелі лежав якийсь мужчина, але не Персі і навіть не подібний до Персі ні трошки. Вона сказала собі, що той мужчина вже ніяк не міг бути її мужем. Він був у такім стані, що вона зараз же почула до нього відразу. Тепер одиноким її бажанем було позбутися його і то чим скорше, тим ліпше.

Та лице сплячого видало ся їй якесь знайоме. Вона підійшла ближше і почала придивлятися йому. Так, очевидно. Се д. У., в якого вони обідали з Персі того дня, коли приїхали до Берліна.

Але тут питає, як він сюди попав? Вона поставила сьвічку на стіл і обіймивши голову руками, почала думати. Нараз мелькнув у неї здогад: Таж Персі пішов на кнайпу власне з тим д. У. Зайшла мабуть помилка: д-я У. відставили домів на адресу Персі, а сам Персі є в тій хвилі... Їй представили ся живо всі ті страшні річч, що могли вийти через таке непорозумінє. Вернувши в кімнату Доллі, вона одягла ся скоро і зійшла тихо в долину по сходах. На її щастє вулицею їхав нічний фіякер, вона наймила його і поїхала до д-и У. Приїхавши там, вона казала візникови зачекати, а сама вибігши вверх по сходах і добігши до дверей, почала з усеї сили звонити. Їй отворила так, як і перше, сама д-а У. в капоті і з книжкою в руках.

— Д-а Х.! — крикнула д-а У. — Чого ви тут приїхали?

— Мій чоловік! — тільки й те могла промовити д-а Х. — Він у вас?

— Д-о Х.! — відповіла д-а У., гордо випростувавшись на цілий ріст. — Як ви сьмієте говорити мені такі річч?

— Ах, ви мене не розумієте, я не те хочу сказати — оправдувала ся д-а Х. — Зайшла страшна помилка. Намісь завезти Персі до нашого помешканя, його привезли мабуть сюди; я запевнюю, що так. Будьте ласкаві, погляньте.

— Люба моя — сказала д-а У., що була далеко старша і соліднійша від д-и Х. — Не трівожте ся так. Його принесли

сюди з пів години тому назад, але правду сказавши, я не дивилася на нього. Він там, у спальні. Здається, з нього не здохли навіть чобіт. Коли ви будете спокійні, то ми знесемо його в долину і відвеземо до дому. Ми зробимо це так тихо, що крім нас двох, ніхто про це не буде знати.

Видно було, що д-а У. пожаліла д-а Х. і бажала допомогти їй. Вона отворила двері в спальню і д-а Х. увійшла в кімнату, але за хвилину вибігла звідти з блідим перестрашеним лицем.

— То не Персі — сказала вона. — Щож мені робити?

— Ви певно помилилися — сказала д-а У. і хотіла йти сама до спальні.

Д-а Х. затримала її.

— Але-ж се й не ваш чоловік — сказала вона.

— От що за нісенітниця — відповіла д-а У.

— Але-ж дійсно так — стояла при своєму д-а Х. — Я знаю це зовсім певно, бо я тільки що виділа тепер вашого мужа у себе в кімнаті: він спить там на ліжку Персі.

— Як він там заліз? — спитала обурена д-а У.

— Його принесли до нас і положили в спальні — поясняла д-а Х., що вже починала плакати.

— От через що я й подумала, що Персі повинен бути в вас.

Обі жінки стояли і гляділи одна на одну; кілька мінут тревала мовчанка, переривана тільки храпанем сплячого добродія, який було чути з напів отворених дверей спальні.

— А хтож тут лежить? — спитала д-а У., що перша прийшла до себе від здивованя.

— Я не знаю його — відповіла д-а Х. — Я не бачила його ніколи. Може ви знаєте, хто то такий?

Але в відповідь на те питання д-а У. затріснула тільки двері.

— Щож нам робити? — спитала д-а Х.

— Я знаю, що я зроблю — відповіла д-а У. — Я поїду до вас за своїм чоловіком.

— Він дуже сильно спить — завважила д-а Х.

— То для мене не новина, він усе так спить — відповіла д-а У., зачинаючи своє пальто.

— Але де Персі? — говорила плачучи бідна маленька д-а Х., коли вони обі сходили по сходах.

— Про те ви, мої любі, спитайте опісля його самого — сказала д-а У.

— Коли вони роблять такі помилки — говорила д-а Х. — то чи одно могли вони з ним зробити.

— Ми довідаємо ся рано, моя люба — сказала д-а У., стараючись її потішити.

— Ті кнайпи мабуть щось дуже страшне — завважила д-а Х. — Я не пущу Персі ніколи більше на них.

— Коли ви будете сповняти свої обовязки, мої любі — завважала д-а У. — то він і сам не схоже на них іти.

Кажуть, що після того він більше таки не ходив на кнайпи.

Так, як я говорив висше, ціла помилка вийшла відти, що карточки були пришилені до обруса, а не до сурдутів. А за всякі помилки в тутешнім сьвіті приходить ся поносити страшенні кари.

Переклав З.

(Конець).

ІЗ ПЕРЕСПІВІВ СЕРГІЯ ПАВЛЕНКА.

І. В ночі.

З польського В. Висоцького.

(Посв. Гутковському).

..... Самотній серед ночі,
Здавивши міцно голову руками,
Сижу я повний туги та немочі,
Бо бачу я провалля під ногами:
Земля там розступилась і безодню
Розверзла шляхом темним в преісподню.

До чорної тієї страшної кручі
Похмурі юрби люду підступили;
Неважний фатум направляє без бучі
У пашу натовп сей без волі й сили:
Той лист, що вітер обриває з бору,
Здаєть ся дужче, більш дає опору.

Ось на краї провалля опинились
І остовпілі дивлять ся в безодню.
Зпід ніг землі вже скиби обвалились
І хвилю вітру вигнали холодну...
Чи вже не спинять ся й, зібравши сили,
Не звернуть од довічної могили?!

О Боже! Подались уже рядами
У прірву, що стояли на призводі,
І котять ся, як водоспад валами
Найперші у костьолах і в народі,
Булави й мітри з ними, і печаті —
Шляхетства привіллеї всі багаті.

Біда, біда! З розпуки стогнуть, плачуть
 І будять гамом тим добу нічную...
 Біда! Аж ось... немов би щось манячить...
 Вбачаю тїнь і чийсь там голос чую,
 Нашіптує мені над самим ухом:
 „Не муч думок і не змешай ся духом!

„Хиба-ж те древо, що в розвитку літом,
 Усохне, як на зиму обголіє?
 Було шляхетство громадянства квітом —
 Зівяли квітки — вітер їх розвіє!
 Кочаючим в могилу йти подоба,
 На дереві-ж пняша виросте оздоба!

„Жени-ж турботи з серця, бо в могилу
 Впадуть отті, що ближчі біля ями,
 Як овочі червиві через сплу,
 І яма в щерть зрівняєть ся з краями...“
 Тоді Ти, Боже, з ласкою сьвятою,
 Направши люд яскравою метою!

І духом волі поновившись, Боже,
 Народ свобідний новим шляхом піде
 Витати ся з зорею, що погоже
 Та пишно-сьвітлою за хмари зійде.
 І промінь, сяючи на темряву похмуру,
 Зодягне всіх у колїри пурпуру!

II. Агарь в пустині.

З польського К. Уейского.

(Посвята А. М. Верещинській).

Лице погоріло від сонця палкого.
 Навколо пустиня... До Тебе Сьвятого
 Здіймаю я слізні слова!
 Звели, Єгово, хай небо схолоне,
 Хай скеля з граніту у озері втоне,
 Пісок хай устеле трава!

Ніколи, о Боже, ніколи з долини
 Гебрида я більш не побачу рослини,
 Ні місця, де пан мій і рід!
 Ніколи, ніколи! Чи й лишусь живою,
 Не спати-му в ласках його і стрілою
 Не вибіжу я до черід!

Одежа розпалась од жару шматками,
 Сандали порепались, шулять зморшками,
 І мучить ся й плаче мій син.
 Я радість кохання, я щастя зазнала,
 То хай би і кара на мене упала,
 А снй мій не має провин!

Чи вітер палючий в пустині повіє,
 Чи жаром пісковим над нами посіє —
 Мов квітка, син мліє до ніг...
 О Боже, Тобі я себе уклоняю!
 Я сина собою як більш заслоняю,
 Дихнуть щоб у затишку міг!

В піску задрімавши, нераз прокидаюсь,
 Бо крик серед почі несеть ся, лякаюсь:
 Газелю то зьвір половив...
 Навколо шакали, з очей їх іскрить ся,
 Тікають, завивши, бо думають: львиця —
 Так страшно мій погляд сьвітив.

А то зза верблюда кісток виглядає
 Щось люте — і ще раз про смерть нагадає —
 То череп людини лежить...
 Нераз крюк голодний, круживши над нами,
 Захопе намітку мою пазурями
 І шарпа й клює і кричить...

Нераз задріма син — песу я, о Боже!
 Ізмаїл нездужа, йти далі не може,
 Билиною валить ся з ніг!
 Уста розтулив... О мій Боже! — він прагне...
 Хай наше благання до Тебе досягне:
 Ти міць, Ти всесильний, Ти Біг!

Єгово, Єгово! Віп крикнув, схилив ся,
 Уста до моїх уст він тулить — і впив ся,
 І тягне з їх полумя-жар...
 О зглянь ся, Єгово! Почуй з свого неба!
 Єгово, Єгово! Води мені треба!...
 Краплину, росинку із хмар!

III. Спомин про вітчину.

З ірландських мелодий Томаса Мура.

(Посв. В. Н. В. Карачевському).

Забуть про тебе?!... Ні! Й поки твому сину
Хоч іскорка життя зостала ся сьвітить,
Він пам'ятати-ме пригноблену вітчину,
Що в долі переважкїй зуміла стілько жить
Найкращою за всіх, не маючи й до нині
Дарунків і уваг небесної сьвятині.

Як би то справдилась душі моєї мрія:
Вернули ся тобі свобода й міць сьвята,
На що в дітей твоїх не згасне ввік надія —
Моя лунала-б дужче й краще пісня та.
Але й тоді тебе я дужче покохати
І краще, ніж тепер, не міг би, рідна мати!

Зазнавши ворогів, кайданів та вязниці,
В вінку терновім ти дорожка стала нам,
Твоїм до смерти вірним матери-вдовиці,
Твоїм пригнобленим, зневаженим синам.
І ми тепер із мук твоїх, з твоєї крові
Берем негасний жар високої любові!

З остатніх десятиліть ХІХ в.

IV.*)

Я не думаю детально оповідати історії різнородних компромісових проб, які робились у нас в часі від 1882 до 1900 р. Досить буде пригадати тільки важніші факти і вияснити їх ідейний підклад, що творив ту духову атмосферу, в якій виростала наша тодішня література.

Зачнім від російської України. Як звісно, панованє Олександра ІІ закінчило ся нечуваним доси розвитком серед одної часті російської суспільности революційних ідей. Правительство, бачилось, готово було до концесій для суспільности, щоб утихомирити її; в повітрі почув ся легіт так званих Лоріс-Меліківських „в'язнів“. Україна вислала найенергічніших, високо-талановитих своїх синів у боротьбу з абсолютизмом. З одного боку Желябов, Кибальчич, Лизогуб, Ковалевський і многі-многі иньші несли на собі тягар тзв. терористичної боротьби; з другого боку репрезентанти українських земств у Чернигові, Катеринославі, Полтаві підносили голос, домагаючись розширення горожанських прав, довершеня реформ. Українські емігранти, головно Драгоманов, усею силою перли той спільний рух до вибореня конституції в Росії. В Женеві повстала і якийсь час була редагована Драгомановом газета „Вольное Слово“, без сумніву обік Герценового „Колокола“ перших років найліпше, найсеріознійше з еміграційних російських видань. Провідною думкою сего і по його впадку видаваного якийсь час також при співуділі Драгоманова журналу „Свободная

*) Див. Л.-Н. Вістник, кн. VI. стор. 1—19.

Россія“ було: пошхнути земства в першій ряд борців за увільнене Росії від абсолютизму, вяснити розумнійшим людем із урядового табору конечність концесий в конституційнім дусі для самого державного інтересу, і в кінці вяснити революціонерам-терористам безхосевність їх заходів та помилки, яких вони допускали ся ігноруючи маси невеликоруських народностей і зробивши боротьбу за конституцію не всенародньою, а якоюсь партійною чи навіть кружковою справою.

Бомба 13 марта 1881 р., що вбила Олександра II, підтяла й надії на дароване конституції з доброї волі царя. Новий цар Олександр III по короткім ваганю розпочав добу важкої реакції. Ще до його коронації де в кого з конституціоналістів були якісь надії; останній н-р „Вольного Слова“ кінчив ся заявою, що редакция „ожидала полученія важныхъ для нея извѣстій изъ Россіи“, та не одержавши з незвісних їй причин нічого припиняє виданє, надрукувавши ті матеріяли, які вважала потрібним опублікувати перед коронацією. Розумієть ся, по коронації виданє вже не було поновлене.

Настала важна доба в Росії. Не тільки революційні, але й конституційні парістки в Росії були розбиті і розточені. Суспільність немов одубіла; люди ще перед кількома літами настроєні дуже революційно, тепер умили руки від усякої політики. Специально на Україні, в тамошніх інтелігентних громадах бачимо упадок духа. Проклямовано так звану „неполітичну культурну працю“; українська етнографія, історія і археологія стали пожаданим захистом для людей, що вперед сягали думками дуже глибоко в живу дійсність. Певна річ, з погляду загально-російського лібералізму се була велика шкода і Драгоманов мав рацию остро критикуючи сей упадок політичного духа. Але історик судитиме про нього інакше; він буде бачити в тій добі політичної реакції пору тихого сіяня і повільного росту нового українства, пору отверезіня Українців від шуму загально-російських широких фраз і повороту, так сказати, під рідну стріху. Досить буде переглянути показний ряд томів „Кіевской Старини“ виданих за час тих важких років, не менше показний ряд праць про Україну, її минувшину, язик, літературу, виданих ученими Потебнею, Антоновичем, Житецьким, Сумцовим, Петровим, Дашкевичем, Голубєвим і многими пьшими, щоб перекопати ся, що в тих роках ішла дуже жива і плідна праця коло самих фундаментів нового українського руху, який мусів

вирости з часом. Драгоманов, вихований у иньших обставинах, палаючи бажанєм політичного руху і боротьби, не все міг відповідно оцінити вагу тої праці; між ним і його давніми товаришами відносини робили ся чим раз більше натягнені і вкінці, коли Драгоманов на перекір Українцям приступив у Женеві до виданя „Поезий Шевченка заборонених у Росії“, Українці відмовили йому підмоги на се виданє і признали його діяльність непотрібною для України. Се був формальний розрив, найтяжший удар для Драгоманова, удар, що підкопав його здоровлє і, можна сказати, загнав його в могилу. А про те сеї розрив був зовсім природний; се було банкрутство „общерусизму на українськїм ґрунті“, і Драгоманов, що почував себе в першій лівії Росіянином, а тільки в другій Українцем, перший упав його жертвою.

Тимчасом у Галичині справа йшла зовсім у иньшій напрямі. В міру, як на Україні під тиском реакції старші інтеліґенти, а за ними й молодіж, усувались від політики і заглублювались у студії предметів більш або менше далеких від злоби дня, в Галичині серед Русинів політичні інтереси розширювались, чим раз більше ставало інтеліґенції охочої до боротьби, освоєної з ширшими думками, далекими від давнього черно-жовтого рутенства. Процес Ольги Грабар був першим міцним подувом, що прочистив троха повітре; галицьке москвофільство було змушене виступити перед сьвітом без маски і показало ся в цілій своїй обридливій наготі. Його проводирі заманіфестували себе на процесі як люди без характеру, без цивільної відваги, без етичних принципів, і хоча юридично беручи процес вицав на їх користь, але політично і морально вони вийшли з него розбиті. Погань того процесу змусила навіть Барвінського виступити з дотеперішньої резерви і нап'ятувати москвофільство, як патологічний об'яв у нашій житю. Правда, Барвінський, а тим менше народовецька громада не важила ся ще витягти дальші консеквенції з сеї заяви і боротьба з москвофільством затихла знов. За те з другого боку ся громада почала шукати стачности з тими репрезентантами молодшої генерації, які доси наслідком давнійших процесів були під національною екскомунікою. Притягти сих людей до праці під спільним стягом уже давнійше радили деякі далекогляднійші: Танячкєвич, Устянович, а в лоні громади за сим обстоював систематично Дамян Гладилочич, також одинокий і непохитний прихильник думки про конечність систематичної боротьби з москвофільством. Смерть В. Бар-

вінського змусила громаду піти на компроміс; редакція „Дѣла“ отворила ся бодай для деяких із тих людей. Вони внесли в газету нове жите і молодечий запал, а також далеко більший запас нових ідей, ніж би його схотів був толерувати В. Барвінський. Показало ся, що „Дѣло“ не стратило на тім, а народня справа виграла. В краю почало ся нечуване доси оживлене; до „Дѣла“ поплили прегарні кореспонденції, яких у ту пору і довго ще потім не мала ніяка політична газета в Галичині. Скликане в 1883 р. друге все-народне віче у Львові було величавою народньою маніфестацією, а виголошені на нім реферати зробили величезне вражене. Тут у перве без фраз, цифрами й фактами, безпощадно скритиковано краю й державну господарку в Галичині і показано стаи руського народа серед тої господарки. І хоча позитивні жаданя, висловлені на вічу, були скромні, то власне ся критична часть була чимсь нечувано новим і смілим у Галичині. Під впливом сего віча починає ся цілий ряд віч по провінції, починають ся перші політичні збори по селах; аргументи, факти і цифри зібрані в рефератах львівського віча, роблять ся арсеналом, відки беруть своє оруже провінціональні референти. Польська преса, що попередила те віче клинами і погрозами „poliszumu was!“ по вічу казила ся з лютости.

Розколисаний рух ішов далі й далі. Повстає у Львові „Народна Торговля“ — знов інституція, якої не мали тоді і доси не мають Поляки. Читальні по селах, проломавши перші леди, повстають чим раз численнійше; між священниками виявляють ся формальні міسیونери читалень, що закладають їх де тільки можна. По містах і місточках повстають руські політичні товариства; на всіх полях видно у Русинів якийсь прилив сили, відваги, охоти до праці. Руська академічна молодіж устроює грімйальні мандрівки по краю, щоб знайомити ся з ріжними сторонами, з народом, з інтелігенцією. В самім академічнім товаристві замість карт бачимо тепер оживлений науковий рух: повстають спеціальні кружки, читають ся відчити, ведуть ся дискусії; давна байдужність та цинічна скептичність уступає місця серіозному поглядові на жите і завзятю до праці.

І на полі чистолітературнім бачимо рівночасно пробу компромісу. Партицький відкриває сторінки „Зорі“ для декого з „виклятих“, а за сим одним звільна входять иньші, приходять і Українці — знов поперед усіх Кониський. Правда, індивідуальність

Партицького — різка, самовільна і нерівна, не дозволяла йому поставити „Зорю“ на становищі загально-народного органа; доки він був редактором, вона мусіла мати на собі печать його духа. І він завалював її річники своїми фантастичними дослідями над „Словом о полку Игоревѣ“ або витягами з повісти Верна і вибирав та перекладав із інших газет та з Київської Старини найбільш анекдотичні, пусті та для науки найменше важні дрібниці. Та про те в „Зорѣ“ чути було від 1883 р. повів нового духа. Певно, дуже ще слабо. Давні реакційні привички були надто сильні. Досить пригадати, що в „Бібліотеці найзнаменитших повістей“ при „Дѣлѣ“, де публіковано таке дравте, як „В обороні честі“ Раймунда або „Гроші і праця“ Дядька Адама (в нечувано кепським перекладі), годі було знайти місце для „Мертвих Душ“ Гоголя, які опубліковано окремо заходом Д. Гладилевича. Але компроміс нових елементів зі старими тривав не довго. Різні причини збільшували взаємне недовіре; досить було малоозначучого факту, щоб довести до розриву. У Львові в шпиталю вмер Нарольський, старший народовець, пенсіонований урядник, що вийшов був на пенсію задля каліцтва. Коли появилася у нас новий, соціалістичний рух, він пристав до нього, писав дописи до „Громадського Друга“ і листував ся з його редакцією. Приїхавши до Львова лічити ся, завіщав своїму брату поховати його без участі духовенства. Бувший редактор „Громадського Друга“ і дехто з молодіжи взяли участь у похороні і заспівали над могилою „Ще не вмерла Україна“. І москвофіли і народовці підняли із за сего великий івалт, лаяли „землетрясців-радикалів“, буцім то вони навмисно зробили демонстрацію против духовенства, провозжали Нарольського на кладовище з цигарами в устах і т. д. Почалось знов „елімінованє“ молодих. „Зоря“, яку Партицький думав передати одному з тих молодих, перейшла на Товариство імени Шевченка, значить, у руки старших; молодих усунуто з редакції „Дѣла“, якого редактором лишив ся бувший редактор „Сьвіта“, позбувши ся своїх колишніх радикальних поглядів. Молодим приходилось заробляти на жите кореспонденціями до польських журналів у Варшаві й Петербурі, але й тут було лихо. Бо хоча ті кореспонденції у-перве знайомили між інших навіть ширший загаль Українців із галицькими справами, то в Галичині майже кожда з тих кореспонденцій викликала окрики обуреня. Непривичні до прилюдної критики, до обговорюваня своїх ділань у посторонніх газетах руські Галичане злилися;

взаїмне роздразнене змагало ся, різниці поглядів зарисовували ся чим раз виразнійше.

Скінчило ся тим, що молодші елементи порвали всякі товариські вносини зі старшими, перенесли свою діяльність до польських часописей, не перестаючи там працювати для своїх поглядів. Натурально, що ся зміна терену висуває на перший плян нову думку: можливість компромісу і спільної праці радикальних і поступових елементів руських і польських для осягнення спільної ціли — поборення шляхетського та реакційного верховодства в краю. В двох напрямках іде праця тих Русинів серед Поляків: вони підготовлюють серед львівських робітників і інтелігентів матеріал, із якого швидко потім виросла з'організована Дашиньским соціальна демократія, а з другого боку попихають декого з народолюбних Поляків до праці серед польського селянства і допомагають до здвигнення польської людової партії, надіючи ся в одній і другій із тих організацій знайти підпору для свободолюбних змагань руської молодшої генерації. Треба було цілих десятих літ часу, треба було, щоб обі ті організації зросли в силу і вплив, щоб переконати тих руських ідеалістів, що їм відси для руської справи нема що ждати помочи і що тільки сіючи на власній ниві можна доробити ся власного хліба.

V.

Перейдімо тепер на поле літератури і гляньмо, як відбили ся на ньому схарактеризовані тут духові течії.

Наша літературна продукція ніколи перед тим не була надто сильна. В Росії вбивала її по троха цензура а по троха конкуренція багатой і високо розвитої російської літератури. Освоєні від шкільної лави з тою літературою Українці привикли все мірити її мірою; на иньші літератури, навіть на польську й німецьку, вони дивили ся з маловажаєм; обертаючи ся в сфері думок утертих у російській журнальній критиці вони в осуджуваню своєї літератури звичайно не виходили поза ту сферу. Таким способом українські письменники, які в усякій иньшій літературі моглиб були заняти видне місце, особливож галицькі письменники, збуджували серед Українців лише сьміх і глузуване, а найбільш толєрантні відмовляли їм усякої вартости задля їх язика.

В Галичині було ще гірше. Руська публіка, переважно духовна, вихована в схолястичних правилах перестарілої естетики і наломлена до теологічного та догматичного способу думання, була зовсім незнайома з новішою літературою. „Німецька література для мене кінчить ся Шіллером і Гете“ — говорив мені один із редакторів „Зорі“. Одні вважали літературу розривкою і жадали від неї поперед усього легкості й забавности. Для иньших се мала бути школа панського життя і аристократичних манєр і для того їх різало по душі всяке хоч крихітку різче змальовуване дійсного життя, особливо хлопського. А всі разом уважали літературу за найпевнійший спосіб до уморальнення народа, і для того вона повинна була представляти людей висших, взірцевих, таких, якими повинні бути всі, повинна вистерігати ся всяких неестетичних зворотів, тривіяльностей, грубіяństw і обридливостей. І мова в літературних творах повинна бути добірна — не в змислі чистоти народньої мови, а власне в такому напрямі, щоб як найменше допускати до неї грубих, хлопських, вульгарних слів. Розуміє ся, що при тим фарисейським вихованю, яке одержували у нас цілі покоління, межі того, що дозволене, а що не дозволене в літературі, були страшенно тісні й самовільні. Памятаю, що в редакції „Друга“ прийшло було до завзятої сварки за слово „воловід“, якого більшість редакторів — сьвященничих синів — ніколи перед тим не чувала і не хотіла допустити в друк; аж виділ Товариства вдав, ся в ту справу і рішив — таки не допустити „воловода“. Публіка що позівала читаючи „Домну Розанду“, „Дениса“, „Повість без титулу“ і т. и. але вдавала, що вони їй дуже подобають ся, почала кипіти гнівом, коли в друку почали появляти ся мої перші бориславські нариси. Кождий пренумерант газети у нас уважав себе не тільки пренумерантом і читачем, але й компетентним судією всего надрукованого в газеті чи книжці починаючи від правопису і язика, а кінчаючи провідною ідеєю. І коли надруковане не подобалось йому, він уважав себе в праві дати вираз своєму обуреню і то вираз як найдосаднійший. Нумери „Друга“, „Правди“, „Громадського Друга“, „Сьвіта“ і иньших часописей вертали в редакцію украшені написами, яких колекция моглаб бути озлобою якої хочете епіграфічної збірки. „Чи сказив ся?“ запитував один пренумерант. „Не сьмійте мені присилати такої огидної макулятури!“ гринав другий. „Возвращается обратнымъ шагомъ къ умаленнымъ“ — глаголав от писанія третій. Кождий найменший деталь

змальований у якій небудь з нашого життя взятій повісти збуджував підозріння, протести, рекримінації. В однім із моїх бориславських оповідань згадано без особливої похвали про бориславського священика; зараз надходить протест від якогось знайомого теперішнього бориславського пароха: „Як ви смієте накидати ся на такого чесного і заслуженого патріота і видумувати про нього небиллиці“. Один із персонажів комедії Григорія Григорієвича „На добродійні цілі“ мав імя випадком подібне до імени одного львівського патріота з під темної зірки — ого! вже пішла поговорка, що комедія — то особистий памфлет на того добродія; справу в можливо нелітературнім і ненависнім тоні виволочено в газетах, авторови не щаджено докорів, а його твір бажано не допустити на сцену.

Молода генерація виступила на літературне поле з новими окликами, з новим розумінням літератури і її задач. Література мала бути по змозі вірним зображенням життя, і то не мертвою фотографією, а образом оґритим власним чуттям автора, надиханим глибокою ідеєю. Переважно хлопські сини походження, соціялісти з переконання, молоді письменники взяли ся малювати те життя, яке найліпше знали — сільське життя. Соціялістична критика суспільного ладу давала їм вказівки, де шукати в тім життю контрастів і конфліктів потрібних для твору штуки; в світлі тої теорії набирали глибокого значіння тисячні дрібні факти, яких самі письменники були свідками. Не диво, що їх малюнки не виходили іділлями, що в сучаснім селі, на яке доси галицькі інтеліґенти дивились або очима німецької іділлі XVIII віку, або очима проповідників тверезости та ощадности, молоді письменники віднаходили зовсім несподівані фігури і події. Тут були і пориви широкого чуття, такого чистого і високого не вважаючи на грубу форму, як і в любого інтеліґента, і пориви жорстокости та дикости, сплоджені віковою темнотою; були своєрідні радощі і турботи, забобони і щира віра, злоба й насміхи, сльози й прокляття, — одним словом, були люди з таким богатим і різнородним світом думок і почувань, якого там доси не підозрівано. Молоді письменники не зупиняли ся перед ніякою драстичністю, перед зопсутєм і неморальністю, а декому здавало ся, що вони навіть залюбки малювали ті темні, патологічні сторони життя. Появили ся в літературі якісь на пів дикі ідіоти, Цигани, Жиди, жебраки, арештанти — і всюди спосіб мальованя був однаковий, то значить, не шабьоновий; усюди

автори силкувалися проникнути в глибоку людину, оцінити ситуацію, в якій вона знаходить ся, зрозуміти мотиви її поступування.

Скільки крові напсували нашій публіці і нашим редакторам ті невинні, невеличкі проби реалістичного малювання нашого життя! Яких курйозних осудів були ми свідками! Моєї „Лесишиної челяди“ не могли зрозуміти — не для того, щоб там були які загадки, а для того, що се „заповідає ся як іділля, а кінчить ся ділько знає як“. Мойого „Муляря“ редактор „Зорі“ признав невартним друку для гого, бо, мовляв, він такого факту ніколи не видів, а мулярі по його думці найгірші п'явці. Одно оповіданє Кониського було надруковане до половини, а другу половину громадський сиведріон признав неможливою і дав кому иньшому доробити необразливий ні для кого кенець. Коштовна повість Свидницького „Люборадські“ могла бути поміщена в „Зорі“ тільки з досить значними пропусками. Громадська цензура була в десятеро грізнійша для авторів, ніж прокураторська, а львівська громада стояла під тероризмом провінціональної публіки, що не знаючи иньшої літератури крім польсько-шляхетської або німецької сентиментальної в роді „Gartenlaube“ та „Buch für alle“, тільки й ждала найменшої причини, щоб звернути нумер, зрехти ся пренумерати, ще й налаяти редактора. Певна річ, з німецькими та польськими редакціями ся публіка не була така сміла, алеж бо вони не стояли їй о ласку, а руські редактори, що ледво зводили кінці з кінцями, мусіли дорожити кожним пренумерантом, навіть хоч він платив пренумерату не надто точно.

Та не вважаючи на всі ті неприявні обставини наша література тих років видала декілька творів більшої вартости. Обік Нечуя-Левіцького, який у другій половині 70-их років осягнув вершок своєї літературної творчости, написавши Миколу Джерю, Кайдашеву сімю та Бурлачку, на перший плян висунув ся Панас Мирний. Правда, літературна продукція сего письменника була якась випадкова, нерівна. Його повісти „Лихі люде“ і „Хиба воли ревать, як ясла повні“ були опубліковані в Женеві ще при кінці 70-их років, а його „Повія“ доси ще не скінчена. Се не дозволило йому зробити на громаду такий вплив, якого можна було надїяти ся від його великого таланту. Друкованє в Женеві повістей, із котрих одна була вже одобрена цензурою в Росії, а обі спокійнісенько могли вийти в Австрії, було зовсім не мудрим ділом і довело хиба до того, що обі повісти на довгі літа зробились творами

забороненими і в Росії і в Австрії; більшої кривди годі було зробити їх авторови, який потім не здобув ся вже на такий широкий і могутній полет, як власне в тих повістях. Правда, „Повія“ виявляє всі добрі боки його великого таланту, але основною її хібною єсть зовсім несунцільна будова; се радше галерія пишних малюнків, ніж одна повість; до надрукованих уже двох частей можна би додати ще дві, або десять, *ad libitum*; кожда для себе буде творити щось окреме і кожду треба оцінювати окремо, — органічної цілосги з них не буде.

Обік сих двох письменників з великим епічним талантом висунув ся в тих часах на перед, особливо в Галичині, Олександр Кониський. Талант без порівняння менший від обох попередніх, неглибокий, але незвичайно рухливий і ріжносторонній, він мав у Галичині далеко більше впливу від обох попередніх письменників. Се був чоловік немов сотворений для перехідної доби, для заповнення ріжних люк, „zur Bevölkerung der Widniss“ — як каже Гайне. В потребі він умів бути і новелістом і повістярем і драматиком, і поетом, і публіцистом, і сатириком, і істориком літератури, і критиком, і популяризатором потрібних відомостей. Його жива, палка вдача переймала ся всякими ідеями, але не держалась їх довго. Він бував і в рядах радикалів і в рядах їх противників. Одно тільки ніколи не покидало його, не змінвалось у нього — почуте обов'язку працювати для України і на користь її розвою. Його непоборно тягло все до публичної, громадської діяльності. Не знаходячи тим своїм поривам заспокоєня в Росії, де задля ріжних причин він опинив ся поза кругом кнївської української громади, він у 80-их роках переносить усю свою енергію на Галичину і відіграє тут немаловажну роль. Через його руки йде майже вся кореспонденція Галичан із Українцями; він силкуєть ся посередничити в Галичині між старшою й молодшою генерацією, впливати на зміну способу редагованя в Галичині. З його ініціативи і при його співробітництві повстає в Галичині видає „Руської історичної бібліотеки“. Але головна вага лежить на його літературних творах друкованих у ту пору в Галичині. Правда, найбільші з них, повісти „В гостях добре, дома лучше“ і „Юрко Горовенко“ з літературного погляду зовсім невдатні. Але не забуваймо, що се були перші проби малюваня певних суспільно-політичних течій серед нашої суспільности, того, що в Росії називали „ловить момент“ і в чім незрівнаним майстром був Тургенев.

Кониський силкував ся в одній повісті змалювати нещасну еміграцію Галичан до Холмщини під впливом агітації Лебединцева (в повісті він називає ся Селях), а в Горовенку далеко ближшу хвилю — революційного розгалу, що попередив добу реакції. Кониський, якого симпатії колись, у недокінченій повісті „Семен Жук і його родичі“ були по стороні прогресивної молодіжи, тут значно змінив становище і вважає революційну роботу нещастем, подвійним нещастем для України, але zarazом нещастем, що мусіло вирости з дикої самоволі російської адміністрації.

Артистично найцінніші оповідання Кониського з українського народного життя, короткі ескізи, писані з вервою і гумором, навіяні наівною нераз, звичайно неглибокою філософією, та все таки висші від більшої части того, що продукувалось у нас у Галичині. Цевна річ, Кониський ані у нас ані на Україні школи не зробив і глибокого сліду в літературі не лишив, але його особистий вплив і його ріжностороння праця дуже багато причинили ся до засипання тої прірви, що мала бути смертельною раною для нашого національного руху. Він причинив ся багато до розворушення думок у Галичині, призвичаїв публіку до літератури хапаної, так сказати, по горячим слідам життя; навіть його хиби тим були добрі, що їх добачував кождий і вони будили бажане чогось ліпшого, охоту до емуляції. Се не був авторитет, що своєю силою пригнітав молодших і слабших, як чинив Драгоманов; се був гарцівник, рухливий і легко узброєний, що вказує нові терени до здобування, хоч сам і не здобуває їх.

Один із найцікавіших наслідків впливу Кониського в Галичині, се була переміна, яка в другій половині 80-их років dokonала ся з одиноким на всю Україну літературним органом, „Зорею“. Коли галицькі радикали були усунені від її редагованя, старша громада якийсь час пробувала редагувати її сама. Діло не йшло на лад. До редагованя брали ся люде, що звичайно не мали понятя про редакторську техвіку, самі не письменники, при тім обтяжені иншою, фаховою працею, а в додатку люде тісних поглядів, без артистичного смаку, що дивились на свою задачу механічно: аби склеїти нумер, зробити коректу і видати на час; а з чого склеєний нумер, се їм було байдуже. Очевидно йшло на те, що повторить ся історія з давньою „Правдою“. Але історія не повторяє ся. Нові обставини, нові течії виробили вже по сей і по той бік Збруча ряди людей — і серед письменників і серед публіки,

що не хотіли вдоволити ся самим шлендріяном. Нові сили перли на перед. Серед самої львівської громади не втихали голоси, що жадали реформи; з Київа не перестав добиватись її Кониський. І ось знайшов ся вихід. Редаговане „Зорі“ повірено чоловікови з молодшого покоління, не скомпромітованому ніяким радикалізмом політичним, але все таки радикальному в національнім погляді і рішучому прихильникови духового поєднання Українців з Галичанами. Дуже добре обізнаний з редакторською технікою, охочий до писання листів, не заангажований ні в які політичні суперечки, Василь Лукич — так звав себе в літературі новий редактор, Володимир Левицький — зумів притягти до „Зорі“ майже всі виднійші літературні сили з України й Галичини. Великою його заслугою було те, що він рішучо зірвав ві старомодним рутенством, яке не переводилось і на жаль доси не перевелось у старій львівській громаді. Певно, се йому дісталось не без боротьби, але все таки він зумів поставити себе на стілько незалежно від громадських цензурних похопів, що „Зоря“ зовсім на перекір громадським інтенціям зробилась органом далеко більш українським, ніж галицьким. Не диво, що се було перше галицьке виданє, яке здобуло собі в Росії значнійший круг читачів і доходило в такі закутки, де доси навіть із наслуху не звали про існуванє українського руху в Галичині. В тій факті треба бачити велику заслугу Василя Лукича; „Зоря“ під його редакцією у перве пробилла китайський мур, який ділив нас від ширшої української громади. При тій нагоді показало ся, що й по найглухійших закутках України, присипане попелом офіціального обрусенія, тліє неvigасле українське почутє, готове при кождім свободнійшій подуві спалахнути ясным полумям; показав ся факт, якого ми в Галичині догадувались, та який дехто з українських соціалдемократів старав ся нам ґрунтовно вибити з голови. І коли важна лапа російської цензури, запримітивши сей зріст передплатників „Зорі“ на Україні, заборонила її, то зацікавленє до українського слова не вбито, бажаня розвою рідної мови і літератури вже були розворушені, сімя було кинене і швидко почало сходити.

Ще одну появу годить ся тут піднести, як доказ росту національної сили. Се була поява цілої групи жінок у нашім письменстві. До того часу на ниві нашої літератури виступала лиш одна жінка — Ганна Барвінок; авреоля, яка окружала імя пані Марковички, в якій бачили Марка Вовчка, була позичена, бож дійсним

автором оповідань Марка Вовчка був муж пані Марковички, Опанас Маркович. У 80-их роках і на Україні і в Галичині виступає цілий ряд жінок з літературними працями, а серед них визначаються відразу гарні, а то й дуже гарні таланти. Олена Ічолка, сестра Драгоманова, її дочка Ларісса Косачівна (Леся Українка), пані Василівська (Дніпрова Чайка), Людмила Старицька — все те імена, що сьогодні мають у нашій літературі, так сказати, добру марку. В Галичині на перший план виступає Наталія Кобринська, що кладе собі метою розворушити наше жіноцтво, працює не тільки на полі беллетристики, але робить ся також публіцисткою і піонеркою жіночого руху у нас, організує жіночі товариства, агітує за подаванем петицій в ціли розширення жіночої освіти і жіночих прав, навіязує зв'язи з жінками інших національностей, з Німкками і Чешками, одним словом, силкуєть ся втягти наше жіноцтво в сферу ідей і інтересів передового європейського жіноцтва. Певна річ, ся публіцистична і агітаторська діяльність пані Кобринської не знайшла відповідно приготованого ґрунту, вела ся може не досить систематично і не досить свідомо і не викликала такого руху, як надіялась ініціаторка, але її літературна діяльність почала ся в щасливу добу і викликала чимало свіжих сил. Виданий її заходом 1887 р. у Львові жіночий альманах „Перший вінок“ належить до найкращих і найбогатших змістом наших видань із того десятиліття. І хоча може не всі авторки, що зложили ся своїми працями на ту книжку, оправдали надії, які можна було покладати на них, то про те для історика нашої культури і нашого національного відродження ся книжка завсїгди буде дорогоцінною пам'яткою. В ній мов у зеркалі малює ся і сумний, безтямний стан нашого ніби інтелігентного жіноцтва в давнійшій часі, і перші початки та услів'я нового руху, і сучасний економічний та соціальний стан української жінки селянки і інтелігентної, і почутя та ідеали жіночої молодіжи надиханої новими змаганнями. Голоси жінок Галичанок і Українок переплітають ся і зливають ся в одну гармонію; почутє дружности і духової близькости не вважаючи на політичні межі виявляєть ся досить ясно, бодаї у сфері найбільш освічених, вільних жінок.

Певна річ, наше жіноцтво не було ще на стільки вироблене, свідоме і самостійне, щоб могло вести якийсь систематичний рух, не знижуючи ся по за нїво зазначене тим першим альманахом. Але факт, що воно у перве підняло ся на сей досить високий рівень,

варт пам'яті. Не потребує ачеїже доказувати вагу жіноцтва в розвитку національної свідомості і національної літератури. Жіноцтво з природи своєї більш консервативне, більше держить ся форми і вважає на форму, ніж чоловіки. Ідеї, погляди, уподобання і звички впоєні вихованем, домашньою традицією довше держить ся серед жіноцтва, ніж серед чоловіків. Наше жіноцтво до половини ХІХ в. виростало без рідної традиції. В Росії воно від малку переймало ся московщиною, у нас польщиною. Через жіноцтво загніжджувала ся в українські домашні огнища там московська, тут польська псевдо-аристократичність, нехіть і нетолеранція до свого рідного, байдужність до українства. Той пагубний дух виспсали з матірним молоком молоді покоління української інтелігенції. Поява цілого ряду молодших Українок на літературній ниві, під стягом української мови і нових, демократичних і народолюбних ідей була першим доказом, що національне почутє будить ся вже в самім ядрі українського народу, доходить до тих кругів, де воно звичайно доходить найпізнійше і найтяжше. Від тепер можна було надіяти ся кращого, швидшого росту нашого розвитку — і ся надія, не зважаючи на всі переміни політичних констеляцій, не завела.

VI.

В другій половині 80-их років зайшли у нас і серед наших сусідів деякі події, що мали значний вплив на дальший розвиток нашого національного життя. Була се пора політичного напруження між Австрією і Німеччиною з одного а Росією з другого боку, пора заснованя (з разу потайного) тзв. протрійного союзу для противаги Росії з одного і Франції з другого боку. З давна не довіряючи Полякам старий німецький канцлер Бісмарк повзяв справді тевтонську думку виперти польський елемент із східної Пруссії й Познанщини. Розумієть ся, сего годі було доконати давніми вандалськими способами, тим більше, що Поляки були такі пруськими підданими і поки що не давали урядови ніяких причин до репресій, з висемком хиба тої, ще не покидали своєї рідної мови, любили свою землю і множили ся в страшній для Бісмарка прогресії. Він задумав підрізати їх чисто новомодними, капіталістичними способами. Польський хлоп не був йому такий страшний, як польська шляхта. Усунути шляхту, викупити її маєтки і заселити їх Німцями,

се видавалось йому можливим до осягнення. Він знав, що значна часть шляхти задовжена, що польські пани і паничі люблять гуляще житє, і на сьому будував свій плян. Парлямент прихилив ся до сего пляну і ухвалив 100 мільонів марок як основний фонд для колонїзаційної комісії. Рівночасно через услужних своїх публіцистів Бісмарк почав показувати польським шляхтичам дорогу на схід: на Волині, на Україні вони можуть набувати земські добра за дешеву ціну; там польська нація має непередавнені права, а в разі користних обставин сильна Німеччина не мала би вічного против того, як би над Дніпром повстало самостійне Київське королівство під польським верховодством.

Хоч і як фантастичним, навіть дитинячим може сььогодні видатись декому сей проєкт, то все таки не треба забувати, що він був інспірований Бісмарком, значить, можна було догадувати ся за ним якогось реальнішого пляну. Чи мали в руках щось реальнішого Поляки, чи ні, сего поки що не знаємо; досить, що деякі з них справді обернули свої очи на схід. Із закупуванєм дїбр на правобічній Україні не йшло; сему на перешкодї став недавно перед тим за губернаторства Дрентельна випрацюваний Рудченком і потверджений царем закон звернений виразно против зросту польських лятіфундій на Україні. Поляки попрабували порозуміти ся з Українцями. Переговори велись у Києві. Але більшість Українців втягнених у ті переговори відсунулась; до порозуміння з Поляками дійшла тільки невеличка групка, до якої належав і Кониський. Які були пляни Поляків і на чім стали їх переговори з сею групкою, ми не знаємо. Досить, що в осени 1888 р. Кониський приїхав до Львова з пляном видавати газету і згрупувати коло неї всякі можливі елєменти. Ще перед приїздом до Львова він у Тернополі порозумів ся з Олександром Барвінським; у Львові запросив до співробітництва мене і Павлика, а також — що нас усіх здивувало — Драгоманова, який конче мав написати програмову статю. Розумієть ся, ані передо мною, ані перед Павликом Кониський не звірював ся з того, що на нову газету гроші дають Поляки; таким самим способом він приєднав Олесницького, щоб дав фірму редакції. Швидко однак ми завважили, що справа якась нечиста. Павлик відразу відмовив співробітництва; написау Драгомановом програмову статю опубліковано без його підпису jako редакційну; я усунув ся викпивши в одній статі ідею Київського королівства і бачучи, що ся статя, хоч була надрукована в „Правді“,

була Кониському дуже неприємна. При „Правді“ лишився сам Кониський, а коли він швидко вернув до Київа, ведене її обняв Барвінський. Зразу „Правда“ виступала тільки завзято против Московщини, критикувала російські порядки, пануючі в Росії державні і національні ідеї; але з часом почало чим раз виразнійше впливати на верх якесь *sui generis* польонофільство, кокетоване з польською шляхтою і з австрійським правительством, якого початки я бачив у Кониського зараз по його приїзді до Львова. Я тільки пізнійше довідався, що тут було обопільне порозуміння, що бодай одна — польська — сторона поступала тут з гарно обдуманним пляном, який можна би висловити німецькою приказкою: *geim dich, oder ich friss dich*. Русини повинні були піддатися під польське верховодство, відновити зірвану історичним ходом політичну унію, а ні, то їх треба було зломати, розбити, роздвоїти, обезсилити. Старий досвід, що кожда думка про польсько-руську унію викликає серед Русинів роздвоєнє, повторився й сию разом. Зараз на першій кроці, в Київі серед тамошньої української громади повстало роздвоєнє, розбитє, дезорганізація породжена взаїмним недовірем. Ще в більшій мірі се повторилося в Галичині, де силою політичних обставин у сю негідну гру втягнуто широкі народні маси, про і *contra* розпочато завзяту агітацію, а польські верховоди з задоволенєм присолювали рани, які Русини задавали одні одним.

Перший удар звернено в такий бік, що певно Кониський і його товариші, пактуючи з Поляками і втягаючи Драгоманова до співробітництва в „Правді“, того й не надіялись. Рух серед галицьких Русинів і факт, що галицькі газети хоч сяк так доходили до Росії, зацікавив був тамошніх Українців. І старші й молодші Українці почали бувати у Львові, зупинялися тут по кілька неділь, придивлялися життю молодіжи, прислухувалися відчиткам на університеті, оглядали руські інституції; дехто з укр. молодіжи брав участь у вакаційних мандрівках нашої молодіжи по краю і почав виробляти ся звичай, що з українських центрів, поперед усього з Київа, що року на громадський кошт висилано до Галичини двох-треох здібнійших молодих людей, щоб знайомилися з Галичиною і набиралися патріотичного духа. Яку користь для нашого розвою могло мати розширенє таких живих зносин, як багато непорозумінь могло вирівнати ся в устній розмові, як багато відомостей могло обміняти ся по сей і по той бік кордону, — про

се нема що й говорити. Се зрозуміли — борше може ніж самі Русини — тодішні польські верховоди. І ось 1889 р. уряд наложив руку на ті зносини: првіжжих Українців і Українок без вїякісїнької причини арештовано; з ними разом арештовано кількох Галичан, відбуто також без вїякої причини і ні за чим певним не шукаючи кількадесять ревізій по ріжних домах і продержавши арештованих по 10 тижнів у тюрмі не знайдено вїякісїнької підстави для виточеня їм процесу, Галичан випущено на волю, а Українців також випущено, але велено їм забирати ся з Галичини і заказано їм вертати коли небудь до сего краю. Правильні товариські зносини Галичан із Українцями відразу зроблено майже неможливими, бож нікому в Україні, де й своїх цікавих жандармів і арештів аж занадто досить, не хотіло ся бігати за границю, щоб у конституційній державі закоштувати тої самої паточки.

Уже сей перший факт повинен був показати Русинам, як польські верховоди розуміють згоду і чого властиво потребують від Русинів. Але Русин не даром — тверда натура; треба твердої довної, щоб йому іскри заблисли в очах. В галицькій соймі засіла тоді у перше громадка незалежних, здібних і смілих Русинів. Користуючись нагодою сего безглузлого процесу вони зібрали найріжніші кривди руського народа і внесли простору, богато мотивовану інтерпеляцію, де порушили й сей процес. На жаль порушили його як тільки можна найнещасливіше. Бо хоча суд, не вважаючи на десятинедільне слідство, кількадесять ревізій і много сот аркушів паперу записаних протоколами не знайшов у підозрених вїякої вини, то руські послы, защитники тих підозрених, уважали потрібним як Шилат умити свої руки і сказати: „На скілько ті люди чим небудь винуваті, ми зовсім не боронимо їх, а впоминаємось тільки за зовсім невинними“. Кілька місяців пізнійше автор, а властиво попсуй-майстер сеї інтерпеляції (первісний її проєкт був випрацюваний мною) проголосив у соймі так звану нову еру — акт для постороннього майже незрозумілий задля своєї азбучности і наївности, з якою там оперовано зовсім неозначеними і неясними загальниками, а при тім акт фатальний у своїх наслідках для нашого політичного житя.

Та таким се стало ся, недавні арештанти в порозуміню зі значнійшим кружком молодих Галичан заснували політично-літературну часопись „Народ“, а в осени 1880 р. заснували радикальну партію з метою: нести в народні маси свідомість його

економічних, політичних і національних інтересів, і публіцистично проявляти ті інтереси та боронити їх. Нова партія, що з натури річи мала бути хлопською, була заснована без участі хлопів. Але засновники мали в собі стільки запалу, стільки віри в свої ідеали і стільки критичного розуміння того, що робилось довкола них, що не сумнівалися в успіх розпочатого ними діла. І справді, заснування радикальної партії сталося початком небувалого у нас доси руху в народніх масах. Віча, яких давнійше бувало одно-двоє в році, тепер ішли раз за разом у різних повітах; звільна на перший плян почали виступати збори за запросинами, без контролі властей. В народні маси кидано нечувані доси гасла: загальне голосування, свобода друку, податкові та аграрні реформи. Промови і реферати інтелігентних провідників, то були цілі студії, виголошували популярно і приступно. Серед селян появились прекрасні бесідники, що поривали маси до ентузіазму; назви „радикал“, „радикальна партія“, хоч осміювані москвофілами і народовцями, приймалися серед народа; рівночасно з тим приймалася й назва „русько-українська“, що стояла в титулі нової партії. Хоча народовці раз у раз докоряли радикалам, що вони нехтують націоналізм -- радикали могли сьміятися з тих докорів бачучи, як під стягом радикалізму стає власне найсвітліїша і національно найсвідоміїша часть руського селянства.

Повстання і зріст радикальної партії, а головню радикального руху серед галицько-руського народа були останньою і мабуть найбільшою радістю в житю Драгоманова. Він жив уже тоді в Софії в Болгарії, де одержав був професорську посаду, але швидко захорував. Хорий, засуджений на смерть він із молодечим жаром кинувся до праці, писав невтомно статі для „Народа“, популярні праці, полемічні замітки; написав цілі дві книжки „Чудацькі думки“ і „Листи на наддніпрянську Україну“, де систематично, в широком мотивуванні викладав свої думки про національність і про способи праці над її піддвигненням.

І з України звернено увагу на сей новий рух. Кониський з його „Правдою“ відходили чим раз більше на бік; симпатії всіх світліїших Українців були по стороні радикального руху. На поклик Драгоманова обізвався дехто з готовістю нести й грошеву підпомогу радикальним виданням; серед української молодіжи набиралося чим раз більше таких, що допомагали видання своїми працями.

Та головну битву прийшлось звести радикалізмови на галицькім ґрунті з тзв. новою ерою. „Народ“ безощадно критикував сам акт і всі дальші евунціяції як новоерців, так і Поляків. Критика його гучним ехом лунала в народніх масах. Становище радикалів супроти новоерців було улешене тим, що польські верховоди, які держали рівночасно в руках керму краевого правління і супроти Русинів виступали в подвійній ролі — польських патріотів і азстрийських урядників, ласкаво приймали руські заяви, жадали що кроку доказів щирости, а то просто поправи, а самі ані не думали в чім небудь важнім змінити своє поступуване супроти Русинів. Сила тих наглядних, фактичних доказів переконала в кінци й самих батьків нової ери, що вони помилли ся; вони вернули з тої антінародньої дороги; лишив ся на ній тільки Ол. Барвінський і ті, що йшли за його слідом уже зовсім не з політичними, а з цинічно обнаженими своєкористними намірами.

Не наше діло оповідати дальші факти еволюції наших політичних партій. Ті факти занадто близькі до нас і певно добре памятні кождому, хто інтересує ся нашим громадським житєм. Думаю, що сказаного доси вповні досить для зрозуміння нашого теперішнього стану. Брак сильного національного почуття в масах народа і в рядах інтелігенції був причиною всіх отих хитань, роздвоень, нових ер, нових курсів і ріжнородних консолідацій. Не маючи сильної опори в інтелігенції маси народа не могли піднятись до енергічної, масової політики, не могли організуватись ані до економічної боротьби, ані навіть до просвітної праці. Не маючи опори в економічно незалежних, національно свідомих масах народніх інтелігенція мусіла хитати ся як тростина на вітрі: одні ждали собі підмоги з Московщини, другі від міжнародної соціальної революції, в кінци треті почали шукати помочи у Поляків. Гноблені економічно і упосліджувані соціально та політично маси народні кинулись емігрувати — до Америки, до Росії, до Бразилії, до Канади, куди їх вабила якась неозначена чутка або якийсь хитрий агент. Роздвоєна політично новою ерою і новим курсом народолобна інтелігенція, не здобувши ані незалежности, ані політичного впливу, могла тільки заломувати руки, накликавати до згоди, або разом із радикалами йти в народні маси і піднимати їх словом та письмом до руху, до організації, з метою — завоювання в своїй хаті своїх прав — хоч для потомків, коли не для себе.

Здавалось би, ситуація дуже сумна. А однак же се не було так. Наш народній організм, перетримавши далеко страшнішу кризу гнилого супокою і лійнивої байдужности, тепер, у тім клекоті боротьби, в тім гомоні все нових і все сильніших конфліктів, па диво ріс, скріплював ся. Відкись мов самі собою вирипали нові сили, нові дороги виходу з ситуацій, здавалось би, безвихідних. Так і хотілось у таких разях, парафразуючи звівсну мавурську поговірку, скрикнути: Pan Bóg łaskaw па Rusiny. Люде, здавалось би, тупі і безрадни, віднаходили в собі духа ініціативи; люде заснічені і з натури тяжкі зривали ся до смілих і рішучих кроків. Правда, бувало й навпаки; многі знеохочувались, хрувили. Але в народніх масах ріс опір, ріс дух опозиції, дух солідарности. Кождий акт чи то панської самоволї, чи урядницького надужитя, чи хрупівства свого власного земляка не падав у тупу, нечутливу масу мов сливка в рідке болото, але будив гомін по всім краю, викликав обуренє, дискусїї, реакцію, — одним словом, ґрунт починав робити ся елястичний, маса оживала.

Цевна річ, від тих початків до дійсного широкого, сввідомого, масового житя ще далеко. Богато ще буде хитань, богато приливів і відпливів енергії, богато марних поривань і гіркої знеохоти. Але не забуваймо, що се все — школа житя, що без такої школи ніхто в сввіті не пабирає сили анї досввіду. Обставини, серед яких нам приходить ся рости і вчити ся, виємково тяжкі й некористні, але на те й лихо, щоб з ним бороти ся. Так і пригадують ся слова пок. Грицуняка, сказані на однім вічу: „Відай Пан Біг хоче з нас мати остру і добру сокиру, коли нас так твердо гартує“.

Іван Франко.

Новини нашої літератури.

I. „Нова хатина“, збірничок творів А. Я. Шабленка (40 стор. in 16°). Під таким заголовком вийшла в Петербурзі невеличка книжечка невеличкою автора.

„Не сотвори собі кумира“, — заповідала пам ветха древність... І се була одна з найкращих думок, одна з найбільше цінних думок, зіставлених нам у хосен. „Не сотвори собі кумира“, каже мислячий великопатріярх, натхнений мудрістю віків, а ми... ми остільки забули той заповіт, що навіть і не витягаємо його з тієї купи запліснїлих архаїзмів, в яку раз давно колись закинули його. Ростуть в якійсь нерівній прогресії заперечний і сталий боки цивілізації, множать ся число живучих на землі і тліючих в нїй, якісь нові потреби, умовини, відносини множать ся з кожним днем — і всюди, всюди безліч різних кумирів і маленьких, і великих, і прекрасних як блага Едема, і гидких та мерзотних, як підлі душі Юд. Ті кумири не тільки на небесах горі, на землі у низу, не тільки в водах під землею, а навіть у душі чоловіка, десь — фізіологам невідомо де саме — притуленій в нашому організмі; навіть в уяві його, в умі, в його бронхах і фагоцїтах і в усій-усій його дуалістичній істоті.

От перед нами тип здорового, червоноокого „дільця“, що пройшов огні й води й мідні труби, насобачив ся, як кажуть, і в продукції різних „приятельських“ векслів і в різних безконечних комерцеских „операціях“ над кишнями своїх клієнтів та вірителів, а в недалекій будучинї помічає собі в перспективі злісне банкрутство і втьоки за кордон... Де його кумир і який він...? Ось урядник висижений в чотирьох стїнах канцелярії чи контори: він з приниженим виразом обличча встає при проходї начальства;

коли ущасливлють подати руку ділопріизводителю, на лиці його малюєть ся райське блаженство; а дома він тиранить і бє свою жівку, дорікаючи її тим, що вона некрасива: „Оя Тетюхін бач як у гору пішов? А все через що? Бо у нього не такий ордер на шиї, яким мене Господь покарав... У, падлюка..“ А у цього кумир де і який він?

Але Бог із ними, з такими кумирами: то ідоли, ставлені еґоїзмом, нечистошлотним тілом і ще менче чистошлотними чуттями; то безобразні фетиші, без образу ні подобія ніякого. Єсть і иньші... чистійші...

Ось, напр. професор перед нами: женив ся він колись давно, на спіху — якось урвав хвилину між зашитою диссертациі і поїздкою в Крим, де залічував свої каверни на легких; в тієї пори він „жив наукою“, себто потоптав усе прекрасне і варте уваги житє, а сам засушив ся містячи свої повні хоробливости твори в якихсь-то „Записках секції...“ І вмер він — скажуть над ним: „Земля пером тобі, чесний робітнику! Ти прямо йшов, не звертаючи у бік, і єдиним завданєм собі поставив чисту науку, котра, як зірка у небі...“ і т. д. і т. д. всю ту нісенітницю, що говорять завжди над гробом, аби швидче добратись до поминального стола... А от ще кумир: равком устала вона, спішно вишила чашку кави і, на бігу застібуючи свій вишнвялий бурнус, полетіла в школу; там кричала пять годни безперестанно, а в антрактах поправляла зшитки і всмирювала гамір дїтпї; пообїдавши нахватком у найближчих „домашніх обїдах“ — в реміспицьку бібліотеку і відотіль на засїданє „Комітета вистаченя бідним найкращих вїдених яєць“; потім з порученя „Благотворительного Товариства“ — на Бездонну вулицю в сїм'ю пьяного одставшого „унтерцера...“ Десь на приватній абірці новоспечених социял-демократів випила стаканчик чайку з булочкою, реферувала доклад: „Будуче пануванє фемінізму“, знов кричала до хрипоти за реформу республіканського устрою в Швайцарії — і коли нарештї вернулась у свою коробку, то не змогла вже на завтра написати тем своїм учням, бо в голові було щось подібне до „руїни Помпеї“, або принаймні до Ліссабонського трусу...

І всюди, всюди крики: „Ваале, Ваале! услыши нас!“ Бісну-ючись, стрибає товпа з заціненими ротами, а небосяжний ідол Молох стоїть, усьміхаючись бронзовим віковінним усьміхом, і на простягнуті розпечені руки його кладуть жертву за жертвою. Кладуть

йому і дітний неоплаканих, і сивиною припорошених старців; віддає йому своє тіло жевщипа, свій талант несе йому худож, свій труд ремісник. І кипить біля нього борба неперестанна за ближче місце, за скоршу змогу. — І в імя чого зібралась товпа та, в імя чого? Одні з них в імя кращого буття, в імя дорогих харчів і трунків, в імя весело проведених вечерів; другі в імя насущного шматка, в імя обережка дровець і теплої хустки; треті піби-то в імя вічних завдань штуки, прекрасного, істини невідомої і недосяжної; четверті в імя свого чутливого серця і нервів -- а всі, всі вкуші в імя життя, котре в кожную хвилину заявляє себе так, як може, і в цю хвилину, а не в слідуючу не може бути иньшим!

І з такої єдиної причини і ціна всім тим кумирам однакова... Всі губернатори — тільки губернатори, а нема серед них Івановичів і Петровичів, лібералів та консерваторів, і хоч сказано, що „иньша слава місяцю, иньша слава зіркам“, але то тільки тоді, як міряти на міліметри і важити на скрупули, а ідол однаково приймає людську жертву чи тоді, коли на ньому написано: „Вино і дівчатка“, чи тоді, як пишно бе він у вічи табличкою: „liberté, égalité, fraternité“; однаково він висилює чоловічу душу, не даючи їй гармонійного розвитку. Там козацькі невітьшники: сорок літ і чотври сидять вони у неволі турецькій-бусурменській, сорок літ і чотври неперестанно гребуть лівницею вихиляючись усім станом; висхнуть груди, згине сила молодеча, згорбить ся постать, а тільки ліва половина усталить ся та поширть ся. А налетять брати-Запорожці, стане доступною і воля, і сонця сьвіт, і віддих глибокий серед полей — сумно-сумно похитає знеслений головою і скаже з риданєм душевним:

Ой дала ся бідному невольнику
Тяжкая неволя добре знати:
Кайдани руки ноги пов'їдали,
Сирая сирця до жовтої кости
Тіло козацькеє проїдала...

Правда, ми цїнуємо людей, що боролись вік свій за свободу, за вічні засади поступу, за істину ідеалів; ми клонимось перед ними і, поставивши на їх могилі памятника, куримо фіміям перед холодним мармором — і то так: з нашої мірки все-ж таки краще умерти за щось, нїж тільки за тріску, але що-ж із того...? В одному зі своїх оповідань Гаршин обурюєть ся справедливим обуренєм,

коли якийсь резонер, чи попросту олицетворене животних процесів називає упавших женщин „клапанами загальних страстей..“ А що-ж таке всі ті великі і гарні люде, всі ті спеціалісти, як не такі-ж „клапани загальних страстей“, як не слуги і раби нашого егоїзму? Во імя того, щоби буржуй-обиватель благоденствував десь там у власному домику з садочком, треба устроювати війську господарку, електричне освітленє, залізницю, скотобойні і гігієнічні стації; треба цілому штатови докторів, акушерок, масажистів спеціалізуватись на своїй професії, себто знати або вухо, або ніс, або горло і не мати права жити власним житєм ані хвилини. Рапком обивателю треба часописи, де він потребує і вчасної доставки телеграм із театру війни та з останнього засідання парламента, і комічного в виділі „Всячини“ і гарного друку, і різноманітності материялу... Візьме книжку в руки, то не зістане він задоволений в усіх статях — він кине її, бо скаже, що у автора „нестача ерудиції“ і стане шукати більшого спеціаліста... І всюди, всюди таке потрібуванє спеціалізації, жертв собі і своєму товстому „я...“

А де-ж гармонійний чоловік, чоловік із розвитими духовими інтересами, що не замкнув і не закопав у землю найкращих боків своєї душі? Чому кожний урядовець — тільки урядовець і боїть ся навіть дати волю своїм інтелектуальним потребам, своєму чуттю, бо це віде на ущерб службі? Чому в кождоденних обов'язках, повинностях губить ся прекрасне і калічить ся чоловік...?

Але що-ж: то така мирська ностанова і єдиний, одним-одійсїнький фактик із дійсного життя може убити безповоротно всю таку безпідставну філософію. Борба за існуванє, ця гидра, що росте не по часах наніть, а по моментах, глотає чоловіка за чоловіком, ідею за ідеєю і готуєть ся проковтнути скоро всю людність з її чистїйшими змаганнями, обернувши планету-землю в їжака з фабричними трубами замість шпичок і людьми замість нашірних і підшірних паразитів. Квантитативно може й вироста вся сума здобутих житєвих благ в порівнанню з віком шаблезубого тигра, а в розчисленю відсотків на кожного жадаючого індивіда — то ще Господь його знає... І тим-то, як кажуть Росіяне, „не до жиру — быть бы живу“; не до гармонійного розвитку ідеально-прекрасного в своїй душі, коли хочеть ся жувати.

А все-ж таки коли бачиш чоловіка, що не вбив свого духа навіть тоді, коли і обставини і фах і окруженє і, одно слово, все спрягло тому, щоби поставити першим завданєм „вийти в люди“;

коли бачиш, як б'ється в кайданах дійсності жива душа чоловіка і рветься з темного льоху на світ і соняшний промінь — радісно стає тоді, бо бачиш, що не всюди і завжди чоловічий шлунок бере верх над чоловічим розумом; що є в абстрактійних ідеях щось і такого, що більше чутливу поетичну душу жене в иньші світи, до иньшої праці. І справді, панове: родиться чоловік у тяжких обставинах, росте ще в тяжчих; люди читають, розвиваються, пізнають широкі світові ідеї, а від тієї душі все те відгороджене непереможною товстою стіною бідности та низького походження; а про те не вмирає щось там, у серці: там зароджуються і ідеї і мисли, там тліє вогник на тому місці, на якому у більшости людей і зроду його не було або покритий він панциром із попелу. І от в той час, коли довкола тисячі людців покоряються мамоні, жеруть і себе і один-одного, роблять собі і золотих і иньших тельців та поклоняються їм із мольбою денно й нічно; в той час, коли тисячам філістрів гук фабричної свиставки о стільки заглушує вуха, що вони не чують уже більше акордів прекрасного — в той час, кажу, ця дужа живе: розкрита вона і на співчуте ближньому, і на розуміє тонкого запаху чистої поезії, одкликається відповідними струнами на кожний звук, що несеться через чад і дим в убогу оселю... Так як же, панове, не радіти, що не дільки фахові, дипломовані, преміовані і патентовані можуть і сміють сягати думкою в далекі світи, а й иньшим, занедбаним і висьміяним долею це можливо і доступно!

На такі більш-менш мисли навела мене книжечка, заголовок якої виписаний у горі... Що-б дісталось їй, думається мені, коли-б почала вона в руки якого ригориста „літературної вартости“ — підсліпуватого борця ва „європейський змісл“ і ката нових, молодих сил із де-якими дисонансами в своїй арфі? „Nova Khatina...!?! Mais, messieurs... qu'est-ce-que ce — „Nova Khatina...“?! Здається, ми вже вирости з романтичних всіляких тем і виспівувань. Нам не весну треба малювати, а широкий розмах соціальних страстей; нам треба співати не про бідну сирітку, а про боротьбу політичну, про національну психологію“ — і багато-багато такого иньшого можна було-б наговорити панови фаховому, аби хотілось...

Правда, правда. — Але, шановний добродію... не вже література тільки гармата, що оглушає широкі маси і вносить туди чи спокій чи розрух, аби в великому масштабі? Ні, література і невеличкий лявцет, що робить здоровою тільки одну людину,

вврізуючи у неї хоробливу частину. Не вже до кожного літературного твору треба прикласти міру впливу його на великі маси і тільки після тої міри цїнувати той твір? Ні, облагороджене повинна давати література й окремій одиниці, хоча би такою одиницею з'явився тільки сам автор один. Коли література одтягла одну людину від кігтів панування мізерії, коли вона змогла надати тій людині і страждане за недугуючого і чутливість на прояви краси — вона зробила вже велике, безмірно велике діло; не порівняти того діла з талановитим утвором, що розсмішив широкі маси.

Був колись у нас на Україні, власне в Харкові, один письменник, тепер уже давно забутий і незнаний — Степан Луквч Геєвський. З самого того, що його давно вже забуто і що навіть небогато знайдеться людей, котрим це прізвище хоч будь-що нагадувало-б, — із самого того, кажу, ясно, який „невеликий“ чоловік був д. Геєвський. А от що він писав раз (подаємо у перекладі): „Всі праці мої, хоч які вони малі, дали мені те, що я в них находив спочивок від кождоденних турбот, та окрім того, в їх причини я міг иводі (хоч дуже рідко) ухилити ся від надоїдливої балаканни, зачинившись у своїому кабінеті... Боже мій! Та хоч би мої літературні праці в десять раз були нікчемніші — все-ж таки я краще проводив за ними час, ніж в товаристві тих, в котрих звела мене немилосерна доля!“

Так, іменно так треба було скрикнути: „Боже мій...!“ Писане зберегло одного чоловіка від шкідливого впливу окола, дало неземні задоволення і радощі — і досить, досить... Не можна обмежувати гарний вплив тільки на читане...

Але правда, такий стрій гадок якийсь обоюдоострий. Коли на підставі його різні Куліди почнуть нам давати „Козачі серця“, Рябошапки „Розбиті бандури“, Сластїни свою Погибель і т. д. і т. д. — то можна собі уявити, в яку куховарку повернеться тоді розкішна богиня Література. Але існує ж, панове, критичний аналіз: не той кривий мікроскоп, під який підкладають твір люди, яким більше нічого робити, а другий, схований у кожного з нас, безпомилний, що дає одразу нам право сказати, де брала участь в творах людини душа і де не було нічого подібного. Не вже ми однією міркою будемо мірити і твір того буржуя, що прїйшов зі своєї служби, гарненько пообїдав, поснав трохи і потім, гикаючи взяв ся за перо, щоби „побалуватись літературкою“ — і пише

собі, пише — добро, папір казенний, иноді буркочучи: „Ба... квас проклятий одригаєть ся...“ І твір тієї бідної на патенти людини, що має літературу єдиним віддихом від гидкої своєї обстанови щоденної; що плаче над своїми, може й не зовсім удатними, але повними чуття і сліз віршами? Ні, до них треба иньшої мірки, мірки чуття або, краще сказати, чутливости; такі твори може цінувати тільки той, хто приступає до них не з сокирою і ножем, а з тихим співчутєм і тонким розумінєм. Хто сягає на всемирне, кому багато дано — від того багато й жадаєть ся; хто з літератури робить пообідвий віддих в формі *far niente* або що — той варт кари, а маленькі люди з маленькою роботою — се щось зовсім відмінного і від сієї і від тієї групи.

І от в цій маленькій збірці, не пишній і виглядом і змістом, видно таку нотку чистого чуття, струну, що бреньить у відповідь на чужі стогони. Небагато поезий в сьому збірничку; то: 1) Весна, 2) Збір до нічліжного приюту, 3) У мене иноді питають, 4) Коли жити тобі остогидло зовсім, 5) Весна, 6) Т. Щоголевій Тогобочній, 7) В гошпиталі, 8) Кобза і один прозаїчний твір: „Доля наплювала“. Віршички майже всі хорують на довжину: коли ту мысль, що кожний з них має, втілити в коротшу форму, вийшло-б дуже і дуже гарно, бо талан, хоч і невеликвій, певно є у автора — і талан щиро поетичний. Ось, наприклад:

Збір до нічліжного приюту.

День осінний над вечір хлиив ся,
 Землю густо туман покривав,
 Вітер лютий ревів і казив ся
 Й бідолах до ночлігу зганяв.
 Як курчата до квочки під крила
 Поспішають, як дощ капотить —
 Так вони до ночлігу спішили,
 Щоб хоч трохи себе обігрить.
 Глянем в гурт ми: кого там немає?
 Кого хочете можна уздрить:
 Тії всі там приюту шукають,
 Кому доля не стала годить!
 Там лакей і прикащик безмістні,
 Там актьор, ремесник і писець,
 І проживший маєтки поміщик,
 І в трубу пролетівший купець,
 Там покинута дітьми вдовиця —

Помарнілий, ізмучений вид —
 І продавша себе молодниця,
 Занедбавшая сором і стид!
 І покинуті матірю діти
 (Ще тоді, як на сьвіт привела,
 Вона кинула їх самих жити,
 А сама десь без вісти пішла).
 І усі вони... горе, та й годі!
 Тяжко глянуть, не тільки сказать...
 Бідолашній... трохи не голі,
 Вмість одежі лахмітя висять...
 Без надії в обличчах, без віри
 Вже на краще жите у серцях,
 Без любови до себе й до миру
 У розбитих болючих душах...
 А чого все...? того, що ті люди
 Збились з шляху, яким вони йшли,
 І сліпуючи в мирі безлюдім,
 Йшли туди, куди ноги несли.
 Йшли вони навмання, без дороги —
 Все бажали пробитись на шлях,
 Та в болото й зайшли без підмоги,
 Хоч несли ще надії в серцях.
 І... загрузли в болоті смердючим...
 Сил не мають без помочі йти...
 Силу-ж маючі бідних не бачуть
 І не йдуть із болота тягти.
 От куди треба б глянуть тим людям,
 Що так голосно всюди кричать:
 „Ми на користь народу працюєм,
 Нам усякий бідага — то брат!“
 Щоб вони не словами, а ділом
 Тим нещасним людям помогли,
 Щоб хоч тисячну долю вділили
 Із того, що за вік здобули.
 Та біда!... не уздрять сього чуда
 Бідолашні ті люди й на мить —
 Не на те сиплють гроші ті люди,
 Щоб полегкість бідноті зробить.
 А на те, щоб за них говорили,
 Що „добродії всім вони нам“,
 Щоб медаль їм за це почіпили
 Та ще з надписом: „брат біднякам“.
 Щоб потім було вільно гукати:
 „Ми брати неімущих усіх!
 Про те знають палати й сенати,
 Скільки ми працювали для них!...“

А біднота як зараз страждає.
Так і буде до віку страждать,
Голодять, як тепер голодає,
Й, не нажившись на сьвітї, вмирать.

Деякі строфи з цієї поезії -- то найчистіші перли!

Тут же і „Кобза“ (пам'яті Т. Г. Шевченка), друкована колись у „Зорі“. Що-ж до єдиного прозаїчного твору, поміщеного в збірці, то треба сказати, щось иньшого. Цевпо автор згоден тільки до віршованої форми, бо його проза... взагалі, можна щиро порадити авторови — не писати ніколи й ніколи прозою. Він майстер у віршованій формі; там він, розвинувшись, може дати щось значнійшого, кращого, а проза вимагає иньших умов і иньшого складу.

Не поставлять пам'ятника таким письменникам, не будуть гучно і бучно сьвяткувати їх ювілеїв, не будуть, складаючись, підносити їм цінні подарунки, але в кожного, хто це завмер душею, відізвуться чуття на голос поета; той найде бодай хоч одну нотку чистої поезії в „Новій хатині“. Найде — і побажає авторови дальшої праці над собою, дальшого розвитку, щоб уширилися горизонти перед його розумовим зором і щоб він міг співати нам про все, що цікає і ворушить душу чоловічу.

Іван Хоткевич.

II. Наша доля — божья воля.

Се так зветься повість д. Яворницького, видрукована в чотирьох перших книгах „Кіевской Старини“ за сей рік. Він описує в ній долю українського народу сільського, хліборобського... тяжку долю!.. І в повісти д. Яворницького вона тяжка, хоч він і пише дуже лагідно, дуже обережно, бо —

„Щур йому! боюсь: розсерджу комісара!“ — думає тепер у нас кожен автор, пишучи. І пише тільки „трошки“, а багато „хоч і знає, дак мовчить“.

Д. Яворницького всі досі зпали з його важних і цікавих праць історичних про Запорозьку Січ, писаних великоруською мовою; повістю-ж, та ще й по українському, він обізвався вперше. І зараз же з мови видно, що д. Яворницький не дурно їздив по

селах та щиро розмовляв і з дідами й з парубками. Що правда, він у деяких випадках систематично помиляється (напр., у його зовсім нема вокатіву, а датів кінчає він скрізь на у, ю, а не на ові, еві), є кілька помилок і в лексиці, та за всіма цими дрібницями мова в його суто народня і синтаксою і лексикою і аж любо читати таку гарну мову після тієї тяжкої, макаронічної мови, якою пишемо ми, сьогочасні автори молоді та й старі часом....

Хай мені вибачуть читачі, що спвню ся на хвилину, щоб сказати кілька слів про нашу літературню мову. *) Біда нам в нею!

В Галичині розвивається наша мова і література взагалі і спеціально-наукова. Та, на жаль, в їй така сила то повітних, то цілком невідомих українському інтелігентови в Росії слів, що читати, напр., „Записки“ за для широкої публіки важко, часом вона навіть погано розуміє читане: те саме треба сказати й про більшість публіцистичних та наукових розвідок у „Л.-Н. Віснику“. На се можна відповісти, що вкраїнська інтелігенція в Росії осявчується не вкраїнською мовою, через те відбивається від неї, того вона їй і важка. Сьому правда, і всім, хто гудить за мову наші наукові видання, можна і треба сказати ось що: „Шановні добродіі! Ви вчили ся московської мови більш як 20 років по гімназиях та університетах, учите ся її й тепер що дня, вживаючи і в громадї, і в своїй сімї (так, і в сім'ї!), читаючи книги, пишучи нею офіціальні папери чи розвідки до друку, а свою чуєте тільки від „мужика“, як у літку заїрнете на село, чи вноді в театрі, чи зрідка в якої української книжки. Ви, що й знали, те забули! Як же ви хочете, не вчившись, знати мову? Мова розвивалась, а ви — ні; мова йшла наперед, а ви в своїому знанні її — назад. Перш ніж докоряти, — повчіть ся самі, бо ви — неuki в сій справі“.

Се я так сказав би нашій „інтелігенції“. А авторам тих наукових творів я сказав би ось що: суть люде, що читають наукові й публіцистичні писання П. Куліша (Крашанка, Хмель-

*) Певне, Високоповажана Редакція „Л.-Н. Вістника“ не з усім, що я казатиму далі, згодить ся. Та я прошу місця своїм думкам через те, що питання се вельми в нашій літературі важне і час уже почати думати про те, щоб його залагодити. У всякому разі мої уваги тут про сю річ, є не мої власні, а багатьох людей, від яких доводилось таке саме чути.

нищина, Історія України від найдавніших часів, Історичне оповідання та Зазивий лист до укр. інтелігенції в „Хут. поезії“ та вьнші), читають залюбки і кохають ся в його мові, і ті саме люде не можуть подужати сьогочасної наукової й публіцистичної нашої мови. А що ви, добродії автори, також дуже добре розумієте Кулішеву мову і можете почувати й красу її, то виходить, що ся мова (або така, як ся) і є тією мовою, на якій моглиб погодити ся більш менш і російські, і австрійські, і американські Українці. Певне, що я не раджу тут наслідувати Куліша (бо всяке наслідуванне — мало варте чого), тільки кажу, щоб наша мова була такаж і зрозуміла, і краса...

А то ще скажу за д. Стефанька і декількох иньших Галичан, що пішли слідком за їм у сій справі. Я дуже шаную талант сього молодого письменника, але скажу, що його мова завсїгди обмежуватиме його популярність на Україні російській на кількох десятках, чи сотні спеціальних прихильників нашого письменства. І не сказати, щоб сама його мова була така вже важна (хоча й тут треба йому трохи берегти ся), — найбільша тут біда від його правопису: він пише слова так, як їх вимовляють у тій місцевости, де він живе! Лишенько моє! Та як би кожен з нас почав так завзято заводити в правопись кожну фонетичну властивість сього села, то скільки-б у нас тоді мов було! Се справа фільології, а не поезії й белетристики! А белетристи досить, коли він схоче, додати з початку своєї книги, чи повістки увагу, що так і так у нас вимовляють, а потім уже писати, як усі пишуть. А то ще така річ: у II-ій кв. „Л.-Н. Вістника“ з 1900 р. д. Стефаньк видрукував пару перекладів із німецького письменника Л. Тома і сї переклади знов списав своїм місцевим диялектом. Я ледві зрозумів сюжет тих оповідань, а щож казати про ширшу публику нашу, яка в ряди-годи бере до рук українську книгу?! І коли в оригінальних творах в розмовах селян місцеві диялекти до певної міри будуть цілком до ладу, то вже нічим не можна виправдати, що загально-український журнал містить переклади мовою маленького закуточка великої землі, мовою дуже важко зрозумілою в сій землі, опріче того закуточка!

Не дуже добре стоїть справа й з письменниками на Україні російській. Тут нема ніяких інституцій, де можна булоб учити ся рідної мови, нема навіть граматики й словаря її! Доводить ся

вчити ся практично, — з книг, з розмов із селянами. Добреж, що д. Яворницький так гарно від своїх сільських дідів навчив ся, а більшість наших письменників живе по городах, а „мужика“ бачить коли не з залізничного вагону, то у всякому разі з панського покою і на дуже короткий час. Через те надолужає книжками, переважно галицькою журналістикою. А вчили ся сї добродії по московському і вся хода в їх мові московська, увесь лад і склад, — то так і пишуть по московському українськими словами. З одного москалізму вискочить, а в другий уплутається та ще як додасть деяких галицьких форм та закрасить своїми місцевими ввробами з якого небудь „Русско малороссійскаго словаря самоновѣйшихъ кованыхъ словъ“, то такого накрутить, наплутає, що хоч плач! Уявляю собі становище бідолашного галицького редактора, що мусить редагувати до друку твір, писаний такою чудовою мовою!

Чудво, але й сумно! Треба щось робити, якое запобігти лихови! Нам треба, щоб нас читала широка публіка, читала, розуміла і любила. (Кажу про мову, — змісту тут не зачіпаю). То треба й писати так, щоб вона нас не цуралась. Треба зважати на те, що вона може подужати, а що ні. Я з великою повагою схиляю голову перед невсипущими робітниками в Галичині й на Буковині, але через те, що мені так само дороге те сьвяте діло, яке вони роблють, скажу їм по щирости, що вони зовсім не дбають про нашу широку публіку і коли так буде й далі, то з сього можемо тільки лихого сподівати ся. А робітникам із України російської скажу так само по щирости, що нічого доброго не буде з того, коли вони, замісь щоб студіювати мову Шевченка, Куліша, М. Вовчка, Г. Барвінок та інших знавців, а найголовнійше мову народню, будуть натягати українську одержу на московський кістяк та малпуватимуть Галичан. Се не значить, що нам, російським Українцям, нема чого навчити ся від Галичан — ні! В галицькій народній мові зберегла ся сила суто-українських форм таких, що наші люде вже їх позабували, є чого навчити ся і в літературній галицькій мові, алеж учити ся, а не наслідувати по рабському — тільки через те, що се лекше, ніж зачерпнути з сього народнього джерела.

Треба ще сказати, що й Галичане, позичаючи від російських Українців, добули ся в їх кількох дуже великих москалізмів і тепер

ті москалізми раз у раз стріваються не в самих сьобочних, але й по тогочних (закордонних) писаннях.*)

Далеко відбіг від речі! Алеж я пишу про „нашу долю“, а невпорядкована або кепська мова — також — наша доля.

Говоритиму вже про повість д. Яворницького. Її можна зробити кілька добрих докорів. Напр.: початок занадто довгий, бо там багато зайвої балакавини; стріваються події, до яких автор зовсім не приготує читача і т. п. Та в мене зовсім нема думки аналізувати критично повість (властиво, хровіку одної сім'ї) та показувати на помилки, що суть у д. Яворницького, як і в кожного автора. Я хочу тільки сказати, що повість ся дуже реальна, дуже правдива і змістом своїм зворушує у читача багато цікавих і важких думок. Оце я й хотів би подати до уваги нашій публиці.

Автор свлкується не виявляти свого я. Повість написана в тоні сільського оповідання, — так, мов би який сусід Максима

*) Щоб не казати безпідставно, нагадаю кілька прикладів. — I. Раз-у-раз пишуть: поема, написана Шевченком, хата, зроблена теслею і ин. Тим часом ще Кудіш у „Основі“ (1862. I), рецензуючи книжку: „Казки і байки з сусідової хатки, перелицьовані і скомпановані Придніпрянцем“, казав: „Овва! чи в нас же до ладу такий творитель, як оцей Придніпрянцем? Остерігаючи товарища нашого від таких помилок“ і т. д. По українському треба тут становити номінатів (Поема, написав Шевченко, Казки і байки, скомпонував Придніпрянець і т. д.) — II. Учити, ся пишуть чому: Учити ся німецькій мові, а треба: німецької мови. Цю помилку зробив і Шевченко: „Учите ся, брати мої, Думайте, читайте, І чужому навчайтесь“, а треба: „І чужого навчайтесь“. Але в Марка Вовчка добре: „Мужиків треба і наук (а не наукам!) учити“ (Повістки, стор. 99). — III. Дякувати треба кому, а не кого. Сю помилку, дуже поширену серед українських письменників у Росії, довелося зустріти в одного дуже видатного галицького письменника: „дякувати когось“. — III. Оженили ся, одружити ся з ким треба, а не на кому. У Галичан цієї помилки не бачив, а письменники з України російської раз-у-раз пишуть: „Василь оженив ся на Галі“ замість: „Василь оженив ся з Галею“. — IV. Пишуть: „Книга написана (промова сказана) на українській (німецькій і т. п.) мові“. Се цілком по московському: по нашому треба: українською мовою. Нотую ці помилки, бо вони дуже в нас поширені. Добре булоб, коби кожен, хто помітить і певне собі доведе про яку поширену в нас помилку, подавав се до друку. — Ще одну увагу, про різниці в мові. Суть слова, що на Україні російській мають одно значіння, а в Галичан инше. Напр., у одного вельми талановитого галицького письменника (д. Стефаник) стрівається слово бахур: мати каже так про свого маленького сінка: видно, що се значить: хлопець; а на Україні рос. бахур — розпустний чоловік. Можна зрозуміти, як се вражає російського Українця! Певне і в нас (рос. Українців) суть такі слова, що вражають Галичанина та Буковинця. Требаб якось умовити ся, щоб їх не вживати.

Микитовича Вітряка, героя твору, оповідає про його життя. Сусід сей, чоловік дуже побожний, порядний господар і йому дуже до вподоби Максим Микитович. Бо се чоловік також вельми порядний, чесний, побожний, невсипущий господар; своїх синів навчає завжди на добре, на Бога за лихо й нещастя не ремствує, хоча на його, як на того Йова біблійного, падає лихо за лихом; начальства слухаєть ся і так велить робити й синам. Взагалі се тип новий: се тип кремязного, твердого в своїй моралі, певного в своїх учинках і часом високого душею селянина старого заповіту. Ми вже стрівали його в Квітки, — він тоді звав ся то Наумом Дротом, то Тихоном Брусом. Да тількиж коли в Квітки він ще панує на цьому світі, живе й має жити, у д. Яворницького він виходить перед людські очі, щоб попросити ся на віки зі світом і, памучивши ся від світового лиха й зла, лягти в домовину, щоб більше вже не встати ніколи, бо вже тепер йому нема на цьому світі місця, тут панують иньші люде, йогож власні діти...

От через сих же то дітей усе й лихо склало ся. Були вони хлопці дуже гарні: і робочі, і чесні, і розумні, та тільки та біда, що їх посіла темнота. Максим Вітряк і сам це розуміє, що треба їм світла, та колиж його нема? І ото одного сина занапащує ся темрява одним способом, другого з'їдає через салдацьку службу, третього через жадобу до великих достатків, а четвертий обдиваєть ся від рідного гурту, пішовши до штунди. І всі, окрім першого, (той не встиг, бо рано вмер), денационалізують ся, всі зрікають ся свого села, свого народу. Неосвіта, салдатська цивілізація, жадоба прибутку, грошей, і релігійна блуканина — ось ті лиха та зла, що їдять, точуть наш народ, не дають йому розвивати ся. Таке говорить автор своїм твором і говорить правду.

І до чогож довела Максима Микитовича Вітряка його побожна мораль? Він проповідав синам чесність, а життя взяло та повернуло їх до гріха, до нечесности; він велів синові-салдатови слухати ся начальства, а начальство взяло та й зробило з парубка ледащо, морального каліку; він хотів школи, письменства, а письменство відвернуло його сина від сього та й привернуло до штунди. Що правда, з погляду морального сей син не погіршав через те, а навпаки — поліпшав, але з погляду національного — він загинув, бо денационалізував ся. І ще добре, що з ним так обійшло ся, бо як би він учив ся не в панича, а справді в сьогочасній школі, то певне з його був би не тільки денационалізова-

ний, але й здеморалізований пройдисвіт, каліка розумом і серцем, бо таких найбільше випускає та чужомовна школа, яка тепер є серед нашого народу. Тут і розум нічого не пособляє, бо певна річ, що всі три менші сини Вітрякові були розумні хлопці і саме розум і пособив їм швидче перейняти все те, що вони, на лихо собі й батькови, переяли. Таким побутом уся стара побожна мораль Максима Микитовича виявилась такою крихкою, такою потлілою, що росипала ся в душах його синів зараз же, скоро до них доторкнули ся нові обставини нового життя. Всі діти Вітрякові стоптали батькову мораль і пішли своїм, несподіваним і не бажаним, робом.

А в тім — ні! Була ще в нього дочка Орися. Ця не поламала батькової науки, пішла за батьковим приводом, згнітивши своє серце, зламавши свою душу, пішла і — загинула. Вітрякова мораль казала йому, що пани — одно, а мужики — друге, що не можна єднати мужичку з паном; він корив ся цій моралі, примусив і дочку її скорити ся, і ця мораль в останнє й добила його, положила його в тісну труну, в сиру землю. В його особі лягла стара генерація нашого селянства, щоб дати місце генерації новій, але не кращій...

Дак не вратувала і не може вже вратувати нікого стара мораль Вітрякова. А деж поратунок? Не можемож ми погодити ся з тим, щоб наш народ перевів ся на таких запаморочених волів, як Охрим, таких салдатських ледацюг, як Яким, таких пройдисвітів, як Петро, таких чужинців, як Павло, і таких покірних жертв, як Орися! І коли Вітряк ліг у труну і не вернет ся, і коли треба, щоб було щось вище, а не те, що єсть, то яким же робом досягти цього вишого, відкіля виглядати поратунку?

Чи не від ученого (здаєть ся, професора) Івана Крачка? Се такий „інтелігент“ є в д. Яворницького, „позитивний“ тип. Блідий він, сей добродій, як і всі наші позитивні типи не то в письменстві, а і в житті. Та дарма: Подивимось уже, який віп є.

Він виріс на селі, бігав із мужичатами, а в університеті бувши, придбав демократичні погляди. Приїхав до дому та й закохав ся в Орисі. Батьки (з обох боків) розвели його з дівчиною, він поїхав кінчати університета, потім за кордон, три роки не бачив Орисі і нічого не робив, щоб її побачити. Повернув ся тоді, шукаючи її, але зустрів лихо...

Ненатурально се, що молодий закоханий чоловік міг і пальцем не кивнути, щоб побороти ся з перешкодами, або щоб хоч мати звістку про свою кохану та їй подавати про себе вісти. Але дуже вся ця історія з Орисею підхожа до алегоричного малювання відносин нашого інтелігента до народу. (Треба сказати, що взагалі вся повість по троку не ладує алегорію). Ох, колись і він, цей інтелігент, примиляв ся до народньої душі, хотів із нею поєднати ся... Се було ще давно, дуже давно, як він був молодий, — трохи чи не за часів Хмельнищини та зараз після неї. Та потім забув за се, „потурчив ся, побусурменив ся“ —

Для роскоші панської,
Для лакоштва нещасного...

А тепер скаменув ся, згадав покинену душу народню, заболіло його серце і схотів він до неї вернути ся... Колиж гляне, а душа потьмарила ся вже, до великого занепаду дійшла...

І Орися вмерла, а „наш молодий учений“ запряг ся „усю свою міць, усю свою кебету, усе своє життя посвятити рідньому, українсько-руському людови, його освіті, його справі, його потребам“...

Запряг ся...

Боже, Боже! І скільки їх було таких, що запрягали ся! А тоді...

А тоді знов —

Для роскоші панської,
Для лакоштва нещасного!..

А тоді карієра, велика плата, панська обстановка, панські напитки та наїдки, панські убрання та забавки... І блідне, блідне в згадках тая присяга, і зрадник не почуває вже, що він зрадник... Хиба тільки иноді, на старість уже, „як стануть умисли козацьку голову розбивати“, як озветь ся його совість, як стане йому сумно-тяжко і холодно в душі, подумає він, як той лях-потурнак нещасний, нікчемний:

„Господи! єсть у мене що іспити і ісходити,
Тільки ні з ким об вірі християнській поговорити“...

І як лях-потурнак, приплентаєть ся він, стара руїна, як ласки благаючи, щоб Кішка Самійло кубок дорогого напитку з ним випив, „об вірі християнській“ поговорив.

То Кішка Самійло по два, по три кубки в руки брав
То в рукава, то в пазуху, скрізь хусту третій до долу пускав...

Не схотів бенкетувати в потурнаком... І згинув потурнак...
Потурнак згинув... Але щож народ буде робити, коли всі будуть потурнаками? Деж Кішка Самійло?

Нарікає паша інтелігенція, що народ денаціоналізується.
А хтож тому винен, як не сама ця інтелігенція?

Кажуть, — обставини. Обставини — се правда, алеж і обставини не булиб такі, колиб інтелігенція не була такою!

Народ переймає чужу мову через те, що він бачить, що ся мова єсть мовою культурних клас, які вже вибороли собі краще становище. І коли культурні класи, задля цього кращого становища, покинули свою мову, своє національне я, то якеж право, яку підставу вони мають забороняти се народови? Не то звичайна обмоскалена інтелігенція, а навіть (опріче не багатьох винятків) і наші „українофіли“, „свідомі Українці“, „українські патріоти“ хиба вони самі своїми вчинками не подають народови прикладу, як треба денаціоналізувати ся і деморалізувати ся? Вони самі ні в громаді, ні в сім'ї, ні часом навіть у літературі не вживають рідньої мови — сеж вони дають народови приклад, як треба поважати ту мову. Адже вони зі своїх дітей чужинців викохують, чужинців серед рідного народу, на рідній землі — сеж вони народ навчають, як йому свої діти викохувати. І через віщож їхні діти можуть виростати „потурнаками“, а темний салдат Яким не має права переняти салдатську „культуру“? Різниця тільки в тім, що вони вивчають ся добре говорити по московському (чи по польському, чи по волоському, чи по малярському), а Яким говорить мовою ламавою, а **суть** тут одна! І лицемір або нерозумний той, хто буде казати ильше...

І далі. Через віщо нашому „інтелігентови“ вільно продавати свою мову й інтереси свого народа за велику плату чи за великопанську посаду, а Петрови Вітряченкови не вільно своїм робом добувати собі гроші, достатки? За те, що зробив темний Петро, карають Сибіром, а за те, що роблють наші „потурнаки“ не карають, а хвалять, гудить же рідко хто, та й той нишком. Але хиба і там, і тут **суть** не одна? І там, і тут плата своєю совістю, пайкращою частиною своєї душі за „роскоші панські, за лакомство нещасне“...

І через віщо другий Вітряченко Павло, пішовши в штунду, повинен був не забути свого рідного („неначе він овсі і не знав ні свого уставу, ні своєї дідівської віри, ні своєї української справи“, — каже про його автор)? Адже й інтелігенцію не вдовольняє стара ортодоксія, — чогож би вона мала вдовольняти Вітряченка? Адже й інтелігенція, хоч і знає про „свою українську справу“, та не дбає про неї, а Вітряченко-ж про неї й не чув!...

І коли професор Іван Крачон обвинуватить Вітрякових синів, що пусто вони пішли, то можуть вони йому дуже легко сказати:

— А ти що зробив із нашою сестрою Орсею? І тепер що ти робиш? Де твої заходи на просвіту народню? Де твої клопоти про добробут народній? Де твоя присяга?

Та вони сього не скажуть: одніх проковтнула яма, других — темрява.

Вони не скажуть, але хтось же мусить сказати!

„Наша доля — божа воля“ — так моралізував Максим Вітряк, і ся мораль довела його сімю до загибну. Підхоже до того шіркує собі й наша „свідомо“ інтелігенція, сподіваючи ся, що рух історії сам виведе на шлях добра наш нещасливий народ. Даремна надія! Доля кожного народу — його власна воля і цілком залежить від суми тих заходів, змагань, праці, які виявить народ і його інтелігенція в боротьбі за свою долю.

Тільки той достойний щастя, хто вмів його добути.

І коли ми здобути його не в'узієм, то й не варті його.

А здобути його можно тільки тяжкою, невсипущою працею, тільки щирістю до справи, тільки ворогуванням до всякого лицемірства.

Так, ворогуванням до лицемірства, якого так багато у нас розплодилось, бо хибаж се не єсть страшне лицемірство казати одно, а робити друге? Проповідувати любов до рідного народу й його мови і жити чужинцями на рідній землі і денационалізувати свої діти? Говорити про народній добробут і вганяти за тисячами, потрібними на роскоші великопанського життя? І все наше лихо вияснити якимись „обставинами“, якимись „перешкодами“!

Наша доля — божа воля — се мораль пригноблених невольників. А закриванне своєї власної шкідливості „обставинами“ — се неморальність лицеміра. Не єднаймо в собі сих обох річей до купи і ворогуймо з обома!

Наше духовне рабство — от що не дає нам робити діла, а не „обставини“!

Колиб не се духовне рабство з дитиною своєю лицемірством, то не гинув би наш народ серед убозства, деморалізації й денационалізації! Тодіб знали ми на яку працю мусимо віддавати свій розум, всю свою силу, тодіб і тисячі грошей, колиб ми їх мали, ішлиб не на „лакомство нещасне“ нікчемного панства, а на цілонародні національні діла, на поміч рідньому народови в його тяжкому лихолітті.

І хто не зрозумів цього або зрозумівши, не зробив так, як зрозумів, а говорить, що він любив свій край і народ, — той говорить неправду.

1901, IV, 16.

Вільхівський.

ФРІДРІХ НІЦШЕ.

Від якогось часу зачинають появляти ся в українській літературі слабкі проблески модернізму. Наші молоденькі модерністи висувають несміливо ще свою „голу душу, голу індивідуальність“, яка може творити лише в хоробливій, нервовій, горячковій стадії, окружена сонними, галюцвпаційними привидами, візнями викликаними алькоголем, пончем, абсентом, змісловим розбурхавем, безсонними ночами, неправильним житєм. Несміливо висувають мабуть тому, що не мали ще нагоди познайомити ся докладно з писаннями модерної породи, лише поверхово, фрагментарно. З огляду на сю новітню появу у нас задумали ми спершу подати коротко історію модернізму, вказати на суть його світогляду, його філософії, розібрати важніші його вицьвіти, як от: *A rebours*, *Là bas*, *Le roman d'une nuit*, *Un homo libre*, *Le jardin de Bérénice*, *L'ennemi des lois* і инь. Але опісля залишили ми се, бо всі характеристичні риси модерних напрямків і відтінків сходять ся у філософії Ніцше, яку вважаємо теоретичною синтезою модернізму.

Писаня Ніцше, як і писаня иньших модерністів, се божевільні орґії безоглядного, крайного індивідуалізму; се наруга над нормальним людським духом і його чинниками, над здоровим розсудком (*le bon sens*); се знехтоване психольогічних і льогічних правил думаня. Тут цовна анархія в науці, філософії, етиці, релїїї; тут погорда для угнетених, пригноблених, неосьвідомлених мас, тут іронічно-саркастична насмішка над демократично-поступовими стремліннями і прямованями; тут цовна воля невгамованих інстинктів і диких, инодї варварських забаганок одициці. Але не випереджаймо нашого погляду, аби нам не закинули односторонности...

Фрідріх Ніцше родився 15 жовтня 1844 р. в селі Рекен, Саської провінції Прус, де його батько був пастором. По родинним традиціям предки його мали походити з польського шляхетського роду, що під натиском релігійного гнету як протестанти мусіли покинути коло 1715 р. Польщу і шукати нової вітчизни в Німеччині. Робить се прадід Фрідріха Готгельф Енгельберт Ніцше, сина якогось Нейцого. Про се згадує сам Ніцше в автобіографічному нарисі в 1883 р., де між иньшим ось що пише: „Любив я думати про право польського шляхтича, що своїм одним veto уневажнював постанову цілого збору“. В 1849 року помер батько, а мати з сином і молодшою о три літа донькою Елізабетою переселила ся до близького містечка Наумбурга. Тут Фрідріх скінчив міську школу, інститут Вебера і ходив до тамошньої гімназії. Як гімназист любив дуже музику, головню інтересували його класики: Моцарт, Шуберт, Гайди, Мендельзон, Бетовен. Під їх впливом почав і сам компонувати; замилуванє до музики не покидало його й пізнійше; він скомпонував навіть оперу. В 1858 р. прийнято його до школи в Шульнфорті, звідки вийшли голосні письменники, як Кльопшток, Шлегель, Фіхте, Ранке і инь. Шість літ пробув у тім заведеню з військовою карністю. Читав багато приватно. Вже тут проявив нахил до класичної філльоогії. Під кінець гімназьяльних студій розчитував ся в творах американського філософа Емарзона, що легковажить історію, а головну вагу кладе на права індивідуальности. Се мало опісля великий вплив на його світогляд. Рік 1864 посвятив приготуваню до матури; в осени того року зложив іспит зрілости. Вволяючи волю родини слухав у першому році (1864—1865) на Боннському університеті викладів теології і філльоогії, та невдоваї залишив богословські науки. Опісля провів чотири семестри (1865—1867) на університеті в Липсську на ненастанній філльоогічній роботі, що швидко звернула на него увагу визначного професора класичної філльоогії Рітшля. В осени 1867 р. пішов відбувати військову службу, яка промайнула для нього не без пригоди. Сідаючи на коня роздер собі два грудні мускули. Се було причиною тяжкої хвороби. За те пустили його скорійше на волю в ранзі резервового офіцера. В жовтні 1868 р. вертає на університет, аби приготувити ся до докторату. Одначе зайшли такі обставини, що промованє зробили зайвим. В Базилеї завакувала катедра класичної філльоогії. Професор Вільгельм Фішер відніс ся до Рітшля, чи не

можна би покликати Ніцше на се місце. Рітшль горячо припоручив молодого вченого. Вкоротці іменовано його професором Базилейського університету з річною платнею 3000 франків. В половині цвітня мав зачати виклади, не ставало йому отже часу, аби міг виготовити докторську дисертацію, а без докторату по прийнятому звичаю якось ніяково було вказувати ся на катедрі. Липський університет прийшов йому з підмогою в тім клопоті. На основі до тепер написаних праць признав йому титул доктора.

Десят літ (1869 - 1879) професорської діяльності, яку зачав 28 мая вступною промовою „Гомер і класична філльоґія“, провів доволі приємно відповідно до стану свого здоровля; увійшов у приятні відносини з істориком Буркгардом, Фішером, з теологом Овербеком, з Вагнером і його жінкою Козімою, що жили у віллі коло Люцерна. В марті 1870 р. став звичайним професором: платня збільшилася ся з 3000 на 4000 фр. Німецько-французька війна перервала наукову його роботу. Добровільно за дозволом влади йде до війська, аби доглядати хорих. Однак конституція його організму не дала йому довго проживати у воєнному шумі. Ся служба підкосила його здоровля. Розхорував ся і мусів вертати до дому. Від сеї хвилі знемагав чим раз більше з кожним роком. Мучать його часті і сильні болі голови. Через них мусів покинути 1879 р. катедру раз на все і пробувати по різних лічничих заведеннях. Стан свого здоровля описує Ніцше в листі до Брандеса з р. 1888 ось як: „Коло 1876 р. погіршило ся моє здоровля. Провів я тоді зиму в Соренто. Не поліпшило ся. Нечувано болюче і уперте терпіне голови підкошувало всі мої сили. Згодом дійшло до так безмежного, постійного болю, що рік мав тоді для мене 200 днів. Хвороба мусіла мати причини вповні місцеві, при браку всякої невропатологічної основи. Не мав я ніколи проявів умового заворушення: навіть горячки, ані омліня. Мій живчик був тоді так повільний, як живчик Наполеона I. (60). Моєю спеціальністю було витримати нечуваний біль з повною свідомістю через два до трох днів по черзі, при чім викладав я заєдно флегму. Розповсюджено поговірку, що я в домі божевільних (і що я помер навіть там). Се була крайня нісенітниця. Навпаки, мій ум доспів навіть в тім страшнім часі. Свідчить про се „Денниця“, яку написав я в протягу невимовно страшної зими в Генуї, подалеки від лікарів, приятелів і кривих. Ся книжка — се рід „дінамометра“ для мене, написав я її при мінімальному напруженю сили і здоровля“.

Від р. 1882 зачало моє здоров'я поправляти ся, очевидно дуже повільно: здавало ся, що минув крізіс (мій батько помер дуже молодо, як раз у тім самім році житя, в котрім був я найблизше смерті). І нині ще мушу бути нечувано обережний; певні умови кліматичні і метеорологічні для мене доконечні. Не з вибору, але з примусу проваджу літо в Енґадіні, зиму на Рівієрі... Зрештою хвороба принесла мені найбільшу користь — визволила мене, привернула мені віру в самого себе... І я з інстинкту хоробрій звір, навіть військовий. Довгий опір привів до розпуки мою гордовитість. Чи я філософ? Але щож кому до того! Періодичні болі голови закінчили ся вщасливо. В 1889 р. Ніцше збожеволів. Ніч божевілля не розвидвила ся вже більше для нього. Дня 25 серпня 1900 р. смерть визволила його від того нещасного стану.

Житєнис Ніцше не богатий виїшніми подїями. Внутрішніх трагічних конфліктів, як впевняють його прихильники, було багато. Та ми не вдаємо ся в здогадний психологічний аналіз біографічних подробиць, лише беремо під розвагу те, що полишив нам автор. Уся суть його душі, його індивідуальности, ціле її єство проблискує з його писаць. Згадаємо лише, що як чоловік він був дуже ввічливий, ніжний, обережний, мовчазливий, вразливий на красу. Дуже вважав на зверхну корекність, на аристократичний товариський „добрий тон“, тим то все елегантно одївав ся і прибрав ся в противність иньшим ученим. Любив жіноче товариство, хоча на феміністичний рух накладав ся мокрим рядом. Коротко: зверхне його поведєнє ярко відбиває від проголошуваної ним етики.

Вчені, що писали про Ніцше, ділять його роботу на три періоди. Проти сего виступила недавно сестра Ніцше. Вона признає лише два періоди: „Перший, в якому Ніцше дійшов до своєї питомої волі. Я рахую перший період від осені 1865, коли зачав ся вплив Рітшля і Шопенгауера, та коли музика Ваґнера опанувала вже його смак, аж до року 1879“*), значить до появи творів „Подоржний і його тїнь“ і „Денниця“. Нам оба сі подїли видають ся невмістними. Годї робити розмежуваня, бо зміст творів Ніцше вповні безсистемний. Одно й те саме повторюєть ся

*) Die Philosophie Friedrich Nietzsches von Henri Lichtenberger und Elisabeth Förster-Nietzsche. Drezden u. Leipzig 1899.

в різних його писаннях, а се повторюванє не прояснює справи, не реасумує погляду, але сповиваєть ся суперечностями, заперечуваннями попереду сказаною, туманністю і містикою. Тут стрічаємо конгломерат усіх і всього. На першому пляні етика, відтак іде штука, історія, культура, природа, наука, релігія, філософія, жіноцтво, політика, державний устрій, суспільно-економічні питання, всякі житєві проблеми і прояви. Що лише виринуло в голові, все тє без звязку списував автор. На гордовито проголошувані сентенції не дає ніяких доказів, навіть не трібує сего, про логіку не заходить ся. Уривково кине афоризм, тезу, приповідку і йде прискорено далі. Говорити тут про розмежувані його діяльності, по нашій думці неможливо. Що тикаєть ся поділу пані Ферстер-Ніцше на два періоди: зависимости й независимости, скажемо, що Ніцше ніколи не був самостійним, независимим. Його твори — се повторюванє з ріжними змінами і комбінаціями ріжних доглядів філософів і учених, понайбільше із старинної грецької науки і філософії. Розумієть ся, Ніцше запозичені думки, висновки й гіпотези накручує на свій лад, иноді перевертає до гори ногами, ставить противенство висловленого пньшими, аби лише показати себе оригінальним.

Безсистемність, брак логічного звязку в обговорюваному матеріалі, швидко, немотивовані перескоки з одного предмета на иньший, часте повторюванє з суперечними комбінаціями і варіаціями, а відтак уривковий, афоризмовий спосіб писання, отсе перепони, задля яких творів Ніцше не можна переходити й розбирати в хронологічному порядку. На се обережно й делікатно натякають його прихильники, пр. Брандес (*Menschen und Werke*). Ми піднесемо лише найважнійші риси його світогляду, чи як иньші хочуть, його філософії.

Крім чисто фільольогічних статей, як от: *Zur Geschichte der Theognideischen Spruchsammlung*; *Der Danaë Klage von Simonides*; *De Laërtii Diogenis fontibus*; *Beiträge zur Quellenkunde und Kritik des Laërtius Diogenes*; *Analecta Laërtiana*; *Certamen, quod dicitur Homeri et Hesiodi e Codice Florentino post Henricum Stephanum* (критичне видає); *Der Florentinische Traktat über Homer und Hesiod, ihr Geschlecht und ihren Wettkampf*, вийшли з під пера Ніцше сї писання: „Гомер і класична фільольогія“ (*Homer und die klassische Philologie* 1869), вступна промова в Базилейському університеті; — „Про будуччину наших

освітних заведень“ (Über die Zukunft unserer Bildungs-Anstalten 1871—1872); „Замітки не в пору“, в чотирьох частинах (Unzeitgemässe Betrachtungen 1873—1876: 1) Dawid Strauss, der Bekenner und Schriftsteller. 2) Von Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben. 3) Schopenhauer als Erzieher. 4) Richard Wagner in Bayreuth); — „Людське, надто людське, книжка для вольних духів (Menschliches Allzumenschliches, ein Buch für freie Geister 1876 u. 1877); продовжене сего твору є „Vermischte Meinungen und Sprüche 1876—1878; Der Wanderer und sein Schatten 1879); — „Денниця, гадки про моральні забобони“ (Morgenröthe, Gedanken über die moralischen Vorurtheile 1880 u. 1881); — „Весела наука“ (Die fröhliche Wissenschaft — La gaya scienza, написана 1881 і 1882); — „Так проговорив Заратустра — книжка для всіх і для нікого“ (Also sprach Zarathustra — Ein Buch für Alle und für Keinen 1—4, 1883—1885); — „По той бік добра і зла“ (Jenseits von Gut und Böse 1885—1886); — „Причинки до генеалогії моральності“ (Zur Genealogie der Moral. Eine Streitschrift 1887); — „Вагнерівнізм. Музикантський проблем“ (Der Fall Wagner. Ein Musikanten-Problem 1888); — „Сумерк між божками, або як філософується молотом“ (Götzendämmerung, oder wie man mit dem Hammer philosophiert 1888)*); — „Воля до влади. Проба перецінованя всіх вартостей“ (Der Wille zur Macht. Versuch einer Umwerthung aller Werthe). Ніцше задумав написати обширний твір у чотирьох частинах: 1) Der Antichrist. 2) Der freie Geist. 3) Der Immoralist. 4) Dionysos. Тут хотів автор подати історично-генетичний звязок моральних понять; хотів піддати безоглядній критиці, а зглядно зловним, шовіністичним насмішкам етичні вартости, хотів понизити вартість етики, яку признає людськість. Одначе не здійснив того, що задумав. Захопила його віч божевілля. Скінчив лише першу частину п. т. „Антихрист“, у якому офірою його цинізму стає християнство. Годить ся ще згадати статю в грудня 1888 р. „Ніцше проти Вагнера“ (Nietzsche contra Wagner) і „Поезії“ від 1871—1888 р. (Gedichte).

*) В творі „Die Götzendämmerung, oder wie man mit dem Hammer philosophiert“ розбивав молотом свого пера філософічні системи, науку вчених і погляди різних письменників, розбивав культури народів. Але се розбиване є тільки безкритичною ненавистю до всего великого, та глуною насмішкою з того, що в світі придбало собі сяку-таку пошану.

Читаємо часто і чуємо вислови: Ніцше філософ — філософія Ніцше. Скільки в тім правди? Ми скажемо: Нічого і сілько. Кожний філософ, що проголошує свою науку, намагається подати на її правдивість логічні, розумові і досвідні докази, аргументи. Туманність, містику, езотеризм, символіку полишає на боці. Ніцше робить противно. Вже самі наголовки, та титули його писань вказують на якусь неясність, фантастику, парадоксальність, на хмарне поетичне віщоване і пророкованне, а не на філософію в правдивому того слова значіню. Що се значить: „Так проговорив Заратустра — книжка для всіх і для нікого“; — „Сумерк між божками, або як філософується ся молотом“; — „По той бік добра і зла“ і пнв.? По думці Ніцше, філософія не є логічним, системним, розумовим доказом якоїсь правди; філософія — се суб'єктивна заява того, чого бажають, чого домагаються інстинкти чоловіка. „В кожній філософії є пункт, де „переконане“ філософа виходить на сцену: або сказати словами давньої містерії: *Adventavit asinus — pulcher et fortissimus*“, значить, усі філософи „уявляють собі, немов би вони відкрили і дійшли до своїх власних гадок саморозвитком холодної чистої, божесько безжурної диалектики... У філософа нема нічого і сілько неособового“. Ніцше каже, що філософія вказує, яким є її автор — „значить, в якому розмежуваню поставлені до себе внутрішні інстинкти його природи“. Він признає тільки філософію інстинктів і ся філософія творить світ з його моральністю на свій лад. „Філософія — се самий тирапський інстинкт, найбільш духовна воля до влади*), до „створеня світа“, до *causa prima*“. Вулич-

*) „Воля до влади“ Ніцше — се відміна „волі до життя“ у Шопенгауера. Для Шопенгауера „рiчю самою в собі“ (*Ding an sich*) у фізичному світі і в духовних областях є воля. Інтелект — се тільки знаряд волі, яким вона користується ся кожної хвили. Розуміється ся, се хибно, бо кожний знає з власного досвіду, що інтелект визволюється ся пооди з під влади волі. Світ отже і все, що на світі, по думці Шопенгауера, є впливом якоїсь безрозумної, безп'янової „волі до життя“. Погляд Шопенгауера зродив ся з волюнтаризму, що голосив і голосить ще й до нині (Паульзен), що головним чинником і основними умовами цілого духового життя, є прояви волі, як от спочування, нахили, афекти, пристрасти. Одначе Шопенгауер і пнші прихильники волюнтаризму не дають нам ясної дефініції, що треба розуміти під волею. Ніцше хотів щось нового створити, тим то переміняє „волю до життя“ на „волю до влади“. Але ся новість дуже наївна і примітивна. Ніцше обожас силу, могутність, змогу панувати: сила фізична на першому місці. Хто сильніший, може існувати на світі,

цими епітетами обкладає філософів, що инакше розуміли своє завдання. Те саме робить і з науковими повагами. „Що таке чоловік науки? Се неаристократичний рід людей без авторитивних і категоричних прикмет; в нього є працьовитість, терпливе порядковане і розмежоване, рівновага і міра в діянню і бажанню“, нема скажених оргій уяви і догматичних парадоксів. Для Ніцше певністю є лише його „я“ і його інстинкти. Понад своє „я“ не визнає нічого, тим то для нього не існує се, над чим трудилися людські уми, як от: Бог, правда, дійсний світ, річ сама в собі, обов'язок, сумління. На перекір людськості, яка визнає, що є на світі дещо правдиве і добре, ставляє безоглядний скептицизм. „Хто вірить у правду — сей не вольний дух... Могутність і воля духа випливають із його сили і надсили, та проявляються в скептицизмі“. Люде признають се правдою, що можна доказати чи то досвідом, чи розумовими заключеннями. Кождий філософ і пересічний чоловік хоче пізнати правдиве, хоче зійти до правди, а Ніцше сі заходи найменує „забобонами філософів“. „Ми отже хочемо правди: Чом радше не неправди? Непевности? Навіть незнання?... Признавати неправду як умову життя — се філософія по той бік добра і зла. Неправдиві правди потрібні до життя... Що таке правди чоловіка? Се брехні, яких годі опрокинути... Воля, що змагає до правди, то закрита воля смерті... Виповісти правді послух се свобода духа“. Вкінці категорично приказує, що головним правилом життя повинна бути реґула кровожадного ордена Ассасинів: „Нема ніякої правди, все дозволене“. Все отже на світі брехня, лише парадоксальні афоризми Ніцше правдиві! Хто так дивить ся на філософію і хто так її розуміє, як Ніцше, годі найменувати його філософом, а афоризмову, бездоказову науку філософією. В реченю: „Нема ніякої правди, все дозволене“ міститься цілий світогляд Ніцше як поета-мораліста. Слова мораліст ужили ми не в філософічному розумінню, але радше в проповідницькому значінню. З одного боку зазначено тут скрайній скептицизм і повну неґацію всего, а відтак проголошено модерну етику. Тепер зупинимо ся при сій етиці.

а все слабе най пропадає. Він ентузіазмується се нормою „сила перед правом“, якої головним речником філософ Гартман. Се правило є підвалиною усеї етики Ніцше, а се нічого иншого, як комбінаційна сумішка „волі до життя“ Шопенгауера і „боротьби за існуванє“ Дарвіна. Так виглядає ориґінальність писань Ніцше.

Сучасні моральні вартости в Європі аномальні, тим то забираєть ся Ніцше зробити „переціноване всіх вартостей“. Переціноване зачинає запереченем загальних правд. Як є ріжні люде, так і ріжні правди. Все на сьвіті повстає припадково. Нема ніякої причиновости, ніякої мети. „Сном здав ся мені сьвіт і поемою Бога. Сей сьвіт, вічно недосконалий відтиск“. А на пньшому місці: „Спільний характер сьвіта у вічність є хаос, не в розумінню недостатчі конечности, але в недостатчі порядку, поділу, форми, краси, мудрости“. Тим то Ніцше вважає хаотичність, вельогічність, неправильність, помилність житевою конечністю. Що лише є на сьвіті, — се вплив доконечности. Богів не має — „боги померли“. Бог — „божевільний твір чоловіка... Біль, неміч, утома сотворили всіх богів і всі позасьвіги... не треба пхати голову в пісок небесних річей, але свобідно її носити, голову землі, що творить змисл землі“. Немає вольної волі. Чоловік отже не відповідає за свої вчинки. „Залізні руки конечности“ стоять в тісному звязку в припадковістю“. Кермуючи ся такою метафізикою, для Ніцше певністю є лише його „я“ і його інстинкти. „Я є тільки тілом вповні і вічним понад се; а душа лише словом для чогось на тілі. Тіло — се великий розум... Знарядом твого тіла — твій малий розум, се, що ти наймевуєш духом“. Інстинкти — причина морального і фізичного діяня. Вони — норма і законодавець усього. Кождий повинен собі творити мораль, відповідну до своїх інстинктів. Чоловік не повинен кермувати ся ніякими загально-людськими моральними переконаннями, бо вони фальшиво побудовані. „Переконання — тюрма“. Людей з моральними переконаннями не годить ся брати в рахубу при оцінці етичної вартости. „Аби мати право говорити про стійність і нестійність треба глядіти на пятьсот переконань під собою і на стілько за собою“. Придержувати ся моральних принципів — се глумота і перепона в забаганках одилиці. „Завірити своєму чуттю, значить, слухати більше свого діда і своєї бабки і своїх прадідів, ніж богів, що є в нас, нашого розуму і нашого досьвіду“. Автор впадає в суперечність. Раз ставить внаше тіло з інстинктами, раз знову сьвідомість волі, значить розум. Таку суперечність добачуємо ще і в пньшому місці, а то, коли говорить, що про кінець життя має рішати розум. Розумна смерть — се добровільне самоубійство; нерозумна — недобровільна, природна смерть. Признаючи пноді сьвідомість волі заперечує тим самим повну недостатчу волі

і невідповідальності. Але Ніцше сам не знає, чого бажає. Йому байдуже суперечність в поглядах. Ніцше квестіонує етичні вартості, перед якими людськість клонила голову. Критика дуже на-тягнена. Надія — найбільше лихо, бо вона спиняє нуждаря на-ложити на себе руку і вкоротити своє жите. Справедливість — се проворне, еґоїстичне вирахованє. Безсторонньої справедливости нема. Чоловік хоче обезпечити свою позицію, тому входить у зно-сини з иньшими. Правдомовністю послугують ся люде з огляду на вигоду, бо при брехні, скритости, хитрости треба більшого на-пруження, більшої застанови і роздумуваня. Сучасна мораль має на оці всіх людей, а се аномально. В Европі заходять ся, аби всі люде мали однакові, рівні права, а Ніцше хоче кастовости; хоче панства, тиранства і невольництва; девятнацятье століте — століте маси. Його мораль — „озвіренє чоловіка до ступня звіря-карлика рівних прав“ (*Verthierung des Menschen zum Zwergthiere der gleichen Rechte*). Все тепер хоре, немічне, несамостійне. Одна частина сучасної людськості повинна пропасти, а на її трунах має народити ся „надчоловік“, себто новий рід людей-аристократів, упривілейованих оліґархів; одна знову частина мусить стати невольниками оліґархів. Теорія „надчоловіка“ основуєть ся на половому доборі і на переміні по-род Дарвіна, хоча Ніцше відпекуєть ся анґлійського натураліста руками й ногами, бо хоче бути ориґінальним. Але сю теорію „над-чоловіка“ не поширає ніякими доказами анатомічними, фізіолоґічними, ембріолоґічними, географічними, геолоґічними, палеон-толоґічними, як се робить Дарвін із теорією натурального добору і переміни пород. Надчоловік має о стілько перевишати тепе-рішнього чоловіка, скілько сучасний чоловік перевишає малпу, або инакше, сучасна людськість є „мостом-переходом“ між звірями і надчоловіком. Чоловік мусить пропасти, щоб народив ся надчо-ловік. Заратустра подає нам близші звістки про сего надчоловіка, про його етику і про чинники, з підмогою яких появить ся „воль-ний дух будуччини“. „Коли Заратустра мав трицять літ, полишив свою вітчину і пішов у гори. Тут пробув десять літ на самоті роздумуючи про самого себе, про моральні вартості і людські відносини. Набравши великої мудрости, вертає в долину, заходить до міста, де застає багато людей, і проповідує їм свою науку. „Учу вас надчоловіка. Чоловік, се те, що мусить бути пере-можене. Що зробили ви, аби його перемогти? Усі сотворіня со-

творили доси щось більшого від себе: а ви хочете бути відпливом цього великого припливу і вернути ще радше до звір'яти, як перемогти чоловіка? Чим є малпа для чоловіка? Насьмішкою або болючим соромом. Як раз тим має бути чоловік для надчоловіка: насмішкою і болючим соромом. Зробили ви дорогу від хробака до чоловіка, а багато в нас іще хробака. Колись були ви малпами, а ще й тепер чоловік є більш малпою, ніж яка-не-будь малпа. І наймудрійший між вами — се лише суперечність і мішанина ростины і привида. Та чи я накликаю вас, аби ви стали привидами і ростинами? Гляньте, я навчаю вас надчоловіка! Надчоловік є зміслом землі (der Sinn der Erde). Хай скаже ваша воля: надчоловік буде зміслом землі. Заклинаю вас, мої братя, полишіть ся вірними землі і не вірте тим, що говорять про надземні надії! Вони отруйники, свідомі або несвідомі. Се згідники тіла, морітурі... Колись проступок супроти Бога був найбільшим проступком, але Бог умер, а з ним повмирили сі проступки... Колись гляділа душа згідно на тіло: і тоді була се погорда чимсь найвищим: вона хотіла бачити його худим, поганим, виголоднілим. А скажіть мені: що каже тіло про вашу душу? Чи не є ваша душа вбожеством, брудом і нужденним вдоволенням? Справді, чоловік — се брудний потік. Мусить бути море, що прийняло би брудний потік, не закаламутивши себе. Дивіть ся, я навчаю вас надчоловіка: він є тим морем, у якому зможе поринути ваша велика погорда". Ніцше подає нам у надчоловіці образ будучого покоління, повного невгамованої сили, без ніяких моральних переконань, яке має повну волю і повний дозвіл вдоволяти свої інстинкти, примхи і забаганки. Се покоління настане тоді, коли людськість не буде придержувати ся ніякої етики, лише прийме лікарську рецепту Ніцше. Головні підвалини народин „надчоловіка" є жадоба і „воля власти", та значний, багатий, надмірний засіб сили. Ніцше освячує підступ, жадобу крови, хижість, невмоливість, суворість, очернене і иньші такі злочини, коли се стає підмогою власти, сили і приемністю інстинктів. „Мій брате, війна і боротьба — злі річи? Але конечно се зло, конечно задрість, недовірчивість і очернене між твоїми чеснотами". До народин „надчоловіка" потрібний поділ людськості на дві категорії: на панів-аристократів, що мають силу і власть в руках, і на рабів-невільників. Перші можуть робити все по своїм уподобанням; другі мають без ніякого протесту слу-

жити першим і сповняти все, що прикажуть перші. З незвичайної, могутньої, першої категорії народить ся „надчоловік“. Кожде висшеє типа „чоловік“ — се діло аристократичної суспільности, яка має здвигнути ся на трупах слабих, понижених, підлих (gemein), спокійних, тихих. У витворенню сеї суспільности не може бути ніякої гуманности. По думці Ніцше, кожда висша культура не є ділом гуманности. Аристократична каста виросла з варварства. „Люде природною ще природою, варвари в найстрашнішому розумінню слова, хижакі, ще в посїданню незломаних сил волі і жадоби власти кинули ся на слабші, більш обичайні, спокійні раси“. Сї варвари були „більш цілі люде“, а „се значить, що були більш цілі бестії“. Аристократ повинен виховувати в собі „бестію“, бо вона родить свідомість своєї сили, підносить на „найвисші вершини“, звідки може глядіти відважно, безжурно, насмішно, грізно... на все драматично-трагічне“. Вона витворює пиху і гордовитість, що додають субектови зверхнього блиску. „Найгірша зараза не могла би стілько нашкодити людськості, як коли-б одного дня пропала з землі пиха. Без пихи і самолюбства, що були-б тоді людські чесноти?“ Ся бестія, найгарнійша і найбільш величя прикмета аристократизму, „довершує страшні вбийства, пожежі, насильства, тортурі, своєвільно, з повною рівновагою духа, немов би се були студентські збитки“. Вона дає дозвіл похвалити різню, вбийства, рабунки, коли „діяч учинку“ (That-Thäter) може се зробити, коли се його вдоволяє, бо „міцна, повна природа не бере серіозно своїх злочинів“, бо „душа злочинця хотіла крови; його налила спрага за щастем ножа“. За се не має права ніхто його судити, бо він сам себе судить. „Судді, що засуджують злочинців, не мають ніякого почуття для краси їх учинків. Тип злочинця — се тип сильного чоловіка, тільки що перебуває в неприязних відносинах“, бо не має захистних скритків. Обожанє для власти і сили так засліпило Ніцше, що підносить до незвичайної величини найбільших злочинців, пр. братство Ассасинів, що поклало собі метою вбивати і рабувати кого захоче, що на своєму прапорі виписало: „Нема ніякої правди; все дозволене“. Для Цезара Борджія, поганого тирана і кривдника, що поповнив багато потайних убийств, не знаходить досить слів похвали. „Вповні не розуміють хижих звірят і хижого чоловіка ті, що добачили якусь хоробливість в тому найздоровішому із усіх

хижих звірів". Се взір аристократичного типа, з якого вийде надчоловік та „вольні духи будуччини“.

Ідімо далі за прикметами олігархів. До тепер „псевдовільні духи“ проповідували „рівність прав“ і „спочуте для кожного терпіння“. Фільософи будуччини думати-муть инакше. „Невмолимість, насильство, невірність, небезпека на вулиці і на вкруги, скритість, стоїцизм, спокуса і ріжного рода чортівства, все зле, страшне, тиранське, хиже, звірське і гаспидське в чоловіці служило до вивиснення типа „чоловік“. Ми зовсім не те, як „libres penseurs“ — „liberi pensatori“ — „вольнодумці“ і як усі ті славні речники „модерних ідей“ люблять себе іменувати. Сі духи згідно дивляться на масу; не входять в ніякі зносини з нею. Вони називають її „глупою чередою“. Аристократам годить ся знущатись над слабим, коли їх терпінє і муки зможуть вдоволити могутного кривдника. „Яке се приємне чутє показати без застанови свою силу на слабому. Яка розкіш de faire le mal pour le plaisir de le faire! Що за втіха в знасилуваню!... Не робити собі нічого з того, коли заподієть ся кому яке терпінє — се щось велике, се належить до величини“. Апотеозуючи звірства, опрокидує і висьміває Ніцше етику милосердя. Перевертає до гори ногами тезу Шопенгауера: *peccatum laede, immo omnes, quantum potes, juva*. Шопенгауер признав чутє милосердя за головний чинник людського розвитку. Ніцше добачує в милосердю багато еґоїзму. Робимо иньшим добре тому, бо се збільшає в нас почутє власти, а до того ставляємо в залежність тих, для кого ми милосердні. Иноді нудьга наклонює нас до того. Милосердем побільшаємо терпінє світа, бо горюємо не лише своїм нещастєм, але й нещастєм наших близьких; тим вменшаємо охоту до життя. Милосердні ми тому, бо жахаємо ся, аби коли не впала на нас нужда; горе окруження цсує нам веселій настрій, отже намагаємо ся віддалити від себе сумний вид. „Милосерде — се симпатія дегенерації“, бо збільшаємо і піддержуємо число хорих і слабих. Марнуємо свої сили на нуждарів, замість трудити ся над придбанем сили у аристократії. Все, що хоре, найпропадає. Треба бути „невмолимим“. Підпомагаги нещасливій череді панам не годить ся. Правда, коли такий чоловік милосердний, що „з природи є паном“, то його милосерде може мати вартість. „А що з милосердя тих, що терплять!“ Між аристократами нема знову милосердя, бо *inter pares* нема „ласки“. Милосерде і взаїмна підмога може бути тільки між упривілейованим поколі-

чем будуччини, між тими, що „мають один біль і одну падію“. Помагати можна „тільки таким робом, як ти сам помагаєш собі“. А зрештою могутні аристократи почувають себе до обов'язку лише „для своїх рівних“, а проти осіб „низшої ранги“ поступаєть ся, „як серце захоче“. Коротко, по думці Ніцше, сучасна християнсько-демократична мораль милосердя є признакою дегенерації і упадку Європи. Вона зі своєю любовю і охороною слабих і угнетених є реакцією проти міцних, могутних, що мають дозвіл робити все, навіть мордувати, рабувати, тішити ся мартирольогією темної „череди“. Адже все підле, пересічне, нужденне, хоре най щезає з землі. В „Антихристі“ горячо припоручає і приказує новим філософам нової суспільности „надчоловіків“ нищити все, що не підходить під рівень аристократизму. „Слабі і невдачні повинні пропасти: се перша заповідь нашої любови близьких. До сего треба їм ще допомогти“. Тільки цікаво знати, хто тоді служити-ме аристократам? хто буде їх невольниками?

Для тих двох категорій людей творить Ніцше дві моральности: „аристократичну, панську і невольницьку“ (Herren-Moral und Sklaven-Moral — Jenseits von Gut und Böse). Взаїмно вони собі ворожі. Обі дивлять ся крізь нивший призмат на сьвіт; обі мають відмінні понятя добра і зла. „Що таке добро? Все, що збільшає почуване власти і сили в чоловіці. Що зло? Все немічне“. Добре отже є се, що може вдоволити інстинкти, а зло, ще стає перепорою в їх забаганках. Крім сего, що ми вже згадали, головвйшими чинниками панської етики є сі приписи: „Чи зможеш сам надати собі норми добра і зла, а свою волю вчинити собі законом? Чи зможеш бути суднею і местником свого права? Робіть, що хочете, але будьте тими, що можуть хотіти. Будь паном. Будь заєдно першим, не дай себе випередити нікому. Будь невстрашимим, а при тім страшним. Будь без журби, циніком і напастником! Сього домагаєть ся мудрість; се женщина, що любить тільки борця. Хто хоче бути творцем, мусть бути тим, що нищить. Твоя воля най буде тобі правом. Воле моя, будь невмолима в перемозі, скоро нищити в побіді. Чи ти є новою силою і новим правом? Чи ти сам є мотором руху? Чи зможеш змусити зьвізди, щоб ходили навкруги тебе? Моїми товаришами мусять бути душі творчі, триумфатори, що збирають плоди. Не прив'язувати ся навіть до наймилйшої особи (бо вона тюрмою), ані до вітчизни, хоча-б найбільше була нещаслива і потрібна помочи; ані до

милосердя, знання, ані до своїх чеснот. Треба знати себе охоронити: найміцніша проба незалежності. Мій суд — є моїм осудом: до сього кождому зась. Треба раз позбутися лихого смаку, хотіти бути однакового переконання з багатьома. „Добро“ не є вже добром, коли й сусід так говорить. Вкінці мусить воно все так бути, як бувало: великі річи для великих, усе незвичайне для незвичайних“. Се були-б важніші приписи панської етики. Яким робом витворила ся мораль аристократів по поглядам Ніцше? Ми вже згадували, що культура почала ся тоді, коли варварська раса зробила нахід на спокійну, тиху, слабшу расу, що займала ся ховом худоби, продажею виробів, та перемогла її і насильно зробила своїм невільником, а чуже майно своєю власністю. Так повстали грецька і римська культура, а на їх трупах культура Германів. Сі варвари-аристократи маючи силу і власть у своїх руках кершували переможеною суспільністю, видавали закони по своїй впадобі; були мірилом моральної вартости, а навіть її творцями. Аристократ осуджує, що „шкідне йому, се шкідне само в собі“; він є тим, що надає міру річи. Все, що стояло на низшому ступені розвитку і було слабше від него, та підчинене йому — се зле, простовате, низьке. Таким робом виринули прикметники: добрий і злий. „Добрий“ значить тільки, що панський, аристократичний, висший; „злий“ — се „низький“, простакуватий, слабий, невільник. Свої погляди намагаєть ся Ніцше поперти доказами з етимології, але ся науковість побудована на крихких основах. У аристократичній моралі „на переді стоїть чуте повноти, власти, що хоче розляти ся, свідомість богацтва“; у моралі знасилених, слабих, угнетених на першому місці виписана „пессимістична злоба“ на ціле положенє чоловіка. Невольницька мораль — антитеза аристократичної. По тій моралі „злим“ є се, що викликає острах: невгамована сила, гордовитість, суворість, невмоливість, ненаситність, насильство, вбийство, рабунок, катованє, знущанє; — „добрими“ є сі прикмети: милосердє, сердешність, лагідність, терпеливість, підмога. Ся мораль — се „мораль користи, пожиточности“. Невольник глядить ненависно на прикмети аристократа, скептично і недовірливо на все „добре“, що поважаєть ся в горі. Він не здібний сам для себе встановляти моральну вартість; він має придержувати ся сеї, яку йому дали пани. „Се виключно право панів творити вартости“. Неволь-

ницькій моралі авторитативну санкцію надали духовні, що поставили собі за завдане взяти в оборону „глузу череду“ угнетених і покривджених перед визиском аристократів. Найперше жидівські духовні, а опісля християнство стало боронити слабих; за християнством пішли демократично-поступові змагання, що теж мають на меті „череду“. Ніцше доволі швидко реферує історичні події. Метод витвореня Атенської культури упривілейованою верствою при підмозі невольництва ставляє як доконечний взір культурного розвитку в ипшпх часах. Кожному ознайомленому трохи з історією звісно, що культура не завсіди розвивала ся так, як сего хоче Ніцше. Бувало й таке, що як раз невольники і угнетене та переможене суспільство давали почин культурі. А скільки знову людей визначних, що надавали напням епохам і цілим століттям, походило з найнизших верстов. Зрештою кожний, хто думає здорово, вважає-ме аристократичні забаганки Ніцше при нинішних обставинах божевільною утопією. Проповідуючи панську мораль він ворожо глядить на сучасні демократичні змагання. Його обурює до нестями рівність усіх людей перед правом. У тих словах містять ся „плебейська ворожнеча проти всего упривілейованого і самовеличного“. Тут розходить ся про „*ni dieu ni maitre*“. Се негация самого життя. „Воно звучить так, паче-б хто приобіцював віднайти життя, що здержувалось би від усіх органічних функцій“. Він падькає, що нині кожний може навчитися читати і писати, та сим робом користати із освітних здобутків людського духа. Давнійше читанє і писанє було власністю богів, опісля зійшло до вибраних, а нині до „череди“. „Суспільний устрій без кастовости неможливий, бо успішне життя домагаєть ся авторитету. „Богато придбано, коли вкінці великій многоті впоєно се чує, що вона не може дотикати ся всего“. Але тим авторитетом можуть бути лише аристократи. „Признака доброї і здорової аристократії, коли вона чує себе не функцією (королівства або чого инь.), але його зміслом і найвисшим управненєм — що тому вона в доброму сумліню бере як офіру велике число людей, яких за ддя себе асуває до невольників“. Вони мають пильно глядіти, аби „своїх обовязків не звизити до обовязків для кожного: свої права і їх виповненє вчисляти до своїх обовязків“. Вони повинні вірити, що суспільність існує не для суспільности, лише як підвалина, на якій має побудувати ся аристократія. Сього повинні як найпильвійше берегти, бо в противному разі переможе „чередна мо-

раль“, значить, милосерде одного для всіх і всіх для одного, та загальне братерство і загальна взаємна підмога, а се спинить на-родини надчоловіка і розвиток аристократичних пород. Ніцше найменує корупцією компроміси царів, самовладників і олігархів із „чередою“. Демократичний рух — се симптом упадку і дегенерації сучасної людськості. Таким самим симптомом декадентизму є феміністичний рух. Ніцше вважає жіноцтво безрозумними сотворіннями. Женщину ціхує глупота навіть в кухні, де одинокє її призванє. „Hic Rhodus, hic salta!“ „Коли-б женщина вмїла думати — була-б як куховарка від тисячних лїт винайшла найбільші фізіольогїчні факти і взяла би у свої руки медицину“. Жінка не розумїє, що таке страва? Лихі куховарки і їх повна недостача розуму в кухні спинили розвиток чоловіка. „Нїщо не є жєнщинї більш чужє, осоружнє, ворожє як правда, — її найбільша штука брєхня, її найвисша справа — позїр і краса“. Жїночий рух — се щось „вїчно-скупнє в жєнщинї“. Еманципацийнї змаганя жїноцтва належать „до найгїрших поступїв загального опоганєня Европи. Бо щож зможуть виявити свїтови недоладнї спроби жїночої науки і самовїдслони?“ Ніцше сумнїваєть ся, чи женщина, коли пише про женщину, хоче визволеня — і чи може хотїти... Він питаєть ся: чи сама женщина признала коли жїночїй голові глибину, жїночому серцю справедливїсть? Женщина доси була найбільш вневажувана самим жїноцтвом. Він похваляє церков за її висказ „mulier taceat in ecclesia“, Наполеона за його „mulier taceat in politicis“, а вкїнці заявляє, що „справдешнїм приятелем жїноцтва є сей, що кличе до них: mulier taceat de muliere!“ Се признака корупції інстинктїв, коли женщина покликаєть ся на паню Roland, на паню де Staël або на George Sand. Сї три є „комїчними жєнщинами — нїчо більше — і найлїпшими аргументами проти жїночої еманципацийї і самовеличности“. Мужчини трактували жїноцтво до недавна як птахїв, що заблудили до них з якихось гїр: як щось лїцшого, вразливїйшого, дикїйшого, чудовїйшого, солодшого, але також як щось такого, що треба замкнути, аби не втекло. „Жїпочї еманципатори не йдуть в рахубу“. Мрїти про рївнї права, про рївне вихованє, рївнї домаганя і зобовязаня — се типїчна признака плосколобности. Такий чоловік дуже „коротко“ думає про всї головнї питаня жїтя. Чоловік знову, що має глибину духа, тїлько орієнтально може думати про женщину; він мусить почимати її як власнїсть, як щось призначене

до послуги. Призване мужчини: „Я хочу“; доля жєнщини: „Він хоче“; значить, жєнщина сотворєна для любови, послуху і повної зависимости від мужчини. Чоловік повинєн ставути по сторонї азійського розуму; повинєн поступати по прикладу Греків, що в прибїльшуванєм культури від Гомера до Перікля острїйшими стали проти жєнщин. Сє було „конєчно, льогїчно, по людськи“. Дє тїлько промисловий дух перемїг вїйськового і аристократичного, там жєнщина стрємить до економїчної і правної самостїйности „комїсу“. „Жєнщина як комїс“ стоїть на воротах модерної суспїльности. Визволєна жєнщина перєстає бояти сє мужчини, а чєрєз тє вона дєгєнеруєть сє. Еманципация проявляє сєбє поступєнним ослаблєнєм і притуплєнєм усїх найбїльш жїночих їнстинктїв. Еманципаторїв жїноцтва найменує плосколобними прїятєлями жєнщини, учєними ослами, бо освїта робить жєнщину нездїбною до першого і останнього її призваня — родити сильнї дїти. „Мужчину треба виховувати до вїйни, жєнщину до достатчєня жовнїра: всє иньшє дурниця“. Сучаснє подружє — сє „вонсутїй конкубїнат; вбожєство душї в двїйку, бруд душї в двїйку, нуждєннє вдоволенє в двїйку“, значить, подружє є обмежєнєм волї. „Змисловїсть — райськє щастє землї“ мусить мати у панїв-аристократїв повну волю, бо инакшє нє народить сє надчоловік. Висьмїває тих, що заказують чужоложити і використовувати жїноцтво для вдоволеня розбурханих їнстинктїв. Нїцшє отжє засуджує жїноцтво на повсєкчасних невїльниць аристократичної суспїльности. Зрєштою нїчого дивного, бо невїльництво, по його думцї, доконєчна условина висшї культури. А що тепєр иньший рух виринув на дневний порядок — сє признака, що Европу сповили декадєнтизм, дєгєнерация, перєсїчнїсть, нудьга, вивисшенє „невольницької моралї“. Сю мораль підпирало і підпирєє християнство, тим то безмєжна аристократична нєнависть і злоба подиктували Нїцшє обсипати християнство брудною лайкою, цїпїзмом і наругою, а нє безсторонньою критикою вчинків християнства. Сє признають навїть прїхильнї оцївники писань Нїцшє. „Тепєр нє оперує вжє аргументами, ає лайкою, аби зробити християнство чимсь згїрдним і закликати маси до його знищєня. Фальшує, перевертає до гори ногами і заперєчує дїйснїсть, дає вираз найглибшому невдоволеню з природного сьвїта; закид сього odium generis humani, що піднесєно в цїсарському Римї проти жидївства і християнства, повер-

тає тут знову“*). Антихрист — се збірник вуличних епітетів на християнство. Ніцше вважає християнство „появою великого, найглибшого зопсутя, безсмертною поганю людськості“. Християнська релігія „виповіла війну на жите і смерть висшому типови чоловіка, проклинаючи основні інстинкти сього типа найменшувавши їх злими“. Вона спляє милосердем, любовю близьких, поняттями гріха, грижою сумління розвиток сили і волю власти у вибраних. Християнство було-б тоді йому до вподоби, коколи-б на апостольським престолі царствували такі злочинці, як Цезар Борджія; тоді могли би кровожадні і невгамовані інстинкти погуляти собі доволі, тоді „більш цілі бестві“ привели-б на сьвіт надчоловіка.

На тім кінчимо короткий нарис про „фільософію“ Ніцше. Ми старали ся понайбільше власними його словами схарактеризувати замітніші риси з патологічної творчости його духа, аби охоронити себе від закиду „упередження“.

Як найменувати етику Ніцше? Правду сказати, вона сама про себе видає осуд. Його „перецінованє моральних вартостей“ є негациєю всіх етичних поглядів і наирямів, бо хто не признає різниці між добром і злом, або хто так розуміє поняття добра і зла, як Ніцше, сей тим самим не признає ніякої етики. Таким робом квестионує ся сьвідомість волі, що може рішати про моральні питання. Етичні принципи „вольних духів“ — се принципи варварства, звірства, насильства і дикої змисловости. Послухаймо, що говорить прихильник Ніцше, Гальвіц про сю етику: „Мораль Ніцше хоруге на одну невлічиму рану. Вона хоче стояти в службі жита і провадити людськість до висшої осьвіти. Кождий з осібна в тому полишений Богом і людьми: Бог умер, а на повнорозумову співроботу і керму иньших людей ніхто не може і не повинен рахувати. Кождий сам своїм розумом мусить витворити моральне унормованє сьвіта і піддати себе похибкам і іллюзії, аби могли продовжувати своє жите з дня-на-день.

Дійсний сьвіт одначе, якому Ніцше відмовив вповні розуму, мстить ся добрим юмором на своїому згїрднику. Ніцше може навіть оспорювати кожду його обективну причиновість, одначе мусить сконстатувати мудрість і гармонію в цілому ході дотеперішнього розвитку сьвіта, яких і людська сьвідомість не може

*) Friedrich Nietzsche. Ein Lebensbild von Hans Gallwitz. Dresden und Leipzig 1898.

прослідити. Нерозум хаоса розумвійший в кожному разі, ніж наймудрійший мислитель на світі... Ніцше, що теоретично заперечує кожде плянове впорядковане і причиновість поза людською свідомістю, замотуєть ся всюди у своїх дослідах в тенети найвлучнійших і наймудрійших причин, він не може втекти від сеї чудової гармонії, що розляла ся над сим хаосом світа... Не вдало ся Ніцше відбудувати сеї світ, який зруйнував, він вносить суперечність свого нутра до внішнього світа, коли правдомовність змушує його частійше визнати слово Павла: „божеська глупота мудрійша, ніж люде“¹⁾).

Під кінець скажемо дещо про стиль і форму писань Ніцше. Послухаймо, що говорить сам автор, що говорять иньші вчені, а відтак скажемо від себе дещо. „Афоризм, сентенція, в яких я першій між німецькими майстрами — се форми „вічності“; моя се гордість, сказати в десятиох реченях, що другий скаже в цілій книжці. Я дав людськості найглибшу книжку, яку вона має, мойого Заратустру“. Так говорить сам автор. Д. Гальвіц каже, що в писанях від 1878 до 1886 повно звучности, образности і колірив; писаця з останніх літ писані немов би „розжареним пером, як у дропасниці сказеної пристрасти“²⁾ Др. Л. Штайн пише: „Мова Ніцше має поетичний запах, що пестить змісли, уяву сповиває млою, а в початку навіть спиняє здоровий розсудок. Ніцше — се правдивий геній афоризму. Його твори з літературного боку належить до зайзаметнійших і найліпших у всесвітовій літературі“³⁾ Брандес називає його форму „пристрастною“ і „вповні оригівальною“ (Menschen u. Werke). Нам припадає пайбільш до вподоби оцінка Нордауа: „Коли читаємо його писаня одио по одному, дізнаємо вражіня від першої до останньої сторони, немов би ми чули божевільного чоловіка, що з горючим оком, дивними рухами і спіненими устами випльовує оглушливий потік слів, а иноді то засьмієть ся божевільним сьміхом, то кидає ганебні наруги і проклятя, то підскакує в заворотно швидких скоках, то кидаєть ся на спокійного співтовариша з грізною міною і затисненими пястуками“⁴⁾. В писанях Ніцше, по нашій думці,

¹⁾ op. cit., ²⁾ op. cit.

³⁾ Dr. L. Stein: Friedrich Nietzsches Weltanschauung und ihre Gefahren. Berlin 1893.

⁴⁾ Entartung II.

повна анархія змісту і форми; хаос в злуці з нервовістю і хоробливістю. Уява не знає ніяких границь, розум не функціонує, брак гармонії і композиції та концентрації. Все шумить, гучить, блискає, дрожить, летить нерозважно і без застанови. Божевілль і більш нічого! Такі наші вражіння із творів Ніцше...

Яворів 1901 р.

Юрій Клім.

elib.prlu.org

Друга вистава образів Ів. Труша.

Півтора року тому читачі Л.-н. Вістника читали замітки мого впов. товариша дра Франка з приводу першої вистави образів, урядженої д. Трушом в салі Львівської Постійної Вистави Штуки в падолисті 1899 р. В половині минушого червня урядив д. Труш в тім же салоні другу виставу своїх образів, котрої вражіннями хочу я тепер з ш. читачами поділити ся. Досі маємо так іще мало малярів в талантом і серіозним змаганнем до самостійної, оригінальної артистичної творчости, які-б маніфестували себе Українцями, так що їх імя входила-б, що там скажу, до національного нашого інвентара, — що така вистава як д. Труша має для нас загальнійший культурний інтерес.

Насамперед треба сконстатувати, що ся друга вистава образів не розєднувала фахових і нефахових глядачів. По тих гучних похвалах, якими була стрічена перша, се багато значить. Д. Труш підтримав вповні свою репутацію незвичайно пильного робітника й серіозного артиста, що не позволяючи собі скрутити на дорогу „хлібного“ заробітку та зробити з себе ремісника-продуцента в тій сфері своєї творчости, яка здобула вже признання й критики й публіки, — працює неуставно над розширенням круга своєї творчости та ставить собі нові проблеми штуки. І порівнюючи сю нову виставу з попередною, кождий мусить признати, що артист зробив в сїм напрямі великий крок наперед.

На виставу дав він трицять і кілька образів. Є тут три великі, двометрові полотна — краєвиди, три менші, чотири портрети і двадцять вісім студий і шкіців різної великості. Все се — роботи сих останніх півтора року. Коли додати ще друге стільки образів і шкіців, артистом невивставлених, — хоч не оден з них мав значний інтерес і артистичну вартість, — то будемо мати проречисте сьвідощтво інтензивної енергії й плідности майстра. Зміст, вибір мету виставлених образів значно відмінні від попередньої вистави. Не кажу вже, що в них бачимо зовсім иньший терен — на попередній виставі мали ми Галичину, на сій — Україну, переважно Київ і Київщину, — се річ більше випадкова. Важнійше, що артист вибирає иньші теми, шукає зовсім відмінних ефектів

в порівнянні до попереднього. На попередній виставі панували огородні цвіти, що звернули загальну увагу свою пишною кольоратурою й виразністю красок. На сій виставі пригадує сей улюблений мотив артиста тільки шість шкінів з цвітучих дерев, гарних, хоч поцсованих невідповідною оправою, — вони на сій виставі одначе займають зовсім другорядне місце. На сій виставі першу ролю грають далековиди — образи з далекою перспективою — види Дніпра. По попередніх роботах д. Труша, де далека перспектива не грала ніякої майже ролі, так що йому робили закиди з сього, таке форсування далекої перспективи на сій виставі явило ся повною несподіванкою. І дійсно, ся перспектива на цілім ряді образів артисті удало ся дуже добре.

Три найбільші образи теперішньої вистави всі мають темною далеку перспективу Дніпра — се могила Шевченка, пам'ятник хрещення Руси в Києві й Дніпро під Києвом при заході сонця. На мій погляд артистови найбільше удав ся перший образ: краєвид взято при пізнім заході, в темно-фіолетових (може де-що пересичених) тонах; на першій пляні рівне поле, ледви оживлене кількома кущами, в центрі образа могила і за нею перспектива Дніпра; дуже невдячна з артистичного боку тема, якою є могила Шевченка від поля, тут тоне в краєвиді і прегарно гармоніює з далековидами Дніпра. На другім краєвиді, на мій погляд, композиція вже менше щаслива, корчі переднього пляну якось не вирізняють ся від дальшого пляну — групи дерев, що оточують пам'ятник хрещення, а сі дерева де-що занадто закривають перспективу Дніпра й група їх здаєть ся де-що важкою. На третім головний інтерес лежить у світляних ефектах заходу сонця на водній поверхні Дніпра, але сі ефекти якось не дають ілюзії, і за ними слабше вражіння від далекого Подоля й гарно скомпонованого переднього пляну.

З тих трох образів тільки сей остатній пригадує сильні кольористичні ефекти — спеціальність майстра. В повній силі вступає вона на двох менших образах: київська церква св. Андрія в сильнім сонячнім освітленню (*plein air*) і калабанька, оточена кущами й деревами, з околиць Гадяча. На першій головний інтерес має сильно освітлена срібна бляха церкви, що мов горить і пускає проміння від себе; сей ефект рішучо псує кілька неестетичних домів коло церкви: артист, не дозволяючи собі змінити краєвида, задержав їх, і вони, на мій погляд, поцсували сей зре-

штою дуже інтересний образ. На другім дуже гарно віддано контраст жовто-зеленої ростиности й темно-синьої води і рефлекс на її тлі; образ дає невний, дуже приємний настрій. Дає його також і третій з сих побільших краєвидів: могила Шевченка зблизька, серед голого гречаного поля, в полудневім сонці — тема в високій мірі невдячна, але, як я вже сказав, оживлена дуже гарними кольорами хмар, дає вражіння самотности, спокою.

Такі більші образи — взагалі новина у д. Труша — все робота остатньої весни. Артист очевидно що йно вправляється в техніці таких більших композицій, і переважно вони випали дуже добре, хоч роблені за помочю дуже малих шкіців.

Кілька прекрасних далековидів знаходимо серед маленьких, можна сказати мініатюрних шкіців (яких 15 см. довжини); такі маленькі шкіци також явили ся уперше на сій виставі п. Труша, й між ними багато прекрасних, вповні артистичних річий; про образки цвітучих дерев я вже згадав; ще ліпше випало кілька видів Дніпра й пньших кївських краєвидів, з прекрасною перспективою, повною повітря.

Новиною також були два шкіци жанрові — гагілки під церквою й великодня процесія в Гуцульщини. Спеціальне уподобання до мертвої природи, неохота до фігур були досі прикметами автора; було-б дуже мило, коли-б сі два шкіци віщували розширення сфери творчости артиста і в сім напрямі. Розуміється, й по за чоловіком штука має свої великі, безмежні простори, невичерпані скарби краси, але все таки вінець артистичної творчости — се чоловік і його жите; в додатку у нас Русинів для жанра зроблене так мало, що було-б дуже пожадано, як би здобув він собі таку визначну силу, як д. Труш. Два шкіци виставлені ним тепер, се властиво ще тільки натяк на жанр: людська юрба трактована з чисто кольористичного становища — се тільки група кольорових плям, але вона віддає людську юрбу, її рух і пестрі убрання дуже живо й гарно. В творчости д. Труша у всякім разі се новина дуже мила.

Портретів д. Труш виставив тільки чотири — проф. Антоновича і Лесі Українки (власність Наук. товариства ім. Шевченка), п. А. Драгоманівни й мій. Недокінчення і невиставлення лишив ся прегарний портрет Лисенка, що заповідав ся (о скільки міг я судити з невикінченої роботи, бачивши її в робітні д. Т.) ще далеко ліпше, ніж зроблений для Товариства ім. Ш.; а також не виставив д. Т. і декотрих иньших, дуже гарних своїх портретів з музея

Тов. іж. Ш. — вибір його з поміж них був рішучо за острій. З виставлених звертав на себе особливу увагу дуже ефектовний портрет п. Драгомацівни; незвичайно живим виразом визначається портрет проф. Антоновича. Що до сеї живости — треба зазначити нову подробицю в манері д. Труша — в остатніх часах він віддає фізиономії в руху — з усміхом, або навіть підчас розмови (як портрет проф. Антоновича); се, розуміється, незвичайно збільшує ілюзю життя, живости, але може трохи за дешевий ефект для такого серйозного майстра як, д. Труш, тим більше що й без цього ефекта він уміє надати життя й душу портретови. Шкода, що на виставі не було портрета Нечуя-Левицького, що просто, без усяких ефектів, але прекрасно віддає індивідуальність особи.

В сумі нова вистава п. Труша, як бачимо, дала не тільки цілий ряд гарних образів, не тільки показала в артисті крок наперед в розв'язуванні технічних і артистичних проблем, але й представила зовсім нові сторони, нові напрями в його творчості. Се дуже втішно, бо не тільки підтримує, а й збільшує ті надії, які обудила перша вистава. Побажати тільки, щоб автор в дальшім можливо розширив круг своєї обсервації: при його змаганню до нових сфер, нових доріг у своїй творчості се, на мій погляд, було-б в високій мірі корисно для нього.

Вкінці маленька замітка *pro domo nostra*. Образи, виставлені д. Трушом, писані на українські теми; деякі представляють місця особливо дорогі кожному руському серцю. Але ці образи, очевидно, підуть в чужі руки, як пішла переважна маса образів з попередньої вистави. Між покупцями образів усього 2—3 руські імена, переважна маса його робіт іде в чужі руки. В нашій суспільності ще нема попиту на штуку, і в тім один з неприємних проявів малокультурности, міщанського філістерства, з котрого, треба признати ся, наша суспільність не встигла ще вповні виволити ся. Скільки маємо у нас руських заможних, навіть багатих домів, де на стінах не стрінете й штиха артистичного пензля, хіба друки, або якісь богомази. Виправдування нашою бідністю — що нам не до роскоші — тут не допоможуть: штука належить до перших потреб чоловіка, і коли в домах, де не жалують соток і тисяч на різні *quasi*-потреби культурного життя, жалують ся на штуку — се не свідчить добре про нашу культурність.

М. Трушевський.

Хроніка і бібліографія.

I. Літературні вісти і уваги.

Інтелігенція і село. Від д. Кирила Геніка з Вінніпегу в Канаді одержуємо ось який лист: »Як знаєте, живу я вже пятий рік у Канаді покинувши рідний край. Не маю причини жалувати, що покинув свій край: лише того жалувати-б, як би я не міг ніколи вернути назад. Чоловік живучи в ріднім краю ані вартости його не може знати — не втративши його, ані бачити таких подій у світі, чого там уздріти годі. Однак думка моя все про рідний край, доказом того, що я свою сімю післав назад, а сам лише на якийсь час лишив ся. Повернувши, питаю часто себе самого: що почати? Маю одну свою гадку піддати під Вашу розвагу, над котрою звольте застановитись, чиби її не мож впровадити в жите. Думаю, що вся наша робота, значить ся, інтелігентів, позбавлена всякої реальної підстави, бож результати її дуже сумні. Без живого прикладу годі що вдіяти, а люди навіть щирої волі через не-свідомість предмету попадають у суперечність: зміркувавши се нарід тратить довіре і сміється з боку. По моїй гадці треба би робити таку роботу, котра би і в теорії і практиці згоджувалась, а тою роботою, думаю, була-б управа рілі. Край чисто рільничий лежить облогом; праця на полі понижена, інтелігенція відвернулася цілком від сего занятя, а як де трапить ся, то робить лише не своїми руками. Се страшний блуд, за котрий народ мусить сильно покутувати, а збаламучений навіть і сего не бачить, що власних дітей робить собі ворогами посилаючи їх в інтелігенти. Роблячи се не тільки тратить робучу силу, але що гірше,

вивчивши ся фальшиво, його дитина стає ся пасожитом власних братів. Се факти, яких годі заперечити. Отже по моїй гадці чи не можна би оснувати Земельне Вольне брацтво? Думаю що коли би нашло ся 20 людей з капіталом 5.000 гульд. кожний, то можна би купити маєток за 200.000. На таким маєтку можна би завести спільне брацьке вольне, на свободі оперте жите. Щоби нічого не мати з властями церковними, мусіло-б бути безконфесійне. Коли-б Ви думали, що гадку мож би впровадити в жите, порадьте ся правників, на якій підставі се основати, щоб не впасти з властями в колізію. Коли-б удало ся впровадити діло в рух, можна би провадити господарство спільникам самим, приймаючи бідних людей, а узниканим капіталом творити дальші осаді, даючи жите незаможним. Се лише контура моєї гадки, яку можна би обговорити опісля і уладити як би вважалось за добре. Се поле широкої свободи і практики життя, де чоловік може стати на тих ідеалах, що дорогі всякому чесному чоловікови.

Кирило Генік.

Уважаючи справу піднесену д. Геніком дуже важною для дальшого розвитку нашого народа і для здорового зросту нашої інтелігенції, я при тім уважаю себе некомпетентним розсуджувати про її практичні основи і для того замість приватної відповіді д. Генікови подаю його лист до прилюдної відомости. Нехай ширший круг наших освічених людей подумає про сю справу. Я від себе додаю лише, що коли-б діло можна було покласти на практичний ґрунт, то се було би велике добро, був би завязок справді

незалежної руської інтелігенції. Кожному, хто придивляється ся тепер нашому публічному життю, ясно відразу, що найбільшим нашим лихом єсть брак — не інтелігенції взагалі, а незалежної інтелігенції. Учитель, професор, урядник, навіть лікар і адвокат — усі вони залежні від свого уряду, від клієнтелі і дуже часто в народніх справах не можуть виступити так, як би їм хотіло ся і як диктує їх сумління. Праця на рлі в умовах відповідних середньому рільному власникові західної Європи або американському фермерови дала-б їм не тільки суцільність ідеалів і життєвої практики, але також економічну і соціальну незалежність. Що-ж до побоювання д. Геніка, чи церковні власти не робили-б яких перешкод, то се мені видасть ся безпідставним. Не з боку церковних, а з боку фіскальних властей таке братство стрітило-б найбільші перешкоди, а вивіщення стягу безконфесійності без потреби відчужило-б його від руського селянства. *І. Ф.*

Земство й українські книжки. Нам пишуть із Лубен: Шкільна рада при Лубенській Земській повітовій Управі, заведена в 1898 році, за останні два роки предложила земським зборам де-скільки способів росповсюдження серед селян книжок. В 1899 році шкільна рада признала бажаним уладити виставу книжок у помешканню Управи в вітринах і найти книгоношу. Рада шкільна гадала, що книгоношу можна буде найти без трати на це гроший земством, даючи тому чоловікови, котрий згодився-б розвозити по повіті книжки, в позичку 100 карб. на купно коня, воза, упряжі і т. ин. Земські збори прийняли пропозицію шкільної ради, а Земська Управа почала шукати книгоношу. Такий чоловік найшов ся, його порадила звісна діячка на земському полі пані Забіліха і земство видало йому 100 р. в позичку та дало на кредит із свого складу книжок рублів на 15 та на таку-ж суму пньогого товару. Завідуючий земським книжковим складом передавав нам, що чоловік сей зовсім не зацікавлений в розповсюженню книжок між народом і земською позичкою покористував ся за для розширення своєї власної торгівлі і за пів року не продав ні жадної книжки, не повернувши земству ні позички ні тих гроший, на які взяв у земському складі книжок та пньогого товару.

Де хто подумав би, що селяне не почувають потреби своєрідної книжки, тому то земський книгоноша й не мав

успіху в продажі їх. Але ця думка була-б великою помилкою. Книжковий склад при Земській Управі, хоч поставлений дуже не взірцево, з успіхом торгує українськими книжками в протилежність російським, яких за останній рік дуже мало продано, і хоч купус книжки українська інтелігенція, одначе чималий відсоток падає і на селян. Цей відсоток значно-б побільшав, як би Земська Управа добре виконувала постанови Земських зборів та хоч виставила у себе в помешканню книжки в вітринах, щоб ті люде, які бувають у земстві за ділом (а їх бува кожний день чимало) бачили, що єсть книжки і свої рідні, а не тільки ті, які їм доводилось читати у школі або в земських книгозбірнях, та непевне й купували-б їх. Не виконана й досі Земською Управою постанова Земських зборів з 23 вересня 1900 р. про доповненє шкільних книгозбірень українськими книжками, які дозволено мати там. Дехто з учителів ремствує на неї за це, загубивши всяку надію коли небудь дати дітям рідну книжечку. На великий жаль, хоч Управа й розішле по школах дозволені цензурою книжки, дати читати все таки буде нічого, бо таких дозволених книжок дуже мало, здаєть ся тільки брошури Чикаленка. Підгоняти Земську Управу до виконання постанов Земських зборів повинна Ревізійна комісія, але в Лубенським земстві ця комісія тільки ревідує грошеві рахунки та иноді дає внесок видати то тому то другому земському служаці нагороду «за плодотворную діяльність», кермуючись в таких випадках більше власною симпатією до такого плодотворного діяча, ніж оцінкою його діяльності.

Не виконана також постанова зборів 1900 р. про вишуканне другого книгоноші з платою 200 руб., та се діло байдуже, як би ця постанова й не виконувалась. Річ в тім, що як би й найшов ся такий чоловік, який би був зацікавлений в розповсюженню між народом книжок на таку суму, яку одержить собі за труди, то все таку продажу книжок можна організувати краще, ніж через книгоношу і ті 200 руб. які земство думає тратити на це діло, не пропали-б даром. Цими грішми треба скористувать ся цілком. Ми чули, що один із Земських лікарів згодив ся продавати книжки у себе в амбуляторії. Гадаємо, що згодить ся се робити не один лікар і фершал, тільки треба вміти скористуватись услугою цих людей, між якими

може є такі, що й зацікавлені сим ділом. Всякому звісно, що українська книжка значно дорожча від тих лубочних Русланів Лазаровичів, яких розносять по селах російські коробейники, і для того, щоб вона була доступна нашому селянину, треба, щоб Земство подешевило її значно, а це воно може зробити за тих 200 р., які єсть у його на книгоношу, попросивши будучі Земські збори перейменувати сей кредит «на діло розповсюдження між народом книжок». Навіть найкраще було-б, як би земство за ті гроші накупило популярних книжок по медицині і сільському хазяйству і поручило лікарям, фершалам і вчителям роздавати безплатно. Де хто з приводу сього висловлює такий погляд, ніби то селяне, як давай їм даром книжку, скоріше її порвуть на цигарки чим прочтають, але се дурниця. Ми по собі знаємо, що бува зовсім навпаки. Де хто з селян, одержавши даром книжки, купували вже самі за гроші, бо були зацікавлені ними. Треба тільки не помилити ся, яку дати книжку. До речі буде згадати, що Лубенська повітова Управа виписала від Ананєвської Управи видані нею листки на українській мові про всякі заразливі хороби, для безплатної роздачі їх селянам. А. Ж.

„Хахли“ і „препятствія“. Нам пишуть із Полтави: Іноді наше суспільство і хоче як небудь стрепенути ся і зробити що небудь, але тут зустрічас такі перешкоди, що й Боже мій. Так наприклад, товариство аматорів-акторів, яке складало ся переважно з простого люду, хотіло ще торік поставити українську псеу; пса

була заборонена. З початком сего року теж товариство спромогло ся і вивчило драму Карпенка-Карого «Сто тисяч», сподіваючись, що коли у Полтаві є «просвітний будинок-театр імени Гоголя», то дума шире віддасть їм залю на що виставу. Аж ні! Дума заключила такий контракт із директором російської трупи Карамзіним, що він один панує в театрі і що хоче те й робить. Коли він дознав ся, що «хахли» хочуть грати «Сто тисяч», наперекір назначив на сей час оперу Гальку. Бідні аматори, які з великою турботою вивчили ролі, уриваючи час від своєї важкої праці, не знали що й робити. Потрібно було аж через адміністрацію вплинути на Карамзіна і примусити його зняти «Гальку» і впустити у театр «хахлов». Але ті «хахли» так грали свої ролі, що театр дрожав від оплесків публики, яка заповнила усі місця, і що сам Кропивницький та Карпенко-Карий похвалили-б їх за виконання їх типів. М. Р.

Переклади українських творів. Віденська „Arbeiter Zeitung“ подала в ч. 182 переклад Стефанякового оповідання «Синя книжечка» пз. „Das blaue Buch von Stefanyk“.

Carmen saeculare, ода написана папою на закінченє минулого віка, появилася тепер окремою книжкою в 31 перекладах на різні мови. Між ними є й руський переклад, зладжений питомцем руської колегії Петром Карманським п. н. «Бажаня во Ісусі Христі на новий рік. Латинський стих Папи Льва XIII.» Усі перекладники дістали від папи срібний ювілейний медаль.

II. Нові книжки.

Звіт Дирекції ц. н. академічної гімназії у Львові за рік шкільний 1900 1901. У Львові, 1901. З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка. Накладом фонду наукового. Ст. 1—48+1—60, 8°. В першій частині отсеї брошури подана праця директора Едварда Харкевича п. н. «Хроніка львівської академічної гімназії», в якій наведено найдавніші звістки про сю школу аж до найновіших часів (1382—1901 р.). Звістки ті до 1849 р. дуже скупі, стають опісля що-раз повніші; від часу, коли розпочато оголошувати річні справозданя, стають вони ще докладніші і доступні для публики. З них

видімо, які метаморфози переходила ся школа, поки дійшла до теперішнього стану: ніяка школа в Галичині не мала їх стільки, що академічна гімназія. Викладну мову латинську, німецьку, польську, руську — не багатьом науковим закладам доводить ся переходити. Тепер розвиток її запевнений і більше подібних експериментів, як давніше, не буде з нею. — У другій частині, урядовій, подані дати за 1901 шкільний рік. Ми наведемо тут дещо важніше. Учителів у гімназії було 24 (разом із директором). Учеників записало ся з початком року 594+9 приватистів, разом 602. З кінцем другого

півроку лишило ся 512 публичних учеників, і 9 приватистів, разом 521. Виступили протягом року 82 ученики, значить сема частина всіх вписаних. Ми не знаємо причини, задля якої вони виступили, але в кождім разі зазначуємо се число тут, бо воно занадто велике, аби не могло вдарити в очи. Чи не можна би в будучности подібним фактам якомсь зарадити? Стипендії побирали 15 учеників в сумі 3060 корон; пересічна квота на одного ученика виносилася 204 корон. Як видно, то під сям зглядом була гімназія дуже упосліджена. З виїмкою одного римокатолика і двох православних, усі інші ученики були греко-католики, руської народности. Такої одностайности, національної і конфесійної, нема в інших гімназіях галицьких, крім руських. Що до місця побуту родичів, то на місто Львів припадало 60, а на львівський повіт 65 учеників; решта походила з інших повітів Галичини. Що до стану родичів, то було: селян і міщан 219, священників 142, народ. учителів 42, державних урядників 37, державних слуг 15, ремісників і промисловців 18, дяків 3, приватних слуг 4, зарібників 10, приватних офіціалістів 7, автономічних урядників 2, адвокатів 3, нотарів 3, літератів 2, лікарів 2, властивелів реальности 2, архітект 1. Як видно, руська гімназія львівська є найбільша між руськими гімназіями, а польських не багато перевищує її числом учеників. Маємо надію, що се число буде в будучности постійно зростати. **В.**

Звіт Дирекції ц. к. гімназії в Перемишлі за рік шкільний 1900—1. Накладом наукового фонду. В Перемишлі, 1901. З печатні Н. Джулинського. Ст. 1—33 + 1—44, 8°. — В першій частині отсього «звіту» надруковані «Вибрані оди Горация» в перекладі В. Щурата, про які була мова в попередній книжці. В другій частині подано урядові вісти з дирекції гімназії. З них довідуємо ся, що всіх учителів разом із директором було 20. Учеників було з кінцем 1901 р. 489 публичних і 3 приватисти. З того 483 було греко-католиків, а 6 жидів. Що до місця побуту родичів учеників, то з Перемишля було 65, з перемиського пов. 106, з інших повітів Галичини 316², зі Шлеска 2. Що до стану родичів, було: селян 196, священників 122, міщан і ремісників 48, народніх учителів 39, державних слуг 36¹, урядників 25, купців 8, зарібників 6, приватних офіціалістів 5, лікарів 8, властивелів дібр 2. Стипендистів у гім-

назії було аж 22, але сума, побрана ними, дуже скромна, бо виносить ледви 4955 корон; пересічно припадає отже на одного ученика 225 корон. Фреквенція учеників, як видно, дуже значна і вона вказує найліпше, чи треба нам більше руських гімназій, чи був би запевнений їх розвиток, чи не впали би вони з браку учеників, чи навпаки. Зрештою розвиток дотеперішних руських гімназій дає як найліпшу запоруку для тих, що утворились ще в найближшій будучности. Завважимо ще, що бібліотека для учеників дуже мізерна, коли судити по числі творів; і тій хибі треба б як найскорше зарадити; купити є вже що й у нас, а про німецькі і польські книжки нема що й згадувати — їх не забракне. **В.**

Звіт Дирекції ц. к. гімназії в Коломиї за рік шкільний 1900—1. Накладом наукового фонду. В Коломиї, 1901. З друкарні Мих. Білоуса. Ст. 87, вел. 8'. Отся брошура — се перше річне справозданє третьої повної гімназії з руською мовою викладовою. Тому, що ся гімназія стала окремою від польської доперва минулого року, нагадаємо тут кілька дат із її початків. Цісарською постановою з дня 4 вересня 1892 р. заряджено, щоби в Коломиї основано нову державну гімназію з руською мовою викладовою, та щоби її введено в житє зразу як рівнорядні класи побіч польської гімназії. На сій основі отворено першу класу дня 21 вересня 1892, а опісля кожного року заводжено поступенно нову класу. До 1894—5 р. були руські класи під безпосередною управою директора польської гімназії, опісля установлено для них окремого директора. Дня 9 марта 1900 р. розпорядило міністерство осьвіти, щоби руські класи відокремлено від польської гімназії і утворено з них самостійну гімназію з початком 1900/1 шкільного року. Отворене відбуло ся 3 вересня 1900 р. — Справозданє коломиїської гімназії складаєть ся, як і кожної иньшої, з двох частин: В першій надрукована статя О. Макарушки п. н. «Олександр Потебня і єго наукова діяльність» (ст. 1—37), в другій урядові вісти директора (ст. 39—87). Подамо з другої частини дещо цікавіше. Учителів було в гімназії враз із директором 15. Учеників із кінцем другого півроку було 339 і з виїмкою двох усі греко-католицького обряду і руської народности. Що до місця побуту родичів учеників, то з самої Коломиї було 59, з повіту коломиїського 72, решта з инь-

ших повітів Галичини і 1 з Буковини. Що до стану родичів, то було: селян 132, священників 76, народ. учителів 48, публичних слуг 28, міщан і ремісників 19, державн. урядників 12, зарібників 8, властителів посполитий 7, купців 4, приватних урядників 3, лікар 1. Стипендістів було тільки 5, що одержали разом 1.182 кор., пересічно отримав кожний 236 кор. Бібліотека для учителів мала 507 творів у 687 томах; як видно — дуже маленька. Ще меньша бібліотека для учеників (релятивно), бо мала 210 руських, 233 польських і 465 німецьких книжок. Щож тут мають ученики читати? І чому польських книжок у руській гімназії більше ніж руських? Чи робить ся де навпаки в польській гімназії? В.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка. Т. ХІІІ. Накладом Наук. Тов. ім. Шевченка. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Львів, 1901. Ст. 46+66+14+24+41+3, вел. 8°. Ціна 3 кор. Зміст: 1) Ол. П. Стороженко, причинки до характеристики його творів, написав Іван Стешенко. Ст. 1—46. 2) З кореспонденції Дениса Зубрицького (рр. 1840—1853), подав др. Кирило Студинський. Ст. 1—66. 3) *Misellanea*. а) Привилей м. Миколаєва над Дністром, подав М. Мочульський. б) «Хлопська комісія», подав І. Кобилецький. Ст. 1—14. 4) Наукова Хроніка: Огляд часописей за 1900 р. — Часописи видавані на російській Україні. Ст. 1—24. 5) Бібліографія (рецензії й справоздання). Ст. 1—41. 6) В справі музею при Науковім Товаристві ім. Шевченка — відозва до українсько-руської суспільности. Ст. 1—3.

Др. Кирило Студинський. З кореспонденції Дениса Зубрицького. (Рр. 1840—1853). У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Накладом Товариства. Ст. 66, вел. 8°. Ціна 65 сот. (Відбитка з ХІІІ т. Записок).

Чорна рада. Хроніка 1663 року. Написавъ П. Кулишъ. Выдання друге. Зъ портретомъ автора и 16 малюнками А. Ждахы. Одесса, 1901. Типографія Е. П. Фесенко. Ст. 252, вел. 8°. Ціна 1.25 руб.

Іван Семанюк (Марко Черемшина). Карби. Новелі із гуцульського життя. (Видавництво акад. тов. «Молода Україна»). Чернівці, 1901. З друкарні тов. «Рускої Ради». Ст. 142, мал. 8°. Ціна 80 сот. Зміст: 1) Карби. 2) Дід. 3) Раз мати родила. 4) Сьв. Николай в гарті. 5) Хиба

даруймо воду. 6) Грушка. 7) Лік. 8) Злодія зловили. 9) Бабин хід. 10) Зведениця. 11) Основини. 12) Більмо. 13) Горнець. 14) Чічка. 15) На боже.

Оповідання Марка Вовчка. II. Інститутка. (Вид. Руского педагогічного Товариства. Ч. 89). У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 58, 8°. Ціна 50 сот.

Перша китичка для малих дівчат. Зложила Евгения Ярошиньска. (Вид. Руского педагогічного Товариства. Ч. 91). У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 22, 8°. Ціна 20 сот.

Малий сьпіваник. Зібрав Андрій Яворський. (Вид. Руского педагогічного Товариства. Ч. 92). У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 26, 8°. Ціна 20 сот.

Ярослав Левицкий. Львівська духовна семинарія в літах 1897—1901. Львів, 1901. Накладом А. Хойнацького. З друкарні В. А. Шийковського. Ст. 58, мал. 8°. Ціна 49 сот. (Відбитка з Руслана).

Очерки Лубенской Старины К. П. Бочкарева, вып. I. Москва, 1901, fol. Література про старину України збільшилася новим виданем: лубенський музей Е. Н. Скаржинської надрукував отсі «Очерки». Перший очерк містить в собі коротенький нарис історії міста Лубен і замка Корибут-Вишневецьких, які володіли містом до Хмельниччини. Внутрішній устрій міста з організацією життя розібрано доволі гарно, як і опис сучасного життя города і Лубенщини по найкращим жерелам. Археологію і пам'ятники теж розібрано красно, а при книжці приложено стародавній план міста 1746 року з подрібними поясненнями. Не можемо не звернути уваги на закінчення фрази, де автор порівнює князя Ярему Вишневецького з його ворогом Богданом Хмельницьким, подає таку характеристику останнього: «Іеремія долженъ ли быть стать подъ знамена Хмельницкаго, не имѣнаго кромѣ чувства личной мести никакой другой политической цѣли?» Видко, що писати гарні книжки по археології України і мати певне знаття і розуміння її історії — не теж саме. Сама книжка видана чисто і порядно, і при своїм невеличкому об'ємі читається з цікавістю і користю. М. Р.

Переселенія изъ полтавской губерніи съ 1861 года по 1 июля 1900 г. выпускъ I-й. Полтава. Тип.-Литогр. Л. Флинберга, 1900 г.

Єсть се властиво розвідка, що зробило її статистичне бюро Полтавського губерньського земства. Вона займає книжку в 401 сторінку великої вісімки і 118 сторінок додатку до неї, що містить в собі різні статистичні таблиці. Праця ся поділена на кілька періодів і досить добре знайомить читача з переселенським рухом в Полтавщині. Не маючи на меті докладно переглядати усі цифри, що містить в собі та розвідка, -- подаємо з них лише ті, що більше цікавлять нас та можуть зацікавити читача, котрий схотів би познайомитись з переселенським рухом, що охопив сю частину України в останню чверть століття. Отже довідуємось з цієї праці, що з року 1861 по 1893 з Полтавщини виселило ся у різні краї 29.125 сімей. Незвичайна більшина цієї цифри припадає на період 1877—1893 р., властиво 22.177 сімей, а в них було душ 119.789. У переселенському русі взяли участь усі 15 повітів Полтавщини і найбільший $\frac{1}{10}$ припадає на повіти Полтавський та Роменський (з першого виселилось за 16 років (1877—1893) 2418 сімей з 13.501 душею, що рахує $95\frac{1}{10}$ на 1000 пересічно за усі 16 років, або майже $\frac{1}{3}$ річного приросту в повіті. Найменше виселило ся з Лубенського та Пирятинського повітів (з першого 581 сім'я, а в ній 3287 душ). З таблиці про скількість прохачів о дозвіл виселитись, що зістались через заборону виселятись або дочасно, поки вийде дозвіл, довідуємо ся, що таких було в період 2 років (1891—1893) 8.012 сімей, а в них 50.436 душ. Тут перше місце по скількості зай-

мають повіти Переяславський та Золотоношський (в першому прохало 8.897, а в другому 8002 д.). Лубенський та Пирятинський повіти займають і тут сливе останнє місце, але найменше прохало о дозвіл виселитись в той період з Кобеляцького повіту — 421. Переглядаючи таблицю про прямування і осілість переселенців бачимо, що з року 1861 по 1893 виселилось найбільше на Кавказ 12.831 сім'я, у Новоросію — 7.369, в Донщину — 1.841, в Заволзькі губернії — 1.209. До Сибіру почали переселятись з Полтавщини, можна сказати, тільки з року 1877. Сей останній напрям дав ось яку скількість по 1893 рік: в Томську губернію виселилось 1520 сімей, на Амур — 1009, до Южно-Усурійського краю — 513 і в інші азійські губернії 178. А з 1861 по 1876 рік виселилось у азійську Росію тільки 7 сімей. Не зупиняючись довше на сій праці мусимо сказати на прикінці, що текстуальне оброблення її, а також статистичні таблиці, зроблено дуже добре, на підставі відомостей, що подавали земські кореспонденти. З тексту довідуємось досить докладно про економічний стан життя Полтавця та причини, що примушують його кидати рідний край. Під кінець книжки подано кількадесят кореспондентських відповідей по програмі статистичного бюро, а також 35 листів переселенців: 7 з Южно-Усурійського краю, 12 з Амурської і 16 з Томської губернії; написані вони здебільшого російською каліченою книжною мовою і жадного листа по українськи.

Гр. Ков.-Кол.

III. З газет і журналів.

«Zeit», віденський тижневник, помістив у числах 355 і 356 статю Ів. Франка «Die Großhaben des Heiten Bobrzyński». З нагоди уступлення віцепрезидента крайової ради шкільної д. Бобжинського з високої посади, яку він займав повних 10 літ, автор роздивляє його діяльність і дає при тім наглядний образ галицького шкільництва. В першій частині статі пояснено те справді загадкове явище, що в останніх 10 роках, не вважаючи на сотки ново заснованих шкіл, на приріст числа вчителів і на дуже значний зріст краевого бюджету на шкільні цілі число

анальфabetів у Галичині не то що не поменьшало, а радше зросло. В другій частині змальовано діяльність д. Бобжинського і загалом галицької Ради шкільної на полі руського шкільництва: розбито мітичне твердження, буцім то руських народніх шкіл у Галичині більше, ніж польських (виключно руських нар. шкіл у Галичині нема зовсім ніяких, а є хіба утравквістичні, натомість виключно польських є що найменше стільки, як показує ся в рахунках), пояснено феномени шкіл недіяльних, некваліфікованих учительських сил і т. д.

IV. Персоналія.

Вечерниці в пам'ять Михайла Драгоманова відбули ся у Львові дня 13 липня в салі готелю «Belle vue» старанем молодіжки, на які зложили ся хор, гра на фортепяні, деклямації, промова і відчит. Вечерниці розпочали ся народним гимном, а закінчили ся відспівансм пісні «Не пора, не пора». Найцікавішою частиною вечерниць був відчит д. Па-

влика про Драгоманова, в яким порівнював він його з Шевченком, вказував на причини, задля яких культ Драгоманова не приймив ся у нас так, як культ Шевченка, та звертав увагу на те, чого Русини мають учити ся від Драгоманова. Старших Русинів на вечерницях було дуже мало.

В.

V. З науки і штуки.

«Союз Боянів». Сього року минуло десять літ від часу, як засновано у Львові перше співацьке товариство «Львівський Боян», що вже й обходив — власне минулого місяця — ювілей десятилітнього свого існування. За прикладом Львова позакладано «Боянів» також по провінції, але вони не мали ніякої спільної організації і йшли всі окремими дорогами. Доперва 29 червня відбув ся з'їзд делегатів усіх «Боянів» (з виїмком Березан і Тереховлі), на яким перейшло внесенє дра Кормоша, аби вибрано комітет для виготовлення статута і предложено сей статут усім «Боянам»; коли вони його приймуть, а опісля міністерство затвердить, то комітет має ввести в жите нове товариство, що буде лучити всіх дотеперішних «Боянів» разом. До комітету ввійшли: В. Шухевич, др. Ст. Федак, О. Нижанковський, Яр. Вітошинський, Філ. Колесса і О. Людкевич.

В справі ширення книжок у народі. У нас звикли парікати на труднощі ширення книжок по селах; раз-у-раз доводить ся чути скарги на те, що уряд не дозволяє користних книжок до читальнь та сільських бібліотек. А про те єсть добрий спосіб ширити книжки в народі, поминаючи бібліотеки та читальні. Се завдання як найкраще розрішило останніми часами саратовське губернське земство, з'організувавши «спілки книгоношів». «Сей спосіб розповсюдження книжок виявив ся остільки вдатним, каже д. Фесенко в «Виржев. Вѣдом.», що де-які книгоноші протягом двох місяців розпродували книжок більш на 200 руб. Народ полюбив книгоношів. З заснуванням спілки книгоношів обіг складу книжок зріс до 85.000 р. на рік». Чи не

час би і нашим земствам на Україні взятись до розповсюдження книжок серед народа вище наведеним способом? Далєбі, більш буде користи від того, ніж коли ми будемо сидіти склавши руки та охаючи сподіватись тільки, коли то нам сама впаде з неба конституція!... Г.Ков.-Кол.

Боротьба з анальфаетизмом на Вкраїні. Брак добрих книжок на селі спонукав одеську земську управу заснувати книгарні по всіх земських больницях і амбулаторіях. Спочатку продаж книжок ішла дуже гарно; але після неврожаю, що був по всій губернії, продаж дешевих книжок завмерла; біднота селян відгукнула ся й на ній. Тепер, аби постачати селянам матеріал для читання, одеська земська управа почала улажувати при кожній земській нар. школі, крім бібліотек для учеників, також і бібліотеки для дорослих, причім книжки видають до дому. На се діло асигновано 2.400 карб. Задля поменьшення «рецидивізму неписьменности», що розвиває ся в народі через брак книжок на селі і слабкий розвиток загальної освіти, три роки тому назад в одеськім повіті були улажені на пробу кількоразові курси для дорослих, на що було призначено 600 карб. Досвід удав ся; швидко прийшло ся асигнованє побільшити до 1.000 карб. Тепер курси для дорослих відчинено при 18-ти школах.

И—о.

Голос про народні школи. Газета «Волянь» в числах 57 і 58 надрукувала широку розвідку про народні школи в Росії взагалі і на Україні з осібно. Порухаючи се питання, газета въ «Насущныхъ вопросахъ народнаго образования», в тій часті де питання торкаєть ся України, каже: «Велика більшість насе-

лення швидко-західних губерній — Українці. Усі вони говорять на рідній мові, дитина до вступлення до школи не знає жадного слова по російськи і вчителю, коли він не Українець, доводиться дуже тяжко при виконанні свого обов'язку. Як-би вчитель не старався, хоч як він будь досвідчений педагог, але обійтись без помочи рідної дітям української мови йому не можливо. Незовід уживання шкільних книжок на сій мові, хоча б за для низчих клас, кінець-кінцем недобре відбивається на науці дітей». Кажучи про те, що дитина кінчаючи курс в школі все-таки незнає руської (російської) мови о стільки, аби могла розвиватись далі по російським книжкам, газета завважає, що «тут необмежене допущення перекладів російських авторів на українську мову відіграло б важну роль. Адже коли мати одну конечну і єдину важну ціль просвіти по-за школою — піднесення культурного і інтелектуального рівня населення, то з сього боку майже однаково, на якій мові воно станеться. У всякім разі се станеться скоріш, коли народня мова того чи другого «окраїнного» населення буде зрівняна в гору-жанських правах із державною: о стільки-ж користним уважаємо й дозвіл читань для народу в наших губерніях на приступній для слухачів і зрозумілій їм мові». Кажучи далі про допуск українських книжок до бібліотек та читалень газета нарікає на те, що «вони (книжки) підлягають дозволу двох цензур: мійської адміністрації і «главного управління по дѣламъ печати». Такої подвійної цензури не знає жадний народ окрім Українців; увільнити українську літературу від сего, зрівняти її з «общерусскою», польською, жидівською та ин. нам здається, — каже газета, — було б справедливо і завчасу». Повідомляючи про те, що Житомирський повітовий «Комитетъ попеч. о нар. трезвости» порушив питання про допуск до читалень та сільських народніх чайних де-яких користних українських книжок, автор статі каже: «Селяне нашої губернії не мають змоги навчитись чомусь з російських книжок. Селяне балакають виключно по українськи, а недовгочасне буття у школі не прищиплює їм знання російської мови. Наслідком того ссть, що селяне не тільки не користаються з російських книжок по тех-

нічним та прикладовим знанням, а й взагалі не читають подібних книжок. Через те було б дуже жадано й користно дати доступ до сільських бібліотек кращим взірцям російської красної словесности в перекладі на українську мову, а також творам видатних українських письменників і усім книжкам по прикладовому знанню і популярно-науковим на рідній мові». Автор закінчує статтю покликом на відомого знавця справи народної просвіти Левасера, котрий каже: «Народня школа повинна бути національна. Денаціоналізувати школу — рівно тому, що відняти у неї всі живучі сили, заморити життя не давши йому регулярно розцвісти». Голос сей цілком розумний і правдивий і чусмо такі здорові розуміння вже не вперше, та й саме питання старе, як божий світ, але щось користи з тих покликів і досі не вбачаємо. Певно, що тим, хто вбачає власну користь із людської темноти, не чути сїх голосів (може позакладали?) і думують вони яко «глас вопіючого в пустині»... Г. Коз.-Кол.

Польсько-руський утравізм у Бразилії. Утравізм, заведений в багатьох школах Галичини з тим, аби ученики слухали викладів у польській і руській мові, і зведений до того, що виклади відбуваються тільки в польській мові, — почав ширити ся вже й за далеким морем, у Бразилії, де доля звела з собою Поляків і Русинів. Як відомо, в Парані існує велика руська колонія Прудентополіс, що числить 8000 душ Русинів. Побіч них живе також там 2000 Поляків (чи се справді Поляки, чи Русини латинського обряду, яких наші побратими без пардопу зачисляють до себе — не знаємо за для браку певних відомостей). Як довідуємо ся тепер із куритибської „Prawdy“, оснував там Василян о. Кизима утравістичну польсько-руську школу, до якої вписало ся 14 руських і 6 польських дітей. Виклади відбуваються по польськи і по руськи. Не знати тільки, чи довго потреває та рівноправність і чи не перемінить ся та школа в найкоротшій часі на чисто польську. Численні приклади з Галичини кажуть догадувати ся того. Невжеж так велике число Русинів не може вдержати своєї власної школи, що пускає ся аж на утравістичні експерименти? В.

VI. Із суспільного життя.

Засідання Виділу Наукового Товариства імені Шевченка.

XIV зас. дня 3 липня. 1) Принято до відомости, що вже піднесено частину позички і ухвалено перевести її на рахунок каменіці. 2) Принято до відомости справозданє дра М. Шухевича з проєктованої реформи діловодства і з переведеної контролі за перший піврік 1901 р. 3) Принято до відомости пояснення голови в справі діловодства і упрощено дра М. Шухевича, аби на найближшій засіданню предложив внесенє що до його улїпшеня. 4) Ухвалено ремунерувати праці, що мають друкувати ся також на чужих мовах, по половині ціни звичайної норми. Рішено також закомунікувати сю ухвалу секціям, аби вони повідомляли про неї авторів. 5) Ухвалено закупити до музею старинний образ за 20 кор. і до бібліотеки папери по Федьковичу за 50 кор.

XV зас. дня 10 липня. 1) Надано три стипендії на 1901 р.: С. Томашівському — 800 корон; В. Гнатюкови — 400 корон; Г. Гарматієви — 200 корон. 2) Принято до відомости ухвали Етногр. Комсії з дня 8 липня і поручено їй аби застановила ся ще над способом виданя нар. мельодій. 3) Признано відпустки: В. Гнатюкови — півторамісячну, п. Левицькій — місячну, д. Беднарському двотижневу. 4) Принято до відомости резигнацію д. К. Панкевичевої з управительки книгарні та постановлено розписати на її місце конкурс із терміном до 15 серпня. 5) Ухвалено дати монтерови, що уставляв нову машинну в друкарні, 50 корон нагороди. 6) Увільнено з друкарні двох хлопців, якими Виділ опікував ся: Білецького від 1, Мулярчука від 15 липня. 7) Передано на час вакацій касу дру М. Шухевичови. 8) Принято в загальних нарисах реформу діловодства, предложену дром М. Шухевичом і вибрано комісію, що має заняти ся введенєм її в житє. До комісії увійшли: М. Шухевич, І. Кокорудз, І. Макух, С. Томашівський, Е. Бурчинський. 9) Принято двох нових членів.

XVI зас. дня 12 липня. 1) Принято до відомости, що С. Томашівський зрезигнував із уділеної йому стипендії в сумі 800 корон. 2) Постановлено скликати комісію для реформи діловодства на засіданє дня 15 липня. 3) Не при-

нято до відомости резигнації голови і рішено просити його, аби остаточну постанову в тій справі полишив до повороту з вакацій.

Поміщики і селянські спілки. Наші земства на Україні багатько вже набирали матеріялів, яких цілі купи надрукованих і писаних лежать по земських архівах, чекаючи, коли який політико-економ збереть ся обробити їх. А поки-що нам приходить ся тільки читати про наші аграрні відносини з книжок, що трактують про східню Европу, а як у нас іде аграрний рух, якими законами він кермуєть ся, які форми життя викликає — «не знаємо, не чуємо». А нашій інтелігенції, нашій молодіжі, та ще й нашим земським діячам таке знаннє булоб дуже користне, скажу більш — необхідне при сучасних обставинах селянського життя. І досі нам треба лічити за відповідні дійсности слова Гоголя: «Велико незнаніє Росії въ Росії»; через те й інтелігенція наша працює в темоті, з завязаними очима, і що 5—6 років змінє свої програми, а робучому народови через те не легше живеть ся. При цікавості до справжнього життя ми би не покладали таких надій, як де-хто з нас, на вплив лятіфундій на сільські посілости, і та ворожнеча між поміщиками та селянами, що тепер викликає спеціальні закони, не булаб фразою. Ось і приклади сеї «любовної згоди» яка існує по думці де-кого між «культуртрегерськими» великими маєтностями і дрібними ґрунтами. В с. Берласному і иньших селах трапляло ся мені балакати з селянами про те, чого вони не арендують ґрунтів спільно, як радить д. Левитський, і не обробляють в купі. Діло виясняєть ся дуже просто: поміщики не дають арендувати ґрунтів спільникам через те, що вони вже в спілці не так легко залізуть до його у ярмо та у «кабалу». Спілка, маючи більш сили і грошей, хоче звичайно і може арендувати кращий і більш родючий ґрунт у великому шматку (20—30 десятин), а поміщик пильнує завсїгди віддати в аренду погані маленькі шматочки по 1—2 десятини. А коли бідний селянин підвиснує сам уже й без того високу платню і просить кращого ґрунту, дідич не дає йому і відмовляєть ся дуже отверто: «Як я добі дам в аренду кращу землю, тоді ти через 2—3 роки підправивши свої діла, купиши

на власність ці дві десятини і до мене вже не підеш прохати; а на сій землі, що я тобі даю, ти не тільки не підправиш господарство і свій добробит, а все більш і більш будеш мені винен за аренду і мусиш до кінця життя арендувати у мене і платити мені гроші і відробляти і відсотки вносити та ще й не вибиратимеш ґрунту, а мусиш арендувати ту, що я схочу. А спілці не дам ніколи, та й спілку вигадали мої вороги мені на горе, їй уже ґрунту від мене не дістати». От так почуває селянин собі потилицю і арендує пісок, та поганий ґрунт, а кращу землю поміщик обробляє сам. Отсеїй приклад може зараз розвіяти ті мрії, які кохають наші інтелігенти-буржуа, коли кажуть, що інтензивне хазяйство «навчає» селян обробляти землю. Ну, а на наш погляд ся наука в горлі стоїть ученикови, а наслідки її примушують тікати за Амур, а земствам та урядови платити силу грошей за прокорм «населенія», що «посьтіть недородь».

М. Р.

Підручники для нар. шкіл. Полтавський губ. земський збір роздивляв справозданне Управи (викликане «Ходатайством» лохвицького повітового зібрання) про виданне підручників за для шкіл народніх. Губерська управа підтримала се «ходатайство», бо в значній мірі відчуваєть ся потреба таких підручників, відповідних до відмінности народньої мови та побуту. Деякі з гласних, обстаючи за справозданнем Управи, звертали увагу зібрання на непридатність урядових підручників, де багато слів незрозумілих не тільки школярам, а й учителям. Зібранне, ствердивши доклад Управи, вибрало комісію для розгляду підручників, що будуть надсилатись до Управи, і ухвалило видати нагороду за кращі підручники, коли будуть затверджені міністерством. «Ходатайство» Лохвицького повіт. Земства варте всякої похвали, більш ніж його химерна хіть заводити в повіті телефони... для кого і для чого? Телефони — річ гарна без сумніву, але для нас поки що завчасна, бо не викликаєть ся сучасними потребами народніми. Ті кошти, що підуть на телефони, а вже стверджено губернатором видаток на сю справу в сумі 18.000 рублів, а ще треба буде коло 70.000!... краще було-б ужити на заведене шкіл, читалень, бібліотек, підручників, пристосованих до потреб нашого люду, на заведенне лаштунків для народніх вистав (у нас сили знайдуть ся, на жаль бракує засобів на лаштунки та «балагани» буди...);

на заведення адвокатури по селах (потреба дуже велика!); на побільшенне платні вчителям народнім та фершалам, що оплачують ся дуже мізерно і т. д.

Закопані таланти. Багацько приходять ся чути і бачити іздячи по нашій Полтавщині — иноді гірке і дуже зле, а иноді й таке приємне, що хочеть ся подати про се звістку. Надруковано було в дрібних звістках у X книжці Літ. Наук. Віст. з 1900 р. про народню творчість, що не помирає не вважаючи на всякі деморалізаційні обставини, а иноді вибухає так, що примушує й скептиків подумати і звернути увагу на ті народні сили і таланти, що ховають ся під сільською стріхою. Якось приходилось мені їздити по Полтавщині за всяким ділом, та попасти в кременчуцький повіт у одно село. Подибав я там простого такого собі хлібороба. Дивлюсь, на стінці у нього годинник якийсь чудний, весь із дерева. Питаю, хто зробив і де купували його? І що-ж ви думаєте? Сам хазяїн зробив годинника вже шість років назад. Простим ножом та шилом змайстрував увесь механізм — усі коліщата, всі гвинтики і гайки, все з дерева. І шість літ ідуть ті «часи», тільки, як каже сам автор їх — сирости боять ся «треба в сухому місці віпати». Десять років ніхто не знав про такого самовитого майстра та й сам він власно не почував у собі талану. Де небудь у Америці, чи Англії з його зробив ся-б велитень-механік, а у нас у темноті так і пропадає без освіти, без науки. Давлють нашого мужика з усіх боків хто може і хто хоче, а иноді й він себе покаже, так що декому й сором стане за свою вченість. А отсе вже заразом і ті гіркі події, що трапило ся слухати та бачити. Іду степом — біля дороги хрест. Питаю: що таке? чого хрест поставлено в глухому полі? Оказуєть ся, що тут убито старшину якогось за несправедний суд. «Скаржив ся чоловік на другого, що переорав його межу, а той старшина взяв хабаря, тай присудив той клаптик ґрунту другому» — розказує візник — «ну, то той чоловік підговорив брата, піймав отут старшину, одтяв у його всі пучки, щоб і на тім світі не писав по кривді рішинців, тай убив його після. Так от тут і хреста поставлено, щоб люде згадували!»

А отсе вже здаєть ся анекдотом, а про те чиста правда. Є в Градишску, Полтавському заштатному городі «іконоясці», чи як їх тут звать богомази,

тілки, як кажуть «казна — що», і ось через що. Загадав один чоловік намалювати одному богомазови Миколу Чудотворця літнього, а «він зробив зимнього. з рукавичками на руках». Прийшло ся нашому чоловікови доплачувати полтинника, щоб зняв рукавиці з чудотворця. *Р.*

Лист із півночі. Нам пишуть із Томська: Не завжди гарно там, де нас нема... Той рік (1900) до Сибірі завітав, непроханий гість — голод, від которого найдужче терпіли переселенці, не встигнувши розжити ся на новій оселі. Я маю можливість подати де-які відомости про се лихо в Тобольській губернії, до осілось багато переселенців із України. По весні, себто від 20-го мая до 20-го червня не було дощу, лише після Петра денезде побризкали дощики: розумієть ся, хліб не встиг порости, а вітні сирня ранішні морозці подавили молодий колос. Лишилось хліб покосити на сіно. В перших днях жовтня у трьох волостях Тюкалинського повіту сієї-ж губернії деякі лише хазяїни мали хліб, як ласощі, а не як необхідну страву, тоді вже половина переселенців їла одну бараболю. Ось що каже автор статі «Рятуйте!» (Сибир. Вѣст. № 2-6). «Я бачив, з яким задоволенем їли хліб із бараболі, я бачив, як 2-х 3-х літня дитвора хлюбала сироватку з під сепаратора, заїдаючи тією-ж бараболею». При таких лихих обставинах життя годі й казати про боротьбу за існуванє хоча-б з природою... Люд вмирає... Медична статистика виявила, що за рр. 1897—99 в 113 семействах одної слободи на численність 610 душ (чоловіків та жінок) народилось 138, — умерло 30 душ дорослих людей (з них 2 діди, дітей до 10 літ — 112; усіх умерло 142 — виходить більш ніж народилось, в рахунок не війшли померші в дорозі. Дитвора більш умирає від обкладок, різачки й сухот, а дорослі від запаленя легких.

Що тут може вдіяти один лікар на обсяг в 200 верст...? Яку він може дати запомогу своїми ліками, коли тут треба хліба... й хліба...?! Треба, щоб пузата дитвора з голоду не кавчала, тоді й сухот і різачки менш буде...

Більшість новосельців живе не в хатах, а в землянках, витримуючи в таких будівлях напад ворожих сил північної природи.

Дивно, що в такому сумному економічному стані новосельців відчуває потребу грамоти, освіти. В одній слободі-новосельці автор згаданої раніш статі бачив

гарний шкільний будинок, котрий на тлі землянок здавав ся палацом. На жаль сей будинок уже 5 літ даремне пустує — нема учителя, нема необхідних приборів шкільних, щоб розпочати вчення: тепер у нїм живуть мушари, що будують церков. Цісьменних таких, що вмють трохи читати та писати, знайшлося на 610 душ лише троє.

Уявіть собі, що робить ся там, де так багато мерзне... пухне й конас з голоду живих людей, в пору, коля на всім обсягу «несходимої» Сибірі лютує немилосерпа владарка півночі — зима, стискаючи у своїх холодних обіймах природу, коли шаліє хуртовина, засипаючи сніговицею землянки новосельців... Часописъ «Сибирскій Вѣстникъ» зібрала де-скільки грошей на хліб сїм нещасним, але що можна зробити на яких-сь там 800 карб... Ні, краще своє гірше, ніж чуже иньше...! *Юхим Павловський.*

3'їзд абітурієнтів відбув ся дня 14 липня у Львові, на яким явило ся понад сто абітурієнтів із усіх сторін Галичини і Буковини, значне число студентів університету і дівчат із недавно основаного «Кружка». Перший реферат виголосив студ. В. Старосольський п. н. «Огляд діяльності української молодіжи за минулий рік», другий студ. Мелень про «Відносини інтелігентної молодіжи до старшої суспільности». Далше промовляли: студ. В. Темницький про вибір факультету і про самоосвіту в часі університетських студій, студ. Посацький про те, аби устроювано в часі вакацій відчити по селах, а кількох абітурієнтів промовляло за працею над освідомленем сільського народа. Вечером по вічу відбув ся комерс з промовами. *В.*

Ремесницькі спілки. Відомий організатор хліборобських спілок у Херсонщині, Микола Левитський, останніми часами звернув свою увагу на заснуванне по городах ремесницьких спілок, аби забезпечити тим трудящий люд від визиску хазяїнів робітень. Так через осінь м. р. за приводом Миколи Василевича склались у Херсоні 4 робітницькі спілки, а саме: 1) дамських кравців і модисток, 2) мужеських кравців, 3) перешлетників і 4) столярів та майстрів, що будують та направляють кораблі. В Одесі теж заснувалось скільки подібних спілок. Було-б бажаним, щоб наше суспільство підтримало сей симпатичний почин як грішми, так і своїм приводом та працею, доки спілки не стануть на ноги та вберуть ся в силу. *В. Л.*

VII. Від Редакції.

Д. М. Р. у Полтаві. Всі прислані Вами звістки і дописи будуть надруковані. І на будуче просимо звертати увагу на те, що найцікавіше Вам. Наша «Хроніка» хоче бути вірним образом укр. життя в різних його проявах, а не прикроювати те життя до якихось своїх шаблонів. Одного тільки просимо у Вас, як і загалом у всіх шан. кореспондентів: писати по змозі виразно (особливо імена власні і назви місцевостей), кожду звістку окремо, на однім боці паперу, правописом як мога зближеним до того, який уживає ся в Вістнику. У нас праці багато, а коли задля «Хроніки» нам приходить ся вибирати між такими матеріялами, що написані виразно і надають ся до друку без ви-

правок, а такими (як Ваші), які треба задля друку майже переписувати на ново, то зрозумієте, що ми по неволі відкладаємо такі звістки з нумеру на нумер, особливо тоді, коли нема страху, щоб вони перестаріли ся. Вп. **М. О.** Переклад «Кирила» не буде надрукований. Рукопис можете собі відібрати. — Вп. **Л. К—й в К.** «Гріхи гетьманські» непридатні для нас. Рукопис звернемо по надісланню марок на поchtову оплату. — Вп. **К. К—а в О.** З віршів може що вибереть ся, але будьте ласкаві потерпіти трохи; в нас дуже мало на них місця. — Вп. **К. Бідолаха.** «Несподіванно» непридатне для нас. — Вп. **Т. Пол—ук в Ал.** «Тетяна» непридатна для нас.

eLib.prlj.org

НАШ АЛЬБОМ.

Ритми.

I.

Де поділи ся ви, голоснії слова,
що без вас моя туга віма?
Розточили ся ви, як весняна вода
по ярах, по байраках, по б'ялках.
Чом не станете ви, як на морі вали,
не гукнете одважно до неба,
не заглушите туги прибоєм гучним,
не розібете смутку моєї душі
міцним папрасним натиском бурі?

Я не на те, слова, ховала вас
і напоїла кривю свого серця,
щоб ви лили ся, мов отрута шлява,
і посідали душі, мов іржа.

Промінням ясним, хвилями буйними,
пруdkими іскрами, летючими зірками,
палкими блискавицями, мечами
хотіла-б я вас виховати, слова!

Щоб ви луну гірську будили, а не стогін,
щоб краяли, та не труїли серце,
щоб піснею були, а не квилінням.
Вражайте, ріжте, навіть убивайте,
не будьте тільки дощиком осіннім,
палайте, чи паліть, та не вяліть!

26, VIII 1900.

II.

Чи тільки-ж блискавицями літати
словам отим, що з туги народились?
Чому-ж би їм не злинути у гору,
мов жайворонка спів, дзвіночком срібним?

Чом не розсипатись над чорною рілею,
 мов давінкий дощ, просьвічений промінням?
 Чом не заграги колом танцюристим,
 мов ті листочки, що зриває буря,
 мов діамантові сніжинки в хуртовину?
 Чи тільки зірка тим яснійше сяє,
 чим темрява чорнійша вколо неї?
 Чи тільки в казці вироста калина
 з убитої людини і чарує
 усіх людей сопілкою дивною?
 Чи тільки в казці лебідь умирає
 не з криком навісним, а з любим співом?...

26/VIII 1900.

III.

Як би оті проміння золоті
 у струни чарами якими обернути,
 я-б з них зробила золотую арфу, —
 в ній все було-б ясне, і струни й гук,
 і кожна пісня, що на ив'шних струнах
 брениць, мов голос вітряної ночі,
 бренила-б на моїй злотистій арфі
 тим співом, що лунає тільки в снах
 дітей щасливих. Туга-б відкотилась
 від гуків тих геть-геть у дальну,
 мов білі тумани, пройняті сонцем,
 що здалека леліють, наче золото,
 не хмарою, а мрією здають ся.
 І жалі всі, в гармонію з'єднавшись,
 озвались би, мов хори в емпіреях...

14/IX 1900.

IV.

Хотіла-б я уплисти за водою,
 немов Офелія, уквітчана, безумна.
 За мною в слід плили-б мої пісні,
 хвилюючи, як та вода лагідна,
 все далі, далі...

І вода помалу
 мене-б у легкі хвилі загортала,
 немов дитину в тонкий спóвнток,
 і колихала-б, наче люба мрія,
 так тихо, тихо...

Я-ж, така безвладна,
 дала-б себе нести і загортати,
 пливучи з тихим, ледве чутним співом,

спускаючись в блакитну, ясну воду
все глибше, глибше...

Потім би на хвилі
зостав ся тільки відгук невиразний
моїх пісень, мов спогад, що зникає,
забутої балади з давніх часів, —
в ній щось було таке смутне, криваве,
та як згадати? Пісня та лунала
давно, давно...

А потім зник би й відгук
і на воді ще-б колихались тільки
мої квітки, що не пішли зо мною
на дно ріки. Плили-б вони, аж поки
в яку сагу спокійну не приблизь
до білих водяних лілей, — там стали-б.
Схиляли ся-б над сонною водою
берез плакучих нерухомі віти;
у тихий захист вітер би не віяв;
спускав ся-б тільки з неба на лілеї
і на квітки, що я безумна рвала,
спокій, спокій...

3, XII 1900.

V.

..... Ні! я покорити її не здолаю
ту пісню безумну, що з туги повстала,
ні маски не вмю накласти на неї,
ні в ясну одежу убрати не можу, —
бе чорними крильми, мов хижа птиця,
і ранить, як тільки я хочу приборкати
її силоміць. „Гей, шаленая пісне!
і в кого вдалась ти така непокірна?
Дивись, я сьміюсь, коли серце ридає,
і погляд і голос мені покорялись,
я тиха, спокійна. А ти? — наче вітер!
Нема тобі впину. Тобі все одно,
що, стрівши, вогонь доведеш до пожежі,
що хвилі, спіткавши, розгониш до бурі,
що темнії хмари в хаос помішаєш,
що вбогу хатинку, останній притулок
важкою лавіною скинеш в безодню, —
тобі все одно! Той нехай собі плаче,
хто іскру лишив на шляху необачний,
хто човен непевній воді доручив,
хто вийшов в дорогу темненької ночі,
хто вбогу хатину, останній притулок,

поставив високо над краєм безодні, —
вдалась ти крилатою, мусиш летіть!

Так, вільна, вільна пісня! Я не знаю,
на щастя, чи на горе тая воля,
та я ще не скувала їй кайданів;
не знаю я, де взять на них заліза,
і на яким вогні вони кують ся.
Та певне вже — кувати не кувати,
а прийде час-година — розпадуть ся.
І стрепенеть ся визволена пісня
і вирветь ся з неволі, як ридання,
що довго стримане, притлумлене таїлось
в темниці серця.

Не просіть потіхи,
ви всі, що смутні, від такої пісні.
Нічого в ній лагідного нема.
Вона від туги й розпачу вродилась,
за скритий жаль вона помститись хоче
вогнем, отрутою, мечем двусічним туги.
Коли вам страшно, — геть ідіть з дороги!
Хай пролетить ся пісня одиноко,
як вихор через море ледове.
Не треба їй ні сліз, ні спочування,
їй треба тільки волі і простору.
Так божевільний волю здобуває,
щоб гнати ся на безвість до загибну...
Летить безумна пісня — стережіть ся!
Бо жаль ваги не має, так як смерть!

1/II 1900.

VI.

Як би вся кров моя улінула отак,
як сі слова! Як он моє життя
так зникло непримітно, як зникає
вечірнє сьвітло!... Хто мене поставив
сторожею серед руїн і смутку?
Хто наложив на мене обовязок
будити мертвих, тішити живих
калейдоскопом радощів і горя?
Хто гордощі вложив мені у серце?
Хто дав мені одваги меч двусічний?
Хто кликав брата сьвяту оріфламу
пісень, і мрій, і непокірних дум?
Хто наказав мені: не кьдай зброї,
не відступай, не падай, не томись?
Чому-ж я мушу слухати наказу?

Чому втекти не сьмію з поля честі,
 або на власний меч грудьми упасти?
 Що-ж не дає мечі промовить просто:
 „Так, доле, ти відпійша, я корю ся!“
 Чому на спогад сих покірних слів
 рука стискає невидиму зброю,
 а в серці крики бойові лунають?...

Кімполонг, 6 VI 1900.

Леса Українка.

Буркутські станси.

I.

Кожда кичера в млі,
 Кождий плай закуривсь —
 Що за мла на твоєму чолі?
 Ти чого, брате мій, зажурились?
 Як потік клекотить!
 Як гуде Черемош!
 Щось таємнее душу гнітить,
 Якнихсь дум обігнатись не мож.
 Щось таке, мов докір
 Над душею гука,
 Мов та каня, що в млі поверх гір
 Сумно скиглить і дощ наклика.

II.

Дівчино, моя ти рибчино,
 Дівчино, кохане моє,
 Ти мого страждання причино,
 Скарбнице, що щасте дає!
 Обоє підемо, обоє
 В далеку мавдрівку житя.
 Нічого не страшно з тобою,
 Бо ти чудодійне дитя.
 Ти стрілиш очима — і горе
 Розвієсь, мов мла на версі;
 Всьміхнеш ся — й розбурхане море
 Поклонить ся твоїй красі.

III.

Найгарнійша для нас
 Заграничная квітка;

Найлюбійше лице,
 Що стрічаєть ся зрідка.
 Найчистійша сльоза
 Причарована штукаю;
 Найвірнійша любов
 Усв'ячена розлукою.

IV.

О, розстроєна скрипка, розстроєна!
 Стільки рук нетямущих, брудних
 Доторкало ся струн чарівних, —
 І вона їх розстроєм напоєна.

Ріже вухо страшними акордами,
 У тонац'ї хоч гинь не встоїть...
 Де ти, майстре, щоб вмів настроїть,
 Оживить її співами гордими?

Іван Франко.

Із віршів Якіма Супиги.

I.

Любий Канів, славне місто,
 Вартова країно!
 Де згубив ти свою славу,
 Козача дитино?
 Так немов в глухій могилі,
 Зарослій тернами,
 Утоптаній ворожими
 Важкими ногами,
 У безславі спиш, преславний,
 І ніхто не знає,
 Де поділась твоя слава
 Й на сьміх не питає!...
 Гори знають — все бачили,
 Та скавать не вміють, —
 Замислені, вагадані
 Мовчать та чорніють...

Боже милий!... Кресо моя,
 Рідний, любий краю!...
 Коли встанеш, прокинеш ся?
 Коли привитаю
 Тебе, серце, в власній хаті
 Самостійним паном?
 Коли стрінусь серед волі
 З лицарем-гетьманом?...
 Шкода гадки!... Твої діти
 Тебе одцурались,
 Мову рідну залишили
 З катом поєднались!
 Не воскреснеш, милий краю!
 Закрутили руки
 Тобі, брате возлюблений,
 Твої-ж дурні внуки!...

А діти їх доконають
 Твоє істнування...
 З катом лютим почнуть знову
 Нове катування!...

7 січня 1900.

II.

Байдуже мені, що зима вже минає
 І світла й весела весна настає —
 Все се ані скільки мене не вражає
 І дум моїх скорбних зовсім не псує...
 Я серцем, душею далеко від світа
 Пошу ся в укоханій любій меті,
 І нею вся істність моя оповита,
 Я нею, як хлібом, живу в самоті.
 На віщо дивить ся, як мир воскресає,
 Вдягаючись тихо в роскоші весни?...
 На що мені знати, які навіває
 Весна чарівниця і чари, і сніг?
 За щож бо мені і зиму проклинати,
 Що має вже скоро загинуть сама?
 До чого-ж весну вам так радо приймати,
 Забувши, що знову-ж ще прийде зима?
 І всі ті чудові, сьвяті почування,
 Котрі подарує вам згорда весна,
 Розбе спеки-літа значне перебування
 І осени жряка смутна й навісна!...
 І ви до зими та до хуги лихої,
 Забувши весну помандруєте впять,
 А я, не забувши мети дорогої.
 І зиму так буду, як весну стрічать.
 Для мене не буде ні жряки, ні хуги
 Й морозу лихого не знати-му я —
 Один, як і все, серед скорби та туги
 Мету держать буду в багні биття...
 Вона моє щастя, вона мої чари,
 Вона і весна пайдорожча, сьвята!...
 Живи-ж, моя люба, не жахай ся кари, —
 Гори вогнем ясним, цілюща мета!...

8 березня 1900.

III. БАЖАННЯ.

Коли-б мені очі скоріще закрити,
 Та в ямі глибокій на віки зотліти,
 Сховавши у серці несповнені мрії,
 І лихо безкрає й юнацькі надії.
 Я-б духом незримим літав на Україну
 І щиро кохав би її сиротину,
 Я-б в душі людській вливав щастя. долю,
 Будив би надії, братерство і волю!...
 Кайдани міцні я з душ познімав би
 І в ямі з собою недолю сховав би,

А правду сьвятую шіж голого люду
 Ооставив би жити до страшного суду!...
 Коли-б мені можна на сьвіт не дивить ся,
 Та з злом, що царює, бороть ся і бить ся,
 Я-б крила розставив і в людях літав,
 Боров ся-б і бив ся-б — неправду карав!...
 Але-ж з мене доля, як з торби глузує,
 Сьмість ся із мене, як з дурнеш жартує, —
 Ні жити, ні вмерти не дає, презляя,
 В багні тспить душу, проклята, лихая!
 Коли-б вже ті очі скоріще закрити,
 Щоб в ямі холодній до віку зотліти,
 Сховавши у серці несповнені мрії
 І лихо безкрає й юнацькі надії!...

4 квітня 1900.

IV. КОХАНІЙ ГАННУСІ.

(А. Е. Гол—р).

Розрізвили, роз'єднали, розбили надії,
 Наше щастя, нашу долю люде злії, злії.
 Я йняв віри, що до віку будеш ти зо мною,
 Моя зірко вечірняя, мій раю, покою!
 Я впивав ся сим бажанням, був над всіх щасливий,
 Жив тобою, мій явголе!... Боже милостивий,
 За що люде знущають ся чужими серцями,
 Рвуть надії молодії, сьміють ся над нами?!
 Невже у їх анїколи серце не палало,
 Не било ся важко в грудях, або не кохало?...
 За щож вони розбивають чужії надії?
 Серце моє, любя моя, люде злії, злії!...
 Де ти тепер, моя пташко, доле моя, раю?
 Де ти тепер? — Я не чую, не чую й не знаю...
 Роз'єднали нас з тобою, люде роз'єднали
 І дві душі молодії навік поховали!
 Поховали!... вже не встане та цілюща сила,
 Не воскресне проминуле, пташко моя мила! —
 Ми далеко... Тяжка туга замісь щастя душить
 Моє серце натоштани і кров в жилах сушить...
 Сушить, сушить, не висушить — вона прибуває,
 Як в далеке, проминуле думка поринає, —
 Там весело, там радісно серце одпочине...
 А тут, тут... Боже милий, гине воно, гине,
 Убиваючи з собою і всі наші мрії...
 Серце моє, любя моя, люде злії, злії!

Канів, 18 жовтня 1900.

ІЗ ОПОВІДАНЬ ОЛ. ГАВРИША.

І. Дядько Яким.

Страшенна фуґа. Третій день мете та й мете; у коліно намело снігу. З хати не можна й носа виткнути — так бє. На вулиці ні душі: все живе поховалось: люде по хатах, скот по хлівах.

Я сидів у волості за столом; писарь копав ся чогось у шахві.

Увійшов дядько Яким.

Се був чоловік год під 60, з білою бородою і чорними з сивиною вусами, середнього росту, трохи згорблений. Вдягнений він був у свитину з домашнього сукна, зпід якої видніла рвана чумарка; на голові пошарпана, облїзла, смушкова шапка, повязана білою ганчіркою.

Старий зняв шапку, обтрусив із неї сніг, обітер свою бороду, обібрав із вусів крижини і тоді тільки вклонив ся нам.

Я кивнув йому головою і попрохав сісти.

— Я постою, — одмовив він.

— Що доброго скажеш?

— Нічого доброго! Погано...

— Що там трапилось?

— Нічого, — прошептав він, витираючи хусткою очі. — Нічого! Сором та й тільки!... Се я до вашої милости прийшов: ти наш старшина тепер, ми вибрали тебе через те, що довіряєм тобі... крім того, ти чоловік добрий і ми тебе поважаєм...

Я спостеріг, що дядько Яким задалегідь приготував сей початок розмови і ждав, що він скаже далі.

— Я прийшов до тебе, щоб ти запізвав його до суду, або иньшим чином заборонив...

— Кого до суду?

— Мого сина Михайла, який мені більше не син!

— Щож він таке зробив?

Старий провів хусткою по очах і подивився у низ, а його ліва рука міцнійш здавила шапку.

— Гріх! Великий гріх! Ох, соромно мені й розказувати!... Смерть, як соромно!... Він мене, свого рідного батька... Дивись, отаким манісеньким я його на своїх руках носив, усім йому догождав!

Дядько Яким був дуже стурбований. Його поспнілі губи скривились, очі заморгали.

— Сідай, дядьку! — сказав я. — Заспокійся!

Він сів.

— Пиши! — почав він далі. — Запиши се! Нехай усі знають, що старий батько запізвав сина свого до суду, через те, що син вигнав його... з власної хати вигнав! Я сам будував сю хату, як слід построїв, по хазяйськи. Звісно — господарь, як же без свого дому? Я увесь свій вік по хазяйству клопотав... усе для сина старався...

Він замовк і одвернув ся. Чутно було, як він схлищував.

— Пиши!

Я взяв шмат паперу і написав: „Протокол“.

— Пиши так: Яким Різван обвинувачує свого сина Михайла, якого він вигодував, виростив... Так, так! Виростив! Один Бог знає, як я його беріг і кохав!... Він же у мене один тільки й був!... Я мав надію на старости літ найти в йому утіху, опору... Замість того він мені говорить... Знаєш ти, що він мені сказав? „Ти старий дурень — каже — через тебе пропадає хазяйство... Я буду жаліти ся на тебе у суд і прохати-му, щоб тебе одрішили од хазяйства... і геть вислали“. Се він мені говорить, моє дитя!

Старий довго ходив по хаті, далі підійшов до вікна, витер шапкою спітніле скло і почав дивити ся.

Видно було, що він плакав, проводючи по очах рукою, в якій держав хустку. Він довго мовчав. Нарешті я гукнув на його.

— Що? — спитав він ледве чутно, подивившись на мене.

— Розкажи мені, як се все було. Сідай.

Він сів.

— Стривай, я тобі все розкажу!

Голос його дріжав.

— Усе село знає... скільки у мене добра, — а я сам усе се придбав... Дякувать Господеві, у мене всього доволі! Я можу жити, як пан... Один ліс тепера більш 500 карбованців варт... Ліс сей я сам виростив, викохав, як своє дитя.. Кожне деревце я знав, обстригав, підчищав; кожен дубочок у мене ріс прямо, як сьвічка! Я думав: усе се дістанеть ся йому, моему любому синові, — нехай же він ні в чому не терпить недостатків... І слава Богу, у його, здаєть ся, всього доволі!

— А він щож? Продав що-небудь із твоєї власности?

— Ой, Боже мій! Боже мій!

— Він мабуть продав частину землі?

Старий замахав головою.

— Мені землі не так би жаль було.

— Виходить, що він ліс продав?

— Продав і його вже рубають... Не можу я сього бачити... Ох, краще-б я вмер...

— Кому-ж він його продав?

— Тото бо й є! Я може не так сокрушав би ся, як би він продав його чесному чоловікови... Він продав його отому розбишаці Тимошеви, що ніколи йому й грошей за його не виплатить. Тиміш усе своє хазяйство провів, а тепер і иньших хоче з торбами пустити.

Він знову замовк.

— Я обімлів, як почув про се. Мене навіть і дома не було, як він продавав. А коли вже скінчили, мені розказала про се Стеха, його жінка. Я думав, що я з ума зійду. Він продав ліс і без мого, значить, дозволу! Я не міг діждати ся, поки він вернеть ся з города, щоб спитати його, як се він посьмів розпорядити ся так із мою власністю... Над вечір він вернув ся. Він сказав мені „добривечір“ — і нічого більше! Я його питаю: „Чи правда тому, сину, що ти продав ліс?“ „Правда“ — каже. „Та як же ти сьмів се зробити?“ „А так — каже — я на се маю право!“ „Чий же по твоєму ліс?“ „Мій“ —

каже. „А не мій?“ „Був — каже — твій, як я був малим. А тепер я в літах і він мій!“

— Потемніло у мене в очах, я ледве здержався на ногах. Так, так, синок! „А мені щож тепер робити?“ „Ех — каже — доживай ти тихесенько свого віку, от і все!“ „І ти вже ні на що мого согласія питати не будеш?“ „Ні“ — каже. Тут я вже не міг більше видержати. „Ні — крикнув я — се все моє! Поки ще хоч іскра життя в мене є, я тут хазяїн! Що ти там із мошенником Тимошем сторгував ся, се не моє діло?...“ „Заспокойсь — каже — тату: ліс, який я продав, мій. Я зробив контракта і вже отримав завдаток“. „Деж завдаток?“ — питаю я. „Потратив — каже — се ще на тім тижневи було“. „Віддай йому назад завдаток, роби, що хочеш, а мого ліса не получиш!“ — кажу.

— Тут він схопив палицю і вдарив мене!... батька!... Так... Присягаюсь Господом Богом, він схопив палицю і вдарив мене.

Лице старого спалахнуло і сльози одна за одною покотились по його щоках. Помовчавши він спитав:

— Чому-ж ти не пишеш?

— Розкажи все! Тоді я запишу.

— Мене не боліло, як він бив; коли-б хата завалилась на мене, то й тоді-б мене не боліло. Боляче мені було від того, що він, мій Михайло, підняв на мене руку! Ось що мені боляче! Чи розумієш ти се? Як би мені сказали, що зараз настане кінець світові, що все згине і зостануть тільки один я — старий Яким, я швидче повірив би сьому, ніж... ніж тому, що мій син... Я цілу ніч не міг очей студити... На серці було так пусто, так холодно... Борони Боже від сього, але у мене на душі було так, мов би у нас хто-небудь умер, або я сам перестав жити. Я був як у тумані...

— Нарешті засірів ся день. Я сидів і курив свою люльку, коли ввійшов Михайло. Він став у дверях і так злісно подивився на мене. Я схилив голову і плакав. Я не міг вимовити ні слова. „Слухай — сказав він мені — як ти ще раз надумаєш вмішати ся в мої діла, то зараз же геть вплетеш!“

— У мене знов потемніло в очах. „Хто геть вилетить?“ „Ти“ — говорить. „Ні, не я — гримнув я зіскочивши — а ти, ти, собако!“ Я трохи було не схопив його за горло. Тут прибігла Стеха з страшенним криком; не доведи Боже, як вона кричала! — і кинудась на мене. Я обороняв ся. Тоді і син прибіг із мітлою і почав нею бити мене по руках. Обое вони били мене, аж поки я впав.

Лице старого то блідніло, то червоніло. Він підняв ся зі стільця і почав ходити по хаті. Я не сказав ні слова і дав йому час заспокоїтись. Довго ходив він по хаті.

— Краще-б мені в темній могилі лежати, ніж дожити до такого сорому! Ну, скажи сам, чи не краще-б було? До чого я дожив? Сили вже нема у мене, а довго хиба й розум стеряти?

Він знову провів хусткою по очах.

— А тепер що я робити-му, як він мене з двору вигнав?

— Як? він вигнав тебе з двору?

— Вигнав... Тим-то я й прийшов до тебе. Ти наш старшина. Ми тебе вибрали... Що там закон говорить? Має він право мене з двору вигнати? Тоді я у власнім лісі розшукаю собі дубка, петлю на шию та й...

— Не має він права вигнати тебе, дядьку Якиме, не сьміє він сього!...

— Не має права? не сьміє? Так на щож він се зробив?

— Так він справді вигнав тебе?

— Побий мене Бог, вигнав! Я вже дві ночі на соломі спав... у такій холод!

Він простяг до мене свої руки.

— Дивись, як дріжать мої руки від старости й холоду, — бачиш?

Дядько Яким раптом схопив себе за голову, почав рвати на собі волося і плювати на його.

— Сором вам, сором, сїдини мої! На голові дурня ви посивіли, дурня, який тепер дріжить від голоду й холоду!

Страшний був вид старого з широко розкритими погаслими очима і піною біля рота...

— Дядьку Якиме!

Мовчить.

— Дядьку Якиме!

— Що?

— Перестань, не годить ся так! Заспокій ся!

— Не годить ся так! А так годить ся, щоб я на старости літ оставав ся голодний і без приюту?

На дворі вив глухо вітер.

— Чуєш? Сю пісню я дві ночі під ряд слухав там, на соломі... Пиши-ж! Запиши все: і те, що я плакав, що я волося на собі рвав. Як що єсть на се який-небудь закон, нехай поступлять по закону. Коли ти мені скажеш: „Дядьку Якиме, по закону ти повинен убити себе“ — я се вицвню! Скажеш: „Ти повинен повісити ся, дядьку Якиме“ — я тут-же повішусь! Тільки по закону, щоб усе було. Так... перший раз за життя свого переступив я отсей поріг, до сивини я дожив, ні з ким ніколи не судив ся. А тепер... І з ким же! З рідним сином.

Він усе ще дивив ся на мене своїми помутнілпми очима і знову розплакав ся.

— Я був такий здоровий... за трьох я міг робити. А тепер уже немає сили, я зовсім ослаб. У мене все бо-лить: і руки, і ноги, і тут, і там... А в груди коле, як голками... Не в моготу мені більше робити, лежу на соломі, як гнила колода, — бачу: там непорядок, там — гнє, псуєть ся. Мені-б треба підняти та на місце поставити, як водить ся в хазяйстві, а я не можу, мої руки мене не слухають. Розумієш? Ти пишеш?

— Почав уже.

— Тільки все запиши! Запиши, як я плакав...

Я писав. Він мовчав.

— Можна тут курити? — спитав він.

— Можна.

Він закурив. Згодом він мовчки підійшов до стола.

— Дядьку Якиме!

— Чого?

— Слухай, що я написав.

Я прочитав йому протокола.

— Так ти хотів?

— Так. Але я ще не все сказав. Я хотів ще прибавити, що Стеха гірша сто раз і ненависнійша мені від сина. Вона все лає мене, вона його доводить до того, що

він бє мене... Дітей — і тих оддалила вона від мене. Вони так мене любили. Тільки покажусь було, вони вже й біля мене: „дідусю“ та „дідусю“. Ох! а тепер старший онук уже кричить на мене: „Не вязни — каже — геть іди!“ Щож далі буде? Певне швидко й діти почнуть мене бити... І все отсе — її робота! Вона нас стровлює. Ранійш було вона при мені і рота не сьміла роззявити. А отсе одного разу ранком чую, говорить: „Я твого старого собаку більш не можу терпіти. Коли ти його не проженеш, я з тобою жити не хочу. Покину дітей, хазяйство і піду геть!“

— Яка фуга! — сказав увійшовши соцький.

— Страшенна фуга! — мов крізь сон додав дядько Яким.

— Усі дороги замело!

Дядько Яким схилив голову.

— У лісового зьвіра і то своя берлога єсть... У одного мене нема ніякого притулку!...

І він знову залив ся сльозами.

— Дядьку Якиме!

— Чого?

— Єсть у тебе сьвідки, як він тебе з дому вигонив?

— Єсть: Радивон, Бугай, Зузуля, Клим...

— Добре.

Я закінчив протокола і ще раз прочитав його Якимови.

— Може ще що-небудь прибавити?

— Ні, нічого більш.

— Ну, добре. Так от ми зипіземо його до суду і поступимо з ним як слід по законам.

— Так! Тепер прощай!...

Він повернув ся до дверей і почав обв'язувати ся хусткою по верх шапки. Але-ж ледве він трохи одчинив двері, як вітер і сніг вірвались у хату. Дядько Яким увесь скорчив ся.

— О, Господи, який холод! І мені знову прийдесть ся спати на соломі...

Він став і піднявши очі в гору, грізно промовив:

— Ну, Михайле, мій любий сину! Бодай тобі ніколи не знати щастя! Пошли тобі Боже на старости літ терпіти голод і холод і в чужих людях шукати прихилища і шматка

хліба. Пошли-ж і тобі Господи дожити до такого нещастя, до такого сорому, як дожив ся я, твій рідний батько! Дай Господи, щоб...

На останніх словах Яким зразу обірвав ся, мов би злякав ся чого.

— Ой! — крикнув він. — Господи Боже мій, не слухай мене! Всохни мені язик за такі слова! Господи, не карай мене, старого дурня! Як? І земля не розвернулась передо мною, щоб прогинути мене?

Він повернув ся до мене і швидко заговорив:

— Старшино, слухай! Віддай мені сю бумагу! Скільки слід заплатити за неї? Візьми! Ось тобі семигривенний!

Він почав шпортати у себе в кишені.

— Помутилось мабуть у мене в голові, я сам не знаю, що говорю. Що я сказав? Ох, стривай, стривай! Правду він казав, що я з ума вижив. Який я батько? Батько, що проклинає своїх дітей!...

Він перехрестив ся.

— Господи, збав мене од грішних помислів! Зле серце має чоловік і злий язик!

Він знову повернув ся до мене; він увесь дріжав, мов у пропасниці.

— Слухай! ось на тобі 20 копійок! Дай мені сю бумагу! Оддай її мені! На що вона тобі? А я не хочу скаржити ся. Я краще стерплю. Як-небудь, та вже зладить ся! Він лучшим стане, я знаю! Не дасть же він рідному батькови умерти з голоду і холоду.

Сердешний дідок здаєть ся збожеволів. Він неспокійно озирав ся, лице його скривилось. Він кинув два гривеньки на стіл і взяв протокола. Руки його дріжали.

— Можна? — спитав він.

— Візьми! — сказав я.

— Спасибі! Одного ще тільки прошу у тебе, не говори йому про се, а ні-ні... наче я й не був у тебе.

— Добре.

— Спасибі тобі!

Він зімняв протокола в руках і порвав його на маленькі клапті.

— Бачиш! Нехай ніхто не знати-ме, що я приходив жаліти ся! Адже ти нікому не скажеш?

— Ні, ні, дядьку Якиме!

— Ну й гаразд! Тепер я піду. Я піду прямо до дому. Нехай йому Бог поможе у продажі. Слава Господеви, що є що продавати, — у його ще доволі остаєть ся. Тільки-б Господь здоровля дав! Правда?

І не дожидаючись моєї відповіді, старий почав далі:

— Одного я тільки боюсь, що Господь може почув мої слова... Чи довго до гріха? Я дуже гарячий, а з гарячу можу Бог знає чого наговорити. Як легко тоді свою душу погубити. Деж се моя палка? Ага! Ось вона! Тепер прямо до дому! Ще раз прошу тебе: будь ласка, нікому не згадуй про се, а особливо йому! Спасибі тобі за клопоти і прости мене Христа-ради!

— Прощай, дядьку Якиме!

Він одчинив двері і вийшов.

До краю здивованій такою глибокою любовю нещасного батька, я вийшов слідком за старим і довго проводжав його очима. Він ішов увесь зігнувшись, безперечно кутаючись у свою драну свитину і міцно обпираючись на палку.

Метіль не вгамовувалась і вітер усе так-же страшенно вив.

II. Вербя.

Казка на позичену тему.

Давно се було.

Підняв ся з Чорного моря сердитий вітер і почав він дути у широкі лимани. Ні бистрому Дністровя, ні сьвітлому Бугови, ні самому батькови старому Дніпрови не стало давньої воді вилити у глибоке море свої води, і повернули ся ріки назад і, розсердившись, високо підняли над берегами каламутні, буйні хвилі. Дністер зілляв ся з Бугом, Буг — з Дніпром, менчі річки пішли за старшими братами, і — гой-гой! Де степи були, розлило ся друге море. Де ходили зі скрипучими возами круторогі воли, де добрі молодці чумакували, по тим шляхам

поплили тепер осетер та білуга, витріщивши очи на невидані земні чуда, що затопила вода: на хати й церкви, на отари й ниви, на вишневі садочки й баштани з кавунами та динями, на млини й на вітряки, на козака з люлькою, на бабу в запасці, на дитину в сорочечці, на Жида в корчмі.

Багато людей потонуло, а багато і живими занесло у свій простір сердите море. Ні, то не так щось чорніє над водою, то видніється кладка, а на тій кладці — баба. Як стала вода підіймати ся, була баба на річці: прала, праником била чоловікову сорочку; ударила сизая хвиля і одірвала кладку... Поплила баба, як була, з праником і з сорочкою, далеко-далеко, — аж у ті землі, де сонечко домує, де воно, яснее, після жаркого дня лягає одпочивати на зелену мураву під блакитнее небо. Сонце спить, а місяць кругом його ліжка вартовим ходить — дивить ся, щоб часті зірочки, що твої діти малії, не грались, ясного сонечка своїм пустуванням не будили.

Як попала баба у невідоме соняшне царство, обімліла і ледве жива зосталась: такі дива там побачила! Але потім онамяталась, огляділась, роздумала, і став немилим їй білий сьвіт: дитину вона згубила, чоловіка немає, батько з матір'ю далеко, а кругом — хоч би людина жива! Тільки місяць по небу ходить і косо поглядає на бабу жовтими очима.

— До сього часу у нас чоловічого духу ні нюхом, ні вухом не почувеш, ні очима побачиш, а тепер — на тобі! Живцем-живісенька відкілясь узялась бісова баба!

Ходить місяць, думає сю думу, а сам мовчить. І все мовчить. Вербни не шумлять, вода не хлюпоче. Як ударить ся баба грудьми об сирю землю-матінку, як завне:

— Гірка-ж ти доле моя! І на що я дурна баба жива зосталась? Краще-б же мені сироті плигнути з кладки до риб у синє море... Ой, лишечко! Деж моя дитина, деж моя дружина?

Голосить баба не годину, не дві, а цілу ніч; та так голосить, що зірочки миготять із переляку і шепочуть одна одній:

— Ой, дівчаточка, розбудить вона нам яснее сонце!

Потяглось сонечко на своїм муравчатім ліжкові і розсипалось по сьвіту зстоте проміння; піднялось воно, обіперлось підборідєм об землю, глянуло суворо по небу ясними очима, — і місяць потуск і поблід, як винуватий, зірочки полохливою отарою побігли з неба, а хмари, там десь аж за сопцем, почервоніли, мов би засоромились; як же се так сталось, що не дали сонечкові спокою? як же рано заставили його почать ясний день!...

Перелякалась баба. Ще-б тобі! — стоїть перед нею само ясне сонце, що твій добрий козак, і так уперто на неї дивить ся.

— І чого ти, дурна бабо, репетуєш? хиба тобі не подобаєть ся тут? боїш ся, що плохе життя буде? Е, ні! Твоя Україна перед моїм царством — мов зима перед літом. У мене тут ні голоду, ні холоду, ні нужди, ні роботи, ні сіву, ні неврожаю, ні подушного, ні рекрутчини, — живи, як у Христа за пазухою! А ти плачеш і розбиваєш мені сон! Подумай: чи гаразд же буде мені, сонцеви, дякуючи тобі, ходити заспаному, мов на похмілля парубок? Шлях мій над землею великий, і всякі люде мене бачуть, а у мене очі злипають ся, наче хто віка медом намазав!

— Ой, як же мені не кричати, яснее сонце? — одмовляє баба. — Нема у мене дружини моєї, ні дитини моєї, нема батька, нема неньки, ні біленької хатинки! Осталась я одна-однісенька сиротою на сьвіті.

Замислилось сонечко і, подумавши, говорить:

— Торкни лівою рукою оте дерево...

Торкнула баба дерево рукою: еге! дерева як не було, а) замісь його — високий віз; на возі дитина сидить, бублик гризе; за возом чумак бреде; у смолі сорочка, у дьогті штани, в зубах люлька... Іде та на волів погукує: „Цоб! цоб! сиві-круторогі!...“

— Та тож мій Опанас! — скрикнула баба.

А чумак до волів:

— Тпру!... Тю, скажені!

Встромив пугу в землю і каже:

— Отсе добре, жінко, що ти не втопилась, бо я вийшов у дорогу не поснідавши, і хочу їсти, як наш Рябко,

бісів цуцик. Топи, моя ластівко, піч, та годуй чоловіка борщем.

Зажили Опанас із жінкою і дитинкою на краю сьвіта, як у царстві небесному. Чи довго, чи коротко вони так жили, але заскучав Опанас без людей.

— Щож се за край? — жалієть ся. — Нема ні базарю, ні сусід, ні шинка... Тут умреш, так і на поминки нікому прийти!

І почав він, щоб не скучно було, лупити свою жінку. Жінка в сльози; а так як вийшла у їх ся тамошня нічю, то сонечко знов переполошилось.

— Ну, що там? — закричало воно зі свого ліжка на Опанасову жінку. — Чи мені знову підіймати ся з першими півнями? Чоловік у тебе єсть, дитина єсть, — кого ще треба?

— Нікого мені не треба, яснее сонечко, хйба чи не буде твоя ласка подарувати мені пару молодниць-сусідок, щоб було мені безталанній з ким словом перекинути ся, кому пожаліти ся на розбишаку-чоловіка. Чоловік мій, як там був шибеник і п'яниця, таким і тут зостав ся: зато-скував, катової душі віра, за своїм товариством-гультьями, а мої ребра в одвіті.

— Дурна ти! — сказало сонце. — Хйба я не показало тобі дерева, з якого можна зробити яку хочеш кумпанію? Іди, уйми свого Опанаса, та щоб я більше вас і не чуло, а то буде вам!

Опанас, попобивши жінку, заснув. Проснувшись — очам не вірить: народу кругом, як на ярмарку! Та все знайомі, та все камрати-приятелі! Ось і пан голова, і пан староста, і сусід Остап Козолуп із жінкою і молодим Козолупенком, і кум Охрім, і старий корчмарь Янкель зі своєю балабустою і Жидинятами: стоїть на килимі, таласом покрив ся, заповіді на лоб навязав, — молить ся... Ге-ге-ге! то-то славно! усе село, що потонуло там, за снім морем, воскресло і стоїть на ногах, як живе.

І почали усі ті люде у-купі жити-поживати та добра наживати. Що день, то більше їх у соняшному царстві: ростуть, як печериці після дощу. Треба козакови наймита, хазяйці — наймичку, бють чолом Опанасовій жінці:

— Пані-матусю! будьте ласкаві — дайте доброго парубка, чи добру дівку до нас у двір!

Піде Опанасова жінка в ліс, доторкнеться до того дерева, що їй сонечко показало, — „ось вам і наймит з наймичкою, добрії люде!“

Садки посадили, криницю викопали, ще й журавля поставили, церкву построїли, млин, Янкель шинок одкрив... Не житя, а так таки масниця!

Прийшов великий празник — Сьвята Тройця. Убралась-розрядилась Опанасова жінка: квітчаста на їй плахта, корсетка з найкращого зеленого сукна, уся червоними квітками розшита, завіска і білі рукави шовком повишивані, усякими колірами одливають, коральове намисто з дукачем, — король, а не баба! Іде вона до церкви, виступає червоними чобітками на срібних підковах, — усі їй дорогу дають, шапку перед нею здіймають, кланяються їй до пояса, бо як же таки дітям не почитати своєї рідної матери? А коли розсудити по правді, то Опанасова жінка була усьому селу замість матери.

Входить баба у храм божий і бачить: на її місці — самому почотному — стоїть незнайома молодиця, така видна в себе, велика та огрядна, а лице темне, як у Волошки, і суворе; брови над перенісям зрослись.

— Одступи геть! — сказала Опанасова жінка.

Мовчить молодиця, наче в рот води набрала і ні з місця. Розпалилось серце у Опанасової жінки.

— Хто ти така, молодице? — каже вона. — Відкіля ти взялась, що наважилась ставити мені ногу на чоботи? Треба знати би вороні своє сїдало, то воно-б краще було!

— На займай мене, бабо! — похмуро одповіла молодиця. — І тобі, і мені від того краще буде.

— Як же не зайняти! Геть піди з мого місця! Я старша тебе!

— Неправда твоя, Опанасова жінко! — усе так-же поважно одповідала суворя молодиця. — І старша я від тебе, і більшого почоту варт.

Засьміялась Опанасова жінка.

— Дотепна-ж ти на жарти, моя красуне, та жартам тут твоїм не місце! Бачиш, скільки тут людей? Усе се мої

діти, і всі вони, як одна душа, почитають мене за матір, а ти чим похвалиш ся?

— І дітей у мене більш твого, Опанасова жінко! Не просту молодичю ти бачиш перед себе, а саму Матір-Сиру-Землю.

Злякалась Опанасова жінка, одступила було... але бабське серце взяло верх над розумом.

— А мені яке діло? — закричала вона злісно. — Хоч би ти й справді була Мати-Сира-Земля? Не я до тебе, а ти до мене прийшла не звана, не прохана, да ще мене, хазяйку, з місця зганяєш! Геть піди! Я тут пані, а тебе ми не знаєм і знати не хочем!

І зіпхнула Матір-Сиру-Землю з почотного місця. Подивилась Мати-Сира-Земля глибокими темними очима, і — мов залізні бруся покотились із камінної гори — загуркотів її голос:

— Дурна ти, чванлива бабо! Не вмiла ти пошанувати мене у себе, так я-ж по своєму пошаную тебе у твоєму дому, і не вирвати ся тобі із моїх рук, доки сьвіту-сонця!

Кинулась Опанасова жінка тікати, — не тут то було: ноги як приросли. Дивить ся вона навкруги себе помутнілими од жаху очима: ні церкви, ні людей. І в-шир, і в-подовж, з переду й з боків тягнеть ся зелена рівнина; кулики передітають із одного місця на друге; небо сіре та кисле — наче в Литві. Глянула баба на себе: ноги загрузли по коліна в болото, сіра кора повзе од землі в гору по білому тілу... доповзла вже до пояса... Ще трошки — і буде Опанасова жінка не баба, а дерево: те саме, в якого вона воскресила у невідомій країні своє село.

Заголосила сердешна баба:

— Матінко - Сира - Земле, прости! Не погуби мене, безросудну!

І знову пробуркотів залізний голос:

— Не я тебе гублю — губить тебе похвальба твоя! Було-б не хвалити ся тобі своїми дітьми, що з верби набрала, не була-б ти тепер сама вербою.

І вдягла сіра срібляста кора Опанасову жінку: тіло зробилось деревом, ноги — корінням, підняті до неба руки — двома товстими гильками, волосся, що в передсмертний час до гори піднялось — молодими віточками. Замість баби похилилась над болотом сіда, розкидиста верба...

Від тієї верби і пішли верби по всьому божому світові; скільки дітей було у Опанасової жінки, стільки й верб родилось від того дерева; і як легко Опанасова жінка переробляла верби на людей, так-же легко приймають ся скрізь із верби гилки.

Встроми в осени на березу ставка або коло криниці в землю вербову гилочку: вона зазеленіє до весни. Рік, другий, третій, — глянь, над твоїм тихим ставом уже нахилилась круглим гиллястим шатром верба. Нахилилась, стоїть як із срібла вилита і тріпочучи шумить під вітром своїм блідо-зеленим, з сивиною, листом, мов би нагадує далеке мнуде, мов би плачуть ся на свою гірку долю.

З ДАВНЬОГО МИНУЛОГО.

ПРО ОЛЕКСАНДРА ЯКОВЛЕВИЧА КОНИСЬКОГО.

Стояла люта зима. Чи була вона й справді такою, чи то нам так здавало ся, але ми, південці, сю зиму сильно терпіли од морозів: се була перша зима у Водогді по переселеню нашої родини з України.

В антрактах між уроками рознесла ся чутка, що „привезли ще одного“, і ми кинули ся в низ до швейцарської і на ганок гімназії: через невеликий пляц, на подвірю губернаторського будинку справді стояла вкрита інеєм тройка коней, а коло неї — жандар. Така звичайна річ в ті часи!...

Ми, гімназисти, прислухали ся до того „привезли“ з великою цікавістю. Години за дві вже ми знали, що привезений — „политическій“ і не Поляк. За обідом я сказав про се батькови. Обличчя в його поблідло.

— Знову привезли!... Да коли-ж сьому прийде кінець?!... — Устав ізза стола, одіг ся і пішов кудись...

У вечері вже сильно топили у флігелі, переносили ліжку, стільці, умивальник, а в годині десятій приїхав і оселив ся в нас Олександр Яковлевич Кониський. Се його привезли в 1862 р. з Полтави, а батько сказав: „Се наш земляк із України“.

Ми, юнаки, дивили ся на політичних засланців як на мучеників, як на людей вищого порядку, ідейних, кра-

ших; та й не ми одні, а вся Вологда, всі навіть так звані аристократи приймали в себе засланців, уважали їх цвітом, запрошували бувати і по славянському звичаю витали їх хлібом-сілю, кормили й поїли. Адміністративні політичні веди перед поміж вологодським суспільством.

Олександр Яковлевич, в той час молодий чолорік, веселий, енергічний, гострий, різко-сьміливий в думках — зачарував нас.

Його любов до вітчизни — не знала границь. В змаганнях і в спокійних бесідах він доходив до крайностей: він бачив в Україні одно лиш гарне, красиве, живуче, на темні-ж плями і на злі сторони нашої вітчизни він ніби закривав очі. Само собою розумієть ся, що за народ уважав ся тільки простий нарід, селяне; вони ідеалізували ся до крайности, їм, бідолашнім, начіплювали ся всілякі добродітелі. Все се було крайністю, але все воно мало незвичайно гарний вплив на молоді душі і розум наш, синів кріпацького віку, що бачили і застали ще „Машок“ і „Ваньок“ без людського обличчя, яких водили „на конюшню“ і віддавали ганебній карі на тілі.

Тієї зими Олександр Яковлевич запопадливо працював: то він дослав до „Основи“ вірші, то займав ся перекладами на українську мову. Тоді, при мені, він укладав арифметику на рідній мові для народних шкіл. Він твердив і глибоко вірив в те, що для розвою народу, для його освіти потрібні найлекші способи засвоєня сих знань: для Українця лекше вивчити нове, невідоме на рідній своїй мові, ніж із початку трудити ся над вивченем російської мови, щоб потім на тій мові набувати позитивного знаня. Він вірив у справедливість сього, а також і в те, що 23 мільони українського народу чекають того, і через се ні звідки не буде перепон і перешкод.

Пригадуєть ся про Олександра Яковлевича тільки загальне, деталі-ж минулого, так інтересні, заслонюють ся зараз тугою з приводу його смерті. Ще живий, теперішній, недавній чоловік стоїть перед очима і заслонює ще колишнього.

Але з подробиць ось що я памятаю добре, і думаю, що воно має вагу для оцінки його, яко суспільного діяча.

В нас, у гімназії, було двох учителів російської мови: в нижчих класах д. Бунаков (відомий діяч народньої осьвіти) і Левицький. Останній викладав „словесність“, учив нас по „Хрестоматії“ Галахова так марудно, по рутинерськи. Він давав нам теми: „Кремль при дунномъ свѣтѣ“, „На развалинахъ замка въ Швеції“ і т. ин., де „брега безмолны“ грали величезну ролю. Свого особистого, власної душі, власної думки, власної форми і стилю — він „не допускалъ“. Деякий час у старшому класі його заступав д. Бунаков, і перша тема, яку він дав — було описати якийсь випадок із власного життя, або щось таке, що бачив власними очима. Ми зраділи такій новині і почали писати. Я написав багато й марудно про випадок, сьвідком якого був сам: на ловах невмісне застрелив ся молодий чоловік, наш сусід. Мене, одинацятилітнього хлопчика, сей випадок сильно вразив; я не міг ніяк забути горя і розпуки його молодої жінки, її матерп, як у вечері привезли трун сього юнака. Я все се описав, але почував, що списав не до ладу: тут було „вступленіє“, „изложеніє“ і „заключеніє“, було все, як нас учено, але все було, на мою думку, мерзено. Я побіг до флігеля... Олександр Яковлевич уважно вислухав, прочитав і порвав на шматки увесь мій твір.

— Отсе так... тепер ніч на дворі... Ідїть миттю, лягайте спати, забудьте все, що писали; а в ранці сїдайте і пишїть зовсім так, як отсе ви менї розказували. І завжди пишїть те, що бачили, що чули; пишїть так, як горорите!...

З того часу я у д. Левицького більше 2 не мав.

Я писав завжди по заповіту Олександра Яковлевича так, як говорив, але я до того додав ще одно: я пишу не тільки так, як говорю, але й так, як думаю й почувую...

Записавши на своїому віку не одну стопу паперу, я не можу не памятати, що перші прочинки сьвідомої любови до вітчини розвинули ся під впливом його; дякуючи йому я ніколи не забував про свій нарід, жив із ним, навчав ся в його, і що міг і як міг, передавав суспільству в своїх маленьких оповіданнях. А що се так, в тому може

запевнитись кожний, хто тільки читав ті оповідання. І в них заслуга Олександра Яковлевича, бо я не один, нас дуже і дуже багато...

От через що я дозволив собі зупинити ся на дрібному випадкові з нашого спільного життя.

Недовго Олександр Яковлевич жив у нашій родині: проти вельми благородного і вельми доброго губернатора, генерал-майора Хоминського виникло підозріння, що він потурає засланцям, і їх вислали з Вологди. Олександра Яковлевича одвезли в Тотьму. Але й тут знайшли ся люде: ісправник, із поміщиків, Макшеєв, дуже гарна людина, прийняв Олександра Яковлевича і привітав його. Потім привезли в Тотьму д. Шелгунова — і гурток збільшив ся.

В Тотьмі Олександр Яковлевич зустрів ся в родині відомого дуки Кокорева з його небогою, Марією Олександровною Пестеревою — „кротчайшею“ — як ми її пізніше іменували, і одружив ся з нею. Кокорев був проти того женіння, але воно відбуло ся через „умыканіє“.

З часів перебування Олександра Яковлевича в Вологді, я памятаю його енергічну участь у збиранню грошей для засланців. Він ні перед чим не зупиняв ся: їздив він і до панів, і до купців, і до урядовців, просив, і просив і збірав. А збирати було для кого: то був страшний час. Масами, по десяти, по двацяти підвод привозили адміністративних засланців - Поляків північно-західнього краю. Стояли морози, стужа була. Поселенців, переважно простий народ, з жінками і з дітьми-немовлятками, обірваних, холодних і голодних привозили в Вологду, а звідсіля розвозили далі, на північ...

Може воно так і треба було, хто його знає, але я можу свідчити, як свідок, що сі масові висилки не були з'організовані і засланці страждали і були глибоко нещасні.

Олександр Яковлевич умів тоді глибоко спочувати і виказувати своє співчуте на ділі.

В 1865 р. несподівано, далеко од дому і родини, в Красноборську, вмер мій отець, лишивши сім'ю і мене 17-літку найстаршого. Тут Олександр Яковлевич зумів віддячити за те, що його щиро привітали... В 1866 р.

Йому дозволено було жити в Бобринці, а потім в Катеринославі, де в 1871 р. нас знову звела доля... Але спомини про сі часи, як і про пізнійші часи життя Олександра Яковлевича не входили в мою програму: иньші його краще знади, і иньші краще мене зуміють сказати про нього тепле й достойне слово.

Кінчаючи на сьому свою замітку, я мушу додати, що немає людей без хиб і недостатків; що всякі рахунки: партійні, політичні, родинні, повинні замовкнути. Смерть — найбільший акт правди і смирення — все покрила і в наших серцях повинен лишити ся тільки жаль, що ще один борець зійшов у могилу, що небіжчик Олександр Яковлевич увесь свій вік служив отверто добру і до останньої хвилини любив свою вітчизну і був їй вірний.

3 грудня 1900 р.

Дмитро Маркович.

ОСИП ШПИТКО.

В И Р І Д.

ОПОВІДАНЬ.

—**—

Х.*)

Не весело було мені на серці, коли я прощав ся з моїм барлогом, з місточком Д. та з могилою Іліновської. Не весело, хоч я йшов до нової трупи ангажувати ся, з надією, що скінчать ся бодай хвилево мої муки. Якась грижа їла мене, сум і тоска налягли на мою душу. Я довго думав тільки про що-лише згаслу товаришку долі і недолі і мені здавало ся тоді, що нема властиво людей на сьвітї щасливих, нема і щастя такого, яке я уявляв собі давнїйше, а все, все кругом видалось мені незглубимою тайною, нерозвязаною загадкою. Я силкував ся розвязати сей проблем при помочи релїїї, християнїзму — та дарма, нїяк не йшло, не клеїло ся, так, як не клеїлась уже й молитва в моїх устах на могилі Іліновської. Весь порядок на сьвітї, суспільний устрій, ба навіть правди релїїїїні видались мені несправедливими, кривдою для мільонів тих власне, які найменше заслужили на ту кривду. Я запитував себе: чому воно так на сьвітї, що одні опливають у добрі та достатках, грішать скільки хочуть, визискують своїх ближніх, кривдять їх лиш на те, аби мали чим оплачувати нові роскоші, значить ся, жпють далеко не по приказу божому — а про те їм легко на сьвітї.

*) Див. кн. VІІІ, стор. 149—168.

жиєть ся, вони добрі, поважані, займають найвисші щєблї на драбинї суспїльного житя, вони всїм трясуть, цїлим сьвітом, навіть церквою, і їх ніхто не потягає до відповідальности; а иньші так гіренько бідують, цїле жите роблять нїби для себе, голодують, постять... а крївава праця не приносить їм навіть стїльки користи, аби мати за що наняти собі людей та попів на похорони? Чому воно так на сьвітї, що одним добре і тут на землї і по смертї на другім сьвітї для них місце запевнене — а другі терплять тут цїле жите і там не надїють ся щастя, бо їх вичеркнено з лїсти гідних божого раю?... Чому воно так?... Аджє Бог сотворив усїх людей людьми однакими і однакі призначив їм ролї, дав однакі права і привїлеї — чому-ж инакше дієть ся?... Аджє Бог хотїв мати всїх людей щасливими, всїх добрими, всїх рівними — чому-ж між ними така ненависть? Чому витворив ся той подїл. ріжницї, пропасти? Чому одні мають у небї царювати, а другі мучити ся... чому?... Аделїна Ілїновська була „повією“... мучила ся, а фатум хотїло, що вмерла майже нагло, вмерла без покаяня, без сповїди... не мала часу навіть подумати про те — і їй призначене пекло — чому?... Роман Луневич проклятий вирїд... терпить на землї пекло, а й по смертї неба відай не понюхає — чому?... Чому воно так?... Аджє Бог всемогучий і всевідучий, і Він іще на мільярди лїт перед сотворенєм сьвіта знав, що між иньшими народять ся Аделїна Ілїновська і Роман Луневич, що вони будуть терпіти крайну нужду, будуть грішити і підуть по смертї до пекла... На щож сотворив нас, засуджуючи вже з гори на вічні муки?... Бог знав теж наперед, що між иньшими народить ся такий а такий чоловік, що він буде жити в достатках, буде студіювати теологічні книги, зістане попом, єпископом, а відтак і папою або патріярхом, його люде будуть іще за житя називати сьвятим, а по смертї — то вже напевно умістять його в калєндарї найперше як преподобного, відтак благословенного, а в кінці таки самі люде прекоңізують його на сьвятого — чому воно так?... Чому одним занадто добре, а иньшим занадто зле? Чому одним із гори призначене добро, а иньшим вічні муки?... Боже, навчи мене,

роз'ясни мені отсю страшну тайну, зідри з очей більмо невіжі, скинь із серця заслону сумніву, зроби так, щоби я увільнив ся від гнітючого, немилосерного тягару, просвіти мене, нехай не мучу ся!...

Отакі думки залягали мій мозок по дорозі з Д. до купелевого місця Р. Тут застав я невеличке товариство, що під „дирекцією“ бувшого театрального машиніста Бергера розпочало ряд представлень.

Я прийшов вечером і ціле товариство застав уже в гардеробі. Запах шмінки і мастиксу увільнив мене від тих спогадів, які мучили мене дорогою, відсвіжив, неначе влив у моє серце якоїсь живущої роси. Товариство прийняло мене доволі радо, вже хоч би тому, що я одиний між ними був музикальний і актором був уже несогіршим. З моім приходом змінила „дирекція“ і репертуар, так, що одного вечера я був актором, а другого капельмайстром. Я оповів усім про наше жите в останніх хвилях з Іліновською, про її смерть... Усі дивували ся, буцім навіть жалували, особливо ті, що власне в найприкрійшій хвилі опустили її — бо застав я тут із тих кількоро. Та в кінці перейшли над нею до звичайного дневного порядку, вилаявши вперед добре і скритикувавши, мовляв, „до споду“ її акторський талант, переконуючи одно одного, що таки „нема артистів понад нас“.

Поводжене тут було доволі слабоньке, ліпше воно й не могло бути. З виємком кількох мірних сил усе иньше не мало нічогосько спільного з штукаю та артизмом. Були се то прогнані із шкіл студенти, то якісь писарчуки, то покоївки і Бог знає яка бранжа. Все те тікало до театру, де-хто шукаючи доброї нагоди до гулящого життя, а де-хто захисту перед ворожою долею. Представлена такими силами драма чи комедия, переставала бути собою, часто була лише пародією. Додавши ще до сего факт, що більша часть акторів, особливо на провінції, запивають ся часто, ходять обдерті, жебрають, натягають публику немилосерно, ба, часто навіть крадуть — годі й вимагати поводження. Публика ошукана раз, другий — держить ся опісля осторонь і від доброго театру. Моя-ж нова трупа була справдішньою мішаниною ріжнородних елементів. Між нами

жандармерія пізнала і увязнила навіть звичайніського, ноторичного і від давна пошукуваного конокрада, а факт сей не викликав між публікою майже ніякої сенсації. Кождий здвигав раменами, як би хотів сказати: „Чи один там є такий самий?...”

Верх суспільности дбає звичайно лише про столицю, а провінцією зовсім не інтересуєть ся. Тим-то й така нужда між акторами і така маса театриків множить ся і упадає. Не дивниця отже, що я, жиючи як раз у часі, коли, як на моє нещастє, театри росли мов гриби по дощи і зникали мов гриби в посуху, переходив такі страшні колії; не дивниця, що й трупа Бергера як швидко з'організувала ся, так швидко й розбила ся.

І знов біда, знов нужда, знов голод...

По трьох тижнях дістав ся я до одного з найліпших тоді провінціональних театриків, що пробував у місті С. Управителем його був якийсь збанкрутований урядник асекураційного товариства. Грав сам не зле, а його жінка, то вже й на столичній сцені могла-б імпонувати... очевидно красою. Взагалі можна було мати надію на ліпше, коли-б не... ще одна важна причина, яка в високій мірі шкодить істнованю провінціональних театрів. Є се заздрість, незгідливість. Не знаю, чому воно так, але оті прикмети хиба ніде так міцно не вкорінені, як поміж акторами. Наколи одно дістане від публіки „браво“, то друге кажить ся, чому не воно. Любимець публіки буває рівночасно зненавиджений до неможливости між власними товаришами. Його обмовляють, шкодять ріжними способами, пеують добру репутацию, старають ся його на сцені „засипати“, так, аби зблямував ся і став неможливим. А коли се не вдаєть ся, то грозять директорови страйком, а сей ратуєчись від банкрутства, поневолі слухає і „дімісіонує“ нераз найліпшу силу.

Таке склалось і зо мною. Публіка любила мене за спів, любила й за гру. За те товариші доти доїдали мені, поки найперше мене не виїли, а відтак і самі не розбрили ся. Кілька осіб узяли мене в оборону, хоч також більше задля докученя моїм супірникам, до яких знов вони чули ненависть. З того поветала між ними страшенна війна.

В часі представлень допускались скандалів, так, що публіка почала звільна сторонити, а з часом таки зовсім перестала ходити до театру. Всякі зусилля директора, аби повернути давнійший стан, okazались безхосенними. Товариство розлетілось, а я лишив ся знов мов на леду.

В С. проживав собі тоді доволі убогий швець, міщанин Тарахкало, у якого завше кватирували провінціональні актори. Не любив він їх, бо не розумів навіть штуки і її значіння, лише спочував їх недолі. Його молодий син Броньо більше вже на тім розумів ся; удаючи великого приятеля акторів, він із ними часто волочив ся по шинках і тратив криваво зароблений гріш. Тарахкали були колись Русинами, та польська культура перелицювала їх так, що навіть говорити по руськи не вміли, хоч і по польськи калічили скандально. Давнійше пан Тарахкальський мав ся добре, крім гарної і великої хати мав ще кілька кавалків поля, була й худоба і коні, та з часом збіднів дуже, так, що иноді забракло в хаті кавалка хліба. Оте обідніне завдячує — як казав — своїй жінці, що пристрасно пила горілку, віддаючи за неї Жлдам усе, що лиш попало в руки. Тарахкало не бив її ніколи, він просто не вмів бити, не вмів навіть сердитись так, як то звичайно сердять ся люде. Лише сварив ся безнастанно, соромив жінку, де лиш міг, але не був здібний до ніякого рішучого кроку. Розумів своє велике нещастє, радив ся соток людей, просив дати який лік на жінку та на своє горе, обіцяючи Бог зна що, але всяка, хоч би й найрозумнійша рада не трафляла йому до переконання; він лиш покинував сумно головою і відповідав:

— То не поможе! так лиш вам здаєть ся! — просто, як чоловік без жовчи.

Жінка вмерла на сухоти, та лишила чоловікови гідну себе наслідницю, 13-літню Франю, дівчину вправді гарну, над вік розвинену, за те морально цілком зіпсовану. Одиноким занятєм її було: пити горілку, пускати сплетні і забавляти ся з ріжнородними підозреними індивідуами. Так її навчила покійна мати. Коли мені про се оповідав Броньо, я не вірив, сьміючись йому в лице, та відтак і сам переконав ся.

Раз приміром, на кілька днів перед своєю смертю, прикликала Тарахкальська до себе Франю і власними руками дала їй 30 крайцарів на горілку.

— На, Франусю, — говорила ледво чутним голосом, — сховай собі, лиш так, аби батько не бачив, будеш мати...

— Хтож вигадав — сказав я обурений — давати такій дитині гроші на п'яцтво? Сеж моральне і фізичне вбійство! Хочете з неї зробити налогову п'ячку, знищити дитину, власну свою дитину спідлити?...

— Та їй горілка нічого не шкодить. Воно бідне таке якесь нездале і мале держить ся... часто на голову скаржить ся... а як трошка випе — то зараз стане инакша...

Всякі мої уваги і просьби не знайшли послуху ані в серці старої, ані молоді. Франя врадувана сховала гроші і побігла бігцем простісінько до шинку.

Старий Тарахкальський знав і про доньку, що заниваєть ся, гриз ся тим, але не вмів собі дати ніякої ради. Франя ходила цілком самопас. Наслідуючи маму, тягла з хати, що лиш дало ся і виносила Жидам за горілку, брала подушки, сорочки з тата, брата, навіть із себе, брала шевські копита, шкіру і иньші знаряди, а як ні, то добувалась нічю до батькової калитки і крада гроші. Старий пізнавав її, коли мала горілку, а коли ні; хоч би лиш покушала — він зараз казав: „О, вже має!...“

Став нарешті все дома замикати перед нею на ключ. — Чекай! — відгрожував ся — тепер уже не понюхаєш! Будемо бачити, звідки візьмеш тепер! — Та й се не помогло нічого. Франя завше була запита. І старий знов їв ся, гриз ся, знов жалував ся, шукав якої ради, обіцявав за неї золоті гори, але вислухавши, по давньому покинував головою, приговорюючи зі зневірою: „То не може! так лише здаєть ся! я вже пробував усіляко!...“

Бувало вигляне, що її нема дома, та зараз і кидаєть ся по всіх усюдах шукати фляшки з горілкою. Франя не пила в місті, лише приносила до дому цілу флящину і тут попивала по троха. Найбільшою його потіхою і найстрашнішою пімстою було знайшовши пляшку з горілкою розбити в очах доньки; з тим страшним актом ждав на неї

звичайно й по кілька годин. Коли прийшла домів — він викликав її на подвір'є, витягав із кишені фляшку і — та-рах до каменя!

— А на! а маєш флящину! — Опісля-ж хвалив ся ще перед сином або передо мною: „Але-м їй показав — фіст! Правда, яка була налякана? Нехай знає, що я не жартую!“

— Бійте ся Бога! — напучував я раз старого. — Та що з неї буде? Та-ж вона вже й тепер налогова піячка?

— Що ви знаєте? — відповів киваючи сумно головою. — Та-ж вона вже й по місті зачинає ходити.

— Як то?

— А так! Хиба я її не здивав оноді з отим якимсь голоп'ятником, що в суді пише?... Дав їй 20 крайцарів. Гадаєте, що дала мені хоч один шелюг?... Пропила...

— Ну, та й ви на се нічого? Не збили ані голоп'ятника, ані Франі?...

— Та як? та що я їй зроблю? Ніби то що pomoже?

— Як то — кажу — не pomoже? Та-ж я бив би доти, доки-б не поправила ся!

— Говоріть ви своє, а я знаю своє! Та де їй уже що pomoже!... Але я тому голодригови із суду... ну, ну! попам'ятає він мене!...

— Не голоп'ятникам грозіть, але візьміть ся до дочки! Я не розумію, аби ви живий і ще здоров батько не дали ради такому смаркачеві?

— Так вам здаєть ся! Як би ви мали дитину, то робили-б те саме, що й я... Що то говорити! От, нещастє, тай тільки!

Говорю бувало Броньови, аби він заняв ся сею справою, коли тато не може.

— А що мене Франка обходить? — відповідав звичайно добродушно. — Врешті вона ще мала, дурна... от, бавить ся...

— Добре — кажу — бавить ся... з писарчуками із суду...

— Направду?

— Питайте тата, він сам здивав їх на проході...

— Ну, хоч би й правда, то що я на те пораджу? — І пішов у місто за направкою, спокійний, безжурний, як би нічого не стало ся.

А мене се боліло, так боліло, що я трохи не плакав. Я-ж собі навіть не виображав давнійше, що є на сьвіті такі тати і мами, котрі так виховують своїх дітей; я й не припускав, аби знайшов ся де такий чоловік-риба, або просто дерево, що таким тоном обжадує власну дитину перед чужим чоловіком. Я ні за що в сьвіті не був би повірив, що 13-літня дівчина може так налогово напивати ся, і живучи під оком батька та 20-літнього брата — обкрадати власний дім і чужих людей та віддаватись розпусті.

Я нагадав собі власного тата... Що він зробив би так із своєю дитиною, приміром зо мною!... Тільки був би я й жив! Адже-ж я не обкрадав його, не п'ячив, ні розпусти ще не знав — а він як жорстоко карав мене! Вправді сьогодні і я не дуже далеко відбіг від Франі, все-ж таки вважав себе висшим морально, бодай о стільки, що не був ще ні в чім налоговим. Мій тато бив мене і соромив перед людьми пноді за ніщо. А тут, коли одного разу Тарахкальського сусідка приловивши Франю на крадіжці курки, прибігла сварити ся, то він запирав дух-тіло, що се неправда, боронив свою дитину перед „напастями“... Дивні річи на сьвіті!...

Я не міг довше дивити ся на се — і втік. Як вийшов раз за місто скупати ся в Сяні, та більше вже й не повернув до Тарахкальського. Тут, в ліску жовтенької як віск лозини так було гарно, так якось любо, так поетично, що тут я й заквартирував ся. Слухаючи плюскоту Сяну та шуму лозини, міг я собі тут роздумувати свобідно, супокійно і довго, ніким не стережений, не підслухуваний, не перешкоджуваний. Роздумуючи отак на самоті я ставав иньшим чоловіком, байдужив собі все на сьвіті, закидав попередно приняті пляни і віддавав ся мріям. Цілими днями і ночами лежав я инколи горілиць і вдивлюючись у безмірну многоту тіл небесних, марив Бог зна про що: як не літав думками по Марсах та Юпітерах, то літав крилами по широких та розлогих степах України; як не бу-

див своїх земляків із віковичного сну силою вимови, силою чуття, силою тонів, то будив їх золотом; як не поривав світа силою, то розумом, як не гуманністю, то цинізмом, безличністю... Але із сего завше таки виходило, що я хотів би був суспільности служити, чим будь, аби лиш дати доказ, що я не такий як иньші, що я вмю ближніх любити, а хоч вони на любов із мого боку не заслугують, то все-ж таки хотів би був їм показати, що я чоловік великий, благородний і за муки, за сльози, за всі кривди плачу їм добродійними вчинками. Нехай і так, що я вирід, але вирід у добрім значіню слова; нехай мене й ненавидять, нехай лякають ся, нехай подивляють та сьміють ся з моєї ексцентричности, але заразом нехай і хвалять і боготворять мое назвище...

Мої мрії не мали ніколи границь, снувались і снувались наче ті тонесенькі павукові тканочки, а що раз то красші, що раз то чудовійші, приємнійші, солодші... Проваджений ними забував я все; лиш деколи вказував ся мені ясний як сонічко образ Естери, та й він зникав швидко. А коли мої думки прибирали конкретнійші форми, то я бажаючи висловитись, виговоритись перед ким-будь, хоч би й перед корчиками ясно-жовтої лозини і побачити оті думки яснійшими, реальнійшими, сказати-б — з боку холодної обсервації — почав був із них укладати вірші. Та читаючи їх опісля я не знаходив у них того, що хотів бачити; не бачив того, що перед тим думав, про що марив; одним словом — мої мрії були зовсім иньші, чим вірші, одні з одними не мали нічого спільного. Се мене гнівало і смутило, я дер оті вірші на кусники і кидав у філі Сяну, а сам пригноблений та втомлений незрозумілою мені борбою духа з розумом, кидав собою об траву, примикав очі і — віддавав ся знов солодким мріям.

Та годі було вічно лежати в траві. Від лежанки боліли боки. Тоді я вибирав ся до поблизького ліса на прогульку, співав собі ріжні знайомі пісоньки, а виспівавши їх імпровізував, не зважаючи на слова, лиш на музику. Співав теж годинами, а сумно ялось завше, так сумно, що иноді аж розплакав ся; чого — Бог зна! От так чогось, з туги, жалю, радости... Були хвилі, коли мені здавалось,

що я розумів себе. Сплакавши, я задумав ся, і знов у моїй голові роїло ся, знов пасмо за пасмом снувало ся таких чудових і зовсім не неймовірних мрій!... От, коли-б мені так стати композитором — Боже! не було-б на світі людини, будь вона і без серця — аби її мої пісні не порушили, не роз'оружили, не витиснули хоч би з висохлих навіть очей сліз жалю, розпуки або покаяня!... В моїх піснях, зроджених у таким зболілим серцю, мусить бути плач, вони мусять бути сумні-сумні... як моє жите, вразпві, як моя душа... Вони будуть сумні — то й люде засумують ся; вони заплачуть — то й люде заплачуть... У ті мої пісоньки я віллю стільки чутя, скільки сам його маю, стільки ніжности, скільки дізнав від Естери... віллю все, що бачу душею і чую серцем, віддам їх світови такими, якими були мої мрії... Не міг словами — то звуками пісень вискажу весь біль і жаль і горе і смуток... Нехай усі знають, що ніхто-ніхто, лиш я один на світі так мучу ся, лиш я один маю сей великий дар так сумно і ніжно разом говорити — не язиком, а музикою; не розумом, а серцем, душею... Нехай усі знають, що я вирід у благороднім значіню і що саме не вони, а я, той ненавиджений, переслідуваний, проклятий ними вирід, до сего здібний, що лиш я в силі зносити такі тяжкі хоч незаслужені муки. Напишу стільки пісеньок, скільки кропель сліз вилив через час мого мученичого жита, скільки буків, погорд, проклонів, зневаг-знаруг відібрав від усіх тих, яким я не те, що нераз у нічім не провинив ся, а яких я навіть бажав любити, дуже-дуже любити... Скільки днів переголодував я і ночей переходив звонячи зубами від грижі та студени, скільки румянців сорому почував на заплаканім лиці, а ударів серця тоді, коли бажючи спасти себе від голодної смерти, сягав рукою по чуже добро, стільки пісеньок їм напишу! Нехай співають і плачуть разом, жалуючи за свої погані вчинки та соромлячись за себе і за мене. У моїх пісеньках виступлю перед світом як будитель духа правди і світла, як геній, як местник усіх кривд сновнених народами на народах, одиницями на одиницях, як віщун свободи, волі, рівности і любви... Оттак співав я і марив. А коли навкучив ся

мені власний голос, я вигравав собі на бзиновій дудочці. Се був найдешевший інструмент, бо в кожній хвилі я міг собі сам його зробити.

Такий побут на самоті, особливо в місцях безлюдних а мені любих, впливав на мене корисно з боку морального, бо мріючи про самі ідеальні річи, я мимовільно позбував ся всякого песимізму, набутого між людьми. За те я упадав фізично та материяльно; фізично, бо позбавлений був усяких хоч би найпримітивнійших вигід (спав на голій, вохкій землі, за дня зносив спеку, а нічю студінь...), а материяльно — бо нічого не заробляв, тратив дармо час, та в додатку що раз гірше обдирав ся, доходючи не раз до такого гидкого стану, що годі було комусь за дня в очи показати ся. На се однак я не мав ніякої ради, чув себе безсиьним, так, як і Тарахкальський супроти свого нещастя. Знайшовшись раз на самоті, чаруючій моє око і душу, я не легко її опускав. Лїнивїв тоді, став отяжілим, переставав журити ся будучим, прозою, властивою ціхою земського житя, а хоч инколи й запитував себе: що буде? — то ся думка швидко улїтала з голови, її витискали иньші, милїйші, гарнїйші... Що мені „завтра“! Іще не одно „завтра“ прийде, іще буде час гризти ся, бідувати, терпіти... а така чудова нагода упоїти душу та зболїле серце солодощами райських мрїй не раз трапить ся...

Мене нічого не обходило навіть власне здоровле. Мені здавалось, що коли я в 19-ім році житя міг підносити зубами 100 кзір. пшениці — то в 80 піднесу бодай половину сего. Хліб, запевненє собі бити?... Пусте! цілковите ніщо! Зрештою — на все те ще час, великий час... Адже я молодий хлопець, 23 роки житя ще не скінчив... Є час!...

А час упливав, звільна, звільна — але упливав не вертаючи, наче ті филї срібнолентого Сяну. Я міг так і згинути, похнюплений у цілих роях фантастичних дум і треба було якоїсь незвичайної сили, важної події, аби мене від них відірвала, справивши на путь істини, на дорогу реальнїйшого житя. І наколи я справді досї не за-

гинув де в лозах із голоду та студени, то завдячую те „важним подіям“, яких ніколи не щадило мені невмолиме фатум.

XI.

Третього тижня побуту над Сяном зайшла в моєму життю важна зміна, що певно теж в значній мірі вплинула на мою дальшу судьбу. Граючи собі та поспівуючи, я й не припускав, аби мене хтось підслухував та інтересував ся — не так мною, як моїми піснями; бо хоч у мріях сягав я високо, високо — то на ділі не дуже любував ся звуком власного голосу та технікою гри на дудочці.

Одного прегарного осіннього передполудня, погравши собі на дудочці, сидів я біля ріки на кривім вистаючім з берега корині верби чи вільхи, і задуманий ловив зором водяні бульки та жмутки біленької мов сніг піни. В тім чую чийсь тихі, повільні кроки.

— Добрий день!...

Немов електрична струя прошибла мене скрізь по тілі. Хто посьмів непрошений переступити пороги моєї сьвятині? Хто поважив ся перешкоджувати мені, будити з моєї любої задуми?... Я оглянув ся. Передо мною стояла висока, гарна, наче з мармуру викута статуя жєнщини. Одїта була не зовсім по візитовому, майже в неїлїжу: яскраві півмешти, звичайна темна спідниця, без катанки навіть, волосє звисало в неладї і кінці теплої, зимової хустки, якою старала ся окрити груди та чистеньку сорочку із сірого полотна, вишиту по буковинськи. На її лиці малював ся якийсь смуток, утома. Пальцями лївої руки крутила жовтенський прутик лозгни і дивилась на мене лагідним зором. Справдїшній образ „Грішницї Марїї Магдалини“.

— Перепрашаю... я відай перешкодила вам... — промовила по хвилі усьміхаючись тим сумним, перелетним сьміхом терплячої жєнщини. — Ви так самі?...

— Сам — кажу, не спускаючи з неї очей.

— Тут, як бачу, дуже приємно... Позвольте й мені сісти коло вас на хвильку?...

— Прошу, се-ж мені ні в чім не перешкаджає. В кінці не маю ніякого права ані дозволяти, ані заборонювати... Я тут чужий, так само як і ви.

— Все-ж право замешканя промовляє за вами...

— Яке право? Я-ж тут зайшов випадково, сьогодні рано...

— Не гнівайтесь на мене, але ваша оборона на ніщо не здасть ся... Я вас уже так як знаю, бачила вас кілька разів, чула як нераз співали, грали...

Мені стало соромно.

— Нехай і так — кажу — то не розумію, звідки вам прийшло ся...

— Мішатись у несвоє діло? Так певно хотіли ви сказати?... Простіть, ще раз вас прошу, що я сьмію вдирати ся в тайни вашого життя... Я бачила вас недавно в театрі... так, пізнаю добре. Ви грали тоді Фіодора у „Драмі одної ночі“ Урбанського. Се роля наскрізь патрістично-польська... а тим часом ви Русин...

— Хиба-ж мені на чолі написано, що я Русин?

— Не на чолі, а в серці... — Тут голос її задрожав і урвав ся нагло, наче з тим словом вязала ся драма її власного життя. — Ви Русин — повторила ледво чутним голосом, спускаючи в низ очи — так, я знала ще тоді, коли слухала ваших пісень... О, ніхто не відспіває руську думку з таким чутєм, як Русин... І я теж Русинка...

Вона сіла собі біля мене, повісила сумно голову і прислонивши рукою очи від сонця, стала оповідати своє життя.

Справді, незавидна й її доленька! Називається Зоня. Її батько був народним учителем в однім містечку східньої Галичини і впав жертвою „względów służbowych“. За те, що в часі виборчого руху посьмів заманіфестувати себе публично як Русин, що з властями переписував ся по руськи, що заложив у своїому містечку читальню „Просвіти“, що осьвічував мужиків — заплатив найперше хлібом, а відтак і житєм. Його перекидали з місця на місце, гонили з села до села, через те й руйнували матеріально і морально, так, що він наслідком грижі попав у сухоти і помер, помер по 24 роках тяжкої служби, бідованя, не діждавшись навіть стабілізації. Першим і най-

гіршим його ворогом був пенсіонований податковий поборець Капульський, старий кавалір, бурмістр і председатель місцевої шкільної Ради. Він побачив у-перве Зоню, коли мала 17 літ жита, та відразу загорів до неї всіми інстинктами своєї звірячої любови. Та що вона не була простою дівкою, яку можна було закликати до свого дому, то він навязав ближші зносини з родиною Зоні. Заходив туди часто, особливо впадав тоді, коли старий занятий був у школі. Старої він не бояв ся, ані не брав її в рахубу; вона була недужа і на тілі і на душі. Побачивши таку грубу рибу, що залицяеть ся до її донечки, просто не знала, де його подіти та посадити, тим більше, що крім Зоні було дома ще пятеро діточок, а тут платня дуже а дуже скромненька... лиш по одній сороччині кинути, по чобіткови — тай пішли гроші. Мати Зоні була собі проста женщина, донька скарбового коваля і вийшла заміж за вчителя лиш тому, що була дуже гарна. До неї теж залицяли ся різні панки та приватні офіціялісти, давали їй гарні подарунки... Не пропала вона, то й Зоні ніщо злого не станеть ся, ніхто й знати не буде. Бурмістр груба риба, він може на їх користь поговорити з інспектором, із старостою, а ті можуть дати ліпшу посаду, стабілізацію... підвешуть платню та перестануть уже переслідувати.

Зоню однак виховував батько по своєму, по руськи, любив її дуже і стеріг, як ока в голові. Вона відпихала Капульського, ховала ся перед ним, але він ставав ся ще прикрійшим. Приносив старій ріжнородні лакітки, давав навіть гроші, задурював її, обіцяючи женити ся з Зонею... уживав ріжних-преріжних способів і в кінці — Зоня сама не тямить добре, як се стало ся.. Мусів її члмось піддурити, підпоїти, бо инакше вона була-б йому за ніщо в сьвіті не піддала ся.

Страшенно тоді терпіла... Батько прогнав її з дому, хотів її і маму і себе постріляти. Бурмістра позневажав на вулиці, за те виточено йому процес і засуджено на вязницю, а крім сего Рада шкільна окружна по перепровадженю дисциплінарного слідства засуспендувала його і лише завдяки інтервенції кількох послів у міністра

дістав „w drodze łaski“ 13 гульденів місячної платні, а то „ze względu na chorobę żony i liczną rodzinę...“

Очевидно бурмістр більше не то що не показував ся, але став його відтак і сам переслідувати. Вправді суд в першій інстанції засудив був його — але він відтак постарав ся о фальшивих свідків, котрі під присягою зізнали, що Зоня приймала у себе ріжнородних людей — і висший суд прихилив ся до тих виводів, засуджуючи ще Зониних родичів на кошти. Пан бурмістр не жартував, стягнув кошти, не готівкою вправді, але — коровою, останньою і одинокою їх кормителькою запла- тив собі...

Мусів узискати сатисфакцію. Адже він видна урядова особа, а його так тяжко позневажано!...

А Зоню розпука брала ся. Їй на вулицю соромно було показати ся, перестала ходити навіть до церкви, плакала лиш безнастанно і журила ся. Гризла ся й мати, жалувала, що дала ся так піддурити, плакала-плакала, а коли довідала ся про засуд виешого суду, то головою товкла об стіну і — другого дня померла на серцевий параліж. Старий теж невдовзі пішов за мамою, умер на сухоти...

Діти порозбирали кривняки, а двоє більших служать: братчика взяв один слюсар на практику, а молодша 12-літня сестричка є покоївкою у судії, саме того, що судив її справу в некористь Капульського.

— І ось уже три роки — кінчила Зоня своє опові- данє — як я їх не бачила. Зараз по смерти батька по- кинула я дім своєї нерідної тітки, у якої перебувала по прогнаню з дому, продавши все зайве з моєї скромної гардероби, і поїхала до Львова шукати служби...

Історія сеї бідної людини зворушила мене до глибини серця. Просто неймовірне, аби на сьвіті були такі шакалі, що такими брудними дорогами доходять до своєї мети. Адже такий Капульський учений чоловік, інтелігентний, він же на те вчив ся?... Страшна річ!

— Довго ви були у Львові? — запитав я Зоню.

— Не цілий рік. Мене приняла до себе одна жінка каменичного сторожа. Дві нас таких у себе держала, та тут було дуже невігідно і я валяла ся у Львові по ріжно-

родних домах, а в кінці заїхала й сюди. Мешкаю недалечко звідси, сама, в домі одної Жидівки. І якимось чином живу. До родини не пишу, не довітуюсь... вони мене не знають і не хочуть знати, зрештою я й сама не хотіла-б завдавати їм сорому. От, вийду часом, зароблю щось, зварю собі обід, а відтак виходжу десь або у поля, або онтуди понад Сян... Я здавна любила прогульки. Та останніми часами щось зі мною діється, чого я й сама не розумію. Лиш раз, один раз почула я вашу пісеньку про козака, якого вбито закривши йому очі червоною китайкою — затагнуто в жито. Ся пісня збудила у моєму серці від давна вже укривий жаль; жаль за утраченим віночком дівочої невинності, за родичами, яких я передчасно зігнала із сего світа, за молодими літами, що так марно, так сумно прогули... врешті жаль іще за чимсь, чого я ще не зазнала, а що будить ся десь у закутку мого серденька — за любов'ю... Мені здається, що я-б так уміла любити, так горячо любила-б... коли-б тільки...

— Коли-б тільки в а є хто полюбив... — докінчив я за неї.

— Так, правду кажете, та я сего навіть і не надіюсь. Хтож би хотів любити просту, звичайну вуличницю?...

— Але-ж сей „хтось“ — кажу — не доконче мусить знати про се!

— Мусів би знати, пнакше я-б його й не любила так, як бажає сего моє серце...

І заплакала нещаслива глибоким, сердечним плачем; ве сльози лились із її очей, але кров...

Я не міг плакати, але жаль і мені стало бідної дівчини, щирій, глибокій жаль, та годі було їй се оказати. Вона говорила правду, не тяжко було їй пізнати і саме тим, що так безпощадно себе обжалувала, привязувала до себе чоловіка, даючи ясний доказ, що вона чиста, невинна жертва страшних обставин та суспільного порядку.

З того часу ми стали щирими приятелями. Вона прибігала до мене часто, иноді по кілька разів на днину. Сіла бувало, оповіла що, нажалувала ся, поплакала — тай бігла домів. Плакала не лиш над собою, але і надо

мною. Я оповів і їй де-що з мого життя... була така щира, мила, така якась, сказати-б, можлива, що мимовільно відчувалося потребу серця й душі — говорити їй правду.

— Знаєте — сказала раз прибігши до мене в побідній порі — від коли я вас пізнала — чую, що я дуже змінилася і то на ліпше. Якимось мені веселіше на серці, легше... Я гадала, що я пропадаю вже, пропадаю на віки!... А тепер маю те переконання, що буду ще щаслива. Боже! як би я вам була вдячна, як глибоко, нескінчено вдячна!...

— За що ж мені? — кажу.

— Вам, тільки вам, бо ви мене збудили, отрясли із того поганого забуття, освітили мою нерозумну голову, впоївши в мене переконання, що коли зірву з дотеперішнім способом життя, Бог не буде мене карати за минуле.

— Більшої карі чей-же годі сподіватися від сеї, яку ви вже перейшли.

— О, правда, сьвята правда... Але... скажіть мені — промовила по хвилі окрасившись легоньким румянцем — чому ви мені кажете: „ви“? Я вже навикла, що мені усі тикають, а ви... я-б хотіла, аби й ви мені тикали, от, хоч би так як... сестрі. Добре?

— Добре — кажу — але в такому разі і я сего зажадаю.

— Я вже пізніше... теж так буду говорити, а так відразу... якимось не сьмію, чую, що я не варта сего...

Бідна дівчина. Адже й вона колись своїм гостям тикала, такий уже там у них звичай. А від мене сего не жадала, бо — каже — „не варта“. І я полюбив її щиро, полюбив справді як сестру, як самотнього тоді вірного друга-товариша, а може, може навіть і більше — бо-ж нема чей на сьвіті чоловіка без крихітки еґоїзму. Коли її не було, то я був неспокійний, чогось мені бракувало, я заєдно спозирав туди, звідки вона мала прийти. Я полюбив її, отсю бідну людину, не так може задля її краси, як радше задля її смутку, задля її сирітської долі, що де в чім і до моєї була подібна. Жаль, співчуте — а від них і до любови вже недалеко.

Зоня часто приносила мені теплу страву, от, так, по-частувати, звичайно як сестра братови. Зразу я приймав.

і їв без найменшого опору, але коли вона замінила почастунки на звичайний щоденний харч, мені стало якось моторошно... не тому, що від неї, ні! лиш жерело грошей, за які вона закупувала харч, видалось мені мутним, якось мене і соромило і немов гризло. Та вона побідила мене моїми таки власними засадами та науками, яких я їй вперед уділював. Ну, і їв уже я від тої хвилі, але совість уже не спала. Треба було щось із собою робити, погадати про будуче, тим більше, що се вже був початок падолиста і холодніло на добре.

Раз пустив ся під саму ніч уливний дощ. Я сховав ся в дупло великої порохнавої верби, що й завше робив у таких випадках. В тім надбігла Зоня і знайшовши мене стала просити, аби я йшов до неї, та там переспав ся.

— Як же можна так легковажити власне здоров'є? — говорила майже плачучи. — Се-ж просто гріх!

— Мені якось глузо виглядає...

— Чому? Що се кого може обходити? Мені се не пошкодить ані крихітки, я-ж часто приймаю ріжних гостей. Тобі — теж ніщо не станеть ся, бо ти знов нікому не знаний. Моя слава давно вже закопана... Ходи! ходи мій бідний братчику!... — І як стала просити, як стала благати — то я пішов, не міг оперти ся солодким, щирим просьбам, просто не мав сили. А зайшов раз — то другий вже таки силоміць тягла, а там я й замешкав.

— Най там люде говорять собі, що їм захочеть ся, а ми мусимо якось вилізти з біди.

Раз прибїгла з міста незвичайно весела і ущасливлена.

— Ромцю! Ромцю любий! Я вже маю службу. За три дні йду до роботи. Боже мій милий! Яка я щаслива! — і далі мене цілувати. — А ти, братчику, не гризи ся, я тебе не опушу, хіба сама сконаю. Хата заплачена на два місяці наперед, тут і річи мої поки що лишать ся. А з харчом — якось то буде, добре, що я вже з болота видобула ся.

За три дні Зоня вже була в службі. Я лишив ся в її покоїку, але він посумнів уже без неї. Вона тут навідувалась до мене що днини, а ніколи не прийшла з порожними руками.

Кільканацять днів по тім Зоня прибігла вечером із величезним пакунком.

— Ромцуню, я тобі щось принесла. А диви-но! Таке гарне пальто, два ґарнітури ще майже цілком добрі, одні то таки мало що ношений. Мій пан хотів усе те продати ганделесови за 5 злр. Та-ж гріх був би! Мав купити Жидюга, то я купила для тебе. Тепер і так холодно, а ти біднятко мав би мені мерзнути? Ні, воліла-б я!

Серце краяло ся на сам лиш спомин, що така добра, гарна, мила, така щира і благородна дівчина мусіла перейти такі страшні колії життя!

Не було виходу, я прийняв і сей подарунок, не маючи і сим разом сили оперти ся її просьбі.

— Моя пані знає все, знає, хто я. Я оповіла їй усю біду і плакала... Вона мене дуже полюбила. Питала сьогодні, для кого я купую оте одіне. Я їй се оповіла по правді, геть усе... лиш не виявила твоєї назви. Я при тім страшенно розплакала ся, а вона тулила мене до себе, втихомирюючи як свою дитину. Я ще гірше стала плакати. — „Пані дорога! — сказала я. — Що пані роблять? Деж я варта сего!“ — А вона мене погладила по чолі і відповіла з заплаканими очима: „Усі ми, дитинко, грішні на сьвіті. І Бог і люде більше радують ся таким, що із злого навернув ся на добре, чим таким, що злим не був ніколи!“ — Дуже добрі люде. Вони теж Русини. Він — адвокат. Пані дуже хотіла-б тебе побачити, казала мені: „Проси його від мене і від мого мужа, аби прийшов до нас. Ми маємо щось із ним говорити, аби конче прийшов“. — І я прирекла, що тебе стягну...

— Ні, сего не можу зробити — відповів я.

— Чому?

— Просто, не маю лица.

— Хиба-ж ти зробив тут що злого? Противно, ти поступив так, як поступає лиш дуже а дуже чесний чоловік.

Але я не пішов. Соромно мені було. Він-же побачить мене в тім одіню, в яким сам ходив недавно, вони-ж знають, що його купила бідна Зоня — для кого? Для мужчини, для молодого здорового мужчини, що радше комусь, хоч би й Зоні, повинен би купити. Чув я в душі,

що поступаю не дуже коректно і тому не мав лиця показати ся тим людям на очі.

Переодівшись у сьвіже одіне і глипнувши в першу-ліпшу виставову шибу на місті, я просто не пізнав себе. Такого дорогого та порядного одіня я ще з роду не мав на своєму хребті. Схуд я був дуже, запустив бороду — геть змінив ся.

Тоді й мені якось лекше троха стало: адже я мігдесь вийти, з кимось поговорити...

Як раз зайшовши так одного вечера до знайомого голяря, подибав я випадково у него одного із поряднійших моїх товаришів по званю. Він приїхав був сюди, щоб викупити річи, заставлені ще перед тим за побуту свого в трупі „бувшого асекураційного урядника“. Товариш мій дуже мною втішив ся, бо мав поручене від свого директора, аби старав ся вивідати мою адресу.

— Ти-ж нам доконче потрібний! — говорив він швидко, захвалюючи мені свою трупу. — Та директор тебе просто озолотить. Знаєш Грабовського? Се-ж найбільший і найпоряднійший театр! Є нас 20 осіб — поводжене дуже добре, чудесне! Гай! не надумуй ся, лиш сідай таки зо мною. Товариство уділове — дістанеш 8 марок, на певняка! ві-сім ма-рок! чуєш? Котовський має лиш 9!...

Я таки справді не надумував ся, бо не було й чого. В С. не було що робити, та чекати божого змилуваня. Зоня Зонею — а тут справді треба було думати про завтра. — Хто знає — думалось мені — чи я таки не оженю ся колись із нею!... Гарна дівчина, добра... а яка-б з неї була акторка!... чудово виглядала-б на сцені!... Треба було щось серйозного думати.

— Ти від'їжджаєш уже? лишаєш мене? — говорила з плачем Зоня, коли я з нею прощав ся.

— Мушу, їду до Т—а, зааніажований до театру. Тут мені не сидіти...

— Але будеш до мене писати?

— Буду!

Ми розійшлись як брат із сестрою.

XII.

Трупа Ірабовського ще не була зліплена, коли я приїхав до Т. Товариство що лиш збирало ся. Директор вправді і мене заангажував на 8 марок, але якось не спішив ся з інавгураційним представленням. Актори жадали задатків, бо майже кождий терпів на хронічний брак грошей, треба теж було взагалі вложити троха капіталу в театр, аби зробити його можливим. Тут були куліси, заставлені ще Іліновською, бібліотека, гардероба і т. и., а на все те треба було що найменше 800 злр. Ірабовський отягав ся і видно було, що він серіозно не думав про театр, бояв ся, аби й його не постигла така судьба, як його попередників. Певне було, що хтось його здержував, відмовляв, бо він щораз остигав до штуки та до такого кочового життя.

Три тижні, цілі три тижні водив він нас за ніс. Врешті годі було довше ждати. Зібрала ся ціла трупа на нараду і по довгих сварках, наріканях та колотнечах рішили зірвати з Ірабовським і на власну руку розпочати ряд представлень, а то тим більше, що їх капітали були цілком вичерпані і не було способу рушити ся з місця. Біда лиш, що вперед мусіло ся викупити троха гардероби та бібліотеки, а також дістати від правительства концесію. Та на жаль, ніхто не хотів ризикувати на се гроша, а правительство знов не спішилось з видачею дозволу на представлення. Із сего вийшло таке, що товариство Ірабовського таки ще в зароді заснітило ся. Більша часть акторів та акторок порозлазилась, де-хто міг, по більшій части до кривняків, а нас чотирьох лишилось на леду. Іще мої товариші скорше могли ратувати ся, жиючи між своїми земляками, та ще й в додатку більше або меньше знайомими. Лиш я один лишив ся знов мов сирота на чужині, на самих Мазурах, де не мав ні одної знайомої душі, котра-б мене поратувала.

І справді, два мої товариші по кільканацятьох днях п'ятки повпихали ся до суду на дістарів. Лишив ся зі мною лиш один Кручковський, на вид дуже тиха людина; він і мешкав на мій кошт і харчував ся, поки були край-

царі. Я держав його при собі 62 дні. Але дня шістьдесять третього Кручковський, котрий вічно чванив ся своїм шляхотством, той сам Kazimierz Jan Karol de Leliwa Kruczkowski, котрого я держав і кормив два місяці, зробив мені доволі милу несподіванку: обікравши мене до ниточки втік сьвітами. Забрав і пальто і все иньше одіне і білизну і останніх ще 6 злр... Дав однак доказ, що він справдішній „джентльмен“, блакитньокровний шляхтич, бо лишив мені із себе сподні і маринарку, забувши лише на те, що я від него був що найменше о 15 см. висший, а о 30 грубший; камізельки не лишив мені, бо й сам її не носив від довшого часу. Так отже за мій хліб та за добре серце заплатив мені тотариш, і я — Бог знає вже котрий раз лишив ся без занятя, без гроша, без хліба і без шельюга при душі.

Положене моє стало тим прикрійше, що зима була остра, а всякі заходи властей, аби приловити злодія з зимовим одінем були безуспішні. На домір злого викинено мене з помешканя на вулицю. Мороз переходить мені по-за шкіру, коли собі ще сььогодні пригадаю оту памятную зиму. Найтвердший характер міг подати ся. Чому я де не згинув з голоду, або просто не замерз від студені, сего рішучо не розумію.

Цілі два місяці перебув я під голим небом. Не було де склонити голови, не було де загірті ся, не було за що й теплого молока купити... А морози тиснули — трохи душі з тіла не витиснули. Зразу заходив я на залізничу стацию і удаючи пасажира, бодай кілька годин в почекальні передрімав ся. Але швидко прогнали мене звідтам портиєри, грозячи мені увязненем, як звичайному „gzezi-mieszko-ови“, котрий чигає на людські кишені. І пішов я шукати нічлігу знов... на вулиці. Та й тут було зимно і небезпечно. Що хвилька наражений я був на увязнене нічною вартою. Через те опісля й до поліції я не зголошував ся в справі Кручковського, резигнуючи вже зі зложеня сьвідоцтва. Для більшої безпеки виходив я що вечера за місто, ген-ген... майже в поля, до річки, зарослої вільшиною і тут проходжував ся цілу ніч. Були однак такі страшні ночі, що я таки ходячи замерзав. Тоді а відда-

вав ся примусовому спортові — совганці на леду. Однак по двох ночах такої гімнастики з чобіт повилазили пальці на верха, підошви цілком понижили ся. Позв'язувавши шнурками вершки, совгав ся я відтак босими ногами. Щастєм для мене, я случайно довідав ся, що в парафіяльній костелі що дня о год. 5 рано сходять ся люде на молитви. І се може одинокий случай в мойому житю, що церква була мені справді домом божим, бо тут бодай три годинки міг я собі що рая відпочити та трошки передімати ся. Люде не зараз спостерегли, що я приходжу до костела не молити ся, але просто спати. Проста обережність показувала мені змінювати місця кожним разом: раз у тій лавці, раз у другій, то в захристії, то на хорах, то таки просто на сходах — де було вигіднійше. Я чув себе страшенно ослабленим, бо не їв майже нічого. Доста сказати, що за оті два місяці найстрашнійшої в моім житю нужди я видав 1 здр. 73 кр. разом на їжу і тютюн. По два, три і чотири дні не мав я кришочки хліба в роті, вдоволяючись водою, а часто лише снігом. Одинокий і останній раз перетерпів я 6 днів о голоді. Останнього, т. є. шестого дня, купив мені якійсь незнайомий, подібний до мене голодранець чарочку горілки і за 1 кр. булочку. Я тим страшенно упив ся і зараз таки за дверми шинку вшав на хідник цілком безпритомний. Не тямлю вже, що тоді зі мною діяло ся — я опинив ся в теплій хаті учителя шкіл виділових п. І., котрий упевнивши поліцію, що я йому знайомий — забрав мене до свого дому. Були се вправді цілком незаможні люде, та за те певно найбогатші в Т. прикметами душі. Я відлежав у них три неділі лігмом, а всі вони цілим домом (мали семеро дітей!) ходили коло мене як коло власної дитини, ділячись зі мною останнім шматком хліба. Пан І. пізнав мене з театру ще зперед двох років. Пані І. перебрала мене в чистеньке біле і оказувала стільки ніжности, стільки теплоти серця, що я не раз думав собі: „Чому я не зазнав такого родинного тепла у власній родині?“ Не бридили ся мене, ані не звертали уваги на факт, що завдяки мені й по їх власних сукнях почали лазити здорові воші, спадщина ще по Кручковськїм. Раз приміром при обіді 12-літня донечка

спостерегла на сукні мами вош і голосно дала вираз обридження. То пані І., немов відчуваючи мій великий сором, а вразом і біль із сеї причини — швидко в усіх вговорила, що то служниця онаді принесла се сотворіне з дому. Я не раз чув, як пп. І. по тихоньки в другій кімнаті пресли дітей, цілюючи менших, аби супроти мене оказували як найбільше серця і чемности.

— Він бідний, — долітало часто до моїх ух, — нещасливий! Він сему не винен. Се-ж чоловік, наш ближній, брат — а Господь наказує помогти такому бідному.

І справді, діточки пп. І. і менші і дорослі так були виховувані, що й самі відчували моє страшне горе... На кождім кроці оказували мені стільки симпатії та співчуття, що я часто мусів утирати сльози. Наймолодший з дітей, 9-літній Казьо, вмів уже зречи ся добровільно на мою користь сніданя і піти до школи натще. Зя те дістав від тата гарний презент. Про се я случайно довідав ся.

Кілька разів я хотів опустити їх дім, не хотів бути для них тягаром, та вони просто силоміць задержували мене, ховаючи де-що з моєї „тардероби“.

Так надійшли Різдвяні сьвята по латинському обряду. В кімнатах пп. І. панував цілий день незвичайний рух. Убирали „ялинку“, то смажили різні присмаки. то порядили комнати, убираючи їх по сьвяточному — а з усім засягали й моєї ряди, так як коли-б я належав до їх родини.

Вже в часі осьвічуваня „ялинки“, роздаваня дітям сьвяточних подаруночків родичами та традиційного „оплатка“ тиснулись мені до очей сльози. Так тут було любо, так якось свійсько, тепло... Всі, з виїмкою пані дому, цілувались зі мною в лице. Врешті наповнились чарки вином. П. І. встав, а за ним і всі ми повставали, відтак він промовив більше або менше тими словами:

— Діти мої дорогенькі! родину укохана! Сьогодні обходимо памятку рідва Того, котрий навчив нас правди, любови Бога і любови ближнього, Того, що за отсю правду поніс мученичу смерть на хресті. Се найбільше, найторжественнійше і найкрасше сьвято християнського сьвіта. Для нашого дому согорічне сьвято божого рідва і з другого ще боку торжественне, іменно тим, що Господь Бог у своїй

нескінченій доброті зіслав нам незвичайного, а дорогого серцем нашим гостя. Він же наказує любити ближнього, як себе самого; він наказує гостя в дім прийняти, хорого відвідати, нагого приодіти... І я нескінчено вдячний Богу, що не кому иньшому, лиш саме нам зіслав оте щастє. — Відтак звернувшись до мене: — І тому першу отсю чарочку вина, котре пю лишє в часі найбільших сьвят — вихилю за твоє здоровлє, дорогий і любий брате во Христі. Одно лиш маю при тїм бажанє, я бажанє щирє, горячє: нехай отсей новорожденний Христос осолодить тобі твоє мученичє житє, нехай вїллє в твоє серце стїльки чутя, щастя, милости і радости, стїльки втїхи і тої вдоволяючої солодкости, скїльки я сььогодні чую у мойому серці з нагоди твоєї у нас гостини. Прийми, брате дорогий, мїй дім так, як свїй рїдний!...

Решти я вже не дослухав, не мїг довше здержуватись, вибух у голос довго придавлюваним плачем, утїкаючи до другої кімнати. Тут упавши на софку і вкривши лице в долонї я плакав-плакав... трохи серце з жалю не трїснуло, а зі мною плакали й вони всї, голублячи мене та обціловуючи не як чужого-чуженицю, а як свойого, рїдного...

На другий день відібрав я з почти три місяці тому висланий з дому лист. Мати доносила менї, що у них лагодять ся до весїля; молодша від мене сестра виходила замїж. Вістка прийшла в саму пору.

Перший раз за три роки мойого кочового акторського житя відписав я мамі. Очевидно не згадував нічого про своє сумне положенє, навпаки писав, що менї дуже добре, що задля навалу праці не можу нїяк тепер думати про подорож до дому... колись... пізнійше...

Одно мене дивувало, іменно, що моя сестра, котру я лишив дома майже дитиною, бо мала тоді лєдво одинацять лїт — виходить замїж. Менї здавало ся, що вони кєпкують собі з мене. Та нї, се була правда.

Кїлька тижнів опїсля дістав я з дому другий лист, а в нїм мати залучила менї десятку. Догадала ся, що менї не так то дуже добре поводить ся, коли я не мав чим оплатити листа. Мати взивала мене, аби я вже покинув раз той проклятий театр і вертав домів. — Тут — писала —

тепер пошукують таких як ти, будеш жити дуже добре. Маємо вже й дівчину для тебе; і гарна і богата і шляхцяночка навіть. Казала, що пішла-б за тебе; навіть її батько говорив нашому татови, аби тебе спровадив назад до дому. „Дам йому — каже — Марійку, десять моргів поля і виправу, а крім того справлю весіле“. Отже вертай чим скорше. Тато рад би теж бачити тебе чоловіком, лиш не хоче того показати по собі“.

Я мав би їхати до дому! По що? аби мене таким бачили, аби кепкували собі з мене, сьміяли ся, що ось то, мовляв, доробив ся!... Мав би вертати знов на посаду дяка, попівського послугача; я, чоловік з иньшими вже поняттями, з иньшими аспіраціями?... А штука? а мої ідеали? А за щож я терпів такі муки? для кого?... Коли-б був хотів співати на хорах ірмолої, то був би зовсім не потребував покидати сего звання та пускатись у широкий сьвіт шукати иньшої, ліпшої долі! Ні, ні за що в сьвіті не верну ся! не хочу, не можу... мені тепер навіть не вільно покидати сего, до чого стремить моє серце й душа. Я хотів стати артистом — і буду ним, але не на провінції, лиш у столиці. Буду і мушу бути! Чей-же люде не Татаре, допоможуть і мені, як допомогли вже не одному. Лиш до діла! шкода дорогого часу.

Мамина посвідка дуже мені придала ся. За тих 10 злр. я убрав ся від стіп до голови і рішив їхати до Львова. Там — навіть по думці п. І. — мене повинні-б радо прийняти. — Там — каже — співаків потребують. Я маю знайомих кондукторів, то легко буде можна і перешварцуватись залізницею.

Попрощавшись щиро і подякувавши пп. І. за їх благородну, безінтересовну поміч, вибрав ся я в дорогу до Львова.

(Далі буде).

Борис Грінченко.

Арсен Яворенко.

Драма на пять дій.

ДРУГА ДІЯ.*)

Сад у Яворенків. Стежка, стіл, круг його ослівчики.

І.

Підкова (сам сидить за столом. Він тепер убраний ліпше, не такий блідий і худий і трохи не такий кудлатий. Видко, що йому поліпшало жити. Перед їм товстий зшиток, він щось у йому пише. Спинить ся, подумає і знов пише). Ніяк не виходить отсе прокляте „подер“. Хоч ти лусни — рихми не доберу! От, здаєть ся, й не штука описати дощ — мало його бачиш, того дощу! — а отже як затнув ся, так і затнув ся! Спершу так ловко складало ся:

Дощ заляпав, заплюскав, заскакав,
З хмари прямо на землю попав,
А хмара нагулась як корова
І вже з неї хлюща готова,
І дощ по землі як подер...

Отут уже я й став — ніяк не добереш рихми! Ну, яка-ж би тут рихма?

І дощ по землі як подер,
Наче хтось у вулику чмелів запер...

*) Див. кн. VIII, стор. 169—186.

Ні, чмелів у вулику не запирають...

І дощ по землі як подер,
Наче кого пожер...

Ні, дощ нікого не жере...

І дощ по землі як подер,
То так він загув тепер —

О! от воно! от воно! Рихма готова, — гайда, Підкова! (Пише і проказує:)

І дощ по землі як подер,
То так він загув тепер,
Наче хто з його шкуру здер,
Або хто п'яного в хату впер,
Трохи я з ляку не вмер.

Ху! скінчив! Оттак описаніє! Сьогодні вже двоє віршів написав. Се гарне, ну, а те, що в ранці, дак іще краще! Бо до своєї дами. Як лицарь — я їй стихи посв'ящаю. Є і в мене дама: О—ля! Просто, знаєте, як вона мене в-перве побачила, то аж заніміла, нічого ї сказати не могла... тільки повела мене в кухню і зведіла Оришці дати мені пообідати. Проклята Оришка завсіди мало їсти дає! Я так зараз і догадавсь! Ну, а мені тож треба влюбить ся, бо як я не закохаю ся, то не можу віршів складати. Ну, так і я за нею... Ой, любить вона мене!... Тільки чого-ж вона мовчки страждає? От уже місяць, як я тут усякі хазяйственні щоти записую — чорт зна що доводить ся писати! — і постійно так страшно на неї дивлюсь, а вона все не насмілиться ся признати ся... Ну, та вже сьогодні вона покорить ся мені: сьогодні я їй прочитаю свої стихи. О, хтось уже йде сюди. Чи не прикащика чорт несе? — все заганяє мене щоти писати. Втечу швидче, залізу в гущавину, щоб ніхто не почув, та прочитаю ся тих стихів, да так їй одкатаю, що аж у серці їй запече! (Виходить).

II.

Арсен та Харита розмовляючи йдуть стежкою. У Харити в руках квітки. Вона дійшовши до стола, стоячи починає ті квітки розбирати, складаючи їх у пучечок, а Арсен сідає біля неї.

Арсен. Вона дівчиною й не була така. Вона прислухалася до моїх слів, згожувалася з добрими думками.

Дещо мені й тоді не подобало ся в їй, але я думав собі, що як одружимо ся, то дуже вона переробить себе. Аж воно... Спершу наче-б то й так. А далі все гірше та гірше... І от тепер — як бачиш: я в один бік, а Ольга в другий.

Харита. Вона нудьгує: ти все за своїм ділом, а діло се її не цікавить.

Арсен. Ото-ж то й горе, що не цікавить! Але чому-ж то так?

Харита. Знайди таке, щоб вона їм зацікавила ся.

Арсен. А чи се можливо?

Харита. Чому ні! І взагалі давай їй більше свого часу: ти все за роботою та за роботою. Воно й на себе самого се негарно. Треба-ж свою силу й на далі зберегати.

Арсен. Зостанеть ся ще! Я радий, що з ділом так по-вело ся. Своє село згодилось, Степанівка, Тройчата, Гута, Озерщина також; з панів більшість також — ще тільки два села та троє панів як пристануть, то болота всього повіту в моїх руках. У своєму-ж селі вже на той рік на болоті сієно косити-муть, бо діла вже менша половина зостала ся. Як скінчу се, тоді моє слово придбає вагу серед людей, і я могли-му багато зробити.

Харита. О, певне зробиш!

Арсен. От іще справа, яку немнуче треба дуже посу-нути і широко поставити — щоб вона увесь повіт обняла і пішла далі: організація товариств тверезо-сти серед самих селян.

Харита. Добре. Я сама почну се в нашому селі, а тоді, як ти обробиш ся з болотом трохи, то пошириш далі.

Арсен. Неодмінно, — алкогольізм убиває, нівечить народ. Учитель мусів би ширити сю думку, да в нас він якийсь такий затурканий, що ніякого пуття з його нема. Поруч із сими товариствами, або, коли хочеш, і в купі з їми — філія центрального господарського бюро.

Харита. Ну, поки ти за се не клопочись — я сама. А то і болото, і бюро господарське, і лікарню буде —

над силу вже на себе береш. І хоч би-ж сама робота, а то ще й боротьба з ворогами.

Арсен. Та як же-ж без боротьби? Працювати, боротись і подужувати — се тільки й робить розумним наше життя. Та й які тут вороги? Дід Тиміш, що лякає темні голови своїми казками, та Лапченко, що примушував залежних од його людей кричати проти мене в громаді?

Харита. Одначе навіть дід Тиміш багатьох збиває з пантелику, а Лапченко і декого з сусідніх панів підбурив проти тебе. На селі вже знов щось плетуть проти тебе. Сьогодні в лікарні дід Юхим казав, що чув од людей...

Арсен. Та щож там? Звичайні сплетні. Нехай собі! Я стою твердо, і вони з мого становища мене не зсунуть. І Карпо Павленко — помічник у мене добрий. Він мені чимало полегкості робить. Та з нашим народом і легко робити і багато можна зробити! Та й що се ти мені проповідуєш берегти ся праці, коли сама і щиро і багато працюєш?

Харита. Ну, я там! Все націляю ся та наміряю ся! От може далі пощастить...

III.

Павленко (увіходить). Арсене Петровичу! Біда на болоті!

Арсен. Яка?

Павленко. Після обід частина робочих покидали роботу.

Арсен. Через що?

Павленко. Не хочемо, — кажуть, — та й годі! А се Лапченко сказав, що хто буде у вас робити, з того зараз гроші почне правити, які хто винен, а хто й не винен, тим землі не дасть на осінь. Полякали ся деякі та й покидали.

Арсен. Ти, здаєть ся, правійша була, Харито, ніж я думав.

Харита. Від Лапченка можна сподіватись усякої найгіршої каверзи.

Павленко. Та й ті, що позоставали ся, ремствують: кажуть, щоб їм більшу плату, бо так, кажуть, у вмові з громадою написано.

Арсен. У вмові нічого того нема, а я плачу робочим більшу плату, ніж деінде.

Павленко. Та се й самі вони знають, дак же каламуть їх Лапченко з своїми прибічниками.

Харита. На лихо ще старшина занедужав і навіть небезпечно: я в його була сьогодні — тиф.

Павленко. Ото-ж тепер Лапченкови й воля крутити, бо староста за старшину править.

Арсен. Гарзд! Треба се впорядкувати. Ходіть зараз туди! (Ідуть усі троє, але їм назустріч Крашевич).

IV.

Крашевич. Здорові були! (Подає руку Хариті, тоді Арсенови).

Арсен. Здоров, Модесте Кириловичу, але вибачай, що я тебе покину: дуже пильна справа, то мушу йти.

Крашевич. О, будь ласкав! (Арсен виходить із Павленком).

V.

Крашевич. Скільки гарних квіток у руках, і ви самі розцвітаєте як квітка.

Харита. Облиште ваші банальні компліменти! Так погано їх слухати. Як вам не сором?

Крашевич (образившись). Чого-ж мені повинно бути сором? Не розумію! Колись ви инакше приймали мої слова —

Харита. Бо думала, що принаймні ваші думки, коли не діла, однакові будуть із вашими словами. А ви тільки казали фрази, щоб мене дурити, вдавали ідейного чоловіка. А я була така сліпа й нерозумна, що не розбирала тоді сього... того, що се була просто шарлятанерія.

Крашевич. Одначе, се вже занадто.

Харита. Ви заробили того. Я соромлю ся себе самої, що могла няти віри такій нечесній людині, як ви.

Крашевич. Чим же я нечесний? Щож тоді було? Два-три поцілунки якихсь, та й годі. Се-ж дурниця! Більшого-ж у нас не було.

Харита. І ви сьмієте?!... Та я не хочу говорити з вами, бо ви... ви нікчемний!... (Виходить).

VI.

Крашевич (сам, після павзи). А! і на чорта я сказав той комплімент! Так якось завикнеш казати, та й ляпнеш! Думав, що вона вже все забула. Погано, що розсердив, бо вже й Арсен на мене щось не дуже прихильним оком поглядає... А мені тепер треба, щоб було тихо, бо тут Оля. Мабуть знов треба буде фраз гарненьких пустити. Чи повірять же? Повірять! Їм тільки засип усякими просьвітами, народніми добробробами, громадськими інтересами, та скажи, що мужика не треба різками бити, то вони вже й раді. Нема лиха без добра. Усі сі пакосні просьвіти да добробути хоч на те здатні, щоб очі кому треба замазувати. Ех, усіх би їх різками — так як мужиків!

VII.

Лапченко (увиходить). От таки знайшов вас, Модесте Кириловичу. Здорові були! (Подає руку). Я й до вас заїздив, — сказали, що ви тут, дак я й сюди.

Крашевич. А щож там?

Лапченко. Та, бачите, пильна справа, немедленна... Завтра сходка. Сочинимо крик — скасувати условія. Воно було у Чмалія, а він нам його за десять рублів продав.

Крашевич. А як на сходці більшість буде за його, а не за вас?

Лапченко. Ні, сього не страшно. Ми вже такі казочки між народом пустили, що мое почтеніє та й годі! Мужика одурити легко, бо він темний — як сліпий: скажи йому, що рівно, дак він не бачучи і загуде в провалля.

Крашевич. Треба-б іще перед сходкою хоч пів відра нашим поставити.

Лапченко. Буде й се. А ви, Модесте Кириловичу, не забудьте нагадати всім, хто вам винен гроші чи хліб, щоб не сьміли й писнути за інжинера.

Крашевич. Не забуду. Але-ж у Чмалія, здається, тільки копія була, а саме условіє в Арсена.

Лапченко. Не щож бо то й що! Про се-ж я й побалакати з вами хотів. Що, як би те условіє у пана інжинера добути? Нищечком, щоб він не знав... Ви з Ольгою Олександровною добре знакомі... Ну, а їм уже звісно, де документ лежить.

Крашевич. Вигадайте!

Лапченко. А щож? Просьба мур пробиває.

Крашевич. Ні, не можна... (Дум є). А в тім... Може й справді? Гарзд, я спробую.

Лапченко. Чудесно! Постарайтесь, щоб документ на завтра. Треба пхати... А знаєте, я добув вексельок на його і в надлежашее время...

Крашевич. О, се будоб-б дуже добре.

Лапченко. Ще-б пак! У його грошей тільки-тільки стає — се вже я знаю! — а як по вексельку заплатити, то він сів, — розбираєте?

Крашевич. Та деж ви добули? Розкажіть! (Виходить розмовляючи).

VIII.

Ольга швидко йде стежкою. З боку виходить до неї Підкова.

Ольга. Ви не бачили Модеста Кириловича?

Підкова. Ні, не бачив. Ах, Ольго Олександровно! Яку я інтересну штуку читав у христоматії про лицаря Айвенга, як він свою даму обороняв — ловко! Як би тепер так!

Ольга. Тепер уже нема таких лицарів.

Підкова. Може й є... Такі... в душі лицарі...

Ольга. Бач, як! І дам обороняють?

Підкова. А то ні? Та я й сам... От у мене й стихи про се єсть... Дозвольте вам прочитати, бо тут, знаєте, й до вас єсть.

Ольга. До мене?

Підкова. Еге: од мене — до вас.

Ольга. Цікаво! Ану, читайте, коли так.

Підкова (визягає папірець і чытає:)

Я ваш лицарь, а ви моя дама,
Як богиня з гречеського храма...

Ольга. Як? як? що ви прочитали?

Підкова. Се так у христоматії написано, що богині були
в гречеському храмі, — так я відтіля...

Ольга. А! Ну, читайте!

Підкова. Дозвольте з початку, а то перемінило ся.

Я ваш лицарь, а ви моя дама,
Як богиня з гречеського храма!
Моє серце з любови палає,
Наче сухий хмиз згаряє,
Що ніяка вода його не заливає.
Я тебе беру у свою заштиту,
Я твою красу прославлю по світу. ---
Дай же мені якого небудь привіту!
Так жадно дивлють ся на мене твої очи.
Як кіт на мишу серед ночі.
Я без тебе погибаю,
Любови твоєї благаю, благаю, благаю!

Ольга. Ха-ха-ха!

Підкова. Чого ви сьмієте ся?

Ольга. Ха-ха-ха? Як? Як? Так дивлють ся на мене ваші
очи, як кіт на мишу? Так ви мене до миші при-
рівняли?

Підкова. Та ні-ж бо! А тільки се, значить, так ска-
зано, що як котови здорово хочеть ся миші, то так
і мені хочеть ся...

Ольга. Мене! Ха-ха-ха!

Підкова (ображений). Не розумію, чого тут сьміяти ся!
Може ви не могли поняти моїх стихів? Так я вам
ще раз прочитаю і об'ясню...

Ольга. Не могла поняти? Ха-ха-ха!

Підкова. А вже-ж! Бо таких стихів даже в христоматії
нема... У їх скрізь самі рихми... Я їх сьогодні
пів дня складав...

Ольга. Бідний! Аж пів дня складав, морочив ся!... Як
мені вас жалко!... Ха-ха-ха! (Побігла, але потім спа-

шла ся). Та слухайте ви: глядіть же в-друге, ніколи не читайте мені таких дурниць, а то я Арсенови Петровичови розкажу. (Виходить).

IX.

Підкова (сам). Чи вона глузує з мене, чи се тільки так? Ні, неможливо, неможливо, щоб вона з моїх стихів насміяла ся?... Як то? мої стихи дурниця? Скільки над їми морочив ся, переправляв — рихма до рихми... А може де не так? Ану! (Дивить ся на папірець). Дама — храма, палає-згоряє-заливає, мої очі — серед ночі... — ні, все як треба. Чого-ж би се воно? (Думає). Догадавсь! догадавсь! Се-ж вона чоловіка боїть ся! Не дурно вона про його згадувала! Боїть ся признатись, дак хоче сьміхом закрити. Ні, мене не одуриш! Я два дні сидіти-му, а в-трое довші вірші складу, а таки я тебе дошкулю! Признаєш ся і упадеш мені на груди! (Хоче йти і відразу спиваєть ся). А може суперник у мене є? О! коли ти зрадила мене, то я... слідком за тобою ходити-му, а піймаю! Підкову не одуриш! (Швидко виходить).

X.

Крашевич (сам вертаєть ся і сідає за стіл). Де вона поділа ся? Обійшов сад і не міг ізнайти. Ні, таки треба Арсена припинити! А то таку гору над мужиками взяв, що всі його слухають ся. Але-ж і впертий, — такий точнісінько, як був і в гімназії: ніколи не схитнеш його, як уже наважив ся що робити. Але бестія — дамочку гарненьку собі піймав! Нехай лиш переїздять у гóрод, а то мені в зимку скучно без неї буде, бо та Жєня таки вже надокучила мені... Харита певне зостанеть ся тут фершалувати — дуже добре було-б... І надало мені колісь із нею поромансувати! Але вона докучна з своїми ідейними балачками... От Олька — їси — не наїси ся! Солодко!

ХІ.

Ольга (вбігає). Здрастуй, любий! (Цілує його). Так приїхав, що я й не знала.

Крашевич. Та я тебе шукав у саду та не міг ізнайти. Є до тебе діло.

Ольга. Облиш уже діла Арсенови, дорогий! Хай він робить діла, а ми тим часом...

Крашевич. А ми тим часом будемо цілувати рози! (Цілує Ольгу).

Ольга. Ах, рози! І над розою соловейко щебече... Не треба діл! Життя — то закохане щебетання серед квіток — отаке повинно бути життя! Як би я хотіла бути пташкою! Маленькою, маленькою... співучою пташкою... Літала-б... щебетала-б... ні про що не думаючи... Ах! (Заплющує очі).

Крашевич. А як ми щебетати-мем, як я поїду в город, бо мушу-ж...

Ольга. Ох, не кажи! Я не хочу про се думати! О, Боже, яка я нещасна! Він поїде в город, покине мене, а я... а я мушу тут гннути.

Крашевич. А хочеш, щоб і ти в городі була?

Ольга. Невже ти хочеш, щоб я втікла з тобою? Ох, страшно!

Крашевич. Ні, на щож се робити? Сього зовсім, зовсім не треба робити!

Ольга. А знаєш, хоч і страшно, а я таки зважила ся-б.

Крашевич. Ах, Олю, кажу-ж тобі, що сього зовсім не треба.

Ольга. Але се так поетично...

Крашевич. Може, але можна все зробити благопристойно і ти жити-меш у городі. Тільки ти повинна пособити мені.

Ольга. О, все, що хочеш!

Крашевич. Саму тебе Арсен у город не пустить, — значить, треба зробити так, щоб і він приїхав. Але поки він тут панькати-меть ся з своїми болотами та лікарнями, то не вилізе відсіля. Треба зруйнувати його діло, — тоді він поїде.

Ольга. А як же се зробити?

Крашевич. Розбити його діло з болотом. Тоді всі його пляни загинуть: громади йому не вірити-муть, він і сам знеохотить ся до всього. Наша громада вже проти його, да в його формальна умова. Як би її не було, зараз би все припинилось, бо громада відняла-б у його болото.

Ольга. Ну?

Крашевич. Знайди в його сей папер, умову, і віддай його мені. Ти знаєш, де він?

Ольга. Мабуть у його в замкненому портфелю.

Крашевич. А ключ од портфелю?

Ольга. Завсїди у Арсена в кишені.

Крашевич. Але-ж ти його можеш виняти — в ночі наприклад.

Ольга. Ах, справді! Се чудово! Тільки... я не знаю, чи се не буде мов би... вкрасти?

Крашевич. Зовсім ні! Вкрасти — се значить щось собі взяти — гроші, чи річ яку. А паперу-ж ти собі не візьмеш, а віддаси мені його тільки на те, щоб зробити можливим наше щастя. Ну бо вже, годі! не церемонь ся! Се треба на завтра. Ти-ж моя гарна! (Пригортає її і цілує).

Ольга. Ах, знаєш, якось сором... у чужий портфель лізти... мов би справді красти...

Крашевич. Зовсім нема чого тут соромити ся. Ти будеш соромити ся і занпащати-меш своє й моє щастя.

Ольга. Добре! добуду! Все для тебе зроблю, любий мій, гарний! (Обнімає і цілує його).

Крашевич (встає). Обережно, а то ще хто побачить. Ходім далі, там зручнійше. (Виходять).

XII.

Підкова (сам виходить із кушів). От вам! Так не розум? Як догадавсь, що в мене є суперник, так і вгадав! Добре, що слідком за нею пішов. О, тепер я знаю, через віщо ти з моїх стихів сьмієш ся! Шкода — не чув про що розмовляли. А як цілували ся — бачив. Ну, начувай ся-ж тепер! Підкова не такий,

щоб із його знущати ся! Він і Ляхів не бояв ся!
Кари тобі, кари!...

Бенкетуєш, ізраднице,
Мое безголове, —
Нехай собі бенкетуєш,
Нехай на здоров'є!
Нехай, клята, бенкетуєш, —
Я тебе скараю...

Се стихи з Шевченка, тільки я їх переробив, щоб
лучші були, то тепер уже сі стихи все одно, що й я
сочинив. Оттак, як у сих стихах, — так я тобі й зро-
блю! Побачимо ще, хто на кого пожалієть ся! Де
Підкова, — не кажи ні слова: там кара готова!

ЗАВІСА.

ТРЕТЯ ДІЯ.

Майдан перед волостю. Волосний рундук. Трохи з боку
під тинном колода лежать.

I.

Дівчата (сидять на колодах і співають:)

Ой попливи, утко,
Проти води прудко, —
Та накажи матусенці,
Що я умру хутко.

Утоньки немає,
Матівки не буде:
Десь на мене молодую
На віки забуде.

Ой полети, галко,
Де мій рідний батько, —
Нехай мене одвідає,
Коли йому жалко.

Галочки немає,
Батенька не буде і т. д.

Ой полети, орле,
Де братічок оре,
Та й накажи йому, орле,
Яке мені горе!

І орла немає,
Братіка не буде і т. д.

Ой летить, синиці,
Де рідні сестриці:
Нехай мене одвідають
Мої жалібниці!

І синиць немає,
І сестриць не буде і т. д.

Дівчина перша. От уже завели якої сумної!
Дівчина друга. Он парубки вже йдуть — може весе-
лійшої утнуть.

Дівчина третя. Ану, цитьте, — що вони співають.

II.

Парубки (співають спершу за сценою, а тоді виходять:)

Ой на горі та женці жнуть
А по під горою
По під зеленою
Козаки йдуть.

Попереду Дорошенко
Веде своє військо
Славне запорозьке
Хорошенько.

По середині пан хорунжий,
Під ним кониченько,
Під ним вороненький
Грає дуже.

А позаду Сагайдачний,
Що проміняв жінку
На тютюн та люльку
Необачний.

Гей верни ся, Сагайдачний!
Візьми свою жінку,
Віддай тютюн, люльку,
Необачний.

Мені з жінкою не возить ся,
А тютюн та люлька
Козаку в дорозі
Знадобить ся.

Гей, хто в лісі — обізви ся,
Та викрешем огню
Та запалим люльку,
Не жури ся!

III.

Староста (іде до волости). Ех, біля волости розсипали ся!
Нема вам иньшого місця? (Дехто з парубків скидає шапку).
Слухайте ви! Хто з вас там ходить на болото робити?

Голоси парубочі. Я! — І я! — Ми в-двох із братом. — І я.

Староста. Щоб од сього дня ніхто вже не сьмів туди ходити!

Один парубок. А чого-ж то так?

Староста. А того, що я так велю! Так громада присуждає. Пошлю десятника: кого побачить на болоті, — буде той у холодній сидіти.

Голоси. Та за щож? З якої се ради? Уже й заробляти не можна.

Староста. Можна, та не там.

Парубок (виступаючи наперед). А кому яке діло, де я заробляю?

Староста. Не патакай! В інжинера навчив ся розп'якувати, — знаю, що ти вчащаєш туди!

Парубок. І вчащаю, бо він розумний чоловік і гарний.

Хиба я що проти закону кажу?

Староста. Не розпускай язика, коли начальство говорить! Гетьте звідсіля, бо тут сходка збирається!

Парубки і дівчата (виходять гомонячи). Се якісь нові права! — Гарні права; що вже не сьмій куди хочеш піти заробити! — Та начхати на його! — Еге, начхай, а він тебе в холодну. — А ти вже й злякався!

IV.

Лапченко та Чмалій увіходять.

Лапченко і Чмалій. Доброго здоровля!

Староста. Здоровенькі були! (Здоровкають ся за руку і зіходять на рундук, там сідають).

Лапченко. А що — звеліли писареві приговор писати про заперещеніє роботи на болоті?

Староста. Уже дописує. Як посяходять ся, — зараз руки в людей поодбираємо, та й годі. Хоч би швидче! А то всі його так слухати ся стануть, що нікогого й порядку не буде. Уже й так мужик носа дере. Парубок, пуцьверінок поганий — і той з тобою заводиться!

Лапченко. Ще-б не драв, коли такі порядки у себе інжінер позаводив: розплата з робочими що-тижня, по закону. От Крашевич: нема, — каже, — грошей, а бери квіток у лавку до Лапченка. А хто-ж за квіток у лавці дає за руб на руб? Сімдесять копійок! Трицяць копійок бариша: десять назад у економію вертаєш, десять собі, а десять — для спокойствія — на сельське і волостное правленіє.

Староста. Всім вигода. А тепер і старшина такий підобрав ся, що в одну з їм співає: все по правді та по закону — хоч ти лусни!

Лапченко. Возмутитель!

Чмалій. Та воно се нам, звісно, лекше...

Лапченко. А ти, Чмалію, мовчи! Ти своє знай: десять рублів узяв за погубленіє сього діла, то й цить та слухай ся! Розбирай, що ми тебе купили! Розібрав?

Чмалій. Та розібрав... (Встає і йде до громади, що тим часом почала збирати ся).

Староста. Добре, що пан Крашевич пособляє.

Лапченко. Нехай пособляє. Як сього приборкаємо, тоді й його. Адже купимо з вами в-двох Крашевичеву земельку, га? Земелька добра, а довгу на їй сила: деж йому вдержати!

Староста. А вже-ж купимо. Дай, Боже, панам більше довгу на земельку набирати!

Лапченко. А нам її купувати! Годі вже панам панувати, — ще й ми над мужиками попануємо!

V.

Поки ті розмовляють, починає віходити ся громада. Здоровкають ся, дехто сідає на колоди, розмовляють проміж себе спершу тихо, а після останніх слів Лапченкових голоснійше, що вже Лапченка з старостою й не чути.

Павленко. Нема чого тепер громаді тут розбирати! Як висушимо болото, дасть вам чоловік суху землю, — тоді й будете розбирати, як йому гроші заплатити.

Чоловік перший. Як висушить, то скажуть: тепер у їх нема болота, добра земля, — та й накинуть таке по-земельне, що більше буде отлатків, ніж того бариша від болота.

Павленко. Неправда! Таких оплатків не може бути!

Чоловік другий. Буде в нас нова земля, — буде з чого й платити.

Чоловік третій. А ти хіба не чув, що без дозволу від синода болота не можна сушити? А то буде кара.

Гончук. Коли-б ся брехня була правдою, то й тоді кара йому, а не вам.

Чоловік третій Ні, нам, бо болото наше.

Павленко. Не збивай з пантелику людей брехнею! Арсен Петрович інженер і знає, що можна, а що ні.

Чоловік перший. Мабуть не дуже знає, бо прогнали з інженерів.

Павленко. Хто-ж його прогонив? Він сам не схотів.

Чоловік перший. Та вже треба казати, що сам, коли проганяють.

Гончук. Ну, та й брехуни ви, як я на вас гляну!
Чоловік четвертий. Як таке діло, що нам за його
ще й одвічати, то зараз піти та к бісовому батькови
все розваляти, та й годі!

Дід Тиміш. А я вам казав: не займайте болота! Бо се
вам так не минеть ся! Не минеть ся!

Староста. А що, люде добрі, — здасть ся, вже багато
зібрало ся, — можна починати. Я послав десятника
до інжинера, щоб сюди явив ся, бо громада потребує.
А ми поки поміркуймо — що нам із болотом робити,
щоб нас самих сей пан у болото не впер.

Павленко. Як же то так?

Староста. А ти цпть, коли я кажу! Я був у гóроді
з Хведором Степановичем (показує на Лапченка) і дові-
дались ми: такий закон є, що хто висушить болото,
хоч і чуже, дак тому буде й земля висушена.

Чоловік перший. Та невже? Дак се інжинер нашу
землю забере?

Лапченко. А забере! Усі начальствуючі, котрим закони
звісні, так кажуть.

Чоловік третій. Дак як же се? Він нашу землю за-
бере, та ще ми йому за те й платити будемо, що він
собі землю висушить?

Дід Тиміш. Не висушить! Вона йому не попустить.

Староста. Бачите, яку штуку підвів! Убереть ся посе-
ред нашої землі та й почне відтіля воювати.

Павленко. Та се все брехня! Чом же доси ніхто про
такий закон не чув?

Лапченко. Як би всі знали про його, то хто-б же да-
вав болота сушити? От інжинери й ховають закон.

Голоси. Дак коли таке діло, то його, бісового сина, по
потилиці від нас! — Мало в нас і так усяких на-
шиї сидить, дак ще й сей!

Гончук. Що ви вигадуете? Деж таки він на шию сїдає?

Павленко. Гляньте, скільки вже він добра зробив громаді!

Староста. Придобрював ся до людей, щоб триста деся-
тин землі йому дали. Побачите, що далі буде.

Голоси. Не даваймо йому землі! — Однімемо болото! —
Годі вже йому сушити! — Не дозволимо!

VI.

Арсен (увиходить із портфелем у руці; всі стихають). Здорові були, панове громадо! (Дехто адоровкаєть ся, а більше що мовчать. Арсен проходить на рундук і стає там). Кликали мене за якимсь ділом? Кажіть, яке! (Усі мовчать).

Староста. Та бачите, — дочулись уже ми про той закон, що хто болото висушить, то того й земля.

Арсен. Що?

Лапченко. Іменно.

Чоловік. Щоб люде свою землю віддали та ще й заплатили за те!

Арсен. Та що се ви кажете? Я якось погано розбираю.

Лапченко. Погано розбираєте? Хм! А нам так воно розбірно.

Чоловік четвертий. Та що там довго слезувати? Навпростець казати та й годі! Одурих нас пан інженер та й годі!

Арсен (поважно). Думайте про те, що ви кажете! Се неправда!

Чоловік четвертий. Ні, правда! Такий закон є, що хто болото висушить, то того й земля буде. А інженери дурють людей, кажуть, що сього нема, та й забирають у їх землю.

Арсен. Хто се вас баламутить? Всі закони понапечатувані. Покажіть мені, де сей закон напечатано.

Чоловік третій. Ми люде темні, — деж нам показати? А тільки є той закон.

Лапченко. Правду господин інженер кажуть, що такого закона в печаті нема. А через що? А через те, що господа інженери не допускають його у печать.

Голоси. Бач, як! — Самі не допускають печатати, а тоді й кажуть: нахось, де він! — Отсе так дурисьвіти!

Арсен. Не сьмієте ви такого говорити! А я вам кажу, що все се гидка брехня! Вибірайте з проміж себе людей, і зараз же поїдемо в город, підемо до всіх, яких хочете, начальників і попитаємо в їх — чи є такий закон. Покажемо їм нашу умову, і хай вони скажуть, чи я вас одурих хоч на макове зерно.

Павленко. Ну, чого-ж змовкли? Вибирайте-ж! Там усе видно буде — знати буде, хто бреше!

Гончук. А то порозпускали свої брехливі язики!

Голоси. Та щож... може й правду каже... Виберемо, — нехай поїдуть, довідають ся...

Чоловік четвертий. Що ви кажете? Довідають ся! Деж таки видано, щоб пани та за цаном руки не потягли? Та ще дасть їм скуп, то всі за його будуть.

Голоси. Правда! правда! — Не треба вибирати! — І так видно, що брехня!

Голоси иньші. Та пострівайте! Треба-ж розібрати діло!

Голоси перші. Що там розібрати? — Видно й так! — Хай кидас роботу! — Не дозволимо більше робити!

Староста. А вже-ж! Припиняйте роботу! Не розходьте ся, люде добрі: зараз приговор про се буде, то будемо руки відбирати.

Арсен. А я вам кажу, що я роботи не припиню. Я маю право, — у мене є умова.

Староста. Нема у вас ніякої умови. Де вона у вас узяла ся?

Арсен. Як то — де? Чмалій мені передав її від громади.

Староста. Ні, громада вам нічого не давала. Чмалію! адже ти нічого не давав господину інженеру?

Чмалій (повуро). Не давав.

Староста. Правда, що писано умову, та потім громада роздумала та й не схотіла давати. Дак Чмалій і вернув її назад. Так, Чмалію?

Чмалій (повуро). Так.

Арсен. Та щож се? Чи я сплю, чи що? Так я-ж вам її покажу врешті! (Швидко відмикає портфеля і шукає там між паперами) Де се вона поділа ся? Нема... Стрівайте, я мабуть її дома забув...

Староста. Не клопочіть ся, господин інженер: однак не знайдете. Ось вона! (Виймає з пазухи пацера і показує здалека).

Арсен. Як то? Вона у вас? Яким же робом? Дак се в мене її вкрадено?! Віддайте її назад! Зараз назад! (Кидаеть ся до старости, але тої швидко подаєть ся назад,

ховаючи папір у пазуху, а двох десятників тим часом придержують Арсена).

Арсен. Гетьте ви! (Відштовхує десятників, ті пускають його). Дак он ви як! Злодійством діло вчинили! Люде добрі! панове громадо! Та щож се робить ся? Ви-ж самі давали руки до сієї умови, а тепер дозволяете злодіям, шахраям перекручувати справу!

Павленко. Не дозволимо!

Гончук. Не сьміють вони! (Але сі два вигуки застають ся одинокі: громада мовчить).

Арсен. Он яка річ! Уся громада на шахрайство пристає. Уся громада! Тільки два чесних і зостало ся! Дак от кому я хотів пособляти! О, сліпі, сліпі! Зрозумієте самі колись, яку ви неправду чините і собі шкоду, та мабуть уже пізно тоді буде. Буде каяття, та не буде вороття! (Швидко виходить).

VII.

Спершу стоять усі мовчки. Дід Тиміш виступає наперед і починає говорити голосно та грізно, де далі грізнійше.

Дід Тиміш. Чого-ж замовкли? Гріх треба покутувати! Хиба забули, яке то болото? Був тут колись гóрод великий і прогрішив ся перед Богом, як Содома і Гомора. І звелів йому Бог провалитись у землю, і стало на тому місці болото. І там усі тії люде сидять на дні й досі карають того, хто в болото вступає: хто вступить, того й затягне. Опанаса Панченка сієї весни затягло. Тарас торік утоп. Левченко позаторік загинув там. Вас іще досі милувало, але більше вже не помилує, ні, не помилує! Усі там погинете, божевільні! Бо ви зламали божу кару над грішними душами, то на вас тая кара впаде, на все село впаде! (Голосно, аж кричить). Спокутуйте гріх! Розвалайте нечестиву роботу! А то Бог покарає! Бог покарає! (Всі вражені в одну мить мовчать).

Голоси. На болото! Розваляємо! (Біжать).

ЗАВІСА.

(Конець буде).

ОБРАЗКИ.

I. Хочу докучити тобі!

„Хочу докучити тобі!“

Ой, дитино!...

Старий Гектор приволік ся з села на обійсте, збитий, спосочений. Ціле тіло — один синяк, одна рана. Приволік ся на обійсте, так рад, що може спокійно лягти на соломі. Позирає за тобою, тай так чогось маячить ся у зболілій, песьчій голові, що один твій погляд щирий, ясний, одно твоє добре слово — страх добре зробить, половину болю відійме...

Але ти зовсім не дивиш ся на нього. Та на другім кінці подвіря увесь зайнятий метанєм стріл із лука. Постерігаєш врешті собаку на соломі. Кажеш наївно: „А-ну! застрілю Гекторця!“ — тай припадково кладеш у лук найтугійшу з твоїх стріл. Не міриш дуже, ба, безпечний, що не вцілила, і не дивиш ся більше в той бік. Стріляєш собі дальше...

Пес із слабим зойком витягає стрілу з рани. Починають стрясати ним тихі, передсмертні судороги...

Ідеш збирати стріли по подвірю. Ловиш розсіяно жалібний погляд собаки. „Бідний Гекторцьо — повідаєш — голоден, не снідав іще нині. Зараз! Зараз! Зараз принесу маленькому песькови молока“. І йдеш по молоку до кухні...

„Хочу докучити тобі!“

О Боже!

Завзяв ся проклятий, навісний Сатир, та в одно перебігає мою дорогу. Куди не піду, де не погляну — скрізь вишкірює на мене зуби його безлична, цинічно всьміхнена пика, тай кпить ся, тай кпить ся, тай кпить ся... Де не повернусь, скрізь мучить його страшний, пакісний рогіт: ха! ха! ха! ха-а!... Тому-то ніде не можу прибрати собі місця. Лиш іще в вашім дитинячім, яснім сьвітї мені добре, бо нечиста сила не має до нього приступу. Та нині!... Дивно і страшно!... Нині вздріла я відбите його ненависної пика навіть у твоім добрім, дитинячім обличю. Навіть у твоім безневиннім голосі почудось мені його пекольне: „Хочу, хочу, хочу, хочу, хочу... хочу докучити тобі!“

„Хочу докучити тобі!“

Ах! є така правда на сьвітї!...

Як була я ще малою, пакісною дитиною, то нераз бувало беру стару Мариську, вірну няньку братів моїх, за рамена (горбата небіжка була), тай трясу нею, аж тріщать сухі кости, аж задихаю ся сама, тай приповідаю: „Грушки трясу, Марисько! Грушкї, Марисько, грушки!“

А як прийшла я до розуму, то не годна була перепросити старої Мариськи за дитинячі пакости, бо вже її не було на сьвітї.

За те тепер мушу сама не раз і не сто разів почути: „Грушки, Марисько, грушки!“

Ах, так! Уже докучай хйба!

„Хочу докучити тобі!“

Чому і по що — не знаю (за гріхи мої відай) зіпхнули мене в глубокий склеп, тай замурують живцем... Безсильна перешкодити тій роботї, стою лише в тім склепу, тай мовчки лічу удари молотків: стук! стук! стук! стук! Що раз то студенїйше, що раз то більше не стає мені повітря. Вже лиш невеличкий отвір... Гляджу крїзь нього німо, жду, що буде дальше... Постерігаю твоє дитиняче лице, тай щось мені робить ся відрадно. Ти дивиш ся

на склеп розсіяно. А що не кричу і не плачу, то здаєть ся тобі, що то не на правду замурують мене — а так лише — для забавки може, або що. Зрештою тобі ніколи думати про се. Твоя молода, кипуча енергія домагаєть ся спожиткованя — тож ловиш сквапно добру нагоду. Тай береш плиту — таку велику — таку тяжку — тай котиш до отвору. Ти почервонів увесь із натуги, та такий щиро, по дитинячому радий своїй силі, що хоч і як мені не до сміху — а мушу всьміхнутись...

Гррим!...

Ба, не притулюй же уха до плити!...

10/2 1901.

Марша***

II. Смутна пісня.

Був літній вечір. Тетяна Орішевська сиділа на рундучку своєї школи. Увесь обрій, від півночі до півдня, горів рівним золотим кольором; на йому обриси церкви, хат і садків були зовсім чорні, дуже виразні і від сього мали особливу, різку красу. Учителька, русява дівчина, з карими очима, з рожево-смагляватим личком, здавалась невдоволеною з нудьги. При чужих вона намагала ся завсїди бути однаково веселою та жвавою і була з тих, до яких люблять залицятись.

Її справді брала страшенна нудьга. Помічниця поїхала на цілі вакації до дому, рідних не було, тутешнім панам вона не подобалась, а книжок майже не можна достати. Їй було двацять п'ять років і її всі навколо взивали старою дівкою, додаючи від себе три-чотири роки, чи скільки кому бажалось.

Їй надокучило сидіти і вона пішла у хату, думаючи засьвітити лампу та дочитати книжку, що якось собі здобула. Десь близьенько, наче струмок сьвіжого повітря, зазвеніли дівочі голоси і Тетяна побачила на вулиці юрбу панночок, яких зараз пізнала. Дві були дочки тутешнього пана Степаненка, а останні їх приятельки, що приїхали погостювати. Вони реготались, штовхали одна одну з стежки у грязюку, а порівнявшись зі школою, де в одчи-

неному вікні виділа постать учительки, що саме світила лампу, хотіли зупинитись.

— Не варт! Ще хто побачить! — не згодилась старша на пропозицію подивити ся і завважила: — Вона хоче бути мальовничою в околі освітленого вікна. Чула наші голоси і думала, що з нами може панічі є.

— А що воно за потороча? — басом, кривлючись і навмисне голосно вимовила менша.

— Чи се наша учителька Тетяна Сергіївна Орішевська! — сама собі відмовила вона з великим комізмом.

Усі зареготались і пішли швидче.

Тетяна звичайно чула і в її руках зазвеніло скло ударившись о лампу. Брови трошки зсунулись, вона трошки зблідла, але не поспішаючи підійшла до дверей, звеліла наймичці зачинити віконниці і сіла читати.

— Вона дуже високо несеть ся! — знов згадала про учительку старша Степаненко. — Се вона набралась пихи того, що Маковенко до неї залицяеть ся, тай взагалі вона поводить ся так вільно, що подобаеть ся всім панічам. Гидота, що Маковенко трохи не всі дні пробуває у школі. Се так народня учителька!

— Ну, скажім, як вона може не приймати його, коли він „по ділам служби“ буває. А от я не можу того терпіти, як вона поводить ся з панічами, а тим так се подобаеть ся, що вони тільки її й бачать. Мене давно кортить сказати папі, щоб її турнути відсіль. А поки-що, усі наші надії на тебе, Оксано. Ти повинна всіх од неї одбити і принадити у нашу компанію, — звернулась Степаненко до чорнявої панни, майже красуні, до лиця прибраної, з світським поводженнєм. Та недбало усміхнулась і щось погорде та призирливе, навіть огидливе промайнуло в її погляді, коли вона глянула на Степаненкових. Про те, видно, призначена їй роля була їй під смак і вона й на хвилину не сумнівалась, що перемога буде за нею.

— Ой швидче-швидче ходім! Ще-ж треба передягтись, а то пізно буде йти до Садовських.

Панночки з жартами повбігали на своє подвірє.

Тим часом Тетянї принесли записку від Садовських, з запрошуваннєм прийти, бо у їх зібрались гості і з села

тільки її й немає. Тетяні страшно не хотілось іти, вона-б залюбки просиділа дома читаючи, ніж зустрічатись із сими панночками, що образили її і будуть придивлятись, яке се вражінне зробило, та котрим нічим не може віддячити. Також не хотілось зустрічатись із Маковенком, що увесь час буде біля неї, а всі будуть з насмішкою позирати на їх „воркування“.

Вона передяглась у другу сукню, хоч знала, що се зауважать і осудять за те, що вона звертає увагу на убранне, тоді як сільська учителька не повинна сього робити, бо у неї малі достатки.

Коли вона прийшла до Садовських, господиня зустріла її любязними докорами, що так опізнилась, а у їх хотіли співати, та багатьох голосів бракує, і її ждали, ждали... У великій сьвітлиці з м'яко-зеленими обоями і безлічю всяких канапок, столиків, креселок, цілим садом рослин, біля роялю стояли гості. Тільки господарь, Маковенко та ще де-хто з поважних сиділи у куточку. Між усіма немилыми їй людьми Тетяна угледіла одного студента, якого саме ненавиділа над усіма. Із усіх, хто її доси знав, він один безпристрасно зрозумів її вдачу і її долю. І раз заговорив так щиро і так просто, як рідний брат до сестри, як ніхто з нею не говорив.

А на самому краї ні з того, ні з сього зауважив, що Маковенка слід одрядити. Вона здивувалась, як він міг се сказати знаючи обставини і одказала, що се не в її владі і що Маковенко все-ж таки знає грядницю, а иньшим учителькам иноді гірше доводить ся. Тоді він став говорити про народ, осьвіту, самозабуттє... Вона одразу зрозуміла, що панич не того почав сю розмову, що жалкує і спочуває їй, а що любить красно говорити та заглядати у чужу душу. З того часу вона зненавиділа його за те, що він зрозумівши її сили, її становище і її долю, лише побачив у сьому привід покрасномовствувати. Вона була звичайна панночка і не думала за себе більше — він се знав, і вимагати від неї якогось самозабуття не личило. Він сам, що не вважає себе звичайним паничем, хоч і говорить багато, а нічого не робить, навпаки користуєть ся всім, що може дати багатство, осьвіта, краса, молодість...

Почали співати. Тетянин голос чистий, як кришталь, гарно відрізняв ся в хорі. Останні панни як навмисне були безголосі. Коли скінчили, один із паничів попрохав Тетяну співати сольо, иньші теж стали прохати, і як раз ту пісню, що обридло їй давно. Їй не хотілось, але щоб не вважали се гордуванням, заспівала.

На голосі відбив ся настрій; він став малочутний, наче розбитий і під иньшу хвилину неприємно звенів. Проспівала з нудьгою, з огидою і коли скінчила, вже ніхто не прохав її більше. Тільки старша Степаненко підбігла до неї і стискаючи їй руку, любязно вимовила: „Спасибі, спасибі! Ви чудово проспівали!“

Не знаючи, як відповісти на таке знущання, Тетяна судорожно усміхнулась і до болю стиснула їй руку та одійшла геть.

Її попрохали до стола і дали склянку чаю. Маковенко зараз став їй розказувати городські новини. Всі скося гляділи на їх, а їй хотілось кинути свою склянку йому в лице за те, що він має спроможність так понижати її і для хвилиної втіхи нівечити її дівочу славу.

Їй прийшло визволення, відкіль не ждала. Степаненкові вмішались у їх розмову та тягли туди і гарну Оксану. Її Тетяна добре знала, але та так оберталась, мов у-перше з нею тут познайомилась. Оксана, донька багатого батька, що бажала йти за віком і взяла посаду учительки у такій школі, яка була мрією для всіх. Сама Тетяна клопотала ся, щоб її перевели туди, але у Оксани була найбільша протекція і їй дали ту школу.

Оксана увійшла в свою ролю і через який час вона царювала. Степаненкові були так раді допекти Тетяні, що забули своє звичайне супротивництво, через яке ніколи ні з ким не були довго у згоді. Тетяна сиділа з паніями, не знала, про віщо говорити з ними і не могла, бо всією істотою почувала радість ворогів.

Вечір скінчив ся. Їй дали у проводирі наймичку. Ніч стала така темна, що в одному ступні не можна було нічого розгледіти. Доводило ся іти все селом, вузькими, глибокими вулицями повними всякої грязюки, по вузьких стежечках, чіпляючись за лісу. Сьвітло у хатах давно

погасили, а темне небо з дрібними, далекими зірками не давало ніякого проміння. Собаки вибігали зпід кожних воріт і швидко їх зібралась ціла валка, від якої оборонялись не бачучи нічого. Звідусіля обізвали ся всі собаки і по селу пішло валування. Часом Тетяна не втрапляла на стежку і грузла по кісточку у густу грязюку.

Мабуть з годину йшли, принаймні так здавалось. Коли вона була вже дома і лягала спати, у її голові шуміло і все вчували ся голоси. Іноді зовсім виразно чув ся чий-небудь голос, іноді окремі слова, іноді цілі фрази зі сказаного сей вечір.

Як лягла і погасила сьвітло, думаючи, що може зараз засне, заспівали на вулиці. Співали неможливо погано та недоладно. Вулиця збиралась зараз за школою, на вигоні, і ті співи давно надокучили Тетяні. Вона й тепер затуляла уха, але даремне. Їй думалось, що вона буде слухати се все при такій-же обстанові, без одміни, довгі, довгі роки, одна серед ворожих людей, тільки все більше і більше старіючись.

Надія Жибальшич.

Трицять від ста.

Неаполітанське оповідане Матільди Серао.

I.

Професор Алессандро де Перута скінчив власне ранню лекцію історії в третій гімназійній першого королівського закладу. Надзирателька Альфонзіна Барракароччіольо, бліда, анемічна та мовчазна жінщина, провела його довгим коридором аж до великого монастирського підсїня, де стояли дубові лавки і широкий чорний стіл. Вона попрощала його там тихим голосом та відійшла, пригладжуючи довгими, тонкими пальцями ніжно, русяве волосє. Професор Алессандро де Перута нагнув ся над столом, склонивши голову жовтавої краски, та підписував дневник. Слова, грубо намазані чорнилом, які написала худошава, безсила рука, висихали поволи. Тим часом вбігла нечаяно до сеї кімнати учителька робіт, Кльорінда Фазульо. Була се жінщина висока, груба і весела; лица у неї товсті і червоні. Вовняна одїж на нїй була така тісна, що, бачилось, потріскає за кожним рухом її плечий, за кожним рухом рук грубих, наче дві колоди.

— Добрий-день, професоре, добрий-день! — сказала весело. — Можете задержати ся хвильку?

— Дуже радо! — відповів маленький і приголомшений професор, глядячи з подивом на сю сильну і товсту жінщину.

— Вчинїть мені одну ласку. Чи знаєте банк Руффо-Шілля?

— Ні, панї, не знаю! — відповів із непевним усміхом. — Не знаю ніякого банку.

— Се байки, от власне адреса. Бачить ся мені, таки при вашій вулиці. Коли вам се не справить прикрости, то прошу зло-

жити до банку сих сімсот лірів. Триста лірів на імя Елізабетти Фазульо, моєї сестри, а чотиреста на імя Кльорінди Фазульо.

— Чи се каса ощадности? Чи на одну книжочку? Чи може на дві?

— Ні, професоре. Маргеріта Льомбарді вклала тому два місяці стопятьдесять лірів і одержала лише простий рецєпіс зі стемплем банку, на якому було пять чи шість підписів. Так само наша економка, Терезіна Фарнезе, так само учителька низших клас, Фільомена Сконяміліо. Тільки рецєпіс, простий рецєпіс. З початком місяця виріс процент від зложених грошей по дванацять лірів від ста.

— Дванацять лірів від ста що місяця? — сказав він наполоханий.

— А вже-ж, дванацять лірів, — відповіла вона з усміхом і голосно, а на лиці ще більше почервоніла, ще більше розгорячилась.

— Се видаєть ся мені неможливим, — завважав професор.

— Маргеріта Льомбарді, Терезіна Фарнезе і Фільомена Сконяміліо так дістали, — сказала тріумфуючи Кльорінда Фазульо.

— Се якась нечиста справа, панно Фазульо, — пробуркотів трівожно професор, що ніколи не висловлював своєї щирої гадки.

— А деж там! Руффо-Шілля се великий пан, чесний чоловік, тут у нас його родички.

— Але як може він давати такі мітичні відсотки?

Кльорінда Фазульо мовчала хвильку, потім оглядаючи ся навкруги сказала майже до уха професорови Алессандрови де Перута:

— Руффо-Шілля має зносини з Ротшільдом; се Ротшільдові гроші.

— Ах! — застогнав сей глибоко.

Як чоловік з чистим, справедливим і строгим сумлінням, він ужив ще останньої проби:

— Чом ви не несете самі, панно Фазульо?

— Бо виходимо із сього дому все лише в неділю, а банк у неділю замкнений. Шкода! Мусить бути великий натовп у тім банку: хтож не хотів би дещо заробити? Ми вложимо там наші ощадности з двох літ. Розумієте, з трицять та сорок лірів, які побираємо місячно я і сестра, не можемо відложити багато. Як же-ж не маємо вложити грошей до банку Руффо-Шілля?

— Буду служити, — сказав він, — хоча я волів би видіти сі гроші в ваших руках. Можете пожалувати сього, може лучити ся яке нещастє...

— Коли тут є така особа, — сказала вона моргаючи очима на далекого барона Ротшільда, — то може чоловік бути спокійний.

— Буду вам служити, — повторив він вдягаючи вовняні рукавички і бажаючи на всякий спосіб з'єднати собі приязнь у сьому закладі.

Професор Алессандро де Перута дійшов лише до великої дубової брами, яку відчинила йому задумана сторожиха Барбарелля, а вже почув на собі муку тих кількадесяти лірів Кльорінди Фазульо.

Коли ніс при собі бідний професор сїмсот лірів? Він їх ніколи не мав і ніколи не носив. Був се звичайненький професор історії, зарібник, навіть не титулярний, який у двох школах і на пару лекціях заробляв місячно стосїмдесять лірів. Із сього заробітку жив він сам у Неаполі, і його мати та сестра в Чіленто. Він бідолаха ніколи не бачив сїмсот лірів, живучи в нанятій мебльованій кімнаті, при вулиці Конкордія, в палаті Каріяті, що притикає також до площі Віктора Емануеля. Тут жила мешанина бідноти і богачів. Професор ішов пішки великий кусень дороги, бо шадив навіть три сольди на омнібус. По дорозі мацав що хвиля кишеню в плащі, де лежали сїмсот лірів сестер Фазульо у витертім, шкірянім портфелю.

Міг згубити гроші, могли йому вкрасти їх. На саму таку згадку білів, а радше ставав жовтїйшим на своєму пергаменовому трицятьлітньому лиці. Бажав зараз піти до банку та зложити всі гроші, які були для нього великою мукою. Однак не мав часу зайти до палати Фавчітано при Толєдо, де містив ся великий банк Руффо-Шілля, бо мусів іще відбути лекцію в другій класі „Нормальної школи“ при вулиці Ісуса. Професор тримав руку в кишені цілком машинально, боячи ся, аби не пропали сотки. Так прийшов навіть до шкільної книгарні Гамбарделля, при вулиці Трінїта Маджьоре, аби визичити собі як звичайно один том історії Мураторія. Книгарь Гамбарделля завивав у клуночок граматику Скавія, та слухав слів, які до нього говорив високий, русявий юнак, одітий дуже елегантно:

— Тепер понесу пять тисяч лірів дон Антонія, — сказав юнак, додаючи імя славного лікаря.

— Дон Антоніо може зложити ще друге стільки, — додав один старенький, пенсіонований урядник старого бурбонського уряду, який що днини просиджував недвижно, мовчязно дві-три годни в книгарні дон Філіппа Гамбарделля, та пропускав крізь зуби ледви одну фразу що пів години.

— Ви нічого не вкладаєте, дон Філіппо? — сказав юнак допитливим голосом.

— Я продаю книжки, — відповів книгарь якимсь певним голосом.

— Думаю, що завтра рішите ся, — сказав із усьміхом Гаєтаніно Стараче. — Хочете, аби я завтра прийшов?

— А що! чи й ви пішли в банкири? — сказав дон Філіппо Гамбарделля.

— Ні, але я приятель Руффо-Шілля, — відповів сей ввічливо. — А при тім роблю чемність вам, а не йому.

— Еге-ж, еге-ж, — пробуркотів пенсіоніст, нюхаючи табаку. — Дванацять лірів від ста, се красний заробок.

— Дуже красний, — прошептав дон Філіппо, все ще вагаючи ся.

— Нема страху, нема страху, — крикнув весело юнак. — Се англійські гроші, се гроші, що приходять із Англії.

— Та чи дасьте мені того Мураторія? — сказав де Перута стрепенувшись ізза великої боязни о гроші.

— Хвильку терпливости, і я заспокою вас, — сказав дон Філіппо Гамбарделля.

Гаєтаніно Стараче вийшов із усьміхом, та обіцяв прийти сюди завтра знов.

— Чи ви зложите дещо в банку Руффо-Шілля? — запитав професор, поки книгарь вишукував йому один том Мураторія.

— Хто знає! — відповів сей сходячи з драбини. — Може вложу маленьку суму.

— Не видаєть ся вам се газардом?

— І льотерія також газард, а її веде правительство, і всі грають, — замітив пенсіоніст. — Коби я так мав гроші!

— Се зовсім иньша річ, коли се англійські спекуляції, — шепнув книгарь. — Ті Англічане загібають гроші лопатою.

— Англійські? Мені казали, що се Ротшільд, — замітив професор де Перута все ще сумніваючи ся.

— Ротшільд? Ще ліпше: сього нам і подавай! Видите, Руффо-Шілля розумієть ся на ділах.

Професор вийшов трохи переконаний, а пенсіонер усе передумував: коли-б у сій хвилі мав капітал своєї пенсії, то збогатив би ся не мало банком Руффо-Шілля.

Професор де Перута йшов поволи по вохких і темних сходах Нормальної Школи. Було се під koniecь падолиста. Де Перута був чоловік слабовитий, нервовий, тому здавало ся йому, що калитка із сімсот лірами тисне його груди, наче кусень олова. І сей чоловік такий трудящий, такий совісний, що відбував дуже точно свій обовязок, за який брав дуже лиху нагороду, відбув сьогодні похапцем свою лекцію історії.

В великій залі дирекції, вохкій, темній і запорошеній, як і всі иньші, побачив професор одного низенького, грубенького сьвященника, що балакав із директором школи, також сьвященником, високим, худощавим Піємонтцем. Чи се може йому причуло ся, чи справді почув слово „Шілля“, вимовлене шепотом страшне імя сього чародія? Перейшов по-при них, поздоровкавшись, та не зупиняв ся, бо знав, що вони його не бажали і не любили. Чи се був привид, чи в тих півголосних шепотах учениць, що не вважали на його лекцію та перекидували ся картками з лавки до лавки і придумували в собі сьміх, справді була бесіда про банк Руффо-Шілля, чи про що иньше?

Сі дівчата доходили до школи з міста і певно чули сю бесіду в своїх домах або на вулиці, або у кого иньшого. Він просив о супокій, то чемно, то сердито, попадаючи в нервовий розстрій, який робив його нещасливим і слабосилим. Та дівчата були невгомні в своєму шемраню і в дійсности його не бояли ся, бо він нервовий, але добрий мов дитина, і задля своєї несвідомої слабосильности та поблажливости не вмів надати собі поваги у сих палких дівчат. Він не міг дождати ся хвилі, коли скінчить ся лекція, щоб як стій побігти до палати Фавчітано і зложити там гроші сестер Фазульо, щоб не чути вже більше розмов про сей банк, якого фінансова відвага і хитка підстава непокоїли сю праву душу, сю чисту совість, що ще ніколи не захитала ся.

Ах! який він був щасливий, коли вибила одинацята година! Підніс ся з катедри, а скоро се побачили дівчата, повставали й собі, та гуртом, раді, що можуть зробити галас, почали здоровкати учителя: — До побаченя, професоре! До побаченя, професоре!

Він таки біг вулицею, чуючи, що ся чорна калитка давить, сі нещасні гроші переслідують його. Розвеселило його аж просторе

подвіре і красні сходи в палаті Фавчітано. Дійшов до дверей... За десять хвиль міг уже освободити ся від сеї муки, міг уже йти вулицею спокійно до народньої бібліотеки, працювати над одною критичною розвідкою в історії, тяжкою працею, що була ідеалом його життя. Тут побачив, що одві люди йшли по сходах разом з ним, иньші сходили в низ. Банк був переповнений. Була се величезна сьвітлиця, поділена на дві часті білою, кленовою решіткою. За решіткою сиділи урядники при трьох отворах для прийма́ня і трьох для виплат. Народу нагромадило ся багато перед отворами прийма́ня, а лише три або чотири особи стояли перед вікнами виплат. Друга частина сьвітлиці, призначена для публіки, була уряджена з банковою виставністю, обита темно-голубим адамашком, із золото-голубими френзлями і широкими фестонами. Банкові урядники повнили службу в темно-голубих уборах, прикрашених жовтими стяжками, а на них видніли написи: Банк Руффо-Шілля. Нарід громадив ся коло отворів прийма́ня, пхаючи один одного, з піднесеними руками, в яких були гроші, папери жовті, сині, сірі, рівно поскладані в жмутках, деякі нові, наче-б доперва вийшли з літографії, иньші помазані і подерті, наче-б перейшли через тисячі поганих рук. Руки з грішми, піднесені до гори, закривали голови всіх.

Професор де Перута на хвилю був ошоломлений. Се, що рано, поки години волікли ся та волікли, видавало ся йому чимось недовідомим, тепер усе розкрило ся, розвернуло ся, вияснило ся одним мигом. Ся юрба лякала його. Він пішов у кутик, обернув ся до стіни, витягнув калитку з грішми сестер Фазульо, перечислив ще раз, поділив на дві часті по триста і чотиреста лірів, та став на кінці юрби, що звільна сунула наперед. Вкладане гроший ішло дуже по prostu. За столиком сидів дуже гарний урядник, із лискучим, гарно причесаним волосем, із вусами заостреними мов шила, у краватці прикрашеній величньою, чорною перлиною, з брилянтовим перстеном на пальці, та записував цифри вкладаних гроший до малої книжки, звідтам витинав рецеписи з печаткою і давав у руки вкладчика. В сій хвилі виголошував голосно, аби всі чули, імя вкладчика і скількість гроший, другому урядникови, що сидів за деревляними кратами, а сеї вписував до другої маленької книжки. Назви сипали ся одна за одною:

— Франческо Ядічікко, чотиреста трицять!

— Паскавале Фодераро, дві тисячі сімсот сімдесять!

— Сальваторе Апричена, стодвацять!

— Барон Костанцо Вазатуро, сім тисяч дев'яность!

Те скорє залагоджуванє не мало дивувало Алєссандра де Перута. Ся поєдинчїсть, ся скорїсть трївожила його; може треба було жадати бїльших формальностей банкових; але він не сьмїв нічого говорити, бо видїв, що всї відходили веселі, щасливі, наче-б освободили ся від великого тягару, вдоволені, що так щасливо покінчили дїло.

Коли сума була бїльша, то люди витягали шию наперед, аби побачити того щасливого, що мїг зложити в банку Руффо-Шїлля тисячі лїрів, а самі тиснули в руках боязко тих кілька сот лїрів, гадаючи, якого-б то інтересу вони могли довершити з многими тисячами лїрів. Ах, як завидували сї малі вкладчики тим, що приходили складати до чудотворця Руффо-Шїлля, до добродїя Руффо-Шїлля стїльки грошїй, стїльки грошїй, аби по кількох місяцях майже подвоїти свою суму! Профєсор Алєссандро де Перута видїв усе, його жадоба росла, змагала ся. Сей маленький чоловічок підносив ся на пальцях, аби глянути крізь решїтку до середини сьвітлицї.

І в сїй хвилї пригадав собі один образ, який вимоволї виринав в його уяві, образ бачений в часї свого побуту, тому три чи чотпри роки, в столицї північної Італїї, Фльоренції. Він заїхав там шукати деякої протекції на те місце, яке й одержав у Нормальній школі. Пригадав собі, як він шукав свого приятеля, неаполїтанського урядника в Национальнім банку. Не знаючи його адреси, приголомшений дивною красою вулиць Фльоренції, зайшов шукати його до самого банку. Банк зробив на нього дуже поважне вражїнє. Сї великі, ясні сьвітлицї, чисті і огрівані зелїзними печами, ся глибока тишина, зелені занавїси, сї чорні, великі столи, лїскучі, безлїч майстерської роботи з мармуру і цїнного важкого дерева, цїла строгість і повага сього банку, все те виринуло тепер в його уяві. За великою, деревляною решїткою в одній сьвітлицї сидїв його приятель серед купи урядників, а кождий за решїткою при високім столику писав щось у величезних книгах поволи, тихенько, закладаючи кождим разом перо за вухо, провїрюючи число в другій книжцї. За великими кратами був цїлий ряд безмїрних полиць із книжками, шафи, що сягали аж під стелю, широкі і великі столики, перед якими працювали мовчязні урядники. Се глибоко вразило його, то й до приятеля говорив

півголосом, назначуючи йому місце сходни на вечір, аби оба по-вечеряли разом перед від'їздом. Професор навіть трохи змішався, так високо виріс в його очах приятель, бо ціле поміщенє сеї інституції було таке велике, таке імпозантне. Вечером поводив ся з ним із великою повагою, мову зачинав легко, тихим голосом, як у банку, наче-б мав перед собою велику і могучу особу, наче-б було яке божество, повне сили, що наводило на нього боязливий подив.

Усе те вертало йому на гадку серед того оглушливого крику, серед тих дивних людей, одітих нужденно, або з великою виставністю, але блідих, зайнятих, що брали кождий свій рецєпіс та втікали, наче з якого дому гри. Глянув на ті решітки, де стояли лише два чи три крісла і один столик, при якому писав лише один урядник, слухаючи слів другого, що диктував при вікні. Тоді пригадала ся йому Фльоренція. Тут не було нічого: ні полиць на книжки, ні шаф, ні каси, ні столів до писаня, чиста пустиня, що проймала його холодом.

- Карльотта Бенчівенґа, вісімсот дев'ятьдесять!
- Розаріо Фортес, стодвайцять!
- Гаetano Амiранте, дванацять тисяч сімсот!

Урядник відбирав гроші від останнього, важивного, грубого чоловіка, в жовтавім плащи, в крисані з жовтої вовни, правдоподібно з провінції, та перечеислював іще раз. Два папери були заяловені, погані, мішочок срібняків, що вже не були в обігу ще в часу Фердинанда II. бурбонського. Був тут цілий жмуток цінних паперів і срібних грошей. Урядник перечеислював швидко, без розваги і підсьміхував ся. Панок із провінції, за яким стояв професор Алессандро де Перута, захланно глядів оком на свої гроші, на кождий срібняк, на кождий папір.

— Дванацять тисяч сімсот, — промовив урядник зачинаючи дальше приняте.

Зложив їх на боці, разом із иньшими, де вже лежав великий жмуток цінних паперів і купа срібних та золотих грошей. Очевидно не мали навіть полицьки, де би зложити ці папери, ані каси на золото. Не радо в кінці відходив сей панок із провінції, йшов поволеньки, колихаючи ся наче товста, горда гуска.

— Сімсот лірів, — сказав професор Алессандро де Перута, — за Елізабету і Кльорінду Фазульо.

— Елізабета і Кльорінда Фазульо, сімсот! — крикнув урядник із вікна.

І відложив гроші на бік, готовлячи ся записати прийатє.

— Чи не перечислюєте? — запитав здивований професор.

— Малих сум ніколи, — відповів солоденько урядник, якого брилянтовий перстїнь заяснів величаво.

Зручно відтяв рецепіс і подав.

— Ви помилили ся, — сказав холодно професор, — ви мали записати триста лірів для Елізабети Фазульо, а чотириста для Кльорінди.

Урядник зробив маленький рух нетерпливости.

— Можна справити на рецепісі, — сказав, — подайте сюди.

Взяв назад папір і дописував малими буквами.

— Ні, пане, — замітив професор, — се не правильне посвідченє. Ви мали написати два, для обох властительок.

— Ви маєте час до гаяня, але ми ні, — сказав трохи розгніваний красний юнак.

— Мені жаль вас, але дайте мені два посвідченя, як я вам сказав у-перше.

— Ви не пояснили добре, — сказав другий здвигаючи раменами. — Добре, напишу два.

Він нетерпливо передер перший рецепіс і зачав писати два, виголошуючи поодинокі букви імен, аби показати свою втому. Потім відтяв:

— Уже добре?

— Добре.

— Тепер ідім дальше, мій пане.

— Але в книжці ви лишили попередній блуд? — замітив холодно професор не вступаючи ся.

— О, се скоро поправить ся! — сказав красний юнак зовсім безжурно.

Обернув одну картку, та скоро передер хибне посвідченє.

— Ви дерете книжку діловодства? — запитав переляканий професор.

— Еге, — відповів урядник нечемно.

— Нічого, — сказав професор відходячи.

Потім урядник виставив голову з вікна і сказав захрилим голосом: — Прошу панів о пять або шість хвиль терпливости. Зараз верну ся.

В залі проніс ся шепіт невдоволення. Відтак виділи всі, як молодий урядник простер на столі красну, батистову хустину, та накидував аж до країв усілякі цінні папери без ладу, придушуючи руками, а вони висували ся з усіх боків.

Два чи чотири випали на землю, а він або не замітив, або удавав, що не замітив, та відійшов. Тим часом другий урядник збирав иньші гроші, золоті і срібні, не зважаючи на тамті, що лежали в другому куті. Потім оба зникли за дверима: бачилось, наче-б ті двері пожерли їх і добро вкладчиків. Де Перута видів, як вони зникли і пішов собі стративши надію на сі гроші, які пропали в сьому бездонному вирі.

II.

Гарна бльондинка йшла площею Віктора Емануеля, лівим хідником того довгого горбка, з якого видко цілий Неаполь. Але чи се з байдужности, чи занята иньшими думками, ні оком не глянула на сей привабний краєвид моря, сел, міста, які простирали ся з лівого боку. Вона йшла скоро, одіта в темний зимовий плащ, очі крили ся під чорним тонким серпанком, а маленькі руки в чорних скіряних рукавичках сховані в краснім зарукавку. Не зважала ні на краєвид, ні на прохожих, лише гляділа на плити, по яких ішла скоренько, скоренько. Справді бачило ся, що се тіль посуваєть ся наперед, коли вона підвела свої глибокі чорні очі, осяяні якимись солодощами.

— Добрий-день, пані Елеоноро, — промовив до неї молодик тихим голосом, зазирнувши їй прямо в очі, немов не можучи відірвати ся від них.

— Добрий-день, пане Павле, — відповіла здоровкаючи його і немов бажаючи освободити ся, йшла дальше вулицею.

— Не позволите, аби я товаришив вам хвильку? — сказав сей з просьбою; — лише кілька кроків.

Вона склонила голову, а на її алябастровім, білім лиці показала ся одна струя крови. Йшли разом, цоволи, не говорячи нічого.

— Чого ви все чекаєте на мене? — запитала вона несподівано, з якимсь мелянхолійним докором.

— Бо не можу инакше, — відповів сей неначе поражений, та склонив голову.

— Чините сям мені велику неприємність, — прошептала блондинка і здавало ся, що сльози придавили її голос і закрили її гарні, лагідні очі.

— Не говоріть сього, не кажіть, прошу вас, — прошептав він наче придавлений. — Я волів би радше вмерти, ніж зробити вам прикрість.

В його тихім, дрожачім голосі пробивала ся велика, безнадійна пристрасть. Вона глянула на нього і замовкла, стараючись приспішити хід. На щастє, в сій хвилі, сього студеного, зимового рана було мало прохожих на площі; найкращим проходом Неаполя снувались лише перекупки з овочами і ярною, робітники і робітниці, люди заняті заробітком. Усі спішили до своєї праці, до своїх щоденних занять, та навіть не зважали на сю пару прохожих, що йшли мовчки не глядячи собі в очі, в яких скривав ся вираз незмірного болю.

Він виняв з дїрки від гузика китичку блідих, сьвіжих фіялок, але трохи зівялих від студїни, і хотів поволи, поволи встроїти її у зарукавок. Вона чула себе такою прибитою і слабосилою, що навіть не сьміла відкинути сього маленького дару, віжненького запаху, і сховала китичку в зарукавок.

— Продала мені отсе одна дівчина. боса і перемерала від студїни; я був перший купець, — оповідав він, наче пробуджуючи ся з глибокої задуми. — Казала мені, що я може перший принесу їй щастє, та так трясла ся і сїкла зубами, що й дивитись було прикро.

— На сьвітї повно нещасних, — говорила вона глядячи в гору.

— Ви нині рано плакали, пані Елеоноро.

— Ні, ні, — відповіла швидко.

— Так, ви плакали, — повторив сей, та глянув на неї любовно і безнадійно.

— Чого-б мені плакати? Впевняю вас, що ні, — відповіла блондинка звертаючи погляд на море, аби уйти перед дослідом сих розпучливих очей.

— Чом скриваєте передо мною свої терпіння, пані Елеоноро? Думаєте, що я не догадуюсь усього? Чи може не знаю вашої судьби? Чи не догадуєте ся, що я вас люблю?

— Я казала вам уже не згадувати сього слова ніколи, пане Павле, — відповіла строго. — Покиньмо се, прошу вас.

— Добре, — прошептав він, — уже більше не згадаю цього слова, коли воно вражає вас. Але-ж ви дозволили мені, як приятелеви, як найщирійшому, як найпокірнійшому зо всіх ваших приятелів займати ся вами чесно, праведно. Не відбирайте мені бодай цього, се була-б несправедлива суворість.

— Даруйте, — промовила вона поправляючи ся, — але я справді така нещаслива, така покинута, самотна, що всі людські підмоги збуджують у мені підозріне, разять мене. Мені видить ся, що все, що всі хочуть збільшити мої терпіня, і ті, що мене ненавидять, що мене покидують, і ті, що мене люблять. Я несправедлива, знаю се. Вірю, що невдовзі не буду мати нікого.

— Я радше вмер би, ніж мав би покинути вас, — відповів він горячо.

— Не говоріть про смерть, — сказала вона наче налякана.

— Чого ви плакали? — запитав сей знов уперто.

— Я була в церкві, — промовила вона, — і молила ся горячо, горячо. Молитва рівночасно важка і солодка для мене. Ніколи не відчуваємо так тягару нашої недолі, як тоді, коли просимо у Бога освободження, увільнення хоч би навіть через смерть. Се спонукало мене до плачу, що плив із глибини мого серця, але се також багато потішило мене.

— Він знов мучив вас? — сказав сей приступаючи просто до річи.

— Ні, ні, — відповіла вона важким голосом, — він зовсім не мучив мене.

— Ну, то хто... — запитав він біліючи від студеного гніву, — то хтож... иньший?

— Нічого, нічого, — прошептала вона тим самим зболілим голосом, наче вже на завсіди остала безсилна.

Дійшли аж до східців, що з площі ведуть до палати Каріяті, де жила пані Елеонора. Минули вже готель Брістоль і готель Бельві, та зайшли в одну частину площі, опущену і безлюдну. Вона перша завважила се:

— Вернім назад, прошу вас, — молила глядячи на нього боязкими, лагідними очима.

— Вертаймо, — промовив він безсилно. — Але скажіть мені, що він заподіяв вам, що ви аж плакали?

— Нічого, нічого.

— Скажіть мені, пані Елеоноро, скажіть вашому щирому приятелю.

— Він не вернув до дому сьогодні вночі. Вже від учера рана нема його дома, — зачала говорити з боєм нещасної людини. Він глянув на неї мовчки.

— Але деж він? — відповіла вона немов говорила сама до себе, наче продовжала внутрішню свою розмову. — Що робить? Чом не вертає до дому? Чи стратив усяку любов, усю совість, усю крихітку стиду? Чи може з ним що стало ся? Коби я бодай знала, де він обертаєть ся? Але я нічого не знаю, зовсім нічого. Я нещасна жінка, непорадна і безсильна, не вмю ані оборонити, ані спасти його!

Слова виходили з її уст судорожно, мов мали придушити її. Вона говорила з притиском, із несподіваним підвищенням голосу, наче сама в своїй сьвітлиці, а не на публичній дорозі, перед чоловіком, що любив її без надії.

— Ви все ще любите свого чоловіка, пані Елеоноро, — сказав він важко.

— Все, — відповіла вона з притиском. — Я повинна любити й поважати його.

Він не відповів нічого, але змінив ся на лиці і пані Елеонора могла запримити в очах сього сильного, хороброго чоловіка великі сльози.

— Обовязок, — промовила вона немов звиняючись.

— Він не сповняє супроти вас ніяких обовязків, — відповів сей, що обожав її.

— І щож з того? Коли-б люди любились лише тому, аби дізнавати взаїмности... то був би дуже веселий сьвіт.

— Се правда, — зітхнув він.

— А потім, хто знає! Від кількох днів він видаєть ся мені таким струдженим, що й не сьмію зганити його. Не сьмію навіть запитати. Нераз сидить у кутику великої нашої веранди і мовчить, курячи папіроси цілими годинами.

— Я виджу се, — сказав пан Павло. — З вікна моєї сьвітлиці видно все.

— Нераз попадає в скажений гумор, наче стрепенувшись у сні. О, пане Павле, він певне в небезпеці! Ще не було ночі, аби він не вернув до дому.

— Я видів його, вчора вечером, — і пан Павло проголосив сі слова холодно і байдужно.

— Ах, пробі, скажіть, де? — скрикнула вона складаючи руки наче до молитви.

— По що маю вам се сказати? — відповів він трохи суворо. — Чи я може сторож вашого чоловіка?

— Правду кажете, — і склонила голову трохи упокорена. — Я для вас великою мукою. Та бодай... аби успокоїти мене.

— О, можете бути спокійні... — відповів він усміхаючись іронічно. — Вашому чоловікови не грозить ніяка небезпека.

І всміхався далі іронічно. Вона злякала ся, добачуючи правду, не сміла однак нічого заступити.

— Я видів його вчора вечером, — сказав байдужно Павло, — в отьому театрі, що його звать Giardino d' inverno. Ви не були там ніколи?

— Ні, я не ходжу нікуди.

— Моє питанє було дурне, даруйте. Giardino d' inverno рішучо не для чесних жінок.

Вона спустила очи і побілїла. Але він тяг поволи даліше, немов оповідав про факт маловажний.

— Giardino d' inverno, се на пів театр, на пів café chantant, на пів гостинниця, де вечеряєть ся весело по представленю. Се місце сходни золотої молодїжі, незалежних чоловіків і веселих та незалежних дівчат.

— Я зрозуміла, зрозуміла, — сказала вона прискорюючи хід, немов бажала не слухати більше.

— Тепер здаєть ся наспїла пора великого щастя для Неаполю, — продовжав він наважившись іти аж до краю, — бо всі ті, хто вірить у ті банки, стали богачами, а вже-ж дуже богатими стали самі банкири. Giardino d' inverno що вечера повний веселих гостей. Кілько гроша там котить ся! Ваш чоловік вчора вечером побрязкував золотими наполеонами перед красними очками Лідїї Джіої.

Вона не могла більше нічого промовити; але румянець сорому виступив на її ніжному лицї. Вже доходила до свого дому, коли нараз її зачав трівожити один сумнів.

— Чи й мій чоловік вмішаний у ті банки? — запитала.

— Правдоподібно в банку Коста.

— І чи може бути яка небезпека?

— Хто знає! На разі всі вірять...

— Знаю, всі мов подуріли.

— Але може наступити також катастрофа, — прошепотів він.

— Катастрофа?

— Всяка чесна совість обурюєть ся сими фантастичними обіцянками.

— І кажете, що справді мій чоловік замішаний у сьому ділі?

— На правду: бодай так здаєть ся.

Вона стрепенула ся з відразою, входила горі сходами, що вели з площі Віктора Емануеля на вуличку Кольонне Каріяті. На вуличці вона здержала ся трохи, наче-б хотіла освободити ся від молодого чоловіка.

— Слухайте, — промовила вона до нього, — ви успокоїли мене, але рівночасно нанесли багато лиха, багато лиха сими вашими вістями.

— Чи можете бути такою доброю і поводити ся так холодно з вашим другом?

— Ні, — відповіла горячо, — я не холодна. Лише сі справи з банком, сі чужі гроші, ся гра, яку ви називаєте небезпечною, се мене дуже непокоїть. Хочете бути мені справді щирим приятелем? — додала вона з незвичайною солодкістю, що так чарувала його.

— А вже-ж.

— Стараймо ся отже разом спасти мойого чоловіка. Я вам сказала, що я не холодна: але-ж я живу в його хаті, ношу його імя. Його неслава неславить мене: його катастрофа спаде на мене. Старайте ся розслідити все до найменшого, до ґрунту, скільки правди в сьому темному ділі. Розпитайте все; старайте ся розслідити правду, наче-б ви були слідчим суднею. Коли грозить справжня небезпека, далека, чи близька, коли грозить яке нещастє, прийдіть сказати мені, певно, безпроболочно.

— Зроблю все, — сказав він зворушений.

— Я тоді промовлю сама до мойого чоловіка. Він слушає мене инколи. Сим разом мої слова будуть такі горячі, сподію ся спасти його ними.

— Ви сьвята женщина, — прошепотів він, — але я не вірю, аби се чудо сповнило ся.

— Як думаєте, чи дуже скомпромітований мій чоловік? — сказала вона налякана.

— Не знаю, — відповів він заклопотаний, — але розвідаю, вірте мені, наче-б ходило о мойого приятеля, — додав із болістю.

Та ось зачинали вже ходити люди, що цікаво гляділи на сю пару, може підозріваючи. Пані Елеонора зблизила ся власне до свого дому, мала лише обійти поза вугол саду Каріяті. Подала йому маленьку ручку в чорних рукавичках, а він задержав її хвильку в своїх.

— Прощавайте, — сказала, — мушу йти; всі дивлять ся.

— Ми все говорили про нього, — сказав він мелянхолійно.

— Се наша покривка, — шепнула вона, — так, здаєть ся мені, буде менша вина. Прощайте, пане Павле.

— Кажіть радше: до побаченя.

— До побаченя... не знаю коли.

— Скоро буду мати певні вісти.

І глядів на неї з такою любовю, що ціле її серце наповнило ся великим жалем...

— Чому й ви ходите вечерами до Giardino d' inverno? — запитала з легеньким усміхом.

— Так, аби трохи розірвати ся... — прошепòтїв він черво-ніючись.

— Але ви були самі, неправда? — запитала його з глибоким довірем.

— Сам, усе сам, дорогенька, — промовив оголомшений.

— Не ходіть там більше, — докинула йому відходячи з чарівничим усміхом.

Він глядів, як щезала ся струнка і темна постать. Ішла легенько і зараз звернула за вугол саду Каріяті. І він жив у величезній палаті Каріяті на третьому поверсі, а вона на другому. Але не смів іти за нею, не смів і собі-ж вертати до дому, бо лякав ся тисячних сусідів, що жили в сьому величезному будинку. Зійшов знов на площу, тримаючи машинально на своїх устах руку, яка держала ручку пані Елеонори.

В просторих сїнях палати Каріяті подибала пані Елеонора Тріджжіяно свого сусіда, професора де Перута, що в-друге виходив на лекцію. Вона всміхнула ся ласкаво, бо була все добра з тим бідним робітником, боязливим і нещасним, для якого жіночий усміх видавав ся особливою ласкою. Бідний професор, зворушений сею жіночою прихильністю, зупинив ся перед панею. Професор сього студеного ранка надїв грубий вовняний плащ і пару дуже грубих вовняних рукавичок, що закривали йому ледви долоню, а крисаню від студїни засунув аж на очи. Хоч який

відлюдок, він задержався перед панею заклопотаний, змішаний та бажав обміняти ся з нею бодай кількома словами.

— Як ся маєте, пані? — запитав із тривогою, наче-б вона була хора якийсь час. Запитав так лише тому, аби покрити свою непорядність.

— Добре, дякую, — відповіла, — а ви, професоре, все при праці?

— Завсїди. Се моя відрада, — додав байдужно, гадаючи, що ліпше було-б піти собі, але не знав, як освободити ся.

— А ваша родина здорова? — промовила, аби сказати щось і показати ся для нього чешною.

— Дякую, дякую, — сказав він зворушений. — Вчора я дістав лист, предовгий лист від моєї сестри. Запитують мене... питають про сі банки... — прошепотів наче нечаяно захоплений.

— Навіть вони? так далеко? — промовила вона здивовано, не можучи опанувати легенького румянця.

— Правдоподібно... вість дійшла аж на провінцію. А при тім... — додав запинаючись — жінки на провінції цікаві... хочуть довідати ся від нас про все... думають, що ми знаємо все...

— Але може й вони мають яке діло в банках? — відповіла трохи наляканим голосом.

— Не думаю, не думаю, — продовжав уриваючи, наче-б не міг проковтнути кусника їжі. — Не мають грошей, не можуть мати, ви знаєте, ми дуже бідні.

— Може так ліпше, — промовила стиха. — А чи ви відписали їм?

— Так, зараз. Я написав, що сі банки нічого иньшого, як лише ошука, не можуть бути нічим ліпшим, як лише ошукою. Про те бачно з ними.

— Добрийдень, професоре, — промовила вона нечаяно, відходячи дуже бліда, мов пронята смертельним морозом.

Він глядів на неї, як переходила через подвірє та ступала на сходи. Відтак подав ся до свого діла, завятий листом, у якому сестра конче просить вістий про банки, лише отак із цікавості, аби знати; але се дуже турбувало брата. Не мали нічого, зовсім нічого його мати і сестра; але чому така цікавість?

А пані Елеонора Трїджджіано йшла по сходах поволи, немов на її раменах лежав цілий тягар важкої журби. Ледви ввійшла в світлицю, подала їй служниця листок від її чоловіка, написаний

олівцем і датованій із центральної станції. Він писав коротенько ось що:

„Дорога Елеоноро! Їду до Салерна в справах банку Коста; там маємо заробити багато гроша. Верну за три або чотири дні. До побачення! Карльо“.

Ні одного любого словечка, ні одного словечка для неї; все той банк, усе ті гроші. А може він сам не поїхав! Може ся жінчина... як назвав її пан Павло?... ся Лідія Джіойа — певно вигумане ім'я — може вона з ним? Пані скинула капелюшок і плащ, не відповідаючи нічого служниці, яка запитувала, чи лагодити сніданє, та сіла у фотель, закривши чоло і очі долонями. Не була вже холодна, ні: сказала правду Павлови Коллеманьови. Але прочувала, що її житю грозить катастрофа: вона була тепер у тому невідрадному стані, де все докола неї захитало ся, ніде не було підпора, о яку могла-б оперти ся її нещасна душа. Була сама. Невинне і чесне своє серце і жите віддала вона чоловікови, Карльови Тріджжіяно: він згордував сим серцем, він знищив своє і жінчине жите, а однак оставав нероздільно злучений із нею перед законом і людьми. Не мала ні дітей, ні родичів, ні приятелів, нікого. Мала лише одного приятеля: але Павло Коллеманьо любив її від двох літ, без ціли, без надії. Вона роздумувала про сього бідного і доброго молодця, для якого була одинокою метою жита, роздумувала про се безмежне терпіє, виділа перед собою безодню, чула загладу. Вона справді була чесна і добра, а відразую до лиха, а відразую до гріха; але така запора душі мусіла уступити перед співчутєм. Співчутє, співчутє! Хто мав співчутє для неї, у самоті, в сьому занедбаню? Вона покинена в мовчазній сьвітлиці, в сумерку студеної, темної зимової днини. Ціла хата мовчазна, всюди тихо кругом неї. Навіть не чути голосу в цілій просторій палаті Каріяті, високій на три поверхи від боку площі, а на шість від вулиці Конкордія, в якій більше ніж двацять чотири мешкань більших і менших. Ся самота! Де її чоловік? У Салерні, замотуючи ся у сі страшні вчинки, які завдавали їй стільки страху і які може заплямують її честь! У Салерні, в товаристві сеї жінчини з красними очима, сеї Лідії Джіойа, що весело пожирала золоті наполеони, зароблені нечестю. Пустиня! Але деж Павло Коллеманьо? О, певно, сей недалеко, в сьвітлиці на третьому поверсі, пише до неї лист, один із тих довгих, зворушуючих до глубини, на які вона ніколи не відповідала, але яких

не сьміла відкидати із милосердя. А може шукав певних вістей, про які вона так горячо просила, аби спасти її чоловіка? І се значило ще любити її, любити так горячо, так незмінно, що вона відчувала для нього в душі глибоку подяку. Але власне сього, що її любив, що помагав їй у горю, що ніколи її не покидав, сього Павла Коллеманьо вона не могла закликати до себе: самота була невинністю, се товариство було-б гріхом. Сама, самісінька.

Вона дуже зраділа, коли служниця сказала, що прийшла донна Кончеттіна, жебруча сестричка, і хоче щось сказати їй. Було се дуже в пору для пані Елеонори, аби розігнати сю самоту, сю сумовитість, аби освободити ся від тягару прикрих гадок, що немилосерно давили її серце. Вона не знала гаразд сеї сестрички, донни Кончеттіни, здибала її лише кілька разів на подвірю, бо були сусідками. Донна Кончеттіна мешкала на третіх сходах другого поверха, все бідно одіта, все мовчазна, очи спущені в ния, ходила так тихенько, наче б мала на ногах суконні черевики. І так тихенько також увійшла. Спідницю мала з чорного сукна, на плечах велику, чорну хустку і капелюх із чорним серпанком, перевязаним під бородою. Не дбаючи на студінь тримала в жовтих руках стару торбинку, на якій був вишитий когут уже дуже затертими нитками.

Ціле лице сестрички донни Кончеттіни було одностайної жовтої краски, наче-б туди не плила ні одна крапля крови. Повіки все насуплені надавали їй дуже обережний вигляд, а ніжні уста мали вид біленької рожі.

— Слава Ісусу Христу й Марії! — промовила тихим голосом.

— На віки слава, — відповіла пані Елеонора.

— Чи не перешкоджую вам? — запитала сестричка, глядячи навкрузи і тримаючи одностайно жовті руки на своїй торбині.

— Ні, зовсім ні, — відповіла пані Елеонора, скриваючи свої важкі думки.

— Вчиніть мені одну ласку, — шепнула донна Кончеттіна.

— Дуже радо, коли лише зможу, — відповіла пані Елеонора, що хоч не була богата, але мала милосерде над бідними.

— Я знаю, що ви щаслива душа, сьвята, і думаю, що не відкажете мені. Се для вас маленьке діло.

— Говоріть, говоріть, — промовила терпливо пані Елеонора, не виявляючи нудьги ізза таких вступних бесід.

— Маєте знати, я і моя мати такі бідні, такі нещасні, і коли-б не вміли направляти суковних черевичків і старих коронов, то просто не мали-б чим жити. Ах, моя пані, як тяжко, як прикро жити чесно! — додала зітхаючи, наче-б виходила із страшної борби, в якій була загрожена її чеснота.

— Справді, дуже тяжко, — замітила пані Елеонора з глибоким зітханєм.

— У кого-ж нема своєї муки? — товкла далі сестричка, та глянула допитливо в лице Елеонорі. — Житє, се ненастанна боротьба. Хто бореть ся много, хто мало, але всі борють ся. Моя мати і я весь вік боремо ся. Тепер лише показуєть ся проблиск надії.

— Яким способом? — запитала байдужно пані Елеонора, яку вже знудили сі науки, а ніяк не могли розважити її журби.

— З тими банками, — шепнула набожна сестричка, кидаючи ще раз оком навкруги.

— Банками? — крикнула Елеонора дуже зачудувана.

— А вже-ж. Усі користають із сього золотого дощуку, із сеї манни, яку зсилає Господь із неба. Се якась благодать спадає на Неаполь, що не заслужив на се за свої гріхи. Чому-ж і ми, бідні, не мали-б бодай трохи скористати? Чи ми не божі душі? Ми стільки потерпіли ся, чому-ж не мало-б нам трохи полекшати?

— Але як? — сказала Елеонора, ще більше затрівожена.

— Я, по правді, — продовжала сестричка не звертаючи уваги на питає, — перше радила ся дон Теофіля, нашого сьвятого пароха. Мати і я не зробимо ані кроку не спитавшись його ради. Коли я розповіла йому цілу нашу біду, то сей добрий сьвященник слухав, слухав, відтак сказав, що се не противить ся волі божій. Без божої волі і волосок не спаде чоловікови з голови! Отже Бог дозволив, аби були такі банки; про те нема гріха користати з них.

— Але як, яким чином? — запитала в-третє Елеонора, дуже розцікавлена.

— Я прийшла до вас, — промовила сестричка, вказуючи, що справді прийшла, — бо ваш чоловік дон Карльо може все зробити у пана Кости, сього великого банкира, сього добродія Неаполю; пан Карльо може дуже багато зробити для моєї матери і для мене. Будете його про се просити як його жінка?

— Донна Кончеттіна, адже-ж ви не сказали мені, чого жадаєте від банкира Кости. Мій чоловік, так... думаю, знає його...

— Більше, ніж знає, він його скарбником...

— Чим? чим?

— Скарбником...

Сі слова наче поцілили в саме серце паню Елеонору. Не сказала нічого. Сестричка встромила руку в торбину, на якій був вишитий когут, і шпортала в ній щось. Пані Елеонора думала, що донна Кончеттіна витягне просьбу, в якій буде просити для себе і своєї матери малої грошевої підмоги від банкира Кости. Але ся не виняла подовгасто зложеного паперу, як то звичайно в Неаполі пишуть просьбу, навпаки, витягнула скіряну жовту мошонку, декуди повитирану і звязану сильно мотузками. Сестричка тримала її в руці мов сьвятий образок, потім зложила на колінах, а торбу поклала на землі. Потім відчинила мошонку.

— Ми хочемо зложити нашу бідну ощадність у банку Кости, — промовила сестричка хитро, допитливо.

— Ах! — відізвала ся здивована Елеонора.

— Се дуже маленька сумка, прибирана за трицять літ серед бідн і недостатку. До того кілька разів робили ми вигоду не одному приятелеви, позичаючи малу суму, а сі віддавали з нагородою. Але часи настали прикрі, моя пані, — додала сестричка зітхаючи, — і не можемо ніколи дістати на рік більше п'ятнацяти або й двадцяти від ста. А тепер, як дає Коста місячно по п'ятнацять і вісімнацять від ста, розумієте, то ми постягали сих кілька лірів від усіх наших довжників. Що ми не натурбували ся! Кілько ми не намолити ся Господа! Сі довжники такі твердосерді, такі нікчемні, що процент ще яко-такo заплатять, але ніяким чином не хотять звертати капіталу! Поміг нам Господь Бог і добрий ексекутор, Гаetano Фальконе, а він незрівнаний у стяганю довгів, сьвятий чоловік, совісний. В кінці ми постягали все і порадивши ся з парохом, я принесла отсе вам, аби ви передали сьвому чоловікови.

І вона перечислювала гроші поволи, поволи, папір за папером. Елеонора затрівожилa ся знов, відчуваючи цілу сіть поганих і нечесних зисків, якою обмотували ся довжники і падали в пропасть. Вона запитала машинально: — Скілько-ж тих грошей? — думаючи зовсім природно, що там яких кількасот лірів.

— Маленько, дуже маленько, — промовила сестричка перечислюючи далі папери.

Пані Елеонора підперла голову рукою, зажмурила очи, немов не хотіла видіти сього страшного образу, та вичікувала терпливо

кінця. Се трівало добру хвилю. Сестричка спокійно дочислила до кінця, зложила папери в-двоє, звинула в трубку та подала гарній бльондинці.

— Сорок тисяч лірів, — сказала тихенько сестричка.

— Кілько?

— Сорок тисяч лірів, повторила.

— Ваші?

— Наша кервавиця.

— І хочете вложити їх у банку?

— Так, але хочемо на відсотки, по двадцять від ста місячно.

— На відсотки?...

— Ваш чоловік може се зробити. Що се шкодить Кості? Вісімнадцять, двадцять для такого, що заробляє так багато, се ніщо.

— У кого, думаєте, заробляє?

— Не знаєте? Ваш чоловік се говорить. Се гроші Франческіеллієві.

— Чиї, Франческіеллієві?

— Франческо другий, бурбонський! Се він змилював ся над неаполітанським народом; а коли ущасливить усіх, верне сюди, і всі його приймуть з отвертими раменами. — Най дієть ся божа воля! — говорить парох чуючи таку бесіду. — Знаєте пісню, якою повитають Франческіелля з поворотом?

— Але-ж я нічого не знаю, — відповіла пані з глибокою розпущою.

— *Agarite port' e ffeneste, sa chill' amico é leste.**) Значить ся, можна сьвяткувати, коли Бурбон стоїть перед воротами. Але ми хочемо двадцять від ста, розумієте? Ми вже все обчислили, мама і я, на стільки місяців наперед відсотки від зложених грошей.

— А осьде срібняки, — промовила по хвилині сестричка, подаючи добрий жмуток пані Елеонорі. — Але... ми добре розважили, неправда? Двадцять від ста: коли ні, то ми задержимо сих кілька лірів і почнемо з ними щось иньшого.

— Держіть, — повторила холодно пані Елеонора.

— Як то?

— Я не приймаю.

— А то чому? Чи може тому, що ми жадаємо двадцять замісь вісімнадцять? Ах, моя пані, моя пані, ми такі бідні, а сьвіт такий непевний! Впевняю вас, коли-б я не мала старушки матери, не гадала-б я про се; але коли чоловік у біді, повинен про все

*) Відчиняєте брами й вікна, бо на дворі жде приятель.

гадати, аби не бути таким нещасливим. Ми собі поробили рахунки: сих двадцять від ста конче нам треба, не можемо відступити.

— Най буде так, як хочете, донна Кончеттіна, — але я не можу прийняти ваших грошей.

— А то чому?

— Бо я нічого не знаю про сі банки, не хочу знати, ні тепер... ні опісля.

— Чи ви може сумніваєте ся?

— Я? ні! — додала холодно пані. — Але я не хочу мішати ся в грошеві справи.

— То чом не позволите мені поговорити з вашим чоловіком?

— Його нема дома, він у Салерні.

— Верне швидко?

— Не знаю, правдоподібно за три або чотири дні.

— То я подожду, хоч мені дуже не по нутру стратити відсотки за сих кілька день. Знаєте, ми люде бідні.

— А чому-ж ви самі не несете грошей до Кости?

— Такий натовп що дини в сьому банку і в иньших! Хтож би не хотів похіснувати ся ласкою божою? Я стидаю ся натовпу. А відтак... мені не збільшать відсотків, коли не пошукаю заступництва. Зажду на вашого чоловіка.

— Чи ви певні, що він зробить вам сю ласку?

— Зовсім певна, — сказала сестричка поважно. — Вже стільки днів, як лише подибле мене на сходах, говорить про сі банки, аби я зложила там гроші свої й своїх приятелів.

— То добре, — відповіла пані Елеонора та здвигнула плечима, немов скидала з себе тягар. — Пождіть на нього.

— Ви заховаете се в тайні? — запитала сестричка складаючи гроші в мошонку. — Я не хотіла-б, аби в палаті знали про сю маленьку ощадність! Стільки тут лихих людей! І в тих трьох чи чотирьох днях скоро найшов би ся злодій. Ми жінки, самі. Прошу о се дуже.

— Не піду ні до кого, не скажу нікому.

— Матінка Божа най вас благословить, — сказала сестричка збираючи ся до відходу.

— Нехай вас провадить Матінка Божа, — відповіла побожно пані Елеонора.

Оставши сама, почувла ся дуже ванепокоена. Служниця прийшла знов запитати, чи лагодити сніданє. Було пізно, і дівчина

сама дуже зголодніла. Пані встала та пішла до звичайної їдальні, щоб снідати самій, а служниця usługувала поквально.

— Чи пані дозволять мені вийти по сніданню? — запитала нараз.

— Так, але вертайте скоро. Я сама.

— Мені треба певно дві або три години, — сказала служниця наливаючи каву. — Маю полагодити дві дуже важні справи.

І вона так гляділа на паню, наче-б хотіла сказати все. Ся встала, бажаючи піти знов до сальону, і обернувши ся до служниці веліла їй говорити. Все тепер так тиснуло ся до неї, що вона старала ся відсувати від себе і придушити цілковитим забутем.

— Ваша ексцеленція знають, що я маю виходити замуж за три або чотири місяці. Я починила стільки видатків на наше господарство, на закупно біля, посуду і иньшого. Мій суджений Тотонно також видав багато гроша. Тепер ми лишили ся без одного сотика, зовсім без нічого ізаа сих великих видатків на весіле.

— Я вам подарую дещо на сей день, — сказала пані, читаючи байдужно верхню картку якогось французького роману.

— Ваша ексцеленція такі добрі! — промовила зворушена служниця. — Але нам треба більшої суми, маємо заплатити хату за три місяці і всі видатки. Ми так умовили ся вчора з Тотонном: занести все на Монте ді Піета, біле, золото, мідяні посуду, все-все позаставляти і цілу суму віддати до банку на три місяці на відсотки. За три місяці, моя пані, буде красна сума: се чиста роскіш. Від триста лїрів, приміром, коли нам дадуть на Монте триста, маємо... маємо за три місяці сто вісімдесять лїрів відсотків. Викупимо заставлені річи, і лишеть ся нам іще сто вісімдесять лїрів. О, ми добре почислили, Тотонно і я.

— Бідна Рафаеля! — промовила пані Елеонора з легким вітханем.

— Чому бідна? Як є достаток і здоровлє, то ніхто не бідний; банки, моя пані, не дадуть нікому загинути.

Пані склонила голову і читала.

— Пустите мене, ексцеленціє, на сі три години? Маємо йти на Монте, а відтак до банку. На Монте все глітно. Всі хотять зложити гроші в банках і всі заставляють. Заставимо також красші вовняні подушки, аби була більша сума. Сторожиха Дженовеффа заставила навіть сьвяту Дженовеффу, цілу ві срібла, але се вже сьвятотатство...

— Йдіть, ідіть, бідна Рафаелльо!... — прошепотіла солоденько паці.

— Нічого вам не треба?

— Ні, нічого.

— На добрийдень, ексцеленціє!

— До побачення.

І знов зістала сама. Тепер утишила ся вся прикрість її терпіня. Їй здавало ся, що вона без терпіня перебула ціле нещасте ровбитя корабельного, відчула страшну розпуку заглади, страшне вражіє морської хвилі, що закривала її аж по голову,

Але тепер ся грізна хвиля вже минула. Вона потонула. Їй здавало ся, що вона лежить тепер на дні моря, на піску, легенько засипляє в безмежній утомі, яка наступає по такій боротьбі. Їй виділо ся, що вже більше не може спасти ся, затоплена на віки, в безконечній бездільности перед смертю, серед запаху води, що перепливає над її тілом і головою. Щож могла більше робити? Вона втомила ся. Судьба побідила її. Всі віщували їй нещасте. Вона стала слабою жінкою, побідженою ще перед боротьбою, а від страшного глуму смертної години лишила ся їй лише меланхолійна жура, бо все навкруги неї і в ній страчено. Машинально, наче яке марево, в чорній, вовняній сукні, красно перевязаній поясом, з лицем ніжно блідим, що проблискувало серед чорної барви, пішла на веранду своєї спальні, з якої стелив ся вид на сад палати Каріяті. В глибині вікна на третьому поверсі за склами видно було закохане лице Павла Коллеманьо. І по легенькій усмішці крізь скла вікон вони гляділи на себе довго, гляділи недвижно, без словечка, прикуті до себе. Минали години, кінчив ся день; а за тими вікнами вона чула себе затопленою, пропашою.

III.

Тиждень перед Різдом того року був несподівано милий. Затих лютій, північний вітер, що віяв від половини грудня по всіх вулицях Неаполю і лякав та мучив непривичних до студіни Неаполітанців. Тепер повіяв ніжненький легіт Шірокка по цілому місті, що так любить ся в ньому. Може його спровадили молитви бідного народу, а особливо продавців усілякого рода, пайбогатших і найбідніших. Вони в сей тиждень боять ся слоти і студіни та ставляють свічки святим, аби настала погода, аби весь люд вийшов із домів та купував те, що продаєть ся на величезній торговиці.

На тиждень перед Великоднем і Різдом підносять усі очі до неба, зітхають, аби засвітило сонічко, навіть безінтересовні, бо знають, що се тижні сьвяті, щасливі для бідних і нещасних, яких усякий споможе, поратує. Кождий щось купить, люди бодай трохи засібні все мають деякий сотик на видатки. І сього року Дитячко Ісус замінило своєю ласкою студений вітер на шіроко і весь Неаполь зробив ся величезною торговицею. Натовп людей тягнув ся аж геть-геть до робітницьких мешкань на Толедо і там робив ся безмірним. На Толедо видко було багато лавок, сотки малих переїздних крамничок. З Толедо тягнула ся смуга людей аж до площі Віктора Емануеля, аж до зелених горбиків, змінюючи Неаполь на гамірне муравлисько, величезне, безмірне, де все гуділо наче в Везувію.

Елеонора Тріджджіано через цілу сю студінь була в домі одна, топила в печі та гріла ся при теплому полум'ї огню серед великої сонности, що обнімала її все більше. Чоловік вернув зі Салерна у веселім настрою, дуже говіркий, курив багато, маячив, наче гонив по високих скалах за великою добичю. Лише трівожило його бліде личко жінки. Подарував їй красні ковтки з брилянтами, дуже гарні, дуже цінні, але вона приняла їх зі слабою усмішкою і від біди посіла їх пів дини. Він обіцяв їй двічі прогульку до Сорренто, бо було тепер у моді їхати туди навіть у зимі, але вона відказала байдужно, звиняючи ся тим, що трохи нездужає, морозить її.

Чоловік відтягав ся від неї радо, використовував сі поверховні любощі для неї, аби втишити бодай в части голос своєї совісти, а як лише завважав, що вона нудилась або була уперта, здвигав раменами та виходив із дому весело, з папіроскою в зубах, підсвистуючи якусь пісеньку. Двічі не ночував дома; а за третім разом ні в думці не було йому, оправдати перед жінкою свою неприсутність, як то перед тим усе робив. Вона хитала головою та попадала в безмірну задуму при огні. Не виходила. Не говорила більше з Павлом Коллеманьо; не хотіла говорити. Сі розговори навіть на вулиці мучили її дуже. Лише сиділа цілими днями за вікном на малому фотелі, удаючи, що читає, а справді не читала, лише гляділа невпинно на се бліде, тужливе лице, що ясніло за вікном третього поверха. А смерком, коли її чоловік вечеряв у Giardino d' inverno, або відводив Лідію Джіойю до другорядного театру на Сан Карльо, вона читала предовгі листи,

які щоденно нехибно приходили до неї. Не находила в собі стільки сили, аби не глядіти на нього і не читати листів. Бліде личко ставало жовтійшим, а під очима показали ся чорні смуги, сліди безсонно пробутих ночей.

Але коли повіяв віжневський шірокко по Неаполі, Рафаелля перестала топити в печі і відчинила двері веранди. Елеонора Тріджжіяно глянула на миле сьвітло сонця, і вже не могла ховати ся в кутику сьвітлиці перед сим теплим сьвітлом, яке доходило крізь вікна, та перестала читати, думати, мріти. Байдужність, яка томила її, зникла при сій зовнішній веселости, яка приневолює всіх Неаполітанців покинути всяке горе.

— Чи пані не йдуть за справунками? — запитала служниця Рафаелля, крутячи ся коло неї.

— Не маю нічого купувати, — відповіла пані нерішучо.

— Та купіть дещо на милостиню для бідних, моя пані, — промовила служниця і пішла до шафи виняти нову сукню, яку принесла кравчиня ще перед ятнадцятьма днями, а пані не мала її ще на собі ізза якоїсь лїнivosti.

Дуже привадно виглядала пані в сій сукні з темно синього сукна, прикрашеній маленькими срібними гальонами, і в красному пальті з великими, красними гузиками. Виглядала молодша, ніж звичайно. На великому капелюсі з темно-синього сукна повівали довгі пера. Криси капелюха кидали слабу тінь на її алябастрове лице, а під навислими перами ясїла звинена, русява коса. Рафаелля подала їй зарукавок, калитку на гроші і сховок на папери, та біленький платок до носа.

— Як би пані мали хлопчика, пішли-б накупити йому іграшок і маленьку воскову ляльочку, — шепнула Рафаелля з таким довірем неаполітанської служниці, що було-б безличністю, як би не походило з доброго серця.

— Не говоріть про такі річи, Рафаелльо, — сказала півголосом пані, застїбаючи рукавички.

— Хочу сказати, що не така була божа воля... — додала Рафаелля, бажаючи сказати все.

І поволи, десь коло другої, по ятнадцяти днях замкнення, Елеонора Тріджжіяно вийшла. Не знала, куди йти. Не хотїла нічого купувати і звернула машинально на площу Віктора Емануеля, аби піти помолити ся до церковці, побіч монастиря Сан Пасквалє. І на площі був великий рух. Продавці накопичили по

склепах ковбаси, шинки, всякі сира, малі кружки сардинського сира і великі круги котронського, а перекупки позаставляли на дорозі, адовж цілого хідника, коші з яблуками і грушками та всякою огородиною, цілі піраміди помаранч і величавих мандарин; була тут капуста кучерява і біла ріпа, Петрів батіг і всякі бадильні коріня, накладені цілими стиртами, горами, сьвіжі; велика зелень наповняла радістю всіх.

Продавали адовж, тому пані Елеонора мусіла зійти з хідника і йти серединою вулиці. Вона пішла просто до церковці, сподіюючи ся найти там сю самоту, сей спокій, який відповідав сумному настроєви її серця. В маленькій церковці на Різдваї сьвята відновили всі срібні образи, положили новий служебник у красній червоній оправі, змінили львяні обрусн і застелили нові в гарними коронками. Поставили навіть на престолі сьвіжі цьвіти в старих судинах, які паламарь вичистив із пороху. Всякі люди молили ся в сю пору; пані Елеонора клякнула смирно в деревляній, старій лавці, де сїдали лиш бідні люди, що не мали сольда заплатити собі за тростянове крісло.

Старала ся зібрати свої гадки, хотіла молити ся: але почула в сій хвилі, більше ніж коли небудь, жорсткий скептицизм, який довів її аж до апатії. Вона знала, що вже ніколи не мав вернути до неї її чоловік; уже ніяка молитва не була-б його змінила. А як би навіть стало ся таке чудо, то для нього серце жівки було б холодне на віки. А другий?... ох, не хотіла думати про се в церкві, се гріх, страшний гріх. Не находила в собі спромоги зненавидіти сю думку, не мала сього опору чистоти, сеї колишньої чистоти. Піднесла ся з лавки, невспокоєна, невдоволенна, не можучи ні заплакати, ні пожалувати ся, ні молити ся.

Коли виходила із церкви, пробивав ся на її змученім лиці якийсь холодний страх, якийсь вираз, що мимо сильної волі не спромогла ся відкинути важких, прикрих думок. Як би ще трохи була йшла вулицею, то певно був би її стрінув Павло Коллеманьо. Павло все чекав там на неї, і вона кожної хвилі лякала ся, аби не побачив її. Перейшла непевно кілька кроків і хотіла зійти на Толедо через вузеньку вуличку, нерівну, а сотнями східців, і тому називали її всі *Cento gradelle*. Селянки сиділи та оглядали ся і подивляли сю красну паню, якої срібні гальони ясніли на сонці; але вона прискорювала хід, сходячи на вулицю *Сетте Дольорі*, наче-б утікала перед небезпекою. А коли входила на *Пінясекка*,

в велику робітницьку діляницю, різдвяний гомін ставав голосніший і вона поволи, поволи згубила ся в великій натовпі. Вже зачала ся продаж риб на мармурових столах, багатство моря неаполітанського. В кошиках було повно морських животин і напів живих риб зілляних водою, а продавці кричали весело.

— Сім лїрів, сім лїрів, сей колець.

— Шість лїрів! — кричав якийсь кухарь.

— За менше не спущу — кричав голосно продавець.

— Шість і пятьдесят!

— Ні, сім.

— Давайте, я знаю, що то задля Руффо-Шілля — говорив кухар, витягаючи сім лїрів.

— Най же Шілля! — крикнув купець.

— Най же Шілля! — повторила юрба.

Елеонора Тріджджіано думала, що впаде серед сеї гнилої вонї морської води, морських мерен, оселедців, поваучих угорів, від сього горячого пополудневого шірокка. Але покупці, найбільше з низшої верстви, біднота, торгували ся дуже довго і так було глітно, що вона мусїла переходити штовханя і давленя з усіх сторін.

— По двацять чотири сольди, — по двацять чотири — кричав продавець угорів.

— Три лїри — три кїльограми, — кричав купець голосніше від нього. Торг ставав голосніший, слова горячіші, торгували ся о один сольд, о два, і вкінці продавець і купець робили ся щедрими, та опускали по шість сольдів.

— Продам іза сих сьвятих тяжнів, — кричав рибак, завиваючи угоря.

— По три лїри, по три лїри, — кричав продавець угорів, вливаючи великими струями води білі лавки наповнені угорями.

Цїла живість, цїла горячка неаполітанська виявляла ся в сьому напливі і відпливі людей коло сих мармурових столів, коло сих величезних кошів, під величезними чорними парасолями, навкруги великих лавок, заставлених малими кошами, кругом коритець, у яких білїли живі поліпи. Якийсь хлопець пореходив на силу крізь товпу, підносячи в гору великого, сьмішного рака, з величезними лабами; побіч матери, що несла багато товару, йшла мала дівчина, а на малій ручці тримала перевішені чотири угори. На землі було багно, яке

заносило морською тваню; горяче повітря було гниле і затхле і якась дивна вохкість огортала всіх людей і всі річі.

Елеонора Трідждіано затикала уста наперфумованою, батистовою хусточкою. В сій великій глоті, із слів, які чула навкруги, з красних кінцевих фраз, із утіх, розговорів, які вели ся між жінками і чоловіками, із великого вдоволення, яке пробивало ся на лицях усіх, набрала ясного і певного пересвідчення, що через Неаполь пливе великий гріш, що його мають і найбідніші, що се Різдво буде шле всім і се сьвято замінить ся у величезний пир, набере в сьому році величезних розмірів.

Pare l'ardemo juorno che se magna, говорив поет, описуючи Різдвяні сьвята; а в дійсности милий вигляд на страву, смачну страву, якусь неозначену страву, наповняв Неаполітанців горячою, фантастичною радістю; всюди марева якогось острова дармоїдів, де гори з макаронів, гори всякої ярини, величезні тарілки порізаних угорів маринованих, варених, печених, з оцтом, з яйцем, з бібковим листем: салата і біла капуста, покрита угорами і перемішана з яйцями та приправлена оливою. Курята печені, курята варені, курята на помідоровім сосі, курята смажені. Справдішій остров дармоїдів сього року, бо гроші банкові перебігали всюди, з кишень князів до калиток сторожів, від богатих міщан до куховарок, з кишень людей милосерних і чесних до кишень бідаків. Гроші котили ся всюди, напливали з усіх сторін, а найбільше з провінції, надходили з усіх сторін і розходили ся всюди, щедро по цілому неаполітанському місті дармоїдів перед Різдвом. Змисли Елеонори Трідждіано немов наострили ся через сих п'ятнадцять день самоти і задум. Вона відчувала крізь сі голоси, крізь барви, крізь запахи якусь правду острійшу, певнійшу, глибшу; її дивувала та велика розпуста полудневого міста, де звичайно володіла уміреність, бідність; аж тут нараз усі при грошах, кождий може їсти, що захоче; продають ся ліпші риби, ліпші ярини, ліпші овочі. Її неволило якесь велике зманіженє, серед стільки гроша, що напливав із усіх сторін, серед такої щасливости тих, що мали за що купувати поживу, де всі немов сонні несли то курочку, то ярину, живу рибу, на великий обід, на два обіди, не затримуючи ся ніде. Вона йшла, поштовхувана юрбою та зближала ся до Толєдо. Аж тут мусіла пристанути перед шатром із тісточками і сухими овочами, при вході до Пінясекка. Продавець своїми лавками, відчиненими скринями, кошами, заставив не лише

хідник, але й вулицю. Сухі, білі каштани, білі ліскові горіхи, великі і малі, насипані міддали, сухі фіги з Калябрії, кетяхи винограду з Сицилії, сушені сливки посипані білим цукром, дрібні сухі черешні; малі, красні тісточка, великі тіста, макарони всякого рода і розміру — а все се прикрито штучними цв'їтами, красними паперами, золоченими вінцями, а над усім підіймав ся величезний, чотиригранний бальдахин, під яким глотили ся люди проміж скринь, лавок, кошів.

А під луком крамниці звисав великий папір, колихаючи ся, бо все кождий порушував його головою, хто входив і виходив. На ньому яркими красками червоними, жовтими і синїми нарисовано великого паяца, що їв руками макаран із тарїлки, а побіч сьмішна напись :

Хто лиш прийде купувати,
Кільо тісток хочу дарувати,
Правдивих тісточок від Кости.
Най жеє, най жеє банк Кости!

Се значило, що від трьох днєв продавець тісток, сушених овочів, різного сушу, всякому, хто лише приходив до його крамниці купувати сухих фіг або горіхів, винограду і тіст, дарував кільо макаронів званих zita. Кільо тих макаронів, трохи счорнілих, стояло пів лїри: сї торбини з тістом були поскладані на землі крамниці. Було се тісто з Costa Vesuviana, як се звіщав продавець, але гіршої якості: справді сей гостинець, ся щедрість, ся різдвяна благородність видавала ся милою появою для неаполїтанської людности і від трьох днїв, як рознесла ся та вість, ніколи не випрожнювала ся крамниця, всі приходили купувати і повторяли весело вірші на малюнку: Най жеє банк Кости! І по цілому Неаполї кружили всякі сьмішні і фалтастичні казки про торговця тістами на Пінясекка. Хто говорив, що торговець заробив трийцять тисяч лїрів у банку Коста; хто казав, що Коста дарував йому десять тисяч готівкою і пятьдесять тістами, аби роздавав між неаполїтанський народ. Інвші банкири і їхні приятелї лютили ся такою реклямою, яка видавала ся невідповідною але могучою, і старали ся притемнити її. Але крамниця ніколи не стояла пусто, без купців. Коли ті, що купували за шість солдів тіста, діставали даром кільо макаронів, то инвші, що давали більше ніж пів лїри, діставали від продавця знижку. Що се шкодить! Крамниця ненастанно була повна і ті, що давали три, пять, десять, двадцять

лірів, несли зі собою поважно своє кільо макаронів, наче-б виграли терно. Мовчки гляділа на сю юрбу Елеонора Тріджджіано, усміхаючи ся байдужно, трохи заголомшена запахами риб, ковбас, сира, квасних консервів та запашної ярини. Вона охолонула трохи сходячи з Толедо на площу Каріта.

Дійшла до того місця, де зачинала ся продаж так аваних *banca-gelle*, до кінця улиці св. Бріджіди. На площі Каріта, на землі з одного боку стояв продавець всяких виробів лозових, різної величини від малих кошчків, які хлопці носять до школи, до великих кошів на біле; на другому місці розложив бляхар на землі всякі цинові посуди, млинки до кави, тарілки до печеня, горшки на мясо і збанки на молоко.

— Один млинок на каву п'ятьнацять сольдів! Давайте, давайте! — кричав бляхар. — По одному солді кошчок для дітей, — верещав кошчкар.

Але пані Елеонора не задержувала ся: якийсь чоловік мав у руці жовті, червоні і зелені оповіщення, та встроив їй одно в зарукавок. Вона читала машинально: було се оповіщення банку Феррера і товаришів, при вулиці Сан Дзякомо — напроти Банку Неаполітанського, в якому звертав увагу, аби всякий, хто лиш має які гроші, складав там по двацять від ста місячно в золоті; за цінні папери зростав процент навіть ще більше ніж двацять від ста. Банк відчинений від десятої до п'ятої і обіцяв найбільшу старанність і точність у діловодстві. На що більше! Се оповіщення виглядало наче якого девтиста, шевця або винаря. Не було ніякого підпису, обіцяв лише гроші і давав адресу. Здавало ся, що се вистарчить, бо всі читали оповіщення уважно, складали в четверо і ховали. Справді, коло того, що роздавав оповіщення, не було ні одного папірця на землі, як то діє ся з иньшими: люди, прочитавши кусник паперу, звивають у клубок і кидають на землю. Навіть Елеонора Тріджджіано заховала свій жовтий листок, всунувши його в зарукавок.пустила ся йти через Толедо, де довгим рядом, на обох хідниках кипів горячий торг, острый, голосний. Вона мала купити дещо, бо милосерде наказувало купувати, але не хотіла набирати сих нужденних посуд: склянки з грубого скла, щітки до кухні, краватки по с'їмдесять чентезимів, портфелі по лірі дванайцять, поржавілі млинки на каву, і скла до пафтових лямп.

А при тім стільки народа купувало сього року і стільки щасливо продавало! Торги на вулиці і глота людей, що спішили ся, були такі великі, що вона вважала нехосенним се мале милосерде. При кожній лавці стояла дівчина, кричачи без утоми, обертаючи головою, з вітвореними устами, і верещала охочо високим голосом:

- Три хустині одна ліра!
- Одна щітка п'ятнадцять сольдів!
- Шнурочки до цвікерів і годинників, по сольді, по сольді!
- Шість чарок одна ліра, одна ліра шість чарок!
- Глядіть, купуйте! — кричав до всіх продавець сьмішних карток, шахівниць, бенгальських огнів.

Найбільше купували люди з провінції. Людей із провінції наїхало до Неаполю, як ніколи перед Різдом. Вони волять сьвяткувати Різдо в своїому селі в Сантамарії, Венафро, Потенці, Ночері, Кассіні, Теані, Котроне. Сього року зіхали ся в зимі, перед самим Різдом, та заповнювали цілий Неаполь, робили глоту в місті. Ходили цілими купами, зі своїм парохом на чолі, з дівчатами убраними зовсім по сільськи, або на половину по шляхоцьки. Поприїздили властители великих посіlostей, та йшли з унуками або хлопцями, що повиходили із закладу; товсті нотарі і за табачені лікарі; малі адвокати, худі і страшні, разом із народними вчителями, нужденими і бідними. Дальше насіли селяне у великих ходаках, у блюзах із рудавого аксаміту, в широках крисанях. Не хибло і продавців збіжа і тим подібних хитрунів. Усі напливали шляхами із Фоджджя, Беневенто, Реджджію, Еболі; провінцияли позанимали гостинниці Flogi під Фльорентийцем, Capello rosso під св. Томою з Аквіну, Allegria на площі Каріта, Villa Borghese; заможнійші зібрали ся в Hôtel Centrale при вулиці Фонтана Медіна, і в Hôtel de Saint-Petersburg на площі Муничію. Цілий день снували ся провінцияли то туди, то сюди, змучені, обезсилені, жінки в трирічних капелюхах, навислих у зад, чоловіки сунули за собою великі, сільські черевки, приставали перед кожним склепом, а навіть перед кожною лавкою, торгуючи ся довго, довго, всі загалом, жінки, діти, парохи і селяни, та ганили товар, даючи третину або четвертину того, що зацінив продавець. Усі твердо встоювали при своїм, та зносили всі насьмішки продавців, що прозивали їх „кафарами“, а проте майже все торги кінчили ся згодою обох сторін. Видко було по їх великих черевках, по грубих вовняних одягах, по золотих окрасах, по корон-

ках у три ряди з золотими дармовисами, по золотих ланцюгах, із потрісканих уст, з їхнього зору хитрого і недовірчливого, по червоній красці на їх лиці, — по всьому треба було догадувати ся, що вони прїїхали до Неаполю до банків, по сі великі відсотки, аби позносити свої срібняки, дукати, наполеони, а навіть іспанські кольоннати, дуже давні гроші, заховані до тепер у старих, залізних скринях на провінції. Коли-ж видав Неаполь стільки золота, стільки срібла, ясного, брязкітливого? Був се добуток провінціалів, яких манили величезні відсотки. Всі возили до Неаполю свої скарби, скриваві довгі літа в ворах, бо не довіряли банкови Национальному, не вдоволяли ся тим, що дава за каси ошадности. Вони прїїздили з певною надією, що за кілька місяців побільшать у трое свої гроші, у слїпій захланности уроєного, скорого, нечесного виску.

Се добре виділа Елеонора Трїджджіано, бо йдучи через Толедо мусіла ставати за кожним кроком. Перехід був спинений попри банкові двері. Велика лава людий, особливо робїтників, провінціональних а вчасти і неаполїтанських горожан, усе приставала, сунучи ся поволи. Провінцияли йшли купками, сьвященники з невістами або свояками, дїдичі з синами і дочками, грубі селяни, всі разом наче-б йшли сповнити яке велике діло. Але бистре око Елеонори Трїджджіано, що цікаво слїдило сю товпу, доглянуло, що майже кожда громадка мала свого провідника, красного молодика, з перловою шпилькою на краватці, з великими брилянтовими перстеньми на пальцях та в гарному одїю. Провінцияли йшли чемно за своїм провідником, слухали його мовчки, а гарний молодець приговорював живо, бесїдою властивою Неаполїтанцям, так урочисто, що кожде слово аж хапало за серце.

Се були згїнники. Се були ті, що вели до банку певних, захочували боязких, помагали людям занятим иньшими справами, скорше залагоджували діло нетерпеливим. Се були згїнники. Молодики без занятя; легкодушні сини родив, що не хотїли нічого вчити ся і ставали першою руїною власного дому. Се були ученики, що не хотїли кінчити наук; челядники, що покинули роботу у добрих майстрів; біржові агенти, що не могли являти ся на біржи, не виплативши своїх довгів; грачі, яких повикидали з кружків, бо не вирівняли довгів за гру; лихо платні урядники, що не йшли до уряду, але вишукували людий, які хотїли складати гроші в банку. Хто-ж не був згїнником? Усякий міг бути ним. Були ними ті, що

занимали ся сим цікавим ділом від рана до вечера, по каварнях і театрах, по злодійських норах і приходах, по візитах, а навіть і на балах, усюди вговорюючи і вичислюючи користи банку Шілля, або банку Коста, банку Феррера, або банку де Кунктіс, або навіть Льопеза Бянкінї. Ставав згінником кождей, хто лише явив ся перед банковими дверми і сказав: „Один мій приятель хоче зложити десять тисяч лірів, дваїцять тисяч, за моїм посередництвом; хочу стілько і стілько від ста, як агент“. Зараз діставав своє стілько-то від ста і ставав згінником. Усі могли бути ними, як лише прийняли ся, в добрій чи злій вірі, участи в банкіром, коли лиш увійшли там як найважнійший складник: як звідник у тій дивовижній драмі. І згадуючи, що її чоловік носив чорну перлу на краватці, як і сї молодики, а на пальцях брилянти, згадуючи ті брилянти, якими пишала ся, як усі говорили, Лідія Джіойя, і якими він обдаровував її завдаючи сим її почуваням смертний удар, Елеонора згадала також палку бесїду майже п'яного свого чоловіка; тоді вона спускала очі під просторими крисами свого капелюха, бо сором виступав на її обличчє.

Але що значило се все? Стільки гроша плило по Неаполї, стільки народа снувало ся, аж кишіло по цілому місті! Половина Неаполїтанців продавала; половина купувала і згодом, згодом перемінювали ся сторони. Переїзжий скляр, коло Мадонни делле Граціє, доказував чудес якимись чарками і кришталевими синїми фляшками, а до великих торговель із вовняними материями не можна було діпхати ся. Маленька крамничка друкарні, де друковано сто візитових листів за дві лірі, була обставлена цілими родинами, що хотїли візитових листків; ба навіть було глітно у золотників, де заєдно воняє пустокою! Всюди слова, всюди голоси, всюди крики, по вулицях Карїта і Корзеа, по вузеньких вуличках Нунціо і Кїостро Сан Томазо Аквіно, на вулицях Teatro Ново і Фіорентінї, Таверна Пента і Сан Джякомо. По всіх углах, по всіх крамницях, де продавано сьмішні картки, шахи, і *frivoli razzi*, бенгальські огні, всюди лунав великий голос, веселий гамір, що спонукував усіх до веселости, крик, гомін, глота оголомшених людей і ненастанні окрики:

— Купуйте! забирайте!

На Сан Джякомо подали Елеонорї Трїджджіано знов якийсь новий папір, сим разом червоний. Намальовано на ньому дуже яркими красками щастє, яке серед тьми цвїтів сипле на людей

дощем золотих наполеонів. А побіч написано товстими буквами два або три рази, ось так :

22 від 100.

Двацять два від ста.

22°/_o -- то є, двацять два від ста.

І слідувало: „ . . . дає банк Пальмієрі, вулиця Санта Бріджіда, число 114, перший поверх, від десятої до п'ятої“. На що більше! За сто кроків на Толедо зріс процент банківський більше о два від ста, а двацяти на двацять два. Товпа оточила того, хто роздавав оповіщення, та видирала з рук, а він ледви міг відривати по одному листку, бо були ще вохкі. Елеонора Тріджіано встромила і сей машинально в свій зарукавок. За Санта Бріджіда зменшилась трохи глота людей; але за те великі магазини повиставляли красні річи, діаманти та шовки, від простих тіст до найкоштовніших ласощів. Товпа перемінювалась на поважнійшу, приличнійшу і більше аристократичну. Ще одна громадка людей зібрала ся і тут коло оповіщення на мурі, на якому звіщав банк Коста, що ізза деяких успіхів свого діловодства за границею може підвишити процент своїм вірителям на двацять три від ста в золоті, а на двацять п'ять від ста в паперах. Листок був великий з підписом: Банк Коста і Спілка. Береги були окрашені; і сї двацять п'ять від ста в паперах робили певно незвичайне враження на всіх, що мовчки читали та перечитували ще раз. Відтак знов збирала ся купа перед новими магазинами цукорника Кафліша, трьома магазинами блискучими від кристалів, мarmору, різнобарвних цукорків та всяких ласощів; і з сих магазинів виходили і входили люди великою лавою та всїдали до повозів і колясок із многими клунками, фляшками, кошачками та скрипочками. Нове збіговиско, як у палаті Фавчітано, перед банком Руффо-Шілля.

Елеонора Тріджіано увійшла купити солодощів. Хотїла обділити свою службу, сторожиху, та декілька маленьких сусідських діток, яким що року давала коляду, та веселила всю сю низшу верству. Але прийшло ся їй ждати, така глота була в трьох магазинах. Взяла зелїзне крісло та сидїла терпеливо як і иньші панї. Найбільша жажда, найбільший попит у Неаполїтанців був за солодощами; купували *sosiamelli* із жовто-бурого тіста, дуже твердого, а в середині наповнені медом і мїґдалами; *mostaccinoli* зготовлені з каштанового цвїту, чеволяди, консервованих овочів, на вид тверді, але в сутї м'яккі і розпливчасті в устах; для аристо-

кращі *pasta reale*, рожеві тіста, зелені, білі, начинені міддалами, фісташками, цукровою піною. Ті цукорки мали всякі геометричні форми, круглі, чотиригранні, скісні, деякі мали подобу бубликів, серця інші були прямокутні, пишались різними колірами, наліті різними солодощами. Їх купували в величезній кількості, а висилкою скриньчок із тісточками на провінцію занимали ся два склепові, що ледви встигали записувати подавані імена. Навіть і торти, французькі торти всяких видів, у різних барвах, з різними кремами, білими, жовтими, сірими, рожевими, навіть сі торти, найвища російська Неаполітанців, стояли накладені в виді пірамід замків та великих картяних талій. І французькі цукорки, з назвами французькими, *pralines* і *fondants*, *dragées* та *langues de chat*, містилися в атласових скриньочках, або в маленьких кошачках із тростини, соломи, майоліки, або в крашених бляшанках. Ба навіть бішкоти, так звані сухі тіста, а навіть дуже звичайні кухонні тіста, *pizza dolce*, мали дуже великий попит. Услужували всі челядники дому Кафліш, усі швайцари, білі та рум'яні хлопчики з голубими очима, руським волоссям, у великих білих запасках. Услужували скоро, мовчки, немов сотворені до сього чистого, опрятного, мовчязного заняття. З магазинів виносили слуги великі клунки і клали в коляски. Великий празник Різдва був власне там, у сьому магазині, Різдво всіх Неаполітанців, тих, що мали лише кілька солдатів, і богатирів, що купували солодощі навіть для бідних і нещасних. Навіть до магазину Кафліш заходили згінники та тягли за собою ще не заманені особи, давали їм великодушно тіста, малягу, всякі вина солодкі і сильні і ними оголомшували свої жертви, платили за все, не переставали балакати про чудесний банк Феррер і дивний банк де Кунктіс. Елеонора Тріджджіано хотіла поваглити поглядом одного суб'єкта і промовила до нього, поки він записував її імя в книжці з точністю і скорістю властивою всім Швайцарам :

— Який натовп !

— Се дві сорок тисяч лїрів — прошептав суб'єкт, що знав її.

— Всі купують ласощі, — говорила вона відповідаючи більше сама собі.

— Се банки так дозволяють купувати солодощі — додав шутливо Швайцар.

Вийшовши відся, чула ся знов невдоволена, знуджена. Чому виходила, чом зайшла сюди? Що її обходив увесь сей народ, усі купи поживи? Чим було для неї отсе Різдво? Для неї не було ні Різдва, ні Великодня, ні ніякого сьвята. День клонив ся до заходу, і шіроко чим раз більше робив ся вохким. Напроти Сан Фердінандо не було вже того гамору, але все ще із усіх вулиць Беріо, Кампане, Рердженте Маджджіоре, Кармініелльо, Віко Ротто, Нардонес лунали дивні дзвінки голоси, та взивали купувати сьмішні жабки обручі, *fruvoli pazzi*, і *triche-trache*, бенгальські огні і всякі фаєрверки, — голоси невпинні, невідступні, що перемагали і побіджали все:

— Купуйте! забирайте!...

І ось різдвяні фаєрверки — дарма, що поліція забороняла палити їх, а навіть збороняла й продавати, дарма що всюди наглядала за ними — пущанє фаєрверків зачало ся над вечір, скоро сонце схилило ся до заходу, по врочистім, піснім сьвятовечірнім обіді, що триває звичайно від другої до пятої. По макароні з оливою і оселедцях із цибулькою їли Неаполітанці угори та головачі варені в окропі, печені на рожні, сїчені на шницлі; їли дві або три салати: одну з волоської капусти, одну з каляфіорів, а одну так звану *pinforzo*, зложену з усякої зеленини; відтак їли багато ласощів, багато овочів, сьвіжих і сушених, пили солодку горівку а потім доволі вина. — По сій вечері коло пятої години зачало ся спалюванє штучних огнів по вулицях і площах, закаулках, на спільних подвірях, усюди... Неаполітанець любує ся в штучних огнях; найбільше подобає ся „жабка“, що лускає з великим гуком; „троячка“, що підскакує і лускає голосно три рази; „трік-трак“, що лускає тихійше але десять або п'ятнадцять разів; *fruvolo pazzo*, що підпалений летить із великим гуком, полохає прохожих, неволить до втечі; *gatella*, що крутить ся, крутить наче огневий водограй; бенгальські огні, що сиплють густий пісок огню червоного, зеленого, голубого, фіолетового.

О семій годині вечером виглядав Неаполь мов у карабіновім огні, по всіх горбах — і над морем, по аристократичних вулицях і по робітницьких передмістях. На вулицях вибухали кулі, з бальковів і вікон летіли у відповідь „троячки“ і „трік-траки“. Громадки уличників підпалювали кулю і втікали за роги домів. На тераси найвисших поверхів виходили багаті горожани і палили фаєрверки, з яких іскри сипали ся на голови прохожих. Жінки в ча-

сти налякані, в частині розвеселені втікали в брами хат; коні в по-
возах форкали і ставали дуба; візники філософічно йшли до
стаєн. Гомін і шепіт очікуваня та несподіванки; близько і далеко,
над самою головою лускали жабки; запах спаленого пороху і дим,
усе лякало і веселило прохожих та спонукувало їх до кашлю.

— Купуйте! Купуйте! — кричали продавці фаєрверків, на-
повнюючи знов випорожнені крамниці.

О десятій вечером деякі місця на Меркато, на Орефічі, Санта Марія ля Нова, Монтекальваріо, Баракке, виглядали наче серед війни. Двацять п'ять хлопців і уличників зранених забрали до шпиталю з попареними руками, зраненими обличчями і повідри-
ваними пальцями. Але фаєрверки не переставали горіти, цілий Неаполь був освітлений барвистим промінем сього густого пале-
ного пороху. Не можна було ні спати, ні відпочивати, неможливо
говорити. Фаєрверки горіли мов шалені. Елеонора Тріджджіано,
що обідала сама сьогодні, не могла вспокоїти своїх нервів і захо-
вала голову в подушку. Але всі отвори і вікна палати Каріяті
були переповнені штучними огнями; здавало ся, що ціла палата
розлетить ся, такий був стукіт і гомін. Від давна не чувано по-
дібного сьвятого вечера; Неаполь пустив із димом тисячі лірів,
яких достарчили йому банки.

(Конець буде).

З італійського переклав

Данило Богревич.

ІЗ ОПОВІДАНЬ АНАТОЛЯ ФРАНСА

III. Король па*).

Року божого 1428 в Труа канонік Гільом Шапедлен був іменованій капітулою „богоявленським королем“ відповідно до звичаю, заховуваного тоді у всій християнській Франції. Звичай був такий, що каноніки вибирали одного з між себе, якому давали назву короля, бо він мав займати місце Короля королів і гостити їх усіх при своїому столі, в тій надії, що й Ісус Христос пригостить їх усіх разом, як сподівали ся, в своїм сьвятім раю.

Месір Гільом Шапедлен був вибраний за свої добрі обичаї і за свою щедрість. Він був чоловік багатий. Його виноградників не займали ані арманяцькі ані бургундські капітани, що спустошили Шампанію, і се добродійство він завдячував наперед Богови, а потому собі самому за доброту, з якою він прихилив ся до обох партій, що роздирали Францію. Його багатство чимало причинилось до його вибору в тім році, коли корець збіжа коштував вісім франків, чотири яйця шість грошей, маленьке поросятко сім франків і коли сьвященники так само як прості селяне мусіли цілу зиму їсти капусту. Отож у сьвятий день Богоявлення месір Гільом Шапедлен, убраний в дальматику, тримаючи в руці пальму замість скиптра, заняв місце в катедральнім хорі під балдахином із золотоголаву. Тимчасом три каноніки вийшли із закрестії з коронами на головах. Один був убраний в біле, другий в червоне, третій в чорне. Вони представляли королів волхвів і сходячи до того місця церкви, що представляє стопу хреста, виспівували главу

*). Дяв. Літ.-Наук. Вістник 1901, кн. IV, ст. 104—113.

з євангелія сьвятого Матвія. Діако́н, несучи на кінці палиці́ пять засьвічених сьвічок, які пригадували чудову зьвізду, що провадила волхвів до Вифлеєма, вийшов у головну наву церкви і вступив на хор. Вони слідували за ним співаючи, і коли дійшли до того місця в євангелію: *Et intrantes domum, invenerunt puerum cum Maria, matre ejus, et procidentibus adoraverunt eum*, — стали перед месі́р Гільомом Шапеделе́ном і впали перед ним на колі́на. Троє дітей ішли за ними і подали йому троха соли і корі́ня, а месі́р Гільом прийняв се з подякою, на подобу Дьяти-короля, якому земні царі дарували миро, золото і кадило. Далі служба божа відправлялась набожно.

В вечері каноні́ки подали ся вечеряти до богоявленського короля. Палац месі́ра Гільома приходив ся зараз по ко́нець церкви. Його можна було пізнати по золотій шапці́ вирізаній на ка́м'янім щиті́ над низькою брамою. Велика зала сеї́ ночі була прибрана листем і осьвітлена дванацятьма смолоски́пами. Ці́ла капітула сиділа довкола стола, де лежало ці́ле ягня. Були там високопреподобні Жан Брі́ян, Тома Але́пе, Сі́мон Тібувіль, Жан Кокемар, Дені́ Петі, Пєр Корнєль, Барнабе Віделю́п і Франсуа Пі́гушель, каноні́ки від сьвятого Петра, месі́р Ті́боль із Сольжа, конюший, сьвіцький дідичний каноні́к, а в низу вкї́пці́ стола Пєрроле, малий клєрик, що хоч і не вмів писати, був секретарем у месі́ра Гільома Шапедєлена і помагав йому при службі́ божій. Він подавав на дівчинку перебрану за хлопця. Се він показував ся в ангельській убраню в день Благові́щення. Звичаєм було також, що що середі́ в Пили́півку читано на службі́ божій, як ангел Гаври́їл звіщає Марі́ї тайну зачатя. На підвисшеню́ уміщувано молоду дівчину, якій крилатий хлопчик спові́щав, що має зі́стати маті́рю Сина Божого. Муслі́новий голуб був заві́шений над головою дівчини. Пєрроле вже два роки був тим ангелом-благові́сником.

Але йому́ було далеко до того, щоб мати таку саму добру ду́шу як і лице. Він був запальчивий, зухвалий, сварливий і радо дрович ся зі́ старшими хлопцями. Підозривали, що він бігає за дівчатами. Приклади вояків, що стояли постое́м по містах, зменшували його́ вину, тим то не дуже звертано увагу на його́ злі́ прикмети. Найбільше серди́ло месі́ра Гільома Шапедєлена те, що Пєрроле був Арманяк і шукав зачі́пки з Бургундцями*). Каноні́к часто

*) Арманяки держали з французьким королем, --- Бургундці з Англічанами

доказував йому, що такий погляд веде до згуби і справді походить від чорта, особливо в такому добрім місті, як Труа, де небіжчик король Генріх англійський брав нишній шлюб із французькою королівною Катериною і де Англічане були законними панами, бо всяка власть походить від Бога. *Omnis potestas a Deo.*

Гості посідали, месір Гільом Шаледелен прочитав Царю небесний і всі почали мовчки їсти. Месір Жан Кокемар заговорив перший. Звернувшись до месіра Жана Бріана, свого сусіда, він мовив :

— Ви, кажуть, чоловік мудрий і вчений. Чи ви постили вчора ?

— Се слід було би зробити, — відповів Жан Бріан. — Вечір перед Богоявленієм називає ся в Требнику „навечеріє“, а хто каже навечеріє, каже піст.

— Даруйте, — відповів Жан Кокемар. — Я думаю разом із деякими поважними вченими, що твердий піст мало годить ся в тою радістю, яку приносить вірним Різдво Спасителя, що його церков сьвяткує аж до Богоявленія.

— Що до мене, — відповів месір Жан Бріан, — я вважаю тих, хто не постить сього навечерія, за виродків від давної по-божності.

— А я, — крикнув месір Жан Кокемар, — я вважаю тих, що готують ся постом до найрадіснійшого нашого сьвята, винуватцями через те, що держать ся звичаїв відкинутих найбільшим числом єпископів.

Сварня між обома каноніками заострювалась.

— Не постити, се чревоугодіє, — мовив месір Жан Бріан.

— Постити, се упертість! — мовив месір Жан Кокемар. — Ви чоловік зарозумілий і гордий, що йде самопас.

— Ви чоловік слабкий, що без опору йде за зіпсуютою чередою. Але навіть у сих поганих часах, у яких жиемо, деякі поваги є за мною. *Quidam asserunt in vigilia Epiphanie jejunandum.*

— Питанє рішене. *Non jejunetur.*

— Спокій! спокій! — закричав із глибини свого високого і широкого крісла месір Гільом Шаледелен. — Ви оба маєте рацію. Ви Жане Кокемаре гідні похвали їдючи в навечеріє Богоявленія на знак радости, а ви Жане Бріане постячи в те саме навечеріє, бо ви робите се з відповідною веселістю духа.

Ціла капітула похвалила сей розсуд.

— Соломон не був би розсудив ліпше! — крикнув месір Пєр Корнель.

І коли месір Гільом Шапеделєн наблизив свій кубок пурпурового вина до уст, високопреподобні Жан Бріян, Тома Алепе, Сімон Тібувіль, Жан Кокемар, Дені Петі, Пєр Корнель, Барнабе Віделюп і Франсуа Пітушель закричали всі враз:

— Король пє! Король пє!

Се було обовязкове при сьому празнику кричати всім, а коли хто з гостей не зробив того, підпадав острій карі.

Месір Гільом Шапеделєн видячи порожні чаші велів принести вина, а слуги натерли ріши, щоб у гостей збудити спрагу.

— За здоровлє пана єпископа з Труа і реґента Франції, — сказав він піднимаючись із свого пастирського крісла.

— З дорогої душі, месіре, — обізвав ся Тібо з Сольжа, ковиюший, — але се не тайна ні для кого, що наш пан єпископ посварив ся з реґентом із за подвійної десятини з церковних дібр, якої кн. Бедфорд жадає від духовних під покривкою запомоги для хрестової війни против Гуситів. От тим то ми готові тут помішати два ворожі здоровля.

— Ге, ге! — відповів месір Гільом — здоровлє належить ся пити для спокою, а не для війни. Я пю через реґента Франції за короля Генриха шестого і за здоровлє пресьвященного єпископа з Труа, що ми його всі вибрали два роки тому.

Каноніки підносячи чарки пили здоровлє єпископа і реґента Бедфорда. Та ось при нижнім кінці стола дав ся чути молодий ще неповнозвучний голос, що крикнув:

— За здоровлє королевича Людвіка, правдивого короля Франції!

Се був малий Пєрроле, у якому заграв арманяцький дух розігритий каноніковим вином. На него не звернули уваги, і коли месір Гільом випив знову, всі кричали голосно як і слідувало:

— Король пє! Король пє!

Зібрані розмовляли жваво і всі разом про духовні і про сьвітські справи.

— Чи знаєте, — мовив Тібо з Сольжа, — що реґент вислав десять тисяч Англічан, щоб узяти Орлеан?

— В таких разі, — мовив месір Гільом, — вони будуть мати місто, так як мають уже Жарго і Божансі і иньші красні городи королівства.

— Се ще побачимо, — сказав увесь почервонівши Перроле. Але що він сидів на самому нижньому кінці, його ніхто не чув іще й сям разом.

— Випємо, панове, — сказав месір Гільом, що щедро угощав при своїому столі.

І подав приклад підносячи свій великий пугар повний вина. Крики залунали голоснійше як перед тим:

— Король не! король не!

Аж коли затих гук голосів, месір Пер Корнель, що сидів геть на прикінці стола, сказав терпко:

— Панове, обвинувачую перед вами маленького Перроле, що не кричав: „Король не!“ За те, що він тяжко ухибив звичаєви і обичаєви, треба його покарати.

— Треба його покарати, — заявили разом високопреподобні Дені Петі і Барнабе Віделюп.

— Да буде він укараний, — сказав і собі-ж месір Гільом Шапеделен. — Треба йому намазати руки і лице сажою. Так велить звичай.

— Так велить звичай! — закричали гуртом каноніки.

Месір Пер Корнель пішов шукати сажі в комні, а високопреподобні Тома Алепе і Сімон Тібувіль сьміючись кинулись жваво на хлопця, силкуючись тримати його за руки і за ноги.

Але Перроле вирвав ся їм із рук, обпер ся о стіну і витягнувши із за пояса малий штилет, він покляв ся, що віткне його в горло першому, хто наблизить ся.

Се завзяте викликало сьміх у каноніків, особливо у месіра Гільома Шапеделена, що вставши зі свого крісла наблизив ся до свого маленького секретаря, в супроводі месіра Пера Корнеля, що тримав мисочку з сажою.

— Отже-ж я сам, — сказав він лагідним голосом, — за кару зроблю з сего недоброго хлопця — Негра, слугу чорного короля Вальтазара, що приходить до яслів. Пера Корнель, подайте мні лопатку!

І звільна, немов кроплячи якого вірного сьвяченою водою, він кинув жмінку сажі в лице хлопцеві, а сей кинувшись на него віпхнув свій штилет йому в живіт.

Месір Гільом Шапедлен видав глухий стогін і впав лицем до землі. Гості збігли ся до него, але побачили, що він був мертвий.

Перроле щез. Його шукали по всьому місту і не могли знайти. Пізнійше довідались, що він пристав до кампанії капітана Лягіра. В битві коло Патуа, на очах Орлеанської дівки, він увяз до неволі англійського капітана і був піднесений до рицарського стану.

Переклала С. Ф.

eLib.org

ІЗ ПЕРЕСПІВІВ ПАВЛА ГРАБОВСЬКОГО.

Ілля Муромець (великоруська биліна).

I.

А хто-б нам сказав про старовину,
Про старовину, про бувальщину,
Про того хоча-б Іллю Муромця?

У славетному місті Муромі,
У селі було Карочаровім,
Жив собі Іван Тимохвійович,
Хлібороб, а в ним син укоханий,
Ілля Муромець, син Іванович.
Сидів сидячки Ілля Муромець,
Ілля Муромець, хліборобський син,
Сидів сидячки рівно трицять літ.
Раз пішов Іван Тимохвійович,
Його батечко із матусею
Поробити ся по селянському.
Аж два старчики йдуть мандруючи
Під віконечко засувчастеє.
Кажуть старчики отакі слова:
„Гей же ти єси, Ілле Муромцю,
Ілле Муромцю, хліборобенко!
Відчиняй настїж нам ворітечка,
Привітай калїк в себе в домові,
Принеси чого нам напiti ся!“
Держить відповідь Ілля Муромець:
„Гей же, старчики ви мондровані!
Рад би вас вітати в себе в домові,
Принести чого вам напiti ся,
Та не здужаю відчинити воріт,

Сіжу сидячки рівно трицять літ,
 Анї рук, ні ніг не порушую!“
 Кажуть старчики знов мандровані:
 „Стань на віженьки на швидкі, Ілле,
 Відчиняй настїж ті ворітечка,
 Привітай калїк в себе в домові!“
 Став на віженьки на швидкі Ілля,
 Відчиняв настїж він ворітечка,
 І вітав калїк в себе в домові.
 От мандровані вїшли старчики,
 Вони хрест кладуть по письменному,
 Віддають поклін по ученому,
 Чарку питтячка ллють медового,
 І частують ним Іллю Муромця.
 Хильнув питтячка він медового:
 Горить полумєм, серце в витязя,
 Біле тіло все наче піт проїняв!
 Кажуть старчики отакі слова:
 „Що прочув єси ти в собі, Ілле?“
 Чолом бив Ілля, поздоровкав ся:
 „Чую силовьку не аби-яку“.
 Кажуть старчики тут мандровані:
 „Будеш ти, Ілле, славним витязем,
 Смерть тобі в бою не написана:
 Сьміло бий, воюйсь, — богатирь лихий,
 А чи шибеник який трапнєть ся;
 Не виходь лише зачіпати ся
 З Сьвятогором: се богатирь такий,
 Що й землі не в мїць його вдержати;
 Богатирь Самсон — з ним не зводь ся теж,
 Бо сїм ангельських на нїм волосів;
 Не борись із родом Микуловим,
 Бо коха його земля-матїнка;
 На Вольгú не йди на Всеславича:
 Не потугою прибере тебе, —
 Мудрі хитрощі в його знайдуть ся.
 Добувай коня богатирського:
 Вийди в поленько — чисте, просторе,
 Купи кращого там жеребчика,
 Та постав його на три місяці,
 В стайні сип пшона біло-ярого;
 А мине доба — тих три місяці,
 В сад жеребчика води три ночі,
 У трьох росах аж його викачай;
 Підведи до тиву високого:
 Як жеребчик твій через тив почне
 Переплигувать і туди й назад, —

Куди тільки хоч — скрізь на нїм гасай,
А носити він тебе здужає“. —
Тут зперед очей зникли старчики.
От пішов Ілля поробити ся
З батьком, з матірю по селянському.
Треба чистить ліс від недопалків;
Він дуби-кряжі повирубував,
В річку чисто всі повивалював
Тай до домоньку повертаєть ся.
Батько з матірю від міцного сну
Встали, глянули — полякали ся:
„Що за чудо се тут подіялось?
Хто-б отсе зробив нам роботоньку?“
Бачуть — все без них вже управлено,
Йдуть до домоньку та дивують ся.
Повернули ся, а по хаті там
Похожає скрізь Ілля Муромець.
Запитали ся, як він видужав?
Розповів Ілля все батькам тоді...

(Далі буде).

З остатніх десятиліть XIX в.

VII.*)

Є в староруськім письменстві одно оповіданє про подорожного, що мандруючи на північ дійшов до високих і недоступних гір. Зупинивши ся тут він почув за горою дивний стук і крик і гомін, мов многі тисячі рук ненастанно товкли і лунали скалу. Ходячи попід височенну гірську стіну він вийшов на одну супротивлежну гору і відси заглянув за неперехідну стіну. Побачив тут людей незвичайного вигляду, страшних і диких. Сотки їх заняті були працею коло лупаня скали; иньші спочивали від роботи, а побачивши подорожного почали махати йому руками і ріжними знаками просити, щоб передав їм зелізних знарядів, обіцяючи за них золото і дороге камінє. Але подорожній в пору пригадав собі, що се мабуть ті безбожні Гоги і Магоги, яких загнав Александер за неперехідні гори і заклепав на довгі віки: коли вони, хоч і без залізних знарядів, пробють гору і висиплють ся на наші краї, то покорять собі всю землю, і тоді настане кінець світа. І подорожній — оповідає дальше легенда — з великим страхом у серці втік від зловіщої гори і вернув назад до свого краю.

Історія нашого українського національного руху в остатніх двох десятиліттях пригадує нам образ того закленого народу, змушеного пробивати велику, віковічну скалу, яка ділить його від свободних, повноправних, цивілізованих націй, а при тім позбавленого найважнішого знарядя для сеї праці — заліза, себто національної свідомости, почутя солідарности і невідлучного від неї почутя спли і віри в остаточний успіх. Скільки важкого зусилля!

*) Див. Л.-Н. Вістник, кн. VIII. стор. 48—67.

Скільки душевних і фізичних мук! Скільки розбитих надій, розтоптаних екзистенцій, загирених талантів, змарнованих сил і характерів! І як помалу, важко, майже мікроскопійно йшли перші кроки! І як малі й доси наші здобутки, осягнені нами результати в порівнянню до того, що за той час осягли наші сусіди, в порівнянню до тої конкуренції, яка на кождім кроці грозить нам з їх боку.

Гляньмо поперед усього, що діяло ся в російській Україні в 90-тих роках. Урядовий натиск против української мови трівав дальше. Указ 1876 р. не звесений і доси, та проте сама практика життя виробила в нїм дуже значні щерби. Перший і в культурно-історичнім значіню найважнійший факт: повстав український театр. Годі тут оповідати історію його повстаня, історію, що для постороннього слухача моглаб видавати ся фантастичною казкою. Аджеж той театр повстав і мусів виростати в державі, де українська мова була царським указом виключена навіть від прилюдних концертів! Український театр мусів і мусить доси вдавати з себе парість російського, то значить, кожде представлене мусить складати ся в штуки російської і української. Первісно жадали навіть російські верховоди, щоб російська штука мала стількож актів, що й українська; значить, більших, 4- або 5-актових українських штук не можна би було й виставляти. Тепер сі вимоги обмежились на російську одноактівку, яка йде перед кождою українською штукою. Пригадаймо далі, що в Росії, краю самодержавної адміністрації, кождий губерніяльний сатрапа може заборонити те, що позволив сатрапа сусідньої губернії і дозволити те, що аборонив тамтой. Пригадаймо, що й український театр із початку міг давати вистави в чисто московських містах, потім по менших українських містах, а тільки на кінці добив ся дозволу грати в Одесі й Києві. А в самих персоналїях скільки цікавого! Адже один із батьків нашого театру тільки завдяки всеросійській реакції звернув ся до української драматичної продукції: він був поліційним комісаром, та ось у його домі відкрито тайну революційну друкарню, його вигнано з місця і заславо на вигнанє — і тут усміхнулась йому українська Муза: Росія стратила поліційного пристава, Україна зискала Карпенка Карого.

Щоб зрозуміти характер і розвій нашого театру на Вкраїні, треба все мати на оці ті цензурні і адміністраційні кліщі, серед яких він виростав. На українську сцену абсолютно не допускали

ся переклади чужих драматичних творів — приходилось творити свій власний репертуар, — і українська література збогатила ся творами Кропивницького, Карпенка Карого, Старицького, Мирного, Чайченка, Пчілки, не згадуючи про иньших менше видних. Цензура не допускала на українську сцену драм узятих із життя інтелігенції, на тій підставі, що української інтелігенції нема й не сьміє бути — і українська драма мусіла зробитись хлопською, сільською, мусіла малювати українське село. Тільки в остатнім часі цензура почала пускати драми з української історії — давнійша українська драма з причини цензурної заборони була сучасна, жива; цензура полекша, що допускає історичну драму, по моїй думці вийшла драмі на шкоду, бо в числі українських історичних драм з виємком „Сави Чалого“ Карпенка знаходимо майже самі невдатні твори.

І ще одно. Український театр, приневолений довгі роки до самих сільських сцен, в багатій мірі користував ся українською народньою пісню. Чудові українські пісні, артистично заведені в воти такими майстрами, як Лисенко, Рубець і иньші, здобули собі серце всеї Росії; вони для многих творили й творять головну атракцію українського театру, особливо в часі його гостини по неукраїнських губерніях. Уживанє українських народніх пісень виродилось в надуживанє; повстали штуки майже виключно зложені з пісень склеєних сяк так зовсім недоладним текстом, а далі й такі дивоглядї, як „Пѣсни въ лицахъ“ — ряд живих образів, компонованих відповідно до змісту пісень, які тут же й співають ся. Певна річ, драматична штука потерпіла на тім; деякі попутні трупи зводять те замилуванє до пісень і костюмів просто до абсурда. Але історик культури по за тою неприємною лущиною мусить бачити щось більше. Протягом 10—12 літ на Україні з одної театральної трупи виросло їх більше як 50. Українське слово і українська пісня зі сценічних дощок залунали не тільки по всій Україні, але по всій широчезній Росії, не виключаючи Сибіру, Туркестану, прибалтійських країн і Варшави. Український театр, хоч і як общипаний і обмежений цензурними умовами, зробив ся предметом спекуляції ріжних антрепренерів, навіть Жидів, яким до українства нема й не було ніякого діла. Одним словом, се вже ніпї жива, елементарна сила, що росте і розвиває ся не по якомусь обдуманому пляну, не завдяки таким чи иньшим патріотичним змаганям, але тим, що відповідає живій потребі суспіль-

ности і в більшій або меншій мірі її естетичному смакові. Зріст українського театру показує нам найліпше, що всякі балаканя обрусителів про штучність українського руху, се пусті фрази; він показує нам також, що й українська друкована література й українська школа росли-б так само швидко й елементарно, коли-б їх не здержували залізні кліщі державної самоволі.

Та й тут справджує ся польська приповідка: *Większa jest dobroć Boska, niż zawziętość ludzka*. Царський указ, яким заборонено всю популярну літературу на українській мові, не був скасований і доси, але історія показала наглядно неможність удержати його в силі. На Україну впали тяжкі роки: недороди, холера, чума на худобу. Наслідки страшної темноти і безрадности народніх мас показали ся в упадку рільничої продукції, в зрості податкових недоборів, у так званих холерних бунтах, у масовій еміграції з найбільше плодючих українських губерній. Навіть твердолоба російська адміністрація мусіла піти до голови по розум. Недостаточність російської обрусительної школи показала ся наглядно; систематичне душеве всякої діяльності, всякої ініціативи серед суспільности почало приносити гіркі овочі. Відповідаючи на моментальні, пекучі потреби людности цензура почала пропускати українські популярні брошури, спершу лікарського змісту: про холеру, про діфтеріт, про чуму рогатої худоби. Потім міністерство рільництва на перекір міністерству просвіти одобрило і поручило надрукувати брошуру Чикаленка про хліборобство. Вилон був зроблений. До цензури почали насплати чимраз більше українських популярних праць, белетристики і науки; і хоч як нещлосерво нівечила їх цензура забороняючи все, що тільки було ліпше, навіяне свободнійшим духом, то все таки всего заборонити було годі. Українські брошурки розходили ся сотками, тисячами, а з ними разом ішло в народ не тільки реальне знанє ріжних житєвих справ, але також те розуміє, що українською мовою можна писати про всякі справи, що вона здатна й до книжки й до науки.

Обік сеї популярної літератури, якої центрами в остатніх роках були Чернигів, Київ, а по троха Одеса й Петербург, закипіла сильна праця на полі артистичної літератури. Правда, більша часть письменників, особливо талановитійших і вільнодумційших, друкувала й друкує свої твори за границею, в Галичині. Але рівночасно бачимо змаганє тих письменників — проводити

бодай дещо зі своїх творів через російську цензуру. А деякі майже нічого не друкують за границею. До таких належать драматурги Кропивницький, Карпенко-Карий, Старицький. Їх драматичні твори друкують ся в Росії великими томами і видержують по кілька видань. Правда, обік тих заслужених і високоталановитих письменників користується ся цензурними полекшами велика купа зовсім недотепних писак, ремесників, що шують театральний товар і засьмічують літературний ринок, компромітуючи українське письменство. Російська цензура залюбки пропускає таке сьміте, щоб потім де треба мотивувати потребу піддержування утисків українського слова: така література, мовляв, не заслугує на те, щоб її толерувати. Натомісь поважнійші праці, навіть такі, що давнійше були друковані в Росії, забороняють ся цензурою або роками лежать у цензорських шуфлядах. І так не позволено пердрукувати Кулішеву „Чорну Раду“, аві Нечуєві „Хмари“, що пройшли були цензуру в 1874 р. Збірник творів Мирного застряг у цензурі; збірник оповідань Ковиського ледво не ледво дійшов до третього тома, та на тім мабуть і урве ся. Кулішевого перекладу Шекспіра не дозволено друкувати в Росії, хоча „Гамлет“ в перекладі Старицького був дозволений ще 1889 р. Так само годі дождати ся українського перекладу Біблії. Цікаве те, що в остатніх роках цензура пропустила декілька творів Галичан і то навіть виданих поруч із творами Українців; таке замарковане єдності і дружності обох відламів нашої нації було-б перед кількома роками зовсім неможливе.

Говорячи про український літературний рух в остатніх десятиліттях годить ся згадати тих людей, що надали йому характер значно неподібний до того, що було давнійше. В часі, про який іде отся річ, повстають на Україні молоді письменники незвичайної енергії. Продуктивні, роботящі в такій мірі, як зі старших хиба Куліш, горячо віддані справі просьвіти і піддвиження рідного народа, вони вміють сполучити горячий запал із холодною критикою, рухливість із постійністю, вміють відчутти і заспокоювати найріжнійші народні потреби. Вони змальовують у артистичних творах жите народа й інтелігенції і рівночасно в критичних та публіцистичних працях розбирають важнійші питава сучасного жита, листами і особистим впливом підбивають і заохочують до праці иньших довкола себе, і все те серед важкої нераз праці на насущний шматок хліба. До таких людей належить поперед усіх

Борис Грінченко, звісний у літературі під назвою Чайченка. Талановитий поет і повістяр, він покинув епіку задля драми, силкуючись дати нашій літературі історично-патріотичну драму висшого стилю. Обік сего він у „Правді“ порушує важну справу язикової неагідности, яка зовсім натурально витворилась була між Галичиною і Україною; його голос викликав був дуже оживлену полеміку, та, що найважнійше, пізнійше наше письменство йде переважно туди, куди вказав він у тій своїй статі. Він пише ряд цінних критичних і історико-літературних студій про різних наших письменників і пробує, йдучи за слідом Драгоманова, вивести справу нашої національности і кривд заподіяних їй Московщиною перед широке форум європейської публики. Та найважнійшою його заслугою ми мусимо вважати ту діяльність, яку він розвивув у Чернигові, видаючи переважно своїм коштом, а потім за підмогою фонду Череватенка, кількадесять популярних книжок, що самі собою творять гарну бібліотеку і яких найбільшу часть прийшлося або писати, або укладати йому самому та його жінці. Крім того він знаходив час на збиранє етнографічного матеріалу, якого опублікував доси чотири спорі томи, де крім великої маси цінних записів із народніх уст додав від себе дуже старанно зроблені показчики паралелів до опублікованих народніх текстів у иньших етнографічних збірках, а надто дуже цінну бібліографію дотеперішніх збірок українського етнографічного матеріалу. Додаймо до того гарно зроблений каталог музея Тарновського і викопувану разом із тим працю в земстві, то будемо мати образ діяльности сего енергічного, молодого ще письменника.

Друга така незвичайна поява серед Українців, незвичайна своєю енергією, пристрасною любовю до України і ріжносторонністю знаня й таланту, се Агафангел Крижський, тепер професор арабської мови в Лазаревськїм інституті для орієнтальних язиків у Москві. Фільольог із фаху, орієнталіст із замилюваня, він виявив себе високо-талановитим поетом, дуже оригінальним повістярем, і якийсь час забрав голос у всяких важних літературних і суспільних справах у галицьких виданях. Крижський був перший Українець, що не побояв ся забирати голос в таких справах, підписуючи свої статі повним іменем; ми бачили праці з його підписом не тільки в „Зорі“, „Дзвінку“, але і в „Правді“, „Народі“ та „Житю і Слові“ — і се нічоґісїнько не пошкодило його ученій карієрі в Росії. Крижський дав тим наглядний доказ, що Українці при

достаточній енергії й смілости могли-б без особливого ризика завоювати для себе навіть серед теперішніх політичних обставин у Росії чимраз більше прав, як би свідомо і дружно почали перти в той бік. Оповідання, чи то пак „Ескізи“ Кримського, навіяні горячою, подекуди аж неначе хоробливою любов'ю до України, артистично стоять не високо; найцінніше в них, се власне впливи чуття і поглядів самого автора, той ліричний елемент, що виявляє нам його чисту як слеза, незвичайно чутливу і горячу душу. І Кримський так само як Чайченко не вдоволяв ся самою прилюдною, письменською діяльністю, але мав немалий вплив на широкий круг своїх знайомих своїми листами, повними думок і імпульсів до праці в різних напрямках. Його треба вважати одним із ініціаторів важної праці — видання українсько-російського Словника, що був зладжений у Одесі. Йому завдячує також наша література гарне, перше і — можна сказати — дефінітивне видане прегарних перлин нашої поезії — творів Степана Руданського, які йому в значній частині пощастило у-перве видобути з рукописів. І Кримський — чоловік молодий. Видачі ним недавно в Літературно-науковім Вістнику поезії писані під сирійським небом у Байрутї показують, що орієнталіст не вбив у нїм поета, але навпаки, його поетичний талант тільки тепер набирає сили і прецизії.

До сих двох характерних появ додаймо третю — Гната Хоткевича, поета, новелїста, критика і при тїм кобзаря в дословнім значіню сего слова. Він вивчив ся грати на кобзі і співати старі кобзарські думи. Як звісно, справжні кобзарі тепер уже рідкість; співанє дум вийшло з моди, серед простого народа для них не стало слухачів. От тим важно, щоб те артистичне ремесло не вигло, але знайшло собі продовженє серед інтелїгенції, і Гнат Хоткевич зрозумів се. Ми маємо звістки, що він своєю грою і артистичним виконанєм дум робить велике вражїне серед української інтелїгенції. Його оповідання з артистичного погляду стоять не високо; перевага суб'єктивного, ліричного елементу не дає йому плястично викінчувати картин; та про те декуди він піднимає ся на висоту справжнього таланту, що велить надїяти ся гарного розвою.

Ті три письменники — а подібних їм на Україні є ще більше — се люде, так сказати, перехідної формації. Їх смак, розумїне літератури, їх суспільні і політичні погляди зовсім новочасні, європейські, і в кожній иньшій європейській літературі вони розви-

лись би коли не на великих, то все таки на видних літературних діячів, здобули би собі широкий вплив і славу і забезпечене житє. В Росії, а надто ще на Україні над ними тяжить прокляте зацофаного осередка, непочатого перелога. Їх горяча душа рве ся до судільної, гармонійної і широкої діяльності, а дійсність ставить їх перед самі урізки, щерби, прогалини. І ось вони кидають ся на всі боки, заповняють прогалини, латають, піднимають повалене, валять те, що поставлене не до ладу, будують нове, шукають способів підняти до роботи більше рук. Їх праця робить ся якоюсь латаниною; в їх тонї чуєть ся якесь роздразненє, нерівність; вони роблять собі ворогів там, де би зовсім не надіялись і не бажали і велика сила замісь зробити ся угольним каменєм гарної будівлі, розбита на дрібні крушини йде на заповненє люк у мурі. Не кажу, щоб се мусїло бути і з трьома згаданими тут письменниками; дай Боже, щоб їм поталанило минути таку долю, — але так буває дуже часто з такими людьми перехідних епох, так було в значній мірі з найбільшим публіцистичним талантом нашої нації, Драгомановом, і з многими талановитими діячами нашого письменства. „Die am Wege sterben“ — отсе вірна характеристика таких генерацій, що пізнали мету, рвуть ся до неї всею силою душі, чують її наближенє, але їм не судило ся дійти до неї, бо інертна сучасність занадто сильно держить їх у своїх пазурах.

Супроти сих неспокійних, вихроватих натур, жадних праці і перетяжених працею, все втомлених полемікою і охочих до неї, щасливими покажуть ся нам ті спокійні, наскрізь артистичні натури, що виступають у письменстві як більш або мевше гладко шліфовані зеркала, малюють нам житє з його горем і радощами, з його рухом і тишею, але самі не сходять на арену, не беруть участі в боротьбі. Нові ідеї, нові літературні форми мають для них чисто артистичне значінє, як новий ряд фасеток на їх зеркалі, як можливість — глибоше заглянути в душу суспільности, яркїйше і правдивїйше змалювати її. Се в літературній сутолоці люде тихі; вони стоять осторїнь, нікому, так сказати, не наступають на нагнїтки і не мають ворогів; се ті, про яких мовив Гете: *Es bildet ein Talent sich in der Stille*. Таких людей мали ми не мало в українській літературі. Із сучасної нам старшої генерації досить буде назвати Мирного і Нечуя Левицького. І молода генерація, що виступила в остатніх 20-ти роках, має цілий ряд таких талантів. Назву тут лише найвизначнїйших із них. Поет Володимир

Самійленко, се така спокійна, урівноважена, троха квієтистична натура, правдивий тип лівобережного Українця, важкого на ініціативу, склонного до рефлексії і задуми, наділеного тонким гумором і сатиричною жилкою. Самійленко — артист *par excellence*. Його поезії, се гарно шліфовані, чисті кристалі, але його лірика не має того палкого огню, який уділяє ся серцям читачів. Рефлексія і тиха меланхолія притлумлює всякий різкий тон. За те його сатиричні куплети, писані на взір французьких *chansons* Беранже, блискотять правдивими перлами щирого гумору. Хто не тямить його „Горя поета“, „Ельдорадо“ або прегарної сатири „На печі“, що явилась немов *Carmen saeculare* українського неробства і псевдо-патріотизму.

Хоч пролежав я цілий вік на печі,
Але завше я був патріотом:
За Україну мою чи то в день, чи в ночі
Моє серце сновнялось клонотом.

Бо та піч — не чужа, українська то піч
І думки надиха мені рідні;
То мій Луг дорогий, Запорожська то Січ,
Тільки в форми прибралась вигідні.

Наші предки колесь задля краю свого
Труд важкий підіймали на плечі;
Я ж умію тепер боронити його
І служити, не злазючи з печі.

Еволюція значна зайшла від часів,
Як батьки боронились війною;
Замість куль і шабель у нових діячів
Стало слово горяче за зброю.

Може зброя така оборонить наш край,
Але й з нею прекепська робота:
Ще підслухає слово якесь поліцай
І в холодну завдасть патріота.

І ось патріот признав одинокою на часі метою — боронити Україну мріями:

І у мріях скликаю численні полки
З тих, що стати за край свій охочі:

Слово-ж маю на те, щоб ховати думки,
Як що зраджують їх мої очі.

До письменства я кличу — звичайно, в думках,
Щоб сьвітло над нашою нічю,
Хоч на жаль, мати книжку народню в руках
Я признав небезпечною річю.

І він в кінці, в день столітнього ювілею українського письменства, вибухає ентузіастичним окриком:

Ще стоїть Україна, не вмерла вона,
І вширати не має охоти:
Кожда піч українська — фортеца міцна,
Там на чатах лежать патріоти.

До тої самої групи письменників, у першій ряді артистів, сконцентрованих на своїй артистичній творчості, гармонійних натур, здібних до об'єктивного мальованя дійсности і погідних на стільки, щоб і на цілу мальовану ними дійсність кинути ясне сьвітло, належить Михайло Коцюбинський, один із найкращих наших новелістів. Його оповіданє пливе натурально і свobodно, мов репродукція голої дійсности без ніякої примішки творчости. Стиль його простий, без жадної форсованої штучности, без риторичних ефектів. Із усіх наших письменників він найбільше нагадує Тургенева, того „пайбільш артиста і пайбільш Европейця“ між великими російськими белетристами. Коцюбинський розширив обрій української повісти. Закинений долею на довгі літа в південні країни нашого краю, до Бесарабії і Криму, де належав до урядової комісії, що мала воювати з фільоксерою, він дав нам прегарні малюнки з життя наших південних сусідів Румунів і Татар, доторкнув життя наших Гуцулів, що здавна ходять на заробітки до Бесарабії. Але Коцюбинський далеко не етнограф обсерватор. Він наскрізь новочасний чоловік, перенятий високими гуманними чуттями і ясным поглядом на житє. Оттим то його оповіданя, даючи нам образи неторканих доси українським пером околиць і відносин, дають нам разом із тим високе естетичне вдоволенє як твори справжнього таланту і як впливи симпатичної і високо розвитої душі.

Дуже споріднений з Коцюбинським що до влачі свого таланту являєть ся иньший молодий письменник, Вячеслав Потапенко. В нашій літературі він виступає рідко, але кожде його оповіданє, се плястичний і сильний малюнок. Буденні сцени, тисячу раз обго-

ворювані постаті набирають під його пером чару новости, вбивають ся нам у пам'ять на завсїгди, а таке оповіданє, як його „На нові гнізда“, належить до найкращих перлин, які слодив у нашій літературі болючий процес еміграції селян на чужину.

Зовсім иньше, далеко не так гармонійне, але не менше сильне вражінє роблять иньші два письменники молодшої генерації: поет Павло Грабовський і новеліст Олександр Катренко. Грабовський, котрого доля вирвала зі шкільної лави і занесла на далекий Сибір, аж у Вілюйск а потім у Іркуцк, там, у північних снігах, у якутських юртах знайшов синю квітку української поезії, зробив ся не тільки одним із найкращих перекладачів чужих поетів на нашу мову, але також видним оригінальним поетом. Як його жите — майже неперервана мартірольоґія і мука, так і його поезія переважно стогін мученого серця, крик болю і туги за рідною Україною.

Подібне вражінє викликають оповіданя Катренка, але зовсім иньшим способом. Катренко — ученик Достоевского, того геніяльного психолоґа мучителя. Він любить малювати хорих, змучених, вибитих із колії людей, важкі ситуації, тривожні настрої. Доба глухої реакції часів Олександра III поклала, здаєть ся, свою печать і на душі нашого автора: читаючи його оповіданя ми переживаємо ті тяжкі моменти утиску, безнадійности, руйнованя людських сил і людських надій, які в ту пору переживала вся Росія.

Як я вже згадував, характерною появою сего часу треба вважати те, що в рядах українських письменників займає тепер видне місце ціла група молодих жінок. Говорячи про українських поетів сеї доби може на першій місці прийде ся поставити Лесю Українку. Се талант сильний, наскрізь мужній, хоч не позбавлений жіночої грації й ніжности. Артистка в повнім значіню сего слова, вона одначе не сторонить від сучасного жита, живе його інтересами, горячо відчуває його болі і завсїгди вміє знайти сильний, пластичний вислов для свого чутя. В початкових своїх творах много-словна, не свобідна від певної манєри, вона швидко росте, доходить до високого майстерства форми, яку завсїгди вміє заповнити інтензивно відчутим змістом. Її поезія, то огнисте оскарженє того дикого гнету самоволі, під яким стогне Україна. Нота особистої лірики звучить у неї слабше; епічні теми поки що не вдають ся їй у такій мірі, як описова і патріотична лірика.

Силою слова, горячим настроєм і гарною формою визначають ся поезії Людмили Старицької, особливо її лірична драма Сафо,

одна з перлин нашої літератури. Тема сеї драми — пристрасна любов грецької поетки Сафони до молодого Фаона, який любить не її, а її просту і неталановиту подругу, розпука, резиґнація і смерть Сафони в хвилі її поетичного тріумфу, все те змальовано більш ліричними імпровізаціями самої Сафони, ніж драматичним способом; градація і переміни чуття віддані майстерно. На полі поезії визначили ся ще пані Василевська (Дніпрова Чайка) і Одарка Романова. Дуже інтересне явище — пані Наталка і Надія Кибальчич, мати і дочка. Перша з них авторка драми „Катря Чайківна“, що одержала першу нагороду на конкурсї галицького Виділу краєвого, опублікувала ряд гарних оповідань і написала декілька драматичних нарисів доси недрукованих. Усі її писаня визначають ся вірним схопленем життя і доброю технікою. Гарні надії подає Надія Кибальчич, що крім новелістичних нарисів опублікувала доси ряд удатних поезій.

Не моя річ вичислювати тут усіх робітників на нашій літературній ниві. Скажу загалом, що у всіх видпо дуже пильну обсервацию життя, дуже поважне розуміє штуки і її завданя в житю суспільности і тверду віру в будущину нашого народнього розвою. Многі з тих людей моглиб заняти видне місце в російській літературі, колиб хотіли посвятити їй свої сили; се видно з того, що Росіяне вважають потрібним перекладати їх твори. Сила і зріст літератури має те до себе, що притягає талановитих людей. Певна річ, перебіжники з нашого поля на чужі ниви будуть іще трафляти ся так як трафляли ся доси, але певне й те, що головна маса духових діячів буде від тепер лишати ся на рідній ниві, бо знайде тут поле для діланя і той спокій, який дає почуте чесно словненого обовязку супроти рідного народа, спокій, якого ніколи не дасть праця на чужині і для чужих.

VIII.

Той літературний і просвітний рух на Україні, який я сплював ся схарактеризувати тут, певно гарний і значний в порівнаню до тих періодичних летаргічних снів, у які западала Україна в роках 1847—1857, 1863—1870, 1877—1880. Але в порівнаню до кольосальних чисел української людности, до кольосальних просторів краю і кольосальних а страшенно пекучих потреб народа

він мікроскопійно малий і може мати значіне хиба як перші несмілі кроки супроти енергічного, прискореного ходу. Мірячи так само пропорціонально треба признати далеко більшим поступ, який за той час зробила Галичина, хоч і тут годі промовчати, що в справах найбільше пекучих і основних, в справі економічного піддвиження народа і поправи його соціяльного становища зроблено дуже мало, мікроскопійно мало. Для того, щоб у тім згляді зробити якийсь значнійший крок, брак нам у Галичині всего потрібного: впливу, інтелігенції і організації національних сил, не говорячи вже про зовнішні ворожі впливи, що ростуть нашою слабкістю і користують ся нашою темнотою та нашим розбитєм.

Найбільш характерною появою в галицькім письменстві остатнього десятилітя був зворот до наукової праці. Сей зворот мав симптоматичне значіне, був впливом загального поглубленя думки у галицьких Русинів, зросту критики і рефлексії, бажаня — пізнати ясно все те, що треба було знати. Так довго дорікали Українці Галичанам неумом, поверховістю їх освіти, несеріозністю їх принципів, що вкінці Галичане таки взяли ся серіозно до праці. Протягом кількох літ повстають такі праці, як Словник Желехівського і Недільського, Історія руської літератури Огоновського — найціпнійші праці учених старшого покоління. Спеціально про працю Огоновського годить ся тут сказати кілька слів. Молодші вчені, опираючись на новійших дослідах і прикладаючи до сеї праці мірку повочасної історії літератури звкли дивити ся на неї з горі. Справді, з погляду на спосіб трактуваня предмету і на спосіб оцінюваня поодиноких явищ нашої літератури ся праця не видержує строгої критики. Але ми повинні бути вдячними Огоновському за те, що він перший з муравлиною пильністю стягнув до купи масу біографічного і історико-літературного матеріалу, задля якого його праця довго ще не стратить своєї вартости.

Але поза тими працями, розпочатими і доведеними до кінця з приватної ініціативи, починає ся систематичний науковий рух, що має собі осередком зреформоване Наукове Товариство імени Шевченка у Львові. Хтоб там не приписував собі заслугу зреформованя сего товариства, се одно треба сказати, що заслуга організованя в ньому наукової праці в повній належить проф. М. Грушевському. Чоловік широкої освіти, незломної волі і невичерпаної енергії, він сполучує в собі серіозність і критичизм ученого історика з молодечим запалом для справи піднесеня рідного народа,

в трудолюбності і терпливості, які тільки той може оцінити в псвні, хто знає у всій повноті той галицький шлендріян, серед якого опинився молодий професор прибувши з України і з яким мусів бороти ся всіми способами розумної педагогії. Ті мало не 70 томів наукових і літературних публікацій, виданих за той час під його редакцією, за його ініціативою і при його діяльній помочи, то далеко не вся, то може лиш половина його праці. Треба знати стан Товариства Шевченка, який застав він, той нелад у адміністрації, ту галицьку *Gemütlichkeit* у сповнюваню взятих на себе обов'язків, щоб зрозуміти, яку велику і тяжку працю довершив проф. Грушевський допровадивши Товариство до того стану, в яким знаходить ся тепер. Приходилось при тім видержувати тисячні неприємности, сточувати формальні битви, що раз довели були навіть до кризи, яка грозила розбитєм розпочатого діла. Та й те ще не все. Для успішного веденя наукової праці треба було підготовлювати людей, заохочувати до наукової роботи молодіж мало привиклу до неї, треба було старати фонди, дбати про тисячні дрібниці і формальности. На все се у проф. Грушевського знайшов ся час, знайшла ся сила і добра воля. Він зумів поставити себе висше понад усякі підшепти та партійні або кружкові антагонізми, зумів згромадити в Товаристві всіх людей оживлених ідеєю українського відродженя і охочих до поважної праці без огляду на їх партійні становища — і се вийшло на користь спільної справи, дало почин до зросту тої виrozumілости і толеранції на спільнім ґрунті, яка одна, не вяжучи людей у їх спеціальних, часто індивідуальних окремішностях, дає можливість згуртувати ріжнородні сили і ріжнородні відтінки для спільної праці.

Обік сеї поважної праці, яка веде ся при Науковім товаристві ім. Шевченка і звернула на себе увагу широко поза межами Галичини та еднає симпатію і повагу для наших національних змагань, іде не меньше серіозна, хоч більше скромна, на домашні потреби обчислена праця в ріжних точках і в ріжних огнищах. Згадаю тільки кількадесять томів повістей виданих при „Ділі“; між ними є й дійсні архитвори епічної штуки, такі як Достоевського „Вина і кара“, Гончарова „Обломов“, Льва Толстого „Дитинячий, хлопячий і молодечий вік“, Олексія Толстого „Князь Сєребрянний“ і немало иньших. Згадаю немалу вже видавничу діяльність Руського Педагогічного Товариства, виданий майже повний цикл підручників для гімназьяльної науки і т. и. І в кінці що

найважнійше: значний зріст охоти до читання як серед простого народу, так і серед інтелігенції. Популярні газети розходять ся в 1000—5000 екземплярів, популярні брошури друкують ся в 8000—10000 екземплярів, а таке зглядно дороге видавництво, як Літературно-науковий Вістник знаходить у самій Галичині 5—6 сот пренумерантів. Заснована в 1899 р. Русько-українська видавнича Спілка опублікувала доси 40 томів беллетристики, переважно оригінальної, розпочала видає повного перекладу Шекспіра з поясненнями, публікує серію наукових праць і дрібніших брошур доступних для ширшого загалу, і не вважаючи на значну скількість тих публікацій знаходить можливість вести діло без страху перед стагнацією. Український письменник при таких обставинах може мати надію, що аби тільки його твори мали дійсну вартість, то певно будуть опубліковані і здобудуть йому в недалекій будущині, а по часті й тепер крім признання ще й деякий матеріальний дохід. Стежка для молодих сил протерта, конкуренція улешена.

Але зі зростом загального освітнього рівня інтелігенції, з розвитком естетичного смаку, з виробленем мови і літературної форми вимоги до письменників зробили ся далеко висші й острійші, ніж були ще перед десятима роками. Наївне, самоділкове писане банальних історій або віршів нині не поплачує. І письменники і публіка тепер більше рафіновані. Двацятилітня праця над збагаченем і очищенем мови, над виробленем літературної техніки не може пропасти марно і жаден молодий письменник не може ігнорувати її. Давньої ноншальянськї, давнього „грає, грає, воропає“ не толеруємо сьогодні. Наша новочасна верзіфікація під пером Українців і Галичан таких як Щурат, Маковей зробила великий поступ у напрямі до чистоти мови і мелодійности вірша; наша проза під пером Кобилянськї, Стефаника, Черемшини, Яцкова, набрала поетичного лету, мелодійности, ніжности, грації та ріжнородности, до яких давнійше підносили ся хиба Марко Вовчок, Куліш та Нечуй Левіцький у своїх найкращих творах. Се гарні здобутки нашого розвою і їх не годить ся нам затрачувати.

Далеко гірше ніж на російськїй Україні поставлена у нас справа з театром. Як звісно, у нас лиш одна трупа, тай та ледво дихає, не вважаючи на краєву субвенцію. Репертуар тої трупи що найменше в трьох четвертих частях ненаціональний, а міжнародній і то власне найплішого калібру: оперетки та плиткі фарси. Українськї драми при дуже нестаранній а вераз і зовсім недотепній грї наших

артистів не роблять у нас вражіння, а наша власна драматична продукція зовсім не богата і не високої вартости. Те, що було зроблене перед р. 1880, майже не варто згадки і в усякім разі тепер зложено до архіву. Першу пробу утворення у нас репертуару основаного на сучаснім житю зробив Григорій Цеглінський. Його Ходачкову шляхту треба вважати найудатнішою з усіх написаних доси в Галичині комедій із нашого народнього життя; рівночасно ся комедія у-перве змалювала нам зовсім окрему і замкнену в собі сферу з її спеціяльною психологією. Друга, з культурного погляду интересна комедія того автора, Аргонавти, впала жертвою нашої громадської цензури і тільки в польськїм одязі здобула собі заслужене признає.

Також повість закроєна на ширші розміри доси не може у нас похвалити ся великими успіхами. Не знаю, чи наше жите ще за мало сконцентроване, занадто розбите на атоми, чи може нашим письменникам не стає творчої сили, знання відносин і широкого розмаху, — досить, що дотеперішні наші проби на полі ширшої повісти були не зовсім удатні. Ще може найліпші були проби Андрія Чайківського „Олюнька“ і „В чужім гнізді“. Ті повісти читають ся легко, малюють интересні закутки нашого краю (знов таки жите ходачкової шляхти в самбірськїм повіті) і свого часу подобались. Але годі заперечити, що зарівно будова тих повістей, як спосіб оповідання — дуже примітивні. Авторони служили взірцем польськї повістярї середньої руки, такі як Захаріяевич, Валерій Лозницький і т. п. При близшїм огляді його повісти розпадають ся на ряд сцен, оповіданих нераз із легким гумором, із вірно підхопленими деталями життя; та все таки психологія в них дуже поверхова і шабльонова і глибини нашого серця вони не порушують.

Талановитий поведіст і поет Осип Маковей дав нам у своїм „Залісю“ пробу більшої повісти зложеної в дусі новітньої школи. Обсяг творчої сили автора не відповів його інтенціям. Далеко висше треба поставити „Царівну“ Ольги Кобляницької не вважаючи на повну невдатність композиції. В усякім разі „Царівна“, се перша у нас повість основана не на інтригах та любовних пригодах, а на психічній аналізі буденного життя пересічних людей. Се майстерна, тонко гаптована тканина, якій бракує лише руки енергічного артиста, який міг би злучити поодинокі рядом панцзані сцени в гарний і ефектовний малюнок.

За те на полі новелістики галицька Русь в тім часі видала ряд талантів, яких не постидалась би не одна далеко богатша від нашої література. Новеля, се, можна сказати, найбільш універсальний і свобідний рід літератури, найвідповіднійший нашому нервовому часови, тому поколінню, що вічно снішить ся і не має ані часу ані спокою душевного, щоб читати многотомові повісти. В новелі найлекше авторови виявити найріжнійші сторони свого таланту, блиснути іронією, зворушити нас впливом сконцентрованого чуття, очарувати майстерною формою. В сучасній галицькій новелістиці бачимо ріжнobarвну китицю індивідуальностей. Від простих, невишуканих, та теплим чутєм огрітих оповідань Тимофія Бордуляка — назву тут тільки найвиднійших робітників на тім полі — до старанно оброблених і окрашених гумором новель і сатир Маковея, і до держаних переважно в мемуарнім топі оповідань Андрія Чайківського, і до овіяних якоюсь атмосферою тихої меланхолії нарисів Богдава Лепкого, і до енергічних та вірно схоплених із життя нарисів передчасно помершого Михайла Петрушевича, і до характеристичних, крізь слези всміхнутих нарисів Ковальова, і до визначних незвичайно вірпою та бистрою обсервациєю оповідань Мартовича, і до смілих, з певною буршікозною бравурою та недбалістю в топі і зверхий формі імпровізованих оповідань Будзюновського — яке широке поле, яка ріжнородність, яка сьвіжість, що віє майже з кожної з сих фізіономій! Література в її цілості чим раз більше починає ставати неподібною до школи, де все підігнано під один шаблон, під одні правила, а чим раз більше подібна до життя, де ніщо не повторяєть ся, де нема правил без винятків, нема простих ліній і геометричних фігур, де панує безконечна ріжнородність явищ і течій. Одно тільки можемо сказати не без певної гордості: течії антінародні і антісуспільні, хоч проявляли ся і проявляють ся і серед нас і старанно прищеплюють ся нам посторонніми дбайливими руками, на літературнім полі доси звичайно були в роду обтяжені проклятем безплідности, крім мізерних зеленуг і однодневниць не могли сплодити нічого. Мабуть наш народній організм занадто ще сьвіжий і здоровий.

В остатніх роках мивулого десятиліття на нашім літературнім горизонті появила ся група молодих письменників вихованих на взірцях найновійшої європейської літератури, тої, що сприкривши собі широкі малюнки зверхнього окруженя, головну вагу творчости поклала на психольогію, головною метою твору штуки зробила: роз-

буджене в душі читача певною настрою способами, які подають новочасні студії психології і так званої психофізики. Варто було присвятити детальну студию тому напрямови і тим новим точкам погляду, які він вніс у літературну творчість і спеціально в літературну техніку. Та на таку спеціальну студию тепер не пора і я вкажу лиш на те, що кидає ся в очи при поверховім огляді. Коли давніша повість чи то новеля — не конче натуралістична, а й загалом — усе мала ціхи більш або менше докладно локалізованої події з мотивованою завязкою, перипетіями і розв'язкою, отже виглядала як здвигнений після правил архітекtonіки більш або менше солідний будинок, то новіша беллетристика робить зовсім инше вражінє. Зверхніх подій в її зміст входить дуже мало, описів ще менше; факти, що творять її головну тему, се звичайно внутрішні, душевні конфлікти та катастрофи. Не об'єктивне, протоколярне представленє мають на меті автори, а збудженє в душі читачів анальогічного чуття чи настрою всякими способами, які дає мова і злучені з нею функції нашої фантазії. Нова беллетристика — се незвичайно тонка філігранова робота; її змаганє — наблизити ся скільки можна до музики. Задля сего вона незвичайно дбає о форму, о мелодійність слова, о ритмічність бесіди. Вона ненавидить усяку шабльоновість, ненавидить абстракти, довгі періоди і зложені реченя. Натомісь вона любує ся в сьмілих і незвичайних порівнянях, в уриваних реченях, у півслівцях і тонких натяках. Можна би теоретично говорити про і contra сеї літератури, але для історика такі суперечки не мають значіння. Для него кождий напрям добрий, коли його репрезентанти — справдішні і живучі таланти. Оттак і сей новий напрям у нашій літературі зазначив ся групою талановитих репрезентантів. На чолі їх треба поставити Ольгу Кобилянську. Вихована на німецьких письменниках нової школи і на Скандинавцях вона зачала зразу й сама писати по німецьки — правда, більше в дусі сентиментальної пані Марліт, ніж в дусі якої будь нової школи. Але швидко її надзвичайний талант розвинув крила і знайшов свою власну дорогу. В своїх дрібних оповіданях, особливо таких, як Битва, Природа, Некультурна, *Valse melancholique* і т. н. вона дала нам ряд майстерних малюнків людської, особливо жіночої душі і здобула собі заслужене признанє не тільки у нас, але і в Німеччині і в Росії. Обік неї яко репрезентантів сего нового напрямку в нашій літературі назвемо ще Антона Крушельницького, Михайла Яцкова, Марка Че-

ремшину, Марту * *. Але найбільшим талантом серед тої групи визначає ся Василь Стефаник, може найбільший артист, який появив ся у нас від часу Шевченка. Що визначає всі його оповідання, сильніші й слабші, довші й коротші, обік сильного, як океан глибокого чуття, що тремтить у кождім слові, чуєть ся в кождій рисочці, — так се власне той неохибний артистичний такт, який велить йому все і всюди задержати міру. Стефаник — абсолютний мап форми. Він, здаєть ся, не дбає про увагу читача, не вживає ніяких риторичних штучок, щоб притягти, прикувати її до себе. Його оповіданє пливе, бачить ся, спокійно, з елементарною силою, але власне сею елементарною силою воно захоплює й нашу душу. Стефаник ніде не скаже зайвого слова; з делікатністю гідною всякої похвали він знає де зупинитись, який деталь висунути на ясне соняшне сьвітло, а який лишити в тіни. В мальованю він уміє бути й реалістом і чистим ліриком — і про те ніде ані тіни пересади, переладованя, бомбасти, неприродности. Се правдивий артист із божої ласки, яким уже нині можемо повеличати ся перед сьвітом.

Іще пару уваг на закінченє.

Перед двацятьма роками в кружках тодішньої молодіжи часто і з зацалом дискутувало ся питанє: що нам робити в наших національнім лихолітю і від чого починати? Одні говорили: просьвіта, книжка! Але другі відповідали: Та бо наш народ бідний, голодний! Йому не до книжки, коли хоче ся їсти, а й мудра голова шаліє, коли тіло мліє. Перші відповідали: голодний і бідний, бо темний, бо не вміє постояти за собою ані добити ся свого, бо кождий хто хоче, може кривдити і гнути його. Другі обертали сю відповідь навпаки: темний, бо не має за що просьвітити ся; кривдять його, бо він безсильний, а безсильний власне своєю бідністю. Се був зачарований круг, льогічний безконечник, із якого, бачилось, не було виходу. Пригадую, кілько то безсонних ночей, кілько важких дум коштував мене і не одного з моїх ровесників сей проклятий безконечник. Розв'язати його було годі, приходилось лишити його нерішеним і робити кождому, що хто міг — і се був, як тепер бачимо, найліпший, одинокий вихід із того колеса.

Минуло двацять літ — і щож бачимо? Ми переконали ся, що економічні і соціяльні відносини цілого народа переробити чи перевернути — діло не легке і переходить сили не то кількох одиниць чи груп, але цілих поколінь. Але з другого боку ми це-

реконали ся, що „дух бодр, плоть же немощна“, що праця одного покоління, а навіть невеличкої, але рішучої та інтелігентної групи серед того покоління може мати великий вплив на зміну духового стану, настрою і успособлення цілого народу. Ми не могли дати мільонам у руки хліба, не могли тисяч і соток тисяч охоронити від нужди, від еміграції, від вианску, від змарнованя сил. У нас був тільки один знаряд — живе, рідве слово. І можемо сказати собі, що ми не змарнували його, не закопали в землю, але чесно і совісно вжили на велике діло. І коли сьогодні те наше рідне слово блискотить богацтвом, красою й силою і знаходить відгомін у серцях соток тисяч синів України-Руси, розсипаних капризами долі по обох півкудях землі, коли воно здобуває собі а разом із тим і цілій нашій нації право горожанства серед цивілізованих народів, коли ростіч серед нашої суспільности зменшила ся в прямій пропорції зі зменшенем числа анальфабетів, то все се гарний доказ на те, що слово, те марне летюче слово, найбільше, бачилось би, хвилевий і нетривкий витвір людського духа, проявило чудотворну силу, починає двигати з упадку ту масу, якій, бачилось, не було ратунку. Правда, економічно ми сьогодні, беручи всю народню масу, стоїмо далеко не ліпше, а подекуди може й гірше, ніж стояли перед 20 літами, хоч і на економічнім полі у нас пороблені початки поступу і самопомочи. Але не забуваймо, що та школа, яку ми перейшли доси, то була артистична школа, та сама, яку так гарно змалював у своїй параболі Генрік Ібаен:

Чи знаєш брате, як учать медведя танцювати?
На бляху на залізную веде його вожатий.

Під тою бляхою огонь розналює помалу,
А скрипкою збуджа в душі любов до ідеалу.

Медвідь реве, мабуть любов у него в серці тліє,
Та лапи смоктані огонь з низу все дужше гріє.

Медвідь реве, а скрипка гра; та ось з низу пригріло,
На задні лапи зводить він своє могутне тіло.

А скрипка скочно гра тай гра, а вуйко адер головку,
То праву задню підніма, то ліву без уговку.

Дрібнійше, швидше скрипка гра, регоче ся, то плаче,
І бляха дужше гріє, й він дрібнійше, швидше скаче.

Сей танець памятає вже до смерти бідолаха;
В одно зілляв ся скрипки тон і розпалена бляха.

Зіллялись нерозривно так, що скрипку як почує,
То зараз в лапах запече і зараз він танцює.

Та не один медвідь оттак! З ним, брате мій, посполу
І кожний з нас поет співак таку проходить школу.

Веде його іронія з дзвінками та скрипками
Стать на залізний тік життя мягенькими лапками.

Грижа розпалює огонь, любов на скрипці грає,
І скаче бідний і співа, хоч з болю умирає.

І хоч не вмире, то так в душі зіллють ся нерозривно
Вражіння ті, любов і біль, що дивно, справді дивно.

І як лише почує він сьвяті слова любовні,
То зараз будять ся в душі терпіння невимовні.

Горить під ним залізний тік, горять небесні строци,
І піднімаєть ся бідак на віршовії стопи.

Іронія на скрипці гра, жура кістками стука,
Поет танцює і рида — і се зоветь ся штука.

Після сеї артистичної школи нам прийдесть ся перейти да-
леко твердшу школу політичної боротьби. Першу лекцію дав нам
уже наш великий учитель гр. Казимір Бадені.

Іван Франко.

БУДУЧНІСТЬ ГІМНАЗИЙ.

(Уваги проф. Дра Фрідріха Паульзена).

Подав Др. Іван Копач.

I.

Справа реформи гімназій не сходить і не зійде ще так скоро з порядку денного. Вказують на се не лише численні, що-раз сьвіжіші статі і брошури, що обговорюють безнастанно сю справу, але й офіційальні фахові анкети, скликувані по всіх краях Європи для дотичних нарад. Недавно от — перед двома роками — була така анкета й у нас, скликана Виділом краєвим. Говорено багато, та Рада шкільна краєва вкінці відповіла зі свого боку: нехай буде, як бувало. І не диво, хоч би з огляду на те, що справа реформи гімназій, се справа державна а не краєва; з другого боку справа значнійшої зміни довговікового пляну наукового настільки важна, що не легко на неї згодити ся рішачим сферам, тим більше, що й вони-ж самі, вже хоч би силою самої інерції, більше прихильні до давного знаного устрою, з котрого й самі вийшли, ніж до нових невипробованих іще реформ. Цікаво однак може буде послухати, що говорить про сю справу довголітній професор педагогії й філософії в берлінському університеті, Др. Фрідріх Паульзен*)

*) Др. Фрідріх Паульзен родив ся 16. липня 1846 року в Langenhorn в північній Фризії, в Шлезвіку, на побережю Північного моря, в селянській сім'ї — що правда, у відносинах, які йому доступ до ученого сьвіта не надто трудним робили. До сімнадцятого року життя, жив у ріднім селі, де скінчив школу народну і помагав роличам при господарстві. Науку латинського язика почав побирати у місцевого пастора Томзена 5 жовтня 1861 р. — се для него пам'ятний день — переступивши вже 15 рік життя. За пів року науки — по одній

у своїй „Історії висшого шкільництва“ (Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. Mit besonderer Rücksicht auf den classischen Unterricht. Zweite umgearbeitete und sehr erweiterte Auflage. 8° I. Bd, XXIV+608; II. Bd. VI+726; ціна за оба томи 30 марок = 36 коров.

Проф. Паульзен обговорює час від р. 1450 до 1892, а при кінці додає ще свої уваги про будуччину нинішніх гімназій в уступі затитулованим „Die Zukunft des gelehrten Unterrichts“. Для пояснення сего так сказати-б пророчого становища автора подаю тут за передмовою до першого видання ще кілька його гадок про вартість історії для прогнози будуччини.

„Се старе питанє — пише автор — чи можна з історії дізнати ся не лиш того, що було, але також того, що буде. В пересьвідченю, що се можливе, написана отся праця; наколи жите народу є не лише механічно-математичною сумою випадкових случаїв, наколи в нїм, як і в житю одиниці, є звязь і консеквенція, то мусить бути можливим, з напрямку, в яким дорога йшла в минувшині, робити заключеня про напрямок продовження її в будуччині. Історичний розвій в послїдних трех столїтях можна схарактеризувати яко повільний зріст самостійної і своєрідної новочасної культури на ґрунті старинної. Як дозрїваючий овоч відриває ся від ния, на котрім вирїс, так духова осьвіта західної Європи виросла зі старини і на старині. Висше шкільництво йшло постійно, хоч і в деякім віддаленю, за загальним культурним розвитком. На-

годині денно — довів його зручний учитель до того, що можна було починати лектуру Лівія й Вергілія. По півторарічній такій приватній науці здав незвичайний ученик в р. 1863 вступний іспит до секунди (меньше бїльше нашої VI. класи гімназїальної) в альтонській гімназїї (Альтона зараз коло Гамбурґа). Коло великодних сьвят 1866 р. зложив іспит зрілости й записав ся на університет в Ерланґен, потім у Берліні. Тут габїлітував ся в р. 1875 і тут остає й до нинї професором філософїї й педагогїї. На лекціях його повно слухачїв всякого віку і пола, — а сивий, грохи на протестантського пастора похожий учитель розвиває з памяти свої глибокі думки ширю й безпретенціонально, немов би приватно з вами говорив. Паульзен написав не багато, але те, що написав, відзначає ся такою щирїстю, ясностю й основністю, що наукові книги його читаєш, як яку повість. Найславнїїші його твори побїч »Історїї шкільництва« то: Einleitung in die Philosophie (7. вид. 1901; ціна 4.50 мар.) і System der Ethik mit einem Umriss der Staats- und Gesellschaftslehre (5 вид. 1900; 2 томи, ціна 11 марок). Зрештою див. мою статю п. з. »Фридрих Паульзен« в »Дїл-ї« з р. 1900, ч. 123.

коли отсе розумінє історичних подій не зовсім хибне, то виходило-б для будучности, що висша школа новочасних народів усе що раз більше буде наближати ся до того стану, в котрім наукове підготованє молодежи буде основувати ся виключно на власнім знаню і власній осьвіті сих народів. На університетах сей стан уже осягнений; старинні писателі вже не бувають, як в XIV і XVI, ба навіть ще й XVIII віці, учителями знаня й осьвіти; вони лишили ся ще лиш як предмети наукових дослідів. Школи середні приостали поки що трохи позаду; та се всякому відомо — а найпаче плачуть над тим зажурені прихильники старовини — що те „клясичне образованє“, яке школи ніби то перед тим давали, не осягає ся вже більше, відколи — відповідно до духа часу — до старих предметів додано множество нових і чужих давньому плянови. В пятьдесятих роках пробовано обмеженєм або усуненєм тих новітних предметів дати назад більше місця „клясичизмови“; та проба розбила ся о заперу дійсности і ледви чи коли ще буде повторена. Так отже лишає ся лиш одна дорога: пробувати осягнути гуманістичну осьвіту без старинних язиків. Я старав ся показати в кінцевім уступі, якими менше більше способами будуча школа середна могла-б осягнути старі цілі „sapientii і eloquentii“, (Sapientz und Eloquenz, тобто знаня й вислову).

Сей кінцевий уступ я й подаю отсе в скороченім трохи переводі. Я вже довший час інтересую ся справою і можу сказати, що дотичну літературу педагогічну бодай німецьку і польську, знаю в головнім майже зовсім повно. Твір проф. Паульзена — то безумовно найліпша і найціннійша річ з усього, що в тій справі написано, — і то не лиш що до повноти материялу і ясности викладу, але й що до становища, з якого автор дивить ся на річи. Автор є прихильником критики самого себе, бо, як каже у вступі (I. стор. XIX): „Übrigens haben Selbstüberhebung und Unduldsamkeit es nie und nirgends an sich gehabt, vor Gott und Menschen angenehm zu machen. Wohl aber haben Selbstkritik und freie Anerkennung alles Guten und Wahren diese Gabe“. Значить: „зарозумілість і нетерпимість ніколи й ніде не виробили нікому прихильности ні у Бога ні у людей. За те критика самого себе і раде признанє всюди того, що добре і правдиве, нераз того доказали“.

*Ignoranti portum nullus ventus suus est**)).

„Я не противник класичної старовини; навпаки я шаную і ціню її духа і її діла, передовсім діла грецького генія, що ві всіх царинах західноєвропейської духової праці перший прорубував дорогу. Я визнаю щиро, що я грецьким філософам і поетам завдячую чималу частину моїх поглядів і моєї освіти.

Я також не противник гуманістичного образования; навпаки, я пересвідчений, що ясне з'орієнтоване в духово-історичнім світі є нині і лишиться ся по всі часи головною частиною загального духового образования, та що як раз для того головна вага шкільної науки, що має на оці загальне образование, мусить лежати в студиях язиково-літературних, історичних і філософічних, а не в предметах математично-природничих.

Я рівнож не противник класичних студій; навпаки, я пересвідчений, що наука старинних язків і літератур, що так довго творила підставу нашого наукового образования, ще й нині може дати дуже багато для освіти молодежи, а то під зглядом духово-історичним, але хіба тоді, як знайде для себе потрібний до того простір.

Вкінці, я й не ворог німецького учительського стану; навпаки, я шаную і ціню його і знаю, що в Німеччині нема другого стану, який загально беручи перевищав би учителів що до ревности і любови званя, і який би при так мазольній, а так часто мало признаній праці задержав собі більшу від учителів шірку духових і наукових інтересів.

В увагах отже, що висловлені далі, хочу лиш зазначити напрям, в яким по моїй думці піде розвій нашого вишого шкільництва. Та я не хочу тут давати пляну лекційного, який би можна зараз або за рік запровадити. Не лиш не чую в собі до того жадного покликаня, але я взагалі не жалував би, як би віра в те, що будучність зависить від нових розкладів годин шкільних, віра, яка що лише в 19 віці появила ся, разом із ним і минула ся.

Наколи порівняти нинішній стан духової культури Європи зо станом коло р. 1200, коли то з'явили ся перші університети, або й зо станом ще коло р. 1600, коли то як раз витворили ся гімназії з новим гуманістичним устроєм, то можна ріжвицю висло-

*) Для того, хто не знає. куди плисти, кожний вітер злий.

вити двома реченнями: 1) Нині маємо самостійну новочасну науку й філософію, а надто літературу й освіту, що вирости з власного життя новочасних народів, а тоді сего не було. 2) Старинна філософія, наука й література, що тоді заступали питому наукову літературу й були одиноким предметом науки ві всіх школах, стали для нас історичними.

В середніх віках, ба ще й кою р. 1600 не було в Європі ніякої філософії й науки, як лише старинна. Школа мала задачу: наперед навчити старинних бесід, а потім впровадити в старинну філософію й науку. Від 16 віку змінив ся той стан зовсім. Наукові досліді ставали щораз більше самостійними; великі відкриття на небі і на землі зробили початок ще в 16 віці; потім прийшли в 17 віці новочасна космологія, фізика, хемія й фізіологія, а до них навязала новочасна філософія з метафізикою і теорією пізнання, психологія і науки про обяви духа людського (Geisteswissenschaften). При кінці 17 в. стали думати в Франції і Англії, а в 18 віці також у Німеччині, що в сфері наук нема вже чого вчити ся у старинних народів. І нині цілий світ думає так: що наукова старинна література має вправді велику історичну вартість як пам'ятник початків нашої філософії й науки, що вона однак ніде не є необхідно потрібна для дальшого розвою наших наукових дослідів, розуміє ся, виявши досліді історичні. Поза те навіть її цілковита затрата не здержала би розвою нашої математики і наук природничих, нашої науки про державу і суспільність, нашої філософії і наук про обяви людського духа.

Наші університети давно вже вивели консеквенцію з того стану. Вони не уживають уже ніде старинних авторів як підручників у науці, як се ще було в 17 століттю, отже прим. Арістотеля в філософії і фізиці, Евкліда в математиці, Плінія в науці про природу, Гіппократа і Галена в медицині; де тих авторів ще читають, там вони не бувають суб'єктом науки, лиш об'єктом історичного досліді.

Грохи инакше, хоч не зовсім, стоїть справа з красною літературою. Вона стала історичною пізнійше як література наукова, але всеж таки стала вже нею. В 16, ба ще й у 18 віці не було, бодай для вчених, жадної поезії і майже також жадної історіографії і краснорічivosti поза римською й грецькою. Як за часів Кльопштока і Лессінґа була коли бесіда в школах і університетах про поезію, то кождий думав про римську і грецьку. І ми се розу-

міємо добре, як Лессінг або Гердер, хочаби себе відсвіжити поезією, радше брали до рук Гомера і Софокля, Горация і Вергіля, ніж твори сучасників своїх Бодмера і Готтшеда, Рамлера і Уца. Але рівнож не подивуємо ся, коли нині не один хапає скорше за Лессінга і Гердера, за Гете і Шіллера чим за старинних авторів, яких лише з трудом читає. Се прецінь також поети з ласки Бога або природи, а до того для нас з одного огляду важнійші: вони в пашої плоті і крові, вони говорять нашою бесідою, вони порушують справи, що нас інтересують, то наші радощі й печалі в них. І тут має своє значінє слово, яке висловив Рімелін (Rümelin), розбираючи питанє, хто більший, Шекспір чи Гете: нехай собі й буде Сіріус більший від сонця, але він не освічує нашої землі, він не гріє нашого винограду. Як мало старинна література належить уже нині до живої літератури, про се моглиб може найпевнійше сказати книгарі: попит за грецькими і римськими письменниками виходить нині майже виключно зі школи. Не було-б його звіттам, то розпродаж була-б дуже невеличка.

Та ми ще не витягнули консеквенції з того стану річей. Гімназії, що до нового положеня з легкозрозумілих причин ще меньше пристосували ся, як університети, задержали ще старинні бесіди й літератури як конечні предмети образования; вони уживають старинних писателів як учителів коли вже не науки, то бодай літературного смаку (Bildung). Що правда, попустили й вони трохи ради нових відносин, прийняли прецінь до плянів новочасні бесіди й їх літератури, а рівнож і нові науки. А до того повстали побіч старих гімназій нові форми середніх шкіл, що до наукового і літературного образования своїх учеників зовсім уже не уживають клясичної старовини, або бодай не уважають її найголовнійшим предметом.

Чи справа вже скінчена? Чи клясицизм дальше вже не поступить ся в зад? Чи в теперішнім устрою шкіл маємо вже кінцеву, дефінітивну форму? Чи може 20-ий вік принесе зміну течії в напрямку до клясицизму, новий ренесанс, яким зачав ся й вік 19?

Ледви найде ся хто в Німеччині, а мабуть і поза її границями такий, що оживав би того другого. А що стояне на місці також не можливе — инакше починали-б ми китайську еру — то лишає ся лише третя можливість: клясицизм уступить ще дальше; кінець буде такий, що він перестане бути есенціональною підставою освіти нашої молодіжи. Прийде час, коли новочасні на-

роди будуть давати своїй молодіжи освітанє, а також підготову до наукових студій, в головній частині з власних засобів. Се не виключає того, що ще й тоді якась частина молодіжи, призначеної до наукових студій, буде побирати в школі науку одної або другої старинної бесіди; але колись перестануть уже раз уважати кінцевою підставою кожного висшого загального освітаня або необхідною умовою університетських студій се, що в 19 віці уважало ся під назвою „класичного освітаня“ найважнішою метою шкільної науки*).

Як близько сей час, се пнша річ. А так само мало залежить на тім, через які дальші ступні переходові дійде до того наше шкільництво. Я думаю, що се стане ся дорогою зрівняня новочасної форми школи середної із старою під зглядом права. Наколи устане примус гімназьяльний, який нині держава робить своїми іспитами, тоді наступить повільна переміна старих гімназій на нові форми, аж вкінці полишить ся ще лиш відносно мале число старокласичних закладів як поважних представителів минувшини. Що при тім латинський язик довше від грецького буде належати до необхідного приготованя до наукових студій, се також певне; через Рим і римську бесіду вяже ся історично цілий західно-європейський світ з жерелами своєї духовної культури на Сході. Сего ніхто вже не відкличе. Хоч що до абсолютної вартости грецька література де-де висша від латинської, то прецінь що до дійсної практичної потреби латинська бесіда далеко важніша для більшости наших учеників. Що однак і її потреба обнижує ся, що латина коло р. 2000 не буде так само потрібна як коло р. 1800, про се також не можна ніяк сумнівати ся.

Я знаю добре, що така перспектива видає ся нині ще многим дуже прикра: отже мусить те, що красне, уступити тому, що пожиточне? — Я зовсім розумію й відчуваю такі чуття; я зовсім не такий ентузіастичний прихильник модернізму, як се дехто з мене

*) Пророцтво Паульзена що до Німеччини вже сповнило ся: В осени 1900 (цісарським розпорядженем з дня 26 листопада) зрівняно всі три роди німецьких 9-класових середних шкіл тобто Humanistisches Gymnasium з латиною і грекою, Realgymnasium з латиною і язиком французьким і Oberrealschule з язиками французьким і англійським) під зглядом права до студій університетських і політехнічних. Різниці потрібного підготованя відповідно до вибраного фаху вирівнюють ся особними курсами й іспитами доповнюючими на університеті (зглядно політехніці).

зробив. Був час, коли Платон і Арістотель були щоденним моїм хлібом, а Гомер і Гораций при них моїм поетичним напоєм, і часами буває се ще інколи й нині; був навіть час, коли я з пристрасстю будував латинські періоди. І коли я отсе перед дваццяти роками почав свої педагогічні виклади, то я йшов насамперед дорогою класичної традиції. Аж коли я, щоб виробити собі самостійний погляд, заглибився в історичні студії, з яких вийшла й ця книжка, я переконувався щораз більше, що перенятий з минулими погляд не відповідає дійсному стану речей. Я почав видіти справи в світлі історичного розвитку, і тоді стало мені одно ясно: що школа не має власного розвитку, лиш що вона йде слідом загального культурного розвитку. Не педагогічні моменти означають в головних рисах хід її розвитку, лиш велика струя історичного життя. Так певно буде і в будучині і жадна гімназійно-педагогічна краснорічність не зможе тут що небудь змінити.

Опісля стало мені ще й те ясно, що труднощі, з якими наше висше шкільництво бореся, виходять властиво з одної точки, а то з т. зв. утраквізму. Наша гімназія хоче одно й друге: і задержати давнє класичне образование і при тім також учить новочасних бесід і наук. З відси вийшло продовженє літ науки і розвій систему учителів фахових по закладах, при чім однак опісля на око задержано або привернено й систем учителів класових; із сего пішов також зріст зборів учительських і закладів, передовсім по великих містах; дальшим наслідком є різке (straff) виробленє схематизму плянів лекційних із цілим апаратом катальогів, іспитів і промоцій: що року мусить ученик в сімох або вісьмох предметах викінчити докладно з гори означені, на правильну пильність, обчислені порції, як не хоче лишити ся позаду. Наслідком того всего є оте чутє напруженя, яке називають перетяженєм, а яке доси не дало ся ані усунути ані віддиспутувати (weg-disputieren). Воно як раз так давнє, як наш нинішній устрій гімназій. Я показав*), як воно з'явило ся враз з переведенєм великої шкільної реформи в Прусії Йог. Шульцом, а в Австрії трошки пізнійше по реформі Боніца (Bonitz); як воно перетревало концентраційні змаганя Візе (Wiese) і викликало в вісімдесятих роках зпов міцне пригнобленє (Beklemmungen), яке на конференції в р. 1890 витиснуло з уст цісаря звісні гіркі закиди й докори.

*) В «Історії шкільництва».

Я не вірю, щоб реформою в р. 1891 усунено лихо. Я не вірю також, щоб можна лиху зарадити дорогою механічного вкорочування числа годин або обниженням жадань у кінцевім результаті з сего або того предмету, передовсім же з старинних бесід. Взагалі справу трактували, як мені видить ся, часто надто механічно. Вираховували і доказували статистичним способом, що ученик висших клас не потребує більше як дві або три або найбільше иноді чотири години для домашної роботи. То прецінь не багато, казали, давнійше працювано далеко більше, і від розумних батьків вераз можна почути жалі на винішне розпещенє молодіжи: молодіж терпить не від перетяження, але від браку занятя, що веде до зледащія (*Erschlaffung*) і бездіяльности.

І се може бути часом. Я також не вірю, щоб нині ставлено до сили наших учеників загалом надмірні жаданя. Але тия справа перетяження, чи воно є чи нема, ще не рішена. Змученє, яке викликає праця, не зависить виключно від абсолютної скількості виложеної сили й праці. Десять годин бігу по гладкій цісарській дорозі там і назад, прим. за яким забутим предметом, змучать більше, як десять годин ходу по горах і долинах за стежкою, як її хтось шукає й знайде. Даймо ученому, що з напруженєм усіх своїх сил працює 12, а вераз певно й 14 годин денно над твором власного вибору, замість того невеличке число легких задач, скажім три або чотири, з яких кожду можна легко зробити в двох годинах: він відчує тих шість або вісім годин контрольованої роботи кляваурової як нестерпучий тягар. Щось подібного, як мені видить ся, стало ся в отсім (тобто XIX — пер.) віці і з нашими учениками: на місце релятивно свобідної, довільнообраної і суцільної роботи на однім полі, тобто в клясичній старині, визначено їм контрольовану роботу пайкову з кількох предметів. Ученики працювали перед 100 роками може більше як нині хоча, днів, в яких починала ся робота перед сходом сонця, в дійсности певно не було так багато як се читаємо в споминах бувших Портанців або Афранців*); а прецінь вони певно відчували тягар праці менше, як нинішній ученик, який в трьох годинах може вигідно переробити всі свої чотири лекції. Від давного ученика

*) Так називали себе ученики (алюмни) славних свого часу шкіл, заснованих електором саським Моріцом в р. 1543 в поконфіскованих монастирях у Schulpforta коло Мерзебурга і в St. Afra коло Майссен (Meissen).

Пфорті вимагано лиш, щоб він запішав ся старинними бесідами і писателями, і в них допровадив до якогось видного результату; як він се мав зробити, в тім мав свободу, хіба що учитель не раз помагав йому приязною радою, коли ученик того жадав. Ученик мав часто вражінє, що робить і те, що міг би залишити, і ніхто-б його за те не тягнув до відвічальности. Замість того ми маємо нині ціле число рівнорядних предметів, з яких кождий майже що дня має певні претенсії до праці ученика. Рівнож таке саме число фахових учителів — часть не без деякої й завидливости (Eifersucht) стереже пильно того, щоб їх предмет признано рівноважним і рівноуправненим при іспиті, при класифікації, ба й при ставленю жадань до домашнього приготованя ученика. Вкінці іспити річні, а врешті й іспит зрілости пруть до того, щоб ученик ві всіх предметах опанував річну пайку, а врешті цілий приписаний матеріал шкільний. В свідочтвах зрілости подибуємо часто як знак похвали — увагу, що абітурієнт присьвячував усім предметам шкільним рівномірну пильність.

Є натури, що їм та форма науки відповідає; то совісні, вірні своему обовязкови хлопці, яким по внутру виповнюване щоденно ставлених і щоденно відбираних і оцінюваних лекцій. Самостійніші-ж натури легко збриджують собі такий хід науки і такий шкільний примус. Се видко передовсім у висших клясах. Малий хлопець вдячний, коли його взяти за руку і що години давати йому занятє; в 16, 18 році житя звичайно наступає реакція; молодець, що має ту глибоку й важку епоху розвою своєї зрілости за собою, протавить ся інстинктивно водженю на мотузку (Schulgängelung); узаний від природи самостійною істотою, хоче й для людей бути таким. Давнійше йшов він у тім часі на університет. Нині розширений і продовжений плян гімназияльний приковує ще й 18- і 20-літнього молодця до школи, і йому задають, як десятилітньому хлопцеві, що дня пайку роботи. Наслідок такий: ученик стає, як казав Claus Harms*) на довгій дорозі „старим лінюхом“ (altfaul). Тупе, лїниве ходженє в ярмі, притім склонність від часу до часу „фиркнути задніми ногами“ (über die Stränge zu schlagen), то звичайне поведенє богатьох учеників в останніх шкільних літах.

*) Claus Harms (1778—1855), визначний протестантський теолог і проповідник.

Тут і жерело чуття перетяження; се суб'єктивне чуття, викликане може більше дійсною шкільною втомою, як безглядним надміром жадань. Argmut впливає з Powerteh*) — казав оден мекленбурський мудрець; так само впливає втома (Müdigkeit) в ліннвства (Trägheit). Ліннвство ж є наслідком виділюваня пайок у роботі, про що можна перекопати ся й ві всіх бюрах, навіть адміністраційних. Свобода і самовідвічальність — то одинокий спосіб проти того лиха, що зрештою своїми наслідками сягає ще далеко поза шкільний час; студент університетський потребує, як відомо, часто довшого часу, заки висвободить ся від роботи пайкової (Pensenarbeit) і забере ся до свіжої, добровільної праці. Призвичаюваний через дванайцять літ до всього, лиш не до того, щоб собі сам ставляв задачі і працював із власної охоти, не вміє собі дати ради з академічною свободою, що так нараз і в такім надмірі попала ся йому в руки. А до того долучує ся ще й та трудність, що предмет, яким має займатися на університеті, часто йому зовсім чужий; медик, правник, фізик, усі вони стоять перед самими новими речами, про підручники шкільні і лекції гімназійні ніде нема більше бесіди.

Всі ті справи знов стоять у звязи з утраквізмом. Як довго латина і грека були одиноким полем праці ученика, вони викликували у всіх лішших і меткійших добровільну працювитість; приватна лектура і приватні вправи в збираню і перероблюваню материялу, прозою й стихом, — се були річи, які школа вважала зовсім природними й до них не мішала ся. Нині не мають старинні бесіди вже стілько простору, щоб допровадити ученика до свобідної й доброохотної праці на своїм полі. Заразом не один ученик, прим. будучий медик або технік, бачить довго наперед, що йому опісля се все не буде потрібне, що для його дальших наукових і практичних задач житєвих мало або й зовсім ніщо на тім не залежить, як багато латини і греки він забере з собою зі школи. Та проте старинні язики мають у школі і при іспитах зрілости ще досить ваги, щоб його задержати, як би хотів піти може за потягом до свобідної праці на вньшнім полі. Як би нині ученик гімназії хотів може студиями математичними або природничими або сучасною літературою так зааниматися, що занедбував би че-

*) Се жартовливий примір на пояснюванє одного понятя другим, що до змісту ідентичним. Французьке раувreté значить те саме що німецьке Argmut.

рез те старивні бесіди, як давнійше не один Портанець через ті бесіди заведбував иньші предмети, — то певно не вайшов би за те признання, лиш радше пригадали-б йому чим скорше, що передусім і насамперед ходить о те, щоб робив свій обовязок ві всіх предметах, головнож в латині і греці: *praestitis praestandis**) може вдоволяти й свій спеціальний потяг. Давнійше говорено навпаки: правда, в школі треба вчити ся й математики і французького й історії і географії; але як хто через свій потяг до старини заведбає щось із того, то школа може сеуз гляднати.

Я найшов раз в одній автобіографії таку історію. Вертав селянин із малим синком із ярмарку до дому. Хлопець був дуже змучений і конечно хотів, щоб його батько ніс. Тоді батько витяв із плота патик, вирізав на кінці щось ніби кінську голову і дав патик хлопцеві. І як лиш хлопець узяв патик межи ноги, зникло всяке змученє і він побіг жваво перед батьком домів. Такі чуда робить коник із патика (*Steckenpferd*); і звідси й бажанє молодіжи за таким коником. — Наша школа не узнає того бажаня оправданим. Недавно десь чув я, що директор одної східної гімназії казав повторити курс одному секунданови (наша VI—VII. гім. пер.) лише для того, що той найшов собі такого коника в формі фотографованя; „я не люблю, казав директор, щоб ученики їздили на таких кониках. Я не міг провірити справи в тім разі; правдоподібно було там ще щось на річи. Се однак вірю, що наша школа загалом не прихильна таким коникам і кидає їх часто без многих заходів за пліт. Вона цїнить учеників, що не глядять на право й на ліво, лиш відбувають просту, пляном приписану і пайками клясовими мов би кількометровими стовпами поділену шкільну дорогу правильним, рівномірним кроком. Вона й не може інакше робити: учителі можуть особисто думати про справу, як хотять, та приписаний порядок науки і промоції любить рівний марш і ненавидить коників. Та природа не перестає їх любити і завжди відчуває приписи, що їй се віднимають, як прикре спутанє (*Einengung*).

Так став ся утраквізм запорою свободи і самодіяльности, а разом причиною перетяженя. Сеж ачей-же не випадковий слу-чай, що ціле 19. століте жалі на перетяженє ходять у парі з утраквізмом, мов би його тїнь. Від часу Альтенштайна-Шульце

*) тобто: наколи зробить те, що йому наказує обовязок.

скликає кождий пруський міністер наради над справою перетяження, (прошу читати довгий реєстр пропамятних писем і розпоряджень у Wiese-Kübler, Verordnungen und Gesetze für die höheren Schulen in Preussen 3. Aufl. 1886 I. 253 наст.: Альтенштайн 1837, Раумер 1854, Фальк 1875, Госслер 1882). І зовсім те саме в Австрії від часу Туна-Боніца. Кождий наслідник посьвідчує попередникови, що йому усуненє хороби ще не удало ся; але кождий вступає в слїди попередника що до погляду: що лихо має своє жерело не в пляні шкільнім, лиш у зверхніх обставинах, в переповненю клас, до того ще невідповідними учениками, в незручности або надмірній ревности (Übereifer) учителїв і т. д.; на кождий випадок в пляні не мож нічого основного змінити. І кождий кінчать зазивом до учителїв, щоб лїпшою методою і тим подібними способами, — при чім долучені все ріжні гарні ради — старали ся спровадити получшенє.

Я думаю, що був би вже час мало не столїтньому досьвідови дати навчити ся, що лихо лежить не в випадкових обставинах, лише в самім пляні науки. А хоч би навіть дійсно воно лежало в обставинах, в особистих хибах учителїв і учеників, то й так був би вже час порозуміти, що такі хиби треба брати в рахунок, що устрій науки мусить прикроїти ся не на ідеальних учителїв і досконалих учеників, лиш на пересічний їх тип; устрій науки дасть змінити ся, людська природа ні. А й се важне: лїпше, коли визначна одиниця може вийти понад те, чого жадає припис, ніж коли пересічний тип лишає ся в задї поза жаданєм припису. А чи не стало ся останнє у нас уже правилом? Чи не визначають приписи натуральні в своїх жаданях радше те, щоб було пожадане, як те, що пересічно осягає ся? Чи не привикли ми може вже западто до неправди в тих річах? І чи не так само діє ся з пайками материялу на поодинокі класи? Для заряду шкільного не було-б се чей трудно зібрати відповіді на отсі два питання: 1) який процент учеників лишає ся пересічно в кождій класї для повторюваня науки? 2) який процент учеників уживає інструкторів домових? Чи десята часть переходить гімназию без повторюваня? І який процент повторює дві, три, чотири класи? І чи десята часть дає собі раду без інструкторів? В давніх школах було звичаєм, що дуже здібні і пильні ученики перескакували класи; тепер плян так збудований, що се мабуть ніколи не лучає ся. Я виджу добре перепони, я знаю також, що повторюванє клас

в частині зависить від чисто випадкових обставин, слабости, зміни закладу і т. д. Та все таки і в тих випадках, а скількож більше в інших, певно проявиться той наслідок, що репетоване і корепетиції домашні витворюють шкільну втому.

Я пригадую в тій звязи ще одно: непривітні, сухі цензури, що завели ся в гімназиях в отсім століттю. Поробив ученик свої річи порядно, то одержує нерадо „достаточно“; „добре“ не хоче навіть перейти через зуби; бракує щось в одній точці, то з'являє ся зараз „недостаточно“ або як на те то муркотливе (*nörgelndes*) „ледви або ще не зовсім достаточно“; низша половина скалі від „достаточно“ на долину стає правилом, висша в гору виїмком. Говорять: школа мусить бути правдивою супроти учеників і родичів. Певно, але чиж не говорить вона разом через те просто, що більшість учеників постійно остає понизше того, чого жадає ся? І чиж не виставляє собі тим сам систем безпосередно власної цензури: надмірний в жаданях, і через те невдоволений і невдоволене сіючий систем прикрої, а прецінь „ледви достаточно“ обовязкової і виміреної роботи? Я думаю, що не помилю ся, коли скажу, що те загальне обнижуванє цензур виступило що лише в другій половині отсега (тобто XIX) століття, під впливом безнастанного контрольованя і напираня в гори; учитель, що видить перед собою поправляючу руку радника шкільного в цензурах, які він признав працям — як відомо інспектор (пруський) має право змішити навіть ноти виробів іспитових: чи коли лучило ся вже, що він їх підвисив? — стає обережний: ліпше за мало як за багато; адже не можна показати ся надто лагідним. А зрештою, чи може ученик більше зробити як достаточно? Прецінь ми самі, учителі, ледви достаточно працюємо! — Колись було інакше. Сьвідощтва з XVIII віку — а багато перейшло їх через мої руки — мають понайбільше зовсім иньший тон: вони висловляють за сю чи ту визначну роботу (*Leistungen*) признає, а браки поминають мовчанєм або висловом бажаня й надії. Такі ще шкільні сьвідощтва, які Отто Бісмарк одержував як ученик у триїцятих роках в Сірого монастиря (*Graues Kloster*) і які недавно от надруковано в однім спомині про него; як не мож було сказати: поступ видний, прим. в латині, то говорено: поступу надіємо ся. Як то щиро прихильно (*liebenswürdig*), доброму і здібному ученикови не казати: „ледви достаточно“ або „недостаточно“, лиш: поступу надіємо ся. Він певно й так порозуміє, що йому хотіли сказати.

І школа сама теж, вона могла ще надіяти ся. Нині вона не надіє ся вже нічого більше, лише споглядаючи на те, що зроблено, говорить із резигнацією: ледви достаточо!

І нехай ніхто не думає, що то дрібні річи. Цензури то бесіда, якою школа говорить до ученика, а через него до родини; се бесіда невдоволення, тож нехай же й не дивує ся, що вона не робить приємного вражіння. 23.000 підписів під петицією о основну реформу школи*) — яка-б зрештою і не була їх вартість — то непривітна відповідь на мільони непривітних цензур, якими пруська гімназія обдаровувала своїх учеників від звич 50 літ.

Конець кінцем: я не в силі вірити, що не прийде день, коли прецінь люде покликані до сего спізнають той стан річей або радше рішать ся признати його і витягнути з него консеквенції: се неможливо жадати від пересічного ученика одного й другого, учено-клясичної освіти і новочасно-наукового образования. І тоді таки того самого дня побачать вони і певно скажуть собі: для більшости наших учеників, також тих, що призначені до наукових студій на універсптеті, є знанє новочасних бесід і наук більше, потрібне, чим так зв. клясичне образование. Вони потребують школи більш зверненої до сучасности, вони потребують новочасної гімназії. Меншу частину молодіжи шкільної може побіч того клясична гімназія, освободжена від чужого собі модерністичного материялу, провадити до поглиблених і через те справді корисних студій на поли клясичної старини — справа, якої я зовсім не думаю легковажити; а може навіть можна-б сказати: що нема ще й нині поля, на які ученика можна би так брзо допровадити до релятивно самостійної і так сказати-б наукової праці, як на поли обмеженої і закінченої раз на все літератури старинного сьвіта. Правда, легкого становища ті заклади в ХХ віці не будуть мати. Ми не живемо більше в тім щасливім часі, коли то німецький нарід, як казав Бісмарк, споглядав на турингські гори; німецька столиця називає ся Берлін, не Ваймар**); око глядить за моря, думка народів звернена не на літературу й естетяку, лиш па опанованє сил природи і підбите землі. Се впливає вже й на думки й інте-

*) Перед анкетюю з р. 1890.

***) Автор має на думці конець XVIII столітя, часи найкрасшого розцвіту німецької поезії, коли то Ваймар був приютом найвизначнійших геніїв німецьких: як Гете, Шіллер, Гердер, Вілянд і ин.

реси молодіжи. Чи маємо нарікати на се? І чи помогло би що, як би ми се робили? Вітер віє, куди хоче! Школа не в силі його витворити, тож мудро зробить, коли пристосує ся до него“.

Вияснивши так свою гадку, що старинний класицизм перестане колись раз бути загальною основою наукового образования, хочу ще додати кілька уваг про те, які страти й користи з тим будуть сполучені. Наколи не помиляю ся, то в кругах давньої гімназійної педагогії привикли перецінювати користи, які дає класична наука, така яка є, а знов лих, які в нею в'яжуть ся, не бачать або бодай недоцінюють.

Я зазначую наперед користи, які звичайно вихвалюють оборонці класицизму. Се властиво два моменти, які від давна мають свою утерту назву, тобто: формальне і гуманне образование.

Під формальним образованием розуміє ся легкість і певність у виконуваню висших інтелектуальних функцій; сюди отже належить: швидке і певне повиманє духових справ, головно-ж здібність, зацутані проблеми або звязки гадок бистро і ясно порядкувати і повимати; пізнійше влучний, річевий, до глибини сягаючий суд, що не дає ся отуманити позором і софістикою, не дає ся спутати пересудам і з минувшини перенятим поглядам; вкінци дар ясного і міцного вислову і зручність у льогічно-стилістичнім подаваню своїх думок.

Для того всего, кажуть, є наука мертвих бесід і довша лектура старинної літератури способом першої ваги. Докази менше більше такі. Вже сама наука чужої бесіди є знаменитим способом вправи в говореню і думаню; граматичні, а з ними й льогічні категорії виступають тут для ученика як би щось нове, чуже, об'єктивне. Черевід із одной бесіди на другу змушує до бистрої уваги на форму і значіне, змушує до шуканя і стосованя вислову до думки. Се діє ся тим основнійше, чим дальша і більше чужа бесіда. Старі бесіди отже мають в тій ціли більше значіне чим новійші; вони змушують до цілковитого понеханя механічного говореня і мисленя, вони змушують до свідомого вибору слів, форми вислову і думок. Новочасні бесіди надто близько з собою посвячені, вони вирости на спільнім ґрунті християнства, старини, германства. В формах вислову і засобі слів вони собі часто так

близькі, що можливий чисто механічний переклад. За те в старих бесідах форми, складня, засіб слів так своєрідні, що потреба відразу ясного і свідомого думання і уважання, щоб перевести хоч би найпростіші речення. Ба, щораз більше показує ся неможливість перекладження, лише вжитє в спосіб думки і вислову веде тут до розуміння і до розумного відтворення (Nachbildung)*). До того долучує ся ще й та обставина, що ми в старинних писателях маємо артистів вислову і майстрів обсервації та розуміння річей. Вжити ся в їх світ думок то значить дістати в руки ключ до горожанства у світі думок взагалі. Вкінці ще одна користь: бесіда старини скінчена і незмінна; відносини духового світа обмежені і дають ся обхопити оком; великі писателі стоять перед нами з не надто великим числом не надто великих творів і один на другого вказує (beziehen sich auf einander): в тім обмеженім і в собі замкненим світі може вже й ученик так освоїти ся, що зможе порушати ся в нїм із деякою самостійністю. Тут може навчити ся працювати, може складати малі розвідки з обмеженого матеріялу, розвідки про язикові явища або про річеві і особисті відносини. Возьмім групу римських шкільних авторів: Цезар, Тацит, Лівій, Ціцерон, Вергіль, Гораций. В тім вузкім крузі всюди видко нитки зносин і реляцій сюди й туди, вже семак-осьмак може до того дійти, щоб бачити сей кавалок історичного життя — а як важний він! обнимає час, коли на сході встає християнство, а на півночі германство як раз починає стикати ся з старинною культурою — як одну цілість, щоб розуміти публичні і приватні, літературні і наукові зносини і взаємини. Де можливо щось подібного на новочаснім полі? Се точка, на яку передусім раз-ураз вказує Оскар Єгер: історично думати і науково працювати, то є те, чого ученик учить ся в гімназії через науку бесід і літератури старинних народів.

Друга точка — то гуманна освіта. Можна її означити як широке і глибоке розумінє для людських річей, як живий і свободний інтерес для всіх великих справ людськості; а з тим лучили би ся як етичні моменти: свободність від малодушности (von Kleinem und Kleinlichen Sinn), щира прихильність (Hingebung) для величних і духових інтересів, живе співчутє для всего, що прав-

*) Гарні спостереження про сю сторону науки старинних язиків подав Р. Сauer в письмі: Die Kunst des Übersetzens (1894).

дуже і добре і гарне. Чоловік із таким внутрішнім складом був би чоловіком у повнім і правдивім значіню слова.

І що до того, кажуть, нема ліпшого образуючого способу понад пильне студійованє старинних писателів; що йно в їх товаристві підносить ся дух до гуманности, до висшої чоловічности. Се бесіда, що її від двів старого гуманізму аж до нині все і все повторюють. Підстава її така: досконалих людей, правдиву людськість маємо первісно лише в старині. Так думав ренесанс; в порівнаню з „середновічним варварством“ старинні — то одинокі правдиві люди; і тому почало ся тоді стремління стати такими, якими були старинні, бодай в поетичнім відтворюваню (імітованю, *Apemrfindung*). І так само думав новий гуманізм 18 віку, лише що він посунув ся від Римлян до Греків; супроти зивдіня людської натури в двірсько-французькій галянтерії, або в хоробливім і невірничім пієтизмі і церковнім православію видів Гете і його час незіснутий первовзір людської істоти в Греках; простота і сила, сила і краса у них так звязані, як ніде инде. І ся істота народа проявляє ся в його літературі. Де штука і природа так злучені в єдність як у Гомера і Софокля? Всі найглубші проблеми душі людської порушені у них в найпростішій формі; самовільність, штучність, зманерованє, викривленє — се для них зовсім незвісні річи; великі і глибокі гадки виходять із їх уст як щось, що само собою розуміє ся, що однако можливе. Має молодіж, як хоче Плятон, виростати у сфері і огляданю того, що чисте і досконале, то ми не можемо її провадити де инде, як лиш у той сьвіт. Вглублюючи ся старанно в душу великих людей і великих писателів витворюємо в собі несвідомо взагалі міру для оцінюваня людських справ, і те, що на разі виповняє лиш ваш погляд, переходить опісля також в настрій і волю.

Рівночасно образує ся на тих творах також смак для літературного вислову, змісл для простоти-краси: для естетичного так само як для етично-думаного образованя нема ліпшої школи як Греки. А до того ще одно. Якраз ті твори були заразом вихідними точками цілої дальшої літератури західно-європейського сьвіта. Хто читав Гомера і трагіків, той знає початки епосу і драми; звідси веде безпереривна стежка до Вергіля і Горація, до Шекспіра і Гете; для них усіх перша підстава історичного розуміння що до змісту й форми в пізнаню тамтих їх попередників. А подібне значінє мають Геродот і Тукидид, Плятон і Демостен; виходячи від

найпершої форми історіографії, філософії, бесідництва найлекше дійти до розуміння дальших стадій розвою; а кінець-кінцем усе розумінє духових справ можливе лиш як розумінє історичне.

Отже язиково-льоґічне вишколенє, естетично-літературне образованє, змісл для пониманя єдности духово-історичного житя, вкінці етично-гуманний дух — се все пливе для ученика, як зиск із класичної науки. І тому є класицизм неможливою до усуненя підставою всякої висшої осьвіти.

Я готов признати все, що в такий спосіб підносять як ціну образуючої вартости старини. Я також пересьвідчений, що багато її почитателів висловлює лишє свій найглубшій досьвід, визнаючи через те, що завдячують найліпшу частину власного образования старинним писателям. Тільки я хотів би додати два обмеженя тим увагам: перше, що вислід класичної науки не являє ся правильно і коначно, а по друге, що формальне і гуманне образованє не осягає ся виключно класицизмом, навпаки, вині маємо такі елементи науки, при котрих, як на нині, деякі натури навіть більше можуть осягнути.

Пога те і я думаю, що гуманістичне образованє мусить лишити ся найпершою метою загальної осьвіти, і що та осьвіта вповні означена старими словами (Merkworte) *sapere et fieri**, або формулкою Йоганнеса Штурма: *sapientiaque eloquentiaque pietas***). Розумінє людських справ і відносин, сполучене з гуманним сьвітоглядом (*sapientia*), побожне чутє пошани (*Ehrfurcht*) супроти того, що понад людьми (*pietas*), а вкінці здібність представляти свої думки в відповіднім і міцнім вислові (*eloquentia*) — то три перші головні точки загально-людського образования. І я думаю, що в тім згляді більше дає язиково-літературна наука, чим математично-природнича, і що через те загально образуюча наука мусить свою точку ваги мати в гуманістичних предметах, а до них має прийти очевидно й математика й природицє як доповненє, не менше потрібне для наукового пізнаня, як для розвязок практичних житєвих задач. І я думаю, що наука старинних язиків і їх літератури в тім згляді може мати

*) розуміти і говорити.

***) мудра і краснорічива побожність: Joh. Sturm (1507—1589) славний гуманіст і учитель. Його плану гімназійної науки придержувало ся багато шкіл XVI і XVII в., а навіть *Ratio studiorum* Єзуїтів.

дуже велику вартість. Нерівнобіжність (Incommensurabilität) старих бесід супроти нових, що має своє жерело в відмінности способу думання і світа понять, годить ся безперечно до того, щоб увільнити розум від пут вислову. Студійоване початків усе дуже влекшує історичне орієнтоване. Вкінці грецька література має учителів мудрости і чесноти, доброго смаку і стилю, таких що належать до перших майстрів усіх часів: богацтво думок і повага настрою, народний характер і простота вислову дають їх поетам рівно не смертельну вартість, як їх філософам бистрий дар обсерваційний, ясний і простий розум, чистий змісл правди і безглядне та безінтересовне висловлюванє гадок. Я зовсім розумію, як такий Фрідріх Якобі міг уважати собі найкрасшою задачею життя (beneidenswert), впроваджувати молодіж в її отвертими очима і вразливим ухом до того світа, показувати їй значінє тих творів, заострювати її чутє для правдивої краси і міцної своєрідности бесіди, щоб її через те раз на все забезпечити перед подивом низької блискотливости (gemeiner Geputztheit), надутої високопарности (gespreizter Vornehmthuererei), рафінованої погонї за ефектами (Effekthascherei), патетичної ніби геніяльности (aufgeregter Geistreichigkeit) і чим там ще модні писателі дня осягають хвиливі успіхи.

Але візьмім тепер річи, так як вони є. Чи се, що класицизм міг би і повинен би дати, осягає ся правильно, так що лиш нещасні виємки, яких не можна класти в вину системови, не здобувають його овочів? Погляд на дійсність бурить у страшний спосіб ілюзії добродушних ентузіястів. Як стоїть діло з sapere et fari у великої части тих, що скінчили свій довголітній класичний курс матурою, про се з небажаною точністю дає виясненє спосіб переводженя дальших літ на університеті, а рівнож форма і зміст письменних і усних відповідий при неоднім державнім іспиті. Скарги на лїнивство і брак усякого вишого заінтересованя у досить значної части наших студентів прецінь, на жаль, аж надто оправдавї; часто при тім чути скаргу, що воли не в силі навіть простої звязи гадок різко повяти, так що по найбільшій части систематичні виклади треба диктувати. Та коли правники нарікають на брак льогічної бистроти, скаржуть ся заступники медицини і наук природних на нездібність до бистрої зміслової обсервації; з фізичним оком притупило ся у них і духове над книгами і папером. Скарги може не рідко й переборщені

і не раз може і дїє ся, що професор власну незручність до навчання переносить на слухачів; але щоб ми мали причину хвалити ся „формальним образованием“ наших студентів і учених, я про те зовсім не вірю: лишиться ся таки при тім, що як дар язикового вислову, так і здібність розуміння і провірювання думок оказує ся часто дуже нерозвиненою, ба нерідко аж до стыду остає по заду за розвитком тих здібностей у людей без гімназійного і академічного образования: а се доказ на те, що є ще иньші дороги до образования, як класична гімназія, або також на те, що тут більше значить природа як школа.

Що-ж до образования літературно естетичного смаку тих, що перейшли класичну науку, то бою ся, що ми ще менше маємо причини, величати ся успіхами. Невпевність суду багатих „образованих“ у літературних річах так велика, що її смак не виключає навіть річей зовсім низьких і заулкових (Pöbelhafte). Кавалки (Rührgrossen), як Dr. Claus, виставляювали й виставляють ще нині всі сцени Німеччини, вони одушевляють ще ппії всіх образованих Німців; а в сьому році (т. зв. 1897) виставляють театри німецької столиці безглузду париську шмату (witzloses Machwerk), якою є Madame Sans Gêne, обчислену на найнизші інстинкти безідейної (geschmacklos) публіки, вже по кількатор разів перед переповненими саями. Хто-ж наповняє театри? То не робітники і ледви чи й маломіщане, ті йдуть на дешеві вистави Шіллера і Шекспіра; то буржуазія з міста й села, то ті самі, що в своїй молодості побірали „класичне образование“, люде зі свідомствами натуральними і посвідченнями права однорічної військової служби: без сорому (Ergötzen) сидять зі своїми жінками і доньками і регочуть ся (wiehern = іржуть) з радости при позах акторок, що, навіть дтя кляунів у цирку були-б надто неприличні (gemein).

А щож етично-гуманне образование? Чи знаходимо ми з правила або бодай переважно у „інтелігентів“ живу участь і глибоке розумінє для великих справ людськості, свобідність від малих пристрастей і низької самолюбности? Вони самі певно склонні до того, уважати се річю, що сама собою розуміє ся. Я однак бою ся, що неупереджений обсерватор, який з далека прийшов би в наше народне житє, не думав би так певно. А може навіть сказав би так: негуманна зарозумілість, що зверхнім блиском (Prunksucht) і різкістю (Schneidigkeit) старає ся слабшим від себе показати свою висшість (Vornehmheit), вузкий і безсердечний, в це-

ресудах клясових спутаний дух кастовий, що хвалить ся своєю „благонадежністю“ (gute Gesinnung). криклива, повна фраз і заско-рузлости національна пиха (bornierter Nationaldünkel), що називає себе патріотизмом, — всі ті найприкріші появи часу на-ходять ся не у нижших верстов, лише в першій мірі у „інтеліген-тів“, отже у тих, що в теорії були учениками Платона і Софокля. Звичайно не у всіх і не у більшості їх, але прецінь ті явища дуже розширені в тій сфері, що плаває на поверхні німецького життя. За те, — може говорити би той чужинець дальше — у „ма-лих“ людей подибуємо попри природну добродушність і смирну привітливність часто також живий зміст для висших справ, сильну охоту до духового образования, а у поодиноких навіть пристрасне посьвячене для ідеальних цілей, сиолучене із значною силою поно-сити жертви задля тих цілей і видержувати противности. Хоч в но-вім людовім руху є й неодип нечистий елемент, несправність і твер-дість супроти всіх, хто думає інакше, фантастична мавія великості і фальшиве мучеництво, то прецінь се певне, що живе співчуте для добра люду й людськості, що правдивий ідеалізм світогляду й діла зовсім не представляє ся яко переважний вислід „кляси-чного образования“. І так прийшли-б ми й тут на те саме: що при-рода і жите більше може й робить як школа.

Зрештою як би гуманне образование й чуте було вислідом шкільної і наукової праці над старими бесідами і творами літера-турними, то мусіло-б воно передовсім бути в тих, що своє жите переводять серед того занятя, тобто у філльоогів. А чи хто, що знає жите і людей, буде того передовсім тут шукати? Чи жите в сфері духовій і вічній, чи піднесене серця понад всяку нікчем-ність і мізерність, чи свобода душі від порожнечі (Eitelkeit), пе-речливости о рацію (Rechthaberei) і иньших вад (Untugenden) обмеженого і малодушного (kleinlich) чоловіка тут головно у себе дома? Я. Грімм, здає ся, не був того певний; він каже навіть раз, що жадна иньша наука не так зарозуміла, горда, сварлива (streitsüchtig) і немилосерна як філльоогія (Kleine Schriften I. 236). А Гете висловлює ся полібно раз у листі до Кнебеля (з р. 1808).

Я лишаю на боці те, чи таке твердження має загальне зна-чінє; що однак дразливших літературних спорів, ідкійшого гань-бленя противників, злорадівшого (schadenfroher) виказу-ваня їх помилок нема нігде в такій степені, як між клясициними

філософами, виявши хіба може ще між християнськими теологами; про се мабуть нема сумніву у знавців історії наук. Й. М. Зайлер (Sailer, Werke, том 39, ст. 343) каже раз так: „Коли дух правди вселить ся в людське серце, то робить його отвертим до гори, а замкненим із долини, тихим і смирним у собі, лагідним і привітним на зверх“. Коли духа правди, що прецінь є zarazом також духом гуманности, пізнати по тих овочах, то є деякі причини до сумніву про те, чи він найлюбійше місце найшов собі в серцях філософів, від часів італійського гуманізму аж до Фр. Августу Вольфа і його учеників. Цевно, між ними були й є такі люде; але майже мож сказати: не задля, лиш мимо їх філософії. Ся обставина, що в літературі суб'єктивний момент більшу ролю грає, як у математиці і науках природних, викликає, здає ся, й більшу дразливість; вона переносить ся на наукове занятє літературне, розвязка філософічних питань часто надто злучена з суб'єктивними поняттями вартости і почутєм смаку, так що легко переченє погляду стає zarazом осудом про вартість особи автора. До того нема елементу умірковуючого, що лежить для наук природничих і філософії в безмежности їх задачі. Всеєство (Universonum) згинає серце до покори (Ehrfurcht) перед безковечністю і таємничостю і до згідливости зі співробітником*).

Я не маю наміру ображати. Але супроти ненастанно повторюваного твердження: з „клясицизмом гімназійним“ вяже ся гуманне образованє і ідеальний світогляд і почутє краси та величности і що ще там иньше, — здавало ся мені потрібним вказати раз і „негативні інстанції“. Я зовсім не хочу звалювати всіх браків в образованю нашої інтелігенції на клясицизм наших гімназій; але величати його безмірно, немов би спасенє душі, спасенє людськости зависіло від його дальшого істнованя, до того висліди, як мені видить ся, не дають права. Я зовсім не вірю,

*) Що однак і тут любов правди і поважанє добросовісного ближнього більше зависять від загального характеру чоловіка ніж від предмету, про який бесіла, показує горяча полеміка, яка що йно вивязала ся між філософами, природниками, істориками й теологами по причині Геккельових „Загадок світа“. (Die Welträtsel, Gemeinverständliche Studien über monistische Philosophie. Von Ernst Haeckel 4 Aufl 1900). Що ані Геккель ані його сподвижники з поміж природників не грішать теж надміром об'єктивности, се мож видіти хоч би зі статі Паульзена п. з. „Ernst Haeckel als Philosoph“ (Preussische Jahrbücher за липень 1900 р.), а також в його-ж книжці: „Philosophia militans. Gegen Klerikalismus und Naturalismus. Abhandlungen“. Berlin 1901 (ціна 2 марки).

мов би та доля, що посідає німецький наріз ідеалізму і наукового зміслу, з формального і гуманного образования, основувала ся на „клясицизмі“, так щоб з його усуненням мусіла завмерти. Я не вірю взагалі, що ті річі зависять виключно від школи, а ще менше, що вони зависять від шкільних предметів. Взагалі всего ждати від наукового матеріялу, то грубий матеріялізм. „Der Mensch ist, was er isst“*) — се так само неправда у сфері духовій, як і фізичній. На скільки школа впливає на спосіб думання і почування, то се діє ся не стільки через науковий матеріял, скільки через особистість учителя. Гарний „матеріял“ — то ще мало, а головна річ учитель; цінить він свою річ, вносить радість і видний успіх (Gelingen) до школи, то й розвиває ся в ній науковий змісл; а є він до того совісним, правдолюбним і щирим чоловіком, то росте коло него й ідеальний настрій молодіжи; але коли він порожний і неприродний (affektiert), хитрий і честолюбний (streberisch), надутий і все хоче поставити на своїм, то може собі проповідати євангеліє й ангельськими язиками, воно лишить ся мертвеччиною. Духове й моральне образование — то не мокра глина, як казав Лягард (Lagarde)**), яку перший ліпший робітник „може ліпити“ на першу ліпшу стіну. Лиш те можна сказати, що різні предмети дають у різній мірі спосібність до особистого впливу учителя; література і релігія більше як каліграфія і математика, хоч тиха точність (Zucht) зручного й совісного учителя може й на тих годинах зробити багато.

Як же стоїть справа в тім згляді з клясичними предметами? Чи вони дають учителеви для особистого впливу на думку і чуте учеників виїмково корисну нагоду? Певно, вони сами про себе дуже до того надають ся. Лектура старинних поетів, філософів, істориків, бесідників веде до познайомлення зі всіми людсько-обичаєвими річами і відпосинами, найближшими так само як і найглибшими. І тут буде мати теж своє значінє й те, що віддалене, чужина, дає виїмково корисну нагоду до поучуючого обговорю-

*) Чоловік є тим, що їсть.

***) Paul Anton de Lagarde (1827—1891), знаменитий орієнталіст, професор університету в Геттінгзі. Побіч величезної маси фахових праць видав також дуже цікаві і варті читання „Deutsche Schriften“, в яких говорить про відносини німецької держави до теології, церкви й релігії, про сучасне становище Німеччини, про устрій шкільництва і релігію будуччини — всюди з блистрим політичним розумом і горячим патріотизмом.

ваня. Але тепер возьмім знов річи не як би вони могли бути, але так як вони в дійсности є: чи не стає тут брак знаня бесіди, головню в греці, часто дуже прикро в дорозі річево-філософичному трактованю? Умовою повної хосенности класичної науки є те, щоб ученик висшої гімназії справді міг читати авторів, і то читати у властивім значіню того слова, а не лиш слябізувати, „препарувати“. Так думали про сю справу основателі нової гімназії Süvern, Schulze, Thiersch. Найвиразнійше висловив се Тірш: в низших класах треба вчити бесід, щоб ошісля в висших класах мож було читати, так читати, як читають ся книжки в бесідах новочасних, задля змісту і літературної форми. З натиском працювали учителі, щоб учеників допровадити до плавного читаня; форсовна наука граматки в низших класах мала вести до тої ціли, а в висших класах мала помагати также часто форсовна приватна лектура. Та се не жадна тайна, що вислід далеко не відповідав ожиданиям. При корисних обставинах наближав ся неоди ученик до тої ціли, але пересічне число учеників оставало далеко в заді поза жаданєм, головню в греці.

Що від того часу відносини не поліпшили ся, се видить кождий: старинні бесіди стратили на значіню, як у сьвіті взагалі, так і в гімназії, а надто зменьшено їм число годин. Наслідок того був лиш один можливий, що легкість і певність у читаню ще більше впала. Під натиском настрою публики обмежено граматичну науку: гуманістичну, не граматичну науку наказують нині учителеви з гори. І певно, вона мусить бути метою; але граматика лишає ся умовою. Чим більше обмежена граматична наука, тим прикрійша мусить бути непевність в елементах при лектурі в висших класах. Се точка, яку справедливо акцентує Кауер: без певного граматичного розуміння тут нічого не осягнеш; тут наперед буква, потім дух. Не знає осьмак букви, ну, то мусить її вчити ся, а нема на те осібних годин, то треба ужити на се годин Софокля, Плятона, Ціцерона і Горація. Наслідок такий, що ті години стають ще багато пустійші і безхосеннійші, як перед тим були, або радше, знов так пусті, як були в 16 і 17 віці, коли то на тих авторах учено граматки 12—16 літних хлопців. Тоді, що правда, не жадано від шкільної науки нічого більше крім знаня азика. Студійованє авторів, передовсім грецьких, а головню філософів мало прийти на університеті. Нині знає цілий сьвіт, що більшість наших учеників бере до рук грецьких авторів остатній раз при матурі.

А коли так, коли наука греки так і губить ся в терню граматичних і лексикальних корчів, а при значнім зменшеню годин для латини й тут те терне почне гнеть показувати ся, то класична лектура щораз більше буде тратити здатність, зводити учителя й учеників до тих свободних взаємиц між ними і писателем, що одні обіцяють розвій духово-морального образования. Для малих хлопців — то й слябізуване в чужій бесіді є доброю вправою як язикових так і логічних здібностей. Для 18—20 літних учеників уже не так. Певно, рефлексія над бесідою і уживанєм її, се сама по собі річ, що їй не мож відмовити ані образуючої вартости ані інтересу; але може можна би сказати: вона має для звичайного чоловіка, який не має наміру обрати собі бесіду предметом своїх наукових студій, прецінь лише другорядне значіне; властивий інтерес прецінь нормально звернений на зміст, на гадки; і то якраз в молодечих літах. Хлопець учить ся, що задає йому учитель, дозрілий чоловік роздумує навіть радо над бесідою, стилем і формою літературних творів; але молодець бажає дійти до річи. Його інтерес переважно материяльний і мож сказати філософічний; він хоче знати, які думки можна і мусить ся мати про світ і людей; читати думки і осуджувати думки, туди звернена його думка. Коли його довший час примушують відмовляти сего собі, коли йому зміст подають лиш у гомеопатичних дозах, у формі стрічок, які він має переробити з тільки з тільки авторів, то з'являє ся у него напружений і пригноблений настрій. Коли змушують його — а ще недавно так діяло ся — уважати автора передовсім садком вокабул, з якого він має збирати слова і звороти побіч граматичних і стилістичних обсервацій для ужитку при будучих іспитах і впробах, то може якраз повстати тупоумна привичка бачити всюди лише слова, а на змісл, що криє ся в словах, зовсім не звертати уваги. Поява *stupiditas pedagogici**), яку Ернесті**) завважав у давних княжих школах (*Fürstenschulen*), є конечним вислідом чисто формалістичної науки, і є простим противенством формального образования, що прецінь передовсім лежить у стремліню і силі — шукати думок і розуміти їх, обсуджувати їх і творити нові з них. Тепер показало ся лихо і його всюди поборюють.

*) педагогічного затуманення.

**) Johan August Ernesti (1707—1781) славний філльоґ і теолоґ, званий німецьким Цицероном.

Та чи можна його цілковито усунути з наших гімназій? Ледви, як довго в них мозольне читанє на стрічки грає так важну ролю аж до найвисших клас. І я бою ся, що се буде тревати доти, доки люде не перестануть гонити за маревом утраквістичної одноцільної школи.

То була-б одна сторона справи; наука класичних язиків зовсім не провадить у правилі до тої ціли, яка має бути осягнена в підготовляючій ученій школі, тобто до гуманістичного образования. Я додаю ще кілька уваг про другу сторону: класицизм не є вже одинокою дорогою до гуманістичної осьвіти; ниві маємо научні способи, що і в школі можуть дати в богатьох разах те саме, що класицизм, або навіть, при нивішнім стані річей, і більше. Передовсім тут важна наука німецького язика і иньших новочасних.

Отже що до формального образования, то я міг би сказати: для молодих людей в віці 14—20 літ я не знаю ліпшої вправи як читати в цілости менші і більші твори і уявляти собі зовсім ясно їх зміст і хід думок у докладній і різкій диспозиції; потім порівнувати й оцінювати різні представлення фактичного стану річей і різні погляди на справу, означити (*feststellen*), доказати і підстави осуду по обох боках, винайти причини різниць і зазначити власне становище до них. Що до того письма старинних авторів дають знамениту нагоду, я вже сказав; але щоб читати більші партії історичних, філософічних і реторичних писателів, до того потребує ученик за багато часу. Нема сумніву, що він при німецьких або також англійських і французьких писателях далеко лекше дійде до того. І коли він при тім привикне читати з пером у руді, не щоб виписувати слівця, лише щоб зазначити зміст кількома реченнями, щоб нотувати факти і гадки, то думаю, що тим способом він дуже багато буде мати користі і для свого духового образования і для своїх будучих наукових студій. Бо-ж прецінь університетські студії, бодай в науках про прояви людського духа, всюди ставляють у першій лівії таку задачу: з богатьох книжок вібрати різні факти і погляди, прослідити їх під зглядом їх згідливости, виробити собі погляд на вартість різних реляцій і поглядів, вислідити їх походженє і підставу, і виробити собі тим способом погляд на справу, опертий на підставах і історично з'орієнтований. Я на вірю, щоб нивішня наука гімназьяльна давала в тім напрямі все, що повинна-б дати. Дуже часто видко, що та здібність, здібність до сноптичного видженя

(σύνοψις), яка по думці Плятона одна робить із чоловіка філософа, дуже нерозвинена у студентів перших літ студій університетських. Я думаю, що часто цілорічна блуканина і мізерний вислід академічних студій взагалі має у неогоданого в тім своє жерело, що він із гімназії не виніс жадного приготування до такої роботи, а на університеті ніхто йому до неї не показав дороги.

(Далі буде).

Хроніка і бібліографія.

I. Літературні вісти і уваги.

Статі про Шевченка. В додаток до статі «Шевченкові роковини і російська преса» згадаємо ще статю «Памяти Т. Г. Шевченка» в ч. 43 «Сибирского Листка» (в Тобольську). Автор статі д. Павло Грабовський розглядає діяльність Шевченка в зв'язку з діяльністю попередників його і сучасним рухом на Україні російській й галицькій і справедливо надає Шевченковому впливови величезну вагу в культурній історії України. В гарній статі д. Грабовського особливо прикро читати про Кирило-Методієвське товариство, що «Костомаров и другие книжные члены братства присоединили еще нѣсколько пунктов в духѣ московскаго (sic) славянофильства, слишком консервативных (?) и шовинистических (!?)». Як відомо, програма Кирило-Методієвського братства тим найпаче й відрізнялась від московських славянофілів, що замість московської гегемонії вона вимагала волі і однакових прав усім славянським націям, на підставі федеративній, а просвіту й свободу (знесення кріпацтва) ставила першою умовою державного устрою. Де-ж тут «консерватизм» та «шовінізм», за які докоряє Костомарову д. Грабовський? Програмі Кирило-Методієвського братства можна закинути утопійність (для тих часів), тільки не консерватизм, а тим паче — шовінізм. Навіть російські письменники (напр. Пипін) не знаходять у благородних змаганнях братчиків ні на макове зерно шовінізму і завжди ставлять програму їх як зразок того, як треба рішати славянське питання...

С. Є.

Заборона Шевченкових вечерниць у Косові. Вечерниці в честь Шевченка, що відбуваються рік-річно по всіх усядах України-Руси, де тільки збереться хоч би й невеличка громадка інтелігентних поклонників великого поета, стали таким національним нашим сьвятом, що його обходять навіть учепки по школах у Галичині, ба навіть у Росії не збороняють тепер його обходити. Хто-ж супроти того подумав би, що в культурній державі, Австрії, в чисто руській повіті, в ХХ. століттю, найдеся такий начальник повіта, що схоче заборонювати вечерниці Шевченка? А прецінь сталося се в Косові, де староста Сабат, gente Ruthenus, natione Moscovito-Polonus, заборонив їх дня 11 серпня, заславляючись... пошестью. Тимчасом ми сконстатували на місці, що крім виборової пошести, яка тільки де-неде поволеньки стала показувати ся, ніякої иньшої не було, що причини до заборони не було проте також найменшої. Отсей факт зазначаємо для потомків на вічну пам'ять, аби знали, що нема більшого ворога для нації понад — ренегата!

В.

Чи будуть в Росії часописи українською мовою? Іван Левіцький з Київів удав ся до «Главнаго Управленія по дѣлам печати» з проханнем дозволити йому видавати в Київі місячник українською мовою «Промінь». Місячник міститиме беллетристику і поезію, літературні огляди, бібліографію і хроніку. Д. Рябошапка з Київів просить дозволу видавати літературну тижневу часопись «Дніпро». Дозволу видавати часопись двома мовами

(російською й українською) просить також один Українець із Риги. Певне всі ті заходи спіткає та сама доля, що й херсонський «Степ», — міністер внутрішніх справ заборонив його. С. Є.

Повість із нашого життя в англійській літературі. *The Supreme Crime* by Dorothea Gerard (Madame Longard de Longarde) — New York, Thomas Y. Crowell et Comp. 1901. — Це повний заголовок одної з найновіших повістей англійської письменниці Дороти Джірард. «*The Supreme Crime*» (читаєся: «Дн сопрім крайм», а значить: «Найбільший злочин») цікава для нас тим, що тема взята з життя руського духовенства в Галичині.

Лондонський місячник «Contemporary Review» за май сего року подає нам вістку про сю повість. Бібліографічний відділ англійських часописів поповнім заголовку подає звичайно зміст та критику, все в кількох словах. На скільки собі пригадую, було в тім місячнику менше-більше так: Тема взята з життя австрійських Русинів (Ruthenians); історія повісти не правдоподібна, та все таки дуже цікава, бо авторка показує знамените знане людей і природно малює околиці, в яких приходилось їй жити; стиль реалістичний, характерний. — Сю характеристику я навів умісно, бо вона при своїй короткості досить вірна і надрукована також на окладинці книжки (се американський звичай), що є великою вигодою для купуючої публіки.

Зміст книжки такий: Григорій Петров, учитель, заявляє о. Никодимови, своєму душпастиреви, що радби мати його найстаршу доньку, панну Зиновію, за жінку. О. Никодим навіть чути не хоче, щоби його дочка стала женою сільського учителя; се сором для його стану і родини. Але з другої сторони йому жаль такого молодця, як Петров, якого пізнав добре і уважав за відповідного мужа для Зені. Тому подає Петрову проєкт, аби став священником; коштами не потребує клопотати ся, бо в тім уже його голова, а по чотирох літах, вернувши окінченням богословом, має вільний вибір між доньками (крім панни Зені має о. Никодим ще дві підростаючі донечки — Василю і Параску). Петров вагає ся, але опісля пристає. По чотирох роках вертає окінченням кандидатом духовного стану і своїми любовними почуваннями ушастивляє панну Василю, якої за той час не бачив. Родина не має нічого проти того і вінчане

за плечима. Та в передодень вінчання Василя умирає в наслідок отруї, а людські язички вивають у тім злочині Зиновію. Майже повдовілий Петров — за намовою свояка, учителя — звертає ся знов до Зиновії. Хоч зазримітив зміну в родині о. Мостевича, але нічого більше не знав, ані не догадував ся. Зиновія стає жінкою Петрова і той небагом стає священником і обнімає душпастирство. Житє молодого подружжя зачало ся прекрасно, але якесь чудне відношенє людей і знайомих до Зиновії збуджує в Петрові підозріне. Він починає слідити і поволи довідус ся про те, про що людські язички вже давно плескали. В тім майже упевнює його Іполіт Яревич, медик, спя суєдного священника, що не крив ся зі своїми любовними почуваннями для Зені. Радість, яка запанувала в домі Петрова по прічині уродин першого потомка, використала Зеня, щоби успокоїти мужа в підозрінях. Та се не тревало довго. Петров сповідав одного умпраючого поважного громадянина на смерть, а той висповідав ся з якогось тяжкого злочину. Се закамутило Петрову спокій і житє наново й на завсїгди. Навіть Зеняна присяга для ствердження невинности в церкві на Євангеліє, до якої Петров примусив Зиновію, зістала без успіху. Нарешті Зеня заживає розчину з сїрничок, щоби на ложу смерти по раз останній впевнити недовірка-мужа про свою невинність в убійстві сестри. По смерти Зиновії бувши служниця Мостевичів Ганя в судовім слідстві оповідає, що Василя отруїла ся сама порошками, по які Ганя ходила до ворожки, щоби перед шлюбом знищити прищ на лиці.

«*The Supreme Crime*» обіймає 23 глав і епілог на 300 сторонах друку; крім того додані: образок і кінцева нотка для поясненя подружжя священників у руській церкві.

Ціла повість написана цікаво і ефективно справді, читає ся гладко, а своїми описами віє на читача якимсь рідним духом. Однак знане людської натури у авторки годі назвати знаменитим. Дорота Джірард, видко, довгий час жила на руській землі (річ діє ся в Коломиїщині), але не між Русинами. Тому то й її знане можна поділити на таке, яке вона знає з досвіду, і таке, про яке лише чула; перше змальоване місцями живо і майже реально, друге викликає усмішку (прим. оповіданє о. Никодима про похорон, про шематизм попадянок між питом-

пями), хіба для Англичанина буде се «уондерфул». Письменничка не знає, здає ся, також нашої бесіди, або знає дуже мало, бо деякі вирази транскрибує польщиною (прим. »serk wie«, »wódka«). Однак мимо того повість цікава. На мене, признаю ся, зробила навіть мпле вражінє, коли я зважив, що її писала Англичанка, підчас коли повісти тих братніх Поляків, що писали децю колп про нас, такі тенденційно ворожі і зраджують незнанє нас та наших справ. *Ант. Бончевський.*

Переклади українських творів. П. Грабовський в «Сибирской Жізни» помістив переклад поезії Кониського «Ратай», а в «Сибирському Листку» (ч. 43) з Шевченка «Як би ви знали, паничі» та «Заповіт» (в статі «Памяти Т. Г. Шевченка»). *С. Є.*

Ів. Білоусов, той самий, що здавна перекладає Шевченка на російську мову і видав торік у Москві новітній і повний (звісно, в цензурних межах) переклад Шевченкового «Кобзаря», надрукував у ч. 7-ім 1901 року «Журнала для всіх» свій переклад Грінченкових віршів: *Мы рано проснулись и взялись за дѣло; Заря еще въ небѣ спала...* *А. Кр.*

Дозволено цензурою: Вік т. II (українська проза від Квітки кінчаючи Ів. Франком); т. III (від Грінченка й до останніх часів) ще в цензурі. *С. Є.*

Біблія в українськiм перекладі. Як відомо, покійний П. Куліш присвятив останні роки свого життя майже виключно перекладови біблії на українську мову. При перекладі захопила його й смерть не дозволивши йому докінчити роботу. На просьбу деяких людей довів до кінця переклад Іван Нечуй Левицький. Коли рукопис був готовий, звернула ся вдова по П. Кулішу до цензури з проською, дозволити їй надрукувати біблію. Духовна цензура не згодила ся на те. Тоді звернув ся др. І. Пулюй до англійського бі-

блійного товариства з запитом, чи воно не купило би і не видало біблії в українськiм перекладі. Як тепер довідуємо ся, товариство пристало на пропозицію др. Пулюя і почне небавом друк, якого буде доглядати др. Пулюй. Так отже небавом будемо мати першу повну українську біблію, що з певного боку буде дуже корисною для нас річню. *В.*

Назви улиць у Полтаві. Недавно була вибрана комісія в Полтаві для поназиваня улиць нової дільниці гóрода. Комісія представила відповідний реферат городській думі, яка затвердила між иншим такі назви улиць: Запорожська, Кочубейська, Шевченківська, Іскри, Куліша, Квітки, Костомарова, Петра Могили, Сковороди, Кобзарівська, Гайдамацька, Гетьманська, Хмельницького і ин. В Галичині, як відомо, Поляки уважали б домаганя поназиваня деяких улиць руськими історичними іменами — що найменше посяганєм на їх права (от так!) так, як уважають тим самим руські написи на табличках із назвами улиць, через що доси їх ніде не можна було добити ся з виімкою Коломиї... Ми готові дожити колись часу, в яким Поляки аж через Росию будуть довідувати ся, що можна Русинам у Галичині дозволити, а що ні... *В.*

Бібліотека Макса Міллера в Японії. Недавно померший професор оксфордського університета Макс Міллер полишив по собі досить велику бібліотеку, що складаєть ся з майже 13.000 томів і має в тім числі багато санскритських манускриптів. Сю бібліотеку закупив тепер японський барон Івасакі з наміром, подарувати її університетській бібліотеці в Токіо. *В.*

Петиція Грузинів. Грузинська шляхта з Кутаїса обернула ся до вищого уряду з петицією, щоб у середних школах у Грузії науку грузинської мови й письменства зроблено обовязковою. *С. Є.*

II. Нові книжки.

Др. В. Щурат: Вибрані оди Горация. Перемишль, 1901, ст. 1—33 вел. 8-ки.

Про сю книжку в «Літ.-Наук. Вістнику» (VІІ, ст. 8) вже була згадка, тай то дуже прихильна. Тимчасом невимовний жаль обгортає душу, коли читаєш оці переклади. В. Щурат — здавна ві-

домий у нас, як талановитий ліричний поет, що відзначаєть ся щирим художницьким смаком і естетичністю. Вірш у нього — гармонійний, музикальний, а се-ж у поезії дуже важна річ. Мова його — гарна, а вже-ж для Українця вона особливо принадна ще й через те,

що своєю лексикою і наголосами дуже зближається до української. Тепер, як бачимо, д. Щурат узяв ся перекладати Горация. Можна було-б сподівати ся, що він дасть що-небудь таке саме гарне, як його-ж такий переклад «Пісні про Роланда», — аж ні! Бо перекладач забяжав тримати ся того самого метру, який є в латинському первописі. Певна річ, що талан д. Щурата зміг зробити навіть із такої штукованої роботи щось не зовсім погане; але загальне вражіння, яке зостається в читача, коли він прочитає всю книжку і загортає її, то — велике невдоволення і тягота на серці: на що талановитий поет марнує свій час на невдячні елюкубрації, на віршовану еквілібристику? Латинський метричний розмір, скоро його прикласти до нашої тонічної мови, дає дерекляні, дубові, необтесані вірші. Правда, др. Щурат міг би міні завважити, що великі німецькі майстри слова (напр. граф Плятен) часом користували ся класичною версифікацією, дарма, що німецька мова так само, як наша, є не метрична, а тонічна. Тільки-ж не треба забувати, що в німецькій мові є багато складних слів, що мають два наголоси: один — головний, другий — другорядний; і отож приміром, німецьке слово *Amuth*, в якому чується наголос не тільки на *A*, але й на *u*, може більше-менше відповідати двом довгим латинським складам. А втім, навіть у німецькій мові латинські метри показують ся чимсь ненормальним, противоприродним, і Гайне мав чимале право називати Плятенову версифікацію ходінням по канатові. А вже-ж ще гірше читають ся латинські і грецькі розміри в мові руській, за винятком хіба гексаметра. Може кому вони й сподобають ся, але мабуть тільки тому, хто рівночасно матиме на думці або й перед очима латинський первопис; тільки-ж, коли казати правду, то таким людям зовсім не треба перекладів, — їм краще читати самий первопис. Ні! коли хто хоче перекладати класичних поетів на нашу мову і має при тім на оці мету поетичну, а не фільольогічні фокуси або курйози, той нехай передовсім подивиться на зміст тих поезій, які він думає перекладати, і завдасть собі питання: Який би розмір дібрали собі для віршів такого змісту оті класичні поети, коли-б вони були жили за наших часів, писали по руськи і бажали викликати в руських читачах таке саме вражіння, яке вони викликали в су-

часних їм латинських читачах? Адже можна сказати напевне, що коли-б Гораций писав по руськи і бажав справити на теперішню руську публіку таке саме вражіння, яке він справляв латинськими віршами на тодішню латинську публіку, то вже-ж би він був писав не асклепідським і не сапфічним віршом, що вязне в зубах у руського читача, а писав би собі любісінько такими, наприклад, розмірами, які є в Щуратових «Моїх листах» та в *Lux in tenebris*. Ми-б дуже бажали, щоб д. Щурат перекладав Горация ще й далі, але щоб перекладав його не сапфічним метром, тільки своїм власним любим музикальним віршем, — і будемо ми тоді читати Щуратового Горация так само охоче, як охоче читаємо його *Lux in tenebris*. Нехай відстрашуючим прикладом буде для д. Щурата славнозвісний російський лірик Фет. Він (навіть роблячи деякі уступки на користь законам російської мови) захтів був перекладати Горация складом, підходящим до латинського. Ну, дак ніхто й не читає тих Фетових перекладів, бо нікому немає охоти переламувати свого язика об ту рубану прозу або січку. А за те яку славу одразу придбала собі «Римская элегія» акад. Хведора Корша, що за два роки видержала й два видання! Якими популярними зробили ся, наприклад, Катюлові вірші в перекладі Коршевим:

Плачьте, боги игривыхъ затѣй!

Плачьте, боги веселаго сада!

Умерь милой моей воробей,

Воробей, моей милой отрада.

Спробуйтеж прочитати по отаких віршах які-небудь вірші Щуратового Горация. Возьмімо один із найкращих — перший:

Меценате, царів внуче від прадіда,

Ти зашто моя й скарге солодкий мій!

Є такі, що їм в смак возом збивати пил Олімпійський; — жарким в скорости ко-

[лесом...

На нашу думку, се не поезія, а несмачне акробатство, негідне щирого поета, за якого ми досі знали Василя Щурата.

А Кримський.

Chronik der ukrainischen Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, 1901, Jänner-April, Heft II. N. 6. St. 32, vel. 8°. Ціна 30 сот. Зміст: General-Versammlung. — Sitzungen des Ausschusses. — Sitzungen der Sectionen (M. Hruševskýj — Kondakov's Arbeiten aus der Geschichte der altruthenischen Kunst. V. Domanučkyj — Beiträge zur

Geschichte der Aufstände Nalyvajko's M. Hruševskýj — Chronologie der Ereignisse in der Halicer-Volhynischen Chronik. S. Tomašivskýj — Historya ruchów hajdamackich von F. Rawita Gawroński. I. Stešenko — Alexej Storoženko, Beiträge zur Charakteristik seiner litterarischen Thätigkeit. K. Studynskýj — Briefe von Maksymovyč, Kopitar und Hanka an Dionys Zubryčyj. I. Franko — Presbyter Johann, der Kumane Ivan Smera und die Entdeckung von Tibet. V. Hnatjuk — Slovaken oder Ruthenen? Beiträge zur Streitfrage über die Nationalität der West-Ruthenen). — Sitzungen der Commissionen. — Weitere Institute, welche ihre Publicationen mit denen der Gesellschaft austauschen. — Neue Publicationen.

Олександр Катренко. Пан Природа і інші нариси. (Белетристична Бібліотека. Ч. 34). Накладом укр.-руської Видавничої Спільн. Львів, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 104, 8°. Ціна 1.40 К. Зміст: 1) Пан Природа. Ст. 3—31. — 2) Завір'юха. Ст. 32—47. — 3) Мандрівник. Ст. 47—56. — 4) Дві сестри. Ст. 57—66. — 5) Мати й син. Ст. 67—77. — 6) Петро Кислий. Ст. 78—88. — 7) Лісовий дід. Ст. 89—99.

Уїлліям Шекспір. Багацько галасу з нечевля. Переклад П. А. Куліна. Виданий з передмовою і поясненнями дра Ів. Франка. (Белетристична Бібліотека. Ч. 35). У Львові, 1901. Накладом укр.-руської Видавничої Спільн. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. XII+106, 8°. Ціна 1.60 кор.

Данило Млана (Ізидор Воробкевич). Над Прутом. Збірник поезій. (Белетристична Бібліотека. Ч. 37). У Львові, 1901. Накладом укр.-руської Видавничої Спільн. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 132, 8°. Ціна 1.60 кор.

Наміль Флямаріон. Небо. Переклад З. Мірної. (Наукова бібліотека. Ч. 6). У Львові, 1901. Накладом укр.-руської Видавничої Спільн. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 156, 8°+6 таблиць рисунків. Ціна 2.00 К.

Ол. П. Стороженко. Причинки до характеристики його творчости. Написав Іван Стешенко. Львів, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 46 вел. 8°. Ціна 40 сот. (Відбитка з XLIII т. Записок).

Про жите і діяльність Олександра Кониського, оповів Іван Франко. (Видавництво Товариства «Просьвіта». Ч. 253).

Коштом і заходом Товариства «Просьвіта». Львів, 1901. З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка. Ст. 36, 8°. Ціна 25 сот.

Марія Слободівна. І хтож вона була. Оповідання. (Видавництво акад. товариства «Молода Україна». Ч. 4). Чернівці, 1901. З друкарні тов. «Рускої Ради». Ст. 204, 8°. Ціна 1 кор. Зміст: 1) І хтож вона була. Ст. 4—45. — 2) Пращанне. Ст. 47—68. — 3) Хвилі туги. Ст. 69—92. — 4) Поезія молодих її літ. Ст. 93—132. — 5) Штука. Ст. 133—202.

Антін Крушельницький. Серце. (Видавництво акад. товариства «Молода Україна». Ч. 5). Чернівці, 1901. З друкарні тов. «Рускої Ради». Ст. 160, 8°. Ціна 1 кор. Зміст: 1) Серце. Ст. 5—16. — 2) Перед від'їздом. Ст. 19—26. — 3) Останній раз. Ст. 29—37. — 4) Грішниця. Ст. 41—44. — 5) Слюбна жінка. Ст. 47—52. — 6) Слухай свого пана. Ст. 55—59. — 7) У переддень. Ст. 63—69. — 8) На порозі життя. Ст. 73—79. — 9) У родичів. Ст. 83—91. — 10) Перший день. Ст. 95—98. — 11) На авдієнції. Ст. 101—117. — 12) У п'ятьмі ночі. Ст. 121—125. — 13) Нерви. Ст. 125—158.

Е. Чиналенко. Розмова про сільське хазяйство. 4-та кнєжка. Виноградь. Зь малюнками. (Благотворительное общество издания общепольных и дешевых книг. Ч. 9). С.-Петербург, 1901. Электро-Типография Н. Я. Стойковой. Ст. 40, вел. 8°. Ціна 5 коп.

Сергій Вагановъ. Розмова про сухоты на рогатій худоби. (Яка се хвороба и якъ видъ неї боронити). (Благотворительное общество издания общепольных и дешевых книг. Ч. 10). С.-Петербург, 1901. Типография Училища Глухонемых. Ст. 32, 8°. Ціна 3 коп.

П. О. Кулишъ. Выговщина. Историчне оповідання. Зь портретомъ Выговського. (Благотворительное общество издания общепольных и дешевых книг. Ч. 11). С.-Петербург, 1901. Типография Училища Глухонемых. Ст. 26, 8°. Ціна 2 коп.

И. Стешенко. Степови Мотивы. Київ, 1901. Тип. С. А. Спільоти. Ст. 68, 8°. Ціна 30 коп.

Горить! Оповіданє Марна Мурави. (Видавництво Товариства «Просьвіта». Ч. 254). Коштом і заходом Товариства «Просьвіта». Львів, 1901. З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка. Ст. 64, 8°. Ціна 40 сот.

Хрунійда, написав Гриць Щипавка. Інтерпеляція дра Коса і тов. в справ.

конфіскації «Новомодного Сьпіваника». (Часть доходу призначена автором на дохід «Руського людского Університета»). У Львові. 1901. Накладом редакції «Свободи». З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка. Ст. 32, 16°. Ціна 16 сот.

Історія руско-католицької церкви на Русі відь первістнихъ апостольскихъ часівъ до 1104 року зь додаткомъ найновішихъ рѣшень властей политичныхъ въ справѣ руско п римско-кат. обряда въ Галичинѣ. Опрацювавъ о. Яковъ Зробекъ, рускій парохъ въ Вертець. (Чистый дохідъ призначивъ авторъ на цѣль будови мурованої церкви въ Вертець). Жовква, 1901. Печатня ОО. Василянъ. Ст. 58, 8°. — Автор отсеї брошурки — працюючий чоловік і се дуже гарно з його боку, що й він «забираєть ся з иншим хвалити Бога». На жаль мусимо тут зазначити, що апарат, із яким він приступає до роботи, незвичайно слабенький. Для удокоментованя отсеї гадки вистане навести хочби отсі слова зі вступу:... «Задача моя есть подати за бл. п. Преосвященнымъ Дрѣ Пелешемъ руской суспільности «Історію руско-кат. Церкви», а се въ той цѣли, чтобы каждый зь насъ свѣдомый чоловікъ знавъ, що вонъ не Уніята, але коренный католикъ» і далі: «Хто називає насъ галицкихъ Русинівъ Уніятами, робить намъ таку услугу, як сей, що каже, будьто бы Русинівъ відкрывъ доперва графъ Стадіонъ» (ст. 7). Поперед усього писати історію руської церкви — хочби навіть популярну — на підставі праці Пелеша і не узгляднювати великого числа новішихъ праць із того поля, головно російських, се значить працювати безкорисно, бо така праця згине безслідно, зовсім незамічена. Далі: при таким обмеженім числі жерел автор не має змоги контролювати прав-

дивість подаваних фактів, тому й наводить їх зовсім безкритично так, як там десь їх вичитав. Се й показуєть ся дуже виразно на першим випуску праці о. Зробека, де він усякі оповіданя про Аскольда і Дира та иньших ніби перших руських князів приймає за добру монету, хоч тут уже й «Історія України-Руси» проф. Грушевського вказала би йому що иньше. Надто автор стає від разу на фальшивім становищі, трактуючи історію як математичну задачу і бажаючи доказати те, чого не годен доказати. Як можна удізнати, що Русини (най буде тільки галицькі) були все уніятами, або по термінології автора «кореними» католиками, від коли прийняли християнство? Що-ж значать ті розпорядки константинопольскихъ патріархів, вислани на Русь і виповнювані Русинами? Що значить залежність єпископів, монастирів і церковних брацтв від тих самих патріархів? Що значить у такому разі ціла столітня комедія з прийманем унії в Галичині і на що її хотів хтось приймати, коли вона була непотрібна і Русини були вже католиками? Що значить боротьба за унію на Угорській Русі? Чому там переховало ся й доси значне число останків православя, яких у Галичині нема вже? Що автор хоче осягнути доказуванем такої неможливої річї і чому назва «уніят» така шкідлива для Русинів? Отсе питання, що насувають ся самі собою по прочитаню самого вступу. Автор повинен би забрати ся вперед до ґрунтового перестудюваня предмету, заким приступить до дальшого писаня своєї «Історії», коли справді хоче прислужити ся нею бодай своїм товаришам по званю. Також на мову повинен більше уважати, бо тут вона дуже сороката. В.

III. З газет і журналів.

Lud, organ Towarzystwa ludoznawczego we Lwowie. В часі польської вистави у Львові завязало ся фольклорне товариство, що поставило собі за задачу досліджувати народи, які живють у Галичині, і результати з дослідів оголошувати в окремім органі, названім «Lud». Поминувши те, яку вартість має «Lud» для фахових людей, поминувши те, що він не знає і не хоче нічого знати

про руські виданя з поля фольклору, хоч се в першій лінії повинно його інтересувати вже для того самого, що вони виходять у Львові, розтягає він свої дослідї і на Русинів, але зовсім в иньшій напрямі, як повинен. От що пише член заряду Товариства, Здзярський, у варшавській «Wiśle», подаючи справозданє з «Ludu»: «Uznanie, jakie Towarzystwo otrzymało od Zjazdu historyków i na

wystawie przyrodniczo-lekarskiej, nie przeszkadzało wcale temu, że Sejm kraj. udzielił T-stwu tylko 100 zł. subwencji, podczas gdy równocześnie komisji etnograficznej T-stwa im. Szewczenki dał 1000 zł. na ten sam cel. Ciekawy będzie to kiedyś dokument dla historyka naszej kultury, jak społeczeństwo popierało naukę! (Wisła, 1901, ч. 4. ст. 516). Те саме було подане також у «Людї» в загальнім річнім справозданю з діяльності товариства. А щож воно значить? Чи львівський соїм став може українофільським і почав форитувати нараз Русинів проти Поляків? Найліпше покаже се отсих кількатисел. У краснім бюджеті на 1901 р. є VII рубрика видатків на просьвітні цілі в сумі 7,137.706 корон. Ми не будемо переходити всіх позицій сеї суми, призначеної в великій мірі на спольшенє Русинів, вкажемо лише дещо: Академія краківська дістає 61.000 корон на свої цілі, польська школа штук красних у Кракові 14.009, Товариство штук кра-

сних у Кракові 1.000 к., разом 76.000 к.; Наукове Товариство імени Шевченка на подібні цілі дістає 9.000 к. а д. Здзярського коле ще те, що з того 2.000 призначено етнографічній комісії, коли «Тов-и Ludoznawczemu» лише 200 к. Чому одначе він нічого не згадує про етнографічну комісію при краківській Академії? Так само розділюють ся всякі субвенції на руські і польські цілі. Польські товариства Oświaty ludowej дістають 6.000 к., Macierz polska 10.000 к., Wydawnictwo dzielek ludowych 2.000 к., разом 18.000 к., а Просьвіта з подібними цілями дістає 6.000 к., тай то ще з каганцем: на польську школу в Бялій визначається II.200 к., а на руську у Львові (виділову женську) 3.200 к.; на польські театри: в Кракові 16.000 к. + 15.000 к., у Львові 48.400 + 33.696, разом 113.096 к., а на руський театр 14.500 к. І так ad infinitum. Чи ж може бути супроти того ще щось несправедливійше від подібних висловів Здзярського? В.

IV. Персоналія.

Десяті роковини смерти Зінківського. Часопись «Кіевская Газета» (ч. 156, в десяти роковини смерти Трохима Зінківського надрукувала про його статю д. В. Миронця, де докладно переказано житєпис небіжчика. Ширша статя про небіжчика була у «Волыни», належить вона Василеві Кравченку. С. Є.

Некрольоги.

В половині минулого місяця помер у Штокгольмі славний дослідник північного бігуна і подорожник Ерік Норденшільд (Nils Adolf Erik Nordenskjöld). Небіжчик родив ся 18 падолиста 1832 р. в Гельсінгфорсі (в Фінляндії). З фаху був геолог і як такий брав участь у подорожі Тореля до Шпіцберген 1858 і 1861 р., а 1864 і 1868 проводив сам подорожі в ту саму сторону. В 1870 р. обїхав західне побереже Гренлядії, а в 1872 вибрав ся знов на Шпіцберген, де й мусїв зимувати. В 1875 р. переїхав він на маштовім яхті «Röven» т. зв. «ледову півницю», себто Карийське Море, аж до вливу Єнисея, звідки з частиною експедиції вернув через Петербург до Швеції, коли Кельман із яхтом поплив домів тою самою дорогою, якою приплив гуди. Відвідавши 1876 р. сьві-

тову виставу в Філядельфії вибрав ся Норденшільд із кінцем липня в нову подорож північним морем на пароплаві «Ymer», добив ся до 70 степеня шівнічної ширини Єнисеєм, почім вернув до Кап Нордкін. Та тепер зважив ся він на небувалу доси річ: постановив переплисти Сибірське море здовж і дістати ся ним до заливу Берінга. Дня 4 липня 1878 р. вплив він із двома кораблями «Vega» і «Lena» з Готенбурга, переплив Карийське море і вже 27 серпня станув при устю Лени. Тут експедиція розділила ся: корабель «Лена» поплив горі Лєною до Якуцька, а Норденшільд із «Вегою» поплив далі Сибірським морем. Недалеко проливу Берінга корабель замерз і експедиція мусїла тут зимувати. Вона простояла на місці 193 дни, а що в Європі не було ніяких вісток про неї, висловлювано вже загально погляд, що вона пропала. Тимчасом 18 липня 1879 розпочав корабель дальшу дорогу, прибув 2 вересня до Йокогами, а 24 цвітня 1880 р. через Суез прибув до Неляр коло Штокгольму, де учасникам експедиції зроблено величаву овацію. Норденшільда, як і його опікуна, Оскара Діксона, що видав на сю експедицію 120.000 корон, підніс ко-

роль до шляхоцького стану, а різні наукові товариства іменували їх своїми почесними членами. В 1883 р. вибрався Норденшільд, знов коштом Діксона, в нову подорож до Гренландії, в часі якої добився на 230 кілометрів до середини краю санками та лижвами; землі без льоду, яка була метою подорожі — не найшов одначе. В останніх літах займався Норденшільд особливо історично-картографічними студіями і опублікував цілий ряд розвідок і описів своїх подорожій. Брав також діяльну участь у політичному житті своєї батьківщини. В.

Дня 11 серпня помер в Неаполі визначний італійський політик Франческо Кріспі. Він уродився 1819 року в Рібері на Сицилії, студював право і по укінченню студій в Палермі отворив адвокатську канцелярію в Неаполі. Свою політичну кар'єру почав як крайній революціонер. Він брав участь у революції в Палермі 1848 р. а в 1849 р. був послом і шефом секції в воєнним міністерстві революційного правительства. Коли революція впадала, Кріспі втік до Піємонту, та вигнаний звідти 1853 р. виїхав через Мальту до Англії, де злучився з Маццінім. В 1859 р. вернувся назад до Італії, організував разом із Гарібальдім експедицію до Сицилії і брав сам у ній участь. В 1861 р. вибрали Кріспія до італійського парламенту, де він став провідником монархічної лівниці. В 1876 р. вибрано його президентом палати послів. В інтересі поступового міністерства і Італії об'їхав він Європу в 1877 р. і конференцію між ними і Бісмарком. Коли міністерство Нікотері впадало, покликано Кріспія на міністра внутрішніх справ 1877 (12 грудня), але в наслідок денунціації на нього по причині бігамії мусів уже 1878 в марті уступити, хоч процес викликаний у тій справі випав для Кріспія корисно, бо його увільнено тому, що подружжя справді не було важне з причин якоїсь помилки. Та впливу свого в парламенті Кріспі не стратив, а 1887 р. був покликаний до кабінету Депретіса на міністра внутрішніх справ; колиж Депретіс умер, він був іменованим міністром президентом і заграничних справ. Кріспі був прихильником потрійного союзу і відвідував кілька разів Бісмарка, а 1888 і Кальнокого. До Франції відносився неприхильно і через те дочекався навіть атентату на себе 1889 р., в часі якого був зраний в шию каменем. Бажаючи поправити фінанси Італії, старався за-

вести деякі ошадности, а рівночасно і нові податки — але тоді злучила ся проти нього правниця з великою частиною лівниці і Кріспі мусів 31 січня 1891 р. уступити. По упадку міністерства Джіоліто, скомпромітованого грошовими аферами, покликано в останнє Кріспія на чоло правительства 10 грудня 1893. По страшній поразці Італійців під Адуою Абісінцями мусів Кріспі 5 марта 1896 р. знов уступити і від тоді не виступав уже в політичному житті. Найтемнішою стороною урядованя Кріспія були його зносини з Banca Romana, за які ще 23 марта 1898 мусів вислухати нагани від парламентарної комісії, та мафія, що хотіла в справі банку усунути невиконаних свідків, а між ними і сенатора Нотарбартоля, з за чого власне тепер має відбутися величезний процес у Медіоляні. Кріспі був також співробітником і оснувателем різних газет. В 1846 р. оснужав він у Палермі «Apostolato», в 1859 «Precursore», також у Палермі, а найважливіше «Riforma», що була опісля органом його політики. Крім того опублікував він цілий ряд брошур, із яких особливо належить піднести одну, «Repubblica e Monarchia», (1852) звернену проти радикальної партії і політики Машінія. Важна також його брошура «Politica del governo del re», видана 1880 р. В 1890 р. вийшла в Римі збірка його писань п. н. «Scritti e discorsi politici 1849—1890». В.

Йоганнес Шмід, один із корифеїв новочасної фільології, професор берлінського університету і член берлінської Академії Наук, умер 4 липня б. р. Вроджений у Пренцляві д. 29 липня 1843 він кінчив університет зразу в Бонні, а від осені 1862 р. в Єні під проводом звісного слависта Шляйхера, з яким заприятелював дуже щиро і якому завдячував основне пізнання славянських і балтійських язиків. В початку 1865 виступив Шмід зі своєю першою більшою працею на тему задану йому Шляйхером: «Корінь ак у індогерманським». Здобувши на її підставі докторський диплом він переїхав до Берліна, де під проводом Альбрехта Вебера заглибився в студіюване санскрита та зенда. Д. 29 липня, 25 літ від роду, він габлітувався в Бонні, де протягом п'ятих літ викладав граматику грецької, латинської і п'ятих старітальійських, санскритської, готської, литовської і церковно-славянської мови. Тут впадав він також першу частку своєї многоважної праці «Zur Geschichte des indo-

germanischen Vocalismus»: друга часть тої праці, розпочата ще в Бонні, була скінчена 1875 р. в Грацу, куди запрошено його на університет. Ще перед тим, 1872 р. виголосив він на з'їзді німецьких фільологів у Липську свій славний реферат »Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen«. Сей реферат зробив Шмідове ім'я безсмертним у історії новочасної фільології. В противенстві до Шляйхера, який посвоячене індоєвропейських язиків уявляв у формі родового дерева, Шмід виказав, що між поодинокими галузями того дерева нема таких різких меж, якіб повинні бути по Шляйхеровій теорії. Коли прим. грецька мова має багато спільного з італійськими наріччями та з кельтською мовою, то з другого боку в противенстві до сіх язиків має багато спільного зі санскритом та зендом. Так само славяно-литовські язики займають посереднє становище між санскритом і зендом, а германськими язиками. Одним словом, усюди бачимо неперервані переходи з одного язика в другий; поодинокі язики входять один у один, як огнива ланцюга. Коли-б хотіти показати на конкретнім образі ступні свояцтва поодиноких індоєвропейських язиків, то замість родового дерева краще буде уявити собі поверхність води, на якій жменя кинених каменів ворухнуть хвилі, що концентрично розходять ся кожда від свого осередка, один круг пересікає другий і всі хвилі слабнуть в міру віддалення від осередків. У первісній індоєвропейщині не було різких язикових границь, а тільки місцеві діалектичні

відмінні, що степенували ся ледво значно. Різкі язикові різниці, які знаходимо в історичних часах, повстали таким способом, що одно якесь племя, яке говорило одним діалектом, здобуло собі політичну, культурну, церковну чи яку иньшу перевагу над найблизшими сусідами, накинуло їм свій діалект, і так сказати абсорбувало, виссало в себе їх місцеві говори, переробило їх по своєму і таким способом витворило прірву там, де перед тим було неперерване пасмо дрібних відмін. Отся теорія держить ся й доси в науці, хоча не можна сказати, щоб вона усувала всі трудності питання і хоча вона очевидячки переносить події обсервовані в наших часах на давню замерклу минушину. Та про те вона хоч може не вся ще правда, так найблизша правди. Дальше життя Шміда заповнене невтомною науковою і вчительською працею, звязане від 1876 р. з Берліном. Великого числа його монографій, головно з обсягу індоєвропейського вокалізму, не вичислюємо тут; для спеціалістів вони довго ще лишать ся многоцінним надбанням новочасної науки. Як чоловік і вчитель був Йоганнес Шмід простий, отвертий, хоч пруським звичаєм трохи маломовний і замкнений в собі; численні ученики з різних країв не тільки поважали, але й любили його, бо й він трактував їх не як підвладних, але як товаришів при улюбленій роботі, інтересував ся їх постанами і руководив зі щирим співчуттям їх першими кроками на науковім полі.

I. Ф.

V. З науки і штуки.

Наукова ескурзия Д. Яворницького. Професор Московського університета, Д. Яворницький, вибрав ся на наукову ескурзию в давні землі Запорожців із наміром приладження відповідного реферата на археологічний з'їзд у Харкові. Йому товаришать студент Морозовський, маляр Строменко, гімназист Ваганенко і властитель дібр Малинка. Ескурзия має оглянути найбільше замітні місця з історичного і археологічного боку, описати їх і поздіймати з них види. В.

Програма для збирання діточих забавок і матеріалів до діточих забавок. Недавно оголосила Полтавська помічна

комісія для урядження української етнографічної вистави в часі археологічного з'їзду в Харкові програму для збирання діточих забавок і матеріалів до забав, яку передруковуємо й ми отут у надії, що найдуть ся люди, які схотять зайняти ся сею справою тим більше, що вона не вимагає ані багато часу, ані трудів і великих коштів. Як матеріали так і колекції забавок просимо пересилати під адресою: Наукове Товариство ім. Шевченка, Львів, ул. Чарнецького, 26. До кожної забавки треба приліптити карточку з її назвою і з коротеньким описом її уживаня.

Програма для збирання диточих забавок і матеріялів до диточих забав. **А. Забавки. I.** 1) Забавки, якими забавляють маленьких дітей (грудних). 2) Предмети, якими бавлять ся діти (патички, камінці, глина, пісок, трава і ин.). 3) Забавки, які роблять для себе самі діти (ляльки, пилки, коники і ин.). Зібрати колекцію з поясненнями. **II.** Зібрати різні музичні інструменти, що на них грають діти (сопілки, гармонійки, трубки, свиставки, скрипочки). **III.** Зібрати всі прилади, яких уживають діти при ловлі різних звірят (сильця, вудки, приманки, самолапи і ин.): як ловлять їх, гадани і ин. Описати, як роблять усі прилади і як їх уживають. **IV.** 1) Зібрати всякі самодільні диточі вироби: млинки, вози, домики, човни і ин.. 2) Зібрати диточі звізди при колядках і описати, чим вони відрізняють ся від звізд, які носять дорослі. **V.** Зібрати диточе оружє: шаблі, піки, лукя, самостріли, пращі і ин. **VI.** Які забавки і предмети переховали ся здавна, а які вводять ся тепер? **VII.** Які забавки купують найчастійше для дітей і в кого? **Б. Забави і гри. VIII.** Описати розповсюднені гри і забави літом і зимою. **IX.** При яких забавах бавлять ся разом дівчата і хлопці, а при яких окремо? **X.** 1) Які прилади уживають ся при спільних забавах. Опис забави в шилку, кічку, іку, пташка, шапорню і ин. Описати зимові забави, як роблене снігових баб, гір, совганки і ин. 2) Зібрати диточі лижви, пилки, горобці і ин. 3) Як показують ся писанками (крашанками) на Великдень? Коли можна, поробити рисунки і фотографії ігор і забав. **XI.** Диточі колядки, пісні, записати диточі пословиці, приказки, скороговорки, числене при забавах. **XII.** Кілько треба учасників для описуваної забави? **XIII.** Чи є які диточі товариства? Коли є, то які правила в них обовязують? Як діти розсуджують сварки і погані поступки товаришів? **XIV.** Як відбивають ся на диточих забавах заняття і рукомесла дорослих?

Артистичне турне Лисенка. Звісний наш композитор, Микола Лисенко, уряджує з кінцем сього року артистичну прогульку зі своїм хором по більших містах Росії. Починаючи Варшавою буде він концертувати в Петербурзі, Москві, Полдаві, Харкові і ин. Хор Лисенка складаєть ся з 50 осіб, між ними з кількох солістів: репертуар буде обіймати понад сотку нумерів.

Ориенталістика на університеті в Берліні. В семінарі для орієнтальних мов на берл. університеті брало участь у літнім шівроці 1901 р. 116 слухачів (в зимі 171). З того було: 60 правників, 23 студентів філософії, учителів і учених, 9 купців, приватних осіб і урядників, 2 поштовці, 12 офіцерів, 1 мелік, 5 теологів і 4 техніки. 8 студентів були чужинці. Вписало ся також 3 жінчині, з того і Німка і Англичанка студіювали новогреччину, а Американка реалії. До одиноких відділів ходило: до Китайського 21 слухачів, російського 20, арабського 15, на реалії 14, турецького 13, Суагелі 12, новогречького 5, японського і перського по 4, Гаусса 2. Крім того були на університеті ще окремі курси для купців з колоніяльного і конзулярного права, торговельної політики і т. д. Як видять читачі, то не кожний університет приносить однакову освіту, хоч усі вони повинні стояти на однім рівні. Львів, приміром, хоч далеко ближше орієнту від Берліна, навіть не чув ніколи про орієнталістику. Та чого бігати по львівським університеті за орієнталістикою, коли там доси не викладають ні славістики, ні германських (крім німецької), ні романських мов! Вправді є лекторати французької і англійської мови — але що се значить проти катедр, пообсаджуваних на інших університетах самими фаховими ученими робітниками? І як не має бути Галичина для заходу Пів-Азіїю? **В.**

Міжнародня визична рукописів. Заснований перед двома роками союз наукових інституцій постановив собі за задачу перевести в діло кілька дуже важних проєктів. Побіч розвязки різних наукових проблем роздумувано також над способом улекшування наукових дослідів, до чого належить між иньшим також взаємне визичуванє рукописів. Був звичай доси, що заграничних рукописів або не можна було визичувати, або коли й визичувано, то тільки до університетських бібліотек і то за посередництвом міністерств заграничних справ. Тепер ся справа на стілько має посунути ся наперед, що рукописи можна буде визичувати також через академії. Кожда академія, що зичить рукопис, має з'обовязати ся переховувати його як найстараннійше, стерегти його перед усяким можливим, навіть найменшим ушкодженням, кожде ушкодженє направити на свій кошт і старати ся про його безпечний зворот. Не можна буде одначе визичувати рукописи

великої вартости (приміром Манасейський співанник у Гайдельбергу, codex aureus у Трір і ин.), великої ваги, понижені рукописи, що легко можуть зовсім згубити

ся, та врешті такі, яких зміст не дозволяє на далеку висилку. Союз має звернути ся до урядів різних держав із просьбою, аби затвердив ті постанови. В.

VI. Із суспільного життя.

Русини в Станіславській гімназії. Станіславська гімназія дала руським послам соймовим безпосередню причину до виходу з сойму в останній каденції, тому вже з тої причини варта їй ближше придивити ся. З початком шкільного року 1900/1 вписало ся до гімназії в Станіславові 654 публичних учеників і 11 приватистів, разом 665. Протягом року виступило 61 публ. і 5 прив., разом 66. Лишило ся з кінцем року 593 публ. і 6 приватистів, значить виступило 10%. При класифікації дістало: першу класу з відзначенем 26, першу класу 392+2, другу 62+1, третю 49+1, не класифіковано 1 прив., поправки дістали 64+1. Коли додамо число учеників з другою і третьою класою до тих, що виступили, то отримаємо дуже поважну цифру 172+7, що становить майже третину загального числа учеників! Стільки пересіяти через решето в однім році, то трохи за багато. Кілько при тім потерпіло Русинів, не можемо подати, бо урядова статистика дирекції сього не вказує. Придивім ся тепер числу Русинів у гімназії. Їх усіх було 157 (се число сходять ся може перший раз із числом греко-католиків, яких звичайно було все більше). В поодиноких класах було Русинів: I—36, II—28, III—36, IV—20, V—14, VI—10, VII—6, VIII—7. Як із того видно, в перших трьох класах було стільки учеників, що вони могли творити окремі руські паралельки (нормальне число класи вносить 25); в четвертій класі не багато бракувало до нормального числа і ми певні, що як би з початком року відокремлено низшу гімназію як паралельну руську, те число збільшило би ся значно. З тих чисел належить витягнути нам конвенції. З числа руських гімназій виходить, що ми тоді можемо дістати нову гімназію, коли найновіша зроста від першої поступенно до восьмої класи. Значить, ми можемо дійти до 10 гімназій заледви в 80 літах, а що доси маємо ледви четверту, то на нові шість треба-б

було нам чекати понад 60 літ. Правда, й то добре, але трошки за довго. Ми мусимо темпо розвою наших гімназій трошки прискіпати, а зробити се можна таким чином. Крім поступенно основуваних гімназій в таких місцях, де їх доси нема (прим. Чортків, Заліщики, Городенка, Косів і ин.), ми повинні жадати отвореня на разі паралельних клас, а потім окремих гімназій руських у таких місцях, де є польські гімназії і де число учеників Русинів у класі перевищує 25. Паралельні класи належить робити не починаючи першою і потім ідучи поволи до восьмої, але у всіх класах гімназії нараз, де до того є відповідне число учеників. Тоді скоротить ся значно час доповнюваня гімназій, майже о половину, і збільшить ся від разу число гімназій руських, бо майже в кожній гімназії східної Галичини буде можна отворити в нижніх класах паралельки. Зміна викладової мови не може тут стояти на перешкоді, як не стояла Полякам, коли вони одного року заводили у всіх класах викладову мову польську в місце німецької. Учителів Русинів не забракне також, коли їх постягаєть ся з польських гімназій, та коли уряд визначить відповідне число стипендій на підготовлене учительських кандидатів. Інакше годі нам буде коли дійти до ціли. В.

Фреквенція жінок на німецьких університетах. В літнім півроці 1901 р. вписало ся на німецькі (державні) університети 726 жінок. На поодинокі університети припадало з того: Монахів 26 слухачок, Вірцбург 28, Ерланген 4, Фрайбург 12, Гайдельберг 9 (крім того 40 госпітанток), Штрасбург 20 госпітанток (18 на філософичнім, 2 на медиц. віділі), Тібінген 4, Гіссен 11, Марбург 6, Бон 78, Гетінген 35, Липськ 69, Галле 4, Берлін 303, Кіль 9, Вроцлав 42, Кенігсберг 21. На швайцарських німецьких університетах було: Берн 364 (з того 222 з поза Швайцарії), Ціріх 131, Базель 5 жінок іматрикульованих. В.

Від Адміністрації. На адресах до кінця року і просимо як найскорше повирівнувати рахунки.

elilib.nplu.org

